



100
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI



**HISTORY
STUDIES**

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ULUSLARARASI TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CUMHURİYET'İN 100. YILI ÖZEL SAYISI

VOLUME 15 / CUMHURİYET'İN 100. YILI ÖZEL SAYISI



EDİTÖRLER

Doç. Dr. Türkan Polatçı Demirkol / Dr. Yunus Emre Çakır

ÖZEL SAYI EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Selma Göktürk Çetinkaya



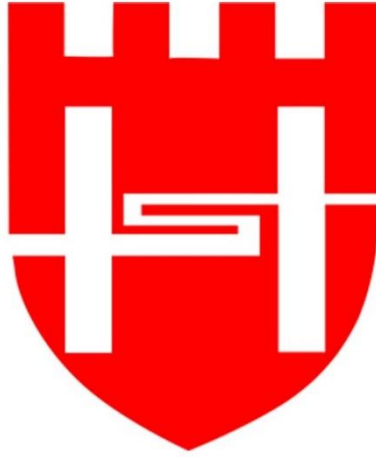
1309-4173

History Studies

International Journal of History

Volume 15/100th Anniversary of the Republic Special Issue

Ekim / October 2023



History Studies Dergisi üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. History Studies Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayım hakları History Studies Dergisi'ne aittir. History Studies International Journal of History Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

The History Studies is an international, peer-reviewed journal and published every three months. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the History Studies. The History Studies has the sole ownership of copyright to all published works. History Studies International Journal of History Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. The Editorial Board makes the final decision to publish articles. No article is returned to authors.

History Studies Dergisi **ULAKBİM/TR-DİZİN** üyesidir
Journal of History Studies is a member of **ULAKBİM/TR-DİZİN**

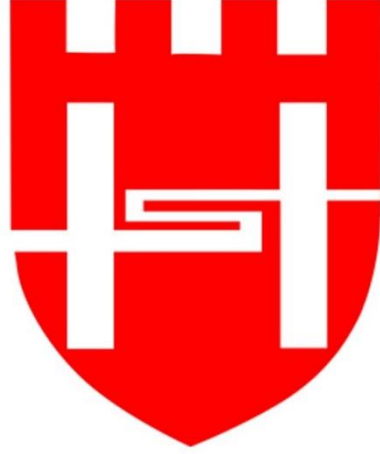
TRDİZİN INDEXED IN
DOAJ



History Studies
www.historystudies.net

History Studies

International Journal of History



ISSN: (Print) 1309 - 4688 - (Online) 1309 - 4173

Baş Editörler

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Dr. Yunus Emre ÇAKIR

Özel Sayı Editörü

Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA

E-posta: history@historystudies.net

Web: <http://www.historystudies.net/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/historystudies>

History Studies

www.historystudies.net

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Osman KÖSE

Editörler / Editors

Türkan POLATCI DEMİRKOL

Yunus Emre ÇAKIR

Alan Editörleri

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Osmanlı Medeniyeti ve Müessesleri Tarihi

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Prof. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK, Genel Türk Tarihi

Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN, Eskiçağ Tarihi

Prof. Dr. Tülay METİN, Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. Özlem GENÇ, Ortaçağ Tarihi

Doç. Dr. Musa KILIÇ, Yakınçağ Tarihi

Doç. Dr. Hilal ÇİFTÇİ, Yeniçağ Tarihi

Dil Editörleri / Language Editors

Ahmet Görge - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi (Almanca Dil Editörü)

Esra Ericekli- Çankırı Karatekin Üniversitesi (Fransızca Dil Editörü)

Hilal Çiftçi - Çankırı Karatekin Üniversitesi (İngilizce Dil Editörü)

Yasemin Ulutürk Sakarya - İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi (Türkçe Dil Editörü)

Kapak Tasarımı

Öğr. Gör. Sezen Tunçkafa

Yayın Kurulu / Editorial Board

Abdullah Şevki Duymaz - Adnan Jahić - Aleksandar Kadıjević - Ayşen Sina - Božidar Jezernik - Camelia Elena Călin - Erkan Göksu - Fatih Demirel, Hasan Babacan - Hüseyin Üreten - Jedrzej Paszkiewicz - Kujtim Nuro - Muhammet Bilal Çelik - Redzep Škrijelj - Zafer Gölen - Gülay Sarıçoban - Liliana Boşcan

Temsilcilikler / Country Representatives

Almanya: Eva Maria Stolberg (Dr.; University of Duisburg-Essen, Almanya)

Arnavutluk: Hasan Bello (Dr.; Albanoloji Araştırma Merkezi-Tarih Enstitüsü, Arnavutluk)

Hırvatistan: Anđelko Vlašić (Dr., Zagreb Üniversitesi-Hırvatistan)

Romanya : Liliana Boşcan, (Doç. Dr. Bükreş Üniversitesi, Romanya)

Sırbistan: Redzep Škrijelj, (Prof. Dr.; Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan)

Slovenya: Božidar Jezernik (Prof. Dr.; University of Ljubljana , Slovenya)

Yunanistan: Esra Özsüer, (Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, Türkiye)

Kuzey Makedonya; (Prof. Dr. Numan Aruç, MANU, Kuzey Makedonya)

Kırgızistan; (Dr. Gökçe Yoğurtçu, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan)

Kazakistan, (Dr. Talgat Moldabay, LN Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Kazakistan)

Özbekistan; (Prof. Dr. Gülnaz SATTAROVA, Özbekistan)

History Studies

www.historystudies.net

HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Cilt / Volume 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı-100th Anniversary of the Republic Special Issue,
Ekim / October 2023

Bu Sayının Hakemleri / Referees of this issue

- Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK - İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Ali AYATA - Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR- Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ŞAHİN - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK - Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Güven DİNÇ - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı UYAR - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN - Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN - Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ - Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat AYDIN - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet ERAT - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KARATAŞ - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa BUDAK - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ERDEN - Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer METİN - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Safiye KIRANLAR - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Saime YÜCEER - Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN - Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Savaş ARSLAN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol KANTARCI - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir KODAL - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER - Uluslararası Fınal Üniversitesi
Prof. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Zehra ARSLAN - Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet DÖNMEZ - Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru GÜHER - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Rezzan ÜNALP - Ufuk Üniversitesi
Doç. Dr. Funda Gülay KADIOĞLU - Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TOPÇU - Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail ÖZER - Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Kübra YILDIZ ALTIN - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SOLAK - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Mikail KOLUTEK - Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa SARI - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Müslime GÜNEŞ - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN - Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Seda BAYINDIR ULUSKAN - Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman AŞIK - İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin İDEM - Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAM - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi

History Studies

www.historystudies.net



HISTORY STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of History
Volume 15/100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- Dr. İmren Aydın Gök  **1-26**
**TÜRKİYE'YE YAPILAN AMERİKAN İKTİSADİ YARDIMLARI BAĞLAMINDA
MENDERES'İN ABD ZİYARETLERİ: DIŞ POLİTİKA İÇ POLİTİKA
ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE VAKA ÇALIŞMASI**
*Menderes Visit's To The USA Within The Context Of American Economic Aid To Turkey: A Case Study On
The Interaction Between Foreign Policy And Domestic Policy*
- Doç. Dr. Derya Çini Şimşek  **27-42**
**ÇANAKKALE'NİN İLK KADIN MİLLETVEKİLİ ZEKİYE GÜLSEN'İN
TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ**
Activities of Zekiye Gülsen, First Female Deputy of Çanakkale, in The Grand National Assembly of Turkey
- Dr. Emin Kurt  **43-62**
FUTBOL VE HAVACILIĞI BİRLEŞTİREN GİRİŞİM: TAYYARE KUPASI
An Initiative Combining Football and Aviation: Aircraft Cup
- Dr. Derya Çakıcı  **63-79**
**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE YUNAN İÇ SAVAŞI SIRASINDA BATI TRAKYA
TÜRKLERİ (1944-1949)**
Turks of Western Thrace During The Second World War And The Greek Civil War
- Dr. Hasan Dinçer  **81-99**
TÜRKÇÜ BİR DERGİNİN TARİH ANLAYIŞI: BOZKURT (1939-1942)
Historical Perception of A Turkist Magazine: Bozkurt (1939-1942)
- Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa  **101-119**
**SHADOW OF ARMY ON POLITICS AND "ABOVE-PARTY" GOVERNMENTS
(1971-1973)**
Ordunun Siyaset Üzerindeki Gölgesi ve "Parti Üstü" Hükümetler (1971-1973)
- Dr. Ahmet Tokmak  Dr. Öğr. Üyesi İlyas Kara  **121-138**
**TARİHSEL ARKA PLANIYLA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE DERS
KİTAPLARINA YANSIMASI**
Lausanne Peace Treaty With Its Historical Background and Its Reflection on Textbooks

- Mustafa Ersagun Dalan  **139-154**
TOPRAK MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BİR ADIM: DÂHİLİYE VEKÂLETİNİN 1937 TARİHLİ TOPRAK KANUNU TASARISI
A Step Towards the Solution of The Land Issue: The 1937 Draft Land Law Of The Ministry of Interior
- Dr. Sinan KIYANÇ  **155-174**
TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİNDE KRİZ: PANTURANİZM
Crisis in Relations With the Republic of Turkey and the United States: Panturnism
- Dr. Öğr. Üyesi Yakup Yılmaz  **175-186**
THE PROBLEMS EXPERIENCED BY THE LAST OTTOMAN PARLIAMENTARIANS WHO WERE ABLE TO JOIN THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY IN THE FIRST TERM IN TERMS OF REACHING THE PARLIAMENT
Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'ne Dahil Olabilen Son Osmanlı Mebuslarının Meclise Ulaşma Konusunda Yaşadıkları Sorunlar
- Dr. Ayşe BEDİR  **187-202**
1923 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE TÜRK KADINI
Turkish Women in the Turkey Economic Congress of 1923
- Prof. Dr. Arın Namal  Doç. Dr. M. Kemal Temel  **203-215**
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 1918 TARİHLİ HİDROTERAPÖTİK KARLSBAD ZİYARETİ VE BU ZİYARETİN GENÇ TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDEKİ SOSYAL YAŞAM REFORMASYONUNA KATKISI
Mustafa Kemal Atatürk's Hydrotherapeutic Visit to Carlsbad in 1918 and its Contribution to the Reformation of Social Life in the Early Republic of Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Bahar İzmir  **217-235**
TÜRK SİYASETİNDE YENİ BİR PROPAGANDA ARACI: 1970'Lİ YILLARDA TELEVİZYONUN POLİTİZASYONU
A New Instrument of Propaganda in Turkish Policy: The Politicisation of Television in the 1970s
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yaşar  **237-259**
"ARTIK HER ŞEHİRDE BİR MÜZE OLACAK": ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE HALKEVLERİNİN MÜZECİLİK ÇALIŞMALARI
"Every City Will Have a Museum": Museology Activities of People's Houses in The Early Republican Period

- Prof. Dr. Şenol Kantarcı  261-278
ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ PSİKOPOLİTİK ANALİZİ: ÇAĞDAŞ UYGARLIK HEDEFİNDE DEVRİM TEMELLİ İÇ POLİTİKA İLE TEMKİNLİ/TEDBİRLİ NÖTRALİTE'YE DAYALI DIŞ POLİTİKA
Psychopolitical Analysis of the Atatürk Era Turkish Domestic and Foreign Policy: Revolution-Centered Domestic Policy in the Quest for Contemporary Civilization and Prudent/Precautionary Neutrality-Based Foreign Policy
- Prof. Dr. İsmet Türkmen  279-291
AKDENİZ'E YÖNELİK İTALYAN TEHDİDİ VE TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1935-1936)
The Italian Threat Directed Towards the Mediterranean and Turkey's Diplomatic Seeking Solution (1935-1936)
- Doç. Dr. M. Serhan Yücel  293-313
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KÖY YATI MEKTEPLERİ
Village Boarding Schools in the Early Years of the Turkish Republic
- Öğr. Gör. Dr. Zafer Doğan  315-336
CUMHURİYETİN İNŞASINDA ATATÜRK'ÜN TAM BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI
Atatürk's Understanding of Complete Independence in Building the Republic
- Doç. Dr. Süleyman Özmen  Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Sansar  337-352
THE STORY OF 100 YEARS: TURKISH INDEPENDENCE (NATIONAL SOVEREIGNTY) AND THE PROCESS LEADING TO THE REPUBLIC
100 Yıllık Hikâyesi, Türk İstiklali (Milli Egemenlik) ve Cumhuriyete Giden Süreç



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

TÜRKİYE'YE YAPILAN AMERİKAN İKTİSADİ YARDIMLARI BAĞLAMINDA MENDERES'İN ABD ZİYARETLERİ: DIŞ POLİTİKA İÇ POLİTİKA ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE VAKA ÇALIŞMASI

*Menderes Visit's To The USA Within The Context Of American Economic Aid To
Turkey: A Case Study On The Interaction Between Foreign Policy And Domestic
Policy*

Dr. İmren Aydın Gök 

imrenaydin38@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 27.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.06.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1257368

Atıf – Citation:

İmren Aydın Gök, "Türkiye'ye Yapılan Amerikan İktisadi Yardımları Bağlamında Menderes'in Abd Ziyaretleri: Dış Politika İç Politika Etkileşimi Üzerine Vaka Çalışması", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.1-26.



**TÜRKİYE'YE YAPILAN AMERİKAN İKTİSADİ YARDIMLARI
BAĞLAMINDA MENDERES'İN ABD ZİYARETLERİ: DIŞ POLİTİKA – İÇ
POLİTİKA ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE VAKA ÇALIŞMASI**

**Menderes Visit's To The USA Within The Context Of American Economic Aid To Turkey: A
Case Study On The Interaction Between Foreign Policy And Domestic Policy**

İmren Aydın Gök*

Öz

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkilerini hafifletmek için Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan yararlanmış, askeri gücünü arttırmak için ise NATO üyesi olmuştur. 8 Temmuz 1948'de başlayan ve 31 Aralık 1951 itibariyle sona eren Marshall Planı'nın ardından Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) hususi kaynak aktarımı yoluyla iktisadi yardım almayı sürdürmüştür. Başbakan Adnan Menderes, batı demokrasilerinin emniyeti için Türkiye'nin üzerindeki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidi ortadan kalkıncaya kadar Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımların artarak devam etmesi gerektiğini savunmuştur. Yardımların azalması ya da sona ermesi ihtimali belirdiğinde Menderes; yardımların devamını sağlamak için 1954 ve 1959'da ABD'yi ziyaret etmiştir. Ev sahibi ülkenin Türk heyetine karşı tutumu, 1954 ve 1959'da birbirlerinden son derece farklı olmuş; Menderes'in karşılanması, resmi temasların niteliği ve ziyaretin amacına ulaşması noktasında iki ziyaret birbirinden farklı seyretmiştir. Ziyaretlerde yaşananlar Menderes'in siyasi kariyerinde yükselişi ve düşüşü ile paralellik arz etmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımları, Adnan Menderes, Dış Politika-İç Politika Etkileşimi.

Abstract

Turkey benefited from the Truman Doctrine and Marshall Plan to alleviate the negative economic effects of World War II, and became a NATO member to increase its military power. Following the Marshall Plan, which started on July 8, 1948 and ended on December 31, 1951, Turkey continued to receive economic aid from the United States of America (USA) through private resource transfer. Prime Minister Adnan Menderes argued that for the safety of western democracies, economic aid to Turkey should continue increasingly until the threat of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) on Turkey disappeared. When the possibility of aid decreasing appeared or it was likely to be cut off, Menderes visited the USA in 1954 and 1959 to ensure the continuation of aid. The host country's attitude towards the Turkish delegation was very different from each other in 1954 and 1959; The two visits differed from each other in terms of welcoming Menderes, the nature of official contacts and the achievement of the purpose of the visit. The events experienced during the visits paralleled the rise and fall of Menderes's political career.

Keywords: Turkish – American Relations, American Aids To Turkey, Adnan Menderes, The Interaction Between Foreign Policy And Domestic Policy

* Dr., Kayseri/TÜRKİYE, imrenaydin38@gmail.com ORCID: 0000-0001-7389-4576

Giriş

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı; 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın ve 2 Eylül 1945'te Japonya'nın teslim oluşuna kadar altı yıl boyunca devam etmiş; savaş sonunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dâhil olduğu müttefik devletler grubu galip gelirken; Almanya ve Japonya'nın yer aldığı mihver devletler grubu yenik düşmüştür. Altı yıl süren savaşın yıkıcı ekonomik etkileri ve ortaya çıkan kamuoyu tepkisi nedeniyle batılı devletler silahlı kuvvetlerinin büyük bir kısmını terhis ederken, benzer bir yıkım yaşayan SSCB, ordularını güçlendirip savaş sanayiini geliştirmeye yönelmiştir. Savaşı kendi topraklarında yaşamayan ve Avrupa'ya kıyasla son derece az kayıpla atlatan ABD ile savaş sonrası kurulacak yeni düzende Orta Avrupa'dan Çin'e kadar birçok devlet üzerinde taleplerde bulunan SSCB, savaş sonrası sürecin iki önemli aktörü olarak öne çıkmıştır.¹

Savaş süresince ordusunu her an savaşa hazır tutan ve büyük ekonomik kayıplar yaşayan, bununla birlikte fiilen savaşa girmeksizin denge politikası izleyen Türkiye;² SSCB'nin 17 Eylül 1925 tarihli Türk – Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni duruma uymadığı ve iyileştirmeye tabi tutulması gerekçesiyle yenilemeyeceklerini bildirmesinin ardından askeri bir tehditle karşı karşıya kaldığını anlamıştır. Nitekim durum birkaç ay içerisinde netleşmiş, SSCB'nin Türkiye'nin doğu sınırında kendisi lehine hak talep ettiği ve Boğazların yönetiminde söz sahibi olmak istediği SSCB Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bildirilmiştir.³

Ortaya çıkan durum karşısında Türkiye'nin refleksi SSCB karşısında politik yalnızlık içinde olmamak ve hem ekonomik hem askeri anlamda güçlenmek adına ABD desteğine yönelmek olmuştur.⁴ Türkiye ilk olarak savaş sonrası kurulacak yeni düzenin esaslarını belirleyebilmek ve kalıcı bir barış ortamı sağlayabilmek için ABD'nin çağrısıyla 25 Nisan 1945'te toplanan San Francisco Konferansı'na katılmıştır.⁵ ABD ise konferanstan yaklaşık bir yıl sonra; -1944'te vefat ettiği halde savaş şartları nedeniyle naaşı gönderilemeyen- Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri Zırhlısı'nın önderlik ettiği küçük bir donanmayla Türkiye'ye göndererek SSCB karşısında ve Türkiye'nin yanında olduğu politik pozisyonunu göstermiştir.⁶

Savaş sonrası batı demokrasilerinin siyasi ve ekonomik lideri olarak öne çıkan ABD'nin yönlendirmesiyle kapitalist sistem genişlemeye başlamış; Amerikan kaynaklı yatırımlar, dış yardım ve krediler, bu genişleme sürecinin kritik araçlarını oluşturmuştur.⁷ Türkiye ile ABD arasındaki politik yakınlaşmanın ilk ekonomik getirisi 22 Mayıs 1947'de “Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası” adıyla kanunlaşan ve Truman Doktrini olarak bilinen⁸ program dahilinde Türkiye'ye 1947'den itibaren yapılan 687 milyon dolarlık yardım olmuştur. Bu yardım başlangıçta Truman Doktrini kapsamında yapılmış, 1948'den itibaren ise Marshall Planı adı altında ve sadece Türkiye ile Yunanistan'ın değil, on altı Avrupa devletinin yararlandığı kapsamlı

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih, 1789 – 2012*, Der Yayınları, İstanbul 2013, s. 918 – 919.

² Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2012, s. 1281-1284.

³ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl- İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 – 1946)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 249 – 266.

⁴ Nuri Karakaş, *Türk – Amerikan Siyasi İlişkileri (1939 – 1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 221.

⁵ Wayne Bowen, “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafsız Fakat Savaşmayan Ülke”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 16, s. 1499 – 1500.

⁶ Cüneyt Akalın, “Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Ocak 2013, s.3

⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 96.

⁸ Mahmut Akkor, “II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Sayı 2, Güz 2017, s. 4-9.

bir kalkınma programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.⁹ Marshall Planı, Truman Doktrini gibi yalnızca askeri yardımı değil genel bir ekonomik kalkınmayı hedeflediği için tarım, enerji, ulaşım ve lojistik imkânların geliştirilmesi gibi sahalara da yönelmiş; bu kapsamda Türkiye'ye 1950'ye kadar borç ve sonrasında hibe olmak üzere¹⁰ sadece 1951 sonuna kadar toplam 351 milyon dolar yardım yapılmıştır.¹¹ Bahsi geçen yardımların yapıldığı dönemde Türkiye çok partili hayata geçişin getirdiği siyasi hareketlilik ile meşgul olmuş ve 1950 genel seçimleriyle iktidar değişikliğine gitmiştir. CHP'nin devletçi ekonomi politikalarını hedef alan; özel girişimi geliştirmek, yabancı sermaye ve tekniğini Türkiye'ye getirmek gibi hedefler koyan; dış politikada Amerikan, İngiliz ve Fransız dostluklarına bağlı kalınacağı gibi noktaları öne çıkaran seçim propagandasıyla DP;¹² 14 Mayıs 1950 seçimlerinden yüzde 53 oy oranı ve 487 milletvekilliğinin 416'sını alarak iktidar partisi sıfatıyla çıkmıştır.¹³

Dış politikada Amerikan, İngiliz ve Fransız dostluklarına vurgu yapan Demokrat Parti'nin iktidara gelişi Amerikan basınında yalnız Türkiye'nin değil tüm batı demokrasilerinin iftihar etmesi gereken bir durum olarak yorumlanmıştır. Zafer'in New York Times'tan aktardığına göre; "Türkiye Soğuk Savaş'ta daima batı ile beraberdir ve beraber kalacaktır denilerek Türkiye'nin dış politikasına ilişkin beklenti dile getirilmiştir. Benzer şekilde New York radyosunda Türkiye'nin komünizm aleyhtarı ve batı yanlısı olduğu dile getirilmiştir. Londra'nın görüşünü yansıtan BBC; Doğu Avrupa'da pek çok memleket totaliter rejimlere yaklaşırken Türkiye'nin demokrasi yolunda yürümesini kayda değer bulmuştur. Paris basınından Le Matin ise demokrasi yolunda Türkiye'nin taşımak zorunda olduğu ağır askeri yükten bahsetmiştir.¹⁴ Menderes de iktidara gelişini takiben dış basına verdiği röportajlarda dış politikada takındıkları tutumun Türkiye'ye olan maliyetine vurgu yapmıştır. Seçimlerden kısa bir süre sonra 5 Haziran 1950 tarihinde The Daily Mail gazetesine röportaj veren Başbakan Menderes; SSCB ile dostane ilişkiler içerisinde olmayı Türkiye'nin istediğini; Türkiye'nin SSCB'den ne bir talebi ne de SSCB'ye verecek bir şeyi olduğunu ancak Rus tehdidinin Türkiye üzerinde artarak devam ettiğini dile getirmiştir.¹⁵ 31 Aralık 1951 itibarıyla sonlanacak olan Marshall Planı'nın bitimine bir ay kala Kasım 1951'de Kanadalı muhabir Lawrence Henderson'a verdiği bir röportajda ise Menderes; Türkiye için SSCB tehdidinin devam ettiğini, Türkiye'nin iktisadi gelişimi önündeki en büyük engelin yıllardır bütçesinin yarısından fazlasını askeri harcamalara ayırmak zorunda kalması olduğunu, batı demokrasilerinin emniyeti için Türkiye'ye yapılan ABD yardımlarının artarak devam etmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁶ Nitekim Menderes'in talebine uygun olacak şekilde Marshall Planı'ndan daha sonraki dönemlerde de faydalanmayı mümkün kılan bir protokol ile ABD, "Hususi Kaynak" aktarımı yoluyla Türkiye'ye yardım yapmaya devam etmiştir.¹⁷ Hususi kaynak aktarımı yoluyla Türkiye 1960'a kadar toplam 725 milyar 600 milyon dolar hibe almıştır.¹⁸

Buraya kadar olan kısımda görüldüğü üzere Türkiye, SSCB saldırısına karşı uluslararası politik pozisyonunu ABD eksenine yakın tutmuş, ekonomik kalkınma için Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan faydalanmıştır. Bunlara ek olarak Türkiye, askeri güç elde etmek için NATO

⁹ Fuad Köprülü (İstanbul); 23.05.1952, TBMM, TBMM TD (9. Dönem), Cilt: 15, s. 309 – 311.

¹⁰ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra, 30.1.0.0 / 125.801.5, 04.01.1952.

¹¹ TBMM TD, *agt*, s. 310-311.

¹² "Demokrat Parti Seçim Beyannamesi", *Zafer*, 9 Mayıs 1950, s. 1- 2.

¹³ TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2012, s. 5, 9.

¹⁴ "Dünya Basınında Seçimin Akisleri", *Zafer*, 17 Mayıs 1950, s.6

¹⁵ BCA, *The Daily Mail'de Yayınlanan Türkiye'nin Dış Politikası Hakkında Başbakan Adnan Menderes'le Yapılan Röportaj*, 30.1.0.0 / 60.372.3, 05.06.1950.

¹⁶ BCA, *Kanadalı Radyo Muhabiri Lawrence Henderson'un Adnan Menderes'le Yaptığı Mülakat*, 30.1.0.0 / 132.855.7, 13.12.1951.

¹⁷ BCA, *Türkiye'de Marşal Planı Adlı Kitaplar*, 490.1.0.0 / 1456.41.3, 23.05.1952.

¹⁸ *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (1949-1969)*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1970, s. 19.

üyeliğine yönelmiştir.¹⁹ ABD, 15 Mayıs 1951'de Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya alınması talebeni üye ülkelere teklif etmiştir. NATO Bakanlar Konseyi'nin, 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa'da yaptığı toplantının sonunda yapılan özel bir oturumda, Türkiye'nin NATO'ya üye olarak çağırılmasına oybirliği ile karar verilmiş ve NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin NATO'ya davet edilmesi kararını 16 Şubat 1952'de onaylamıştır.²⁰ NATO'ya bir askeri savunma ittifakından daha fazla anlam yükleyerek bu kuruluşu uluslararası problemlerin çözümü, devletler arası dayanışmanın artırılması ve dünya barışının sağlanması hedefinde güçlü bir dış politika unsuru olarak gören Türkiye; 18 Şubat 1952'de TBMM'de hazır 410 milletvekilinden 409'unun oyuyla Türkiye'yi NATO üyesi yapan anlaşmayı kabul etmiştir.²¹

İkinci Dünya Savaşı sonunda Türk - İngiliz ittifakını sonlandırarak Türkiye'deki liberal – batı etkisine son vermek isteyen, büyük miktarda askeri gücü uzun süre besleyemeyeceğini düşündüğü Türkiye'nin direncini kırarak kendisine yaklaştırmayı hedefleyen SSCB'nin tehditkâr ve talepkâr tutumu; hedeflenenin tam tersi etki yaratarak Türkiye'yi NATO üyeliğine kadar götüren bir sonucu ortaya çıkarmıştır.²² Bununla birlikte SSCB; İkinci Dünya Savaşı sonrası öne sürdüğü talepleri 30 Mayıs 1953 tarihli bir nota ile geri çekmiş, Türkiye'den herhangi bir toprak taleplerinin bulunmadığını ve Boğazların yönetiminin Türkiye için kabul edilebilir şartlarda sağlanmasına razı olduklarını bildirmiştir.²³ Yapılan açıklama Türkiye açısından memnuniyet verici bulursa ve SSCB Türkiye için tehdit olmaktan vazgeçmiş görünse de Türkiye, NATO üyesi bir devlet olmanın kendisine yüklediği misyonu sürdürmüş; dış politikada ABD ekseninde kalmaya devam etmiştir. Türkiye topraklarına saldırı ihtimali ortadan kalkmış görünse de Türkiye'nin kuzeybatı ve kuzeydoğu sınırına yakın bölgeler ile Ortadoğu'da devam eden Sovyet yayılcılığı; NATO üyesi olan Türkiye'nin çevrelenmesi anlamına geldiğinden; Türkiye ABD'nin ekonomik desteğini geçmişte olduğu gibi talep etmeye devam etmiştir.²⁴ Menderes bu yöndeki taleplerini iletmek üzere ilki 1954 diğeri 1959'da olmak üzere ABD'ye iki ziyaret gerçekleştirmiştir.

1. Başbakan Adnan Menderes'in Amerika Birleşik Devletleri'ni İlk Ziyareti (30 Mayıs-6 Haziran 1954)

Menderes'in 1954 seçimlerinden hemen sonra gerçekleştirdiği ABD ziyaretinin sebebini daha iyi anlayabilmek için geride bırakılan dört yılın ekonomik görünümünü değerlendirmek yerinde olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı ile Türk ekonomisi dışa açılmış, Türkiye ABD'li uzmanların kalkınma raporları ile sanayi yatırımlarından uzak tutularak Avrupa için gıda ve hammadde tedarikçisi konumuna getirilmiştir. Savaştan sonraki birkaç yıl içinde Avrupa kendini toplayarak yeniden tarım ürünleri üretebilir hale gelmiş ve Türkiye'ye duyduğu ihtiyaç azalmış, bu durumda Türkiye'nin ihracatı azalırken ithalatı artmaya devam etmiştir. Azalan ihracat ve artan ithalat kaçınılmaz olarak bütçe açığı oluşturmuş ve oluşan açık emisyonla gidilerek kapatılmaya çalışılmıştır. Üretime dayanmayan para bolluğu, 1950'de eksi yüzde 10.2 olan enflasyonun 1954'te yüzde 11'e yükselmesi sonucunu doğurmuştur. 1952'de Marshall Planı'nın sona ermesiyle –yani dış kaynakların kurumasıyla- ithalat da yapılamaz olmuş, Türkiye'nin sınıai ürünlerde dışa bağımlılığı azalmadığı halde Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içinde dış ticaretin

¹⁹ Mehmet Saray, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi- III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 130.

²⁰ İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye – ABD İlişkileri Ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, s.615

²¹ Fuad Köprülü (İstanbul); 18.02.1952, TBMM, TBMM TD, (9. Dönem), Cilt:13, s. 313 – 345.

²² Karakaş, *age*, s. 221.

²³ BCA, *Sovyet Rusya Hariciye Bakanı M. Motolof'un Türk – Rus İlişkileri Hakkında Beyanatına Dair*, 30.1.0.0 / 61.376.17, 30.05.1953.

²⁴ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 122-124.

payı 1953'ten itibaren düzenli olarak düşmüştür. Diğer yandan 1950'de 9.694,2 milyon TL olan GSMH, 1954'te 15.914,5 milyon TL'ye yükselmiştir. Bu yükselme TL'nin resmi kurunun, piyasadaki gerçek değerinden yüzde 108 oranında daha yüksek oluşundan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla GSMH'ye bakılarak Türk ekonomisinin büyüdüğünü gösteren ekonomik veriler, pratikte ortaya çıkan darboğazla çelişir hale gelmiştir. Gelinek noktada yeni kredi imkânları Türk ekonomisinin içine düştüğü darboğazı rahatlatıcak tek çare olarak görülmüştür.²⁵ Diğer yandan NATO üyesi ülkeler arasında nüfus ve olanaklar bakımından kıyaslama yapıldığında en çok askeri Türkiye'nin silah altında tutması ekonomiye ağır bir yük yüklemiştir. Hükümet uzun vadede mali zorlukların aşılacağını ancak kısa vadede daha fazla askeri ve ekonomik yardıma ihtiyaç olduğunu öne sürmüştür; Menderes bu yöndeki taleplerini dile getirmek üzere ABD gezisini planlamıştır.²⁶

Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlayan ilk iktidar dönemi, 12 Mart 1954'te seçimlerin yenilenmesi kararıyla sona yaklaşmıştır.²⁷ Seçimlerin yenilenmesine birkaç ay kala Cumhurbaşkanı Celal Bayar, ABD Başkanı Eisenhower tarafından aldığı davet üzerine²⁸ resmi temaslarda ve incelemelerde bulunmak amacıyla 18 Ocak 1954'de yurttan ayrılarak ABD seyahatine çıkmıştır. Bayar'ın ABD programı, Mayıs 1954 seçimleri öncesi muhalefete karşı bir güç gösterisi niteliğinde olmuştur.²⁹ 41 gün süren seyahatinde Bayar, Türkiye'nin komünizm karşısında hür dünya idealine bağlılığından bahsetmiştir. Bayar Türkiye'yi stratejik açıdan önemli coğrafi bir konumda, ABD'yi örnek alan ve laik bir devlet olarak tanıtmıştır. Ayrıca Türkiye'nin özel girişimi destekleyen ve yabancı sermaye yatırımlarına kapısını açan bir politika izlediğinden de bahsetmiştir.³⁰ Bu söylemleriyle Bayar, bir yandan Türkiye'ye daha fazla yabancı sermaye akışı sağlamak için neler yapılabileceğini araştırmış, diğer yandan Türkiye'nin dış borçlarını rahatlatıcak bir kredi temin etmeye çalışmıştır.³¹

Bayar'ın kredi arayışı prensipte anlaşmaya varılarak neticelenmiş ancak Türkiye seçimlere çok yaklaştığı için, o tarihlerde alınacak bir kredinin Menderes'in imajını olumsuz etkileyeceği düşünülmüş, kredi temini seçim sonrasına bırakılmıştır. Menderes seçim öncesi iktisadi yardım görüşmesine giderek imajını zedelemek istemezken, ABD'li yetkililer de iktisadi yardım için seçim sonucunu görmeyi tercih etmiştir. Menderes, resmi temaslarda bulunmak üzere ABD'ye davet edildiğini kabinedeki arkadaşlarıyla paylaşmış ancak ziyaretin içeriği ve gideceği tarihle ilgili kamuoyuna detaylı bilgi vermemiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ise yaptığı bir basın toplantısında Menderes'in ziyaretinin iktisadi ve mali hususlar ile ilgili olacağını söylemiştir.³² Bu açıklamalardan kısa süre sonra Türkiye 2 Mayıs 1954'te genel seçimlere gitmiştir. Seçimlerden yüzde 57,6 oy oranı ile seçimin kazananı olarak çıkan ve 503 milletvekili

²⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919 – 1980*, C I. İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.486- 489.

²⁶ Oral Sander, *Türk Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979, s. 98- 99.

²⁷ Hulusi Köymen (Bursa); 12.03.1954, TBMM, TBMM ZC, (9. Dönem), Cilt: 29, s. 919, 953 – 956.

²⁸ Celal Bayar; 01.10.1953, TBMM, TBMM TD, (9. Dönem), Cilt: 25, s. 13, 17.

²⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946 – 1960*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 484.

³⁰ Gezinin detayları ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: *Resmî Ziyaret – Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikayesi Ocak – Mart 1954*, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi, Ankara 1954.

³¹ “Amerika'dan İstikraz”, *Akşam*, 19 Ocak 1954, s.2

³² Konuyla ilgili olarak Akis dergisinde “Amerika'nın Ankara'da bir Demokrat hükümeti bir Halkçı hükümete tercih ettiği bilinmeyen şey değildir ve bu hususi şekilde birçok defa itiraf olunmuştur” yorumu yapılmıştır.

“Başvekilin Amerika Seyahati”, *Akis*, 29 Mayıs 1954, s. 10

“Başvekilin Amerika Seyahati”, *Akis*, 12 Haziran 1954, s. 7

“Adnan Menderes Bugün Amerika'ya Hareket Ediyor”, *Milliyet*, 30 Mayıs 1954, s. 3

ile meclise yeniden iktidar partisi sıfatıyla giren DP³³, Adnan Menderes'in başbakan olarak hükümeti kurmasıyla yeniden göreve başlamıştır.³⁴

Bir önceki döneme göre oy oranını ve sandalye sayısını arttırarak 2 Mayıs seçimlerinden güçlenerek çıkan Menderes, seçimlerin üzerinden bir ay geçmeden, 30 Mayıs 1954 Pazar sabahı saat 08.20'de ABD'ye gitmek üzere Etimesgut Askeri Havaalanı'ndan ayrılmıştır. Menderes'i Ankara'dan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, meclis başkan vekilleri, bakanlar, başbakanlık müsteşarı, Danıştay, Yargıtay ve Sayıştay başkanları, milletvekilleri, generaller, Amerikan Büyükelçiliği Müsteşarı, İtalya ve Yunanistan Büyükelçileri, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri, üniversite rektörü ve öğrenci temsilcileri, yerli ve yabancı basın mensupları ve daha birçok resmi görevli uğurlamıştır.³⁵ 30 Mayıs sabahı Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Muharrem Nuri Birgi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Baransel, Dışişleri Bakanlığı İkinci Daire Genel Müdürü Orhan Eralp, Milletlerarası Ekonomik İşler Dairesi Genel Müdürü Melih Esenbel, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürü Burhan Ulutan, İstatistik Genel Müdürü Şefik İnan ve Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık'tan oluşan heyete Emniyet Başmüfettişi Nevzat Erenalp, Emniyet Müfettişi Vural Kakmacı ve Başbakan'ın şoförü Hayri Özüğür'un refakat etmesiyle Başbakan Menderes on dört kişilik bir heyetle yola çıkmıştır. Heyete ödenecek yevmiyenin mümkün olan en yüksek misiller üzerinden hesaplanması ve otomobil, ziyafet, büro masrafı gibi temsil giderlerinin de kabul edilerek 1954 bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır.³⁶

6

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman, Menderes'in temaslarını takip etmek üzere ABD'ye gitmiş ve Menderes'in, kısa süre önce ABD ziyareti esnasında Bayar'ın etkilerini biçmek üzere ABD'ye gittiği yorumunu yapmıştır.³⁷ Yalman'a göre Amerika, siyasi tereddütleri olan eski müttefikleri karşısında ne yapacağını şaşırılmış durumdadır ve Türkiye'nin ne istediğini bilen, azimli, kararlı ve güvenilir duruşuna muhtaçtır. Amerika parasını sokağa atma meylini bırakmış ve yalnızca verimli gördüğü alanlara yönlendirme kararı almıştır, Türkiye bunların başında gelmektedir.³⁸ Yalman'ın yorumunu destekleyen bir ifade The New York Times'ta da yer almış,³⁹

"O, Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bir aylık ABD gezisini takip ediyor. Menderes, bu ziyaret sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'nin 400.000 kişilik ordusunun tüm yükünü 'batmadan tek başına taşıyamayacağını' bildirdiğini söyledi. O zamandan beri Sayın Bayar'ın Demokrat partisi, önümüzdeki dört yıl boyunca siyasi istikrarı güvence altına alarak Parlamento seçimlerinde yankılanan bir zafer kazandı ve yabancı yatırımı teşvik eden yeni yasalar yürürlüğe girdi."

denilmiştir. Vatan'dan Altemur Kılıç ise Sovyet yayılcılığına ödünler vermeyi göze alan politikalara karşı, yayılcılığa kesin olarak hayır diyebilmek ve kolektif güvenlik sistemleri geliştirmek arzusunda Türkiye'nin Amerika ile hemfikir oluşunu, verilecek her türlü yardımın hak edildiği şeklinde yorumlamış ve Türkiye'nin sadakaya ihtiyacı olmamakla birlikte Amerika'nın kendi siyasetini yürütebilmek için Türkiye'ye ihtiyacı olduğu yorumunu yapmıştır.⁴⁰

³³ TÜİK, *age*, s. 4-10,

https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu_secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 (E.T. 14.10.2021)

³⁴ Celal Bayar; 14.05.1954, TBMM, TBMM ZC (10. Dönem), Cilt:1, s. 9.

³⁵ Hayri Bars, "Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes'in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri", *Donanma Dergisi* (408 Sayılı Ek), Deniz Basımevi, İstanbul 1954, s. 9.

³⁶ BCA, *ABD'yi Ziyaret Edecek Olan Başvekil Adnan Menderes'e Refakat Edecekler ile Bunlara Yevmiye Verilmesi*, 30.18.1.2/136.49.18, 10.06.1954.

³⁷ Ahmet Emin Yalman, "Washington Mülakatından Hayırlı Netice Bekleyebiliriz", *Vatan*, 30 Mayıs 1954, s.1,7.

³⁸ Ahmet Emin Yalman, "Amerika'nın Türkiye'ye Dayanmaya İhtiyacı Var", *Vatan*, 31 Mayıs 1954, s.1.

³⁹ "Turkish Premier Here To Push Aid", *The New York Times*, 2 June 1954, p.8

⁴⁰ Altemur Kılıç, "Başbakanın Amerika Seyahati", *Vatan*, 2 Haziran 1954, s. 3.

Benzer bir yorum Amerikan basınında da kendine yer bulmuştur. Milliyet'in Washington Daily News'ten aktardığına göre başka devletlerin Amerika'ya şüphe ve güvensizlikle yaklaşmasına karşın Türk hükümetinin olumlu tavrı ve daha önce verilen yardımların son derece verimli kullanılması Türkiye'nin itibarını Amerika'nın nezdinde yükseltmiştir.⁴¹ The New York Times'ta ise Türkiye'nin uluslararası taahhütleri ile mevcut potansiyeli arasındaki boşluğu kapatmak için Menderes'in Washington'ın yardımına ihtiyaç olduğu argümanını savunacağı; ülke ekonomisine giderek daha ağır bir yük getiren kuvvetlerin muhafazası ve tesislerin inşası için ABD'den uzun vadeli askeri ve ekonomik yardım talep edeceği dile getirilmiştir.⁴²

Türkiye'den ayrılışının ardından Başbakan Menderes'in ilk durağı Yunanistan olmuş, Hellenion Havaalanı'nda Yunan Başbakanı Mareşal Papagos'la Balkan Pakti'nin askeri bir ittifaka dönüştürülmesi üzerine kısa bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ardından İtalya'ya hareket eden Menderes, Napoli'de Atlantik Pakti Güney Avrupa Kesimi Başkumandanı Amiral William Fechteler ile görüşmüştür ki Menderes'i Napoli'den Amerika'ya taşıyan uçak Fechteler'in hususi uçağıdır. İtalya'dan sonra ABD'ye yönelen Menderes, geceyi geçirmek üzere New York Idlewild Havaalanı'na iniş yapmış, burada Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Avra Warren ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimî Delegatesi Selim Sarper tarafından karşılanmıştır. Havaalanında kalabalık bir basın mensupları grubu Menderes'i karşılamış ve kendisine pek çok soru yöneltmiş; Menderes ise tüm sorulara detaylı cevaplar vermek yerine; Ankara ve Washington'ı ortak olarak ilgilendiren konularda Başkan Eisenhower ile görüşmek üzere geldiğini ifade etmiştir.⁴³ Geziyi gözlemleyen Ahmet Emin Yalman, Amerikan basınının Menderes'e çok büyük ilgi gösterdiğini, neredeyse her hareketinin defalarca fotoğraflandığını bildirmiştir.⁴⁴

1 Haziran'da Washington'a hareket eden Menderes, 4 Haziran'a kadar sürecek olan resmi temaslarını her türlü protokol ve gösteriştan uzak, yalnızca yapacağı görüşmelere odaklı olarak planlamıştır. Başbakan'ın programında Başkan Eisenhower, Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen, Savunma Bakanı Charles Wilson, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile yapılacak görüşmeler yer almış ve dönüşünden önce yapılan görüşmeler ve neticeleri ile ilgili iki ülke adına ortak bir tebliğ yayınlanması kararlaştırılmıştır. Görüşmelerin ana teması iktisadi, mali, askeri ve siyasi konular olarak belirlenmiştir.⁴⁵ New York Times'ta Menderes'in ziyareti; hür dünyanın savunulmasında Türkiye'nin önemi bağlamında değerlendirilmiş ve aşağıdaki satırlara yer verilmiştir:⁴⁶

“Amerikalılar, Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'i ve Washington'da bir dizi konferansa başlayan hükümetteki bir grup seçkin meslektaşını sıcak bir şekilde karşılamaktan mutluluk duyacaklardır. Bu konferanslar, Türk gücünün özgür dünyanın savunulmasında hayati bir faktör olduğu bir zamanda Türkiye'nin nasıl daha güçlü hale getirileceği ile ilgilidir. Bir avukat ve bir çiftçi olan Menderes Bey, serbest piyasa sistemini ısrarla savunduğu için Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok arkadaş edinmiştir. Sekiz yıl önce o ve bazı yandaşları, devlete ait ticari faaliyetlere son vermeye dayalı bir muhalefet örgütlemek için Türkiye'nin hâkim partisinden ayrıldı. Özel girişime ve ülkenin ekonomik yaşamını bireye açma ihtimaline başvurdular. Bu yeni demokratik parti, 1950'deki seçimleri aldı ve bu yıl etkileyici bir çoğunlukla iktidara geri döndü. Partinin iyi bir sicili var ve Türkiye'nin bu sıkıntılı yıllarda oynadığı rolde bir güç kulesi oldu. Bu adamlar bizim iyi dostlarımız ve özgürlüğün iyi dostları. Onları aramızda görmekten

⁴¹ “Türk Amerikan Siyasi Görüşmeleri Sona Erdi”, *Milliyet*, 5 Haziran 1954, s.1, 3.

⁴² “Premier Of Turkey Is En Route To U.S.”, *The New York Times*, 31 May 1954, p.5

⁴³ Bars, *age*, s. 9, 15.

⁴⁴ Ahmet Emin Yalman, “Türkiye Bir Hızır Rolü Oynayabilir” *Vatan*, 1 Haziran 1954, s.1,7.

⁴⁵ “Newyork'taki İlk Beyanat”, *Akşam*, 1 Haziran 1954, s.1-2

“Başbakan Adnan Menderes Bugün Amerika'ya Gidiyor”, *Vatan*, 30 Mayıs 1954, s.1,7

⁴⁶ “Visitors From Turkey”, *The New York Times*, 1 June 1954, p. 26.

mutluluk duyuyoruz ve haklı olarak ve ortaklaşa ilgilendiğimiz sorunlar hakkında konuşma fırsatını memnuniyetle karşılıyoruz.”

Görüldüğü üzere Amerikan basını SSCB karşısında hür dünya idealinin devamı için Türkiye'nin güçlendirilmesi bağlamında konuyu ele almıştır. Başbakan Menderes Amerikan televizyon ve radyo kanallarında yayınlanan ilk açıklamalarında da benzer noktaları vurgulamış, Amerika'nın hür dünya ideali ve dünya barışı için sarf ettiği gayretlerden bahsederek, Türkiye'ye verilen askeri ve iktisadi yardımlar için minnettar olduklarını dile getirmiştir. Menderes'in Amerikan radyo ve televizyon kanallarında; “Menderes'in Amerikan milletine hitabı” başlığıyla duyurulan sözleri şu şekildedir:⁴⁷

“Amerikan topraklarına ayak bastığım bu sırada, Türk milletinin büyük Amerikan milleti hakkında duyduğu hisleri bildirmeyi ilk ve zevkli vazife telakki etmekteyim. Milletlerin bağımsızlık ve hürriyetlerinin müdafasını her türlü tecavüze karşı sağlamak ve dünya barışını korumak maksadıyla Amerikan milletinin bir ideale matuf olmakla beraber realist bir görüşle sarfettiği gayretleri Türk milleti büyük bir hayranlıkla takip etmektedir. Bundan başka memleketim kendisine bahşedilen askeri yardımın kıymetini tamamıyla taktir etmekte ve iktisadi yardımdan dolayı da Birleşik Amerika'ya derin bir minnettarlık duymaktadır. Reiscumhurumuzun bir müddet önce buraya yaptığı ziyareti sırasında büyük Amerikan milleti ve hükümeti tarafından kendisine gösterilen samimi ve dostane hüsnü kabulün bütün Türk milletinin kalbine tesir ettiğini bir defa daha tekrarlamak isterim. Bu arada Birleşik Amerika ile Türkiye arasındaki iş birliği zihniyetinin ve görüş birliğinin gayet sağlam temellere dayandığını ve NATO teşkilatı çerçevesini aşmış olduğunu belirtmek isterim. Bu sıkı münasebetlerin ve iş birliğinin neticesi olarak aramızda müşterek menfaati ilgilendiren meseleler bulunması gayet tabiidir. Bu seyahati sağlayarak bana bu meseleleri görüşme fırsatı verdiğinden dolayı Amerika hükümetine karşı bilhassa müteşekkirim.”

Cumhuriyet gazetesinde Menderes'in her iki ülkeyi ve dünya gündemini ilgilendiren konularda temaslar yürüteceği ve tarafların kati bir gündem hazırlığına gerek görmediği söylenmiş bununla birlikte iktisadi konuların ön plana alınacağı ve Türkiye'nin sınai ve zirai kalkınmasının bu ziyaretten sonra hız kazanmasının beklendiği yorumu yapılmıştır.⁴⁸ Nitekim Menderes görüşmelerinde askeri ve iktisadi yardım hususlarını birlikte ele almış; Türkiye'nin hür dünyanın çıkarları için taşıdığı askeri yükler nedeniyle ekonomik yardım konusunda da özel bir ilgi görmesi gerektiğini savunmuştur. Aksi taktirde tek başına askeri yardımın kendi kendini baltaladığını savunan Menderes; büyüyen askeri programın Türkiye'nin görece gelişmemiş ekonomisi üzerinde baskı oluşturduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹

Menderes'in resmi temasları 1-4 Haziran tarihleri arasında gerçekleşmiş; Menderes, Başkan Eisenhower, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Savunma Bakanı Wilson, Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen ve diğer yüksek rütbeli Amerikan ricali ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁵⁰ Görüşme programı 1 Haziranda Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen, 2 Haziran öğleden önce Başkan Eisenhower, öğleden sonra Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve iki görüşme arasında Amerikan Temsilciler Meclisi üyeleriyle görüşme, 3 Haziranda Amerikan Overseas Writers gazeteciler cemiyetinin yüzden fazla üyesiyle yemekli toplantı ve basın açıklaması, sonrasında Savunma Bakanı Charles Wilson ve Amerika Kara Kuvvetleri Başkanı Genel Ridgway ile görüşme, 4 Haziran öğleden önce Başkan Eisenhower, öğleden sonra Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile görüşme şeklinde gerçekleşmiştir. Menderes görüşmelerinde ve basın açıklamalarında Türkiye'nin SSCB'ye coğrafi yakınlığı sebebiyle tehlikeyle burun buruna olduğunu buna rağmen NATO çizgisinden taviz vermediğini dile getirmiş; NATO'nun yalnız askeri değil aynı zamanda siyasi bakımdan da birlik haline getirilmesi

⁴⁷ “Başbakan Menderes Bugün Eisenhower'le Görüşecek”, *Akşam*, 2 Haziran 1954, s.1-2

⁴⁸ “Menderes New York'a Vardı Bugün Washington'a Hareket Ediyor”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1954, s.1

⁴⁹ “Eisenhower Arranges Talk”, *The New York Times*, 2 June 1954, p.8.

⁵⁰ Bars, *age*, s. 29

fikrini öne çıkarmıştır.⁵¹ Başbakan Menderes'in Başkan Eisenhower ile 2 Haziran tarihli görüşmesi sabah saat 09.30 civarında başlamış ve yaklaşık yarım saat sürmüştür. Görüşmeye Türkiye'nin Washinton Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ve Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Avra Warren eşlik etmiştir. 4 Haziran tarihli görüşme öğleden sonra 13.00'da Başkan Eisenhower'ın Başbakan Menderes onuruna verdiği bir öğle yemeği sırasında gerçekleşmiş; yemeğe Büyükelçi Feridun Cemal Erkin, Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Milli Savunma Bakanı Etem Menderes, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Baransel, Beyaz Saray Sözcüsü Joseph W. Martin, Hazine Bakanı George Humphrey, Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen, Senatör Walter George, Senatör Alexander Wiley, Kongre Üyesi Robert Chiperfield, Kongre Üyesi Thomas Gordon, Bakan Yardımcısı Henry Byroade, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Avra Warren, Türkiye Dış İlişkiler Misyon Müdürü Leon Dayton, Türkiye'deki Müşterek Amerikan Askeri Misyonu Şefi Tümgeneral Whitfield Shepard ve ekonomist Gabriel Hauge katılmıştır.⁵² Menderes'in ziyareti sırasında Türkiye'nin Washington Büyükelçisi olarak görev yapan Feridun Cemal Erkin anılarında, Menderes'in ABD'li devlet adamlarıyla yaptığı görüşmeleri uygun ve uysal olarak sürdürdüğünü yalnız Stassen ile olan görüşmesinde sorun yaşadığını ifade etmiştir. Menderes, Stassen ile görüşmesinde 300 milyon dolarlık bir kredi istemiş, Stassen ise buna olumlu bir yanıt vermemiştir. Başbakan çabalarının başarılı olmadığını görünce Stassen'nin yanından kalkmak istemiş, Zorlu ise Menderes'e ısrara devam etmesini önermiştir. Bunun üzerine Başbakan Zorlu'yu "Olmaz diyor, ne inat edip duruyorsun" diyerek uyarılmış ve müzakereyi ileride daha uygun bir zamanda yeniden ele almak üzere sonlandırmıştır.⁵³

4 Haziran'da resmi temasları sona eren Menderes'in dönüşü 6 Haziran tarihinde gerçekleşmiştir. Akşam'ın Washington News'ten aktardığına göre, Menderes'in ziyaretinin asıl amacı Ortadoğu'yu Sovyet tecavüzünden korumak için alınacak önlemler ve bu kapsamda Türkiye'ye yapılacak yardımlar olarak ifade edilmiştir. Gazete son yıllarda yapılan askeri ve iktisadi yardımlar ile ortaya yeni bir Türkiye çıktığını, Amerika'nın yardım yaptığı ülkeler arasında Türkiye'nin en popüler ülke olduğunu, Menderes'in bu ziyarette hem Amerikan hükümetinden hem de Amerikan sermaye sahiplerinden beklentilerini dile getirdiğini yazmıştır.⁵⁴ Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, Türkiye'ye verilecek iktisadi yardımın doğrudan Amerikan'ın güvenliği ile ilgili olduğunu söylemiş, bu krediler başka yerlere sarf edilecekse hiç verilmesin daha iyi yorumunu yapmıştır. Dulles'in kayda geçen sözleri şu şekildedir:⁵⁵

"Bizim kanaatimiz şudur ki Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardım için verilecek olan krediler Amerika'nın güvenliğini doğrudan doğruya sağlamak gibi bir şeydir. Bu kredileri başka yere sarf edeceksek hiç sarfetmeyelim daha iyi"

Dulles'in yorumuna benzer bir yaklaşım The New York Times'ta yer alan bir karikatüre de konu olmuş; karikatürde Türk askeri SSCB karşısında son derece güçlü ve elinde bir kılıç olduğu halde resmedilmiştir. Kılıcın üzerinde "Kızılıllara karşı sert teyakkuz" ifadesi yer almış ve Türk askerinin

⁵¹ *Ayın Tarihi*, Haziran 1954, No:247, Ankara, s. 84-92

⁵² 47. Dipnota ait kısımda görüleceği üzere, *Ayın Tarihi*'nde Başbakan Menderes'in 4 Haziran tarihinde Başkan Eisenhower ile görüşmesinin öğleden önce gerçekleştiği bilgisi verilmiştir. Ancak NARA belgelerinde görüşmenin öğleden sonra gerçekleştiği ve yemekli olduğu bilgisi yer almıştır.

NARA (The National Archives and Records Administration), White House Office, Social Office (A.B. Tolley): Records, Box No.35, Contents: 6-4-54 P.M. Adnan Menderes of Turkey – Luncheon.

NARA (The National Archives and Records Administration), "The President's Appointments", The Dwight D. Eisenhower Library, June 1954, p. 4, 9.

⁵³ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği*, Cilt II Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 467.

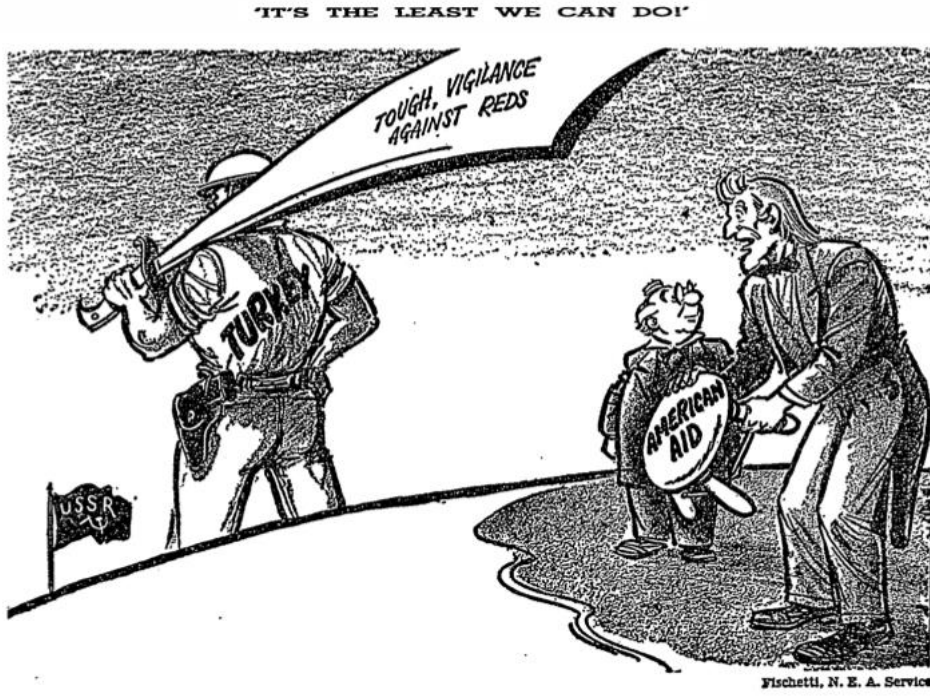
⁵⁴ "Çok Müsbet Neticeler Alındı", *Akşam*, 5 Haziran 1954, s.1-2

⁵⁵ "Foster Dulles'in Beyanati", *Akşam*, 5 Haziran 1954, s.1-2

"Dulles'in Türkiye'ye Dair Demeci", *Vatan*, 5 Haziran 1954, s.1,7

"Dulles'in Beyanati", *Milliyet*, 5 Haziran 1954, s.1

hemen gerisinde Amerikan hükümeti temsilcileri elinde bir tabure ile resmedilmiştir. Taburenin üzerinde “ekonomik yardım” ifadesi yer almış, karikatürün başlığında ise “Yapabileceğimizin en azı bu” denilmiştir.⁵⁶



The New York Times
Published: May 30, 1954
Copyright © The New York Times

Görsel 1. “It’s The Least We Can Do”, The New York Times, 30 May 1954.

Harold Stassen ise; Türkiye'nin ekonomik istikbaliyle ilgili planlara dair yapılan müzakerelerin inşacı ve müspet olduğunu söylemiş; önlerindeki dört yıllık hedefi Türkiye'yi dış yardım ihtiyacından bağımsız hale getirmek ve Türkiye'ye özel sermaye yatırımlarını teşvik etmek olarak açıklamıştır.⁵⁷

Menderes'in ziyareti başta yapılan programdan daha yoğun geçmiş; Başkan Eisenhower ile bir yerine iki görüşme gerçekleştirilmiş, yemek davetlerinden sonra Amerikan devlet adamları ve kongre mensupları ile program dışı görüşmeler yapılmış ve Menderes Amerikan kongresine davet edilmiştir.⁵⁸ Menderes kongrede tanıtılırken “Amerika'nın en iyi dostu”, “Amerika'nın tek dostu” gibi ifadeler kullanılmıştır.⁵⁹ Menderes'in gezi programını gözlemleyen Ahmet Emin Yalman anılarında; Menderes'in yabancıların ruhunu kavramayı iyi bildiğini ve onlara ideal bir devlet

⁵⁶ “It’s The Least We Can Do”, *The New York Times*, 30 May 1954, p. 77

⁵⁷ “Washington Görüşmeleri Bitti”, *Vatan*, 5 Haziran 1954, s. 1, 7

⁵⁸ *Aydın Tarihi*, *agd.*, s. 28

⁵⁹ “Dört Günde Varılan Neticeler En İleri Ümitleri Aşmıştır”, *Vatan*, 5 Haziran 1954, s.1,7

adamı görüntüsü çizdiğini söylemiştir. Menderes'in basın toplantılarında söylediği ustaca sözler Amerikalılar tarafından hayranlıkla karşılanmış ve kendi aralarında Menderes'i yaman ve uyanık bir devlet adamı olarak nitelemişlerdir.⁶⁰

Ziyaretin sona ermesi ve alınan neticeler Türk basınında son derece parlak ifadelerle yorumlanmıştır. Akşam Gazetesi'nde Türkiye'nin ordusunun güçlendirilmesi için zaman odaklı değil NATO'nun belirlediği hedeflere ulaşılması odaklı bir yardım planlamasının yapılacağı, bunun için Amerikan yardımlarının ilerleyen yıllarda da artarak devam edeceği, bunun Menderes için tam bir başarı anlamına geldiği yazılmıştır. Türkiye'nin beklentisi 1954 yılı için 740 milyon dolar tutarında askeri yardım ve iktisadi kalkınma için ayrıca kredi verilmesi olmuştur.⁶¹ Türkiye kendisine her yıl yapılan 76 milyon dolarlık iktisadi yardımın 1958'e kadar devam ettirilmesini, sonrasında yardım kesilirse Export-Import Bank üzerinden uzun vadeli kredi açılmasını, Amerika'nın Türkiye'den daha fazla mal almasını, Amerikan özel sermayesinin Türkiye'ye yönlendirilmesini, sanayileşme için Türkiye'ye uzun vadeli krediler verilmesini, Türk ordusunun masraflarının karşılanması için yapılan yardımın uluslararası konjonktürün gerektirdiği şekilde devam ettirilmesini istemiştir.⁶² Zafer gazetesinde Mümtaz Faik Fenik ziyaretin dünya barışı açısından önemine değinmiş, Türkiye'nin hem NATO'ya üye devletler içinde Rusya ile sınırı olan tek devlet olması hem de Rusya'nın –yine NATO üyesi devletler arasında- toprak ve üs talep ettiği tek devlet olmasından hareketle ayrı bir öneminin olduğunu ileri sürmüştür.⁶³ Vatan Gazetesinden Ahmet Emin Yalman, askeri ve iktisadi sahalarda yapılacak toplu bir Amerikan yardımının Türkiye'yi güçlendireceğini ve dünya barışı için daha etkin rol oynayacağını söylemiştir. Hakimiyet'ten Burhan Belge Amerika karşısında Türkiye'nin yalnızca isteyen ve alan bir devlet değil aynı zamanda en yüksek ölçüde veren bir devlet olduğunu söylemiş, bütçesinin yarısını ordu giderlerine ayıran Türkiye'nin Kore'deki kritik pozisyonunu hatırlatmıştır.⁶⁴

Ziyaret sonunda yayımlanan ortak bildiriye, 1954 Temmuz ayı ile başlayan Amerikan mali yılında Türkiye'ye ayrılan yardım miktarının azaltılacağı önceden ifade edildiği ve bu ifadeye uygun olarak verilen iktisadi yardımın azaltılacağı dile getirilmiştir. Bununla birlikte dünya barışının sağlanması hususunda NATO'nun Türkiye'ye yüklediği misyonu Türkiye'nin kendi kaynaklarıyla yürütmesinin mümkün olmadığı, bu nedenle Amerikan askeri yardımının artarak devam etmesi gerekliliği dile getirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye 1954 yılı için 500 milyon dolarlık askeri yardım⁶⁵ ve buna ek olarak miktarı rakam olarak zikredilmemiş bir iktisadi yardım yapılacağı da söylenmiştir.⁶⁶ Her iki ülkenin menfaatine uygun olacak şeyin ise Türkiye'nin kendi ordusu ve iktisadi kalkınmasını kendi kaynakları ile finanse edebilecek güce en kısa sürede ulaşması olduğu belirtilmiştir.⁶⁷ Bildirinin sonunda Amerikan hükümetinin 1955 mali yılından sonrası için askeri ve iktisadi yardım taahhüdüne girişmeye yetkili olmadığı, bununla birlikte Türkiye ve Amerika'nın ortak yürüttüğü siyasetin başarısı için alınacak tedbirlerin ilerleyen zamanlarda görüşülmesinin kararlaştırıldığı dile getirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin mali güçlükleri ve iktisadi imkânlarının yerinde tespit edilebilmesi için Amerika'dan beş kişilik bir uzman heyetin

⁶⁰ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922 – 1971*, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1997, c.2, s. 1640

⁶¹ "Menderes Amerika'dan Tam Başarı ile Dönüyor", *Akşam* 6 Haziran 1954, s.1-2.

⁶² "Başbakan Menderes Bugün Türkiye'ye Hareket Ediyor", *Vatan*, 6 Haziran 1954, s. 1,7.

⁶³ BCA, *Başbakan Adnan Menderes'in Amerika Gezisi ile İlgili İç Basında Çıkan Haberler ve İyi Niyet Temennileri*, 30.1.0.0 / 3.17.3, s. 103, 30.05.1954.

⁶⁴ *agb*, s. 104.

⁶⁵ Bu rakam Vatan gazetesinde 200 milyon dolar olarak zikredilmiştir. "Türk – Amerikan Müzakerelerinin Neticesi", *Vatan*, 6 Haziran 1954, s.7.

⁶⁶ Bu yardım 70 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. "Dış Yardım", *Akis*, 2 Temmuz 1955, s. 5.

⁶⁷ "Dünya Durumu İçinde Türkiye", *Akşam*, 7 Haziran 1954, s.1-2.

"Resmi Tebliğ", *Milliyet*, 6 Haziran 1954, s. 1,3.

Türkiye'ye gönderilerek incelemeler yapması da kararlaştırılmıştır.⁶⁸ Buraya kadar olan kısım incelendiğinde Türk basınında yardımın miktarı hakkında farklı bilgiler yer aldığı görülmüştür. The New York Times'ta da yardımın miktarı ile ilgili Türk basınından farklı bilgiler verilmiştir. Buna göre; Amerikan hükümetinin 1955 yılı için ekonomik hibeleri onaylamak istemeyebileceği bu nedenle Türkiye'nin kalkınma ve savunma çabalarına destek olarak 300 milyon dolarlık hibe ve kredilerden oluşan yardım paketini kabul ettiği söylenmiştir. Bunun 150 milyon dolarlık kısmının Export – Import Bank üzerinden uzun vadeli kredi şeklinde temin edileceği de söylenmiştir.⁶⁹

30 Mayıs'ta yurttan ayrılan Başbakan ve heyetindekiler 6 Haziran 1954 Pazar sabahı kendisine tahsis edilen ve üzerine Türk bayrağı çekilen Amerikan donanma uçağı ile yurda dönüş için hareket etmiş, kendisini Amerikan kongresinin ileri gelen mensupları yolcu etmiştir.⁷⁰

Menderes'in ziyarete giderkenki talepleri ile ziyaret sonu yayınlanan ortak bildiriye yer alan sonuçlar karşılaştırıldığında Türkiye'nin NATO üyeliği nedeniyle taşıdığı misyondan kaynaklanan askeri masraflarına ABD'nin destek vermeye gönüllü olduğu ancak bunun dışındaki ek yardım ya da kredi taleplerine sıcak bakmadığı ve ilerleyen yıllar için herhangi bir ekonomik taahhüt altına girmekten kaçındığı görülmüştür. Bu tavır ABD'nin 1952'den beri takip ettiği politikayla uyum halindedir. Öyle ki; 1952-1954 döneminde Amerikan askeri yardımları artmış, ekonomik yardımlar ise düşüş göstermiştir. 1952 yılına kadar 146 milyon dolar olan askeri yardım 1952-1953 döneminde 151, 1953-1954 döneminde ise 238 milyon dolara yükselirken, ekonomik yardım 1952 yılında 86 milyon dolardan 1953'te 54 milyona, 1954'te ise 42 milyon dolara düşmüştür. Bayar ve Menderes'in ABD ziyaretlerinden sonra ekonomik yardım 1955'te 86 milyon, 1956'da ise 115 milyon dolara yükselmişse de bu rakamlar Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır.⁷¹

2. Başbakan Adnan Menderes'in Amerika Birleşik Devletleri'ni İkinci Ziyareti (5-16 Ekim 1959)

Menderes'in 2 Mayıs 1954 seçimlerinden güçlenerek çıktığı ikinci iktidar dönemi 11 Eylül 1957 tarihli Meclis oturumu ile sona ermiş⁷² ve seçimler 27 Ekim 1957 tarihinde yenilenmiştir. Oyların yüzde 47.88'ini alan DP⁷³, 610 milletvekilliğinin 424'ünü elde ederek önceki iki dönemde olduğu gibi seçimden iktidar partisi sıfatıyla çıkmış ancak önceki dönemlere kıyasla güç kaybetmiştir.⁷⁴ DP'ye güç kaybettiren faktörlerden biri olan ekonomik gelişmelere göz gezdirmek, 1959 ziyaretini sağlıklı değerlendirmek için yerinde bir adım olacaktır.

1948 – 1954 arasında Türkiye'nin aldığı ABD kaynaklı dış yardımlar, Türkiye'nin kalkınması için gereken finansmanı başlangıçta yüzde 40 oranında karşılarken –yukarıda da değinildiği üzere 1954 sonrasında Amerikan kongresinin yardımları azaltma kararı alması nedeniyle- 1955'e gelindiğinde yardımların kalkınma finansmanını karşılama oranı önce yüzde 20-25 aralığına devamında ise yüzde 10 seviyesine düşmüştür.⁷⁵ Kaynak bulunamaması nedeniyle yatırımların yavaşlaması ve tarım sektöründeki durgunluk ihracatın azalmasına yol açmış, devam eden ithalat dış ticaret açığını büyütürken döviz rezervlerini eritmiş ve enflasyon giderek yükselmiştir.⁷⁶ Kamu harcamalarının açık finansmanı nedeniyle para arzının bolluğu da enflasyonu yükselten bir diğer etken olmuştur. Artan dış borç ve tüketimin üretimin üzerinde olması karaborsa, ihtikar ve

⁶⁸ “Türkiye'ye Yapılan Askeri ve İktisadi Yardım Arttırılacak”, *Vatan*, 6 Haziran 1954, s.1,7.

⁶⁹ “U.S. Offers Turks \$300.000.000 Help”, *The New York Times*, 4 June 1954, p.11.

⁷⁰ “Başbakan Menderes Bugün Türkiye'ye Hareket Ediyor”, *Vatan*, 6 Haziran 1954, s.1,7.

⁷¹ Sander, *age*, s. 99

⁷² Hayrettin Erkmen (Giresun); 11.09.1957, TBMM, TBMM ZC, (10. Dönem), Cilt:20, s. 734

⁷³ https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957, (E. T. 15.11.2021)

⁷⁴ TÜİK, *age*, s. 11

⁷⁵ Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997, c.2, s.124

⁷⁶ Oran, *age*, s. 560

spekülasyonun önünü açmıştır.⁷⁷ İktidar mevcut darboğazı aşmak için 1955'te Fatin Rüştü Zorlu'yu ABD'ye göndererek 300 milyon dolar yardım talep etmiş; buna mukabil Zorlu, enflasyonist politikalar terk edilerek yapılacak olan yardımın bir program dahilinde sarf edilmesi talebiyle karşılaşmış ve Türkiye'ye 300 milyon dolarlık yardım yerine 30 milyon dolarlık hibe verilebileceği bildirilmiştir.⁷⁸

ABD, Türkiye'deki enflasyonu ekonomik değil siyasi olarak tanımlamış; iktidarın iç politik kaygılarla Türkiye'nin başlıca ihracat ürünü olan tarım ürünlerini gerçek değerinin çok üzerinde köylüden satın alıp dış piyasaya daha düşük bedelle ihracat ettiğini; alım fiyatının, satış fiyatının neredeyse dört katı olması nedeniyle bütçe açığının artıp enflasyona yol açtığını ileri sürmüştür.⁷⁹ Tarım ürünlerinin yüksek fiyatla alınmasının durdurulması ve kalkınma hamlelerinin bir plan dahilinde gerçekleştirilmesi gibi iktisadi önerilerin iktidar tarafından reddedilmesi sonucu ABD'li yetkililer ile yapılan görüşmeler sonuç alınmadan kesilmiştir. Beklenen Amerikan yardımının gelmeyişi ile artan ekonomik sıkıntılar mecliste muhalefetin dozunu yükseltmiş gerek parti içi muhalefet gerek diğer muhalefet partileri, Adnan Menderes'siz bir hükümet kurulsun teklifini yapacak cesareti kendilerinde bulmuştur.⁸⁰ Devam eden iktisadi sıkıntı 30 Kasım 1955'te Menderes'i istifaya zorlamış ancak yeni kabinenin kurulması için Menderes tekrar görevlendirilmiştir.⁸¹

1954 sonrası dış yardımların azalmasıyla başlayan süreçte liberal dış ticaret politikalarıyla bütçe dengesini sağlamanın mümkün olmadığı düşünülmüş ve ithal ürünlerde kısıtlamalara gidilmiştir. Devlet işletmelerinin özel sektöre devri söylemiyle iktidara gelen DP, kamu yatırımlarını arttırmak zorunda kaldığı ve Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koyduğu bir modele yönelmiştir. Ekonominin düze çıkarılması için gerek ABD'li uzman heyetlerin raporları gerekse IMF kanalıyla gelen tavsiyeler; korumacı modele dönülmesi yerine dış ticarete liberasyona dayalı politikaların deflasyonist önlemler alınarak sürdürülmesi, devalüasyona gidilmesi ve bir kalkınma planı üzerinde yatırımların gerçekleştirilmesi çerçevesine oturtulsa da DP'li yöneticiler buna 1958'e kadar direnmiş; sonrasında tarihe 4 Ağustos 1958 İktisadi İstikrar Programı olarak geçen kararları almak zorunda kalmışlardır.⁸²

Amacı kamu sektöründeki enflasyonist eğilimin ortadan kaldırılması, özel sektör banka kredilerinin kontrol altında tutulması, dış ödeme gücünün artırılması, yatırımların üretimi arttırarak dış ödeme dengesini sağlayacak alanlara yönlendirilmesi olarak açıklanan istikrar programı ile dış yardım temin etmenin mümkün olduğu düşünülmüştür. Bu kapsamda hukuken ithalata tahsis edilen dövizlerden, dolar başına 620 kuruş prim alınması, ihracatta da mal gruplarına göre, dolar başına 210, 280 ve 620 kuruş prim ödenmesini esas alan,⁸³ uygulamada ise Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısında 280 kuruştan 900 kuruşa çıkarılarak değerinin düşürüldüğü devalüasyon gerçekleştirilmiş, dış ticaret kotaları gevşetilmiş, Milli Korunma Kanunu'nun uygulanması fiilen durdurulmuştur.⁸⁴ Bu hamlelerin ardından ülkede darlık ve yokluk bir anlamda hafiflemiş ancak fiyatların genel seviyesi yükselmiştir.⁸⁵ İktisadi İstikrar Programı'nın yürürlüğe girmesiyle 359 milyon dolarlık bir dış yardım sağlanmış, 1948, 1949 ve 1952 yıllarında alınan kredilerin taksitleri 1965 sonrasına ertelenmiştir.⁸⁶ Yapılan yardıma ve kimi borçların ertelenmesine rağmen 1958 – 1960 aralığında ödenmesi gereken borç tutarının

⁷⁷ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900 – 1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 395

⁷⁸ "Dış Yardım – 300 mü 30 mu?", *Akis*, 18 Haziran 1955, s. 4-5

⁷⁹ "Dış Yardım", *Akis*, 2 Temmuz 1955, s. 4-5

⁸⁰ "Yurtta Olup Bitenler", *Akis*, 25 Haziran 1955, s.4-7.

⁸¹ Celal Bayar; 02.12.1955, TBMM, TBMM ZC, (10. Dönem), Cilt: 8, s.187.

⁸² Boratav, *age*, s. 107-111.

⁸³ Hasan Polatkan (Eskişehir); 20.02.1959, TBMM, TBMM ZC, (11. Dönem), Cilt:7, s.282 – 283.

⁸⁴ Boratav, *age*, s.111

⁸⁵ Çavdar, *age*, s. 396

⁸⁶ *TBMM ZC, agt*, s. 288

ihracattan elde edilecek gelirin yüzde 40'ını bulması ve geri kalan miktarın ithalatın ancak üçte birini karşılayabiliyor olması, toplam borcun 1 milyar 100 milyon dolar seviyesine ulaşması⁸⁷ ekonomik darboğazın aşılamadığını göstermiş, mevcut durum Menderes'i yeniden dış yardım arayışına yöneltmiştir. Menderes bu sefer ABD'ye doğrudan dış yardım talebiyle gitmemiş, 7-9 Ekim 1959 tarihlerinde ABD'de gerçekleşecek CENTO Bakanlar Konseyi toplantısına⁸⁸ katılmak için gitmiş ve orada temaslarını sürdürürken dış yardım talebini de iletmiştir. Menderes, toplantının Washington'da yapılmasının ABD'nin CENTO'ya verdiği önemin bir kanıtı olduğunu ileri sürmüş ve CENTO'nun özgür dünyanın toplu savunma sistemi zincirinin bir halkası olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Menderes ile ABD'ye hareket eden Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp;

“CENTO toplantıları paktın ilk yıllarındaki hız ve önemini kaybetmişti. Dolayısıyla bu toplantılarda ağırlık daha çok bu vesileyle yapılmakta olan ikili temaslara kaymıştı. Nitekim Başbakanın ABD'deki programında da yan temalar ağır basıyordu. Tabiatıyla başta ABD hükümetiyle yardım konusunda yapılacak görüşmeler ağırlık taşıyordu. Bu nedenle heyete Maliye Bakanı Hasan Polatkan da alınmıştı”

diyerek gezinin dış yardım talebini iletmek için bir fırsat olarak görüldüğünü dile getirmiştir.⁹⁰

Hatırlanacağı üzere Menderes daha önceki yıllarda; ABD'ye dış yardım taleplerini iletirken Türkiye'nin SSCB yayılmacılığına karşı önemi ve hür dünya idealine bağlılığı argümanını kullanmış ve SSCB tehdidi devam ettiği müddetçe Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardımların artarak devam etmesi gerektiğini savunmuştu. CENTO toplantısından kısa süre önce gerçekleşen bir gelişme Türkiye'nin SSCB odaklı argümanını zayıflatmıştır. Şöyle ki, CENTO toplantısından birkaç hafta önce SSCB Başbakanı Kruşçev, Birleşmiş Milletler toplantısında konuşmak için iki haftalığına ABD'ye gelmiştir. İyi maksatlar ve açık bir kalple geldiğini ifade eden Kruşçev'i havaalanında Başkan Eisenhower karşılamış, dostane bir tavırla tokalaşmış ve yaklaşık bir buçuk saat süren bir görüşme gerçekleştirmiştir. Eisenhower, Kruşçev için basına açık yaptığı hoş geldiniz konuşmasında dünya sulhu ve refahının artırılması için ABD ile SSCB'nin gayretlerini birleştirmelerini teklif etmiştir.⁹¹ Kruşçev, New York'ta yaklaşık iki bin kişi tarafından karşılanmış, kendisi için üst düzey koruma önlemleri alınmış, geçtiği güzergahlar binlerce polis tarafından korunmuştur. Kruşçev'in temasları silahsızlanma ve Soğuk Savaş'ın hafifletilmesi gibi konular etrafında gerçekleşmiştir.⁹² Kruşçev, dört yıl içinde tam ve umumi bir silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi, yabancı ülkelerdeki askeri üslerin lağvedilmesi, atom ve hidrojen bombalarının tahrip edilmesi, kara, hava ve deniz kuvvetlerinin ortadan kaldırılarak milletlerarası bir kontrol sisteminin kurulması ve devletlerin birbirinden bir şey saklamadan açık siyaset ilkeleri üzerine hareket etmesi ve Soğuk Savaş'a bir son verilmesini önermiştir.⁹³ Aynı dönemde Birleşmiş Milletler'de Türkiye'nin dış siyaseti hakkında konuşmak üzere ABD'de bulunan Fatih Rüştü Zorlu; altı günde altı nutuk vermiş; Los Angeles ve San Francisco'da henüz birkaç gün önce Kruşçev'i dinlemiş olan topluluklara hitap etmiştir. Zorlu konuşmalarında Kruşçev'ten sonra gelecek bir Sovyet liderinin yeniden eski Sovyet siyasetine dönmesinin mümkün olduğunu, önemli olanın söz değil eylem olduğunu dile getirerek adeta karşı propaganda yürütmüştür.⁹⁴

⁸⁷ *agt*, s. 319

⁸⁸ Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'ya sızmasını önlemek amacıyla 1955'te Türkiye, İngiltere, Irak, İran ve Pakistan arasında Bağdat Pakti imzalanmış, 1958'de gerçekleşen bir askeri darbenin ardından krallık rejiminin yıkılmasıyla Irak Bağdat Pakti'nden çekilmiştir. Irak'ın çekilmesini takiben paktın merkezi Ankara olmuş ve adı 18 Ağustos 1959'da CENTO (Merkezi Antlaşma Örgütü) olarak değiştirilmiştir. Bakınız: Altun Altun, *Demokrat Parti'nin Son Döneminde Türkiye'nin ABD Politikası 1957 – 1960*, Nobel Yayınları, Ankara 2019, s. 55, 93.

⁸⁹ “Turkish Premier Here”, *The New York Times*, 6 October 1959, p. 26.

⁹⁰ Ercüment Yavuzalp, *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 63

⁹¹ “Hrutçef'in İki Haftalık Amerika Gezisi Başladı”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1959, s. 1, 5

⁹² “Hrutçef Silahsızlanma Planını Bugün Açıklıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1959, s. 1, 5

⁹³ “Hrutçef Silahsızlanma Planını Dün İlan Etti”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1959, s. 1, 5

⁹⁴ “Zorlu Amerika'da Altı Günde Altı Nutuk Verdi”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1959, s. 1, 5

Soğuk Savaş yıllarının ekstra askeri harcamalar ve buna bağlı iktisadi yardımlar getirdiği düşünülürse Zorlu'nun ifadeleri, kısa süre sonra ABD'de iktisadi yardım talebini yineleyecek olan Menderes'in siyaseti ile uyum içindedir. Zira Menderes de Kruşçev'in ziyaretinin ve Soğuk Savaş'ı sona erdirmeye söylemlerinin Orta Doğu'daki Sovyet baskısı ve propagandasının gevşemesini sağlamadığını, değişime dair gerçek bir kanıt bulunmadığını, bir değişiklik olduğu kanaatine varılmadan önce Sovyet eylemlerinin izlenmesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁵

Kruşçev'in ziyaretinin ardından Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından çağrılmış; Kruşçev'in ziyaretinin ABD ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde bir yumuşama sağladığını, Kruşçev'in hemen ardından Menderes gelirse bu yumuşamanın zarar görebileceğini bu nedenle Menderes'in ziyaretini ertelemesinin uygun olacağını söylemişlerdir. Ek olarak CENTO toplantısına Pakistan ve İngiltere başbakanlarının da katılmayacağını Türkiye'yi büyükelçi olarak Ürgüplü'nün temsil edebileceğini bildirmişlerdir. Ürgüplü bu talebi Ankara'ya bildirmiş ve cevaben Menderes'in CENTO toplantısına katılmayacağı kendisine söylenmiştir. Buna rağmen birkaç gün sonra Ürgüplü ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından tekrar çağrılmış ve kendisine Menderes'in yanında bir heyetle birlikte ABD'ye gelmek üzere yola çıkacağı bilgisi verilmiştir. Menderes bu sırada İran Başbakanı'nı da ikna etmiş ve aynı uçakla yola çıkmışlardır.⁹⁶

Washington'da gerçekleşen toplantıya Başbakan Menderes'in başkanlığında aralarında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhan ve Büyükelçi Adnan Kural'ın da bulunduğu yirmi altı kişilik bir heyet gönderilmiş; heyetin büro, otomobil, ziyafet masrafları ve temsil giderleri Dışişleri Bakanlığı'nca karşılanmıştır.⁹⁷ "Güle güle git, Fatih'in evladı! Arkadayız!" sloganlarıyla uğurlanarak⁹⁸ 5 Ekim'de yurttan ayrılan Menderes, önce Paris'e hareket etmiş, ardından New York'a ulaşarak geceyi burada geçirmiştir.⁹⁹ Menderes'i New York'ta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, -Zorlu ABD'ye Menderes'ten önce hareket etmiştir- Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü, New York'ta bulunan Türkler ve basın mensupları karşılamıştır.¹⁰⁰ Menderes'in davetlisi olarak gezide bulunan gazeteci Orhan Karaveli, New York'a indikleri sırada izlenimlerini şu cümlelerle aktarmıştır:¹⁰¹

"Menderes 5 Ekim 1959 akşamı Pan American havayollarının iki kez erteleme bildiren bir tarifeli Boeing 707 uçağıyla saat 23.50'de New York'a indiğinde gazeteci/foto muhabiri Güngör Akkan ve bizim hariciyecilerle birlikte havaalanındaydım. Bunlardan başka nedense hiç sesleri çıkmayan 40-50 kişilik kadınlı erkekli bir Türk grubu daha vardı. İlk bakışta bizlere hiç benzemeyen ve para ile tutuldukları izlenimini veren 7-8 Amerikalı genç ise alan çıkışında başbakanı tezahüratta bulunmuşlar ve yorgun Menderes de onlara eliyle karşılık vermişti. Ortalıkta Amerika dışişlerinden belli birisi görünmüyordu. Bizim elçilik memurları başbakanla beraberindekileri limuzinlerle kalacakları Waldorf Astoria Otel'ine götürürken o sırada Amerika'da yaşayan Güngör Akkan'a:

-Yahu bu ne biçim iş? Amerika en sadık müttefikinin (!) başbakanını böyle mi karşılayacaktı diyor ve bir şeyler değişiyor galiba diye düşünmekten kendimi alamıyordum."

Karaveli'nin ifadeleri, Menderes'in 1954 ziyareti esnasında yapılan karşılama ile kıyaslandığında bu seferki karşılamanın son derece sönük kaldığını göstermiştir. Büyükelçi Ürgüplü'nün anılarında da benzer ifadeler yer almış; ABD tarafından uygun görülmediği halde Menderes'in

⁹⁵ "Turks Suspicious Of Soviet Policy", *The New York Times*, 7 October 1959, p. 19.

⁹⁶ Oktay Ekşi, *Beyefendi – Suat Hayri Ürgüplü'nün Anıları*, MD Basım Yayıncılık, İstanbul 2020, s.227.

⁹⁷ BCA, *Washington'da Yapılan CENTO Bakanlar Konseyi'nin 7. Toplantısına Başbakan Adnan Menderes'in Başkanlığında Katılan Heyet*, 30.18.1.2, / 154.70.17, 30.12.1959.

⁹⁸ "Seyahatler", *Akis*, 6 Ekim 1959, s. 7

⁹⁹ "Başvekil Bu Sabah Amerika'ya Varacak", *Milliyet*, 6 Ekim 1959, s.1

¹⁰⁰ "CENTO Konferansı Bugün Başlıyor", *Milliyet*, 7 Ekim 1959, s.1.

¹⁰¹ Orhan Karaveli, *Görgü Tanığı – Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*, Pergamon Yayınevi, İstanbul 2001, s. 165.

bir emrivaki ile çıkagelmesi kendisinin son derece düşük düzeyli bir karşılama ile yüz yüze kalmasına sebep olmuştur. Ürgüplü anılarında Menderes'ten önce gelen bakanların dahi daha uygun bir şekilde karşılandığını ifade etmiştir.¹⁰²

New York'ta bir gece kaldıktan sonra Washington'a hareket eden Menderes burada Amerikan Dışişleri Bakanlığı yardımcılarında Dillon tarafından karşılanmıştır; bu karşılama Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı organizasyonların karşılamalarıyla kıyaslanmıştır. Bir önceki yıl Ankara'da yapılan Bağdat Paketi toplantısı için Türkiye'ye gelen Amerikan Dışişleri Bakanı'nı havaalanında yaklaşık 8 saat bekleyen Menderes'in ABD'de doğrudan Dışişleri Bakanı ya da Başkan Yardımcısı düzeyince karşılanmamış olması eleştiri konusu haline getirilmiştir.¹⁰³ Buradaki tutum değişikliğini daha iyi anlayabilmek için ABD'nin zaman içerisinde değişen kimi dış politikalarından kısaca bahsetmekte yarar vardır. 1950'lerin başlangıcında ABD, herhangi bir savaş durumunda Avrupalı müttefiklerinin enerji bağımsızlığını sağlamak ve dolaylı olarak SSCB karşısında kendi güvenliğini korumak adına Ortadoğu petrolünün kontrolünü zorunlu görmüştür. Bu kapsamda Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles 1953 ilkbaharında bir Ortadoğu turuna çıkmış ve Sovyetleri, Amerikan bombardıman uçaklarının saldırı alanında kalacak şekilde çevreleme planlaması yapmıştır. Bu planlamada Türkiye NATO ile ortaklaşa kullanılacak olan 11 adet hava ve deniz üssü ile Batı savunma sisteminin önemli bir dayanak noktası haline gelmiştir. Menderes'in 1954'teki ilk ziyareti Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle son derece önemsendiği bir ortamda gerçekleşmişken; 1959'daki ikinci ziyareti Dışişleri Bakanı Dulles'in yerini Herter'e bıraktığı ve ABD – SSCB ilişkilerinin yumuşadığı bir döneme denk gelmiştir. Bütün dış politikasını ABD ile sıkı bir ittifaka ve kesin bir kutuplaşma anlayışı üzerine dayandıran DP için, oluşan yeni durumda Türkiye'yi ABD nezdinde eski öneminde tutmak kolay olmamıştır.¹⁰⁴

Ziyarete dönecek olursak; CENTO toplantısı münasebetiyle ABD'de bulunan Menderes'in dünya meseleleri üzerine Başkan Eisenhower ile de görüşeceği bildirilmiş¹⁰⁵ ve bu görüşme 9 Ekim'de gerçekleştirilmiştir. Görüşme yalnızca üç dakika sürmüş, görüşme esnasında Eisenhower Menderes'e imzalı bir resmini vermiş ve görüşmenin içeriği hakkında Menderes açıklama yapmamıştır.¹⁰⁶ Karaveli anılarında Eisenhower'ın Menderesi kabulünün 25 dakika kadar sürdüğünü yazmış;

“Hiç de mutlu olmadığı yüzünden okunuyor ve resmen açıklamasa da gezisinin asıl amacı olduğu bilinen güç durumdaki Türk ekonomisini düzliğe çıkarmak için hedeflediği 500-600 milyon dolarlık yeni bir yardım talebini başbakanın gündeme bile getiremediği anlaşılıyordu”

demıştır.¹⁰⁷ Söz konusu ziyaret Ürgüplü'nün anılarında da kendine yer bulmuştur. Ürgüplü, Eisenhower ve Menderes arasında bir görüşme ayarlayabilmek için Amerikan Dışişleri Bakanı ile görüşmüş ve Ürgüplü'nün ricası üzerine görüşme ayarlanmıştır. Ancak Eisenhower Menderes'in geleceğini bildiği halde Gettysburg'a gitmiştir. Ürgüplü'nün Eisenhower, Menderes'i kabul etmeyecek olursa bunun Türkiye'de çok olumsuz etkilerinin olacağını ABD Dışişleri Bakanı'na söylemesi ardından Eisenhower helikopterle gününbirlik olarak Beyaz Saray'a dönmüş ve Menderes'i kabul etmiştir. Menderes yanına Zorlu, Polatkan ve Ürgüplü'yü de alarak görüşme salonuna girmiş ve görüşme Ürgüplü'nün ifadesiyle yedi dakika sürmüştür. Görüşmede Türk – Amerikan ilişkileri üzerine herhangi bir şey konuşulmamış ve Ürgüplü'nün ricası üzerine

¹⁰² Ekşi, *age*, s. 227.

¹⁰³ “Amerika'ya Varış”, *Akis*, 13 Ekim 1959, s. 6.

¹⁰⁴ Sander, *age*, s. 126 – 127, 187 – 188.

¹⁰⁵ “Dün Herter'le Görüşen Menderes Bugün Eisenhower ile Görüşecek”, *Milliyet*, 9 Ekim 1959, s. 1.

¹⁰⁶ “CENTO 115 Milyon Lira Yardım Yapacak”, *Milliyet*, 10 Ekim 1959, s.1.

¹⁰⁷ Karaveli, *age*, s. 165-166.

Menderes'e Eisenhower'ın imzalı bir resmi verilmiştir. Ürgüplü bu sayede ortamın yatıştığını ve resmin yayımlanması imkanını bulduklarını söylemiştir.¹⁰⁸

CENTO toplantıları esnasında Pakistan heyeti ABD'nin pakta dahil olması gerektiğini savunmuş, ABD sözcüleri ise bölge ülkelerinin huzuru ve sağlıklı gelişimi için pakta dahil olmayı düşünmediklerini dile getirmiştir. Zaten CENTO toplantısından kısa bir süre önce gerçekleşen Kruşçev'in ABD ziyareti Soğuk Savaş'ın çehresini değiştirmiş ve taraflar arasındaki gerilimi hafifletmiştir. İran heyeti savunmanın kifayetsiz ve yapılan yardımların az olduğunu söylemiş ABD ve İngiltere'nin yardımları arttırmalarını talep etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Herter ise ABD'nin CENTO'nun tüm ekonomik projelerini ödeyemeyeceğini, geçen yıl verilen 400 milyon doların üzerindeki yardımın az olmadığını dile getirmiştir.¹⁰⁹

CENTO toplantısı sonrası Menderes, Zorlu ve Polatkan için Washington'da 500 kadar davetlinin bulunduğu bir resmi kabul gerçekleştirilmiş¹¹⁰ ertesi gün Menderes Dallas'ta temaslarını sürdürmüştür.¹¹¹ İki gününü Texas'ta geçiren Menderes, "Türkiye ve Dünya Münasebetleri" konulu bir konuşma yapmıştır.¹¹² Texas dönüşü New York'ta Dış Politika Cemiyeti tarafından verilen bir ziyafette konuşarak komünizm tehlikesinin dünyayı maddi ve manevi açıdan tehdit ettiğini, Batının yardım programlarının komünizmle mücadelede önemli bir etkisinin olduğunu söylemiştir.¹¹³ Konuşmasında SSCB'yi koyun postuna bürünmüş bir ayağa benzeten Menderes, SSCB ve ABD yaklaşmasını Türkiye'nin olumlu karşıladığını bununla birlikte geçmiş deneyimlerine dayanarak her daim temkinli olduklarını ifade etmiştir.¹¹⁴ Menderes'in bu ziyaretleri ve konuşmaları ABD'li yetkililer tarafından hoş karşılanmamış, ABD Dışişleri Bakanı, Büyükelçi Ürgüplü'yü çağırarak;

"Şayet ben davet edilmeden Türkiye'ye gelsem, hatta davet edilmediğim halde Adana'ya, Diyarbakır'a gitsem, orada sizin Dışişleri Bakanlığı'na haber vermeden bu hareketleri yapsam doğru bulur musunuz?"

diyerek uyarıda bulunmuş, bunun üzerine Ürgüplü Menderes'in son programı olan Philadelphia gezisine katılmayarak otelde beklemiş ve ertesi gün Menderes'in ısrarı üzerine onun arabasıyla havaalanına gitmiş ancak Menderes'i uğurlamak için de herhangi bir program icra edilmemiştir.¹¹⁵

Gezi esnasında ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter ile de görüşen Menderes; Herter'in makamında görüşme öncesi sıradan bir ziyaretçi gibi özel kalemde uzunca bir süre bekletilmiş, bekleme esnasında Suat Hayri Ürgüplü Karaveli'ye;

"Amerikalılar Menderes'i çoktan sildiler. Gözden çıkardılar onu! Değil 500-600 milyon dolarlık yeni bir yardım, 1 dolar bile vermemekte kararlılar. Biz bunu hissettiğimizi kendisine ilettik. Belki o da her şeyin farkında ama gene de şansını deniyor. Ümidini büsbütün kestiği an Türkiye'nin dış politikasını değiştireceğinden hiç kuşkun olmasın"

yorumunu yapmıştır. Karaveli, Menderes – Herter görüşmesinin 15 dakika kadar sürdüğünü ve Başbakanın çıktığında belli etmemeye çalıştığı halde keyifsiz olduğunu yazmıştır.¹¹⁶ CENTO sonrası Türkiye, daha önceden taahhüt edilen 80 milyon dolarlık savunma ödeneğini almış,

¹⁰⁸ Ekşi, *age*, s. 228- 229

¹⁰⁹ "CENTO Toplantısı", *Akis*, 13 Ekim 1959, s. 7.

¹¹⁰ "Başvekil New York'ta", *Milliyet*, 11 Ekim 1959, s.1.

¹¹¹ "Menderes Visiting Dallas", *The New York Times*, 12 October 1959, p. 38.

¹¹² "Menderes Dün Texas'a Gitti", *Milliyet*, 12 Ekim 1959, s.1.

¹¹³ "Başvekil Birleşmiş Milletleri Ziyaret Etti", *Milliyet*, 14 Ekim 1959, s.1.

¹¹⁴ "Turkish Premier Is Wary Of Soviet", *The New York Times* 14 October 1959, p. 10.

¹¹⁵ Ekşi, *age*, s. 228

¹¹⁶ Karaveli, *age*, s.167.

CENTO temasları ek bir yardımın önünü açmamıştır.¹¹⁷ Dış yardım konusunda beklentisi karşılanmayan Menderes 17 Ekim tarihinde heyetindekilerle beraber yurda dönmüştür.¹¹⁸ Bundan sonraki süreçte Ürgüplü'nün yukarıda yer alan yorumuna uygun şekilde Menderes'in ABD ziyaretinden yaklaşık altı ay sonra Türkiye – SSCB ilişkilerinin iyileştirilerek geliştirilmesi için Temmuz 1960'ta Menderes'in Kruşçev'in daveti üzerine Moskova'ya gideceği, Kruşçev'in de Türkiye'yi ziyaret edeceği açıklanmıştır.¹¹⁹

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası politika, başını ABD ve SSCB'nin çektiği iki kutup arasında bölünmüş; Türkiye politik pozisyonunu ABD'nin önderlik ettiği komünizm karşıtı batı demokrasilerinden yana konumlandırmıştır. Komünizm karşıtı bloğun ekonomik ve askerî açıdan güçlendirilmesi adına ABD tarafından sağlanan Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan faydalanan Türkiye; bu yardım programlarının sona ermesinden sonra da ABD kaynaklı dış yardımlardan faydalanmaya devam etmiştir. Söz konusu dönemde plansız kalkınma hamlelerinin bir sonucu olarak yüksek enflasyon ve ekonomik sıkıntılarla mücadele eden Türkiye; ABD kaynaklı dış yardımları, ekonomik sorunları için bir çözüm olarak görmüştür. Yardımların azalma ihtimalinin belirttiği 1954'te Başbakan Menderes ABD'yi ziyaret etmiş; başta Başkan Eisenhower, Yabancı Memleketlere Yardım Dairesi Başkanı Harold Stassen, Savunma Bakanı Charles Wilson ve Dışişleri Bakanı John Foster Dulles olmak üzere üst düzey devlet yetkilileriyle görüşmeler yapmış ve ziyareti ABD basını tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Başkan Eisenhower'ın davetlisi olarak ABD'de bulunan Başbakan Menderes, katıldığı tüm programlarda ilgiyle karşılanmış, ABD'li yetkililer tarafından sık sık Türkiye ile ilgili dostluk ve iş birliği mesajları verilmiştir. Ziyaretinin sonunda Menderes NATO yükümlülüklerinden kaynaklanan masraflar nedeniyle askerî yardımların devamını sağlamayı başarmış ancak kalkınma finansmanında kullanılan yardımların oranı giderek azalmıştır. Kaynak sıkıntısı nedeniyle yavaşlayan yatırımlar, tarım ürünleri ihracatının azalması, devam eden ithalat nedeniyle dış ticaret açığının büyümesi ve giderek artan enflasyon Menderes'e 1957 seçimlerinde güç kaybettirmiştir. 1959'da CENTO toplantısı münasebetiyle ABD'ye ikinci kez giden Menderes burada dış yardım arayışını sürdürmüş ancak resmi temasların niteliği Menderes'in dış yardım konusunu gündeme getirmesine dahi olanak tanımamıştır. Menderes'ten kısa bir süre önce SSCB Başbakanı Kruşçev'in ABD'yi ziyaret etmesi ve Soğuk Savaş'ın olumsuz etkilerinin hafiflediği bir döneme girilmiş olması, Türkiye'nin ABD'den ekonomik yardım talepleri için dile getirdiği komünizm tehlikesi argümanını işlevsiz hale getirmiştir. Dahası Kruşçev'in ziyareti nedeniyle ABD'li yetkililer Menderes'in ziyaretini ertelemesi gerektiğini bildirmiş, Menderes'in davet edilmediği halde bir oldu bitti ile ABD seyahatine çıkması diplomatik açıdan hoş karşılanmamış ve Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Suat Hayri Ürgüplü'nün bu konu nedeniyle ABD makamları tarafından uyarılmasına yol açmıştır. 1954 ziyaretinde büyük bir ilgiyle karşılanan, üst düzey devlet adamlarıyla görüşmeler gerçekleştiren Menderes, 1959 ziyaretinde aynı ilgiyi görmemiş ve hedeflediği görüşmeleri gerçekleştirememiş; ziyaretlerde yaşananlar ve elde edilen sonuçlar Menderes'in siyasi kariyerinde yükseliş ve düşüşüyle paralellik arz etmiştir.

¹¹⁷ "Dış Yardım", *Akis*, 13 Ekim 1959, s. 16.

¹¹⁸ "Başvekil Dönüyor", *Milliyet*, 17 Ekim 1959, s.1.

"Turkish Premier On Way Home", *The New York Times*, 17 October 1959, p. 48.

¹¹⁹ "Menderes Rusya'ya Gidiyor", *Milliyet*, 12 Nisan 1960, s.1.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

BCA: Türkiye’de Marşal Planı Adlı Kitaplar.

BCA: Washington’da Yapılan CENTO Bakanlar Konseyi’nin 7. Toplantısına Başbakan Adnan Menderes’in Başkanlığında Katılan Heyet.

BCA: Sovyet Rusya Hariciye Bakanı M. Motolof’un Türk – Rus İlişkileri Hakkında Beyanatına Dair.

BCA: ABD’yi Ziyaret Edecek Olan Başvekil Adnan Menderes’e Refakat Edecekler ile Bunlara Yevmiye Verilmesi.

BCA: Başbakan Adnan Menderes’in Amerika Gezisi ile İlgili İç Basında Çıkan Haberler ve İyi Niyet Temennileri.

BCA: The Daily Mail’de Yayınlanan Türkiye’nin Dış Politikası Hakkında Başbakan Adnan Menderes’le Yapılan Röportaj.

BCA: Marshall Planı ve Türkiye’deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra.

BCA: Kanadalı Radyo Muhabiri Lawrence Henderson’un Adnan Menderes’le Yaptığı Mülakat.

NARA: 6-4-54 P.M. Adnan Menderes of Turkey – Luncheon.

NARA: The President’s Appointments.

B. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:13, Ankara 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt: 15, Ankara 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt: 25, Ankara 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (9. Dönem), Cilt: 29, Ankara 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem), Cilt:1, Ankara 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem), Cilt: 8, Ankara 1955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (10. Dönem), Cilt:20, Ankara 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (11. Dönem), Cilt:7, Ankara 1959.

C. Araştırma ve İncelemeler

AKALIN, Cüneyt, “Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0/3, Ocak, 2013, s.1-13.

AKKOR, Mahmut, “II. Dünya Savaşı’nın Sonu ve Truman Doktrini’nin Ortaya Çıkışı”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Güz, 2017, s. 1-17.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti 1946 – 1960*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

ALTUN, Altun, *Demokrat Parti’nin Son Döneminde Türkiye’nin ABD Politikası 1957 – 1960*, Nobel Yayınları, Ankara 2019.

BARS, Hayri, *Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes’in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri*, Deniz Basımevi, İstanbul 1954.

- BERKES, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, c. II, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1997.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 2002*, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- BOWEN, Wayne, “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafı Fakat Savaşmayan Ülke”, *Türkler*, c.16, Ankara 2002.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900 – 1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- EFE, İsmail, “NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye – ABD İlişkileri Ve Türk Kamuoyundaki Akisleri”, *History Studies*, 11/2, Nisan 2019, ss. 601 - 619
- EKİNCİ, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler*, c.16, Ankara 2002.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774 – 2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.
- KARAKAŞ, Nuri, *Türk – Amerikan Siyasi İlişkileri (1939 – 1952)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919 – 1980*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- SANDER, Oral, *Türk Amerikan İlişkileri 1947 – 1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih 1789 – 2012*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

Ç. Resmi Yayınlar

- Ayın Tarihi*, No:247, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, Ankara, Haziran 1954.
- Resmi Ziyaret – Türkiye Cumhuriyeti Celal Bayar'ın Birleşik Amerika'yı Ziyaretinin Hikayesi Ocak – Mart 1954*, Birleşik Amerika Haberler Teşkilatı Ankara Merkezi, Ankara 1954.
- Türk Dış Politikasında 50 Yıl - İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 – 1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.
- Türkiye İstatistik Kurumu – TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Ankara, 2012.
- Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (1949-1969)*, Maliye Bakanlığı, Ankara, 1970.

D. Süreli Yayınlar

- “Demokrat Parti Seçim Beyannamesi”, *Zafer*, 9 Mayıs 1950.
- “Dünya Basımında Seçimin Akisleri”, *Zafer*, 17 Mayıs 1950.
- “Amerika'dan İstikraz”, *Akşam*, 19 Ocak 1954.
- “Başvekilin Amerika Seyahati”, *Akis*, 29 Mayıs 1954.
- “Adnan Menderes Bugün Amerika'ya Hareket Ediyor”, *Milliyet*, 30 Mayıs 1954.
- “Başbakan Adnan Menderes Bugün Amerika'ya Gidiyor”, *Vatan*, 30 Mayıs 1954.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Washington Mülakatından Hayırlı Netice Bekleyebiliriz”, *Vatan*, 30 Mayıs 1954.
- “It's The Least We Can Do”, *New York Times*, 30 May 1954.
- “Premier Of Turkey Is En Route To U.S.”, *New York Times*, 31 May 1954.

- YALMAN, Ahmet Emin, “Amerika’nın Türkiye’ye Dayanmaya İhtiyacı Var”, *Vatan*, 31 Mayıs 1954.
- “Menderes New York’a Vardı Bugün Washington’a Hareket Ediyor”, *Cumhuriyet*, 1 Haziran 1954.
- “Visitors From Turkey”, *New York Times*, 1 June 1954.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Türkiye Bir Hızır Rolü Oynayabilir” *Vatan*, 1 Haziran 1954.
- “Başbakan Menderes Bugün Eisenhower’la Görüşecek”, *Akşam*, 2 Haziran 1954.
- KILIÇ, Altemur, “Başbakanın Amerika Seyahati”, *Vatan*, 2 Haziran 1954.
- “Eisenhower Arranges Talk”, *New York Times*, 2 June 1954.
- “Turkish Premier Here To Push Aid”, *New York Times*, 2 June 1954.
- “U.S. Offers Turks \$300.000.000 Help”, *New York Times*, 4 June 1954.
- “Çok Müsbet Neticeler Alındı”, *Akşam*, 5 Haziran 1954.
- “Foster Dulles’in Beyanatı”, *Akşam*, 5 Haziran 1954.
- “Dulles’in Beyanatı”, *Milliyet*, 5 Haziran 1954.
- “Türk Amerikan Siyasi Görüşmeleri Sona Erdi”, *Milliyet*, 5 Haziran 1954.
- “Dört Günde Varılan Neticeler En İleri Ümitleri Aşmıştır”, *Vatan*, 5 Haziran 1954.
- “Dulles’in Türkiye’ye Dair Demeci”, *Vatan*, 5 Haziran 1954.
- “Washington Görüşmeleri Bitti”, *Vatan*, 5 Haziran 1954.
- “Menderes Amerika’dan Tam Başarı ile Dönüyor”, *Akşam* 6 Haziran 1954.
- “Resmi Tebliğ”, *Milliyet*, 6 Haziran 1954.
- “Başbakan Menderes Bugün Türkiye’ye Hareket Ediyor”, *Vatan*, 6 Haziran 1954.
- “Türk – Amerikan Müzakerelerinin Neticesi”, *Vatan*, 6 Haziran 1954.
- “Türkiye’ye Yapılan Askeri ve İktisadi Yardım Arttırılacak”, *Vatan*, 6 Haziran 1954.
- “Dünya Durumu İçinde Türkiye”, *Akşam*, 7 Haziran 1954.
- “Başvekilin Amerika Seyahati”, *Akis*, 12 Haziran 1954.
- “Dış Yardım – 300 mü 30 mu?”, *Akis*, 18 Haziran 1955.
- “Yurtta Olup Bitenler”, *Akis*, 25 Haziran 1955.
- “Dış Yardım”, *Akis*, 2 Temmuz 1955.
- “Hrutfçef’in İki Haftalık Amerika Gezisi Başladı”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1959.
- “Hrutfçef Silahsızlanma Planını Bugün Açıklıyor”, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1959.
- “Hrutfçef Silahsızlanma Planını Dün İlan Etti”, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1959.
- “Seyahatler”, *Akis*, 6 Ekim 1959.
- “Zorlu Amerika’da Altı Günde Altı Nutuk Verdi”, *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1959.
- “Başvekil Bu Sabah Amerika’ya Varacak”, *Milliyet*, 6 Ekim 1959.
- “Turkish Premier Here”, *The New York Times*, 6 October 1959.

- “CENTO Konferansı Bugün Başlıyor”, *Milliyet*, 7 Ekim 1959.
- “Turks Suspicious Of Soviet Policy”, *The New York Times*, 7 October 1959.
- “Dün Herter’le Görüşen Menderes Bugün Eisenhower ile Görüşecek”, *Milliyet*, 9 Ekim 1959.
- “CENTO 115 Milyon Lira Yardım Yapacak”, *Milliyet*, 10 Ekim 1959.
- “Başvekil New York’ta”, *Milliyet*, 11 Ekim 1959.
- “Menderes Dün Texas’a Gitti”, *Milliyet*, 12 Ekim 1959.
- Menderes Visiting Dallas”, *The New York Times*, 12 October 1959.
- “Amerika’ya Varış”, *Akis*, 13 Ekim 1959.
- “CENTO Toplantısı”, *Akis*, 13 Ekim 1959.
- “Dış Yardım”, *Akis*, 13 Ekim 1959.
- “Başvekil Birleşmiş Milletleri Ziyaret Etti”, *Milliyet*, 14 Ekim 1959.
- “Turkish Premier Is Wary Of Soviet”, *The New York Times*” 14 October 1959.
- “Başvekil Dönüyor”, *Milliyet*, 17 Ekim 1959.
- “Turkish Premier On Way Home”, *The New York Times*, 17 October 1959.
- “Menderes Rusya’ya Gidiyor”, *Milliyet*, 12 Nisan 1960.

E. Anılar

- EKŞİ, Oktay, *Beyefendi – Suat Hayri Ürgüplü’nün Anıları*, MD Basım Yayıncılık, İstanbul 2020.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği*, Cilt II Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KARAVELİ, Orhan, *Görgü Tanığı – Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*, Pergamon Yayınevi, İstanbul 2001.
- SARAY, Mehmet, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye’nin NATO’ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Hatıraları ve Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922 – 1971*, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul 1997.
- YAVUZALP, Ercüment, *Menderes’le Anılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

F. İnternet Erişim Adresleri

- https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954,
(E. T. 15.11.2021)
- https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957
(E.T. 14.10.2021)

EKLER

Ek 1: Başbakan Adnan Menderes'in Washington Hava Meydanında Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı Başkanı Harold Stassen, Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Murphy, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin tarafından karşılanması.



Kaynak: Hayri Bars, "Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes'in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri", *Donanma Dergisi* (408 Sayılı Ek), Deniz Basımevi, İstanbul 1954, s. 18

Ek 2: Washington'da yapılan CENTO Bakanlar Konseyi'nin 7. Toplantısına Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında katılan heyeti gösterir belge.

T. C.
BAŞBAKANLIK

**T. C.
BAŞVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR**
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı
4
22557

KARARNAME

Eki

Washington'da yapılan CENTO Nazırlar Konseyi'nin 7 nci içtımına, Hükümetimizi temsilen Başvekil Adnan Menderes'in riyasetinde, Hariciye Vekili Fatih Rıfıttı Zorlu, Umumi Katip Melih Ezenbel, Erkanharbiyei Umumiye Reisi Orgeneral Rıfıttı Ergelhun, Büyükelçi Adnan Kural, Hariciye Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Umumi Katibi ve Katibi Umumi İktisadi İşler Muavini Hasan Esat, Işık, Milletlerarası Ekonomik İşler Dairesi Reisi Semih Günver, Başveklet Hususi Kalem Müdürü Arif Özgen, İkinci Daire Umum Müdürü Talat Benler, Başın-Yayın ve Turizm Umum Müdürü Altumur Kılıç, Hariciye Vekaleti Hususi Kalem Müdürü Alaaddin Taluy, Erkanharbiyei Umumiye Riyaseti Harekät Dairesi CENTO Şubesi Müdürü Kur.Alb.Fikret Kuytak, Başveklet Hususi Kalem Müdürü Muavini Ercüment Yavuzalp, Hariciye Vekaleti İkinci Daire 5 inci Şube Müdürü Faruk Şahinbaş, Cenevre Başkonsolosluğunda Muavin Kopsolos Yüksel Menderes, Umumi Katiplik Kalem Müdürü Haluk Özgül ve Erkanharbiyei Umumiye Reisi Emir Subayı Atım.Erol Sabancı'den mürekkep bir heyetin iştirakinin ve heyete Giresun Mebusu Hamdi Bozdağ, Sakarya Mebusu Rifat Kadızade, Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Paris Heyetinde mügavir Hayrettin Ozansoy, Cumhuriyet Gazetesi Sahip ve Başyazarı Nadir Nadi, Milliyet Gazetesi sahibi Ercüment Karacan, Hürriyet Gazetesi sahibi Haldun Simavi, İstanbul Üniversitesi Öğentlerinden Memduh Yaş, Emniyet Müfettişi Sabahattin Bökeer, Başveklet Müstahdemlerinden Kazım Nefes'in refakat etmelerinin ve heyetin büro, otomobil, ziyafet, muhabere ve temsil icabı yaptığı sair masraflarının kabulü; Hariciye Vekaletinin 15/12/1959 tarihli ve 310.740-D.II/5-307 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 30/ 12/19 59 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİS İCUMHUR

L. Başbakan

21	22	23	24	25
26	27	28	29	30
31	32	33	34	35
36	37	38	39	40
41	42	43	44	45
46	47	48	49	50
51	52	53	54	55
56	57	58	59	60
61	62	63	64	65
66	67	68	69	70
71	72	73	74	75
76	77	78	79	80
81	82	83	84	85
86	87	88	89	90
91	92	93	94	95
96	97	98	99	100

Başvekil	Devlet Vekili ve Başv. Yardımcısı	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili
M. Menderes	L. Başbakan	M. Menderes	M. Menderes	M. Menderes
Adliye Vekili	Milli Müdafiy Vekili	Dahiliye Vekili	Hariciye Vekili	Maliye Vekili
S. N. Özalp	S. N. Özalp	S. N. Özalp	S. N. Özalp	S. N. Özalp
Masarif Vekili	Nafıa Vekili	Ticaret Vekili ve İmar ve Şeh. Vekili	Şeh. ve İ. Muas. Vekili	Güm. ve İ. Vekili
M. Menderes	M. Menderes	M. Menderes	M. Menderes	M. Menderes

Kaynak: (BCA), 30.18.1.2/154.70.17, 30.12.1959.

Summary

The Second World War, which started with Germany's attack on Poland on September 1, 1939, lasted until the surrender of Germany in May 1945 and Japan in September 1945. At the end of the war, the USA and the USSR came to the fore as the two important actors of the new order to be established after the war, and the political polarization of the Cold War years was shaped around these two states. Although Turkey did not actually enter the war, it kept its army ready as if it would go to war at any moment during the war years, therefore it suffered great economic losses. At the end of the war, the USSR's declaration that it would not renew the Treaty of Friendship and Neutrality with Turkey, which had been ongoing since 1925, meant that Turkey faced a military threat. After this development, Turkey kept its political position on the axis of the USA in the new bipolar order established after the war, in order not to be in political isolation against the USSR.

While the world was reshaped around the USA and the USSR in the post-war order, Turkey both determined its position in foreign policy and carried out the transition to multi-party life. At this stage, Turkey benefited from the US-sourced Truman Doctrine and Marshall Plan to mitigate the devastating economic effects of the war. After the general elections held on May 14, 1950, İsmet İnönü's administration, which had been going on since 1938, came to an end, and Turkey's new President was Celal Bayar and the new Prime Minister was Adnan Menderes from the Democrat Party. Menderes placed Turkey's foreign policy on the US axis, and directed Turkey, which had already received economic support from the Marshall Plan, to NATO membership in order to gain US military support. Turkey continued to benefit from the Marshall Plan, which was due to expire in 1951, through a special protocol in the following years. During Adnan Menderes's term as prime minister, Turkey frequently turned to foreign aid from the United States, both for the expenses arising from its NATO obligations and for providing the necessary financing for Turkey's development. Prime Minister Menderes visited the USA twice during the periods when the possibility of a decrease or cut in aid appeared. The first of these visits took place in 1954 and the second in 1959.

Menderes, who took over the power with the general elections of May 1950, turned towards an economic model in which the Turkish economy opened up to the world outside. In this period, Turkey was kept away from industrial investments with the guidance of expert reports from the USA and became a supplier of agricultural products and raw materials for Europe. Within a few years, as the negative effects of the war began to ease, Europe became able to produce its own agricultural products and its need for Turkey decreased. In this case, on the one hand, Turkey's export revenues decreased, on the other hand, the ongoing imports created a budget deficit. Trying to close the budget deficit by making emissions increased inflation. The abundance of non-productive money resulted in inflation rising from minus 10.2 percent in 1950 to 11 percent in 1954. Due to the Marshall Plan, which ended in 1952, imports could not be made, and economic aid from the USA was seen as the only remedy for the bottleneck in the Turkish economy. Prime Minister Menderes evaluated his first visit to America in 1954 as an opportunity to convey his request for economic aid.

Prime Minister Menderes went to his first US visit in May-June 1954, upon the invitation of President Eisenhower. His official contacts lasted four days, during which he met with President Eisenhower, Head of the Foreign Aid Agency Harold Stassen, Secretary of Defense Charles Wilson, Secretary of State John Foster Dulles and other high-ranking American dignitaries. Menderes was met with great interest in the USA, and his statements were followed with interest by the US press. US statesmen defined Menderes as a friend of the USA and emphasized that any aid to Turkey directly contributes to the defense of the USA. In this period, when the Cold War continued at full speed, it was not difficult to obtain the economic support of the USA for Menderes, who based his foreign policy entirely on the opposition of the USSR; Menderes succeeded in obtaining satisfactory military and economic support at the end of the trip.

While the foreign aids originating from the USA met 40 percent of Turkey's development financing until 1954, this rate decreased to 25 percent and then to 10 percent in the following years. Due to the lack of resources, investments slowed down and the stagnation in the agricultural sector had a negative impact on exports. In the same period, the ongoing imports created a budget deficit, melting the foreign exchange reserves and inflation gradually increased. In 1955, Turkey again requested foreign aid by sending the Minister of Foreign Affairs, Fatin Rüştü Zorlu, to the United States. The USA, on the other hand, defined inflation in Turkey as political, not economic; and rejected Zorlu's request for economic aid, recommending that the state should stop buying agricultural products at high prices, abandon inflationary policies, and make development moves within a certain plan. Turkey resisted the economic recommendations of the USA until 1958, and finally accepted the Economic Stability Program, which was based on the continuation of policies based on liberalization in foreign trade by taking deflationary measures, devaluation and realization of investments on a development plan. Although some foreign aid was provided with the acceptance of the Economic Stability Program, the ongoing economic bottleneck led Prime Minister Menderes to seek foreign aid again.

The CENTO meeting that took place in October 1959 was seen as an opportunity for Prime Minister Menderes to convey his foreign aid request and Menderes planned his second trip to the USA. This trip took place in a very different international political environment than the previous one. Just before the CENTO meeting, USSR Prime Minister Khrushchev visited the USA and offered to end the Cold War. In this period when the relations between the USA and

the USSR were softened, the foreign policy of Menderes, which was shaped by the opposition to the USSR, was found by the US officials to be damaging to the US-USSR relations. For this reason, the US Foreign Affairs informed Turkish Foreign Affairs that Prime Minister Menderes should not attend the CENTO meeting and that Turkey was represented at the meeting by Ambassador Suat Hayri Ürgüplü. Prime Minister Menderes, on the other hand, set out to attend the CENTO meeting despite this demand and was not invited, and this move turned into a political disadvantage. Prime Minister Menderes was not greeted by a US government official in the USA, and his words during his contacts that the USSR could not be trusted were not welcomed by the US officials. The statements and contacts of Prime Minister Menderes caused the Turkish Ambassador to be warned by the US State Department, and Menderes's arrival without being invited was a subject of criticism. Prime Minister Menderes, who had a very short and difficult meeting with President Eisenhower, could not find an environment or opportunity to convey his foreign aid request. In the final analysis, Prime Minister Menderes, who was met with great interest and held meetings with high-level statesmen during his 1954 visit, did not receive the same attention during his 1959 visit and could not carry out the meetings he targeted; The experiences and the results obtained during the visits paralleled the rise and fall of Menderes's political career.





HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net


ÇANAKKALE'NİN İLK KADIN MİLLETVEKİLİ ZEKIYE GÜLSEN'İN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

*Activities of Zekiye Gülsen, First Female Deputy of Çanakkale,
in The Grand National Assembly of Turkey*

Doç. Dr. Derya Çini Şimşek 

Başkent Üniversitesi

dersimsek69@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 24.03.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 31.07.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1270238

Atıf – Citation:

Derya Çini Şimşek, "Çanakkale'nin İlk Kadın Milletvekili Zekiye Gülsen'in TBMM'deki Faaliyetleri," *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.27-42.



ÇANAKKALE’NİN İLK KADIN MİLLETVEKİLİ ZEKİYE GÜLSEN’İN TBMM’DEKİ FAALİYETLERİ

Activities of Zekiye Gülsen, First Female Deputy of Çanakkale,
in The Grand National Assembly of Turkey

Derya Çini Şimşek*

Öz

Çanakkale’nin İlk Kadın Milletvekili Zekiye Gülsen, 1918 yılında Lâpseki’de dünyaya geldi. Tek Parti Döneminden, vefat ettiği 20 Temmuz 2013 tarihine kadar Cumhuriyet tarihinin önemli dönemlerine tanıklık eden Gülsen, 27 Mayıs 1960 darbesinin doğurduğu siyasal ve toplumsal koşullar sonucu aktif siyasete girdi. 1969-1977 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIV. ve XV. Dönem Adalet Partisi Çanakkale Milletvekili olarak TBMM’de görev yaptı. Zekiye Gülsen’in milletvekilliği dönemi meclisteki faaliyetlerini somut ve objektif bir şekilde ortaya koyarak Türk siyasi yaşamının anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlayan çalışma, literatür taraması yapılarak Gülsen’in milletvekili olarak TBMM’de görev yaptığı XIV. ve XV. Dönemlerde meclise sunduğu kanun teklifleri, önergeleri ve konuşmaları ile sınırlandırıldı. Çalışmada; TBMM zabıtları ve TBMM Arşivi’nden yararlanılmış, Gülsen’in kendi anıları yanında onun hakkında yazılmış ya da dolaylı olarak ondan bahseden yayınlar da kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Zekiye Gülsen, Çanakkale, Milletvekili, Siyaset, Adalet Partisi.

Abstract

Zekiye Gülsen, the first female deputy of Çanakkale, was born in 1918 in Lapseki. Gülsen, who witnessed important periods in the history of the Republic from the Single Party Period to her death on July 20, 2013, entered active politics as a result of the political and social conditions caused by the May 27, 1960 coup. During his political life between 1969-1977; XIV. and XV. She served as the Çanakkale Deputy of the Term Justice Party in the Turkish Grand National Assembly. The study, which aims to contribute to the understanding of Turkish political life by presenting Zekiye Gülsen's activities in the parliament during her parliamentary term in a concrete and objective way, was reviewed in the XIV. and XV. It was limited to the law proposals, motions and speeches it presented to the parliament during the periods. In the study; The minutes of the Grand National Assembly of Turkey and the Archives of the Grand National Assembly of Turkey were used, besides Gülsen's own memoirs, publications written about her or indirectly mentioning her were also used.

Keywords: Zekiye Gülsen, Çanakkale, Member of Parliament, Politics, Justice Party.

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Ankara/TÜRKİYE, dsimsek@baskent.edu.tr ORCID: 0000-0002-0678-5801

Giriş

Tarihte uzun müddet politik katılım ve temsilde cinsiyetler arasında hukuksal yönden eşitlik konusu, kadınların uğraş verdiği önemli sorunların başında gelmektedir. Toplumun en küçük yapı taşını oluşturan ailenin temel direği görevini gören kadın, zaman içerisinde çok yönlü yükümlülükler üstlenmiştir. Türk toplumunda da geleneksel ve ulusal kültürlerle birlikte zaman içerisinde yayılmış oldukları coğrafyada karşılaştıkları yeni kültürlerin etkisiyle Türk kadınının toplum içindeki rolünde değişiklikler yaşanmıştır.¹

Dünyada kadınların siyasal alanda adil olmayan uygulamalara karşı verdikleri mücadelenin başlangıcı Aydınlanma Dönemi'dir.² Kadınlar, bu dönemde bütün kuruluş ve örgütlere karşı etkili ve çetin bir mücadele yürütürken,³ hak aramada en önemli mücadelesini, seçme ve seçilme hakkı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu yolda zaman içerisinde birçok ülkede sayısız teşekküller oluşturularak önemli organizasyonlar yapılmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nde de batı modernleşmesine paralel olarak II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelen kadın hareketi, Cumhuriyetin ilanından sonra hız kazanarak kadınların politika öncelikli olmak üzere bütün alanlara iştiraki konusunda önemli adımlar atıldığı dönem oldu.⁵ Kadınların erkeklerle eşit sosyal, siyasal ve hukuksal hakları elde etmeleri aşamalı bir şekilde gerçekleşirken, bu konuda atılan ilk adım, 1924 yılının 3 Mart günü TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur.⁶ Kabul edilen yeni kanunu ile laik eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.⁷ Ardından 17 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe giren yeni 'Medeni Kanun' ile aile içinde kadının konumundaki eksikleri giderilmiş,⁸ toplumsal yaşamı sınırlayan uygulamalar kaldırılmıştır.⁹

Belediye Yasası'nda, 3 Nisan 1930 tarihinde yapılan düzenleme ile kadınlara siyasi anlamda ilk önemli girişim gerçekleştirildi.¹⁰ Türk kadınının, belediye seçimlerine katılma hakkını kazanmasının ardından; 'Köy Muhtarlığına ve İhtiyar Heyeti Azalığına' aday olabilmesini sağlayan yasa tasarısı 26 Ekim 1933 tarihinde kanunlaştı.¹¹ 5 Aralık 1934 tarihinde gerçekleşen yasal değişiklik ile de Türk kadını siyasi haklarını elde etti.¹² Milletvekili olma hakkına sahip olan Türk kadını 8 Şubat 1935 tarihinde ilk kez seçimlere katıldı¹³ ve 17 kadın milletvekili TBMM'de görev aldı. 1936'da gerçekleşen ara seçimler de bir kadın milletvekilinin daha eklenmesi ile Meclis'te kadın milletvekili sayısı 18'e yükseldi¹⁴ ve kadın milletvekillerinin

¹ Vahap Sağ, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.2 S.1, Nisan 2001, s.12-14.

² Derya Çini Şimşek, "Türkiye'de Kadının Siyasal Temsili: Çok Partili Döneme Geçişten 2000'e", Türkiye'de Kadının Tarihi ve Talihi, Libra Yayınevi, Ankara 2021, s.285.

³ Ney Bendason, Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.6.

⁴ Şirin Tekeli, Kadınlar Siyasal ve Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları, İstanbul 1982, s.70-71.

⁵ Ayşegül Yaraman, Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999), Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s.45.

⁶ Turhan Feyzioğlu, "Eğitimin Laikleştirilmesi ve Eğitim Birliği." Atatürk Yolu, C.1, S.1, 1987, s.204-205.

⁷ Resmi Gazete, s.63, 06.03.1924.

⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D.2, C.22. B.57, 17.02.1926, s.230-234.

⁹ Bernard Caporal, Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını, İş Bankası Yayınları, Ankara 1982, s.650-651.

¹⁰ Cemile Burcu Kartal, "Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri", Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2, S.3, Ekim 2016, s.175.

¹¹ TBMMZC, D.4, C.17, B.76, 26.10.1933, s. 26-10

¹² TBMMZC, D. 4, C.25, B.2, 05.12.1934, s. 82-84.

¹³ Milletvekili Genel Seçimleri, TÜİK Yayınları, Ankara 2012, s.5

¹⁴ Semra Gökçimen vd, Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamentoları (1935-2009), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 445; Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 237-294.

erkeklerle göre meclisteki temsili %4,5 oranında oldu. Bu rakam ile Türkiye, o dönemde dünyada 2. sırada yer aldı.¹⁵

10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün vefatı ile Türkiye'de yeni bir döneme girilmiş, ertesi günü İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.¹⁶ CHP'nin aynı yıl 26 Aralık'ta gerçekleşen olağandışı kongresinde 'Milli Şef' ve 'Değişmez Genel Başkan' unvanlarını alan İnönü,¹⁷ Cumhurbaşkanı olarak 1950 tarihine kadar görevine devam etmiştir.¹⁸ İnönü döneminde çok partili siyasi hayata geçilmesi ile birlikte 14 Mayıs 1950 yılında gerçekleşen seçimlerin ardından yönetime gelen ve 27 Mayıs 1960 darbesine kadar 10 yıl boyunca iktidarda kalarak Türkiye siyasetine yön veren en önemli siyasi parti Demokrat Parti (DP) oldu.¹⁹

1960 darbesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası halk oylaması sonucunda %61,7 oranında aldığı destekle yürürlüğe girdi. 1961 Anayasa'sına göre; kanun etkinliğinin daha iyi olması için ek bir meclise gerek duyularak, TBMM ve Cumhuriyet Senatosu'ndan²⁰ oluşan çift meclis sistemi ilk kez Türk siyasetine getirildi. Bu yeni sistem 1982 Anayasasının hazırlanmasına kadar görevini sürdürdü.²¹ 13 Ocak 1961 tarihinde siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesinin²² ardından 11 Şubat 1961 tarihinde Adalet Partisi (AP) kuruldu.²³ Kendisini Demokrat Parti'nin (DP) devamı olarak tanımlayan AP, ülke genelinde kısa sürede örgütlenmesini tamamladı²⁴ ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine kadar 19 yıl boyunca Türk siyasi hayatında önemli rol oynadı. Bu 19 yıllık süreçte AP'den Meclise sadece 7 kadın milletvekili seçildi. 1969 Genel Seçimlerinde Çanakkale'den seçilen ilk kadın Milletvekili Zekiye Gülsen de bu kadın milletvekillerinden birisi idi.²⁵

1.Zekiye Gülsen'in Biyografisi

1918 tarihinde ailenin üçüncü çocuğu olarak Lâpseki'de dünyaya gelen Zekiye Gülsen'in babası Çanakkale Savaşı'nda bir kolunu kaybederek Gazi olan Hasan Basri Bey, annesi ise küçük yaşta kaybettiği Azize hanımdır.²⁶ İlk tahsilini Lâpseki'deki Plevne İlkokulu'nda yapmasının akabinde orta tahsilini Çanakkale'de tamamlayan Gülsen, 1938 yılında Edirne Öğretmen Okulu'ndan diploma alarak mezun oldu. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde eğitim hayatına devam ettiği sırada Türkiye'nin ilk anaokulu olan Gülsen Anaokulunu açtı. Ardından, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için Münih Üniversitesi Pedagoji Bölümü'nde öğrenim görmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı vasıtası ile Almanya'ya gönderildi. Gülsen'in Münih'te eğitim gördüğü dönemde, 27 Mayıs müdahalesi gerçekleşti. Müdahaleyi büyük kızından haber alan Gülsen, eğitimini yarıda bırakarak Türkiye'ye geri döndü ve uzman olarak Hacettepe Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Bölümü'nde göreve başladı. Türkiye'nin ilk anaokulunu açan Gülsen, Ankara'da yine

¹⁵ Sibel Duroğlu, Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 60-66.

¹⁶ Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, Ankara 2005, s. 127.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitapevi, Ankara 2000, s. 37-39.

¹⁸ Derya Çini Şimşek, Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri, Türkiye Alim Kitapları, İstanbul 2015, s.5.

¹⁹ Filiz Çolak, "Türk Siyasi Tarihinde Beyaz İhtilal: 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri (İzmir Örneği)." Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C.6, S.1, 2008, s.95-108; Feroz Ahmad- Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945- 1971. Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 66.

²⁰ Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 1999, s.9.

²¹ Gökçimen, age, s. 450.

²² Filiz Demirci Güler, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yayınları, Ankara 2003, s.53-54.

²³ Sadettin Bilgiç, Hatıralar, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2004, s.5.

²⁴ Mehmet Turgut, AP Kuruluşu Hakkında Birkaç Söz, AP'nin Doğuşundan Bugüne, Seden Matbaası, Ankara 1966, s.35.

²⁵ Milletvekili Genel Seçimleri, age, s.5.

²⁶ Zekiye Gülsen, Yamalı Bohçam, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.3-12.

bir ilki gerçekleştirerek; özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için yöneticiliğini de yapacağı 'Zübeyde Hanım Anaokulunun açılmasına ön ayak oldu ve ardından şube müdürü olarak Millî Eğitim Bakanlığı'na atandı.²⁷

27 Mayıs Darbesinin doğurduğu siyasal ve toplumsal koşullar sonucu politika ile ilgilenmeye başlayan Gülsen, aktif siyasete ilk adımını 1965 seçimlerinde AP'nin ön seçimlerine katılarak attı ve 12 Ekim 1969 tarihinde gerçekleşen seçimlerde, Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili olarak Meclise girmeyi başardı.²⁸ 2018 yılında AKP'den Jülide İskenderoğlu seçilene kadar geçen 49 yıl boyunca da Çanakkale'nin ilk kadın Milletvekili olma unvanını korudu.²⁹ AP'nin Çanakkale Milletvekili olarak TBMM'de bulunduğu XIV. ve XV. Dönemlerde Meclis çalışmalarını sürdürürken özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için açılan anaokulunda görev yapmaya devam etti.

5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleşen erken seçimlerde, AP listelerinde yer bulamayan Gülsen, aynı yıl yapılan Belediye seçimlerinde, Belediye Başkanı aday olarak Lâpseki'den Belediye Başkanı aday oldu ve 11 Aralık 1977 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Lâpseki'nin ilk kadın belediye başkanı olarak seçildi. Kısa süreli Belediye Başkanlığı döneminin ardından aktif siyasete ara veren Gülsen, 1987 seçimlerinde milletvekilliği için Doğru Yol Partisi'nden adaylığını koysa da başvuru evrakını Yüksek Seçim Kurulu'na gönderilmemiş olması gerekçe gösterilerek listeye alınmadı. Son kez 1991 seçimlerinde milletvekili aday olarak başvuruda bulunduğu partinin, kendisine listelerde yer vermemesinden dolayı seçimlere katılamadı.³⁰

TBMM'de XIV. ve XV. Dönemlerde Meclis çalışmalarını sürdürürken; Başkanlık Divanı, Maliye ve Millî Eğitim komisyonları üyeliği görevlerinde bulundu. Ahmet Gülsen ile 1941 tarihinde evlenen Zekiye Gülsen'in; Gülter, İlder, Ayşe ve Cahit isimlerinde dört çocuk sahibi olmuştur.³¹ İyi derecede Almanca bilen, Yamalı Bohçam, Üç Anne Elele ve Yıllar, Yollar, İzler kitaplarının da yazarı olan ve çalışmalarıyla birçok ilke imza atan Çanakkale'nin ilk kadın Milletvekili Zekiye Gülsen 20 Temmuz 2013 tarihinde vefat etmiştir.³²

2.Zekiye Gülsen'in Meclis Faaliyetleri

Zekiye Gülsen, 1969-1977 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince mecliste; XIV. ve XV. Dönem Adalet Partisi Çanakkale Milletvekili olarak görev yaptı. Görev yaptığı yıllarda, farklı konulara ilişkin XIV. Dönemde 18, XV. Dönemde 11 olmak üzere toplamda 29 defa söz aldı. Gülsen, mecliste yaptığı konuşmaların yanı sıra; XV. Dönem 2 yazılı soru önergesi ile XIV. Dönem 3 ve XV. Dönem 1 olmak üzere toplamda 4 kez kanun teklifi verdi.

2.1.Kanun Teklifleri

XIV. Dönem 3, XV. Dönem 1 olmak üzere toplamda 4 kez kanun teklifi veren Zekiye Gülsen'in XIV. Dönemde İstanbul Milletvekili Mustafa Güngör ile birlikte verdiği ilk teklif, vize sınavına giremeyen devlet ve özel tüm yükseköğretim kurumlarındaki öğrenciler için geçici maddenin eklenmesine dairdir. TBMM'nin 16 Temmuz 1971 Cuma günü TBMM'nin 132. Birleşiminde gündeme alınarak görüşülen kanun teklifinde eklenmesi istenilen geçici madde:³³ '1970- 1971 ders yılında devlet okulları ile özel yüksekokullarda okuyan öğrencilerin bütün derslerden vize almış sayılırlar' şekildeydi. Teklifte:1970 – 1971 tarihinde gerçekleşen terör

²⁷ Age, s.174-271.

²⁸ Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kâğıdı Örneği, Dönem 3, Sicil: 756; Seçim Mazbatası,13.10.1969, No:95 Zekiye Gülsen, Yollar, Yıllar, İzler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s.134-175.

²⁹ Hürriyet, 26.08.2018.

³⁰ Gülsen, Yollar, Yıllar, İzler, s.189-272.

³¹ Hal Tercümesi Kâğıdı, 756, ; Gülsen, Yamalı Bohçam, s. 174-190.

³² <https://www.canakkaletravel.com/haber/canakkale-eski-milletvekili-zekiye-gulsen-vefat-etti.html> (E.T. 02.01.2023)

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt. 15, Birleşim 132, 16.07.1971, s.527-533.

olaylarının, öğrencilerin vize imtihanlarına girmelerine engel olduğu ve okul yöneticileri ile öğrenciler arasında yaşanan ideolojik çatışmalar sebebiyle vize konusunda büyük bir mağduriyetin yaşanması gerekçe sebepleri olarak gösterildi. Vize sınavına giremeyen devlet ve özel tüm yükseköğretim kurumlarındaki öğrenciler için geçici maddenin eklenmesine dair verilen kanun teklifi mecliste yapılan görüşmeler sonunda oylanarak kabul edilmiştir. Yine aynı dönemde Gülsen'in, Eskişehir Milletvekili İsmet Angı, Cumhuriyet Senatosu Malatya Üyesi Hamdi özer ve 10 arkadaşı ile birlikte verdiği bir diğer kanunu teklifi 1960 Askeri Müdahalesi sonrası zorunlu emekli edilen kişilerin yaşadığı mağduriyet ile ilgilidir.³⁴ Kanun teklifi şu şekildedir: 'İstanbul Milletvekili Reşit Ülker, Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi Mebrure Aksoley ve Cumhuriyet Senatosu Afyon Üyesi Kemal Şenocak'ın, Eminsuların yaşamış olduğu zarar ve mağduriyetlerinin ortadan kaldırmak için '5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununa ek 07.02.1969 tarih ve 1101 sayılı Kanuna geçici madde eklenmesi'.³⁵

16 Ocak 1970 tarihinde ilgili komisyona sevk edilen ve 17 Mayıs 1971 Pazartesi günü 101. Birleşimde gündeme alınan teklif ileri bir tarihe ertelenmiştir. 4 Haziran 1971 Cuma günü 108. Birleşimde yeniden Meclis Genel Kurulu'nda gündeme gelse de yapılan görüşmeler sonucunda reddedilmiştir. Meclis tarafından reddedilen teklif sonraki süreçte Cumhuriyet Senatosu'na iletilerek³⁶ bir alt komisyonda gönderilmiştir. Metindeki bazı ifadelerin düzenlenmesi sonucunda 6 Ağustos 1971 Cuma günü Senatoda ilk görüşmesi yapılan³⁷ kanun teklifi, 19 Ağustos 1971 Perşembe günü 151. Birleşimde yapılan görüşmeler sonunda kabul edilmiştir.³⁸ XIV. Dönemde verdiği bir diğer kanun teklifi, Cumhuriyetin İlan'ının 50. Yıl dönümünün kutlanması ile ilgili kanunun 4. Maddesinin F Fırkasına bir ekleme yapılması ile ilgilidir. Fırkada geçen: 'Bağ bölgelerindeki köylere ilkokul, yol ve su yapımına öncelik verilecektir' ifadesine eklenmesi istenen teklif: 'Zihni ve ruhi gelişimi geri kalmış, eğitim ve öğretimi güç olan çocukların eğitim ve öğretimi için yatılı bir özel eğitim müessesesi açılacaktır' şeklindedir.

12 Ocak 1973 Cuma günü TBMM'nin 39. Birleşiminde gündeme alınan teklif görüşülürken söz alan Zekiye Gülsen'in konuşmasının ardından oylamaya sunulan kanun teklifi, dikkati nazara alınma kaydıyla kabul edilmiştir.³⁹ XV. Dönemde verdiği tek kanun teklifi 6972 Sayılı 'Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanunun 1. Maddesinin' değiştirilmesine dairdir. Gülsen'in de söz aldığı, 18 Ocak 1977 Salı günü 33 Birleşimde gündeme alınan kanun teklifinde, 'Korunmaya Muhtaç Çocuklar' kapsamına girecek olan çocukların tanımı şu şekilde yapılmıştır: sağlık kurulu raporu olan engelli çocuklar ile kimsesiz çocuklara 'Korunmaya Muhtaç Çocuklar' denir. Gülsen'in konuşmasının ardından yapılan oylama ile verilen teklif kabul edilmiştir.⁴⁰

2.2.Önergeleri

XV. Dönemde 2 kez yazılı soru önergesi veren Zekiye Gülsen'in ilk önergesi; Gümrük ve Tekel Bakanlığı bütçesi görüşülürken, kendi seçim bölgesinde tütün ekimi için müracaat eden yöre halkına dairdir. Gümrük ve Tekel Bakanı Orhan Öztürk'ün yazılı olarak cevaplandırılması üzere hazırladığı önerge: 'Çan, Biga, Lâpseki ve Yenice ilçelerimizin bazı köyleri tütün ekimi için başvuruda bulunmuştur. Ne zaman ve hangi ölçüler içinde ve kendilerine ekim izni verilecektir' şeklindedir. 25 Şubat 1976 Çarşamba günü TBMM'nin 66. Birleşiminde gündeme

³⁴ Gülsen, Yıllar, Yollar, İzler, s.235.

³⁵ TBMMTD, D 3, C.13, B.101, 17.05.1971, s.474.

³⁶ Hürriyet, 24.07.1971.

³⁷ TBMMTD, D.3, C.16, B.144, 06.08.1971, s. 534.

³⁸ TBMMTD, D.3, C.17, B.151, 19.08.1971, s. 28-38.

³⁹ TBMMTD, D.3, C.32, B. 39, 12.01.1973, s.165,186-188.

⁴⁰ TBMMTD, D.4, C.23, B.33, 18.01.1977, s.124.

gelen yazılı soru önergesi ilgili Bakanlığa gönderilmiş,⁴¹ Gümrük ve Tekel Bakanı Orhan Öztrak, önergeye yazılı olarak cevap vereceğini belirtmiştir.

Gülsen'in, 1977 malî yılı görüşmeleri sırasında 29 arkadaşı ile birlikte verdiği diğer önerge, 26 Şubat 1977 Cumartesi günü TBMM'nin 56. Birleşiminde gündeme geldi. Önerge: "Devlet Memurları Kanununun sınıflara ait gösterge tablosunda katsayı miktarı 1977 yılı Bütçe Kanunu Tasarısının genel denkleğini bozmamak ve giderlerini artırmamak şartıyla, 1. maddede değişiklik yapılarak (Jandarma Genel Komutanlığı, Mili Savunma Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Köy İşleri Bakanlığı, MİT Müsteşarlığı ve Devlet borçları muaf tutularak, geriye kalan meblağdan % 4 oranında yapılması) kararlaştırılan indirim %6 olarak düzeltilmesini ve bundan sağlanacak tasarrufla, kanun tasarısının 35. maddesinin değiştirilmesi" ile ilgiliydi. Verilen önerge Bütçe Karma Komisyonunda bir düzeltmeye gerek olmadığı gerekçesiyle kabul edilmedi.⁴²

2.3.TBMM Konuşmaları

Milletvekili olduğu dönemde en çok söz alan kadın milletvekilleri arasında yer alan Zekiye Gülsen, XIV. Dönemdeki ilk konuşmasını; 22 Mayıs 1970 Cuma günü, Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nün 1970 yılı Bütçe görüşmeleri sırasında Adalet Partisi'nin bütçe tasarısı üzerine görüşlerini sunmak üzere parti grubu adına yaptı. Konuşmasına, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün tarihçesi ve kurumun çalışmaları hakkında detaylı bilgi vererek başladı. Devamında: 'Devlet İstatistik Enstitüsü; ifa ettiği görevler ve bu son derece önemli görevleri yapmakta bugüne kadar göstermiş bulunduğu başarısı yönünden takdire lâyık' olduğunu belirterek konuşmasını sonlandırdı.⁴³

12 Haziran 1970 Cuma günü TBMM'nin 102. Birleşiminde, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü'nün kurulması hakkında olan yasa tasarısının 'Devlet Opera ve Balesi mensuplarının hastalık veya her türlü estetik cerrahi dâhil, ameliyat ve müdahaleye mâruz kalmaları halin de, lüzum ve zaruretlere göre yurt içinde veya dışında muayene ve münferiden veya refakatte tedavi ettirmeye gerekli ilaç, protez ve sair masrafları ile cenaze masraflarını yapmaya Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü ve müdürlükleri yetkilidir" şeklinde geçen 16. maddesine itiraz eden Ahmet Buldanlı'ya cevaben söz aldı. Konuşmasında: 'Estetik ameliyat gerektiren her hangi bir kaza, sanatkârın hayatı için varid olabilir. Bu bakımdan maddenin aynen kalmasını rica ediyorum' diyerek maddenin aynen kalması talebini belirtti.⁴⁴

Gülsen, 27 Haziran 1970 Cumartesi günü TBMM'nin 102. Birleşiminde Emlâk Vergisi kanunu tasarısının: 'Geçici muafıklar ile ilgili 15. Maddesinin b Fıkrasında geçen: Fidanlıklar, dutluklar, çay ve incir bahçeleri ve meyvelikler vücuda getirilmek üzere bunlarla ağaçlandırılan arazi ve fidanlıklar 10 yıl arazi vergisinden geçici olarak muafıtır' ifadesine ekleme yapmak üzere söz almıştır. Konuşmasında: 'fidanlıklar deyimimin içerisinde kavaklıkların da dâhil edilmesini arzu ettiğini' belirtmiştir.⁴⁵

TBMM'nin 1 Temmuz 1970 Çarşamba günü TBMM'nin 117 Birleşiminde, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 'Adaylık süresi sonunda yeterlik sınavı konulmuş bulunanların bu sınavı da kazanmaları şarttır' şeklinde geçen 58. maddenin görüşüldüğü toplantıda, 'sınavı da kazanmaları şarttır' ifadesine karşı çıkmak için söz almıştır. İtirazını da şu şekilde açıklamıştır; "Burada eğer adaylığı kesinleşmiş bir memurun adaylık süresince o işe ehliyeti, o işe yatkınlığı tespit edilmişse, sınavdaki başarısızlığından ötürü işine son verilmiş olmasın; kendisine bir şans

⁴¹ TBMMTD, D.4, C.17, B.76, 25.02.1976, s.80.

⁴² TBMMTD, D.4, C.25, B.56, 26.02.1977, s.515-516.

⁴³ TBMMTD, D.3, C.5, B.85, 22.05.1970, s.229-232.

⁴⁴ TBMMTD, D.3, C.6, B.102, 12.06.1970, s.347.

⁴⁵ TBMMTD, D.3, C.7 B.113, 27.06.1970, s.232.

tanınsın. Eğer, kişiliğiyle bu işe yeterli ise, kendisine, yapamadığı bir teknik işten ötürü oranın kapısını kapamayalım, tekrar bir şans kapısı açalım, maddede bu açıklığı, bulalım”.⁴⁶

Yine aynı kanun maddelerinin görüşüldüğü, ilgili kanunun ‘Ek geçici 12. ve 14. maddelerle düzenlenen kurumlarda görevli olup, üstün yeteneklere sahip ve uluslararası ün yapmış sanatçılar hakkında bu kanunun 59. ve müteakip maddelerindeki istisnai memuriyetlere ilişkin hükümler uygulanır.’ şeklindeki ek geçici 16. maddesi görüşülürken söz almıştır. Konuşması şu şekildedir:

“Sadece Devlet Tiyatrosu ve Balesi, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası gibi müesseselerde çalışan üstün yetenekli sanatçılara bir ilâve yapmak suretiyle konservatuvarlarda çalışan memleket çapında ve memleket dışında ün yapmış sanatçılara da bu hakkın tanınmasıdır”.⁴⁷

18 Şubat 1971 Perşembe günü TBMM’nin 52. Birleşiminde ise Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü bütçesi görüşmeleri sırasında da AP adına söz almıştır.⁴⁸ Gülsen, 25 Şubat 1971 Perşembe günü TBMM’nin 59 Birleşiminde Ulaştırma Bakanlığı 1971 yılı bütçesi görüşülürken Lapseki- Gelibolu arasında yapılması planlanan araba vapuru sorununu meclis kürsüsüne taşımıştır. Konuşmasında, bir buçuk yıldır Lapseki - Gelibolu arasında yapılması planlanan araba vapurunun henüz başlatılmama sebebinin Ulaştırma ve Bayındırlık Bakanlığı arasındaki anlaşmazlıktan ileri geldiğini ifade etmiştir. Devamında, Ulaştırma Bakanı M. Orhan Tuğrul’un cevaplama amacıyla şu soruyu yönelmiştir: “Şimdi Sayın Bakandan istirhamım şudur; ben hangi bakanlığa başvurayım?” Konuşmanın tamamlanmasından sonra söz alan Ulaştırma Bakanı M. Orhan Tuğrul, Gülsen’in sorusuna daha sonra yazılı olarak cevap vereceğini söylemiştir.⁴⁹ Gülsen’in, Gelibolu-Lâpseki arasında başlatılmasını istediği feribot seferi ısrarı, ilerleyen tarihte sonuç vermiş ve 1 Temmuz 1973 günü kendisinin de katıldığı tören ile ilk sefer gerçekleşmiştir.⁵⁰

14 Temmuz 1971 Çarşamba günü TBMM’nin 130. Birleşiminde ise özel üniversite öğrencilerinin eğitim ve öğrenimlerine devam edebilmeleri için yeni kurulacak olan resmi yükseköğretim okulları konusundaki yasa tasarısı için yapılan görüşmeler sırasında söz almıştır. Konuşmasında, Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel’e cevaplama için: ‘özel okullardan kademeli eğitime geçenlerin yıl kaybı olup olmayacağı’ sorusunu yönelmiştir. Millî Eğitim Bakanı Şinasi Orel, Gülsen’e: “Konunun üniversitelerin kendi bünyeleri içerisinde planlayacağı bir husus olduğu” şeklinde cevap vermiştir.⁵¹ Gülsen, TBMM’nin 16 Temmuz 1971 Cuma günü TBMM’nin 132. Birleşiminde aynı kanun tasarısı görüşülürken görüşünü sunmak üzere yeniden söz almıştır.⁵²

TBMM’nin 19 Temmuz 1971 Pazartesi günü 133. Birleşiminde bu sefer, Harp Okullarına yeni öğrencilerin kabulü ile ilgili yasa önergesinin görüşülmesi esnasında, önergede geçen “harp okullarına çeşidi okullar ve sivil liselerin fen kolundan mezun olanlar arasından sınav ile erkek öğrenciler alınır” maddesi görüşülürken söz almıştır. Nevşehir milletvekili Hüsametdin Başer’in “askerlik mesleki erkeklerin tahammül edeceği bir meslektir” sözlerine itiraz etmek için kürsüye gelen Gülsen konuşmasında Başer’in bu sözlerini kızlar adına haksızlık ve ayrımcılık olarak nitelendirmiştir.⁵³

TBMM’nin 28 Temmuz 1971 Çarşamba günü 138. Birleşiminde Televizyon ve radyo ruhsatı ile kâğıt ücretlerine yapılan zamlara itiraz etmek üzere söz almıştır.⁵⁴ Gülsen, TBMM’nin 18

⁴⁶ TBMMTD, D.3, C.7, B. 117, 01.07.1970, s.495-496.

⁴⁷ TBMMTD, D.3, C.8 B.125, 11.07.1970, s.289.

⁴⁸ TBMMTD, D.3, C.11, B.52, 18.02.1971, s.433-436.

⁴⁹ TBMMTD, D.3, C.11, B.59, 25.02.1971, s.786.

⁵⁰ Gülsen, Yıllar, Yollar, İzler, s.223-224.

⁵¹ TBMMTD, D.3, C.15, B.130, 14.07.1971, s.426.

⁵² TBMMTD, D.3, C.15, B.132, 16.07.1971, s.527-528.

⁵³ TBMMTD, D.3, C.15, B.133, 19.07.1971, s.571-572.

⁵⁴ TBMMTD, D.3, C.16, B.138, 28.07.1971, s.113-115.

Şubat 1972 Cuma günü 42. Birleşiminde Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü'nün, 1972 bütçe tasarısını görüşmeleri sırasında AP adına söz almıştır.⁵⁵ 27 Mart 1972 Pazartesi günü TBMM'nin 61. Birleşiminde ise Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş ve yetkileri konusunda 4851 sayılı yasanın 2. maddesi görüşülürken fikrini beyan etmek üzere kürsüye gelmiştir. Konuşmasında: "Yurtdışına gönderilecek uzmanların yabancı dil bilmesinin tek kıstas olamayacağını belirterek hizmetçi eğitimin önceliğe alınması" gerekliliğini ifade etmiştir.⁵⁶

6831 sayılı Orman Kanunu'nun birtakım maddelerinin tadil edilmesi ve bu yasaya yeni bir madde eklenmesi için hazırlanan yasa tasarısının görüşüldüğü TBMM'nin 22 Aralık 1972 Cuma günü 26. Birleşimde söz almıştır. Konuşmasında, Ormanları Türkiye için ne kadar önemli olduğunu uzun şekilde ifade ettikten sonra: "Ormanlık alanlara verilen zararların büyük olduğunu belirtip sözlerine, zeytinlik alanlarının Kara yolları dinlenme kampı haline dönüştürülürken karşılığında verilen ödemelerin çok cüzi tutulduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Çanakkale'nin sorunları ile daima yakından ilgilenen Gülsen, 27 Aralık 1972 Çarşamba günü 26. Birleşimde, Çanakkale'de yapımına başlanan fakat sonraki tarihte yapımı iptal edilen çimento fabrikasına dair gündem dışı söz almıştır. Konuşmasında: "Çanakkale'de çok uzun süre önce açılması kararlaştırılan ve 36 milyon TL harcamanın ardından inşası bitmeden yarım bırakılan Çimento fabrikasına ayrılan yatırım parasının, başka bir şehre nasıl aktarıldığını sormuştur. Sözlerine, Çanakkale'de açılacak olan fabrikanın Türkiye'ye faydalarını sıralayarak devam etmiş ve yarım kalmış olan fabrikanın tamamlanmasını temenni ederek konuşmasına son vermiştir.⁵⁸

12 Ocak 1973 Cuma günü TBMM'nin 39. Birleşimde Cumhuriyetin İlan'ının 50. Yıldönümünün kutlanması hakkında yapılan görüşmeler sırasında Gülsen, kendi verdiği kanun tasarısı ile ilgili konuşmak üzere kürsüye gelmiştir. Verdiği kanun teklifi: 4. Maddesinin F Fırkasında geçen 'Bağ bölgelerindeki köylere ilköğretim, yol ve su yapımına öncelik verilecektir' ifadeye 'psikolojik sorunları olan, eğitim ve öğretim güçlüğü çeken çocuklar için yatılı bir özel eğitim müessesesi açılacaktır' ekleme yapılmasına dairdir. Gülsen'in konuşmasının ardından oylamaya sunulan kanun teklifi, dikkati nazara alınma kaydıyla kabul edilmiştir.⁵⁹ 30 Ocak 1973 Salı günü 46. Birleşiminde ise Türkiye il özel idareleri, belediyeler, Devlet Memurları Yardımlaşma Kurumu ve İktisadi Devlet Kuruluşları hakkında hazırlanan yasa teklifi ile ilgili AP Grubu namına konuşmuştur.⁶⁰ Bir gün sonra 31 Ocak 1973 Çarşamba günü 47. Birleşimde de, Denetleme kurulu üyeleri ile ilgili 15. Maddeye itiraz etmek için söz almıştır.⁶¹

XIV. Dönem yapmış olduğu son iki konuşması, 19 Şubat 1973 Pazartesi günü 62. Birleşime denk gelmiş, ilk konuşmayı Devlet İstatistik Enstitüsü 1973 yılı Bütçesi münasebetiyle AP adına yapmıştır.⁶² Vakıflar Genel Müdürlüğü 1973 yılı Bütçesi görüşülürken ikinci kez söz alan Gülsen, Çanakkale Bölgesi ile ilgili sorunlardan bahsederek başladığı konuşmasını: 'Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan Truva otele 30 odalı bir anesk yapılması ve Ezine ilçesinde bulunan Ulu Cami'nin de onarılmasını' temenni ederek bitirmiştir.⁶³

XV. Dönem yapmış olduğu ilk konuşma, 26 Şubat 1974 Salı günü 45. Birleşimde, 1974 mali yılı genel ve katma bütçeleri yasalaşınca dek kamu giderlerinin hazırlanmasına ve kamu gelirlerinin tahakkuk, tarh ve tahsiline onay sağlayan yasa önergesi münasebetiyledir. Konuşmasında, 'Neslin yetiştirici mimarı' olarak ifade ettiği öğretmenlerin 15 lira olan ders

⁵⁵ TBMMTD, D.3, C.21, B.42, 18.02.1972, s.261-264.

⁵⁶ TBMMTD, D.3, C.23, B.61, 27.03.1972, s.357-361.

⁵⁷ TBMMTD, D.3, C.30, B.26, 22.12.1972, s.728.

⁵⁸ TBMMTD, D.3, C.31, B.29, 27.12.1972, s.138.

⁵⁹ TBMMTD, D.3, C.32, B.39, 12.01.1973, s.165,186-188.

⁶⁰ TBMMTD, D.3, C.32, B.46, 30.01.1973, s.580.

⁶¹ TBMMTD, D.3, C.32, B.47, 31.01.1973, s.633-634.

⁶² TBMMTD, D.3, C.34, B.62, 19.02.1973, s.299-302.

⁶³ TBMMTD, D.3, C.34, B.62, 19.02.1973, s.391.

ücretlerinin gelecek bütçede nazarı dikkate alınmasını rica etmiştir.⁶⁴ 27 Mayıs 1974 tarihinde yapılan görüşmeler sırasında da, 'Zeytin güvesi ile savaşma' ile alakalı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı'na cevaplaması amacıyla sözlü soru sormak amacı ile kürsüye gelerek konuşmuştur.⁶⁵

23 Şubat 1975 Pazar günü 46 Birleşimde, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın 1975 Yılı Bütçesi ile ilgili yapılan görüşmelerde hem: "Türkiye'de yapılmakta olan kıyı ve açık deniz balıkçılığında yapılan hataları dile getirmiş hem de Bağkur Kanunu'nun ivedilikle meclisten geçirilmesini temenni etmiştir.⁶⁶ Ertesi günü 24 Şubat 1975 Pazartesi gününe den gelen 47. Birleşimde bu sefer 1975 Yılı Kültür Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle AP grubu adına söz almıştır.⁶⁷ 1 Nisan 1975 Salı günü 58. Birleşimde ise Çanakkale'de vuku bulan deprem hakkında gündem dışı söz almak üzere kürsüye gelmiştir.⁶⁸

20 Mayıs 1975 Salı günü 78. Birleşimde TBMM Kitaplığı için verilen yasa teklifi sebebiyle AP grubu adına söz almış ve konuşmasında kütüphanede çalışma alanlarının düzenlenmesi talep etmiştir.⁶⁹ İki gün sonra 22 Mayıs 1975 Perşembe 80. Birleşimde 1973 tarih ve 1739 sayılı ME Temel Kanunu'nun 25. maddesinde yapılabilecek değişiklik konusunda fikirlerini sunmak üzere kürsüye çıkmıştır.⁷⁰ Zekiye Gülsen, 6972 Sayılı Kanunun 1. Maddesinin' değiştirilmesine dair vermiş olduğu yasa teklifi hakkında 18 Ocak 1977 Salı günü 33. Birleşimde konuşmuş ve konuşmanın ardından Gülsen'in teklifi oylamaya sunulurken kabul edilmiştir.⁷¹

17 Şubat 1977 Perşembe günü gerçekleşen 47. Birleşimde: 1977 yılı Cumhurbaşkanlığı Bütçesi görüşmelerinde, meclis ve senatoda kadın temsil oranlarındaki düşüklük konusunu meclise taşımıştır.⁷² 25 Şubat 1977 Cuma günü 55. Birleşimde 1977 yılı Gümrük ve Tekel Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında Gümrük ve Tekel Bakanı Öztrak'a; Çanakkale bölgesinin başta ulaşım sorunu olmak üzere, üzüm, tütün üretimi ve depolamada yaşanan aksaklıkları ile Akhisar'da açılması planlanan Sigara Fabrikası konularında sorular sormuştur. Soruları yanıtlamak üzere kürsüye gelen Gümrük ve Tekel Bakanı Öztrak, Gülsen'in tüm sorularına cevap vermiştir.⁷³ XV. Dönem de son kez 26 Şubat 1977 Cumartesi günü 56. Birleşimde, 1977 yılı Gençlik ve Spor Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında söz almıştır. Konuşmasında, Gençlik ve Spor Bakan Ali Şevki Ereğ'e; hem aletli jimnastikte ödül almış olan genç bir sporcu için özel bir eğitmenin tutulup tutulamayacağını hem de gençler için açılması düşünülen hastane konularında sorular yöneltmiştir. Sorulara cevap vermek üzere kürsüye gelen Gençlik ve Spor Bakan Ali Şevki Ereğ, Gülsen'e: 'hastane konusunda çalışmalarla başladığımı ve jimnastikçi sporcu için özel bir eğitmenin tutulduğu' bilgisini vermiştir.⁷⁴

Sonuç

Tarihte uzun müddet politik katılım ve temsilde cinsiyetler arasında hukuksal yönden eşitlik konusu, kadınların uğraş verdiği önemli sorunlardır. Aydınlanma Dönemi'nde Batı modernleşmesi ile birlikte hareketlenen kadın hareketi, Osmanlı Devleti içerisinde II. Meşrutiyet

⁶⁴ TBMMTD, D.4, C.1, B.45, 26.02.1974, s.745-747.

⁶⁵ TBMMTD, D.4, C.5, B.87, 27.05.1974 s. 244.

⁶⁶ TBMMTD, D.4, C.10, B.46, 23.02.1975, s.81-83.

⁶⁷ TBMMTD, D.4, C.10, B.47, 24.02.1975, s.212-215.

⁶⁸ TBMMTD, D.4, C.11, B.58, 01.04.1975, s.253-254.

⁶⁹ TBMMTD, D.4, C.12, B.78, 20.05.1975, s.227-228.

⁷⁰ TBMMTD, D.4, C.12, B.80, 22.05.1975, s.287-288.

⁷¹ TBMMTD, D.4, C.23, B.33, 18.01.1977, s.124.

⁷² TBMMTD, D.4, C.24, B.47, 17.02.1977, s.204:205.

⁷³ TBMMTD, D.4, C.25, B.55, 25.02.1977, s.269-270.

⁷⁴ TBMMTD, D.4, C.25, B.56, 26.02.1977, s.420.

döneminde gündeme gelmiş, Cumhuriyetin ilanından sonra da hız kazanarak kadınların politika öncelikli olmak üzere bütün alanlara iştiraki konusunda önemli adımlar atıldığı bir dönem yaşanmıştır. 5 Aralık 1934'te seçme ve seçilme hakkını elde eden Türk kadınının iştirak ettiği ilk seçim 1935 yılında gerçekleşmiştir. Seçimlerde, TBMM'ye 18 kadın milletvekili girmiş, meclisteki temsil oranı erkek milletvekillerine göre %4,5 olmuş, Türkiye, bu oranı ile dünyada ikinci sırada yer almıştır. 1935'teki %4,5'lik oran 1939'da %4,0'a düşmüş bu düşüş çok partili siyasi hayata geçişten sonra 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimler de TBMM'ye 5 kadın milletvekili seçilmiş, Zekiye Gülsen de Çanakkale'nin ilk kadın Milletvekili olarak Meclise girmeyi başarmış, XIV. ve XV. Dönemlerde iki dönem milletvekilliği yapmıştır. 27 Mayıs Darbesinin doğurduğu siyasal ve toplumsal koşullar aktif siyasete giren ve TBMM'de AP'den milletvekili seçilen Gülsen'in mecliste görev yaptığı 1969-1977 yılları arasında, Türk siyasal hayatının sonraki yıllarını da etkileyen çok önemli iç ve dış gelişmeler olmuştur.

Bu siyasal koşullar altında Milletvekili olduğu dönemde Meclis'teki çalışmalarını yakından takip ederek, farklı konulara ilişkin XIV. Dönemde 18, XV. Dönemde 11 olmak üzere toplamda 29 defa meclis kürsüsüne gelerek, en çok söz alan kadın milletvekilleri arasında yer almıştır. Meclis'te yaptıkları konuşmaların içeriği incelendiğinde; kendi seçim bölgesinin sorunları başta olmak üzere, özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocuklar ile mecliste kadın temsil oranlarındaki düşüklük sorunlarıdır. Gülsen, mecliste yaptığı konuşmaların yanı sıra; XV. Dönem 2 yazılı soru önergesi ile XIV. Dönem 3 ve XV. Dönem 1 olmak üzere toplamda 4 kez kanun teklifi verdi. Meclis'te bulunduğu dönemde: Başkanlık Divanı, Maliye ve Milli Eğitim komisyonlarında görev almış, Meclis çalışmalarını sürdürürken özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için çalışmaya devam etmiştir. XIV. Dönem milletvekilliğinin son bulmasının ardından 1977 tarihinde Çanakkale Lapseki'den ilk kadın belediye başkanı olarak seçilen Zekiye Gülsen Milletvekilliği sonrasında 20 Temmuz 2013 tarihindeki vefatına kadar siyaseti yakından takip etmeye devam etmiştir.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, s.63, 06.03.1924.

Meclis Zabıtları

TBMMZC, D.2, C.22, B.57, 17.02.1926, s.230-234.

TBMMZC, D.4, C.17, B.76, 26.10.1933, s. 26-10.

TBMMZC, D. 4, C.25, B.2, 05.12.1934, s. 82-84.

TBMM Tutanak Dergisi

TBMMD, D.3, C.5, B.85, 22.05.1970, s.229-232.

TBMMD, D.3, C.6, B.102, 12.06.1970, s.347.

TBMMD, D.3, C.7 B.113, 27.06.1970, s.232.

TBMMD, D.3, C.7, B. 117, 01.07.1970, s.495-496.

TBMMD, D.3, C.8 B.125, 11.07.1970, s.289.

TBMMD, D.3, C.11, B.52, 18.02.1971, s. 433-436.

TBMMD, D.3, C.11, B.59, 25.02.1971, s.786.

- TBMMTD, D 3, C.13, B.101, 17.05.1971, s.474.
TBMMTD, D.3, C.16, B.144, 06.08.1971, s. 534.
TBMMTD, D.3, C.15, B.130, 14.07.1971, s.426.
TBMMTD, D.3, C.15, B.132, 16.07.1971, s.527-528.
TBMMTD, D.3, C.15, B.133, 19.07.1971, s.571-572.
TBMMTD, D.3, C.16, B.138, 28.07.1971, s.113-115.
TBMMTD, D.3, C.15, B.132, 16.07.1971, s.527-533.
TBMMTD, D.3, C.17, B.151, 19.08.1971, s. 28-38.
TBMMTD, D.3, C.21, B.42, 18.02.1972, s.261-264.
TBMMTD, D.3, C.23, B.61, 27.03.1972, s.357-361.
TBMMTD, D.3, C.30, B.26, 22.12.1972, s.728.
TBMMTD, D.3, C.31, B.29, 27.12.1972, s.138.
TBMMTD, D.3, C.32, B. 39, 12.01.1973, s.165,186-188.
TBMMTD, D.3, C.32, B.39, 12.01.1973, s.165,186-188.
TBMMTD, D.3, C.32, B.46, 30.01.1973, s.580.
TBMMTD, D.3, C.32, B.47, 31.01.1973, s.633-634.
TBMMTD, D.3, C.34, B.62, 19.02.1973, s.299-302.
TBMMTD, D.3, C.34, B.62, 19.02.1973, s.391.
TBMMTD, D.4, C.1, B.45, 26.02.1974, s.745-747.
TBMMTD, D.4, C.5, B.87, 27.05.1974 s. 244.
TBMMTD, D.4, C.10, B.46, 23.02.1975, s.81-83.
TBMMTD, D.4, C.10, B.47, 24.02.1975, s.212-215.
TBMMTD, D.4, C.11, B.58, 01.04.1975, s.253-254.
TBMMTD, D.4, C.12, B.78, 20.05.1975, s.227-228.
TBMMTD, D.4, C.12, B.80, 22.05.1975, s.287-288.
TBMMTD, D.4, C.17, B.76, 25.02.1976, s.80.
TBMMTD, D.4, C.23, B.33, 18 01.1977, s.124.
TBMMTD, D.4, C.25, B.56, 26.02.1977, s.515-516.
TBMMTD, D.4, C.23, B.33, 18.01.1977, s.124.
TBMMTD, D.4, C.24, B.47, 17.02.1977, s.204:205.
TBMMTD, D.4, C.25, B.55, 25.02.1977, s.269-270.
TBMMTD, D.4, C.25, B.56, 26.02.1977, s.420.

Gazeteler

Hürriyet, 24.07.1971.

Hürriyet, 26.08.2018.

Araştırma ve İncelemeler

AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, Ankara 2005.

AHMAD Feroz - Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945- 1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi Kitapevi, Ankara 2000.

BENDASON Ney, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

BİLGİÇ Sadettin, *Hatıralar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2004.

CAPORAL Bernard, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1982.

ÇOLAK Filiz, "Türk Siyasi Tarihinde Beyaz İhtilal: 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri (İzmir Örneği)." *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1, 2008, s.95-108.

ÇOKER Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 1999.

DUROĞLU Sibel, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

FEYZİOĞLU Turhan, "Eğitimin Laikleştirilmesi ve Eğitim Birliği." *Atatürk Yolu*, C.1, S.1, 1987, s.204-205.

GÖKÇİMEN Semra-vd, *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler (1935-2009)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

GÜLSEN Zekiye, *Yamalı Bohçam*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

GÜLSEN Zekiye, *Yollar, Yıllar, İzler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005.

KARTAL Cemile Burcu, "Türkiye'de Kadınların İlk Defa Oy Kullandığı 1930 Belediye Seçimlerinde Türk Kadınlar Birliği'nin Faaliyetleri", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3, Ekim 2016, s.175.

MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ, TUİK Yayınları, Ankara 2012.

SAĞ, Vahap, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C,2 S.1, Nisan 2001, s.12-14.

ŞİMŞEK ÇİNİ Derya, *Süleyman Sami Demirel'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri*, Türkiye Alim Kitapları, İstanbul 2015.

ŞİMŞEK ÇİNİ Derya, "Türkiye'de Kadının Siyasal Temsili: Çok Partili Döneme Geçişten 2000'e", *Türkiye'de Kadının Tarihi ve Talihi*, Libra Yayınevi, Ankara 2021.

TEKELİ Şirin, *Kadınlar Siyasal ve Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul 1982.

TURGUT Mehmet, *AP Kuruluşu Hakkında Birkaç Söz, AP'nin Doğuşundan Bugüne*, Seden Matbaası, Ankara 1966.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ALBÜMÜ, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

YARAMAN Ayşegül, *Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

İnternet Sayfası

<https://www.canakkaletravel.com/haber/canakkale-eski-milletvekili-zekiye-gulsen-vefat-etti.html>. (E.T. 02.01.2023)



**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

39

Ekler

Ek 1: Milletvekili Zekiye Gülsen'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kâğıdı Numarası: 756

Slcil No : 756

MİLLET MECLİSİ ÜYELERİNE
MAHSUS

HAL TERCÜMESİ KÂĞIDI

Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen

3. Dönem
756

HAL TERCÜMESİ (Kısası)

Soylğu yer	Çanakkale	Evlü olup olmadığı ve kaç oğlu kaç kızı doğduğu	Evlü, 4 çocuk
Adı ve soyadı	Zekiye Gülsen	Mevcebe iş, mesleği, emekli olduğu zaman maaşlığı	M.İ. B. Eğitim Birimi Şube Şefi
Bahasına ve emzama adı	Hasan Beşir Aziz	İstihlak devresinde ve emzama maaşlığı tarih	100 lira aylık maaş
Doğduğu yer ve tarihi	Lüpsel 1918	Emzama dışında başka kızı ve oğlu kaç tane doğmuş	—
Tahsil	Ortaokul Eğitim Enstitüsü Müdürü	Evvleki devresinde aldığı her derece ve istihlak devresinde aldığı her derece	—
Bilgi dili	Almanca	Türkçesi nasıl ve nasıl öğrenen	—
İhtisas	Özel Eğitim	Kaymakamlık emrettiler ve emzama	—
Evleri	1/2 Anne 1/2 Elale	Mevcebe maaşlığı tarihi	12.10.1969
İlim edebiyat	—	Her türlü maaşlığı	—
İşi ve gücü	M.İ. B. Eğitim Enstitüsü Müdürü	Mevcebe istihlak tarihi	22.10.1969

1918 yılında Lüpsel'de doğdum. İlk tahsilimi Lüpsel'de yaptım. Orta tahsilimi Çanakkale'de yaptım. Edirne Öğretmen Okulunda 1932 yılında mezun oldum. Daha sonra Ortaokul Eğitim Enstitüsünü bitirdim. Bir süre sonra da Münih Üniversitesi Pedagoji Bölümünde Lisans, Özel Eğitim ihtisası yaptım. Lisans kademesinde Öğretmenlik ve Okul Müdürlüğü yaptım. Hacettepe Top Fakültesi Sosyal Psikoloji bölümünde uzman olarak çalıştım. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Birimi Şube Müdürü iken 12. Ekim 1969 tarihinde yapılan genel seçimlerde Çanakkale'den milletvekili seçildim.

Ek 2: Milletvekili Zekiye Gülsen'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Mazbatası No:95

Yasa Md : 306/34
1036

Örnek : 95

Milletvekilliğine SEÇİLMİŞ OLANLARA VERİLECEK TUTANAK

İLİ : ÇANAKKALE

Soyadı ve adı	Doğum yeri ve tarihi	Heslek veya sanatı	Bağlı olduğu siyasi partinin Adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DÜŞÜNCELER
GÜLSEN ZEKİYE	LAPSEKİ -1334	ÖĞRETMEN	ADALET PARTİSİ	---	

Milletvekili seçimi ve 1036 sayılı yasalar gereğince çevremizde yapılan seçim sonunda ZEKİYE GÜLSEN'in çevremizde Milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi. 13.10.1969

Başkan 6290
Hüseyin Avni BARŞI

Üye 8126
Hâkmet ERTAN

Üye 9222
Musaffer ÜÇSEL

Summary

The struggle of women in the world against inequalities in the political field and their role in society started after the Enlightenment Period. While women are waging an effective and intense struggle against all institutions and structures that position them as secondary, they have focused their most important struggle on the right to vote and be elected. In parallel with western modernization, II. Although the women's movement, which came to the agenda during the Constitutional Monarchy period, started with some rights gained, it gained great momentum with the proclamation of the Republic, and important steps were taken in terms of women's participation in all fields, primarily in politics. The first election attended by Turkish women, who won the right to vote and be elected on December 5, 1934, took place on February 8, 1935. 18 female deputies entered the Grand National Assembly of Turkey, and the representation rate in the parliament was 4.5% compared to male deputies, and Turkey ranked second in the world with this rate. In the elections that took place after the death of Atatürk; Women were represented in the parliament with 3.7% in 1939, 1.9% in 1946, 0.6% in 1950, 0.7% in 1954, 1.3% in 1957, and 0.7% in 1961. It reached the highest representation rate in the 1935 elections, during Atatürk's reign. In the general elections held on October 12, 1969, 5 female deputies were elected to the Grand National Assembly of Turkey, Zekiye Gülsen succeeded in entering the Assembly as the first female MP of Çanakkale. and XV. She served as a member of parliament for two terms.

Between 1969 and 1977, when he started to be interested in politics as a result of the political and social conditions caused by the May 27 Coup, and served as a deputy from the Justice Party (AP) in the Grand National Assembly of Turkey, there were important internal and external developments that also determined the later years of Turkish political life. Under these political conditions, he followed the work in the Assembly closely during his time as a Member of Parliament, and gave XIV. In the period 18, XV. She came to the podium of the parliament 29 times, 11 times during the term, and was among the women deputies who spoke the most. When the content of their speeches in the parliament is examined; These are the problems of children in need of special education and protection, especially the problems of their own constituency, and the low representation of women in the parliament. Gülsen, in addition to her speeches in the parliament; XV. Term 2 written question proposal and XIV. Period 3 and XV. She gave a bill of law 4 times in total, including term 1.

During his time in the Assembly: He took part in the Presidency Council, Finance and National Education commissions, and continued to work in the kindergarten opened for children in need of special education while the Assembly continued its work. XIV. Zekiye Gülsen, who was elected as the first female mayor from Çanakkale Lapseki in 1977 after her term as a member of parliament ended, continued to follow politics closely from her time as a member of parliament until her death on 20 July 2013.



HISTORY STUDIES


INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

FUTBOL VE HAVACILIĞI BİRLEŞTİREN GİRİŞİM: TAYYARE KUPASI

An Initiative Combining Football and Aviation: Aircraft Cup

Dr. Emin Kurt 

jagdhound@hotmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 11.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1295865

Atıf – Citation:

Yazar İsmi, "Futbol ve Havacılığı Birleştiren Girişim: Tayyare
Kupası", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı,
Ekim 2023, s.43-62.



FUTBOL VE HAVACILIĞI BİRLEŞTİREN GİRİŞİM: TAYYARE KUPASI

An Initiative Combining Football and Aviation: Aircraft Cup

Emin Kurt *

Öz

Türkiye’de havacılığın kuruluş çalışmalarına 1911 yılında başlanmasına karşın Türk askerî ve sivil havacılığı Cumhuriyet’in kurulmasından sonra büyük bir atılım ve ilerleme içerisine girdi. Bu ilerlemede Türk Hava Kurumunun kurulması sonrası kurum tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin ve başlatılan “Tayyare İnesi” kampanyasının katkısı büyüktür. Türk Hava Kurumu, gelirlerini artırmanın ve düzenli bir hâle getirmeye çalışmasının yanında hemen hemen her alanı havacılık ile birleştirmeye ve Türk havacılığı için bir gelir kaynağına dönüştürmeye çalışmıştır. Türk havacılığına gelir sağlamak için faydalanılmaya çalışılan alanlardan birisi de spor özellikle de futbol oldu. Türk Hava Kurumunun kuruluşundan itibaren Türk futbol takımları arasında yapılan münferit karşılaşmalar ile gelir elde edilmeye gayret edildi. 1935 yılında başlatılan “Tayyare Turnuvası” ile bu girişim yurt geneline yayılmaya çalışıldı. Büyük şehirlerdeki dört, küçük şehirlerdeki en güçlü iki takımın katılması ile düzenlenen turnuvada, Türk halkının futbola duyduğu ilgiden faydalanılarak gelir elde edilmeye çalışıldı. Konunun öznesi durumundaki Türk Hava Kurumu arşivinin tasnif edilmemiş ve araştırmacılara kapalı olması nedeniyle söz konusu turnuvaya ait bilgiler dönemin süreli yayımlarından araştırılarak Türk futbolu sayesinde kurulmak istenen etkin ve modern hava gücüne ne kadar bir maddî katkı sağlandığı tespit edilmeye çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Tayyare, Uçak, Türk Hava Kurumu, Futbol, Turnuva.

Abstract

Although the establishment of aviation in Türkiye started in 1911, Turkish military and civil aviation entered into a great breakthrough and progress after the establishment of the Republic. The activities carried out after the establishment of the Turkish Aeronautical Association and the "Donated Aircraft" campaign have contributed greatly to this progress. Besides trying to increase and regularize its revenues, Turkish Aeronautical Association has tried to combine almost every field with aviation and turn it into a source of income for Turkish aviation. One of the fields that were tried to be used to generate income for Turkish aviation was sports, especially football. Since the establishment of the Turkish Aeronautical Association, it has been tried to generate income through individual matches between Turkish football teams. With the "Aircraft Tournament" started in 1935, this initiative was tried to spread throughout the country. In the tournament, which was organized with the participation of the four strongest teams in big cities and the two strongest teams in small cities, an attempt was made to generate income by taking advantage of the interest of Turkish people in football. Since the archive of the Turkish Aeronautical Association, which is the subject of the subject, is not classified and closed to researchers, the information about the tournament in question was searched from the periodicals of the period, and it was tried to determine how much financial contribution was made to the effective and modern air power desired to be established thanks to Turkish football.

Keywords: Aircraft, Airplane, Turkish Aeronautical Association, Football, Tournament.

* Dr., İzmir/TÜRKİYE, jagdhound@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1252-957X

Giriş

Kurtuluş Savaşı'nın galibiyet ile neticelenmesinde büyük emekleri olan Türk Hava Gücü¹, 3 Kasım 1922 tarihli Kuvve Cetveli'ne göre 36'sı göreve hazır 40'ı tamire muhtaç olmak üzere 76 uçağa; 36 Pilot, 26 rasıt ve 7 diğer sınıflardan olmak üzere 74 subaya sahipti.² Genç cumhuriyetin bekasının sağlanması için Kara Kuvvetlerini destekleyecek etkin ve modern bir hava gücüne ihtiyacı vardı.

1923 yılında Avrupa havacılık teşkilatlarının ve uçak fabrikalarının incelenmesi için yapılan gezi³ sonrasında, arzu edilen bir hava gücü için 25 milyon liranın gerekli olduğu ortaya çıktı.⁴ Arzu edilen Türk hava gücüne ulaşılması için gerekli olan maddi kaynağın bulunabilmesinin yanında havacılığın öneminin Türk halkına anlatılması, bilinçlendirilmesinin yanında havacı bir nesil de yetiştirilmesi gerekiyordu. Bu amaçları gerçekleştirmek için 16 Şubat 1925 tarihinde "Kuvva-i Havaiyye Yardım Cemiyeti" adıyla kurulan cemiyet kuruluşundan birkaç gün sonra Türk Tayyare Cemiyeti adını aldı.⁵ Bu cemiyetin adı 1935 yılından sonra Türk Hava Kurumu⁶ olarak değiştirildi. Kurum hâlen aynı isimle görev yapmaktadır.

Türk Hava Kurumu, kuruluşunun hemen ardından ülke genelinde "Tayyare İanesi" adı altında bir bağış kampanyası düzenledi.⁷ Türk Hava Kurumunun 1925 yılında kabul edilen ilk nizamnamesinde 10.000 lira bağış yapan şehir veya şahısların isimlerinin alınacak uçaklara verilmesi kararlaştırıldı.⁸ Cemiyetin kuruluşundan sonra yapılan Avrupa seyahatindeki incelemeler neticesinde bu miktarın yeterli olmayacağı anlaşıldı. 1926 yılı nizamnamesinden bu madde çıkartıldı⁹ ve Cemiyet şubelerine gönderilen bir genelge ile 28.000 lira bağış karşılığında şehir ve şahısların isimlerinin uçaklara verileceği duyuruldu. Bu rakam 1929 dünya ekonomik krizinden sonra 40.000 liraya yükseldi.¹⁰ Bu kampanya ile yurt genelinde şehirler ve şahıslar arasında bir bağış yarışı başladı. Uçak bağışı yapan ilk şehir Ceyhan oldu. 1941 yılına kadar



¹Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, bağımsız kuvvet komutanlığı seviyesine 23 Ocak 1944 tarihinde kurulduğu ve incelenen dönemde Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaptığı için bu tabir kullanılmıştır.

²ATASE (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi); İSH (İstiklal Harbi Kataloğu); K (Kutu):1552, G (Gömlek):7, B (Belge):7-1.

³Dönemin Hava Kuvvetleri Müfettişi Albay Muzaffer (Ergüder) liderliğinde 20 Aralık 1923 ile 24 Nisan 1924 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Seyahatte Pilot Binbaşı Fesa (Evrensev), Makine Yüzbaşı Murat, Sivil Pilotlar Vecihi (Hürkuş) ve Halim (Canko) ile Deniz Yüzbaşı Cemal Bey katılmıştır. Seyahatte Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere hava teşkilat ve kurumları incelenmiştir. Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler (1918 Yılından 1939 Yılına Kadar)*, c.II, Hv.K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006, s.160.

⁴*Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, H.İbrahim Fırtına (Haz.) Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s.66.

⁵Emin Kurt, "Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçaklar", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, 8-10 Şubat 2011, Ankara, 2013, s.302-317.

⁶Türk Tayyare Cemiyeti 1935 yılından sonra bu ismi kullanmıştır. İncelenen tarih döneminin bir kısmında Türk Tayyare Cemiyeti, 1935 sonrasında Türk Hava Kurumu ismini kullanmasına karşılık, okuyucuda fikir karışıklığı yaratmamak için tüm dönemlerde Türk Hava Kurumu isminin kullanılması tercih edilmiştir.

⁷Esasen Türk halkı "Tayyare İanesi" kampanyasına yabancı değildir. 1911 yılında havacılığın ilk temellerinin atılarak "Tayyare Komisyonu"nun kurulması ve ilk subayların pilot eğitimi için yurt dışına gönderilmelerinden sonra, uçak alımı için bağış kampanyası başlatılmıştır. 1912 yılının mart ayında başlatılan "Tayyare İanesi" kampanyasında bir yılda yaklaşık olarak 38.000 altın lira bağış toplanmıştır. Zamansız başlayan Balkan Savaşı bu kampanyaya büyük darbe vurmuş ve halkın ilgisi savaşta facialara ve göçmenlere yöneldiği için "Tayyare İanesi" 1913 yılı başlarında sönümlenmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında bir bağış kampanyası düzenlenmemiş olmasına karşılık şahısların ve şehirlerin uçak alımı için bağış yaptıkları görülmektedir. Bu olaydan ders alan Cumhuriyet yöneticilerinin Türk Tayyare Cemiyeti'ne düzenli gelir ve düzenli bağış sağlama yolunda büyük çaba harcadığı görülecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Emin Kurt, *Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluşunda Bağış ve Yardımlar (1911-1914)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019 ve Kurt, *agm.*, s.302-317.

⁸"Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi", *Tayyare Cemiyeti Mecmuası*, Sayı:5, s.14-16 ve *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, İktisad Matbaası, Ankara, 1341.

⁹"Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi", *Tayyare Cemiyeti Mecmuası*, Sayı:16, s.127-20 ve *Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1926.

¹⁰Emin Kurt, "Atatürk Dönemi Türk Hava Kuvvetleri:1923-1938, İkinci Bölüm: Havacılık Politikası Uygulamaları", C4 Defence, Sayı:40, s.65-71.68.

devam eden bağış kampanyası sonucunda 350 civarında uçak satın alınarak Türk Hava Gücü'ne verildi. Türk Hava Kurumu, bağış kampanyası sırasında kuruma gelir sağlamak gelirlerini arttırmak ve satın alınan uçak sayısını arttırmak için birçok yol denedi ve uyguladı.¹¹ Bunlardan birisi de futbol ile havacılığı birleştirmek futbolu Türk havacılığı için gelir kaynağı hâline getirmek oldu.

Futbol ile Havacılığı Buluşturma Gayretleri

Türkiye'de futbolun havacılık yararına kullanımına yönelik -tespit edilebilen- ilk girişim 1925 yılında yaşandı. Bu amaçla Fenerbahçe ve Galatasaray Kulüpleri arasında Tayyare Kupası adı altında bir maç düzenlendi. Bu maç ile ilgili olarak daha öncesinde ve daha sonrasında bir yayın ve haber yapılmamış olması söz konusu turnuvanın nasıl ve neden düzenlendiği başka hangi takımların katıldığı bilgilerine ulaşılmamasını engellemektedir. Tespit edilebilen sadece bu iki takım arasında bir maç oynandığı ve Tayyare Kupası ismi verildiğidir.

Son Saat gazetesinde yer alan “*Öğleden sonra Taksim’e gelenler hem mevsimin en heyecanlı maçını seyretmiş hem de Tayyare İanesi’ne yardım etmiş olacaklardır.*” ifadesinden bu maçın Türk Hava Kurumu menfaatine yapılan bir maç olduğu anlaşılmaktadır. 12 Haziran 1925 tarihinde Taksim stadyumunda oynanan maç, 2-3 Fenerbahçe’nin galibiyeti ile sonuçlandı ve Fenerbahçe, Türk futbol tarihindeki ilk Tayyare Kupası’nı¹² kazanan takım oldu.¹³

Türk Hava Kurumunun yayın organı olan Türk Hava Mecmuası, 15 Haziran 1928 tarihli sayısında Olimpiyat maçlarından Millî Futbol Takımı’nın 1-7’lik Mısır yenilgisinden sonra hasılatı Türk Hava Kurumuna verilmek üzere Fenerbahçe ve Galatasaray arasında özel bir maç düzenlenmesini önerdi. “Türk Hava Mecmuası Hediyesi” adını verdiği bu turnuvada kazanan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in büyük bir bronz büstü verilecekti.¹⁴ Dergi bir sonraki sayısında her iki futbol kulübünün de teklifi kabul ettiklerini ve maçın rövanşlı oynanacağını belirttikten sonra okuyucularına “Bu Tarihi ve Muazzam Maçı Kim Kazanacak? Galatasaray mı? Fenerbahçe mi?” sorusunu sordu ve maç sonucunu bilenlerden 100 okuyucusuna Galatasaray-Fenerbahçe maçına ait tribün bileti, 10 okuyucusuna bir senelik abonelik, 20 okuyucusuna mecmuamızın altı aylık abonelik ve 20 okuyucusuna üç aylık abonelik verileceğini duyurdu.¹⁵

Galatasaray ile Fenerbahçe arasındaki ilk maç 10 Ağustos 1928 tarihinde oynandı. İlk yarı Fenerbahçe’nin 1-3 üstünlüğü ile bitse de Galatasaray’ın ikinci yarıda bulduğu iki gol ile ilk maç 3-3 berabere sonuçlandı.¹⁶ Oynanan rövanş maçında Galatasaray 0-4 gibi bir farkla galip gelerek Gazi büstünün sahibi oldu.¹⁷

Bu karşılaşmalardan başka, Fenerbahçe B takımı ile Eskişehir Tayyare takımı; 3 Temmuz 1932 tarihinde Kadıköy’de özel bir maç yaptı. Bu maçı 1-6’lık skorla Fenerbahçe takımı

¹¹Türk Hava Kurumunun gelir kaynakları için bkz.: Hakan Uzun, “Türk Hava Kurumu Gelir Kaynakları: Fitre, Zekât ve Kurban Derileri Üzerine” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, (2007/Güz), s.s.161-176.

¹²Bu ilk Tayyare Kupası, 5-6 Haziran 1932 tarihinde Fenerbahçe Spor Kulübü binasında meydana gelen yangından dolayı ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır.

¹³Maça çıkan kadrolar, maçta yaşananlar için bkz.: “Bugün Galatasaray ile Fenerbahçe Karşılaşıyor”, *Cumhuriyet*, Sayı: 394, 12 Haziran 1925, s.1 ve 4; “Tayyare Kupasını Fenerbahçeliler Aldı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 395, 13 Haziran 1925, s.1 ve 2; “Galatasaray Mı Kazanacak, Fener Mi?” *Son Saat*, Sayı: 86, 13 Haziran 1925, s.1 ve 3; “Fenerbahçe Nasıl Galip Geldi?”, *Son Saat*, Sayı: 87, 13 Haziran 1925, s.5.

¹⁴“Hasılatı Türk Tayyare Cemiyeti’ne Ait Olmak Üzere İstanbul’da Bir Galatasaray-Fenerbahçe Maçı İcrasını Teklif Ediyoruz”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 50, 15 Haziran 1928, s.675-676; <https://fenerbahcetarihi.org/2022/08/gazi-bustu/> Erişim Tarihi 9 Mayıs 2023.

¹⁵“Galatasaray-Fenerbahçe Maçı Günü 100 Karimize Serbest Olarak Müsabakayı Seyretmek İmkanını Bahşediyoruz”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 51, 30 Haziran 1928, s.690-691; <https://fenerbahcetarihi.org/2022/08/gazi-bustu/> Erişim Tarihi 9 Mayıs 2023.

¹⁶“Galatasaray-Fenerbahçe Takımlarımız Berabere Kaldılar”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 54, 15 Ağustos 1928, s.770; <https://fenerbahcetarihi.org/2022/08/gazi-bustu/> Erişim Tarihi 9 Mayıs 2023.

¹⁷“Galatasaray Büyük Bir Farkla Fenerbahçe’yi Yenerek Gazi Büstü’nü Kazandı”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 56, 15 Eylül 1928, s.839; <https://fenerbahcetarihi.org/2022/08/gazi-bustu/> Erişim Tarihi 9 Mayıs 2023.

kazandı.¹⁸ Gazetelerde yer alan haberlerden Fenerbahçe takımının Eskişehir Tayyare takımı ile maç yapmak için Eskişehir'e davet edildiği ve Tayyare takımının kısa bir zaman önce oynadığı bir başka özel maçta Galatasaray takımına karşı galip geldiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Her iki maçın da sonucu hakkında bilgi bulunamamıştır. Basında yer alan haber içeriklerinde bu maçların Türk Hava Kurumuna gelir sağlanması için yapıldığı belirtilmemiş olmasına karşın bu özel maçların bu amaç için yapılmış olduğu değerlendirilmektedir.

2 Mayıs 1932 tarihinde yayın hayatına başlayan Olimpiyat dergisi ilk sayısında Türk Hava Kurumunun Ankara'da büyük bir turnuva düzenlemeyi planladığını turnuvaya Ankara ile İstanbul'un birinci ve ikincilerinin katılmasını arzu ettiğini ve turnuva galibine kıymetli bir kupa verileceğini duyurdu.²⁰

Türk Hava Kurumu arşivinin tasnif edilmemiş ve araştırmacılara kapalı olması bu girişimin nasıl sonuçlandığını takip etmeyi zorlaştırmaktadır. Konunun devamının süreli yayınlardan araştırılması zorunluluğu doğmaktadır. Yapılan araştırmada dönem gazetelerinde böyle bir turnuva yapıldığı tespit edilemedi. Türk Hava Kurumunun yayın organı olan Havacılık ve Spor mecmuasının 1932 yılı sayılarının da Milli Kütüphane koleksiyonu içinde bulunmaması konuyu tamamen karalıktır bırakmaktadır.

1935 Yılında Başlayan Tayyare Kupası²¹

Türk sporcuları adına bir uçak alınması ilk kez Olimpiyat dergisinde 1935 yılında gündeme getirildi. Bu öneri İdman Cemiyetleri Umumi Merkezi tarafından uygun görülerek bütün bağlılarına tamim olarak gönderildi. Tamimde büyük şehirlerde dört, küçük şehirlerde iki en güçlü takımın katılımı ile "Uçak Şampiyonluğu" düzenlenmesi ve müsabakalardan elde edilecek gelirin Tayyare Cemiyeti'ne aktarılması istendi.²²

Anadolu'da Tayyare Kupası Maçları

Takep eden gazete yayınlarından maçlara hemen başlandığı anlaşılıyor. Tespit edilebilen ilk maç 1 Şubat'ta Balıkesir'de İdman Gücü ile İdman Birliği arasında oynandı.²³ Havanın güzelliği ve kupanın amacının ulviligi nedeniyle çok sayıda izleyicinin takep ettiği karşılaşmadan İdman Birliği 1-2'lik skorla galip olarak ayrıldı.²⁴ Maçların hızla tamamlandığı Balıkesir'de maçlar, heyecanlı dedikoduların yaşandığı üç haftada tamamlandı. 22 Şubat'ta İdman Yurdu ile Birlik takımları arasında oynanan şampiyonluk maçını üç gol ile İdman Yurdu takımı kazandı. Birlik takımı ise bu maçta ancak bir gol bulabildi. Böylece Balıkesir'de Tayyare Kupası'nın sahibi İdman Yurdu takımı oldu.²⁵

¹⁸"Fenerbahçe Stadında", *Son Posta*, Sayı: 0697, 4 Temmuz 1932, s.3.

¹⁹"Fenerbahçeliler Eskişehir'e Gidiyor", *Son Posta*, Sayı: 1112, 29 Ağustos 1933, s.8

²⁰"Tayyare Kupası", *Cumhuriyet*, Sayı: 2508, 3 Mayıs 1931, s.4

²¹Bazı süreli yayınlarda düzenlenen turnuva için "Uçak Şampiyonası", "Uçak Şampiyonluğu", "Hava Kupası", "Tayyare Şampiyonluğu" ve "Tayyare Kupası" gibi farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada "Tayyare Kupası" ismi tercih edilmiştir.

²²"Uçak Şampiyonluğu", *Haber*, Sayı: 1098, 28 Ocak 1935, s.2; "Sporcular Tayyare Alacak", *Halkın Sesi* Sayı: 2382, 28 Ocak 1935, s.1; "Uçak Şampiyonluğu", *Kurun*, Sayı: 6128, 28 Ocak 1935, s.2; "Uçak Şampiyonluğu Müsabakaları", *Milliyet*, Sayı: 3222, 28 Ocak 1935, s.2; "Uçak Şampiyonası", *Son Posta*, Sayı: 1612, 28 Ocak 1935, s.3; "Türk Sporcuları Bir Tayyare Alacaklar", *Ulus*, Sayı: 4851, 29 Ocak 1935, s.3; "Türk Sporcuları Tayyaresi" *Anadolu*, Sayı: 6126, 29 Ocak 1935, s.2; "Tayyare Şampiyonluğu Maçı", *Akşam* Sayı: 5863, 21 Şubat 1935, s.5.

²³Balıkesir'de daha önce İdman Yurdu ve Alay takımları arasında maç yapılması planlanmasına karşın Alay takımının sahaya çıkmaması nedeniyle bu maç yapılamamıştır.

²⁴"Balıkesir'de Tayyare Kupası", *Son Posta*, Sayı: 1622, 7 Şubat 1935, s.10. 12 Şubat tarihli Milliyet gazetesine göre maç 8 Şubat 1935 tarihinde oynanmıştır. "Sporcular Tayyaresi", *Milliyet*, Sayı: 3232, 12 Şubat 1935, s.5. Balıkesir'de oynanacak Yurd ve İdman Birliği maçını Milletvekili seçimi nedeniyle ertelenmesi şehirde dedikodulara sebebiyet vermiş ve Uçak Kupası'nı hangi takımın kazanacağı merak uyandırmıştır. "Tayyare Kupası", *Son Posta*, Sayı: 1636, 21 Şubat 1935, s.10.

²⁵"Balıkesir'de Tayyare Kupası İdman Yurdu Takımı Kazandı", *Son Posta*, Sayı: 1643, 28 Şubat 1935, s. 10.

Ankara'da bu özel turnuvaya Yurd, Alay, Birlik ve Güç takımları takıldı. 3 Şubat 1935 tarihinde Ankara'da oynanan ilk maçlarda Yurd ile Alay takımları arasındaki maç saat 13.00'te, Birlik ile Güç takımlarının maçı ise saat 15.00'te oynandı.²⁶ Yapılan araştırmada bu maçların sonuçları, final maçının hangi takımlar arasında oynandığı ve kupayı kazanan takıma ait bilgi tespit edilmedi.

Uşak'ta Gençlerbirliği ile Ergenekon takımları arasında oynanan Tayyare Kupası Maçı'nda kazanan Gençlerbirliği oldu. Maç 2-3 Gençlerbirliği takımının galibiyeti ile sonuçlandı.²⁷ Balıkesir'de yapılan maçların devamında Gençlerbirliği, Turan takımı ile karşılaştı. Maçı Gençlerbirliği 1-8 gibi farklı bir skorla kazanırken Ergenekon-Turan maçının galibi bir gol atabilen Ergenekon takımı oldu. Bu sonuçlarla Balıkesir'de Tayyare Kupası'nın kazananı Gençlerbirliği takımı oldu.²⁸

Giresun'da yürütülen Tayyare Kupası'nda finale Jandarma Mektebi İdman Yurdu ile Hilal Spor takımları kaldı. Tayyare Meydanı'nda oynanan maçta, attığı 5 gole karşılık kalesinde bir gol gören Jandarma takımı Giresun'da Tayyare Kupası'na sahip oldu.²⁹

Adana'daki turnuvaya Adana Spor, Toros Spor, Adana İdman Yurdu ve Seyhan Spor takımları katıldı. Adana Spor ile Seyhan Spor arasındaki maçın galibi Adana Spor olurken Toros Spor ile Adana İdman Yurdu maçının galibi Adana İdman Yurdu oldu.³⁰ Tayyare Kupası'nı kazananın belirlenmesi için Adana Spor ile Adana İdman Yurdu arasında bir maç daha oynanması gerekirken yapılan taramada bu maça ait bilgi tespit edilemedi.

İzmir'de Tayyare Kupası tertip edilmesi görevini ilk başlarda Yeni Asır gazetesi sahiplendi; Altay, Altınordu, Göztepe, Karşıyaka, İzmir Spor ve Buca futbol takımlarını turnuva kurallarının belirlenmesi için toplantıya çağırdı.³¹ Takip eden günlerde İzmir Futbol Mıntika Heyeti tarafından da benzer amaçla bir turnuva tertip edildiğinin haber alınması üzerine Yeni Asır gazetesi kendi düzenleyeceği Tayyare Kupası Turnuvası'nı ileri bir tarihe ertelediğini duyurdu.³² İzmir Futbol Mıntika Heyeti tarafından düzenlenen Tayyare Kupası Turnuvası'na; Altınordu, Altay, Karşıyaka Spor Kulübü (KSK), Göztepe ve İzmir Spor takımları katıldı.³³ İlk maçlar İzmir Spor ile Göztepe, Altay ile KSK arasında oynandı. İzmir Spor Göztepe'yi 0-2'lik bir skorlar yenerken Altay, KSK'ya karşı 0-6'lık ezici bir üstünlük elde etti.³⁴ Bu maçlardan sonra yapılan toplantıda İzmir Spor cezalı oyuncusunu oynatması nedeniyle Tayyare Kupası'nda hükmen mağlup sayıldı.³⁵ İzmir Tayyare Kupası Turnuvası'nın devamında 16 Haziran günü saat 16.00'da Altınordu-Buca ve saat 18.00'de Altay-Göztepe takımları arasında oynanması planlandı.³⁶ Belirlenemeyen bir

²⁶“Sporcular Tayyaresi”, *Ulus*, Sayı: 4856, 02 Şubat 1935, s.3.

²⁷“Uşak'ta Bayramda Yapılan Maçlar”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3876, 21 Mart 1935, s.6. Bu maç sırasında Ergenekon Genel Kaptanı Ali Timar bu oyunda ayağından ağırca yaralandı. “Tayyare Kupası Maçı”, *Milliyet*, Sayı: 3276, 26 Mart 1935, s.7.

²⁸“Uşak'ta Tayyare Kupası Müsabakaları”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3905, 1 Nisan 1935, s.6.

²⁹“Giresun'da Tayyare Kupa Maçları”, *Son Posta*, Sayı: 1682, 11 Nisan 1935, s.10.

³⁰“Adana Kupa Maçları”, *Kurun*, Sayı: 6219, 4 Mayıs 1935, .7.

³¹“Yeni Asır Kupası, Altı Kulüp Murahhasını Matbaamıza Davet Ediyoruz”, *Yeni Asır*, Sayı: 8955, 2 Haziran 1935, s.1.

³²“Kupamız Şilt Maçlardan Sonraya Kaldı”, *Yeni Asır*, Sayı: 8957, 4 Haziran 1935, s.2.

³³“İzmir'de Bir Hava Gecesi ve Bir Hava Kupası Turnuvası Hazırlanıyor”, *Son Posta*, Sayı: 1740, 8 Haziran 1935, s.10. Maçların duyurusu 10 Haziran tarihinde yapıldı. “İzmir'de Tayyare Kupası Maçları”, *Kurun*, Sayı: 6256, 10 Haziran 1935, s.6. Cumhuriyet gazetesi, İzmir'de de Tayyare Kupası Turnuvası düzenleneceğini duyurmakla yetinmiştir. “Tayyare Kupası Maçları”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3975, 10 Haziran 1935, s.8. Yeni Asır gazetesi ilk maçların 9 Haziran 1935 günü, saat 16.00'da Göztepe ile İzmir Spor, ikinci maç saat 18.00'de Altay ile KSK arasında oynanacağını duyurmasına karşın, belirlenemeyen bir sebepten bu maçların bildirilen tarihte oynanamadığı anlaşılmaktadır. “Hava Kurumu Menfaatine Yapılacak Kupa Maçları”, *Yeni Asır*, Sayı: 8962, 9 Haziran 1935, s.7.

³⁴“İzmir'de Yapılan Hava Kupası Maçları”, *Kurun*, Sayı: 6259, 13 Haziran 1934, s.7.

³⁵“Futbol Heyetinde, İzmir Spor Hükmen Mağlup Sayıldı”, *Yeni Asır*, Sayı: 8964, 12 Haziran 1935, s.7.

³⁶“Yarın Mühim Maçlar Var”, *Anadolu*, Sayı: 6238, 15 Haziran 1935, s.3; “Bugün Tayyare Kurumu Maçları”, *Yeni Asır*, Sayı: 8968, 16 Haziran 1935, s.2.

sebep ten dolayı Altay-Göztepe maçı 24 Haziran 1935 Pazartesi günü oynandı³⁷ ve 1-5 gibi net bir skorla Göztepe takımı kazandı. Ancak maçı iyi idare edemediği iddia edilen hakemin, sahayı kendisinden habersiz terk eden Göztepelili bir oyuncunun tekrar oyuna dahil olmasına izin vermesi, kural hatası yapıldığı için maçın tekrarlanmasına yönelik itirazlara neden oldu.³⁸ Yapılan itirazın kabul edilememesi neticesi, final maçının 7 Temmuz Pazar günü Altınordu ile Göztepe takımları arasında oynanmasına karar verildi.³⁹ Yapılan final maçında Göztepe takımını 2-4'lük bir skorla yenen Altınordu, İzmir Tayyare Kupası'nın sahibi oldu.⁴⁰

Adapazarı'nda Tayyare Kupası düzenleneceği ve turnuvaya; İdman Yurdu, Sakarya Spor, Yeni Ay, Gençlerbirliği takımlarının katılacağı haberi gazetelerde yer aldı.⁴¹ İlk hafta maçlarında Gençlerbirliği ile Yeniay 2-2 berabere kalırken İdman Yurdu takımı Sakarya'ya karşı 1-5 galip geldi.⁴² İkinci hafta maçlarında İdman Yurdu takımı Yeniay takımını 3-4'lük bir skorla kupa dışı bırakırken Sakarya Spor-Gençlerbirliği maçı beraberlikle bitmesine karşın Gençlerbirliği takımı başka takımlardan oyuncu oynattığı için diskalifiye edildi.⁴³ Yapılan araştırmada yarı final ve final maçlarının oynanıp oynanmadığı ve kupaya hangi takımın sahip olduğu tespit edilememiştir.

Bursa'da Tayyare Kupası Turnuvası kapsamında 19 Kasım 1935'te oynanan ilk maçı Demirtaş takımı, Muradiye Spor'a karşı 1-4 kazandı.⁴⁴ 1 Aralık tarihinde Acar İdman Yurdu ile Dura Spor arasında oynanan ve olaylarla geçen maçta ikişer gol atan her iki takım yenilemedi.⁴⁵ Bursa'da Tayyare Kupası final maçı 20 Aralık 1935 tarihinde Atatürk Stadyumu'nda Acar İdman Yurdu ve Sebat kulüpleri arasında oynandı. Attığı 5 gole karşılık kalesinde 1 gol gören Acar İdman Yurdu, Tayyare Kupası'nın sahibi oldu.⁴⁶

Samsun'da Tayyare Kupası Turnuvası'nın final maçı, Halk Spor ile İdman Yurdu Kulüpleri arasında oynandı. Halk Spor'un hâkimiyeti altında geçen maçta; Halk Sporluların çok sinirli ve aceleci, İdman yurdu oyuncularının ise sert oynaması maçın zevksiz geçmesine neden olurken bu tatsız oyunun galibi 3 gol atıp bir gol yiyen İdman Yurdu oldu.⁴⁷

³⁷"Bugün Altay-Göztepe Hava Kurumu Turnuvası İçin Karşılaşıyorlar", *Yeni Asır*, Sayı: 8974, 24 Haziran 19345, s.8. *Anadolu*, Sayı: 6241, 19 Haziran 1935, s.1. Haber içeriğinde yarı final maçının 23 Haziran Pazar günü oynanacağı belirtilmiş olmasına karşın maç bu tarihte oynamamıştır.

³⁸"Hava Turnuvası Maçları", *Yeni Asır*, Sayı: 8975, 25 Haziran 1935, s.7.

³⁹"Altınordu-Göztepe, Hava Turnuvası'nın Bu Son Karşılaşması Bu Pazar Yapılacaktır", *Yeni Asır*, Sayı: 8982, 3 Temmuz 1935, s.6. yapılan gazete taramalarında Altınordu-Buca maçına ait bilgi bulunamamıştır. Ancak bu habere göre yarı final maçını Altınordu'nun kazandığı anlaşılmaktadır.

⁴⁰"İzmir'de Hava Kupası Maçları", *Son Posta*, Sayı: 1771, 8 Temmuz 1935, s.13. İzmir'de hâlen faaliyet gösteren Altınordu Kulübüne ulaşılmaya ve turnuvada kendilerine verilen bir ödül olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmışsa da cevap alınamamıştır.

⁴¹"Adapazarı Turnuva Maçları", *Tan*, Sayı: 0133, 2 Eylül 1935, s.6; "Adapazarı Futbol Turnuva Maçı", *Yeni Asır*, Sayı: 9026, 3 Eylül 1935, s.3.

⁴²"Sakarya 1-5 Yenildi", *Tan*, Sayı: 0136, 5 Eylül 1935, s.6.

⁴³"Adapazarı Hava Kupası Maçlarına Devam Edildi", *Son Posta*, Sayı: 1834, 10 Eylül 1935, s.9.

⁴⁴"Bursa'da Hava Kurumu Menfaatine Yapılan Maçlar", *Cumhuriyet*, Sayı: 4138, 20 Kasım 1935, s.6

⁴⁵"Bursa'da Tayyare Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4154, 6 Aralık 1935, s.6

⁴⁶Bursa'da Tayyare Kupası Turnuvası'na hangi takımların katıldığı ve eleme maçlarının ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. Bu maçta yaşanan bir olay, 1935 yılında Türk sporunun acı durumunu ortaya koymaktadır. Acar İdman Yurdundan bir sporcu, oyunun daha ilk dakikalarında sahanın çamurlu olması yüzünden ayağı kayarak şiddetle yere düşmüş, bayılmış ve bacağı yaralanmıştır. Bunu görenler etrafta doktor aramışlar fakat sahada tek doktorun bulunmadığını görünce seyirciler arasında gözlerine çarpan Diş Doktoru Edip Rüştü'ye malumat vermişlerdir. Edip Rüştü bu oyuncunun yarasını sarmak istemiş lakin kulüplerin ilaç çantaları olmadığı gibi stadyum bekişisinde de birkaç yıl evvelden kalma küçük bir şişe içinde ancak bir damlacık tentürdiyot bulunmuştur. Sıcak su ile yarayı yıkanıp bu tentürdiyot sürülmüş ve bu oyuncuyu bir arabaya bindirerek hastaneye göndermiştir. "Kupayı Acar İdman Yurdu Kazandı", *Cumhuriyet*, Sayı: 4169, 21 Aralık 1935, s.6

⁴⁷Samsun'da Tayyare Kupası Turnuvası'na hangi takımların katıldığı ve eleme maçlarının ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir "Samsun'da Tayyare Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4163, 15 Aralık 1935, s.6. *Tan* gazetesi ise bu maçı 23 Aralık tarihinde haber yapmıştır. "Samsun'da Hava Kupası Maçları Tamamlandı", *Tan*, Sayı: 0245, 23 Aralık 1935, s.4.

Akşehir’de düzenlenen turnuvaya üç takım iştirak etmesine karşın sadece ilk maçın bilgilerine ulaşılabilmektedir. İdman Yurdu ile Sanatkârlar İdman Yurdu arasında ve Eczacı Celal Zadil’in hakemliği altında oynanan maç, her iki takımın birer gol atması ile berabere sonuçlandı.⁴⁸

Anadolu’da son turnuva neredeyse bir yıl sonra Edirne’de düzenlendi. İki hafta devam eden maçlar sonunda final maçı Edirne Spor ile Yavuz takımları arasında kalabalık bir seyirci kitlesi önünde oynandı. Maç, 0-1 Edirne Spor’un galibiyeti ile neticelendi.⁴⁹

Anadolu’da Ankara, Uşak, Giresun, Adana, İzmir, Bursa, Adapazarı, Samsun, Akşehir ve Edirne olmak üzere dokuz şehir⁵⁰ dışında Tayyare Kupası Turnuvası düzenlendiği tespit edilmemiştir. Diğer eksik kalan bir konu ile Türk Hava Kurumuna gelir sağlama amacıyla yapılan bu turnuvada elde edilen gelirin de belirlenememiş olmasıdır.

İstanbul’da Tayyare Kupası Maçları

İstanbul’da düzenlenecek Tayyare Kupası’nın organizatörlük görevini Cumhuriyet gazetesi üstlendi. Bu vazifeyi kendi üstüne almasının gerekçesini de Vefa’nın sporcularından Saim’in kendilerine yaptığı müracaatı göstererek Fener, Beşiktaş, İstanbulspor, Beykoz, Süleymaniye, Güreş Kulüplerini bu turnuvaya katılmaya davet etti. Turnuva sonunda kazanan takıma gazete tarafından büyük ve kıymetli bir kupa verileceği de duyuruldu.⁵¹

Cumhuriyet gazetesinin bu çağrısına ilk olumlu cevap Galatasaray ve Güneş takımlarından geldi. Güneş Kulübü Başkanı Cevat Abbas (Gürer) Bey, Türk Hava Kurumunun Kurucu Başkanı olduğunu hatırlatarak bu turnuvadan duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getirdi:

*Memleket müdafaasına taalluk eden bu hayırlı teşebbüse bizim kulübün de girmesi gayet tabiidir. Zaten Tayyare Cemiyeti’nin ilk kurucularından biri de benim. Güneş Kulübü bu turnuvaya memnuniyetle girecektir. Bu işin, teşekkül edecek tertip heyetinde hep beraber ve bir an evvel konuşulmasını temenni ederim.*⁵²

Peşinden Fenerbahçe, İstanbulspor ve Süleymaniye Kulüpleri de bu turnuvaya büyük bir sevinçle gireceklerini bildirdi hatta Fenerbahçe, turnuvanın 14 Haziran’da kuruluş yıl dönümlerini kutlamak için tertip edecekleri kutlamalara tesadüf etmesini rica etti.

Cumhuriyet gazetesinin bu girişimi, İstanbul Futbol Heyeti tarafından da destek buldu. İstanbul Futbol Heyeti Başkanı Necmi, memnuniyetini şöyle dile getirdi: “Gazetenizin ileri attığı bu teklif çok muvafık ve yerinde bir spor hareketi olacaktır. Futbol Heyeti, bu iş için kendisine düşen vazifeyi yapacak ve elinden gelen kolaylığı gösterecektir. Memleket müdafaasına taalluk eden bir meselede spor teşkilatının bütün varlığı ile bu işe sarılması lazımdır.”⁵³

Tayyare Kupası Turnuvası’na katılmayı kabul eden Vefa, Fenerbahçe, Galatasaray, Güneş, Beşiktaş, İstanbulspor, Beykoz ve Süleymaniye Kulüplerinin temsilcileri ile ⁵⁴ 2 Haziran 1935 tarihinde bir toplantı düzenlendi. Toplantıda ismi geçen sekiz İstanbul takımına ilave olarak Arnavutköy, Pera, Kurtuluş ve Şişli gibi Azınlıklara mensup takımların da turnuvaya davet edilmesine karar verildi.⁵⁵ Toplantıda maçların 30, 31 Ağustos, 1, 7, 8, 15 ve 22 Eylül tarihlerinde

⁴⁸Turnuvanın diğer maçları hakkında bilgi tespit edilememiştir. “Akşehir’deki Maç”, *Kurum*, Sayı: 6360, 24 Eylül 1935, s.4.

⁴⁹Edirne’de Tayyare Kupası Turnuvası’na hangi takımların katıldığı ve eleme maçlarının ne zaman yapıldığı tespit edilememiştir. “Atatürk Büstü Maçı”, *Yeni Asır*, Sayı: 9394, 10 Kasım 196, s.3. Bu maç Tayyare Kupası Turnuvası’ndan farklı bir turnuva da olabilir. Ancak Türk Hava Kurumu menfaatine yapıldığı ve incelenen dönem içinde gerçekleştiği için Tayyare Kupası Turnuvası içinde değerlendirilmiştir.

⁵⁰Şehirlerin isimleri turnuva düzenleme tarihine göre kronolojik olarak verilmiştir.

⁵¹“Çelik Kanatları Çoğaltmak İçin”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3962, 28 Mayıs 1935, s.1 ve 12.

⁵²“Tayyare Kupası Futbol Turnuvasımız”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3963, 29 Mayıs 1935, s.1 ve 10.

⁵³“Tayyare Kupası Futbol Turnuvasımız”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3964, 30 Mayıs 1935, s.1 ve 10.

⁵⁴Toplantı tarihi önceden duyurulmuştur. “Tayyare Kupası”, *Cumhuriyet*, Sayı: 3965, 31 Mayıs 1935, s.8 ve “Tayyare Kupası Maçları” *Cumhuriyet*, Sayı: 3967, 2 Haziran 1935, s.10

⁵⁵Haber gazetesi Azınlık takımlarından bahsetmemektedir. “Tayyare Kupası Maçları”, *Haber*, sayı: 1221, 3 Haziran 1935, s.8.

yapılması sahaya girecek oyunculardan bile ücret alınması ve biletlerin de stada giriş için 50, tribün için, balkon en ön sıra için 300 ve balkon arka sıralar için 200 kuruş olmasına karar verildi.⁵⁶ Tayyare Kupası Maçları İstanbul'da o kadar heyecan uyandırmış olmalı ki Tan gazetesinin bir okuyucusu kadınlar arasında da aynı amaca yönelik futbol maçları düzenlenmesini talep etti.⁵⁷

1 Ağustos 1935 Perşembe günü⁵⁸ turnuvaya iştirak edecek futbol kulüplerinin temsilcileri, İstanbul Futbol Başkanı ve Tayyare Cemiyeti Temsilcisi'nin katılımı ile Cumhuriyet gazetesinde bir toplantı daha düzenlendi. Toplantıda, Türkiye Futbol Şampiyonası'nın 18 Ağustos-8 Eylül 1935 tarihleri arasında yapılacak olması nedeniyle İstanbul Tayyare Kupası Maçları'na İstanbul şampiyonu olan takımın katılmayacağı gerçeğini ortaya koydu. Bu tarihte İstanbul'da şampiyon kesinleşmemiş olmasına rağmen puan durumuna nazaran Galatasaray veya Fenerbahçe Kulüplerinden birisi olacaktı. Bu durumda İstanbul şampiyonu olan takımın aynı zamanda Türkiye şampiyonluğunu da elde etmesi durumunda Tayyare Kupası maçları galibi ile ve Türkiye şampiyonu olan takımın arzu ettiği takdirde hasılatı Tayyare Cemiyeti'ne verilmek üzere özel bir maç yapmaları dileği gündeme getirildi.

Galatasaray veya Fenerbahçe takımlarından birisinin Tayyare Turnuvası'na katılmayacak olması nedeniyle İstanbul ikinci küme takımları oyuncularından oluşturulacak karma takımın turnuvaya dahil edilmesine karar verildi. Bu suretle İstanbul ikinci küme kulüplerine de Türk Hava Kurumuna bu suretle yardım etmek imkânını sağlanacaktı. Müsabakaları idare etmek hakemleri tayin eylemek ve her türlü ihtilafı kati olarak neticelendirmek üzere Beşiktaş'tan Sabri, İstanbulspor'dan Sami, Şişli'den Tülbendciyan'dan oluşan olarak üç kişilik tertip komitesi oluşturuldu ve komitenin 15 Ağustos'ta toplanarak çalışmaya başlaması karara bağlandı. Turnuvaya 30 Ağustos Zafer ve Tayyare Bayramı⁵⁹ günü başlanması hüküm altına alındı.⁶⁰ Tertip komitesi ilk toplantısında turnuvaya katılacak takımların, maçları yönetmek için ikişer hakem ismi bildirmeleri istendi.⁶¹ Tayyare Kupası Turnuvası'nın sorunsuz icra edilebilmesi için 26 Ağustos tarihinde Cumhuriyet gazetesinde bir toplantı daha yapıldı. Turnuva Terip Komitesi İstanbul Futbol Heyeti Başkanı Kemal Rifat'ın ve Tayyare Cemiyeti Temsilcisi'nin katılımı ile yapılan toplantıda:

⁵⁶“Uçak Kurumu Kazancına Yapılacak Futbol Maçları”, *Kurun*, Sayı: 6249, 3 Haziran 1935, s.9. toplantıda takımların oynayacağı maçlar ve tarihleri de belirlenmiştir. Ancak bu programa uyulmadığı için burada yer verilmemiştir.

⁵⁷“Bir Okuyucumuzun Teklifi: Hava Kurumu Çıkarına Bayanlar Arasında Bir Maç Yapılamaz Mı?”, *Tan*, Sayı: 0089, 20 Temmuz 1935, s.7.

⁵⁸Toplantının duyurusu önceden yapılmış ve Fenerbahçe, Beşiktaş, Güneş, Vefa, İstanbulspor, Beykoz, Süleymaniye, Kurtuluş, Pera, Şişli ve Arnavutköy Kulüplerinin katılımı istenmiştir. “Tayyare Kupası Maçları”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4022, 27 Temmuz 1935, s.8 ve “Tayyare Kupası Maçları İçin Bugün Matbaamızda Toplanılacak”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4027, 1 Ağustos 1935, s.9. “İstanbulda Tayyare Kupası Maçları”, *Havacılık ve Spor*, Sayı: 149, 15 Ağustos 1935, s.2405-2406.

⁵⁹O tarihlerde halkın havacılığa ilgisini arttırmak ve havacılık bilinci oluşturmak için 30 Ağustos günü aynı zamanda Tayyare Bayramı olarak kutlanıyordu. Bu bayram ilk kez 26 Ağustos 1924'te İzmir'de havacı personel arasında kutlandı. 26 Ağustos'un seçilmesinin nedeni: Büyük Taarruz'un başladığı günde Türk havacılarının, 17 uçuş ile Kurtuluş Savaşı'nın en yüksek uçuş sayısına ulaşmalarıydı. Türk Tayyare Cemiyeti'nin 1925 nizamnamesinde bayramın 26 Ağustos'ta kutlanması kabul edildi. Türk Hava Kurumunun 1926 nizamnamesinde ise 30 Ağustos Tayyare Bayramı olarak kabul edildi. 1950'li yıllarda sönümlenen ve unutilan bu bayramda; yapılan gösteri uçuşları, konferans ve etkinliklerle uçağın vatan savunmasındaki önemi anlatılmaya çalışıldı. 30 Ağustos'un Zafer ve Tayyare Bayramı olarak kutlanması ile zafer ve uçağın eş değerler olduğu uçağın zafer sağladığı algısı güçlendirilmeye çalışıldı. Tayyare Bayramı uygulama ve kutlamaları için bkz.: Demo Ahmet Aslan, “Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:3, Ocak 2014, s.141-150.

⁶⁰“Tayyare Kupası Dünkü Toplantıda Yeni Bazı Kararlar Verildi”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4028, 2 Ağustos 1935, s.9. Maçlara 30 Ağustos Cuma günü Taksim stadında oynanacak maçlarla başlanması yedi gün devam etmesi planlandı. Plana göre birinci hafta cuma, cumartesi, pazar; ikinci hafta cumartesi, pazar; üçüncü ve dördüncü haftalarda yalnız pazar günleri yapılacaktı. Bu turnuvaya 12 kulüp iştirak edecek final galibine Tayyare Kupası verileceği gibi her kulübe de ayrı ayrı birer hediye verilecekti. “Hava Tehlikesi Hava Kurumuna Yardımlar Gün Geçtikçe Artıyor”, *Tan*, Sayı: 0123, 23 Ağustos 1935, s.4.

⁶¹“Tayyare Kupası Maçları”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4043, 17 Ağustos 1935, s.8.

1. Turnuvaya giren 12 kulübün her birine 14'ü sporcular ve ikisi de yöneticiler olmak üzere 16 bilet verilmesi ve biletlerin sadece üzerlerinde yazılı tarihlerde geçerli olması,
2. Maçlara oyuncular, hakemler, saha komiserleri, federasyon başkanları dahil hiç kimsenin ücret ödemededen alınmaması,
3. Takımların ilan edilecek saatte stadyumda hazır bulunmaları,
4. Maçları yönetecek hakemlerin, yan hakemlerini beraber getirmeleri,
5. Kulüpler, kendilerine verilecek biletleri ücreti karşılığı gönderecekleri birer temsilci ile gazete yönetiminden aldirmaları,
6. Tayyare Kupası maçlarına Fenerbahçe yerine girecek olan İkinci Küme Karması 'nda oynayacak sporcuların İstanbul Futbol Heyeti Başkanı tarafından seçilmesi⁶²,
7. Maç biletlerinin; stadyuma giriş 25, tribün 50, balkon 100 kuruşa satılması kararı alındı.

Ayrıca ilk üç gün maçları yönetecek hakemler ve saha komiserleri tespit edildi.⁶³

İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası; Arnavutköy, Beşiktaş, Beykoz, Galatasaray, Güneş, İkinci Küme Karması, İstanbulspor, Kurtuluş, Pera, Süleymaniye, Şişli, Vefa Kulüplerinin⁶⁴ katılımı ile 30 Ağustos 1935 tarihinde başladı.⁶⁵ Turnuvanın ilk günü Taksim Stadyumu'nda saat 15.00'te Vefa ile Beykoz ve saat 16.45'te İstanbulspor ile Pera maçları oynandı. Maçlardan sonra bu iki karşılaşma hakkında gazetelerde bilgi yer almazken ileri bir tarihte İstanbulspor-Pera maçının beraberlikle bittiği ve daha sonra tekrar oynandığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

İkinci gün olan 31 Ağustos'ta yapılan Beşiktaş-Süleymaniye, İkinci Küme Karması-Arnavutköy maçlarını İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da izledi. Bu maçlarda Arnavutköy 2-5 ve Beşiktaş 0-2⁶⁷ galip gelerek bir üst tura yükseldi.⁶⁸

Turnuvaya 1 Eylül'de Güneş-Kurtuluş ve Galatasaray-Şişli maçları ile devam edildi. Güneş takımı Kurtuluş karşısında 1-6'lık skorla galip gelirken Galatasaray-Şişli karşılaşması Galatasaray'ın tek golü ile bitti.⁶⁹

İstanbulspor ve Pera takımları arasında 30 Ağustos günü yapılan maç; 2-2 berabere bitmiş, havanın kararması nedeni ile uzatmaya gidilememişti.⁷⁰ Bu karşılaşma 2 Eylül tarihinde tekrar oynandı ve İstanbulspor, Pera takımına 1-2'lik bir üstünlük sağladı.⁷¹

⁶²İkinci Küme Karması'nda yer alacak sporcuları seçmek üzere Anadolu, Topkapı, Eyüp ve Hilal Kulüplerinin yetkili birer temsilcisinin 28 Ağustos Çarşamba günü saat altıda Futbol Heyeti Başkanlığı'na müracaatları duyuruldu.

⁶³Bu karar göre 30 Ağustos Cuma saat 15.00'te; Vefa-Beykoz, hakemi Suphi, saat 16.45'te İstanbulspor-Pera, hakemi Nuri, Saha Komiseri Tülbentçiyen. 31 Ağustos Cumartesi; saat 15.00'te İkinci Küme Karması-Arnavutköy, hakemi Sadri; saat 16.45'te Beşiktaş-Süleymaniye. hakemi Suphi, Saha Komiseri Sami; 1 Eylül Pazar, saat 15.00'te Güneş-Kurtuluş, hakemi Sami, saat 16.45'te Galatasaray-Şişli, hakemi Saim Turgut ve Saha Komiseri Sadri olarak belirlendi. "Tayyare Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4053, 27 Ağustos 1935, s.8.

⁶⁴Kulüpler alfabetik sıraya göre verilmiştir.

⁶⁵Maç programı önceden gazetelerde yayımlanmıştır. "Tayyare Kupası Maçları Gelecek Hafta Başlıyor", *Cumhuriyet*, Sayı: 4049, 23 Ağustos 1935, s.8; "Hava Kurumunun Futbol Maçları", *Son Posta*, Sayı: 1818, 25 Ağustos 1935, s.11; "Hava Kurumu İçin Turnuva Maçları", *Tan*, Sayı: 0128, 28 Ağustos 1935, s.9; "Hava Kupası", *Akşam*, Sayı: 6057, 29 Ağustos 1935, s.2; "Bugünkü müsabakalar", *Kurun*, Sayı: 6335, 30 Ağustos 1935, s.9.

⁶⁶"Hava Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4060, 3 Eylül 1935, s.8.

⁶⁷Beşiktaş-Süleymaniye maçı için gazeteler farklı sonuçlar vermektedir. *Cumhuriyet* gazetesi 0-6, *Son Posta* 0-2, *Tan* gazetesi ise 0-5'lik bir skorla Beşiktaş'ın galip geldiğini yazmaktadır.

⁶⁸*Cumhuriyet* gazetesi takımların kadrolarını ve maçın anlatımını yayımlamıştır. "Hava Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4058, 1 Eylül 1935, s.1 ve 8; "Dün De Tayyare Kupası Maçları Yapıldı", *Son Posta*, Sayı: 1825, 9 Eylül 1935, s.8; "Hava Kurumu Maçları", *Tan*, Sayı: 0132, 9 Eylül 1935, s.1 ve 7.

⁶⁹"Galatasaray, Şişli'yi; Güneş, Kurtuluş'u Yendi", *Kurun*, Sayı: 6338, 2 Eylül 1935, s.4; "Hava Kurumu Maçları", *Son Posta*, Sayı: 1826, 2 Eylül 1935, s.8.

⁷⁰"Hava Kupası Maçları", *Cumhuriyet*, Sayı: 4060, 3 Eylül 1935, s.8.

⁷¹"Hava Kurumu Maçları", *Tan*, Sayı: 0135, 3 Eylül 1935, s.7.

7 Eylül 1935 tarihinde yapılan maçlarda Beşiktaş, Beykoz'u 1-5, Galatasaray'da İstanbul Spor'u 1-6'lık skorla yendi.⁷² 8 Eylül'de yapılan tek maçta ise Güneş, Arnavutköy takımını 1-3'lük bir skorla geçti.⁷³

Yapılan maçlar sonunda Beşiktaş, Galatasaray ve Güneş Kulüpleri finale kaldı. Ancak Galatasaray iki maç yaparak finale kalırken Beşiktaş ile Güneş takımlarının üçüncü maçlarını oynayarak finale yükselecek olması Tan gazetesinin dikkatinden kaçmadı. Tan gazetesi turnuvada haksızlık olmaması ve daha fazla maç yapılarak Türk Hava Kurumu menfaatine daha çok gelir elde edilebilmesi için geriye kalan her üç kulübün birbirleri ile lig usulü maç yapmasını teklif etti.⁷⁴

Tan gazetesinin teklifi değerlendirilmezken Tayyare Kupası'nın devam maçları planlanan zamanda yapılamadı. İstanbul Futbol Ajanlığı 1935 aralık ayı başlarında turnuva maçlarına, İstanbul lig maçlarının tamamlanmasından sonra devam edilmesi⁷⁵ ve Beşiktaş-Güneş maçının 9 Ocak 1936 tarihinde oynanması⁷⁶ kararını almış olsa da bu kararlar belirlenemeyen sebepten uygulanamadı. İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası 1935 yılında tamamlanamamasının yanında 1937 yılı sonuna kadar da gündemden düştü ve unutuldu.

Tayyare Kupası Turnuvası'nın kalan maçlarının İstanbul Futbol Ajanlığı'nın aldığı karar doğrultusunda oynanacağını 12 Aralık 1937 tarihinde yine gazetelerde duyuruldu. 15 Aralık 1937 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde ilgili futbol kulüplerinin katılımı ile bir toplantı düzenleneceğinin de yazılı olduğu haberde Tayyare Kupası Maçları'nın lig maçlarının bitiminden sonra oynanacağı ilave edildi.⁷⁷

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul İl Başkanlığı binasında bulunan Futbol Ajanlığı'nda yapılan toplantıya İstanbul Valisi ve İstanbul Futbol Ajansı Muhittin Üstündağ başkanlık etti. Vali, Tayyare Cemiyeti yararına düzenlenen bu turnuvaya ilgiyi arttırmak için Fenerbahçe Kulübü'nün de dahil edilmesini teklif etti. Bu teklif Galatasaray Kulübü temsilcisi tarafından kabul edilmezken Tayyare Kupası galibi ile Fenerbahçe'nin, yine Türk Hava Kurumu menfaatine ve kupa mevzu bahis olmadan maç yapması oy birliği ile kabul edildi. Alınan karar neticesinde Güneş ve Beşiktaş maçının 9 Ocak 1938'de ve final maçının da bu maçın galibi ile Galatasaray arasında 16 Ocak'ta oynanması kararı verildi. Beşiktaş Kulübü maçların kendi sahası olan Taksim Stadyumu'nda oynanmasına itiraz etti ve Türk Hava Kurumu ile temasa geçeceğini belirtti.⁷⁸ 27 Aralık Pazartesi günü yapılan ikinci toplantıda maçların Taksim Stadyumu'nda oynanması kararlaştırıldı.⁷⁹

Tayyare Kupası'nda ertelemeler devam etti. 2 Ocak 1938 tarihinde oynanması planlanan Vefa ile Güneş arasındaki lig maçının hava şartlarından dolayı oynanamaması nedeniyle Güneş ile

⁷²“Hava Kupası Maçları”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4065, 8 Eylül 1935, s.1 ve 8; “Galatasaray, İstanbulspor'u; Beşiktaş, Beykoz'u Yendi”, *Kurun*, Sayı: 6344, 8 Eylül 1935, s.4; “Hava Kurumu Maçları”, *Son Posta*, Sayı: 1832, 8 Eylül 1935, s.11; “Hava Kurumu Maçları”, *Tan*, Sayı: 0139, 8 Eylül 1935, s.7.

⁷³“Güneş-Arnavutköy Maçı”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4066, 9 Eylül 1935, s.1; “Hava Kupası Maçları”, *Kurun*, Sayı: 6345, 9 Eylül 1935, s.7; “Hava Kurumu Maçları”, *Son Posta*, Sayı: 1833, 9 Eylül 1935, s.11; “Hava Kurumu Maçları'nda Güneş 3-1 Kazandı”, *Tan*, Sayı: 0140, 9 Eylül 1935, s.7.

⁷⁴“ Hangi Takım Finalist, Hava Kurumu Çıkarına Uygun Bir Teklif”, *Tan*, Sayı: 0142, 11 Eylül 1935, s.7.

⁷⁵“Tayyare Kupası Maçlarının Finali”, *Cumhuriyet*, 4879, 11 Aralık 1937, s.6.

⁷⁶“Tayyare Kupası Maçı 9 İkinci Kanunda Oynanacak”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4884, 16 Aralık 1937, s.6; “Beşiktaş ve Güneş takımları önümüzdeki Pazar günü karşılaşılıyor”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4896, 28 Aralık 1937, s.6”

⁷⁷“Tayyare Kupası Maçları'nın Finali”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4879, 11 Aralık 1937, s.6; “Üç Sene Evvel Başlamış Olan Tayyare Kupası Turnuvası'nın Final Müsabakası Yapılıyor”, *Haber*, Sayı: 2121, 12 Aralık 1937, s.6; “Tayyare Kupası Finali Maçları Yakında Yapılıyor”, *Kurun*, Sayı: 7155, 12 Aralık 1937, s.5.

⁷⁸“Tayyare Kupası Maçı 9 İkinci Kanunda Oynanacak”, *Cumhuriyet*, Sayı: 4884, 16 Aralık 1937, s.6; “Şild ve Hava Kupası Maçları Yapılıyor”, *Kurun*, Sayı: 7159, 16 Aralık 1937, s.9; “Tayyare Kupası, Şilt ve B Takımları Maçları İçin Karar Verildi”, *Tan*, Sayı: 0945, 16 Aralık 1937, s.6.

⁷⁹“ Cumhuriyet Kupası, Beşiktaş ve Güneş Takımları Önümüzdeki Pazar Günü Karşılaşıyorlar”, *Cumhuriyet*, No: 4896, 28 Aralık 1937, s.6; “Tayyare Kupasını Hangi Takım Kazanacak?”, *Tan*, Sayı: 0959, 30 Aralık 1937, s.6.

Beşiktaş arasında oynanacak Tayyare Kupası Maçı 16 Ocak tarihine ertelendi.⁸⁰ Yarı final maçının bilet ücretleri; stadyuma giriş 25, tribün 50 ve balkon 100 kuruş olarak belirlendi ve daha önce turnuvaya katılan Galatasaray, Güneş, Beşiktaş, İstanbulspor, Vefa, Beykoz, Pera, Süleymaniye, Arnavutköy, Kurtuluş, Şişli kulüplerinden kendilerine verilecek davetiyeleri almak üzere Türk Hava Kurumunun Cağaloğlu'ndaki merkezine birer yetkili göndermeleri istendi.⁸¹

Beşiktaş ile Güneş takımları arasında oynanacak Tayyare Kupası Maçı, her iki takım arasında çok önemliydi. Her iki takım 1937 yılı İstanbul ligini aynı puanla bitirdi. Beşiktaş, ligi namağlup tamamladığı için şampiyonluğun kendisine verilmesini istedi. Güneş takımı Beşiktaş ile puanlarını aynı olsa da ligde en çok gol atan ve en az gol yiyen takım olması nedeniyle en iyi averaja sahip olduğu için kendisinin şampiyon olduğunu iddia etti. İstanbul Futbol Ajanlığı da, İngiltere'de yeni uygulanmaya başlayan averaj sistemini dikkate alarak Güneş takımını 1937 yılı İstanbul Futbol Şampiyonu ilan etmişti. Bu durum karşısında Son Posta gazetesi bu maç için "Kim ne derse desin; birinin kırılmış izzetinefsi, diğerinin birincilik gururu herhalde bize mükemmel bir futbol seyrettirecektir." yorumunu yaptı.⁸² Cumhuriyet gazetesi ise maçtan bir gün önceki sayısında "Bugünkü maç, iki tarafın birbirleri ile olan hesabını tasfiye edecektir. Bu mühim maçın hangi takım tarafından kazanılacağını kestirmek katiiyen mümkün değildir." yorumuna ilave olarak "İki takımın oyuncularına bugünkü maçı yüksek bir vatan davasına yardım için yaptıklarını unutmuyarak kardeşçe, sportmence oynamalarını tavsiye ve muvaffakiyetler temenni ederiz." dileğinde bulundu.⁸³ 16 Ocak 1938 tarihinde Taksim Stadyumu'ndaki maçta Beşiktaş; Mehmet Ali, Faruk, Hüsnü, Feyzi, Enver, Rifat, Eşref, Şeref, Hakkı, Rıdvan, Hayati ile çıkarken Güneş takımında Cihat, Reşat, Faruk, İbrahim, Muhterem, Yusuf, Cambaz, Murat, Melih, Niyazi, Ömer yer aldı. Eyüp Kulübü'nden Feridun Kılıç'ın⁸⁴ hakem olarak görev aldığı ve 6.000'den fazla seyircinin bulunduğu maç için Cumhuriyet gazetesi "Maçın ehemmiyetine mütenasip olan bu kalabalığa rağmen oyun pek az zevkli ve heyecansız oynandı." yorumunu yapmaktadır.⁸⁵ Beşiktaş maçın ilk dakikalarında erken bulduğu bir gol ile öne geçti. Son Posta gazetesi erken gelen gol sonrası oynanan oyunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Beşiktaşlılar ilk 6 dakika çok güzel oyun çıkardılar. Fakat Güneşliler, Siyah-Beyazlıların bu hâkimiyetinden derhal kurtularak kendi çemberlerine aldılar. İlk dakikada yedikleri golün acısını bir an evvel çıkarmaya savaştılar. Ne yazık ki gittikçe sıkıştırdıkları ve kuvvetlendirdikleri çember içinde bocalayan Beşiktaş'a tek bir gol atamadılar. Güzel oynadılar. Fakat şut çekemediler.⁸⁶

Beşiktaş takımı yarı final maçında Eşref'in ayağından üçüncü dakikada kazandığı gol sayesinde 0-1 kazandı ve Galatasaray'ın karşısına çıkacak finalist oldu.⁸⁷

Tayyare Kupası final maçının 23 Ocak günü oynanması planlanmasına rağmen Galatasaraylı bazı oyuncuların İstanbul Karması takımına seçilerek Ankara'ya gitmeleri nedeniyle final maçı

⁸⁰"Tayyare Kupası, Dömi-final Maçı Gelecek Haftaya Tehir Edildi", *Cumhuriyet*, Sayı: 4903, 6 Ocak 1938, s.7; "Hava Kurumu Kupası, Maçı Beşiktaş-Güneş Takımları Bu Hafta Karşılaşıyor", *Son Posta*, Sayı: 2677, 12 Ocak 1938, s.10; "Tayyare Kupası Maçları Yapılıyor", *Cumhuriyet*, Sayı: 4910, 13 Ocak 1938, s.6; "Tayyare Kupası Maçları", *Haber*, Sayı: 2153, 13 Ocak 1938, s.6.

⁸¹"Hava Kupası Maçları", *Haber*, Sayı: 2154, 14 Ocak 1938, s.6; "Hava Kupası Maçları", *Son Posta*, Sayı: 2679, 14 Ocak 1938, s.10; "Güneş-Beşiktaş Hava Kupası İçin Pazara Oynuyor", *Tan*, Sayı: 0974, 14 Ocak 1938, s.6

⁸²"Yarın Beşiktaş Tekrar Güneşle Çarpışacak", *Son Posta*, Sayı: 2680, 15 Ocak 1938, s.14.

⁸³"Tayyare Kupası Maçı Oynanıyor", *Cumhuriyet*, Sayı: 4913, 16 Ocak 1938, s.6.

⁸⁴Bu maçın hakemi olarak ilk önce İstanbulsporlu Sami belirlenmişse de 14 Ocak akşamı hakem değişikliği yapılmıştır. "Tayyare Maçının Hakemi", *Tan*, Sayı: 0975, 15 Ocak 1938, s.6

⁸⁵"Beşiktaş Hava Kupası Maçında Güneş'i Yendi", *Cumhuriyet*, Sayı: 4914, 17 Ocak 1938, s.1 ve 6.

⁸⁶"Beşiktaş Güneş'i 1-0 Mağlub Etti", *Son Posta*, Sayı: 2682, 17 Ocak 1938, s.7;

⁸⁷"Beşiktaş Güneş'i Dün 1-0 Mağlub Etti", *Tan*, Sayı: 0977, 17 Ocak 1938, s.6; "Tayyare Kupası Maçları, Üstün Bir Oyuna Rağmen Güneşliler Beşiktaş'a 1-0 Mağlub Oldular", *Ulus*, Sayı: 5916, 17 Ocak 1938, s.6. Bu maçta Güneşli Melih ile çarpışarak düşen Beşiktaş takımı kaptanı Hüsnü'nün kolunun sakatlanmasına rağmen maça devam etti. Maçtan sonra yapılan kontrolde Hüsnü'nün kolunun kırıldığı anlaşıldı. "Hüsnü'nün Kolu Kırıldı", *Cumhuriyet*, Sayı: 4915, 18 Ocak 1938, s.6.

30 Ocak 1938 tarihine ertelendi.⁸⁸ Dönemin basının büyük önem verdiği final maçının 30 Ocak 1938 günü, Taksim Stadyumu'nda saat 15.00'te oynanması kararı alındı. İstanbulsporlu Adnan Akın'ın hakem olarak yöneteceği maçın seyir ücretleri yarı final maçı ile aynı tutuldu.⁸⁹

Beşiktaş takımı; Mehmet, Faruk, Hırsto, Fuat, Feyzi, Eşref, Şeref, Hakkı, Mazhar, Hayati ile sahaya çıkarken Galatasaray'da Sacit, Adnan, Reşat, Fazıl, Salim, Eşfak, Danyal, Haşim, Bülent, Süleyman, Necdet forma giydi. 30. dakikada Galatasaray'ın ilk golü ile başlayan karşılıklı gol düellosu sonunda Beşiktaş sahadan 2-3 galibiyetle ayrıldı.⁹⁰

Maçtan sonra Beşiktaş takımına Türk Hava Kurumu tarafından Tayyare Kupası verilirken turnuvaya katılan tüm takımlara Cumhuriyet gazetesi tarafından da birer seramik vazo hediye edildi. Turnuvanın bitmesinden sonra Türk Hava Kurumu tarafından 3.936 lira 33 kuruş net gelir temin edildiği açıklandı.⁹¹ Elde edilen bu gelir miktarının sadece İstanbul turnuvasından mı yoksa yurt genelinde icra edilen turnuvalardan mı elde edildiği belirsizliğini korumaktadır.

Sonuç

Tayyare Kupası Turnuvası, günümüzde olduğu gibi düzenlendiği tarihte de en popüler spor dalı olan futboldan havacılık adına faydalanma girişimidir. Türk halkının futbola duydukları ilgi sayesinde Türk Hava Kurumuna gelir sağlanmaya çalışıldı. Turnuvanın düzenlenmesine Türk Hava Kurumunun gelir kaynaklarında belirli bir azalma sonrasında gelirleri arttırmaya yönelik "Hava Tehlikesini Bilenler Kampanyası"ndan sonra düşünülmüş olması önemlidir. Bu durum, devletin havacılığa aktarabileceği kaynakların her birini deneme yoluna gittiğinin ve yeni yollar arayışında olduğunun bir kanıtı niteliğindedir.

Amaç, turnuvanın yurt geneline yayılarak büyük bir gelir elde edilmesi olmalıdır. Yapılan araştırmada turnuvanın İstanbul da dahil olmak üzere toplam on şehirde düzenlendiği tespit edildi. Yurt genelindeki il, ilçe ve kasabaların sayısı göz önüne alındığında Tayyare Kupası Turnuvası'nın yurt geneline yayılmadığını ve yayılması için de çok fazla girişimde bulunulmadığını söylemek mümkündür. Şüphesiz ki en büyük ilginin İstanbul Turnuvası maçlarının çekeceği düşünülerek en büyük gelir kaynağı olarak da bu turnuvaya ümit bağlanmış olmalıdır. İstanbul Turnuvası'nın çok uzun zaman periyoduna yayılması mutlaka olumsuz bir etki bırakmış ve ilgiyi azaltmış olmalıdır. Ancak özellikle yarı final ve final maçının, İstanbul lig maçları sonrasına bırakılması İstanbul halkı açısından ilgiyi azaltan bir durum yaratmış olabilir.

Turnuva sonrasında elde edilen 3.936 lira net gelir, Türk havacılığına adından söz ettirecek bir gelir olmaktan uzaktır. O dönemde isimlerinin verileceği bir uçak bağıışı için şehirlerden 40.000 lira talep edildiği değerlendirildiğinde bütün bu gayretlerle bir uçağın ancak %10'unu karşılayacak bir gelir elde edilebildiği göze çarpmaktadır. Sonuç olarak Türk halkının çok eskilere dayanan futbol merakı ile yeni ilgi alanı olarak kabul edilebilecek havacılığı birleştirme girişimi, elde edilen gelir açısından amacına ulaşmayan bir iyi niyet girişimi olarak kalmıştır.

⁸⁸"Tayyare Kupası Final Maçı Gelecek Pazara Tehir Edildi", *Cumhuriyet*, Sayı: 4917, 20 Ocak 1938, s.6, "Hava Kupası Finali Pazar Günü Oynanacak", *Haber*, Sayı: 2160, 21 Ocak 1938, s.6.

⁸⁹"Tayyare Kupası Final Maçı", *Cumhuriyet*, Sayı: 4923, 26 Ocak 1938, s.6; "Hava Kupası Final Maçı Bu Pazara", *Tan*, Sayı: 0987, 27 Ocak 1938, s.6; "Bu Haftaki Maçlar", *Cumhuriyet*, 4925, Sayı: 28 Ocak 1938, s.6; "Bu Haftaki Maçlar", *Haber*, 2167, Sayı: 28 Ocak 1938, s.4; "Tayyare Kupası Maçı Hakemliği", *Tan*, Sayı: 0988, 28 Ocak 1938, s.6; "Bugünkü Mühim Maç", *Cumhuriyet*, Sayı: 4927, 30 Ocak 1938, s.1; "Beşiktaş mı? Galatasaray mı?", *Tan*, Sayı: 0990, 30 Ocak 1938, s.6.

⁹⁰"Tayyare Kupası Final Maçı", *Cumhuriyet*, Sayı: 4928, 31 Ocak 1938, s.1 ve 6; "Tayyare Kupası Maçı", *Tan*, Sayı: 0991, 31 Ocak 1938, s.1, 6 ve 7; "Beşiktaş Galatasaray'ı Yendi", *Anadolu*, Sayı: 7423, 1 Şubat 1937, s.3.

⁹¹"Tayyare Kupası Maçları Hava Kurumuna Bıraktığı Hasılat", *Cumhuriyet*, Sayı: 4930, 2 Şubat 1938, s.3; *Haber*, Sayı: 2172, 2 Şubat 1938, s.3; "Tayyare Kupası Maçı Hava Kurumuna 3.936 Lira Temin Etti", *Son Posta*, Sayı: 2698, 3 Şubat 1938, s.3; "Hava Kurumunun Teşekkürü", *Ulus*, Sayı: 5932, 2 Şubat 1938, s.8.

EKLER

Ek-1: 1925 yılında düzenlenen ve Fenerbahçe ile Galatasaray arasında oynanan Tayyare Kupası'na ait gazete haberi ve verilen kupa'nın fotoğrafı.

بوكونه غلطه سرايه فنار باغچه قارشيدسيور

ايكي قلوب آراسنده شمدي يه قادار ياپلان مسابقه لرك اك سراقليسي -
قوياني فنار باغچه مي بوقسه غلطه سرايه قازانه جق ?



طياره جمعي طرفندن بوكوني مسابقه نك
قالبه وريته جك اولان
قويا
سنه لوزن ري كوزلرمزك آيشديني تعميه يه ده كيتد بريمه
جگنه دائر ورايشلرده واردى :
[ماهدي سيور قسمزده در]

بوكون تقسيم ستاد بومنده بايلاجق فوت بوله
مسابقه سي هرجهتدن بوكون برعلاقه توليد ايتكده دره
اولا استانبول سپور جيلمى بومسابقه ايله ملي بوظيفه يه
دعوت ايديش ديمكدر . سوك سنه لده بوون
توركيده نهائيز برعلاقه يه ، بايا نيز بروجيه مظهر
اولان سپور جي كنجلر بو وسيله ايله شكران بوجيني
اوده مك وسيله سق سويلش اولوبورل . بو بوجي
اودر كن تورك كنجلكنك كوسترمه جي تهلكه
شاهد اولق بوكوني مسابقه ده دوياجنمز اك
بوكون ذوقدر .

سوكر ا غلطه سرايه فنار باغچه نك چار پشماسي
استانبول سپور حياتي دالغالانديران اك جانلي بر
حاده ديمكدر . شوالده بوكون تقسيم ستاد بومنده
قايماشان بركنجلك ، قايماشان بريمجان كوره جكز .
كچن كون ، ديدى قوديلردن بحث ايدر كن
ديمشكك كه امتحان كمي معدرتي اولان غلطه سرايليرك
بومسابقه يه اشتراك ايدمه يه جكني سويلينلر وارسه ده
بوور روايتدن عبارتدر ، صاري قيريزي - فانيلاي
ينه هر زمانكي او بونجيلرك آرقه سنده كوره جكز .

غلطه سراي طاقنده يالكر ، صاحبك اوينا ميه جق .
اونك ينده كال بلك اوينا ميه جق طن اولوبور .
خبري بلك ده اوينا بوب اوينا ميه جق هنوز بللي ذكلدره
فنار باغچه طاقى ده شو صورته تشكيل ايديله جكدره
ككيب
جعفر قدرى
فاني سبيح
يدرى
غلام الدين
واغب احسان
فنار باغچه ليلرك يپ بيكي بروجوم خطي ياه جقريته ،

(Cumhuriyet, Sayı: 394, 12.06.1925, s.1)

Ek-2: 1928 yılında Galatasaray-Fenerbahçe arasında özel maç teklifi yapılan Türk Hava Mecmuası'nın ilgili sayfası ve ödül olarak konulan Gazi Büstü.

هواپیمای تورک طیاره بیستی ز عائد اولوق اوزره استانبولده بر غلطه سرای - فزار بقیه مایه اجراسنی تکلیف ایدیبورز

غالب طاغی غازی حضرت نرینک سیبوردانینما طرفدن ایپلان سکریورلیرا قیتمده وطنیه جسامتده قایت قیبتی بر روز بوسنی هدیه ایدبچکر

مل طاغی اولیباده مصر طاغی ۷-۱ کی بوبک بررقه مغلوب اولوقدن سوکره عودت ائدی . بوی غزناز بو طبع تاییه وانیزام قارشیسندن بک حقل اولوق بو مغلوبتک مسؤولری آراق وندقیق ائتکده مشغول وانگ چوق کورووب بر شیر بکهدیگدر بر شمه اولان فوتبولده مصر لر کی کندلری و اوولتری قبندن بلوب طاییدیمز بر طاقه قارش آتان بوناممول نتیجه هرکسی منحج ائدی . فوتبولیزمک بومغلوبی متعاقب عودتلی طبیی ر نتیجه اولوق قبول ائدکدن سوکره نهنرمزده دهشتنه نبارز ایدمن بر حقیقت وار . اووخیلیرمز بور بوندر . روحاً خسته در لر لایق اولدقلری بر سورو مغلوبت وانیزاملر نتیجه سنده بوزولان مغلوبلری بکینن توپابه اسکی نشه وانیزام لرینه کندلرینه انانده ائتک لازم .

تورک هوا مجموعه سی تورک سیزلی دوشونیک بو طبع دورودن قورناردق اسکی شوق و جبارقلری ایلر اربهیضک کیش مظهاری تأمین ائتیکی دوشونیکمدر .

بومصدیه الوبوسک وانگ اسکی ائکی قویتر اولان غلطه سرای - فزار بقیه طاقلر مزلی دوستانه بر مساقه دعوت ایدیبورز . تورکامل طاقلک اساس قاروسنی تشکیل ایدن بو ائکی قویترک کزیده ومنور کندلری صیبی و قرده شجه بر رقابت هوایی ائینده ادا ایلارده چوقدیزی محروم قالدقلری نشوقی وقدر نازلیه معطم وقیتمدار هدیمزی قلوبلریمال ائیکه چالیق جفارد . بوبه بر مساقه تک چو . قدن بری منحصری اولان خلقمزه تورکیه تک کوز بئکی اولان قیبتی

مل طاغی اولیباده مصر طاغی ۷-۱ کی بوبک بررقه مغلوب اولوقدن سوکره عودت ائدی . بوی غزناز بو طبع تاییه وانیزام قارشیسندن بک حقل اولوق بو مغلوبتک مسؤولری آراق وندقیق ائتکده مشغول وانگ چوق کورووب بر شیر بکهدیگدر بر شمه اولان فوتبولده مصر لر کی کندلری و اوولتری قبندن بلوب طاییدیمز بر طاقه قارش آتان بوناممول نتیجه هرکسی منحج ائدی . فوتبولیزمک بومغلوبی متعاقب عودتلی طبیی ر نتیجه اولوق قبول ائدکدن سوکره نهنرمزده دهشتنه نبارز ایدمن بر حقیقت وار . اووخیلیرمز بور بوندر . روحاً خسته در لر لایق اولدقلری بر سورو مغلوبت وانیزاملر نتیجه سنده بوزولان مغلوبلری بکینن توپابه اسکی نشه وانیزام لرینه کندلرینه انانده ائتک لازم .

تورک هوا مجموعه سی تورک سیزلی دوشونیک بو طبع دورودن قورناردق اسکی شوق و جبارقلری ایلر اربهیضک کیش مظهاری تأمین ائتیکی دوشونیکمدر .

بومصدیه الوبوسک وانگ اسکی ائکی قویتر اولان غلطه سرای - فزار بقیه طاقلر مزلی دوستانه بر مساقه دعوت ایدیبورز . تورکامل طاقلک اساس قاروسنی تشکیل ایدن بو ائکی قویترک کزیده ومنور کندلری صیبی و قرده شجه بر رقابت هوایی ائینده ادا ایلارده چوقدیزی محروم قالدقلری نشوقی وقدر نازلیه معطم وقیتمدار هدیمزی قلوبلریمال ائیکه چالیق جفارد . بوبه بر مساقه تک چو . قدن بری منحصری اولان خلقمزه تورکیه تک کوز بئکی اولان قیبتی

— 675 —

(Türk Hava Mecmuası, Sayı: 50, 15 Haziran 1928, s.675)

Ek-3: Cumhuriyet gazetesinin Tayyare Kupası Turnuvası'nı duyuran 28 Mayıs 1935 tarihli haberi.

Çelik kartalları çoğaltmak için

8 büyük klüb arasında bir futbol turnuvası

«Cumhuriyet» kıymetli bir kupa koydu, klüplerimizi bu vatanî vazifeye davet ediyor

Dün Vefa kulübünün bütün sporlarca tanınmış erkânından Saim Ağabeyi idarehanemize gelerek Vefa kulübü namına şöyle bir teklifte bulundu:

«— Başbakan İsmet İnönü'nün haber verdiği hava tehlikesine karşı gelmek üzere, hava ordumuzu kuvvetlendirmek yolunda bütün ulusça gösterilmeğe başlanan gayrete biz sporcular da iştirak etmek isteriz.

Biz Vefalılar; İstanbulun birinci sınıf sekiz futbol kulübü arasında «Cumhuriyet» gazetesinin himayesinde bir turnuva tertibini teklif ediyoruz. Bu turnuvanın bütün hasılatı, Tayyare Cemiyetine verilmelidir. Ne kulübler, ne saha sahipleri, ne hakemler, on para almamalıdır. Vefa kulübünün bu teklifini alenen bütün öteki kulüblere bildirmenizi ve onları bu tayyare turnuvasına davet etmenizi rica ederiz.»

(Arkası 12 nci sahifede)



(Cumhuriyet, Sayı: 3962, 28 Mayıs 1935, s.1)

Ek-4: İzmir'de düzenlenecek Tayyare Kupası ile ilgili Yeni Asır gazetesinin 2 Haziran 1935 tarihli haberi.

Yeni Asır Kupası

Altı Kulüp murahhaslarını Matbaamıza davet ediyoruz

Maçlar turnuva şeklinde ve Tayyare Kurumu menfaatine olacaktır

Hava kurumuna yardım olmak üzere beş ileri takımımızın yapacaklarını yazdığımız iki muhtelit takım maçı üzerine dün Matbaamıza gelen kulüp murahhasları hem maçların daha heyecanlı, enterasan ve hem daha devamlı olması için bu karşılaşmaların lik şampiyonasında ileri gelen altı takım arasında Turnova usulile yapılması için gazetemizin tavassutunu ve bu iş için de ortaya bir kupa koymamızı teklif ettiler.

Bu teklifi memnuniyetle kabul ettik, ve gençlerin istediği kupayı ortaya koyuyoruz. Bunun için bu maçların programını tanzim ve kur'asını çekmek üzere Altay Altınordu, Göztepe K. S. K., İzmirspor ve Buca kulüplerinin birer murahhaslarını yarınki pazartesi günü idarehanemizde ve saat 19 da toplanmağa davet ediyoruz.

Maçları futbol heyetinin nezareti altına bıraktığımız için heyetten ve tayyare kurumundan birer üyenin de bu toplantıda hazır bulunmalarını rica ediyoruz.

(Yeni Asır, Sayı: 8955, 2 Haziran 1935, s.1)

Ek-5: Türk Hava Kurumu tarafından İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası'na katılan takımlara verilecek kupalar.



Hava Kurumu tarafından turnuvaya girecek kulüblere verilecek kupalar

(Cumhuriyet, Sayı: 4049, 23 Ağustos 1935, s.8)



**HISTORY
STUDIES**

58

Ek-6: İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası'na katılan İstanbulspor ve Pera takımlarının sporcuları.



(Cumhuriyet, Sayı: 4060, 3 Eylül 1935, s.8)

Ek-7: İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası'nı kazanan Beşiktaş Kulübü sporcuları Türk Hava Kurumu tarafından verilen kupa ile birlikte.



(Tan, Sayı: 0991, 31 Ocak 1938, s.1)

Ek-8: İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası'nı kazanan Beşiktaş Kulübü sporcuları Cumhuriyet gazetesi tarafından verilen kupayı alırken.



(Havacılık ve Spor, Sayı: 209- 15 Şubat 1938, Arka Kapak)

Ek-9: Türk Hava Kurumu tarafından İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası katılımcılarına verilen seramik vazo şeklinde kupa.



(Beşiktaş JK Müzesi Envanter No: 26)

Ek-10: Cumhuriyet gazetesi tarafından İstanbul Tayyare Kupası Turnuvası birincisi Beşiktaş Kulübü'ne verilen kupa.



(Beşiktaş JK Müzesi Envanter No: 27)

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Beşiktaş Jimnastik Kulübü Müzesi Arşivi, Envanter No: 26.

Beşiktaş Jimnastik Kulübü Müzesi Arşivi, Envanter No: 27.

ATASE, İSH, K:1552, G:7, B:7-1.

B. Resmi Yayınlar

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara, 1926.

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İktisad Matbaası, Ankara, 1341.

C. Araştırma ve İncelemeler

ASLAN, Demo Ahmet, "Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:14, Sayı:3, Ocak 2014, s.141-150.

KAYMAKLI, Hulusi, *Havacılık Tarihinde Türkler (1918 Yılından 1939 Yılına Kadar)*, c.II, Hv.K.K.lığı Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2006.

KURT, Emin, "Atatürk Dönemi Türk Hava Kuvvetleri: 1923-1938, İkinci Bölüm: Havacılık Politikası Uygulamaları", *C4 Defence*, Sayı:40, s.65-71.

KURT, Emin, "Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçaklar", *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, 8-10 Şubat 2011, Ankara, 2013, s.302-317.

KURT, Emin, *Türk Hava Kuvvetlerinin Kuruluşunda Bağış ve Yardımlar (1911-1914)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930, H.İbrahim Fırtına (Haz.) Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.

UZUN, Hakan, "Türk Hava Kurumu Gelir Kaynakları: Fitre, Zekât Ve Kurban Derileri Üzerine" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, (2007/Güz), s.s.161-176.

D. Süreli Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Havacılık ve Spor

Kurun

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Tayyare Cemiyeti Mecmuası

Ulus

Yeni Asır

E. İnternet Erişim Adresleri

<https://fenerbahcetarihi.org/2022/08/gazi-bustu/> Erişim Tarihi 9 Mayıs 2023.



Summary

The first detectable attempt to use football for the benefit of aviation in Türkiye took place in 1925. For this purpose, a match was organized between Fenerbahçe and Galatasaray clubs under the name of Airplane Cup. The fact that there was no broadcast or news about this match before or after it prevents access to information about how and why the tournament was organized and which other teams participated. The only thing that can be detected is that a match was played between these two teams and it was called the Aircraft Cup. On June 12, 1925, the match played in Taksim stadium resulted in the victory of Fenerbahçe 3-2 and Fenerbahçe became the team that won the first Airplane Cup in Turkish football history.

Buying an airplane on behalf of Turkish athletes was first mentioned in the Olympic magazine in 1935. This proposal was approved by the Headquarters of Sports Associations and sent to all its affiliates in full. In the circular, it was requested to organize an "Airplane Championship" with the participation of the four strongest teams in big cities and the two strongest teams in small cities, and to transfer the income from the competitions to the Aircraft Society.

It has not been determined that Aircraft Cup tournaments have been organized outside of nine cities in Anatolia, namely Ankara, Uşak, Giresun, Adana, İzmir, Bursa, Adapazarı, Samsun, Akşehir and Edirne. Another missing issue is that the income obtained in this tournament, which was held for the purpose of providing income for the Turkish Aeronautical Association, could not be determined.

Cumhuriyet newspaper undertook the organizing task of the Airplane Cup to be held in Istanbul. Istanbul Aircraft Cup Tournament; It started on 30 August 1935 with the participation of Arnavutköy, Beşiktaş, Beykoz, Galatasaray, Güneş, Second Division Mix, İstanbul Spor, Kurtuluş, Pera, Süleymaniye, Şişli, Vefa clubs. The matches were played as planned, although there were minor setbacks, until the semi-finals. However, due to unknown and undetected reasons, the semi-finals could not be played.

The Aircraft Cup, which was forgotten for more than 2 years, came to the agenda again at the end of 1937 and at the beginning of 1938 it was decided to complete the missing matches of the tournament. In line with this decision, the semi-final match between Beşiktaş and Güneş Football clubs was played on 16 January 1938 and Beşiktaş football team won the match.

Although the Aircraft Cup final match was planned to be played on January 23, the final match was postponed to January 30, 1938, as some players from Galatasaray were selected for the Istanbul Mixed Team and went to Ankara. At the end of the mutual goal duel that started with the first goal of Galatasaray in the 30th minute, Beşiktaş left the field with a 3-2 victory. After the match, Beşiktaş team was given the Aircraft Cup by the Turkish Aeronautical Association, and a ceramic vase was given to all teams participating in the tournament by Cumhuriyet newspaper.

After the end of the tournament, it was announced that a net income of 3,936 liras and 33 kuruş was obtained by the Turkish Aeronautical Association. It remains unclear whether this amount of income is obtained only from the Istanbul tournament or from the tournaments held throughout the country.

In the research, it was determined that the tournament was held in ten cities, including Istanbul. Considering the number of provinces, districts and towns throughout the country, it is possible to say that the Airplane Cup Tournament could not be spread throughout the country and there were not many attempts to spread it. Undoubtedly, considering that the Istanbul tournament matches will attract the greatest attention, hope should be attached to this tournament as the biggest source of income. The spread of the Istanbul Tournament over a very long period of time must have had a negative impact and reduced the interest. However, the fact that the semi-finals and final matches were left after the Istanbul league matches may have created a situation that reduced the interest for the people of Istanbul.

The net income of 3,936 liras obtained after the tournament is far from being an income that will make a name for Turkish aviation. Considering that 40,000 liras were requested from cities for a plane donation, whose names would be given at that time, it is striking that with all these efforts, only 10% of an income could be obtained from an airplane.

As a result, the attempt to combine the long-standing football curiosity of the Turkish people with aviation, which can be considered as a new field of interest; it remained as a goodwill initiative that did not achieve its purpose in terms of income.





HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE YUNAN İÇ SAVAŞI SIRASINDA BATI TRAKYA TÜRKLERİ (1944-1949)

*Turks of Western Thrace During The Second World War And The Greek Civil War
(1944-1949)*

Dr. Derya Çakıcı 

deryatatlidil61@yahoo.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 12.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 04.07.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1296292

Atıf – Citation:

Derya Çakıcı, “ İkinci Dünya Savaşı ve Yunan İç Savaşı Sırasında Batı Trakya Türkleri (1944-1949)”, *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.63-79.



History Studies
www.historystudies.net

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE YUNAN İÇ SAVAŞI SIRASINDA BATI TRAKYA TÜRKLERİ (1944-1949)

Turks Of Western Thrace During The Second World War And The Greek Civil War (1944-1949)

Derya Çakıcı*

Öz

İkinci Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ile başlamıştır. 1940'ta İtalya'nın, 1941'de Almanya'nın saldırısına uğrayan Yunanistan, kısa bir süre içerisinde işgal edilmiştir. Yunanistan'ın işgali ile birlikte ülke içerisinde direniş amaçlı örgütler kurulmuş ve işgalci kuvvetlere karşı mücadele başlamıştır. Ancak savaşın sonuna doğru örgütler arasında başlayan iktidar mücadelesi, örgütlerin birbirleriyle çatışmasına sebep olmuş ve ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir. İç savaş boyunca Batı Trakya Türkleri bir yandan komünist çete mensuplarının saldırılarına maruz kalırken, diğer taraftan da hükümet kuvvetleri ve sağ görüşlü çete üyelerinin tazyikinden kendilerini kurtaramamışlardır. Mücadeleyi sürdüren taraflardan her biri Batı Trakya bölgesini ve burada yaşayan Türkleri, kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Türklerin yaşadıkları şehir, kasaba ve köyler baskına uğramış ve Türkler büyük can ve mal kayıpları vermiştir. Bu çalışmada arşiv belgeleri ve dönemin basın-yayın organları kullanılarak, Yunan İç Savaşı boyunca çetelerin Batı Trakya Türklerine yönelik baskı ve yıldırma faaliyetleri ile Türklerin bu faaliyetleri karşı tutumu ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Batı Trakya Türkleri, Türkiye, Yunanistan, Yunan İç Savaşı.

Abstract

The Second World War began with Germany's attack on Poland on September 1, 1939. Greece, which was attacked by Italy in 1940 and by Germany in 1941, was occupied in a short time. With the occupation of Greece, organizations for resistance were established within the country and the struggle against the occupying forces began. However, the struggle for power towards the end of the war led to a clash between right-wing and left-wing organisations and the country was dragged into a civil war. During the Civil War, Western Thrace Turks were subjected to attacks by communist gang members on the one hand, and on the other hand, they could not save themselves from the pressure of government forces and right-wing gang members. Each of the parties to the struggle saw the region of Western Thrace and the Turks living there as a means to realise their own goals. Accordingly, cities, towns and villages where Turks lived were raided and Turks suffered great loss of life and property. In this study, the pressure and intimidation activities of the gangs against the Turks of Western Thrace during the Greek Civil War and the attitude of the Turks towards these activities were discussed by using the archive documents and the press organs of the period.

Keywords: The Turks of Western Thrace, Turkey, Greece, Greek Civil War,

* Dr., Trabzon/TÜRKİYE, deryatatlidil61@yahoo.com ORCID: 0000-0002-8251-4931

Giriş

Osmanlı Devleti tarafından 1364 yılında fethedilen Batı Trakya, elden çıkış tarihi olan 1913 yılına kadar toplam 549 yıl boyunca Türklerin hâkimiyeti altında kalmıştır.¹ 1913-1919 yılları arasında Bulgaristan'ın,² 1919-1920'de Fransa'nın, 1920 itibari ile de Yunanistan'ın egemenliğinde kalan Batı Trakya 20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Konferansı'nın gündemine alınmış ve ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Konferansın 22 Kasım günü yapılan oturumunda İsmet Paşa, Wilson ilkelerinde yer alan “ulusların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmesi” ilkesinin Batı Trakya için de geçerli olmasını ve bu bağlamda bölgede halk oylamasının (plebisit) yapılmasını istemiştir.³ Ayrıca Batı Trakya'daki nüfusun durumundan da bahseden İsmet Paşa; Gümülçine'de 59.967, Dedeağaç'ta 11.744, İskeçe'de 42.671, Sofulu'da 14.736 olmak üzere bölgede toplam 129.118 Türk'ün bulunduğunu ileri sürmüştür. İsmet Paşa Rum nüfusun 33.904 olduğunu, ayrıca bölgede 26.266 Bulgar, 1.480 Yahudi ve 923 Ermeni bulunduğunu da belirtmiştir.⁴ Ancak İsmet Paşa'nın bu iddiaları ve bölgede plebisit yapılması yönündeki talepleri İngiltere temsilcisi Lord Curzon, Yunan temsilcisi Venizelos, Sırp-Hırvat-Sloven ve Romanya temsilcileri tarafından kabul edilmemiştir.⁵

Lozan Konferansı'nda Batı Trakya konusu, mübadele ve azınlıklar meselesi görüşülürken tekrar gündeme getirilmiştir. Yunanistan ile yapılan karşılıklı tartışmaların neticesinde iki ülke arasında 30 Ocak 1923 tarihli *Mübadele Sözleşmesi* yapılmış ve böylece İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri mübadele dışı bırakılmıştır.⁶ Lozan Barış Antlaşması'nın üçüncü faslını teşkil eden “Azınlıkların Korunmasına Dair Protokol” antlaşmanın 37-45. maddelerini kapsamaktadır. Protokolün 38-44. maddeleri Türkiye'nin, İstanbul Rumlarına tanımayı garanti ettiği hakları belirlerken, 45. madde ile de aynı hakların Yunanistan tarafından Batı Trakya'da yaşayan Türklere tanınacağı garanti edilmiştir.⁷ Ancak antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Yunan Hükümeti, Batı Trakya Türkleri üzerinde çeşitli baskılar uygulayarak onları göçe zorlamıştır. Ayrıca Türkler üzerinde kültürel açıdan bir asimile politikası da uygulamaya çalışan Yunanistan, bu uygulamanın sonuç vermediği zamanlarda da diğer bölgelerden ya da yurtdışından gelen Rumları Batı Trakya'ya iskân ederek nüfus dengesini Türkler aleyhine bozmaya çalışmıştır.⁸

Lozan Barış Antlaşması ile yerlerinde bırakılan Batı Trakya Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları il, ilçe, belde ve bucaklar Gümülçine, İskeçe, Dedeağaç, Şapçı, Şahin, Dimetoka, Yassıköy, Yenice, Yassıören, Mustavçova, Mehrikoz, Sofulu ve Kozlubekir idi.⁹ 1930'lu yıllara kadar bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktaydı. Ancak 1930 yılından itibaren Türkiye'den gelen Rumların, Batı Trakya'ya yerleştirilmesiyle Türkler azınlık durumuna düşürülmüştür.¹⁰

Yunan Hükümeti her ne kadar Lozan Barış Antlaşması ile Batı Trakya bölgesine resmi olarak

¹ Serdar Cem Sediroğlu, “Lozan Görüşmelerine Giden Süreçte ve Lozan'da Batı Trakya (1877-1878 Harbi-1923)”, *Troyacademi*, C.7, S.1, Şubat 2022, s. 18.

² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C.1, A.Ü. Yayınları, Ankara 1953, s. 458-461.

³ Yusuf Sarınoy, “Balkan Savaşları'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Batı Trakya Bölgesi”, *Dr. Sadık Ahmet*, Ed. Nilüfer Erdem, YTB Yayınları, Ankara 2021, s. 61.

⁴ *Agm*, s. 61; Hikmet Öksüz, *Batı Trakya Türkleri*, Karam Yayınları, Çorum 2006, s. 6.

⁵ *Lozan Sulh Muahednamesi Mukavelat ve Senedatı Saire 24 Temmuz 1339-1923 (1339)*, TBMM Hariciye Vekâleti, Ahmed İhsan Şürekâsı Matbuatı Osmani Şirketi, İstanbul; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 115.

⁶ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım 1, C.1, Kitap 1, Çev: Seha Meray, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 85-95; Yusuf Sarınoy, “Türk Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999 Kazakistan)*, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 667-681; William Hale, *1774'ten Günümü Türk Dış Politikası*, Çev: Nasuh Uslu, Üçüncü Baskı, Tercan Matbaası, Ankara 2013, s. 60.

⁷ Yalçın Koçak ve Ertan Özyiğit, *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2014, s. 531.

⁸ *Age*, s. 553-554.

⁹ *Age*, s. 550.

¹⁰ Cengiz Orhonlu, “Yunanistan Türkleri”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.36, Şubat 1988, s. 61-64.

hâkim olsa da antlaşmadan sonra Türkiye, Bulgaristan ve Rusya'dan 1 milyonun üzerinde göçmenin gelmesi ve onların yerleşim sorunu, ülkede hem ekonomik hem de toplumsal bir kargaşaya neden olmuştur. Diğer yandan Lozan sonrası dönemde Yunanistan, Cumhuriyet-Krallık ikileminden ve zaman zaman yükselen diktatoryal zihniyetten kendisini kurtaramamış, darbe ve darbe girişimleri birbirini izlemiştir.¹¹ Bu bağlamda sadece 1925-1926 yılları arasında 6 hükümet değişikliği olmuş ve bu siyasi istikrarsızlık dönemi 1930'lu yıllarda da devam etmiştir.

Hitler Almanya'sının 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'yı işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı, kısa süre içerisinde geniş bir alana yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Arnavutluk'u işgal eden İtalya, 1940 yılında da Yunanistan'a saldırmış ancak bir başarı sağlayamamıştır. İtalya'nın başarısızlığı üzerine Alman orduları, Nisan 1941'de bütün Yunanistan'ı işgal etmiştir. 1944 yılına kadar devam eden Alman işgali sonrasında, ülke "Kralcılar" ve "Komünistler" olmak üzere ikiye bölünmüş ve ülke 1949 yılına kadar sürecek olan bir iç savaşa sürüklenmiştir.

İç savaş sırasında bir yandan Yunan ordusu diğer yandan komünist çeteler tarafından sıkıştırılan Batı Trakya Türkleri, bu süreç içerisinde iki ateş arasında kalmıştır. Türklerin yaşamakta oldukları şehir, kasaba ve köyler çeteler tarafından baskına maruz kalmış ve çetelerin faaliyetleri neticesinde büyük can ve mal kayıpları verilmiştir. Ayrıca Batı Trakya Türkleri komünist çetelere toplu olarak katılmadığı gibi savaş süresince de Yunan Hükümetini desteklemişlerdir. Bu çalışmada 1944-1949 yılları arasında devam eden Yunan İç Savaşı'nda etkili bir şekilde faaliyet gösteren komünist çete mensuplarının Batı Trakya'ya dönük politikaları, Türklerin maruz kaldıkları baskılar ve ardından yaşanan göç serüveni, arşiv belgeleri ve dönemin basın-yayın organları temel alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın İşgali

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da hiçbir sebep göstermeden Polonya'yı işgali ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, önce Avrupa'da ardından da dünya ülkeleri arasında hızla yayılmıştır.¹² Savaş başladığı sırada ilk olarak tarafsız kalan İtalya, Almanya'nın savaştaki başarısıyla doğru orantılı olarak Haziran 1940'ta hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya savaş ilan etmiştir. İtalya'nın savaşa katılımıyla birlikte savaş Akdeniz'e sıçramış ve Yunanistan doğrudan İtalya'nın hedefi haline gelmiştir.

28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a bir ultimatom veren İtalya, kendisine yakın bulunan bazı adalar ile limanların teslimiyetini istemiştir. İtalya'nın bu isteği Yunanistan tarafından reddedilince 29 Ekim sabahı İtalyan kuvvetleri Yunanistan'ın işgaline başlamıştır.¹³ Ekim 1940'ta başlayan İtalyan saldırısı Mayıs 1941'e kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Yunanistan üzerine beş kez askeri birlik gönderen İtalya, hiçbir saldırısında başarıya ulaşamamıştır.

Yunan Başbakanı General Ioannis Metaksas 29 Ocak 1941'de hayatını kaybetmiş ve onun yerine Ulusal Yunan Bankası Müdürü Aleksandris Korizis atanmıştır.¹⁴ Sovyet Rusya'ya saldırmadan önce Balkanları kontrol altına almak isteyen Hitler, 6 Nisan'da Yunanistan'a savaş açmış ve 9 Nisan'da Selanik işgal edilmiştir.¹⁵ Yunan orduları Almanya'ya karşı büyük bir mücadele içerisindeyken, 18 Nisan'da Yunan Başbakanı Aleksandris Korizis'in intihar etmesi hükümetin başsız kalmasına sebep olmuştur.¹⁶ Üç hafta gibi kısa bir süre içerisinde Yunanistan'da

¹¹ Öksüz, *age*, s. 179.

¹² Savaş için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1993, s. 361.

¹³ "Yunanistan Ultimatomu Red Cevabı Verdi", *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 3; "Havada, Karada ve Denizlerde İtalyan-Elen Harbi Başladı", *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940, s. 3.

¹⁴ "Dost Elen Milletinin Büyük Kaybı", *Ulus*, 30 İkinci Kanun 1941, s. 1.

¹⁵ "Struma Vadisinde Almanlar Ağır Zayıyat Verdiler", *Ulus*, 7 Nisan 1941, s. 1.

¹⁶ "Yunan Başvekil Korizis Dün Vefat Etti", *Ulus*, 19 Nisan 1941, s. 1-3.

yeni hükümet kurulmuş ve Yunan Bankası'nın yöneticisi ve ekonomist Emanouel Tsouderos Yunanistan'ın yeni Başbakanı olmuştur.

Atina 23 Nisan 1941'de, Alman kuvvetlerinin işgaline uğramış ve bu durum üzerine Yunan Kralı II. George ile hükümet üyeleri Atina'yı terk ederek Girit Adası'na yerleşmiştir.¹⁷ Ancak 20 Mayıs'ta Almanya, Girit'i de ele geçirince burada bulunan kral ve hükümet üyeleri Orta Doğu'ya sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁸ Ardından Almanya, Yunanistan'da kendisi ile işbirliği içerisinde olan ve sorun çıkarmayan *Tsolakoglou Hükümetini* başa geçirmiştir.

Almanya uyguladığı işgal politikası ile kendi ordularının ihtiyacını karşılamak için Yunanistan'ın bütün verimli kaynaklarını yağmalamıştır. 1940-1941 döneminden başlayarak tarımsal üretimin azaldığı Yunanistan'da, 1941 yılı hasat mevsiminin de kötü geçmesi ülkede kıtlığın başlamasına neden olmuştur.¹⁹ İşgal kuvvetlerinin Yunanistan'ın erzak ve silah depolarına el koymaları, zeytinyağı, patates ve buğday gibi temel gıda maddelerini ve yük hayvanlarını kendi ülkelerine göndermeleri, halkın büyük bir kıtlık içerisinde kalmasına sebep olmuş ve bu süreçte yaklaşık 100.000 kişi açlıktan ölmüştür.²⁰ Ocak 1942'de kıtlığın yanı sıra dondurucu soğukların gelmesi, halkın kömür ve diğer ısınma maddelerine ulaşamaması büyük şehirlerde ölüm vakalarının artmasına sebep olmuştur.

2. Yunan İç Savaşı

Yunan topraklarının İtalya saldırısına uğramasının ardından ülkeyi savunmak amacıyla halk arasında sağ ve sol görüşlü direniş örgütleri kurulmuş ve bu örgütler işgalci kuvvetlere karşı birlikte mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda Nikos Zahariadis öncülüğünde 31 Ekim 1940'ta KKE (Komünistiko Komma tis Ellados / Yunan Komünist Partisi), ilk direniş örgütü olarak faaliyetlerine başlamıştır.²¹ 27 Eylül 1941'de Komünist Parti önderliğinde kurulan diğer bir örgüt de EAM (Ethniko Apeleftherotiko Metopo / Ulusal Kurtuluş Cephesi) olmuştur.²² Sol görüşlü örgütlerin yanı sıra sağ görüşlü örgütler de kurulmuştur. Bu örgütlerden EDES (Ethnikos Dimokratikos Ellinikos Sindesmos / Yunan Ulusal Demokratik Birliği), General Napolen Zervas öncülüğünde 9 Eylül 1941'de hayata geçirilmiştir. EKKA (Etniki Kai Koinoniki Apeleftherosi / Ulusal ve Toplumsal Kurtuluş Hareketi) da General Psaros önderliğinde Eylül 1941'de kurulan diğer bir direniş örgütüydü.²³

Direnin siyasi kanadını oluşturan EAM'ın kuruluşunda komünistlerin yanı sıra küçük köylü toplulukları ve sosyalistler de yer almıştır. Nitekim EAM'ın hem üye yapısının sağlamlığı hem de açıklanan amaçlarının geniş nitelikte olması onu direniş örgütleri içerisinde ön plana çıkarmıştır.²⁴ Solcu siyasi liderlerden de destek gören EAM'ın iki önemli hedefi bulunmaktaydı. Öncelikle Mihver Kuvvetler'e karşı mücadele edilecek, ardından da halkın özgür iradesine dayalı yeni bir rejim kurulacaktı.²⁵ EPON (Eniaia Panelladiki Organosi Neon / Birleşik Yunanistan Gençlik Örgütü), EEAM (Ergatiko Ethiko Apeleftherotiko Metopo / Ulusal Kurtuluş İşçi Cephesi) da kurulan diğer önemli direniş örgütleriydi. 1942 yılında kurulan ELAS da (Ellinikos

¹⁷ "Elen Hükümeti Girit Adası'na Hareket Etti", *Ulus*, 24 Nisan 1941, s. 3; "Almanlar Atina'ya Girdiler", *Ulus*, 28 Nisan 1941, s. 1-5.

¹⁸ "Almanlar Girit'e Hücum Etiler", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1941, s. 1-3.

¹⁹ Ulvi Keser, *Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 136.

²⁰ "Zavallı Yunanistan", *Cumhuriyet*, 19 İkinci Teşrin 1941, s. 1.

²¹ Tuğba Eray Biber, "Trakya Gazetesi'ne Göre Yunanistan'da İç Savaş (Andartlık) Ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.33, Güz 2020, s. 9

²² David H. Close, *The Origins of Greek Civil War*, Longman Group, New York 1995, s. 88; Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 153-155.

²³ Pınar Selçuk Özgür, "Yunanistan İç Savaşı Ve Dış Güçlerin Rolü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.57, Güz 2015, s. 104.

²⁴ L. S. Stavrianos, "The Greek National Liberation Front EAM: A Study in Resistance Organization and Administration", *The Journal of Modern History*, Vol.24, Issue.1, University of Chicago Press, March 1952, s. 42.

²⁵ *Agm*, s. 43.

Laikos Apeleftherotikos Stratos / Yunan Halk Kurtuluş), EAM'ın silahlı cephesi olarak ortaya çıkmıştı.²⁶

Direnış örgütlerinin işgal kuvvetlerine karşı gerçekleştirdiği ilk büyük eylem, 25 Kasım 1942'de Almanya ile Pire arasındaki geçiş güzergâhı üzerinde bulunan *Gorgopotamos Köprüsü*'nün havaya uçurulması olayıdır. Direniş örgütleri düzenledikleri bu ve benzeri eylemlerle Mihver Kuvvetleri'nin ikmal ve ulaşım yollarına önemli zararlar vermiştir.²⁷ Direniş örgütlerinin kuruldukları ilk yıllarda hedeflerinin aynı olması ve işgal kuvvetlerine karşı birlikte hareket etmeleri, onların iyi ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Ancak savaşın sona ermesiyle birlikte kimin iktidar olacağı meselesi, örgütlerin birbirleriyle mücadele sürecini başlatmıştır.²⁸

1943 yılının başından itibaren EAM ve EDES üyeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan İngiltere, askeri hedeflerini gerçekleştirebilmek için EAM ile işbirliği içerisinde olmuş ve örgüt üyelerine silah yardımıyla bulunmuştur. ELAS'ı da kendisi için askeri bir üs haline getirmek isteyen İngiltere, iki örgütün birbirleriyle çatışmasına sebep olmuştur.²⁹ ELAS yöneticileri İngiliz Hükümetinin EDES'e daha fazla yardımda bulunduğunu ve kendisini de yok etmeye çalıştığını düşünmekteydi. İngilizler her ne kadar EDES ve ELAS'ı destekler gibi görünse de aslında bu iki örgütün varlığından rahatsızdı. Klasik bir İngiliz politikası olarak da güçlü ve tehlikeli olarak görülen ELAS'ın karşısına EDAS çıkarılacak ve iki örgüt birbirine düşürülecekti. Böylece Yunanistan üzerindeki İngiliz çıkarları zarar görmeden devam edebilecekti.³⁰

İngiliz Hükümeti Ağustos 1943'te Kahire'de sürgünde bulunan Yunan Hükümeti ile EAM, EDES ve EKKA örgüt temsilcilerinin birbirleriyle görüşmesini sağlamıştır. Arabuluculuk görevi yapar gibi görünen İngilizlerin asıl amacı ise Yunanistan'da işgal sonrası dönemde nasıl bir düzenin kurulacağını ve bu yöndeki fikirleri öğrenebilmektir. EDES liderleri İngilizlerin de savunduğu "monarşi yönetimine" sıcak bakarken, EAM ve EKKA ortak hareket ederek bu düşünceye karşı çıkmıştır. Çünkü onların istediği Yunan Ulusal Birlik Hükümeti'nin kurulmasıydı ve bu fikir Kahire'deki cumhuriyetçi bakanlardan da destek görmekteydi. EDES, EAM ve EKKA 13 Eylül 1943'te Kahire'den dönmüş, ancak aralarında büyük fikir ayrılıkları oluşmuştu. Yaklaşık 3 ay sonra da ELAS, EDES'e saldırarak Yunan İç Savaşı'nı başlatmıştır.³¹

Ekim 1943'ten itibaren EAM-ELAS yöneticileri, kendilerine rakip olarak gördükleri EDES de dâhil olmak üzere bütün direniş örgütleri ile mücadeleye başlamıştır. İngiliz Hükümeti ise EAM-ELAS örgütüne karşı, monarşi yanlısı olan EDES'i desteklemiş ve örgüt üyelerine para ve mühimmat yardımıyla bulunmuştur. 4 ay süren çatışmaların ardından 15 Şubat 1944'te ELAS ve EDES örgütleri arasında *Plaka Ateşkes Anlaşması* yapılmıştır.³² Bu antlaşma ile direniş örgütleri arasındaki mücadelenin ilk aşaması sona ermiştir. Ancak EAM bir yandan askeri faaliyetlerini devam ettirirken, diğer yandan da siyasi nitelikte bir adım daha atmış ve 10 Mart 1944'te PEEA (Politiki Epitropi Ethinkis Apeleftherosi / Ulusal Mücadele Siyasal Komitesi) adı ile geçici bir hükümet kurmuştur.³³ PEEA'nın kuruluş amacı direniş mücadelesini koordine etmek ve sürgündeki Yunan Hükümetine kendi varlığını kabul ettirmektir.³⁴

31 Mart 1944'te Kahire'de bulunan Yunanistan Başbakanı Tsouderos'a istifa etmiş ve bunun üzerine Yunan Kralı 13 Nisan'da Sofokles Venizelos'u yeni başbakan olarak atamıştır. Ancak

²⁶ *Agm*, s. 44.

²⁷ Özgür, *agm*, s. 106.

²⁸ Dominique Eudes, *The Kapetanos Partisans and Civil War in Greece 1943-1949*, Montly Review Press, New York, 1973.

²⁹ Edgar O'Ballance, *The Greek Civil War (1944-1949)*, Frederick A. Praeger Publisher, New York 1966, s. 64.

³⁰ Fuat Göktürk, *Komşuda İç Savaş*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2008, s. 15.

³¹ Andreas George Papandreou, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, Andre Deutsch Limited, London 1971, s. 54.

³² Özgür, *agm*, s. 108; Clogg, *age*, s. 167.

³³ Stavrianos, *agm*, s. 51; Papandreou, *age*, s. 55.

³⁴ Stavrianos, *agm*, s. 52.

İngiliz Hükümetinin müdahalesiyle Venizelos yerine, George Papandreu 26 Nisan'da Yunanistan'ın yeni başbakanı seçilmiştir.³⁵ 17 Mayıs'ta Lübnan'da direniş örgütlerinin temsilcileriyle bir konferans düzenleyen Papandreu,³⁶ *Ulusal Birlik Hükümeti*'ni kuracağını duyurmuş ve 25 Mayıs günü de 20 bakandan oluşan hükümeti kurmuştur.³⁷ 26 Eylül'de *Ulusal Birlik Hükümeti* ile ELAS ve EDES üyeleri yine Lübnan'da bir araya gelerek *Kaserta Antlaşması*'ni imzalamışlardır. Antlaşma ile birlikte Yunan Ulusal Ordusu'nun başına İngiliz General Sir Ronald Scobie getirilmiş ve İngiltere bütün direniş örgütlerinin Atina'ya girişini yasaklamıştır.³⁸

Ekim 1944'ten itibaren Yunan topraklarından çıkmaya başlayan Alman kuvvetlerinin yerine İngilizlerin gelmesi ve ülke kontrolünün İngiliz denetimine girmesi, sol örgütlerin tepkisine sebep olmuştur. Bunun üzerine EAM örgüt üyeleri 3 Aralık 1944'te Atina'da bir protesto gösterisi tertip etmiştir. Ancak polis merkez binasında ne sebeple çıktığı belli olmayan yangın, bir anda ortalığın karışmasına sebep olmuş ve polis tankları halkın arasına dalmıştır. Gösteri sonucunda 28 kişi ölmüş, 100 kişi de yaralanmıştır.³⁹ 3 haftalık bir mücadelenin ardından ELAS liderleri ile İngiliz birlikleri arasında 21 Şubat 1945'te *Varkiza Antlaşması* imzalanmıştır.⁴⁰

Aralık 1945'te George Papandreu yerine İngilizlerin de desteklediği Liberal Parti Lideri Sophoulis, Yunan Hükümetinin yeni başbakanı olmuştur. Başbakan Sophoulis, 31 Mart 1946 tarihinde seçimlerin yapılacağını ve 1948 yılında da yapılacak halk oylamasının ardından kralın ülkeye dönebileceğini duyurmuştur.⁴¹ Ancak alınan seçim kararı KKE ve EAM örgütlerini memnun etmemiş ve seçimlere katılmama kararı almışlardır. Diğer yandan EAM öncülüğünde ülke genelinde grev ve boykot gösterileri düzenlenmeye başlanmıştı. Seçimlerden bir gün önce polislerle komünist bir grup arasında yaşanan çatışmada 19 sivil vatandaş ile 15 polis memuru yaralanmıştır.⁴² Yine silahlı komünist gruplar Selanik civarında bir karakola saldırarak 6 polisi öldürmüştü.⁴³

ABD, İngiltere ve Fransa'nın gözlemciliğinde yapılan Mart 1946 seçimlerini monarşiyi destekleyen Halk Partisi Lideri Çaldaris kazanmıştır. Çaldaris 1 Eylül 1946'da Kral II. George'nin ülkeye dönmesi ile ilgili seçimlerin yapılmasını sağlamış ve neticede % 68 oranında oy alan Kral II. George, 27 Eylül'de Atina'ya giriş yapmıştır.⁴⁴ Kralın ülkeye dönüşünün ardından ülkede ELAS örgütü ile Ulusal Ordu arasındaki çatışmalar şiddetlenmişti. ELAS liderlerinden General Markos Vaphiadis, 28 Ekim'de DSE (Dimokratikos Stratos Elladas / Demokratik Ordu) adında yeni bir ordu kurduğunu ilan etmiş ve bu olay da iç savaşın ikinci aşamasını başlatmıştır.⁴⁵

Yeniden başlayan iç savaş ile birlikte Yunanistan'ın kuzeyi ve adalar komünist örgütlerin denetimine geçmiştir. Eylül 1947'de KKE'nin düzenlediği bir toplantıda partinin Genel Sekreteri Zahariyadis, DSE'nin düzenli bir orduya dönüşmesini ve ayrıca dağlar dışında büyük şehirlerin de ele geçirilmesini istediğini belirtmiştir. Öncelikle bu fikre sıcak bakmayan Markos, Zahariyadis'in baskıları neticesinde onun önerilerini kabul etmiş ve Aralık 1947'de Markos Vaphiadis liderliğinde *Özgür Yunanistan Cumhuriyeti* kurulmuştur. Kurulan yeni hükümet

³⁵ Papandreu, *age*, s. 55.

³⁶ "Yunan Birliği İçin Lübnan'da Toplanan Konferans", *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1944, s. 3.

³⁷ Papandreu, *age*, s. 56.

³⁸ Özgür, *age*, s. 110.

³⁹ Papandreu, *age*, s. 58.

⁴⁰ Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 38-39.

⁴¹ Papandreu, *age*, s. 59.

⁴² "Yunanistan'daki Seçim Çok Fırtınalı Olacak", *Cumhuriyet*, 31 Mart 1946, s. 1.

⁴³ "Yunan Seçimi Dün Sabah Başladı", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1946, s. 1.

⁴⁴ "Kral Yunanistan'da Fakat Dâhili Harp Devam Ediyor", *Hür Söz*, 30 Eylül 1946, s. 1.

⁴⁵ Melek Fırat, "Yunan İç Savaşı", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C.1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 582.

EAM'ın idaresinde olacak ve ELAS tarafından yönetilecekti. Ancak Başbakan Sophoulis böyle bir hükümeti tanımadığını, tanıyan olursa da ciddi müdahalelerde bulunacağını duyurmuştur.⁴⁶

Yunan Ulusal Ordusu 15 Nisan 1948'de düzenlediği "Şafak Harekâtı" ile dağlarda bulunan bütün örgüt elemanlarına karşı bir operasyon başlatmış ve 74 gün süren savaş sonucunda binlerce kişi öldürülmüştür. Ulusal Ordu karşısında güçsüz kalan General Markos, Arnavutluk birliklerine teslim olmuştur. Ayrıca Amerika'nın desteği ile Yunan Ulusal Ordusu'nun başına getirilen General Papagos, Amerika'nın askeri yardımı ile birlikte DSE'ye ciddi kayıplar verdirmiştir. Neticede Ulusal Ordu karşısında daha fazla dayanamayan Zahariyadis, Arnavutluk'a sığınmıştır.⁴⁷ 16 Ekim 1949'da örgüt üyeleri iç savaşı kendilerinin bitirdiğini, bir radyo kanalı aracılığıyla duyurmuş ve böylece iç savaş sona ermiştir.⁴⁸

3. İç Savaş Sırasında Batı Trakya Türkleri

Ege Denizi ile Balkan dağları arasında dar bir kıyı şeridi olan Batı Trakya'nın doğusunda Meriç Nehri, batısında Mesta-Karasu Irmağı, kuzeyinde de Rodop Dağları yer almaktadır. Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe şehirlerinden oluşan bölge, 8578 km²'lik bir alanı kaplamaktadır.⁴⁹ Batı Trakya Türkleri, Lozan Barış Antlaşması ile hakları güvence altına alınan ve Yunan egemenliğinde bırakılan Türk azınlığıdır.

İkinci Dünya Savaşı süresince İtalya ve Almanya'nın işgalinden uzak kalan Batı Trakya, Yunanistan'ın Almanya'ya teslimiyetinden sonra Bulgar işgaline uğramıştır. Bu bağlamda Bulgarlar kendilerine bırakılan Batı Trakya'da İskeçe, Gümülcine, Kavala, Dedeağaç, Serez, Drama ve Dimetoka'yı işgal edeceklerdi.⁵⁰ Trakya Umumî Müfettişi Kazım Dirik Türkiye Ulaştırma Bakanlığı'na göndermiş olduğu bir raporda, işgal başlamadan önce Yunan yetkililerin bölgeye gelip Türklere bir takım uyarılarda bulunduğunu belirtmiş ve raporunda şöyle demiştir:

*"Mültecilerin nakliyat işi en iyi bir tarzda devam ediyor. Bu akşam kalkacak olan vapur için hazırlanıyorlar. Keşan Malkara'dan karayolu ile gönderilecektir. Bugün Pityon Demiryolu köprüsünden yaya olarak gelen 1200 kişidir. Ayrıca gelecek olup trenle yollanacak olan çoktur. Edirne kafilesinden büyük koyun sürüleri getiren arabalı Türk köylüsü ile konuştum. Bunlar dikkatimi çeken şu malumatı verdiler. Biz Yunan-Bulgar hududunun tam üzerinde ve Ortaköy karşısında Türk köylüleriyiz. Yunan Jandarma subayı Almanların Gümülcine'ye girmek üzere olduğunu ve başlarının çaresine bakmalarını söyledi. Bunun üzerine Balkan ve Umumi Harpte Edirne'den kovulmuş olan Bulgar Gagavuzları bizlere musallat oldular. Buralara Bulgar ve Almanlar gelecektir. O vakit sizin hesabınızı göreceğiz demiştir ve Türk mallarının kapı ve pencere gibi eşyalarını kırmışlar. Bununla beraber bu iltica ve muhaceretten çok memnundur."*⁵¹

22 Nisan 1941'den itibaren Bulgarların hâkim olduğu Batı Trakya, 4 yıl boyunca işgal altında kalmıştır.⁵² Bu süreç içerisinde bölgede oldukça sert bir yönetim takip eden Bulgarlar, ilk iş olarak işgal edilen bütün cadde, sokak ve dükkânların isimlerini Bulgarca olarak değiştirmiştir. Yunancayı yürürlükten kaldıran Bulgarlar, Yunan okullarını kapatmış ve eğitim dilinin de Bulgarca olacağını ilan etmiştir. Kiliselerde Yunanca ibadet edilmesi yasaklanmış ve bölge halkına Bulgarca ibadet etme zorunluluğu getirilmiştir.⁵³ Bulgar kütüğüne geçirilen Türklerden

⁴⁶ "Yunan Çetecileri Hükümet Kurdu", *Hür Söz*, 27 Aralık 1947, s. 1.

⁴⁷ "Yunan Çetecileri Tabana Kuvvet Kaçıyorlar", *Hür Söz*, 1 Eylül 1949, s. 3

⁴⁸ "Yunan İç Harbi Sona Erdi", *Hür Söz*, 18 Ekim 1949, s. 4.

⁴⁹ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Maya Yayıncılık, Ankara 1986, s. 7.

⁵⁰ "Bütün Garbi Trakya Bulgaristan'a Veriliyor", *Vatan*, 22 Nisan 1941, s. 1-5.

⁵¹ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Muamelat Genel Müdürlüğü "Yunanistan Sınırdaki Mülteciler Hakkında Trakya Umum Müfettişlik Raporu", 30.10.0.0 / 73.481.12, 10.04.1941.

⁵² "Balkanlarda Vaziyete Bakış", *Son Telgraf*, 22 Nisan 1941, s. 1; "Balkanlardaki Vaziyet Hasebiyle", *Yeni Asır*, 22 Nisan 1941, s. 1.

⁵³ George Exintaris, "The Position of Greece", *International Affairs*, Vol.20, No.2, Blackwell Publishers, April 1944, Exintaris, s. 208.

yaşı tutanlar da Bulgar ordusuna katılmak için askere alınmıştır.⁵⁴

Kısa bir süre içerisinde bölgenin işgaline başlayan Bulgarlar, İskeçe’de Müslümanların ibadet yeri olan *Pazar Yeri Cami*’yi yıkmışlardı. Türk basınını susturmak için de dönemin önemli gazetelerinin basıldığı matbaalar yağmalanmış, aletler ise kullanılamayacak hale getirilmiştir.⁵⁵ Ekonomik olarak da yaptırım uygulayan Bulgarlar, halkı göçe zorlamak için onları temel geçim kaynaklarından mahrum bırakmışlardı. Ayrıca Türk esnaflar dükkânlarını Bulgarlara devretmek zorunda bırakılmış ve şehirlerde yaşayan halk açlık ve sefalet içerisinde kalmıştır. İşgal süresince cana ve ırza büyük saldırılar gerçekleşirse de bölgede yaşayan bütün Türklerin evi yağmalanmış ve değerli eşyalarına el konulmuştur.⁵⁶ Bulgar işgali 14 Eylül 1944 tarihinde Bulgarların bölgeyi terk etmesiyle son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte Yunanistan kendi içerisinde “Kralcılar” ve “Komünizm yanlısı olanlar” olmak üzere ikiye ayrılmış ve ülke 1949 yılına kadar sürecek olan bir iç savaş evresine girmiştir. Bulgar kuvvetlerinin Batı Trakya’dan ayrılması ile birlikte Yunan Demokrat Ordusu’na bağlı kuvvetler bölgeye hâkim olmuştur. Özellikle ELAS örgütü iç savaş süresince daha çok Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu köylerde hüküm sürmüştür.⁵⁷ Ancak Batı Trakya Türkleri komünist çetelere toplu olarak katılmadığı gibi savaş süresince de Yunan Hükümetini desteklemiş ve hiçbir zaman Yunanistan’ın bölünmesinden yana olmamıştır.⁵⁸

20 Kasım 1946’da Edirne Valisi Saracettin Saraç Türk İç İşleri Bakanlığı ile yaptığı bir görüşmede Nevrosya, Altunkaraağaç, Dimetoka ve Sokullu kasabalarına saldırmak için 500 ile 1.000 kişiden oluşan bir komünist çetenin bölgeye yaklaştığı bilgisini vermiştir. Ayrıca bu çetelerin Altunkaraağaç’a giden telefon hatlarını kestiklerini ve bu sebeple de Altunkaraağaç Kaymakamı’nın Dedeağaç’tan telsizle askeri yardım istediğini, çetelerin saldırdığı takdirde sadece Türklerin değil, Yunan halkının bile Türk sınırlarına kaçabileceğini belirtmiştir.⁵⁹

Çete faaliyetlerinin başında tren yollarını sabote etmek ve böylece bölgeler arasındaki ulaşımı engellemek gelmekteydi. Bu bağlamda 1946 Aralık ayında Gümülcine ile Dedeağaç demiryolu çeteler tarafından sabote edilmiş ve iki vagon devrilmişti. Şehirlerarası yol bağlantılarını kesip yol güvenliğini de tehdit eden çeteler, ayrıca araçları durdurup içerisindeki eşyalara da el koymaktaydı.⁶⁰ Çetelerin sabote faaliyetleri neticesinde 2 Şubat 1947’de İstanbul-Selanik treninin 3 vagonu Dimetoka ile Sofulu arasında raylardan çıkarak devrilmişti. Çetelere karşı mücadele eden Yunan kuvvetlerine zaman zaman halk da yardımda bulunmuştur. Nitekim Neorestia ve civarındaki komünist çetelere karşı kendi güvenliklerini sağlamak isteyen halk, 220 kişinin katılımıyla bir “müdafaa kolu” oluşturmuştu. Ardından Bulgar-Yugoslav sınırı civarında bulunan Doyran kasabasında Yunan askeri birlikleri çetelerin saldırısına uğramış ve hükümet kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶¹

Edirne Valisi Saracettin Saraç Yunan İç Savaşı devam ederken çetelerin faaliyetleri hakkında Türk Hükümetine bilgiler vermeye devam etmiştir. Vali Saraç’ın verdiği bilgiler doğrultusunda, Şubat 1947’de komünist çeteler Türk köylerini yaşanmaz hale getirmiş, halkın hayvanlarına ve

⁵⁴ Rahmi Ali ve Tevfik Hüseyinoğlu, (1946-1949) *Yunan İç Savaşında Batı Trakya Türk Azınlığı*, Bakes Yayınları, Gümülcine 2009, s. 127.

⁵⁵ Melih Akdeniz, *1930’dan Yunanistan’ın Avrupa Birliği’ne Girişine Kadar Batı Trakya Türkleri*, (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2015, s. 104

⁵⁶ *Agt*, s. 110.

⁵⁷ *Agt*, s. 118-119.

⁵⁸ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, s. 27.

⁵⁹ BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü (BÖKM) “Edirne Valisi Saracettin Saraç’ın Nevrosya, Altunkaraağaç, Dimetoka ve Sokullu Kasabaları Yakınlarında Meydana Gelen, Yunan Çetelerinin Saldırıları Hakkındaki Yazısı”, 30.1.0.0 / 65.403.14, 21.11.1946.

⁶⁰ Biber, *agm*, s. 12.

⁶¹ BCA, BÖKM “Yunan Topraklarındaki Komünist Çetelerinin Faaliyetleri Hakkında Edirne Valiliğinden Alınan Şifre Telgraflar”, 30.1.0.0 / 65.404.3, 24.11.1946.



yiyeceklerine el koymuştu. Çetelerin özellikle şehir ve kasabalarda bulunan hükümet depolarını bastığı, hükümete ait olan giyim ve gıda maddelerini yağmaladığı ve bu sebeple de hükümet kuvvetleri ile sık sık çatışmaya girdikleri raporda verilen bilgiler arasındaydı.⁶²

Batı Trakya Türklerini hedef alan çete faaliyetleri, 1947'nin ilkbahar ve yaz aylarında daha fazla şiddetlenmişti. Bu dönemde çeteler Türk köylerine sık sık baskınlar yaparak yağma hareketinde bulunmuş ve Türklerin para ve değerli eşyalarına el koymuştur. Ayrıca Türklerin yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaç maddeleri de zorla ellerinden alınmış ve direnen kişilerin evleri de ateşe verilmiştir.⁶³ Diğer yandan savaşın ilk dönemlerinde çeteler, halk içerisinde "gönüllü" adı altında insan gücü toplamaya başlamıştı. Ancak bu gönüllülük durumu gerçek manada bir gönüllülük değil, tamamen "zorunlu gönüllülük" esasına dayanmaktaydı. Çete mensupları baskın yaptıkları köylerde silah kullanabilecek ya da başka işlerde kendilerine fayda sağlayabilecek genç erkekleri zorla dağa çıkarmaktaydılar.⁶⁴ Yaşanılan bu kötü durum karşısında Nevreke, Köstendil, Akpınar, Eğridere ve Kırca illerinden gelen birçok Türk Drama, İskeçe ve Gümülcine'ye sığınmıştı.

Batı Trakya Türklerinin bu durumuna bir de Aralık 1946'dan itibaren hükümet tarafından alınmaya başlanan vergiler eklenince, halk temel ihtiyaç ürünlerini bile alamaz hale gelmiştir. Ayrıca kış şartlarının ağır geçmesi, aşırı soğuk ve yağışların yaşanması da hayatı olumsuz etkilemekteydi. Örneğin İskeçe ve Gümülcine çevresinde görülen şiddetli yağışlarda, İskeçe Çayı taşmış ve üzerindeki köprü yıkılmıştı. Karasu ve Kuruçay gibi bölgelerde de tarım arazilerinin sular altında kalması, o yıl mahsul ürünlerinin alınamamasına yol açmıştı. Bu durum hayvanların beslenmesini de etkilemiş ve köylüler ellerindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvanları bakamaz hale gelmişti.⁶⁵

Batı Trakya'da yaşanan çete saldırıları karşısında Türkiye'ye 1946 yılının Ağustos ayından itibaren yoğun bir şekilde göç başlamıştır. Basına yansıyan haberlere göre Ağustos ayı içerisinde yaklaşık 2.000, Eylül ayında da 800 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.⁶⁶ 1948 yılının başından itibaren Türkiye'ye göçler daha da artınca Türk Hükümeti konu ile daha yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Şubat 1948'de basın mensuplarına verdiği bir demeçte, Batı Trakya Türklerinin canlarını kurtarmak için Türkiye'ye sığındıklarını ve gelmek isteyen herkese de vize verildiğini belirtmiştir.⁶⁷ Türkiye ve Türk basını Batı Trakya Türklerinin görmüş olduğu zulüm karşısında, onlardan desteğini esirgememiş ve Türk azınlıklara yardım elini uzatmıştır.

Batı Trakya'dan Türkiye'ye gelen göçmenler, basına verdikleri demeçlerde yaşadıkları durum ile ilgili önemli bilgiler vermişlerdi. Muhacirler, Batı Trakya'da yaşayan Türklerin işkence gördüklerini ve çetelerin Türklere baskı uyguladıklarını ileri sürmüşlerdi. Bu muhacirlerden biri olan Hasan Mehmet, basına verdiği bir demeçte şöyle demiştir:

"Ben, karım ve çocuğumla beraber İskeçe'den geliyorum. 1941 senesine kadar vaziyetimiz oldukça iyiydi. İtalyan-Yunan Harbi başladıktan sonra, Türkler İtalyanlara karşı cepheye sevk edildiler. 1941'in son aylarında Almanlar Yunanistan'ı işgal etti. Fakat bize bir şey yapmadılar. 1942'de bu havalı, Bulgaristan'a teslim edilince yeni bir zulüm ve işkence devresi başladı. Bulgarlar ilk iş olarak Türkleri ve Yunanlıları, ayrı ayrı hüviyet vermek suretiyle birbirlerinden ayırdılar ve gıda maddeleri ve ekme tevziyatında Türklere en asgari haddi verdiler. Bu arada, Yunanlılardan birçoğu isim değiştirerek Bulgar tabiiyetine geçti. Türkler bunu yapmadığı için zulüm daha fazla arttı. Bu

⁶² Age.

⁶³ "Yunan Çeteleri Türk Köylerine Saldırdılar", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1947, s. 1-3.

⁶⁴ Ali ve Hüseyinoğlu, *age*, s. 122.

⁶⁵ Biber, *agm*, s. 20-21.

⁶⁶ "Garbi Trakya'da Türklerin Feci Durumu", *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946, s. 1-3.

⁶⁷ Öztürk, *agm*, s. 471.

sırada türeyen Kapitan Vangel ve Andon Çavuş⁶⁸ çeteleri de Türklere karşı zulmetmeye başladı. Garbî Trakya'da yaşayan Türklerin, Türkiye'ye gelebilmesi çok mühim bir meseledir. Buna ancak büyük miktarda rüşvet vermekle ulaşmak kabildir. Nitekim bugün buraya gelen Türklerin hepsi de bu kadar büyük para vermek sayesinde oradan kurtulmuşlardır.”⁶⁹

Muhacir Hasan Mehmet konuşmasının devamında ise Yunanistan'da hükümete karşı çatışan çetelerin sivil kıyafette olduğunu, bazen askeri üniforma giydiklerin, daha çok gece yarısı köylere ve evlere baskınlar yaptıklarını, hayvanları, yiyecekleri ve giyecek eşyaları götürdüklerini, kendilerine karşı çıkanlara da işkenceler yapıldığını ve Garbî Trakya'da Türklerin hayatının cehennemden farksız olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁰

27 Kasım 1947 tarihli ve 95 numaralı *Millet Mecmuasının* ilk sayfasında Yunanistan Cumhuriyet Ordusu, Batı Trakya Türk azınlığına hitaben neşrettiği bir beyannameye yer vermiştir. Bu beyanname Yunan ordusunun Cumhuriyet ordusu ile başa çıkamadığını gören Amerika'nın, Batı Trakya bölgesinin jandarmalığını Türk ordusuna yaptırmak istediği ancak bu durum kabul edilse bile Türk azınlığın bu durumdan bir şey kazanamayacağı yazılmaktaydı. Beyannamenin devamı ise şöyleydi:

“Bir yıl oluyor ki Cumhuriyet ordusu içinizde yaşıyor. Oğullarınız, kardeşleriniz, kocalarınız millet daha iyi gün görsün diye silaha sarılıp bizim haklarımıza katıldı. Size kimin dost, kimin düşman olduğunu artık anladınız. Bunun için Cumhuriyet ordusunun yardımına canla başla hepiniz koşunuz. El birliği ile zaferi bir an evvel temin edelim.”⁷¹

Yunan çetelerinin Batı Trakya Türklerine saldırıları Türk basınında da sık sık gündeme getirilmiş ve Batı Trakya Türklerinin yalnız olmadığı, onlara sahip çıkılması gerektiği sürekli vurgulanmıştır. Ayrıca hükümetin Batı Trakya Türklerinin göçlerine gereken ilgi ve alakayı göstermediği de ileri sürülmüştür.⁷² Bu bağlamda Türk basınından *Son Saat* gazetesinin 21 Ocak 1948 tarihli nüshasında şöyle denilmektedir:

“Garbî Trakya'dan bu tarafa geçmeye can atan Türklere her türlü kolaylığı göstererek kızıkların zulmünden onları kurtarmamıza kimse bir şey diyemez. Bu bizim için hem milli hem de insani bir vazife, bir borçtur. Üst tarafı için diplomasi yolu ile Yunan çetelerini idare edenlerin kulağını bükmek, onlara Türk ırkından olan kimselerin büsbütün sahipsiz olmadıklarını anlatmak lazımdır.”⁷³

Şubat 1948'de Batı Trakya'dan 20 kişilik bir göçmen grubu İstanbul'a gelmiş ve kendileri ile görüşen yetkililere başlarından geçenleri anlatmıştır. Kafale grubundan bir kişi şöyle demiştir:

“Bulgaristan'ın Astanlı köyündeniz. Birkaç sene evvel Yunanistan'a geçtik. Çete harbi başlayınca Yunan köylerine askeri kuvvet gönderildiği halde Türk köyleri bu tedbirden istisna edildi. Bu da

⁶⁸ Andon Çavuş ile Cumhuriyet gazetesi yazarı Metin Toker arasında yapılan bir mülakat, gazetenin 4 Ağustos 1947 tarihli nüshasında yer almıştır. Andon Çavuş bu mülakatta kendisini tanıtmış ve Batı Trakya'da Türklere zulmetmediğini, aksine çetelerin saldırısını engellediğini, bu konuda kendisine iftira atıldığını ve Türkleri de çok sevdiğini ileri sürmüştür. Bkz. Metin Toker, “Batı Trakya'nın Maruf Andon Çavuşu İle Mülakat”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1947, s. 1-2.

⁶⁹ “Komünist Çetelerin Faaliyetleri Bugün Garbî Trakya'yı Cehenneme Çevirmiştir”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1947, s. 1-3.

⁷⁰ *Agg*, s. 3.

⁷¹ BCA, BÖKM “Yurtdışında Yaşayan Ve Topluca Anavatana Kavuşmak İsteyen Yurttaşlarımızın Durumu”, 30.1.0.0 / 101.627.1, 06.04.1948.

⁷² *Son Saat* gazetesinde Bahadır Dülger şöyle demiştir: “Ortada el ile tutulur yalnız bir prensip kararı vardır ve bu prensip kararı esirlerin Türkiye'den ümitlerini keserek başka memlekete iltica edecekleri zamana kadar memleket dışında bırakılmalarına asla mani değildir. Biz bu usulü beğenmiyoruz ve hükümetin kararlarında daha katı ve berrak olmasını temenni ediyoruz.” Bkz. Bahadır Dülger, “Esir Tükler”, *Son Saat*, 14 Ocak 1948, s. 1-3.

⁷³ “Markos ve Yunanistan Türkleri”, *Son Saat*, 21 Ocak 1948, s. 1-3; Başka bir gazete haberinde ise şöyle denilmektedir: “Garbî Trakya cehenneminden bir defa ayrıldıktan ve kurtulduktan sonra, bin bir cefa görmüş olan bu insanları, billhassa kendi istekleriyle tekrar eski yerlerine iade etmek kolay kolay olmayacağına göre, bunlara ait malların da bu suretle ve bir çırpıda ellerinden çıkmış olacağını kabul etmek lazımdır.” Bkz. Selim Ragıp Emeç, “Garbî Trakya Türkleri”, *Son Posta*, 1 Mart 1948, s. 1.

çetelerin Türk köylerini daha kolaylıkla yağma etmelerine fırsat verilmiş oldu. Üstelik bir de askerler gelerek malınızı mülkünüzü neden verdiniz, diye hakaret ettiler. Gümülcine'ye iki grup halinde geliyorduk. Bizim arkamızda olan grubu çeteciler, kendileri için yetiştirmek üzere gençleri topluyorlardı.”⁷⁴

1948 yılı Aralık ayında Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç eden Şaban Dinç Kıran ve Hüseyin Korkmaz isimli iki Türk, komünist çetelerin Türklerin yaşadığı köylere sürekli baskın yaptığını, Hüseyin Korkmaz'ın kız kardeşinin çeteler tarafından dağa kaçırılıp öldürüldüğünü ileri sürmüştür. Göçmenlerden bazıları da gözlerinin önünde çocuklarının öldürüldüğünü, kız kardeşlerinin bir daha dönmek üzere meçhul semtlere götürüldüğünü, ailelerine de en korkunç taarruz ve işkencelerin yapıldığını ve 2.000'den fazla Türk gencinin de dağlara çıkarıldığını iddia etmişlerdir.⁷⁵

Gümülcine baskınlarının ardından Yunan askeri birlikleri ile Batı Trakya Türkleri arasında yapılan ortak bir çalışmayla çetelere karşı mücadele başlatılmıştır. Buna rağmen, Yunan basınından *Eleftera Skepsis* gazetesi etrafında toplanan bazı Rumlar, Türklerin çeteleri beslediği ve onlara yardım ettiği yönünde haberler yayımlamaktaydı. Ayrıca yine bu dönemde Türkiye için de bir takım olumsuz haberler yapılmış ve Türkiye'nin bölgedeki karışıklıktan faydalanarak bölgeyi ele geçirmek istediği ileri sürülmüştür.⁷⁶ Buna karşın 4 Eylül 1947 tarihli TBMM toplantısında bir konuşma yapan Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türk Hükümetinin Batı Trakya Türkleri ile yakından ilgilendiğini ancak Yunanistan ile de temaslarda bulunduğunu, dolayısıyla “Batı Trakya'yı ele geçirmek” gibi herhangi bir siyasi emellerinin bulunmadığını ifade etmiştir.⁷⁷

Yunan İç Savaşı devam ederken zaman zaman Türk-Yunan sınırında çeteler ile Türk sınır kuvvetleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. 24 Mayıs 1947 tarihinde Kapıkulu Hudut Karakolu civarında 15 kişilik bir komünist çete ile çatışma yaşanırken, 25 Mayıs gecesi de Pityon-Karaağaç tren yolu civarında bulunan Saray köyünde çatışma yaşanmış ve buradaki 5 ev çeteler tarafından ateşe verilmiştir.⁷⁸ Aynı zamanda Bulgaristan üzerinden gelen yeni çete grupları da sınırı geçerek Batı Trakya topraklarına yayılmaktaydı. Özellikle Dedeağaç bölgesinde büyük bir kargaşa çıkaran çeteler, civar köyleri de basarak birçok köyü ateşe vermişlerdi.⁷⁹ Yine bu çeteler Gümülcine yakınlarında bir tren yolunu dinamitle havaya uçurup, çevre köylere de baskın yapmışlardı. Ancak köylülerin karşılık vermesi neticesinde çeteler geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁸⁰ Saldırılarına devam eden çeteler 25 Ağustos 1947'de İskeçe mevkiindeki Nechori ve Dafnos köylerine saldırarak evlere girmiştir.⁸¹

1948 yılının başlarından itibaren çeteler köylere baskın düzenleyip adam kaçırma eylemlerini arttırınca, hükümet kuvvetleri de karşı önlemler almaya başlamıştı. Ancak bu ortama dayanamayan İskeçe'ye bağlı Yassiören köyünden yaklaşık 600 hane, köylerini terk ederek şehre göç etmişti. Yine Gümülcine'ye bağlı birçok köye baskın yapan çeteler, 18-40 yaş aralığında bulunan yaklaşık 250 erkeği kendi amaçları doğrultusunda kullanmak için dağa çıkarmıştı. Bu durum karşısında Yunan Hükümeti İskeçe ve Gümülcine'ye bağlı bazı köyleri boşalttırmış ve 40

⁷⁴ BCA, BÖKM “Yurtdışında Yaşayan Ve Topluca Anavatana Kavuşmak İsteyen Yurttaşlarımızın Durumu” 30.1.0.0 / 101.627.1, 06.04.1948.

⁷⁵ *Aga*.

⁷⁶ İbrahim Mert Öztürk, “Soğuk Savaş Döneminde Batı Trakya Türk Azınlığı (1945-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 7, S.19, Eylül 2014, s. 471.

⁷⁷ “DP'nin Beyannamesi Dün Gece Neşredildi”, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1947, s. 1-4.

⁷⁸ BCA, BÖKM “Kapıkule Sınır Karakolu Civarı İle Pityon-Karaağaç Tren Yolu Üzerinde Yunan Komünist Çetesinin Olay Çıkardığı”, 30.1.0.0 / 65.406.8, 27.05.1947; Komünist çetelerin Batı Trakya köylerinde halka zulmettiği yönündeki haberler dönemin Türk basınında geniş yer bulmuştur. Bkz. “Hudud Bölgelerinde Çete Baskınları Arttı”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1947, s. 1.

⁷⁹ “Dedeağaç Ateşten Bir Çember İçerisinde Kaldı”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1947, s. 1-3.

⁸⁰ “Balkanlardaki Buhran Ve Birleşik Amerika” *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1947, s. 1-3.

⁸¹ “Çeteciler Garbî Trakya'da Faaliyetlerini Arttırarak Üç Köy Daha Bastılar”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1947, s. 1-3.

yaşına kadar olan erkeklerin geceleri şehirlere gelmelerini emretmiştir.⁸² Çete baskınlarının ortaya çıkardığı bıkınlık ve hükümet kuvvetlerinin emniyet gerekçesiyle köyleri boşaltması, tarım ekonomisine bağlı Batı Trakya Türklerinin göçlerini hızlandırmıştı.

1948 yılının yaz aylarından itibaren alınan tedbirler çerçevesinde çete faaliyetleri azalmaya başlamıştır. 21-22 Temmuz 1948 gecesı hükümet kuvvetleri, Arnavutluk sınırındaki Gramos Dağları'nda genel taarruz başlatmış ve çetelerin lideri Markos, birliklerinin % 40'ını kaybetmiştir. Ağustos ayında sona eren bu harekât neticesinde 7.845 çete mensubu etkisiz hale getirilmiştir. Batı Trakya köylerinin de emniyet altına alınmasıyla birlikte hükümet, köylerini boşaltanların geri dönmesini emretmiş ve bu bağlamda 161 kişilik bir kafiye İskeçe ve Gümölcine'ye tekrar dönüş yapmıştır.⁸³

İç savaşa rağmen Yunan Hükümeti, Türklerin yönetimi ile ilgili hiçbir prensibinden taviz vermemiştir. Nitekim Çaldaris Hükümeti 1946 yılında gerçekleştirdiği bir hamle ile "İskeçe Cemaat İdare Heyeti'ni" dağıtmış ve yerine de hükümet ile yakın ilişkilerde bulunan bir komisyon atamıştır. Yine 1946 yılı içerisinde bazı Yunan memurlar, Türklerin içinde bulunduğu durumu fırsata çevirmeye çalışmış ve bu bağlamda Türklere ait olan emlak ve vakıf arazileri hızla kamulaştırılmaya başlanmıştır. Kamulaştırılan Gümölcine Namazgâh Mezarlığı'nda öncelikle defin işlemleri yasaklanmış, ardından da mezarlığın yanına yeni bir kilise ve park yapılmıştır. Bu duruma her ne kadar Türk temsilciler, mebuslar, müftü ve cemaat liderleri karşı çıksa da bir sonuç alamamışlardır.⁸⁴

İç savaş süresince Batı Trakya Türklerinin birçok kurumu işlevselliğini kaybetmiştir. Bu duruma önemli bir örnek Evros Vilayetindeki müftülük makamının savaş boyunca boş kalmasıdır. Halkın bu konuda hükümetten istekleri de bir sonuç vermemiş ve müftünün uzun süre tayin edilmemesi bölge halkının dini ve ailevi meselelerinde kargaşaya neden olmuştur.⁸⁵ Bu dönem yaşanan diğer önemli bir sorunda eğitim alanında görölmüş ve Batı Trakya Türk ilkokullarında eğitim-öğretim işlemez hale gelmiştir. Yunan Hükümeti Gümölcine'de mevcut bulunan Türk okullarına 40'tan fazla göçmen aile yerleştirmişti. Bu sebeple de 1947 yılının eğitim-öğretim döneminde öğrenciler okula başlayamamıştı. Daha da önemlisi Yunan yetkililer iç savaş bittikten sonra bile bu okulları Türkleri geri vermemiş, kendi hizmetlerinde kullanmışlardı. Diğer yandan Rodos Dağları'ndaki bazı Müslüman okulları DSE kuvvetlerinin kontrolü altına alınmıştı. Bu bağlamda İskeçe'de 50, Rodop'ta 7 ve Evros'ta da 1 olmak üzere toplamda 58 Türk okulu DSE'nin denetimi altına girmişti.⁸⁶

1946-1949 yılları arasında devam eden Yunan İç Savaşı'nda Batı Trakya Türklerinin insanî kaybı 593 kişi olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu tarih aralığında Türkiye'ye gelen Türklerin sayısının, 17.793 kişi olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁷

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sırasında İtalya'nın başarısız Yunanistan işgalinin ardından, Alman orduları 6 Nisan 1941'de Yunanistan'a saldırmıştır. Bu saldırı karşısında uzun süre direnemeyen Yunanistan, 24 Nisan'da Almanya'ya teslim olmuş ve haziran ayına kadar da bütün Yunan toprakları Almanya'nın işgaline uğramıştır. Almanya 22 Nisan'da Batı Trakya'nın işgalini Bulgaristan'a devretmiş ve yaklaşık 4 yıl süren bu dönemde Batı Trakya Türkleri büyük bir baskı ve şiddet altında bırakılmıştır.

⁸² Öksüz, *age*, s. 214-215.

⁸³ *Age*, s. 217.

⁸⁴ Biber, *agm*, s. 22; Akdeniz, *agt*, s. 127.

⁸⁵ Biber, *agm*, s. 23.

⁸⁶ *Agm*, s. 25.

⁸⁷ Öksüz, *age*, s. 80.



Bölge halkı üzerinde bir “Bulgarlaştırma” politikası takip eden Bulgaristan, bir takım önemli uygulamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda işgal edilen yerlerin isimleri, cadde ve sokak tabelaları Bulgarca olarak değiştirilmiş, eğitim ve dini ibadetlerin Bulgarca yapılması zorunluluğu getirilmiş, kamu kuruluşlarında da Yunanca konuşulması yasaklanmıştır. Ayrıca Batı Trakya Türkeri’nin Bulgar kütüğüne geçmesi için de baskı yapılmıştır. Yoğun bir asimilasyon politikasının uygulandığı Batı Trakya’da Bulgarların isteklerini kabul etmeyenlerin evlerine, tarlalarına ve diğer bütün ganimetlerine el koyulmuştur. 22 Nisan 1941’de başlayan Bulgar işgali, 14 Eylül 1944’te Bulgarların bölgeyi terk etmesiyle son bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Mihver Kuvvetlere karşı birlik oluşturan ve ülkeyi işgale karşı savunan Yunan direniş örgütleri (EKKA, EDES, EAM, ELAS vb.), savaş bittikten sonra “Kralcılar” ve “Komünizm Yanlısı Olanlar” şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu örgütlerden EAM ve ELAS direnişin sosyalist bir devrim savaşına dönüşmesine zemin hazırlarken, EKKA ve EDES krala bağlı ve İngiliz ekseninde bir direniş yolu seçmiştir. Savaşın ardından ülkede kurulacak olan yeni düzende kimin başa geleceği konusu, sağ ve sol görüşlü örgütler arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkarmış ve ülke kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Yunan İç Savaş’ı süresince sağ ve sol örgütler arasındaki çatışmada en büyük zararı gören en çok kaybı veren yine halk olmuştur. Bu süreçte Batı Trakya Türkleri örgütlerden herhangi birine isteyerek destek vermemiş ancak tarihsel bir bağ ile Yunan Devleti’nin yanında yer almıştır. Nitekim Türk azınlığın savaş içerisinde aktif bir rol almadığı ancak buldukları coğrafyanın stratejik konumu sebebiyle 1947’den itibaren bölgeye akın eden çetelerin saldırılarına uğradıkları görülmektedir. Bunun asıl nedeni ise bölgede dağlık alanın çoğunlukta olması ve bu durumun da çetelere mevzilenme, savunma ve barınma olanakları sunmasıydı. Ayrıca bölgedeki dağ köylerine yapılan baskınlarla çetelerin yiyecek, içecek ve giyecek gibi bütün ihtiyaç malzemeleri de rahatlıkla toplanabilmekteydi. Diğer yandan baskına uğrayan köylere gelen jandarma kuvvetleri de çetelere yardım ettikleri gerekçesiyle Türk azınlıklara haksız yere cezalar vermiştir.

İç savaş süresince Batı Trakya Türkleri en büyük can kaybını savaşın en şiddetli olduğu 1946-1949 arasındaki dönemde vermiştir. Bu süreç içerisinde, yüzlerce kişi sakat kalmış, en büyük mal ve mülk kayıpları yaşanmış, binlerce kişi işkenceye maruz bırakılmıştır. Ayrıca Türkiye’ye en büyük göç dalgası da yine bu süreç içerisinde yaşanmıştır. Yunan Hükümeti 1948 yılının başlarından itibaren Türk azınlıkların yaşadığı dağ köylerini boşalttırmış ve onların şehirlere göç etmelerini sağlamıştır. Çetelere barınak olmaması için de boşaltılan evler yakılmıştır. 1949 yılından itibaren tekrar köylerine dönen Türk azınlıkları ise geri döndüklerinde ne barınabilecek bir ev ne de kullanılabilecek bir eşya bulabilmişlerdir. İç savaş süresince yaşamlarının en zor dönemini geçiren Batı Trakya Türkleri, savaş sonrasındaki dönemde de büyük problemler yaşamaya devam etmiştir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

- BCA, Muamelet Genel Müdürlüğü “Yunanistan Sınırdaki Mülteciler Hakkında Trakya Umum Müfettişlik Raporu.”
- BCA, BÖKM “Edirne Valisi Saracettin Saraç’ın Nevrosya, Altunkaraağaç, Dimetoka ve Sokullu Kasabaları Yakınlarında Meydana Gelen, Yunan Çetelerinin Saldırıları Hakkındaki Yazısı.”
- BCA, BÖKM “Yunan Topraklarındaki Komünist Çetelerinin Faaliyetleri Hakkında Edirne Valiliğinden Alınan Şifre Telgraflar.”
- BCA, BÖKM “Yunanistan’da Meydana Gelen Olaylarla İlgili Olarak Edirne Valiliği’nden Alınan Rapor.”
- BCA, BÖKM “Yurtdışında Yaşayan Ve Topluca Anavatana Kavuşmak İsteyen Yurttaşlarımızın Durumu.”
- BCA, BÖKM “Kapıkule Sınır Karakolu Civarı İle Pityon-Karaağaç Tren Yolu Üzerinde Yunan Komünist Çetesinin Olay Çıkardığı.”

B. Gazeteler

- “Yunanistan Ultimatomu Red Cevabı Verdi”, *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940.
- “Havada, Karada ve Denizlerde İtalyan-Elen Harbi Başladı”, *Ulus*, 29 Birinci Teşrin 1940.
- “Dost Elen Milletinin Büyük Kaybı”, *Ulus*, 30 İkinci Kanun 1941.
- “Struma Vadisinde Almanlar Ağır Zayıat Verdiler”, *Ulus*, 7 Nisan 1941.
- “Yunan Başvekil Korizis Dün Vefat Etti”, *Ulus*, 19 Nisan 1941.
- “Balkanlarda Vaziyete Bakış”, *Son Telgraf*, 22 Nisan 1941.
- “Balkanlardaki Vaziyet Hasebiyle”, *Yeni Asır*, 22 Nisan 1941.
- “Bütün Garbî Trakya Bulgaristan’a Veriliyor”, *Vatan*, 22 Nisan 1941.
- “Elen Hükümeti Girit Adası’na Hareket Etti”, *Ulus*, 24 Nisan 1941.
- “Almanlar Atina’ya Girdiler”, *Ulus*, 28 Nisan 1941.
- “Almanlar Girit’e Hücum Etiler”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1941.
- “Zavallı Yunanistan”, *Cumhuriyet*, 19 İkinci Teşrin 1941.
- “Yunan Birliği İçin Lübnan’da Toplanan Konferans”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1944, s. 3.
- “Yunanistan’daki Seçim Çok Fırtınalı Olacak”, *Cumhuriyet*, 31 Mart 1946.
- “Yunan Seçimi Dün Sabah Başladı”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1946.
- “Kral Yunanistan’da Fakat Dâhili Harp Devam Ediyor”, *Hür Söz*, 30 Eylül 1946.
- “Yunan Çetecileri Hükümet Kurdu”, *Hür Söz*, 27 Aralık 1947.
- “Yunan Çetecileri Tabana Kuvvet Kaçıyor”, *Hür Söz*, 1 Eylül 1949.
- “Yunan İç Harbi Sona Erdi”, *Hür Söz*, 18 Ekim 1949.
- “Yunan Çeteleri Türk Köylerine Saldırdılar”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1947.
- “Garbî Trakya Türklerinin Feci Durumu”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946.

- “Komünist Çetelerin Faaliyetleri Bugün Garbî Trakya’yı Cehenneme Çevirmiştir”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1947.
- “Markos ve Yunanistan Türkleri”, *Son Saat*, 21 Ocak 1948.
- “DP’nin Beyannamesi Dün Gece Neşredildi”, *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1947.
- “Hudud Bölgelerinde Çete Baskınları Arttı”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1947.
- “Dedeagaç Ateşten Bir Çember İçerisinde Kaldı”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1947.
- “Balkanlardaki Buhran Ve Birleşik Amerika” *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1947.
- “Çeteciler Garbî Trakya’da Faaliyetlerini Arttırarak Üç Köy Daha Bastılar”, *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1947.

C. Araştırma ve İncelemeler

- AKDENİZ, Melih *1930’dan Yunanistan’ın Avrupa Birliği’ne Girişine Kadar Batı Trakya Türkleri*, (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa 2015.
- ALİ, Rahmi-HÜSEYİNOĞLU, Tefik, *(1946-1949) Yunan İç Savaşında Batı Trakya Türk Azınlığı*, Bakeş Yayınları, Gümölcine 2009.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1993.
- BİBER, Tuğba Eray, “Trakya Gazetesi’ne Göre Yunanistan’da İç Savaş (Andartlık) Ve Batı Trakya Türkleri (1944-1949)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.33, Güz 2020, s.9-32.
- CLOGG, Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, Çev: Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- DAVİD, H. Close, *The Origins of Greek Civil War*, Longman Group, New York 1995.
- DÜLGER, Bahadır, “Esir Tükler”, *Son Saat*, 14 Ocak 1948.
- EMEÇ, Selim Ragıp, “Garbî Trakya Türkleri”, *Son Posta*, 1 Mart 1948.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, C.1, A.Ü. Yayınları, Ankara, 1953.
- EUDES, Dominique, *The Kapetanos Partisans and Civil War in Greece 1943-1949*, Montly Review Press, New York, 1973.
- EXINTARIS, George, “The Position of Greece”, *International Affairs*, Vol.20, No.2, Blackwell Publishers, April 1944, s.204-215.
- FIRAT, Melek, “Yunan İç Savaşı”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C.1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.582.
- GÖKTÜRK, Fuat, *Komşuda İç Savaş Yunanistan’da Yurtsever Direnişin Öyküsü*, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2008.
- HALE, William, *1774’ten Günümü Türk Dış Politikası*, Çev: Nasuh Uslu, Üçüncü Baskı, Tercan Matbaası, Ankara 2013.
- HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan’da Etnik Gruplar ve Azınlıklar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

- KESER, Ulvi, *Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KOÇAK, Yalçın - ÖZYİĞİT, Ertan, *Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul 2014.
- KOLİOPOULOS, John S. - VEREMİS, Thanos, *Modern Greece: A History Since 1821*, Wiley Blackwell 2010.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, Çev: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.
- Lozan Sulh Muahednamesi Mukavelat ve Senedatı Saire 24 Temmuz 1339-1923 (1339)*, TBMM Hariciye Vekâleti, Ahmed İhsan Şürekâsı Matbuatı Osmanî Şirketi, İstanbul.
- O'BALLANCE, Edgar, *The Greek Civil War (1944-1949)*, Frederick A. Praeger Publisher, New York 1966.
- ORAN, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Maya Yayıncılık, Ankara 1986.
- ORHONLU, Cengiz, "Yunanistan Türkleri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, S.36, Şubat 1988, s. 61-64.
- ÖKSÜZ, Hikmet, *Batı Trakya Türkleri*, Karam Yayınları, Çorum 2006.
- ÖZGÜR, Pınar Selçuk, "Yunanistan İç Savaşı Ve Dış Güçlerin Rolü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.57, Güz 2015, s.101-129.
- ÖZTÜRK, İbrahim Mert, "Soğuk Savaş Döneminde Batı Trakya Türk Azınlığı (1945-1960)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, S.19, Eylül 2014, s.467-507.
- PAPANDREOU, Andreas George, *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, Andre Deutsch Limited, London 1971.
- SANDER, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.
- SARINAY, Yusuf, "Balkan Savaşları'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Batı Trakya Bölgesi", *Dr. Sadık Ahmet*, Ed. Nilüfer Erdem, YTB Yayınları, Ankara 2021, s.49-69.
- SARINAY, Yusuf, "Türk Yunan İlişkilerinde Mübadele Sorunu", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999 Kazakistan)*, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.667-681.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1990*, İkinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1991.
- SEDİROĞLU, Serdar Cem, "Lozan Görüşmelerine Giden Süreçte ve Lozan'da Batı Trakya (1877-1878 Harbi-1923)", *Troyacademi*, C.7, S.1, Şubat 2022, s.17-47.
- STAVRİANOS, L. S., "The Greek National Liberation Front EAM: A Study in Resistance Organization and Administration", *The Journal of Modern History*, Vol.24, Issue.1, University of Chicago Press, March 1952, s.42-56.
- TOKER, Metin, "Batı Trakya'nın Maruf Andon Çavuşu İle Mülakat", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1947.

Summary

The Second World War, which started with Germany's invasion of Poland on September 1, 1939, spread rapidly, first in Europe and then among the countries of the world. Italy declared war on England and France in June 1940. With the participation of Italy in the war, the war spread to the Mediterranean. Greece has become a direct target of Italy. Italy declared war on Greece on 29 October 1940. Italy, which attacked Greece 5 times, failed. On the other hand, Germany invaded Greece on 6 April 1940. In a very short time, all the lands of Greece were occupied.

After the Greek lands were attacked by Italy, right and left-wing resistance organizations were established among the people in order to defend the country. In this context, the KKE (Komunistiko Komma tis Ellados / Greek Communist Party) was established on October 31, 1940 under the leadership of Nikos Zahariadis as the first resistance organization. Another organization established under the leadership of the Communist Party on September 27, 1941 was EAM (Ethniko Apeleftherotiko Metopo / National Liberation Front). In addition to left-wing organizations, right-wing organizations were also established. Among these organizations, EDES (Ethnikos Dimokritos Ellinikos Syndesmosis / Greek National Democratic Union) was founded on September 9, 1941 under the leadership of General Napolen Zervas. EKKA (Etniki Kai Koinoniki Apeleftherosi / National and Social Liberation Movement) is another resistance organization founded in September 1941 under the leadership of General Psaros. Established in 1942, ELAS (Ellinikos Laikos Apeleftherotikos Stratos / Greek People's Liberation) also emerged as the armed front of EAM.

During the Second World War, the Greek resistance organizations that united against the Axis Powers and defended the country against the occupation were divided into "Royalists" and "Pro-Communists" after the war was over. While EAM and ELAS, among these organizations, paved the way for the resistance to turn into a socialist revolutionary war, EKKA and EDES chose a resistance path loyal to the king and on the British axis. The issue of who will come to power in the new order to be established in the country after the war revealed the disagreement between right and left-wing organizations and the country was dragged into a bloody civil war.

From October 1943, EAM-ELAS executives started to fight against all resistance organizations, including EDES, which they saw as their rivals. The British Government, on the other hand, supported EDES, which was pro-monarchy, against the EAM-ELAS organization and provided money and ammunition to the members of the organization. On February 15, 1944, an agreement was made between ELAS and EDES organizations and the first phase of the civil war came to an end. The second phase of the war was King II. on September 1, 1946. It started with George's return to the country. With the civil war that started again, the north of Greece and the islands were under the control of communist organizations. The Greek National Army killed thousands of members of the organization in the mountains with an operation on April 15, 1948. On October 16, 1949, the members of the organization announced that they had ended the civil war, and thus the civil war came to an end.

Western Thrace Turks are the Turkish minority whose rights were guaranteed by the Treaty of Lausanne and left under Greek rule. Western Thrace, which was away from the occupation of Italy and Germany during the Second World War, was occupied by the Bulgarians after the surrender of Greece to Germany. Western Thrace, dominated by the Bulgarians from April 22, 1941, was occupied for 4 years. The Bulgarian occupation ended on 14 September 1944 when the Bulgarians left the region. With the departure of the Bulgarian forces from Western Thrace, the forces of the Greek Democratic Army dominated the region. Especially during the civil war, the ELAS organization ruled mostly in the villages where the Turkish population was in the majority. However, Western Thrace Turks did not join the communist gangs en masse and supported the Greek Government during the war and never favored the partition of Greece. Gang activities targeting Western Thrace Turks intensified in the spring and summer of 1947. During this period, the gangs frequently raided Turkish villages, plundered and seized the money and valuables of the Turks. In addition, basic necessities such as food and drink were forcibly taken from the Turks, and the houses of those who resisted were set on fire.

In the face of the gang attacks in Western Thrace, intensive migration to Turkey started in August 1946. In the face of the persecution of the Western Thrace Turks, Turkey and the Turkish press did not spare their support and extended a helping hand to the Turkish minorities. Since the beginning of 1948, when the gangs raided the villages and increased the kidnappings, the government forces started to take countermeasures. The Greek Government evacuated some villages of Xanthi and Komotini and ordered men up to 40 years old to come to the cities at night. Within the framework of the measures taken since the summer months of 1948, gang activities started to decrease.

During the civil war, the Turks of Western Thrace suffered the greatest loss of life in the period between 1946-1949, when the war was most severe. During this process, hundreds of people were disabled, the greatest property and property losses were experienced, and thousands of people were tortured. The human loss of Western Thrace Turks in the Greek Civil War that continued between 1946 and 1949 was determined as 593 people.

In this study, the pressure and intimidation activities of the gangs against the Turks of Western Thrace during the Greek Civil War and the attitude of the Turks towards these activities were discussed by using archive documents and the press organs of the period.

In accordance with the document analysis method, written materials related to the subject were evaluated with the descriptive technique. Within the framework of this method, the archival documents collected on the subject, the newspapers of the period, memoirs and other printed works were examined and valid and reliable information was collected. In line with the idea that accumulation and continuity in knowledge can be achieved with documents, firstly, archive documents were tried to be determined. In order to reach the right results, every data collected has been subjected to a critical filter in terms of validity and importance.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

TÜRKÇÜ BİR DERGINİN TARİH ANLAYIŞI: BOZKURT (1939-1942)

Historical Perception of A Turkist Magazine: Bozkurt (1939-1942)

Dr. Hasan Dinçer ^{ID}

Ankara Üniversitesi

hdincer@ankara.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 24.05.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 23.07.2023
DOI Number ^{doi} : 10.9737/historystudies.1301984

Atıf – Citation:

Hasan Dinçer, "Türkçü Bir Derginin Tarih Anlayışı: Bozkurt (1939-1942)", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s. 81-99



TÜRKÇÜ BİR DERGINİN TARİH ANLAYIŞI: BOZKURT (1939-1942)

Historical Perception of A Turkist Magazine: Bozkurt (1939-1942)

Hasan Dinçer*

Öz

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşının dışında kalmasına rağmen Almanya'da etkin olan ırkçı ideoloji Türkiye'de taraftar bulmuştu. Reha Oğuz Türkkan'ın yayınlamaya başladığı *Bozkurt* (1939-1942) dergisinde ırkçı ve Turancı fikirler savunulmaktaydı. Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barıman, Sami Karayel, Nejdet Sançar gibi milliyetçilerin yazılarının yayımlandığı dergide tarih, savaşlar toplamı olarak kabul edilmiştir. Sanat, sanayi, devlet, sosyal emniyet, intizam, asayiş gibi uygarlık unsurlarını savaşın yarattığı kabul edilmiştir. Türk tarihi, savaşlar ve zaferlerden oluşan bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Türkleri askeri başarıları, yönetim biçimi, askeri örgütlenme, ekonomik koşullar ile değil, Türk'ün üstün ırk olması ile açıklanmıştır. Osmanlı tarihi, devşirmelerin, ulema etkisiyle, Türkün dışlandığı, ulusal benliğini kaybettiği dönem olarak da değerlendirilmiştir. *Bozkurt* dergisindeki tarihe, Türk tarihine savaş ve zafer merkezli bakıldığından, Türklerin uygarlığa katkıları yüzeysel olarak işlenmiştir. İkinci Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemine pek az değinilmiştir. Türkiye'nin Avrupa ülkelerinin gerisinde olduğunu kabul edilirken, İkinci Dünya Savaşı'na katılmaktan yana olmuşlardı. Varılan kanaat odur ki, *Bozkurt* dergisinde somutlaşan; ırkçı ve Faşist ideolojiyle sarmalanmış, geçmişi tek boyutlu gören, yaşanan zaman ve toplumsal gerçeklik ile bağı kopmuş bir tarih anlayışıdır.

Anahtar Kelimeler: Reha Oğuz Türkkan, Bozkurt Dergisi, ırkçılık, Türkçülük, Türk Tarihi.

Abstract

Turkey remained outside of the Second World War, which took place between 1939 and 1945. However, the racist ideology prevalent in Germany found supporters in Turkey. The magazine *Bozkurt* (1939-1942), published by Reha Oğuz Türkkan, advocated racist and Turanian ideas. The writings of nationalists such as Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barıman, Sami Karayel, and Nejdet Sançar were published in the magazine. In the magazine, history was accepted as a sum of wars. Civilization elements such as art, industry, state, social security, order, and public safety were considered to be the result of war. Turkish history was evaluated as a whole consisting of wars and victories. The military achievements, administrative style, military organization, and economic conditions of the Turks were explained not by these factors but by the superiority of the Turkish race. Ottoman history was also evaluated as a period in which the Turks were excluded and lost their national identity due to the influence of converts and religious scholars. Due to the war and victory-centric perspective on history in the *Bozkurt* magazine, the contributions of the Turks to civilization were superficially addressed. The Second Constitutional Period and the Republican era were barely touched upon. While it was acknowledged that Turkey lagged behind European countries, they were inclined to participate in the Second World War. The prevailing opinion is that the understanding of history embodied in the *Bozkurt* magazine is characterized by a racist and fascist ideology, a one-dimensional view of the past, and a disconnection from contemporary time and social reality.

Keywords: Reha Oğuz Türkkan, Bozkurt Magazine, racism, Turkish nationalism, Turkish History.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, hdincer@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4289-9953

Giriş

Türk Kurtuluş Savaşı; işgalleri sona erdirmek, TBMM'nin otoritesini tesis etmek, iç ayaklanmaları bastırmak yönündeki eylemler dolayısıyla, kurtuluş ve kuruluş sürecinin iç içe geçtiği çok cepheli mücadele dönemidir. İstiklali sağlamaya dönük olarak yürütülen silahlı mücadele ve bunun yarattığı gereklilikler, 1919-1922 dönemine özgü söylem ve uygulamaları yaratmıştır.

Mustafa Kemal, silahlı mücadele yıllarında, geleneksel değer ve kurumlara bağlı olan halkın mücadeleye katılımını artırarak geniş bir cephe inşa etmek zorunluluğu ile söyleminde “*millî*” ve “*millet*” terimlerine vurgu yapmıştır. Böylelikle bu terimlerin hem toplumun kolektif hafızasındaki ‘geleneksel’ anlamından hem de ‘modern’ anlamından yararlanma yoluna gitmiştir.¹ Başka bir ifadeyle “*millî*” kelimesinin “*dini olan*” ve “*ulusal olan*” şeklindeki çift anlamlılığından yararlanarak halkın mücadele azmini arttırmış, aynı zamanda sonraki aşamada belirecek olan seküler milliyetçi söyleme geçişe de zemin hazırlamıştır.²

Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde Mustafa Kemal, Türk milletini Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yetişen ve Türk ülküsünü benimseyen topluluk olarak tarif etmiştir. Irk veya etnik kökeni değil kültür temelini esas alan ulus/ulusçuluk tanımı aynı zamanda gerçekçidir. Bu niteliği ile Panislamizm, Panturanizm ve Ümmetçilik'i reddetmiştir. Türk ulusçuluğunun, ilerleme yolunda ve uluslararası ilişkilerde, bütün çağdaş uluslara paralel ve onlarla bir uyumda yürümesi gerektiğini savunmuştur. Irk kavramının uluslar için ana öge olamayacağı, ırk temelli politikaların ulusal zararlar ve uluslararası anlaşmazlıklar doğuracağı yönündeki düşünceler ise Atatürk milliyetçiliğinin, Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm konusuna bakışını yansıtmaktadır.³ 1930'larda tarih ve dil alanında kurumsal düzeydeki çalışmalar da milliyetçiliği bütünleyen adımlar olmuştur.

Milliyetçiliğin resmi yorum ve uygulamalarından ayrı bir yerde konumlanan milliyetçi bir cenah da vardı ki 1930'ların başlarında Türkiye'nin yönetim yapısında gerçekleştirilen bazı düzenlemeler bu kesimler için yeni bir dönem açacaktı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yarattığı etki, Şeyh Said İsyanı,⁴ 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileri, halkın ekonomik koşullardan memnuniyetsizliğini somutlaştıran Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi, Menemen Olayı gibi gelişmeler “... ülkenin yöneticilerinde daha güçlü bir siyasal iktidar anlayışının zorunlu olduğu kanısını uyandırmıştır.”⁵ Bu çerçevede 1931'de Türk Ocakları kapatılmış ve aynı yılda çıkarılan Matbuat Kanunu ile basın üzerinde daha sıkı Hükümet kontrol sağlanmış, üniversiteyi Cumhuriyet'e ve Devrim ilkelerine bağlı kılmak amacıyla Darülfünun Reformu (1933) yapılmış, basın yoluyla CHP dışında bir partinin kurulabileceği düşüncesi kitlelerden silinmeye çalışılmıştır.⁶

Türk Ocakları'nın kapatılması; özellikle Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kapsamı giderek genişlemiş olan milliyetçi politikalarına yön veren, yeni Türk Devleti'nin de kurucu ideolojisi olan Türkçülüğün etkisini kaybederek muhalefet konumuna

¹ Mustafa Kemal, Türk Kurtuluş Savaşı'nda milliyetçilik ve din arasındaki (geleneksel duyguyu) etkili bağı erken bir zamanlamayla fark etmiştir. Gotthard Jaschke, “Türk Kurtuluş Savaşında Milliyetçilik ve Din”, (Çeviren: Aytunç Ülker), *Tarih Okulu*, Kış 2009, Sayı: II, s. 95.

² Coşkun Türkan, “Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 8 (2021/Kış), s. 160-179.

³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 166-171.

⁴ Necdet Aysal, “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 7. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 165-170.

⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.41; Necdet Aysal, “Yönetimsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, *Atatürk Yolu*, C. 11, No. 44, (Güz 2010), s. 581-625.

⁶ Yetkin, *Age.*, s. 51-77.

düşmesi anlamına gelmekteydi.⁷ En azından resmi milliyetçilik yorum ve uygulamalarını doğru bulmayan kesimler için böyleydi.

Türkçülüğün konum kaybettiği bu dönemde, 1931’de Nihal Atsız’ın yayınlamaya başladığı *Atsız Mecmua*’da ağırlıklı olarak dış Türkler ve kültürleri işlenmiş, Sovyetler Birliği’ndeki 16 milyon Türk’ün aynı ırktan geldiği belirtilmiştir. Türk Ocakları’nın kapatıldığı ortamda Türkçülük-Turancılık yapmak sakıncalı olduğundan dergide siyasal hedefler gösterilmemiştir. Atsız’ın 1933’te yayınlamaya başladığı, ırkçılıktan yana olan *Orhun* dergisinde milliyet kan sorunu olarak kabul edilmiş, Türküm diyenin Türk kanı taşıması gerektiği savunulmuştur. Sovyetler ile ilişkilerini bozmak istemeyen Hükümet, 1934’te *Orhun*’u ve benzer fikirleri paylaşan *Geçit*, *Birlik* dergilerini kapatmıştır.⁸ Neredeyse hiçbir Türkçü derginin yayın hayatında bulunmadığı 1930’ların sonlarında *Ergenekon* (1938-1939) dergisinin yayınlanmaya başlaması, Türkçülüğü savunma refleksi ile açıklanmaktadır.⁹ *Ergenekon*’da yer verilen ana düşünceler Türkleri Anadolu’ya hapsettiği düşüncesinden hareketle Misak-ı Milli’nin reddi, bütün ideolojik ve felsefi akımların karşı durulması gereken emperyalist yayılma araçları olarak kabulüdür. Dergi, Reha Oğuz Türkkan’ın “*Faşizm Tehlikedir*” başlıklı yazıları sebebiyle Hükümetçe kapatılmıştır.¹⁰

Cumhuriyet’in ilk yıllarından başlayarak milliyetçilik, tanımlanma sorunu yaşanan dolayısıyla, birçok farklı fikri yaklaşımın gelişmesine temel olan bir konudur.¹¹ Hitler’in iktidara geçerek ırk kuramını etkin biçimde işlemesiyle birlikte Türkiye’de dergilerde işlenen Türkçülük, ırk ve ırkçılık fikirleriyle sarmalanmıştır. Nitekim 1940’lı yılların sıcak savaş günlerinde sağ ve soldaki fikir dergilerinde işlenen, kalem kavgasına girilen temel konu ırkçılık olmuştur.¹² Hükümetin savaş yıllarında izlediği dış politikaya değinmeden önce belirtmek gereklidir ki, Milli Şef döneminde, Atatürk’ün tanımladığı milliyetçilik anlayışını değiştirecek CHP kongre kararları veya anayasal düzenlemeler söz konusu olmamıştır.¹³

Türkiye, 1939-1945 arasında cereyan eden İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın dışında kalmaya dayalı bir dış politika izlemiş, diğer yandan büyük bir orduyu savaşa hazır tutmaktan kaynaklanan sorunları çözmeye çalışmıştır. Dış politikasının iç politikayı her zamankinden daha çok şekillendirdiği bu dönemde savaşın seyri, Hükümetin basın ve siyasal akımlara karşı tutumunu şekillendirirken, iç sorunlar, iktisadi ve sosyal hayata dair çeşitli düzenlemeleri gündeme getirmiştir.

Bu makalenin, kapsamı içinde yer aldığı fikir dergileri açısından bariz bir canlılığın gözlemlendiği bu dönemde sağ ve sol dergilerin ömürleri, hükümetin onları yer verdikleri görüşler itibarıyla, dış politikası açısından zararlı veya yararlı görmesine bağlı olarak değişmiştir.

Bozkurt, Reha Oğuz Türkkan tarafından Mayıs 1939’da yayınlamaya başlayan, ırkçı ve Turancı fikirleriyle öne çıkan sağ dergilerden biridir. Bu makalede *Bozkurt*’ta yer verilen

⁷ Bekir Koçlar, “Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi”, *History Studies*, Volume 5 Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık, March, 2013, s. 268.

⁸ Zafer Toprak, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 46.

⁹ Koçlar, *Agm.*, s. 268.

¹⁰ Koçlar, *Agm.*, s.280; *Ergenekon* dergisi aylık olarak (Kasım 1938-Ocak 1939) 3 sayı yayımlanabilmiştir.

¹¹ Koçlar, *Agm.*, s.268; Atatürk ulusçuluğunun değişik biçimlerde yorumlanmasının nedenlerinden biri de “gelenek” kavramıyla ilgili farklı değerlendirmelerdir. Turan, *Age.*, s. 168.

¹² Toprak, *Agm.*, s. 45.

¹³ Milliyetçilik ve Atatürk’ün diğer ilkelerinde esaslı değişiklikler çok partili hayata geçiş süreci içinde CHP’nin 1947 Kurultayı’nda gerçekleştirilmiştir. Önceki tanımlamalarda kültür ve ülkü birliği temelinde tanımlanan milliyetçiliğe, *tarih birliği* ve *ruhi bağlar* eklenmiş, milliyetçiliğin işlevi, Türk milletinin bütünlüğü ve bunun dayandığı milli ruhu ve şuuru yaşatmak ve korumak olarak belirlenmiştir. Murat Kılıç, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), s. 199; Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, (2012-Güz), s.125.

düşünceler içinde tarih kavrayışının ayırt edici yönleri, bu yönlerin çeşitli konuları ele alma biçimini nasıl şekillendirdiği tespit edilecektir. Bu çerçevede dergideki tarih, Türk tarihi, milliyetçilik, Türkçülük, Avrupa tarihi ve güncel siyasi gelişmeler hakkındaki yazılar değerlendirilmiştir.

Zafer Toprak, İkinci Meşrutiyet döneminin ve Cumhuriyetin 1940'lara kadar yayınlanmış sağ ve sol dergilerinin tanıtımını yapmıştır. Uğur Mumcu, İkinci Dünya Savaşı sonlarında Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş koşullarında sağ ve sol çevrelerin hükümetle ve birbirleriyle ilişkilerini ele almıştır. Baskın Oran, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki sağ ve sol oluşumları, yayınları ve daha çok Avrupa'daki siyasal gelişmelerle olan ilişki ve etkilenmeleri doğrultusunda incelemiştir. Bekir Koçlar, Reha Oğuz Türkkan'ın *Bozkurt*'tan önce yayınladığı *Ergenekon* dergisini, yer verdiği görüşler çerçevesinde değerlendirmiştir. Murat Kaya ise 1938-1947 arası dönemde Türkiye'de Pantürkist hareket ve bu hareket içinde Reha Oğuz Türkkan'ın yerini araştırmıştır. Ancak söz konusu yayınlarda, Bozkurt dergisinin tarih anlayışı incelenmemiştir.

Makalemizde Bozkurt'un bütün sayılarındaki yazılar değerlendirilerek adı geçen dergi, tarih anlayışı temelinde bütünlüklü biçimde incelenecektir. Böylelikle bu konudaki literatüre mütevazı bir katkı sağlanacaktır. Makalede varılacak kanaat ve yorumlar, daha geniş çaplı araştırma bütününe ilk parçası olma özelliğini taşıyacaktır. İleride, dönemin diğer Türkçü, Turancı dergileri de incelenecek, böylelikle İkinci Dünya Savaşı yılları sağ dergilerine dair, tarih anlayışı bağlamında, kapsamlı genelleme ve değerlendirmelere varmak mümkün olacaktır.

Reha Oğuz Türkkan

Bozkurt'u incelemeyen önce, Reha Oğuz Türkkan'a ve bir parçası olduğu sağ akımın savaş yıllarındaki görünümüne kısaca değinmek, söz konusu dönemde Hükümetin politikasının bu akım üzerindeki etkilerine yer vermek gerekmektedir.

1920'de İstanbul'da doğan Reha Oğuz, ilköğrenimini Saint-Joseph'te tamamlamış, babasının isteği üzerine eğitimine Kabataş Erkek Lisesi ve Galatasaray Lisesi'nde devam etmiştir. Kabataş'ta iken dönemin tanınmış milliyetçilerinden Behçet Kemal Çağlar ve Mükremin Halil Yinanç, Reha Oğuz'un öğretmenleri olmuştur.¹⁴ Türkkan'ın Turancılık konusuna ilgisi, Atatürk ile de karşılaştığı¹⁵ İstanbul Büyükkada'da oturdukları lise yıllarında¹⁶ başlamıştı. Babasının tayini sebebiyle taşındıkları Ankara'da devam ettiği Ankara Gazi Lisesi'nde Turancı fikirlerle yönelmesinde ise öğretmeni Fevziye Abdullah Tansel'in etkisi büyüktür. Gazi Lisesi'nin dergisi *Filiz*'deki ilk fikir yazısında, gerçek mutluluğun bireyin bir ideale, vatan sevgisine, olan bağlılığıyla gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Ancak kısa zaman sonra Türk ırkının üstünlüğü düşüncesi, vatan sevgisi fikrinin yerini almıştı. Lisede arkadaşları¹⁷ ile 1938'de Türk ırkından oluşan büyük bir devlet kurmak, Türk ırkından olmayanların elindeki hükümeti devirmek için sınıf arkadaşlarıyla "Gürem" adlı gizli bir dernek kurmuştu.¹⁸ Derneği, aynı yıl yayınlamaya başladığı, sayfalarında ırkçı fikirlerini ilk kez açıkça kaleme aldığı *Ergenekon* dergisi etrafına

¹⁴ Reha Oğuz'un okul değiştirmesinde, babasının Saint-Joseph'in kozmopolit ortamından rahatsız olması etkili olmuştur. Murat Kaya, *Reha Oğuz Türkkan and Pan-Turkists movement in Turkey (1938-1947)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 69.

¹⁵ 1934 yılı yaz başında Büyükkada'da misafiri İran Şahı Rıza Pehlevi'yi gezdirmekte olan Mustafa Kemal Paşa Reha Oğuz'u faytona aldığı sırada Türklük üzerine konuşmuşlardır. Türkkan, ileride, bu sohbeti değerlendirdiğinde, Türkçü fikirlerinin daha o yaşta belirmeye başladığını ifade etmiştir. Ömer Özcan, "Reha Oğuz Türkkan", *Türk Yurdu*, Yıl: 99, Sayı: 271, Mart 2010, s. 72.

¹⁶ Reha Oğuz 11 yaşında iken ailesinin taşındığı Büyükkada'da, azınlıkların kendi dillerini konuşmaları ve içinde bulunulan kozmopolit ortam, vatandaşın Türkçe konuşması için açılan kampanyalar milli duygularının gelişmesinde önemli etkiler yapmıştır. Özcan, *Ağm.*, s. 72.

¹⁷ Yakın arkadaşları Cihat Savaş Fer, Hikmet Tanyu, Ceyhan Atif Kansu, Mustafa Kızılsu, Fikret Kılıçöte idi. Murat Kaya, *Ağt.*, s. 71.

¹⁸ Baskın Oran, "İç ve Dış Politika Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24/3, 1969, s. 271

toplamaş, dergi hükümet tarafından kapatılınca *Bozkurt*'u yayınlamaya başlamıştır.¹⁹ *Bozkurt* kapatılınca Kitapseverler Kurumu'nu kurmuş, bu kurumu hükümet Halkevleri'ne bağlayınca "*Gürem*"i tekrar kurmuştur.²⁰

Turancı düşünce ve ideallerin gelişiminde Leon Cahun'un eserlerinden etkilenen Türkkan, ırk kavramına olan ilgisi sebebiyle, 1938 yılında Tarih ve Antropoloji eğitimi için Sorbonne Üniversitesi Fiziki Antropoloji bölümüne kaydolmuştu.²¹ Avrupa'da beliren savaş tehlikesi sebebiyle aynı yıl Türkiye'ye dönerek Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur. Mezuniyetini takiben İstanbul Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmış. Sorbonne Üniversitesi'nde tarih ve Türkoloji dallarında, Columbia Üniversitesi'nde deneysel psikoloji dalında uzmanlık çalışmasını tamamlamıştır.²²

Reha Oğuz Türkkan'ın, yayın faaliyetiyle fikirlerini yaymaya çalıştığı yıllar Nihal Atsız'ın Turancı cenahta daha etkin ve saygın olduğu evredir. Atsız'dan önce Rıza Nur ve Zeki Velidi Togan, Türkçüler camiasında büyük saygı beslenen kişiler idi. Rıza Nur'un ölümünden sonra lider durumuna geçmiş olan Atsız'ın, savaş yıllarında doruğa ulaşan sağ akımın yayılmasında büyük katkısı olmuştur. Türkiye'de sağ akımın, savunduğu Faşizm temelli fikirlere uygun olarak kişilerin, Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan'ın arkasından geliştiği, olgunlaştığı belirtilmektedir. Türkkan'ın, *Ergenekon*, *Bozkurt*, *Gök-Börü* dergilerini yayınlayarak kendi başına bir akım oluşturma çabası, onun Nihal Atsız ile çatışma ve uzun süren kavgalara girmesine sebep olmuştur.²³

Türkkan, *Bozkurt* dergisini 1939'da yayınlamaya başladığında İkinci Dünya Savaşı başlayalı birkaç ay olmuştu. Hükümet, dışında kalmaya çabaladığı savaşın başında hangi tarafın kazanacağını belirsizliği sebebiyle, kesin biçimde bir tarafın yanında yer almamış, dolayısıyla, basında taraf tutan dış politika yazılarını değil, iç politika suçları olarak değerlendirdiği yazıları cezalandırmaktaydı.²⁴ Bu tutum Almanya'nın Sovyetlere saldırdığı Haziran 1941'den itibaren değişmeye başlamıştır. Alman başarıları Türkiye'nin Alman etkisine girmesine sağlamıştı. Tarafsız Türkiye'nin bürokrasisi, Almanları, onların yüksek olasılıklı zaferinin sonrası için Türkiye'nin planları olduğuna da inandırmıştır.²⁵ Dış politikadaki değişiklik iç politikaya yansımış, Alman yanlısı olan basın kamuoyunu yoğun biçimde şekillendirmeye, Alman propagandası da Turancı akım üzerinde büyük bir etki yapmaya başlamıştır.²⁶ Alman orduları başarılı oldukça Hükümet sağ akıma müdahale etmemiş, aksine bazı CHP milletvekilleri ve Saraçoğlu'nun bir takım demecileri sağ akım için teşvik edici olmuştur. 2 Şubat 1943'te Almanlar

¹⁹ Murat Kaya, *Agt.*, s. 70-71.

²⁰ Oran, *Agm.*, s. 271-272.

²¹ Murat Kaya, *Agt.*, s. 69; Türkkan'ın fikri gelişiminde etkili olan, Leon Cahun'un eserleri: *La Bannière Bleue (1876), Introduction a l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines a 1405 (1896)* idi. s. 70.

²² Emre Şamlı, "Bir Türkçünün Portresi: Reha Oğuz Türkkan", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 44, Yıl: 2018, s. 194; Özcan, *Agm.*, s. 73.

²³ Zeki Velidi, Hüseyin Namık Orkun ve Hasan Ferit Cansever birbirlerine hücum eden Atsız ve Türkkan'ın aralarını bulmak için çaba harcamışlardır. Oran, *Agm.*, s. 272.

²⁴ Matbuat Kanunu hükümlerine dayanılarak gazeteler sık sık birkaç günlüğüne kapatılmaktadır. Oran, *Agm.*, s. 250.

²⁵ Alman Dışişleri Bakanlığı'nı öyle idare etmişlerdir ki, Naziler, belgelerin de gösterdiği gibi, Sovyetler'in yenilmesinden sonra Türklerin Türkistan'da "Türk-Moğol" devletler kurmak istediklerine inanmışlardır. Oran, *Agm.*, s. 264.

²⁶ "...Alman yöneticileri Türkiye içindeki sağcı akımı, gizli Alman belgelerinin de kanıtladığı gibi bol para dökerek beslemektedir." Oran, *Agm.*, s. 264; Zeki Velidi Togan ve öğrencisi, *Bozkurt* dergisi sahibi Reha Oğuz Türkkan ve başka birçok Turancı, Türk gençliğini Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa hazırlamak için 1941-44 yılları arasında, Alman gizli servisinin parası ile ve Alman faşizminin üslubu içinde, sınırsız bir şoven propagandası yürüttüler. Bütün bunlar, Türk hükümetinin göz yumması ile oldu. Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, (Çeviren: Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara, (Tarihsiz), s. 204; Oran ve Glasneck'in, Turancıların Almanlarla akçeli ilişkiler yürüttükleri yönünde iddiaları olsa da "Alman hükümetinden Büyükelçi Von Papen'e Türkiye'de "dostlarına" dağıtılması için gönderilen altınların kimlere verildiği de hiçbir zaman ortaya çıkmadı." Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 7. Basım, Tekin Yayınevi, 1993, İstanbul, s. 89.

Stalingrad önünde Sovyetler'e yenilince savaşın kaderi, dolayısıyla hükümetin sağ akımlara karşı tutumu keskin biçimde değişmiştir.

İlk olarak, Faris Erkman Temmuz 1943'te yayınladığı broşürde, Alman ırkçılığından etkilenen sağcı fikir sahiplerinin Kemalizm'e cephe aldığı, devletin nizamına karşı çıktığı, savaşan devletlerden birine tapınacak kadar sempati beslediğini belirtmiştir. General Emir Erkilet, Peyami Safa, Nihal Atsız, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon'un isimleri anılarak, *Çınaraltı*, *Bozkurt*, *Gök-Börü* dergilerini yayınladıkları, Türkiye'yi savaşa sokmak istedikleri belirtilmiştir. 18 Mayıs 1944'te yayınlanan resmi tebliğ ile rejim aleyhinde çalışanlar hakkında kovuşturmaya başlandığı, faaliyet programları, gizli şifre ve parolalarının ele geçirildiği, Nihal Atsız, Zeki Velidi, Reha Oğuz Türkkan, Dr. Hasan Ferit Cansever ve arkadaşlarının evlerinde belgeler bulunduğu, 23 kişinin tutuklandığı duyurulmuştur. İnönü'nün 19 Mayıs'taki söylevinde ise Hükümeti devirmek, TBMM'nin manevi şahsiyetini tahkir için cemiyet kuran ve Anayasaya muhalif mevkuf 23 kişinin mahkemeye verildiği belirtilmiştir.²⁷

Tutuklanan sanıkların duruşmaları 29 Mart 1945'te sonuçlanmış, çeşitli cezalara çarptırılmıştır.²⁸ Yargıtay, 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nin kararını bozmuş, serbest bırakılan sanıklar 2 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'ne gitmiş, Mahkeme 31 Mart 1947'de tüm sanıkların beraatına karar vermiştir.²⁹

Bozkurt Dergisi

Reha Oğuz Türkkan, Mayıs 1939'da *Bozkurt* dergisini yayınlanmaya başlamıştır.³⁰ Kapağında, "Her ırkın üstünde Türk ırkı!" klişesinin altında Bozkurt ibaresi, onun altında üç oklu bir yay üzerinde bozkurt resmi bulunmaktadır. Resmin altında "*Bozkurt, Ergenekon'un remzidir. Türklük yolunda sesimizin bir an bile kısıldığını görmeyeceksiniz*" cümlesi yer almaktadır.³¹

Bozkurt dergisinin sahibi, ilk 6 sayısında Mustafa Kızılsu, 7-10 arası sayılarda İsmet Rasin Tümtürk, 11. sayıda Sami Karayel, 12. sayıda ve 2. cildin 1-4. sayılarında A Nurullah Barıman'dır. Yazı işleri müdürü ise bütün sayılarında Sami Karayel'dir. Reha Oğuz Türkkan, birbirinin devamı niteliğindeki *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Gök-Börü* dergilerinin yayın politikasını belirleyen kişi olmuştur.³²

Dergide, Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barıman, Sami Karayel, Nejdet Sancar, İsmet Rasin, Cihat Savaş Fer, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, Abdülkadir İnan, Peyami Safa, Mustafa Hakkı Akansel, Mehmet Sadık Aran, Vefik Vassaf Akan, A. Süreyya Aygün, Cihat Baban, Nebil Buharalı, M. Fahrettin Çelik, Nusret Köymen, M. Şemsi Kural, Necip Ali Küçüka, Tahir Olgaç, Orhan Seyfi Orhon, Kemal Özdeş, Mehmet Öztürk, Zeki Sofuoğlu, Şakir Ülkütaşır'ın yazıları yayınlanmıştır.

Bozkurt, yayımlandığı süre boyunca birçok kez kapatılmıştır. Haziran 1939'da, "*Türk Köylüsü*" başlıklı yazı dolayısıyla 2. sayısında geçici olarak kapatılmış, mahkemeye verilmiştir. Nisan

²⁷ Oran, *Agm.*, s. 252-254.

²⁸ Zeki Velidi Togan 10 yıl, Reha Oğuz Türkkan 5 yıl, 5 ay, Nihal Atsız 6 yıl hapse mahkûm edilmişti. Mumcu, *Age.*, s. 86; Türkkan, 1944 Irkçılık-Turancılık davasından sonra Aralık 1947'de gemi ile Fransa'dan ABD'ye gitmişti. Reha Oğuz Türkkan, *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 215; ABD'ye yerleşen Türkkan askerlik görevi için yurda dönmediğinden yurttaşlıktan çıkarılmış, ABD uyruğuna geçmiş, ticaretle uğraşmış, eğitim çalışmaları yapmıştır. 1969'da ülkesine kesin dönüş yaptığında yeniden Türk uyruğuna geçmiştir. Mumcu, *Age.*, s. 89; Reha Oğuz Türkkan, 17 Ocak 2010'da vefat etmiş, İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Özcan, *Agm.*, s.74.

²⁹ Karar, askeri Yargıtay tarafından da onaylanmıştır. Oran, *Agm.*, s. 255-256; Irkçılık-Turancılık davası kapanmış olsa da sonra Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davası nedeniyle yeniden açılacaktı. Mumcu, *Age.*, s. 87.

³⁰ "Bozkurt Birinci Cildin Kısa Tarihi", *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941, s. 293.

³¹ *Bozkurt*, Sayı: 1, Mayıs 1939, Kapak resmi. Sonraki sayıların tamamında arka fonda Türk bayrağının üzerine bindirilmiş kurt başı kompozisyonu yer almış, hemen her sayıda İçindekiler kısmı kapakta yer almıştır. İlk sayıda derginin fiyatı 10 kuruş olduğu belirtilmiştir.

³² Murat Kaya, *Agt.*, s. 72

1940'ta beraat etmiş ve 28 Mayıs 1940'ta 3. sayısını yayınlamıştır. 9. sayısında “İki Yıldönümü” başlıklı yazı sebebiyle 13/01/1941 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatılmış, 28/04/1941'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yayımına izin verilmiş, 06/06/1941 tarihinde 10. sayısı yayınlanmıştır. 11. sayıda, bütün Türklerin yaşadığı yerleri gösteren harita ve “Türklük Bekliyor” başlıklı başyazı sebebiyle, ilkin Örfi İdare Komutanlığı, sonra da, 25/07/1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yeniden kapatılmıştır. 27/11/1941'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yeniden yayımına izin verilen *Bozkurt* 26/12/1941 tarihinde 12. sayısını yayımlayarak birinci cildini tamamlamıştır.³³ Toplam 18 sayı yayınlanan derginin 11. sayısı mevcut değildir.

Dergide Türk tarihi, milliyetçilik, Türkçülük, ırkçılık en çok işlenen konular olmuş, bunları Türkiye dışındaki Türk topluluklarına dair yazılar izlemiştir. Daha az olmak kaydıyla; yayın ve fikir dünyasındaki aylık gelişmeler, komünizm, tanınmış Türkçüler, dil, ahlak, önemli olay veya kişilere dair yıldönümlerine yer verilmiş, kültür, edebiyat, moda, Avrupa tarihi dergide en az işlenen konular olmuştur. Her sayıda Türk tarihi, milliyetçilik, savaş, kahramanlık, vatanseverlik, fedakârlık temalı şiirlere de yer verilmiştir.

Ziya Gökalp³⁴, Dr. Rıza Nur, Nihal Atsız, Velet Çelebi İzbudak, Necip Türkçü, Besim Atalay ve Namık Kemal de aldıkları eğitim, meslekleri ve ürettikleri eserler çerçevesinde dergide tanıtılmıştır. Adı geçen aydınlar, daha çok Türkçülüğe katkıları ve *Bozkurt* yazarlarının görüşleri ile örtüşen fikirleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ziya Gökalp'ın dar bir çerçevede değerlendirildiği, Yusuf Akçura hakkında yazı yazılmadığı da belirtilmelidir.

Tarih-Savaş-Uygarlık

Bozkurt sayfalarında insanlık tarihi, savaşlar toplamı olarak kabul edilmiştir. Buna göre, tarihetekik eden alimler, her bir sulh yılına karşılık on üç yıl savaş yılı olduğunu, sulhların gerçekten birer mütareke olduğunu ve medeni milletler arasında asırlar geçtikçe savaşın azalmadığını, bilakis arttığını tespit etmişlerdir. Büyük devletlerde medeniyet seviyesi arttıkça savaş da artmıştır. MÖ 1496'dan MS 1861 yılına kadar, 3130 savaş yılı ve 224 sulh yılı geçmiştir. Milletler XIV. ve XV. asırlarda, XIX. asırdakinden daha az savaşmışlardır. Bu da medeniyet ilerledikçe, savaşın da arttığını göstermektedir.³⁵

³³ “Bozkurt Birinci Cildin Kısa Tarihi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941, s.293.

³⁴ Ziya Gökalp hakkındaki yazıda, Lütfi Erişçi'ye cevap olarak, Gökalp'ın Türkiye'de içtimaiyatın kuruluş ve gelişimindeki rolü ele alınmıştır. Necip Ali Küçük, “Cevaplar: Ziya Gokalp'a Saldıranlar”, *Bozkurt*, Sayı: 1, 1939, s. 20-23; Rıza Nur, Türk kanından olmayanlara dönük hasmane yaklaşımı sebebiyle övülmüş, eserleri zikredilmiştir. “Türkçüleri Tanıyalım: 1-Dr. Rıza Nur”, *Bozkurt*, Sayı: 5, 1939, s. 111; Nihal Atsız, gerçekçi, müfrit ırkçı, inanmış Pantürkist biçiminde tanıtılmış, kitapları ve yayınladığı dergilere değinilmiştir. Reha Oğuz Türkkan, “Türkçüleri Tanıyalım: 2-Atsız”, *Bozkurt*, Sayı: 6, 1939, s. 138-139; Veled Çelebi İzbudak, eğitimi, fikri gelişimi, arkadaş çevresi ve Türk dilinin arlaşmasına katkıları yönüyle tanıtılmıştır. Hüseyin Namık Orkun, “Yaşayan Türkçüler: 1-Veled Çelebi İzbudak”, *Bozkurt*, Sayı: 7, 1939, s. 158-159; Necip Türkçü, Genç Kalemler hareketinin ortaya çıkışındaki katkısına, saf ve temiz Türkçe konusundaki fikirleri ve eserlerine yer verilmiştir. Hüseyin Namık Orkun, “Yaşayan Türkçüler: 2-Necip Türkçü”, *Bozkurt*, Sayı: 8, 1939, s. 183; *Bozkurt*'ta yazıları da yayınlanan Besim Atalay'ın fikri gelişimi başarıyla işlenmiş, Milli Mücadele'deki faaliyetlerine, yazdığı eserlere değinilmiştir. Hüseyin Namık Orkun, “Yaşayan Türkçüler: 3-Besim Atalay”, *Bozkurt*, Sayı: 9, 1939, s. 214; Namık Kemal, hakkında yazılan olumlu ve olumsuz düşünceler açısından ele alınmıştır. Kemal'i kötülemenin vatanperverlik, milliyetçilik, hürriyet, namus ve fazileti kötülemek anlamına geldiği, bu yaklaşım içinde olanların mukaddes değerleri dünyadan kaldırmak isteyen komünistler olduğu savunulmuştur. Yazı, Namık Kemal hakkında zıt değerlendirmelerden örnekleri barındırma yönüyle önemlidir. Necdet Sancar, “Namık Kemal'e Saldıranlar”, *Bozkurt*, Sayı: 1, Mayıs 1939, s. 23-26; Namık Kemal, fikir ve kalem savaşı ile Cumhuriyet dönemindeki birçok neticeleri hazırlayan düşünür olarak anılmıştır. Namık Kemal'e saldırmanın, Türk düşmanlığı belirtisi olduğu savunulmuştur. Nihal Atsız, “İki Yıldönümü”, *Bozkurt*, Sayı: 9, İlkânun 1940, s. 201; başka bir yazıda Namık Kemal'in fikir hayatı, hürriyet mücadelesi, sürgün edilmesi, Midilli ve Rodos'taki idareciliği, idealistliği ve dürüstlüğü üzerinde durulmuştur. “Namık Kemal Hayatı ve Hayatından Parçalar”, *Bozkurt*, Sayı: 9, İlkânun 1940, s.202-203; Aynı sayıdaki diğer bir yazıda Namık Kemal'in edebiyat alanındaki yenilikçi hamleleri, eserleri, ele aldığı konuların çeşitliliği işlenmiştir. Kemal, halkta uyulamakta olan duyguları uyandırmada büyük katkıları olan aydın olarak nitelenmiş, modern Türklüğün en mühim siması olarak kabul edilmiştir. Dr. Şükrü Akkaya, “Namık Kemal ve Almanya”, *Bozkurt*, Sayı: 9, İlkânun 1940, s. 204.

³⁵ Reha Oğuz Türkkan, “Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?”, *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, s. 132-133.

Savaşın kaçınılmaz doğa kanunu, olumlu gelişmelerin anası, barışın ise yozlaşma ve bozulmanın sebebi olduğu savunulmuş, bu görüşü desteklemek için özellikle Batılı tarihçi, sosyolog ve yazarların görüşlerinden yararlanılmıştır: Savaşın gitgide azaldığını iddia edenler, sosyolojik etütlerde hiçbir ihtisası olmayan hayalperestlerdir. Öyleyse savaş geriliktir, barbarlık devrine dönmektir diyenler ilmen yanlış söylemektedirler. Savaş milletlerin anasıdır. Zira savaş olmasaydı insanlık hayvan sürüsü seviyesinden yükselemeyecek ve muntazam çalışmaya alışamayacaktı. Sanat, sanayi, polis, devlet, sosyal emniyet, intizam, asayiş, fedakârlık, feragat, kanunlara itaat bütün bir medeniyeti savaş yaratmıştır. Savaş tekâmül amillerinden biridir. Savaşların kanlı ve sert havası içinde kanunlar, güzel sanatlar ve ilimler doğmuştur. Kâinata atomlardan yıldızlara kadar tezatların mücadelesine şahit olunduğu, hayat için savaş prensibinin bir bilim adamının canlılar âlemine dair en kuvvetli saptaması olduğu, insanın da doğduğu andan başlayarak savaşa girdiği savunulmuştur.³⁶ Barış, ceset; savaş candır. Savaş olmasaydı medeniyet olmazdı.³⁷

Roma medeniyetinin daimi savaşlar içinde doğduğu, Japonların Ruslar ile savaştıktan sonra medeniyette ilerlediği, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın ilerlemelerinin de savaşlarla ilgili olduğu, Osmanlı Devleti'nin en çok savaştığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda medeniyetçe eşsiz bir parlaklığa ulaştığı, azalan harp çağı olan XVIII-XIX. asırların ise azalan bir medeniyete tekabül ettiği belirtilmiştir. Türk Milli Mücadelesi de, son kalkışımız ve kötürümlüğümüzden kurtuluşumuz olarak yorumlanmış, ilerleme hamlelerimizin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başladığı belirtilmiştir.³⁸

Savaşlarda kan döküldüğü, fabrikaların, evlerin yıkıldığı, şehir hayatının durakladığı, ancak her harp sonunda cemiyetlerde yeni bir hayat ve medeniyet çağının doğduğu, içtimaiyat ilminin de savaşın zararından çok, faydası olan bir müessese olduğunu katıyetle ispat ettiği savunulmuştur.

Savaş-hak-hakem ilişkisi ise dergide yer bulan en çarpıcı ve akıl ile izah edilemeyecek yaklaşım olsa gerektir: Hak, her varlığın layık olduğu mevkide bulunması ve diğerine göre birtakım şeylere sahip olmasıdır. Yenen, yenilen milletin hakkından daha fazla bir hakka sahiptir. Hegel'in, "*kuvvet haktır ve kuvvet hakkı yaratır*" sözü ile Atatürk'ün, "*Meydan muharebesi milletlerin ahlaklarıyla, harslarıyla, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle çarpıştıkları bir imtihan sahasıdır. Milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri bu çarpışma sahasında ölçülür*" cümlesi paylaşılmış, "... Savaş(ın) iki hak arasında hakemlik gören ve hakla haksızlığı ayırt eden ezeli ve ebedi bir adalet müessesesi..."³⁹ olduğu savunulmuştur.

Savaşların insanlık tarihinde geliştirici rol oynadığını ileri süren düşüncelerden sonra sulhun zararlarına değinilmiştir. Sulhun müfrit bir egoizmi beslemekle, her türlü ahlaksızlığı, rüşveti, içtimai bozuklukları adeta teşvik ettiği, korkunç felaketlere ve milli tefessühlere sebep olduğu, dolayısıyla, uzun bir sulhun millet için de, medeniyet için de müthiş bir felaket olduğu savunulmuştur.⁴⁰

Sulh uyku; savaş harekettir. Sulh ancak harbe hazırlanmak içindir.⁴¹ İnsaniyet ebedi sulha kavuştuğu gün, ahlak ve insan zekâsı en büyük tehlikelere maruz kalacaktır. Savaş kalkarsa devlet otoritesi zayıflar, hürriyet anarşi raddelerine varır. Savaş durduğu, ebedi sulh tahakkuk ettiği an ölüm ve yokluk başlayacaktır. Hintlilerin sulhçu felsefeleri, tarih boyunca istila edilmelerine ve köleleştirilmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla, bize savaşçı ahlaki lazımdır. Bu düşünceleri

³⁶ Alıntılar, Sorokin, J Sepulcre, Camille Benoit, R Davie, Anatole France, Heraklit, Darwin ve Voltaire'dendir. Reha Oğuz Türkkan, "Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?", *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, s. 133-135.

³⁷ Kerim Yund: "Savaş", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s. 199.

³⁸ Reha Oğuz Türkkan, "Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?", *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, s. 135.

³⁹ Türkkan, *Agm.*, s. 136.

⁴⁰ Türkkan, *Agm.*, s. 134-135.

⁴¹ Kerim Yund, "Savaş", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s. 199.

tamamlayıcı biçimde, Türkiye’de milletin eğitimini üstlenenlerin Hariciye Nazırı gibi, barışı yücelten konuşmalar yapmamaları istenmiştir.⁴²

Görülmektedir ki *Bozkurt*’ta, savaşların, barış dönemlerine kıyasla daha fazla olduğu yönündeki istatistiksel bilgi, tarih kavrayışına esaslı bir dayanak olmuştur. Böylece, geçmişte milletlerin başlıca faaliyetinin savaş olduğu, gelecekte de bu durumun değişmeyeceği kabul edilmiştir. Bu bakış açısıyla, dünyada barışı korumaya dönük çabalar düşünmeye ve yazmaya değer bulunmamıştır. Bunun yanında *Bozkurt* yazarları, savaşı yüceltme yönündeki kendi görüşlerini takviye etmek için Avrupalı düşünürlerden tek yanlı seçmeler yaptıkları da barizdir.

Orta Asya Türk Tarihi

Bozkurt dergisinin tarih anlayışını anlamakta işlevsel olan milliyetçilik anlayışına ve temel çizgilerine değinmek yararlı olacaktır. Türk’ün üstünlüğüne inanmak, sevincine ve kederine ortak olmak, tarihini, dilini bütün değerlerini sahiplenmek, ahlakını, karakterini, kanını, ırkını sevmek, modern yöntem ve tekniklerle milli harsı korumak ve geliştirmek, Türk aile ananesine uymayan şekil ve modalarla mücadele etmek, inkılapçı ve ananesine bağlı olmak, Türk kanının hususiyetlerinin kaybolmaması için tedbir almak, Türk’ten gayri insanları ve milletleri düşman bilmek, komünizm, liberalizm, parlamentarizm, anarşi, başıboş ferdiyetçilik, beynelmilecilik ile mücadele etmek, milletin daima müstakil ve birleşmiş olmasını istemek, milletini iyi idare etmeyenlere karşı mücadele etme cüretini kendinde bulmak, rüşvet, suiistimal, iltimas, dalkavukluk, tembellik, miskinlik ve yolsuzlukla mücadele etmek, milliyetçilik prensibinde doğrudan doğruya mündemiç bulunan unsurlar olarak kabul edilmiştir.⁴³

Dergide, Türk tarihinin Orta Asya evresine ilişkin yazılarda Reha Oğuz Türkkan’ın, tarih kavrayışı kadar ırkçı düşüncüyü neden/nasıl benimsediği de saptanabilmektedir.⁴⁴ Türkkan, Sümer uygarlığını, Turfan medeniyetini, Mete’nin bayrağı ardında Çin ordularını yenmesini, Atilla’nın bütün Avrupa’yı titretmesini, Papa’ya atının üzengisini öptürmesini, Tuğrul Bey’in Arabın yaydığı dini ölümden kurtarmasını, Selçuk ve Osmanlı medeniyetini, Şu’nun İskender’i, Cezzar Ahmet Paşa’nın Napolyon’u yenmesini, Alparslan, Timur, Yıldırım ve Yavuz’un askeri başarılarını kanında ilk Türkçülük nurunu, ruhundaki ebedi milliyetçilik ateşini besleyen unsurlar olarak anmıştır. O, söz konusu tarihsel başarılar aracılığıyla, her ırkın üstünde Türk ırkı sözünün doğruluğunu bütün enginliğiyle anlamıştır.⁴⁵

Türkkan’a göre Tanrı Türk’ü yaratmakla kudretini ispat etmiştir. Türk, Tanrının yeryüzündeki vekilidir ve içindeki ilahi kudrete inanır. Türk’ün büyüklüğü görüşünü dini ifadelerle takviye ederken bariz biçimde anlaşılmaktadır ki, ondaki ırkçı, Türkçü görüşün kaynağı Türk tarihidir: “*Atalarımın mucizesini bilen ben nasıl olur da Türkçü olmam! Böyle bir insan nasıl olur da çilgincasına milliyetçi olmaz!*”⁴⁶

⁴² Alıntılar, Ernest Renan, Herbert Spencer, Tonyukuk, Behçet Kemal Çağlar’dandır. Türkkan, “Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?”, *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, s. 135.

⁴³ Reha Oğuz Türkkan, “Türkçülüğün Ana Hatları: 1. Milliyetçilik (Milliyetçiliğin Şartları)”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 2/14 Perşembe 12 Mart 1942, s. 31-32; Türkçülük ve milliyetçiliğin hangi fikir ve yaklaşımları içerdiği konusunda Türkkan’ın yazısına yer verilmişse de dergideki bütün yazılar göz önünde bulundurulduğunda, diğer yazarların Türkkan ile ortak görüşte oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Tüm ve tutarlı tutarlı bir faşizm doktrininden söz edilemese, yeterli bir tanımla verilemese de çeşitli faşizm örneklerinden ortak özellikleri saptanabilmektedir. İnsana güvenmemesi, akılcılık dışına çıkışı, savaş ve emperyalizm yanlılığı, totaliterliği, tek partililiği, seçimi değil plebisiti tercih etmesi, idarenin seçkin bir ekibin işi olduğunu kabulü, milletleri, emretmek veya itaat etmek için yaratılmış olan biçiminde sınıflama, anti liberallik, eşitlik aleyhtarlığı, devleti tanrılaştırma, çoğulcu ve demokratik siyasi hayata karşı olma, ferdi değil kitlenin varlığını kabul etme faşizmin “asgari müşterekleri”dir. İtalyan faşizmine göre insanı insan yapan millet (Devlet), Alman Nasyonal sosyalizmine göre kan ya da ırktır. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. Basım, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1969, s. 918-927.

⁴⁵ Reha Oğuz Türkkan, “Türk Tarihi”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s. 177

⁴⁶ Türkkan, *Agm.*, s. 178.

Hüseyin Namık Orkun, *Bozkurt* sayfalarında az rastlanan türdeki yazısıyla Türk tarihini uygarlık yönüyle ele almıştır. Orkun'a göre, Türk tarihi mevcut milletlerin tarihinden çok daha eskidir. Şehname'den, Nibelungen'den Chanson de Roland'dan daha zengin, daha geniş efsaneleri, destanları vardır. Onun tarihi bütün Asya'nın tarihidir. Diğer kavimler Türk'ten medeniyet almıştır. Çin, Hint, Rus, İran, Arap, Ermeni, Bizans ve Macar tarihleri Türk'ün tarihiyle alakadardır. Viyana ve Berlin müzelerinin bazı bölümleri Türk sanat eserleriyle doludur. Türk, "atları... Tuna boylarında su içerken ... Latince'den eser tercüme eden alimler..." de yetiştirmiştir.⁴⁷Orkun, başka bir yazısında, Hun kağanı Çit-ki'nin Çin'e karşı haysiyet mücadelesini, İlateriş'in Göktürk bağımsızlığı için savaşımını, Kuman kralı Kuthen'in, düşman elinde ölmektense, aile fertlerini de dâhil ettiği intiharını anlatmıştır.⁴⁸ Orkun, Türk-medeniyet ilişkisi konusunu sürdürmeyip savaş ve kahramanlık temalarına geçerken, düşmanların ve Türk tarihini bilmeyenlerin Türklerin başarılarını sadece savaşçı özellikleriyle açıklamasından da şikâyet etmektedir. Bu arada Türk tarihi okumalarından, Türkkan ile aynı kanaate varmaktadır: "Bütün bir tarihi hakikat şunu haykırıyor: Her ırkın üstünde bir tek ırk vardır: Türk ırkı."⁴⁹

Başka bir yazıda Türk-medeniyet ilişkisine, ana hatları ile de olsa, yabancı bir yazardan alıntı ile değinilmiştir. Orta Asya'dan muhtelif coğrafyalara yönelen bütün Türk boylarında daimi savaştan doğma hamle kuvveti mevcut olduğu, bu kudretli ve genç hamlelerin insanîyetin kültürel teşkilatında derin dâhili değişiklikler yaptığı, milletlerin terakki yollarında yürüyüşlerinin bu değişimler tarafından tayin edildiği belirtilmektedir.⁵⁰

Türk'ün savaşlardan etkilenme biçimi de ele alınmış; başka ulusların çetin boğuşmalardan maddeten ve manen yıpranarak çıktıkları, bizim, maddeten yaralansak da manen çelikleşmiş olarak çıktığımız ifade edilmiştir. Savaş heyecanının ateşinin ulusal bünyemizi yıkadığı, mikropları temizlediği belirtilmiştir. Bu yaklaşım sonucunda, "Türk ırkına fırtınalardan, yıldırımlardan, ateşlerden bir tehlike yoktur. ...bunlar bizim kendi iklimimizdir... bize sulh, sükun ve rahatın zehirli havasından tehlike gelebilir..."⁵¹biçimindekiyargıya varılmıştır.

Türk'ün taşıdığı vasıflar da savaşların eseri olarak kabul edilmiştir. Sayısız kahramanlık, şaşılacak bir kudret, kuvvet, fevkalbeşer bir cesaret, eşsiz bir fedakârlık Türk ile özdeşleşmiş niteliklerdir.⁵² Türklük ve kahramanlık birbirinden ayrı olarak düşünülmesi mümkün olmayan iki kelimedir.⁵³Rene Grousset, Fernand Grenard, 16. yüzyıl seyyahı Postel'den yapılan alıntılarla Türk'ün bu niteliklerinin, Batılı düşünürlerce de kabul edildiği belirtilmiştir.⁵⁴

Savaşlar ve zaferlerle yoğrulmuş tarihi sebebiyle Türk'ün, en çok düşmana sahip, en çok kin beslenen millet olduğu, dolayısıyla, mukabele ve galebe için çok çalışmak, çok kuvvetli olmak zorunda olduğu, bu sebeple milli kin, milli intikamın çalışma terbiyesinde mühim yer tutması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵

Bozkurt'ta, Türklerin, Orta Asya ve batı yönündeki coğrafyalardaki tarihinin, savaş ve kahramanlık merkezli anlatıldığı görülmektedir. Türk'ün başka uluslara medeniyet taşıdığı sıklıkla vurgulansa da bunun hangi alanlarda nasıl gerçekleştiğini ele alan yazılar pek azdır.

⁴⁷ Hüseyin Namık Orkun, "Her Irkın Üstünde Türk Irkı", *Bozkurt*, Sayı: 2, Haziran 1939, s. 33; Türk'ün asırlardan beri dünyanın dört bucağına medeniyet meşalesini taşıması savaşçılığındandır. Kerim Yund, "Savaş", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s.199.

⁴⁸ Hüseyin Namık Orkun, "Türk Tarihinde Kahramanlık", *Bozkurt*, Sayı: 5, Ağustos 1940, s. 123-124.

⁴⁹ Hüseyin Namık Orkun, "Her Irkın Üstünde Türk Irkı", *Bozkurt*, Sayı: 2, Haziran 1939, s. 33.

⁵⁰ Değerlendirme, Stephan Ronart'a aittir. Reha Oğuz Türkkan, "Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?", *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, s. 135.

⁵¹ İsmet Rasın, "Tehlikeli Hava", *Bozkurt*, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 1940 s.75.

⁵² R Oğuz Türkkan, "Türk Tarihi", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s. 177.

⁵³ Nejdet Sancar, "Türklük ve Kahramanlık", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 9, Birinci Kanun 1940, s. 206.

⁵⁴ Sancar, *Agm.*,222.

⁵⁵ Fethi Tevet, "Türkçülükte Milli Kin", *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940, s. 181; Milli kini canlı tutan düşünürler olarak Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ahmet Hikmet, Süleyman Nazif, Rıza Nur, Mehmet Emin anılmıştır. s. 181.

Dolayısıyla, temel hedeflerinden biri Türk'ün uygarlığa katkılarını keşfetmek olan 1930'ların Türk Tarih Tezi'nin gerisine düştükleri de aşikârdır. Dergide, Türk'ün savaşçılığı/savaşları ve zaferleri en önemli kabul edilen, en çok anlatılanıdır. Bu yaklaşım, ağır sonuçları olan yenilgileri görmezden gelmek, askeri başarıları devlet yönetimi, askeri örgütlenme, iktisadi koşullar ile değil Türkün üstün ırk olmasıyla açıklamak biçiminde tezahür etmiştir.

Osmanlı Tarihi

Selçuklu ve Osmanlı tarihine dergide az yer verilmiş, daha çok da İslam'ın anlaşılma ve uygulanma biçimleri çerçevesinde, Türk kültürünün aslından uzaklaştığı asırlar olarak değerlendirilmiştir. İslam enternasyonalizminin ırkımızı unutmamıza sebep olduğu, nihayetinde atalarımızın birer Arap züppesine dönüştüğü, dili Arap ve Acem olan Osmanlı'nın ruhça da Arap ve Acem olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem kurumları da Türk kültürüne, Türk'ün yönetimdeki ağırlığına etkisi açısından ele alınmıştır. Buna göre Şeyh Edebali'den başlayan, Hacı Bektaş Veli'ye dayanan zihniyet devşirmelere kapı aralamıştır. Arabistan çöllerinden, şuradan, buradan kopup gelen birçok tarikat erbabı din maskesi altında tekkeler kurmuş, mürit toplamış, padişahlardan bol ihsanlara nail olmuşlardır. Sonradan ulema kuvvetinin nüvesini oluşturacak olan bu tarikat erbabı Osmanlı saltanatının etrafında toplanmış, siyasi haklara sahip olmuştur. Ulema, akla gelmedik bidat derecesinde hükümler vermiş, koyu taassup yaratmıştır ki bu hükümler, Türk adet ve ananatına tamamıyla zıt mahiyette olmuştur. Öz Türkler Şamanizm'den kalma adet ve ananelerine sadık kalmayı sürdürmüşlerdir.⁵⁷

Ulemanın yanında bin Rum genç ile kurulan Yeniçeri Ocağı'nın büyüdüğü, giderek devleti hükmü altına aldığı, Saraydaki Rus, İtalyan, Macar, Rum, Ermeni kadınların iktidarı ele geçirmesiyle de Türk saltanatının ve yurdunun Müslümanlık kıyafetindeki devşirmelerin eline düştüğü vurgulanmıştır.⁵⁸

Celali İsyanları, Türklerin söz konusu kötü yönetime tepkisi olarak değerlendirilmiş, Kuyucu Murat iki yüz bine yakın Anadolu çocuğunu yok eden, milletin ruhundaki mücadele azmini, enerjisini kazıyan yönetici olarak zikredilmiştir.⁵⁹ Bunun yanında isim vermeksizin Osmanlı tarihine dair eser yazan tarihçiler de eleştirilmiştir. Yükselme devri askeri başarılarını Yeniçerilere bağlayanların, tarihi ecnebi ruhuyla yazdığı, Türk'e pay bırakmadığı, oysa Yeniçerilerin her vakit muharebeden kaçtığı, zaferi Anadolu tımarlısı, zeametlisi, sipahisi ve Kırım akıncıları gibi halis Türklerin kazandığı savunulmuştur.⁶⁰ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile onun yerini Hıristiyanlığın aldığı, Tanzimat-ı Hayriye'nin Osmanlı Hıristiyanlarının hürriyeti anlamına geldiği, zira Tanzimat'ın milli cereyanlara kapı açtığı ifade edilmiştir. Türklüğe kaynaşmamış devşirmelerin, Mütareke döneminde de kulüpler açtığı, ayrılık peşinde koştuğu vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde devşirmelerin yönetiminin Türklere etkisi, "*Saltanat süren, idare eden, soyan soğana çeviren hep devşirme idi. Öz Türk yine köylü, yine çiftçi, yine esir idi.*"⁶¹ biçiminde

⁵⁶ "Ergenekoncu, Türk Tarihinde Dil Davası", *Bozkurt*, Sayı: 1, Mayıs 1939. s. 11.

⁵⁷ Sami Karayel, "Devşirme Ruhu, Devşirme Kuvveti", *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 5/17 Perşembe 11 Haziran 1942, s. 106-107.

⁵⁸ Sami Karayel, "Osmanlı Türkleri tarihinde Devşirmeler", *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941, s. 288; Yeniçeri Ocağı'nın "*Tamamı Bektaşî idi. Bir nevi bidat da bunlar vaz etti.*" Sami Karayel, "Devşirme Ruhu, Devşirme Kuvveti", *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 5/17, 11 Haziran 1942, s. 106-107.

⁵⁹ Sami Karayel, "Devşirme Ruhu Devşirme Kuvveti", *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 6-18, 25 Haziran 1942 s. 107.

⁶⁰ Sami Karayel, "Osmanlı Türkleri Tarihinde Devşirmeler", *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941, s. 288; Yüzerce yıl Türk ırkı orduda hıyaneti Türk olmayanlardan gördü. Tarihin her sayfasında Türkün eşsiz kahramanlığını görürüz. Nerede hıyanet varsa orada soyu bozukluk ve Türklük için zarar vardır. "Bozkurt-Aylık Olgular", *Bozkurt*, Sayı:3, Mayıs-Haziran 1940, s. 79.

⁶¹ Sami Karayel, "Osmanlı Türkleri Tarihinde Devşirmeler", *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941, s. 288.

özetlenmiş ve “Devşirme ruhu/kuvveti Osmanlı Türkleri imparatorluğunu yıkmıştır.”⁶² kanaatine varılmıştır.

İslam öncesi Türk tarihinde beliren yaklaşım Osmanlı Tarihi ele alındığında farklılaşmış, savunulan ırkçı dünya görüşü ile tutarlı biçimde; dinin ve devşirmelerin etkisi ile Türk’ün, ona üstünlüğünü sağlayan vasıfların kaybedilme veya yozlaşma aşaması olarak yorumlanmıştır. Bu bakış Türkçüleri, laik bir bakış açısına taşımıştır. Atatürk’ün dini, Türkün kültür ve benliğini unutturan unsur olarak kabul ettiği, millet tarifinde dine yer vermediği hatırlanınca, Atatürk ile Türkçülerin, millet ve milliyetçilik konusundaki fikirlerinin kısmen çakıştığı görülmektedir.

Türk Devrimi

İkinci Meşrutiyet dönemi, Kurtuluş Savaşı ve Türk Devrimi de dergide az yer verilen konulardandır. 1908 İnkılabı, Türk’ün kendini bulma, sorunlarına çözüm arama çabalarının savaşlar sebebiyle yarım kaldığı dönem olarak anılmıştır.⁶³ Çanakkale Savaşı’nın yıldönümünde, Çanakkale ve Sakarya zaferleri, Ortaçağ nizamında kalarak idrakimizin dört yüz yıl gecikmesinden sonra gerçekleşmiş önemli atılımlar olarak değerlendirmiştir.⁶⁴

Kurtuluş Savaşı, zor koşullara rağmen Türk’ün kanındaki asalet ve savaşçılıkla ayağa kalktığı, kötürümlükten kurtulduğu aşama olarak nitelenirken, 1919 yılında başlayan İstiklal Savaşı, asırların hasta adamı Osmanlı Devleti’nin ölümü, yeni bir Türk Devleti’nin kuruluşu olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵

1930’larda Atatürk’ün yönlendirme ve katkılarıyla başlayan, Avrupa’nın, Anadolu toprakları hakkındaki iddiaları ve Türklerin uygar olmadığı yönündeki önyargılarına karşı savunmacı bir nitelik taşımanın yanında, Cumhuriyet nesillerinde laik ve uygarlık temelli bir zihniyet yaratmayı amaçlayan tarih çalışmaları ve bu çerçevede ortaya çıkan yeni tarih yaklaşımını/ eserlerini kapsayan Türk Tarih Tezi⁶⁶ ile ilgili yazılanlar da dikkate değerdir.

Nihal Atsız’a göre, söz konusu çalışmalar ile milletimizin tarihi çok uzaklara götürülerek ve bugün sahip olduğumuz topraklarda vaktiyle yaşayan insanlar Türk olarak kabul edilerek, tarihimiz karmakarışık bir hale sokulmuş, bu ifratla beraber tefritler de yapılarak tarihimizin 1923’ten başladığı bile iddia edilmiştir. Sakalar devrinde başlayıp aralıksız bugüne kadar sürdüğüne göre Türk milletinin tarihinin, 900 yıl değil, 25 asır olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Atsız, yanlış bulduğu tarih iddialarının birtakım menfaatler dolayısıyla savunulduğunu yazsa da, menfaatlerin neler olduğu hakkında bir açıklama yapmamaktadır.

Benzer görüşlere sahip olan Türkkan’a göre, bizde birtakım yalancı âlimler, (Türk Tezi) diyerek milli ve irki tarihimizi bozmakla meşgul olmakta, bizim olmayan tarihleri bizim gibi göstermektedirler. Irkımızın tarihinin sağdan soldan çalmalara tenezzül ettirmeyecek kadar engin ve ulu olduğunu belirtmiş, Tarih Kurumu’nun, Atatürk’ün Tarih Tezi’ne dair fikirlerini mübalağa ettiğini savunmuştur.⁶⁸

⁶² Sami Karayel, “Devşirme Ruhu, Devşirme Kuvveti”, *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 5/17, 11 Haziran 1942, s. 107.

⁶³ Ali İhsan Sabis, “Türkün Hamaset Levhalarından: 18 Mart 1915 Zaferi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942, s.44.

⁶⁴ Peyami Safa, “Çanakkale”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942, s. 43.

⁶⁵ Ali İhsan Sabis, “Yurdumuzun Yükselmesi İçin Nasıl Çalışalım? A’dan Z’ye Kadar Bozukmuş Şu Halde Türkçü Ruh İle Ne Yapalım?”, *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 6-18, 25 Haziran 1942, s. 10.

⁶⁶ 1930’ların başında yeni bir tarih yazıcılığının ortaya çıkışında belirleyici olan siyasal, kültürel sebepler hakkında: Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim (Konferanslar ve Makaleler) (1935-1978)*, TTK Basımevi, Ankara, 1980; s. 95-102; Aynı sebepler hakkında başka bir değerlendirme için: Zafer Toprak, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 70-105; Mustafa Kemal’de gittikçe güçlenen Türklük duygusu, Türklerin tarih boyunca uygar bir kavim olduğunu kanıtlamak gerektiği inancına dönüşmüştür. Turan, , *Age.*, s. 168; Anılan dönemin tarih çalışmaları tarih, arkeoloji, antropoloji ve dilbilimi kapsayan disiplinler arası “sentez” tarihçiliğidir. Toprak, , *Age.*, s. 277.

⁶⁷ Atsız, “İki Yıldönümü”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 9, Birinci Kanun 1940, s. 201.

⁶⁸ Reha Kurtuluş, “Aynı Yazıları, Hadiseleri”, *Bozkurt*, Sayı:2 Haziran 1939, s. 54.

Türk Tarih Tezi'nde beliren temel yaklaşımlardan biri de Türkleri Sümer, Roma gibi büyük uygarlıkları kuran veya derinden etkileyen topluluk olarak kabul ettiği, bunu yapmakla Türklerin medeni bir toplum olduğunu kanıtlamayı, aynı zamanda Türk ulusuna özgüven aşılmasını amaçladığı bilinmektedir.⁶⁹ Yukarıdaki bölümlerde değinilen fikirler hatırlandığında, barizdir ki, tarihte Türk'ün rolünü abartma konusunda, *Bozkurt* yazarlarının düşünceleri ile Tarih Tezi arasında ortaklık söz konusudur. Batılı devletlerin Türklerin Anadolu'daki varlığına dair kabul edilemez olan düşüncelerine⁷⁰ karşı, Türklerin, Anadolu'nun en eski sakinlerinin torunları olduğunu kanıtlamak Tez'de beliren diğer bir yaklaşımdır.⁷¹ *Bozkurt*'taki Türkçüler Türklüğü kan ve soy temelinde tanımladıklarından, İlkçağ Anadolu topluluklarının Türk olarak kabul edilmesini yanlış bulmaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı

Bozkurt'ta tarihe, Türk tarihine savaşlar/zaferler cephesinden bakıldığı bilindiğine göre İkinci Dünya Savaşı hakkındaki görüşlerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Dergideki yazılara bakıldığında, Türkçülerin, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesi yönünde beklentileri olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, yurdumuza göz dikenler sınırlarımıza gelmiş bulunmaktadır. Anadolu Türkü, bu düşmanı da kahretmek ve ezeli, tarihi vazifesini yapmak için hazırlanmaktadır. Türk, Avrupalıların imkânsız gördükleri bir dövüşe atılmak üzeredir.⁷² Savaşmaya hazır olmamız gerektiği, çünkü cereyan eden vakaların, istikbalde ancak savaşmasını bilen milletlerin hür ve hâkim, diğerlerinin esir olacağını ispat ettiği savunulmuştur.⁷³

En yakın davanın Türkiye'ye yönelecek saldırıları bertaraf edebilmek için mümkün olduğunca hazırlıklı, ülkülü olunması gerektiği hatırlatılırken, büyük tarihi hadisede (İkinci Dünya Savaşı) milliyetçilere düşen görev vurgulanmıştır: “*Savaş borusu öttüğü gün, cephede, en ön safta bulunacak olan Türkçüler, kahramanlıklarıyla Türkçü ve Türk adına layık olduklarını ispat edeceklerdir.*”⁷⁴

Türkiye'nin savaşa girdiğinde elde edeceği sonuca dair öngörü, yukarıda değinilen Türk tarihini kavrayış ile uyumlu biçimde, kesin ve olumludur: “*Eğer biz harp edersek bunu da kazanacağız. ... Çünkü bu harp Cumhuriyet ordularının ve Mustafa Kemallerin ilk muharebeleri olmak mümtaziyet ve şevketini haiz olacaktır.*”⁷⁵

Savaşın kazandıracaklarına ilişkin öngörüler Balkan Savaşı kayıplarının unutulmadığını işaret etmektedir: “*... bugün Selimiye'nin şadırvanlarında kanlı kılıçlarını yıkamak isteyen domuz çobanları hala varsa Tuna'nın bu sefer ebedi bir Türk vilayeti olacağını unutmasınlar!*”⁷⁶ Türk'ün, parçalanmış birliğini yeniden kurmak ülküsünü taşıdığı, 45 milyon Türk'ün rica ve yalvarma ile değil ulu ve kutlu savaş ile kurtulacağını vurgulanması ise Sovyetler Birliği'nin egemenliğinde yaşayan Türkleri kurtarmaya dönük Turancı yaklaşımın ifadesi olmuştur.

Türklerin savaşçı niteliklerini kaybetmemesi, sürekli geliştirmesi gereği de vurgulanmıştır. Çekoslovakya'nın savaşçı ruhtan yoksun olduğu için esarete düştüğü, Mussolini'nin, İtalya'nın yeni neslini savaşçı yetiştirmek için ne kadar uğraştığı hatırlatılmış, Türkiye'de de milleti savaşçı ruhla yetiştirmenin zaruret olduğu belirtilmiştir. Sulhçuluk (Pasifizizm) akımı, savaş aleyhtarlığı yönündeki fikirleri sebebiyle “*mikrop*” olarak nitelenirken, sulthan yana sözleri sebebiyle, Türkiye'de milletin eğitimini üstlenenler, Hariciye Nazırı gibi konuşmakla suçlanmıştır. Türk'e savaştan nefret etmeyi öğreten münevverlerin bozguncu, hain ve kanca bizden olmayanlar olduğu

⁶⁹Toprak, , *Age.*,s. 285-341.

⁷⁰ 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Avrupalı tarihçiler ve siyasetler, Türkleri, medeni eser yaratmak yeteneğinden yoksun, Anadolu'dan kovulması gereken barbarlar olarak görmekteydi. Karal, , *Age.*, s. 97.

⁷¹ Toprak, *Age.*, s. 134-151;

⁷² Reha Oğuz Türkkkan, “Son Vaziyetler Karşısında Türkçüler”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Birinci Teşrin, 1940, s. 153.

⁷³ Bozkurt, “Cumhuriyet 17 Yaşında”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Birinci Teşrin, 1940, s. 153.

⁷⁴ Reha Oğuz Türkkkan, “Son Vaziyetler Karşısında Türkçüler”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Birinci Teşrin, 1940, s. 153.

⁷⁵ Reşat Ş. Akün, “Eğer Biz Savaşsaksak”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Sayı: 10, Haziran 1941, s. 226.

⁷⁶ Akün, *Agm.*,s. 226.

savunulmuş, “*Türkülüğün felaketini hazırlayan bu sulhçu bozguncuları susturmak gene sana düşüyor, ey gençlik!*”⁷⁷ diye seslenilmiştir.

Sınırlı sayıdaki yazıda görülen yaklaşım ise İkinci Dünya Savaşı ile ilgili yukarıda yazılanlardan bariz biçimde ayrılmaktadır. Milletlerin yaşaması için kahramanlığın elvermediği, içinde bulunduğumuz dünyanın çağ dönümü sırlarını anlamak, ona uymak, Avrupa’da ve Asya’da milliyetçi ihtilal şuurunun nasıl bir dünyaya doğru zafere koştuğunu tam bir ilim aydınlığı ile kavramak zorunda olduğumuz vurgulanmıştır.⁷⁸

Emekli subay Ali İhsan Sabis’in kaleme aldığı yazıda ise Balkan Savaşlarının kaybedilme sebepleri, İttihatçıların orduda yaptığı isabetli düzenlemeler hakkında ayağı yere basan değerlendirmelere yer verilmiştir. Bir hesap ve takdir hatası olarak Birinci Dünya Savaşı’na girildiği, Sarıkamış ve Kanal seferleri gibi serseri taarruzların yapıldığı, acı neticelere varıldığı belirtilmiştir.⁷⁹ Savaş konusunun önem ve ciddiyetine dikkat çekilerek, başarabilmek için Almanya ve Japonya’nın zaferlerini hatırlamak, sulh zamanında yıllarca nasıl çalışmış, hazırlanmış olduklarını düşünmek gereği vurgulanmış, öz kaynaklar ile ordunun bütün unsurlarının mükemmel hale getirilmesinin zorunluluk olduğu belirtilmiştir.⁸⁰

Sabis, savaşa dair *Bozkurt*’taki hâkim yaklaşıma zıtlık oluşturduğu kadar, uyarı niteliğinde görüşlere de sahiptir. O’na göre, nefse itimat şüphesiz çok iyi bir şeydir; fakat bu iman, iyi temellere dayanmazsa fena neticeler verebilir. Kuru kuruya nefse itimat, birtakım serseriliklere, hesapsız, vezinsiz sergüzeştlere sevk edebilir. “*Nefse itimat ile serseriliği, sergüzeştçiliği birbirinden ayırmak lazımdır.*”⁸¹

Bozkurt yazarlarının, Türk tarihinden edindikleri Türk’ün her daim savaşı kazanabileceği yönündeki kanaatleri, İkinci Dünya Savaşı için de geçerlidir. Zaferden emindirler. Ancak, başka konular vesilesiyle, satır aralarında, Türk halkının çoğunluğunun fakir ve cahil köylülerden oluştuğu, Türkiye’nin medeniyetçe Avrupa’nın gerisinde olduğu da belirtilmiştir. Bu çelişkinin fark edilmemiş veya önemsizlenmiş olması, karar verme makamındaki idarecilerin savaş konusunda, ırkçılık ve faşizm ile iç içe geçmiş milliyetçiliğe mesafeli durmasının, bir zorunluluk olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Bozkurt dergisinin sayfalarında yer verilen ve tarih anlayışının ana çizgilerini saptamayı mümkün kılan yazılara bakıldığında; geçmişte olduğu gibi gelecekte de savaşların süreceğinin öngörülmesi toplumların değişmezliğinin kabulü anlamına gelmektedir. Savaşın, milletlerin gelişiminde tek belirleyici olarak kabulü ise coğrafyanın, iktisadın, bilimin rolünü yok sayma anlamına gelmektedir.

Savaş hakkındaki yargı, savaşların Türk tarihinde geniş yer tutması olgusuyla birleştiğinde; Türk, Tanrı’nın savaşçı olarak yarattığı Türk, insanlığın ezeli yarasına uyan savaşan, kazanan, kendisinin ve başka milletlerin medeniyetini yükselten bir ulustur. Faşizm, Türkiye’deki ırkçıların Avrupa aracılığıyla öğrendiği bir ideoloji olsa da tarihe, Türk tarihine böyle yaklaştığında, Türk ırkçısının artık Faşist ideolojiye ihtiyacı yoktur. Faşizm, çekirdek, öz olan “üstün ırk” bilgisini Türk ırkçısına öğretmiştir. Başta Türkkkan olmak üzere *Bozkurt* yazarları da Türk’ün askeri başarılarını bu “öz”den doğan tarihsel vakalar olarak görmektedir.

⁷⁷ Reha Oğuz Türkkkan, “Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?”, *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940, 134.

⁷⁸ Peyami Safa, “Çanakkale”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942, s. 43.

⁷⁹ Ali İhsan Sabis, “Türkün Hamaset Levhalarından: 18 Mart 1915 Zaferi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942, s. 44.

⁸⁰ Ali İhsan Sabis, “Yurdumuzun Yükselmesi İçin Nasıl Çalışalım? Savaş Nasıl Kazanılır? Nasıl Kaybedilir?”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 2/14, 12 Mart 1942, s. 24.

⁸¹ Ali İhsan Sabis, “Türkün Hamaset Levhalarından: 18 Mart 1915 Zaferi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942, s. 44.

Savaşın, tarihin tek gerçeği olarak kabulü, Türk tarihinin savaşlar yönünden ele alınıp uygarlık cephesinin ihmal edilmesine sebep olmuştur ki bu, Batı'nın, Türklerin medeni olmadığı yönündeki önyargısından şikâyet eden Türkçülerin, bu önyargıyı besleyecek bir tarih yaklaşımını kullandıklarını göstermektedir.

Savaşın, en adil hakem olarak kabul edilmesi, Faşist ideolojinin omurgasını oluşturan fikirlerin dergi yazarlarınca paylaşıldığını göstermenin yanında, başka kanaatlere varmayı da mümkün kılmaktadır. Kazananın haklı olduğunun kabul edilmesi, aynı zamanda Avrupa'nın sömürgeciliği ve saldırganlığı sebebiyle mahkûm edilmesi açık bir çelişki olduğu kadar, dergide, fikri tutarlılığın önemsenmediğini gösteren yaklaşımlardan sadece biridir.

Reha Oğuz başta olmak üzere, *Bozkurt* yazarlarının eğitim ve donanımları itibarıyla, Avrupa'daki fikri ve siyasi gelişmeleri takip ettiği açıktır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'na dahil ülkelerin gelişmişlik düzeylerini anlamak önemsenmemiş, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin ne kadar toparlanabildiği, savaşın gerekliliklerini karşılayıp karşılayamayacağı tahlil edilmemiştir. Dergide, Türk milliyetçiliği, bütün alanlarda Türk'ün yükselmesi için çalışmak biçiminde tarif edilse de Türkçüler 1940'lı yıllarda, Türk toplumunun ekmeği bile sınırlı tüketebildiği iktisadi koşulları görmemiş ya da üzerine eğilmeye değer bulmamıştır. Bu, geçmişe bakış ile güne bakış arasında, rasyonellikten uzak bir tutarlılığı işaret etmektedir. "Üstün ırk Türk" kabulü, tarih kavrayışı ile birleştiğinde, zamandan ve mekândan soyutlanmış bir yaklaşımla, Türk'ün, bütün koşullardan bağımsız olarak bu savaşı kazanabileceği kanaatine varılmıştır.

Bozkurt sayfalarında yazan, 1940'larda ve fikirleriyle sonraki dönemlerde de etkili olan Türkçülerin tarih anlayışı; milliyetçilik anlayışı ve tarih görüşleri ırk değil kültür temelinde olan İkinci Meşrutiyet döneminin milliyetçi aydınları Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın fikriyatının temellük edilmediğini, onların temsil ettiği düşünce geleneğinden bir kopuşun yaşandığını göstermektedir. Bunun yanında *Bozkurt*'un tarih kavrayışı, Mustafa Kemal'in kültürel, siyasal birlik temelli ve Misak-ı Milli'yi esas alan milliyetçilik anlayışı ile Türk'ün uygarlığa katkılarını merkeze alan tarih anlayışından da tam bir sapma halidir.

Faşist/ırkçı ideolojiyi benimseyenlerin akıl dışı düşünce ve eylemlere savrulmasının evrensel bir olgu olduğu bilinince, *Bozkurt*çuların yaşlarının genç olmasının bu ideolojiyi kabullerini kolaylaştırdığı düşünülebilir. Nihayetinde, somutlaşan, ırkçı ve Faşist ideolojiyle sarmalanmış, geçmişte tek boyutlu gören, yaşanan zaman ve toplumsal gerçeklik ile bağı kopmuş bir tarih anlayışıdır.

Kaynakça

A. Kitaplar ve Makaleler

- AKKAYA, Şükrü, “Namık Kemal ve Almanya”, *Bozkurt*, Sayı: 9, İlkkanun 1940.
- AKÜN, Reşat Ş, “Eğer Biz Savaşsak”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Sayı: 10, Haziran 1941.
- ATSIZ, Nihal, “İki Yıldönümü”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 9, Birinci Kanun 1940.
- AYSAL, Necdet, “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı”, *Atatürk Yolu*, C.11, No. 44, (Güz/2010), s. 581-625.
- AYSAL, Necdet, “Atatürk Döneminde İç Politika”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Editör, Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan), 7. Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara 2019, s. 165-170.
- Bozkurt, “Aylık Olgular”, *Bozkurt*, Sayı: 3, Mayıs-Haziran 1940.
- Bozkurt, “Birinci Cildin Kısa Tarihi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941.
- Bozkurt, “Cumhuriyet 17 Yaşında”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Birinci Teşrin, 1940.
- Ergenekoncu, “Türk Tarihinde Dil Davası”, *Bozkurt*, Sayı:1, Mayıs 1939.
- GLASNECK, Johannes *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, (Çeviren: Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara (Tarihsiz).
- JASCHKE, Gotthard, “Türk Kurtuluş Savaşında Milliyetçilik ve Din”, (Çeviren: Aytunç Ülker), *Tarih Okulu*, Sayı: II, (Kış 2009), s. 83-95.
- KARAL, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim (Konferanslar ve Makaleler) (1935-1978)*, TTK Basımevi, Ankara 1980.
- KARAYEL, Sami, “Osmanlı Türkleri tarihinde Devşirmeler”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 1, Sayı: 12, Birinci Kanun 1941.
- KARAYEL, Sami, “Devşirme Ruhu, Devşirme Kuvveti”, *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 5/17, 11 Haziran 1942.
- KILIÇ, Murat, “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (Bahar/2012), s.189-202.
- KOÇLAR, Bekir, “Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi”, *History Studies*, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık, (March, 2013), s. 263-286.
- KÜÇÜKA, Necip Ali, “Cevaplar: Ziya Gakalp’a Saldıranlar”, *Bozkurt*, Sayı: 1, 1939.
- MUMCU, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, 7. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- “Namık Kemal Hayatı ve Hayatından Parçalar”, *Bozkurt*, Sayı: 9, İlkkanun 1940.
- ORAN, Baskın, “İç ve Dış Politika Açısından İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24/3, (1969), s. 227-275.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Her Irkın Üstünde Türk Irkı”, *Bozkurt*, Sayı: 2, Haziran 1939.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Yaşayan Türkçüler: 3 - Besim Atalay”, *Bozkurt*, Sayı: 9, 1939.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Yaşayan Türkçüler: 1 - Veled Çelebi İzbudak”, *Bozkurt*, Sayı: 7, 1939.

- ORKUN, Hüseyin Namık, “Yaşayan Türkçüler: 2- Necip Türkçü”, *Bozkurt*, Sayı: 8, 1939
- ORKUN, Hüseyin Namık, Türk Tarihinde Kahramanlık, *Bozkurt*, Sayı: 5, Ağustos 1940.
- ÖZCAN, Ömer, “Reha Oğuz Türkkan”, *Türk Yurdu*, Yıl: 99, Sayı: 271, Mart 2010, s. 72-74.
- RASİN, İsmet, “Tehlikeli Hava”, *Bozkurt*, Sayı:3, Mayıs-Haziran 1940.
- Reha Kurtuluş, “Ayın Yazıları, Hadiseleri”, *Bozkurt*, Sayı:2 Haziran 1939.
- SABİS, Ali İhsan, “Türkün Hamaset Levhalarından: 18 Mart 1915 Zaferi”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942.
- SABİS, Ali İhsan, “Yurdumuzun Yükselmesi İçin Nasıl Çalışalım? A’dan Z’ye Kadar Bozukmuş Şu Halde Türkçü Ruh ile Ne Yapalım?”, *Bozkurt*, Yıl: 4, Cilt: 2, Sayı: 6-18, 25 Haziran 1942.
- SABİS, Ali İhsan, “Yurdumuzun Yükselmesi İçin Nasıl Çalışalım? Savaş Nasıl Kazanılır? Nasıl Kaybedilir?”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 2/14, 12 Mart 1942.
- SAFA, Peyami, “Çanakkale”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 3/15, 19 Mart 1942.
- SANCAR, Nejdet, “Türklük ve Kahramanlık”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 9, Birinci Kanun 1940.
- SANCAR, Nejdet, “Namık Kemal’e Saldıranlar”, *Bozkurt*, Sayı: 1, Mayıs 1939.
- ŞAMLI, Emre, “Bir Türkçünün Portresi: Reha Oğuz Türkkan”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 44, (2018), s. 193-214.
- TEVET, Fethi, “Türkçülükte Milli Kin”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940.
- TOPRAK, Zafer, “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 13-54.
- TOPRAK, Zafer, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 2. Basım, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1969.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap (Birinci Bölüm) Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.
- TÜRKAN, Coşkun, “Millî Mücadele Dönemi Söyleminde Millet ve Milliyetçilik (1919-1923)”, *Tarih ve Günce*, Sayı: 8, (Kış/2021), s.160-179.
- “Türkçüleri Tanıyalım: 1-Dr. Rıza Nur”, *Bozkurt*, Sayı: 5, 1939.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Savaşçılık Savaş Bir Felaket midir?”, *Bozkurt*, Sayı: 6, Eylül 1940.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Son Vaziyetler Karşısında Türkçüler”, *Bozkurt*, Sayı: 7, Birinci Teşrin, 1940.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türkçüleri Tanıyalım: 2-Atsız”, *Bozkurt*, Sayı: 6, 1939.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türkçülüğünün Ana Hatları: 1. Milliyetçilik (Milliyetçiliğin Şartları)”, *Bozkurt*, Yıl: 3, Cilt: 2, Sayı: 2/14, 12 Mart 1942.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, “Türk Tarihi”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940.
- TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Tabutluktan Gurbete*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- UZUN, Hakan, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, (Güz/ 2012), s. 101-139.

Yetkin, Çetin, “Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)”, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

YUND, Kerim, “Savaş”, *Bozkurt*, Yıl: 2, Sayı: 8, İkinci Teşrin 1940.

B- Tezler

KAYA, Murat, *Reha Oğuz Türkkın and Pan-Turkists movement in Turkey (1938-1947)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2005.

Summary

During the years of the Turkish War of Independence, Mustafa Kemal emphasized the terms "national" and "nation" in his discourse in order to increase the participation of the people, who were attached to traditional values and institutions, and to build a broad front. In doing so, he took advantage of both the "traditional" and "modern" meanings of these terms in the collective memory of society. In other words, by benefiting from the dual meaning of the word "national" as both "religious" and "national," he increased the fighting spirit of the people and paved the way for the transition to the subsequent secular nationalist discourse. After the Turkish War of Independence, Mustafa Kemal, the founder of the Republic of Turkey, defined the nation based on cultural and political unity, rejecting Pan-Islamism, Pan-Turkism, racism, and fascism. In the 1930s, a new historiography emerged, based on a secular foundation, aiming to explore the contributions of the Turks to civilization and prove that they were the first inhabitants of Anatolia. Journals such as *Orhun Geçit* and *Birlik*, which advocated racist views, were closed by the government in 1934, and until the late 1930s, right-wing/racist journals experienced a period of silence. In Germany, Adolf Hitler's rise to power had a significant influence on the theory of race, which in turn had an impact on Turkey. Turkish nationalism, race, and racism ideas intertwined prominently in the magazines. The main topic that sparked heated debates in both right-wing and left-wing magazines was racism. *Bozkurt*, published by Reha Oğuz Türkkkan between 1939 and 1942, was a magazine that advocated racist and Turanian ideas. Reha Oğuz Türkkkan, born in Istanbul in 1920, completed his primary education at Saint-Joseph and then attended Kabataş Erkek Lisesi, Galatasaray Lisesi, and Ankara Gazi Lisesi. His adoption of ideas related to Turanism was greatly influenced by his high school teachers. In his first ideological article in the magazine *Filiz*, published by Gazi Lisesi, he expressed that true happiness could be achieved through an individual's devotion to an ideal and love for the homeland. However, shortly after, the idea of Turkish racial superiority became more dominant than the concept of love for the homeland. In high school, he and his classmates established a secret association called "Gürem" with the aim of creating a large state composed of the Turkish race and overthrowing the government in the hands of non-Turkish individuals. The association revolved around the *Ergenekon* magazine, which he began publishing the same year and where he openly expressed his Turanian and racist ideas for the first time. Influenced by the works of Leon Cahun, Reha Oğuz Türkkkan, due to his interest in the concept of race, enrolled in the Physical Anthropology department of Sorbonne University in 1938 to study History and Anthropology. However, due to the emerging threat of war in Europe, he returned to Turkey the same year and enrolled in the Law Faculty of Ankara University. Türkkkan started publishing the *Ergenekon* magazine in November 1938, but it was shut down by the government in January 1939. In May 1939, Türkkkan began publishing the *Bozkurt* magazine, which had a total of 18 issues. The magazine featured writings by Reha Oğuz Türkkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nurullah Barıman, Sami Karayel, Nejdet Sançar, İsmet Rasin, Cihat Savaş Fer, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, Abdülkadir İnan, Peyami Safa, Mustafa Hakkı Akansel, Cihat Baban, Nusret Köymen, Necip Ali Küçüka, Tahir Olgaç, Orhan Seyfi Orhon, Kemal Özdeş, Mehmet Öztürk, Zeki Sofuoğlu, and Şakir Ülkütaşır. The Turkish history, nationalism, Turkism, racism, and Turkish communities outside of Turkey were the most prominent topics covered in the magazine. This article aims to identify the main principles of *Bozkurt*'s understanding of history and how this understanding shaped the evaluation of various subjects. Within this framework, the articles in the magazine concerning history, Turkish history, nationalism, Turkish nationalism, European history, and current political developments were examined, leading to various conclusions. In the pages of *Bozkurt*, which was written by renowned Turanianists and racists of the period, it was based on the information that there were thirteen years of war for every year of peace in the history of humanity, and history was considered as the sum of wars. Art, industry, state, social security, order, public safety, sacrifice, selflessness, and adherence to laws were considered as civilization elements created by war. It was accepted that wars, as in the past, would continue in the future. As a result of the approach stating that Turkish history is filled with wars and victories, the periods of Central Asia and the Ottoman Empire were discussed based on the military successes of rulers such as Mete, Attila, Yıldırım, and Yavuz. However, the relationship between victories and governance, military organization, and economic conditions was not addressed. While it was argued that the Turks brought civilization to other nations through their warrior qualities, this topic was only superficially discussed. Nevertheless, there was a complaint about Westerners knowing Turks solely through their warrior characteristics. Ottoman history, influenced by *devshirme* (system of recruiting and converting non-Muslims to Islam for service in the Ottoman Empire) and the *ulema* class, was also evaluated as a period in which the Turks were excluded from government administration and their superior qualities were eroded. The period of the Second Constitutional Era is referred to as a time when the efforts to find solutions to the problems of the Turks were interrupted due to wars, and the achievement of independence through the War of Independence was explained by the nobility in the blood of the Turks. The secular nature of the historical perception that emerged in *Bozkurt* created a point of concurrence, as it conflicted with the Turkish History Thesis and neglected the Turkish contribution to civilization. In the magazine, it was advocated that Turkey should participate in World War II, but the necessities of the war were not analyzed. The firm belief that the Turks would emerge victorious from this war was rooted in racism. When the acceptance of the "superior Turkish race" merged with the aforementioned historical perception, an approach detached from time and space emerged, leading to the conviction that the Turks would win the war regardless of all conditions. As a result, the historical perception embodied in *Bozkurt* magazine can be characterized as being encapsulated in a racist and fascist ideology, perceiving the past in a one-dimensional manner and disconnected from the present time and social reality.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net


SHADOW OF ARMY ON POLITICS AND "ABOVE-PARTY" GOVERNMENTS (1971-1973)

Ordunun Siyaset Üzerindeki Gölgesi ve "Parti Üstü" Hükümetler (1971-1973)

Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa 

Uludağ Üniversitesi

behcetyesilbursa@yahoo.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.07.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 10.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1333372

Atıf – Citation:

Behçet Kemal Yeşilbursa, "Shadow Of Army On Politics And
"Above-Party" Governments (1971-1973)", *History Studies*,
15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.101-119.



SHADOW OF ARMY ON POLITICS AND “ABOVE-PARTY” GOVERNMENTS (1971-1973)

Ordunun Siyaset Üzerindeki Gölgesi ve “Parti Üstü” Hükümetler (1971-1973)

Behçet Kemal Yeşilbursa*

Öz

1971, pek çok ciddi iç sorunun çözülmeden kaldığı çalkantılı bir yıldır. Hükümete olan güven kaybı ve özellikle üniversitelerde kamu güvenliği kısmen çökmüştü. Silahlı kuvvetler Demirel'in istifasını istedi ve aldı. Yerine Nihat Erim ve radikal, solcu reformlar programıyla Parlamento dışından teknokratların çoğunlukta olduğu bir "parti-üstü" Hükümet geldi. Güvenliği sağlamak için sıkıyönetim gerekliydi. Anayasa değiştirildi, bu da Hükümet için daha fazla yetki anlamına geliyordu. Reformlar başladı, ancak Adalet Partisi iş birliği yapmayı reddetti. 1972'de Türkiye zayıf yönetim, aralıklı terörizm ve baskıcı sıkıyönetimden mustarıptı, ancak Parlamenter demokrasi hayatta kaldı. Silahlı kuvvetler, Parlamento aracılığıyla reformları zorlama kararlılığını sürdürmedi. Daha sonra Erim'in parti üstü hükümeti istifa etti ve yerine Meclis'teki Muhafazakârlar için daha kabul edilebilir olan Ferit Melen'in hükümeti geldi. 1973, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin 50. yılını kutladığı önemli bir yıldır. Hayatta kalan son yakın arkadaşı İnönü 89 yaşında öldü, sıkıyönetim kaldırıldı, silahlı kuvvetler cumhurbaşkanı adayını dayatamadı ve parlamenter demokrasi galip geldi. Dürüst bir genel seçim yapıldı, ancak silahlı kuvvetlerin politikacılara karşı sabırlı olduğu yeni bir hükümetin devamı gelmedi.

Anahtar kelimeler: İngiltere, Türkiye, 12 Mart Müdahalesi, Partiler-Üstü Hükümetler

Abstract

1971 was a turbulent year, with many serious internal difficulties left unresolved. There was loss of confidence in the Government and partial collapse of public security, especially in the universities. The armed forces demanded and obtained Demirel's resignation. He was replaced by Nihat Erim and an "above-party" Government, with a majority of technocrats from outside Parliament with a programme of radical, left-wing, reforms. Martial Law was needed to restore security. The Constitution was amended, meaning more power for the Government. In 1972 Turkey suffered from weak administration, intermittent terrorism, and repressive martial law, but Parliamentary democracy survived. The armed forces did not maintain their resolve to force reforms through Parliament. Thus, Erim's above-party Government resigned, and was replaced by Ferit Melen's, which was more acceptable to the Conservatives in Parliament. 1973 was a momentous year in which the republic founded by Atatürk celebrated its 50th anniversary. His last surviving close associate İnönü had died at 89, martial law was lifted, the armed forces failed to impose their candidate for President and Parliamentary democracy prevailed. An honest general election was held but there was no follow-through to a new Government, over which the armed forces remained patient with the politicians.

Keywords: Britain, Turkey, 12 March Coup, Above-Party" Governments

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bursa /TÜRKİYE, behcetyesilbursa@yahoo.com ORCID: 0000-0001-6309-5703

1. Events in 1971

1971 was a year of "sane turmoil" in Turkey, with the grave internal problems of the opening months remaining unresolved. There were also a few serious difficulties in the international arena, and the Cyprus issue was contained though far from settled.¹

The Demirel Administration, of whom many held great expectations, had by January relapsed into inaction on all fronts. With a cabinet largely composed of "nonentities of mediocre ability", Demirel had begun to take to himself the right of decision more and more but had found it increasingly impossible to resolve his problems, apart from his "courageous and well-executed" act of devaluation in 1970. He had exposed himself to charges of nepotism and corruption and so played into the hands of the many interests in the armed forces and in Parliament, who opposed him. He complained that the 1961 Constitution was so liberal as to make a more efficient and orderly government impossible, but he inspired too little confidence in the armed services or the other parties to be given the constitutional reforms which he wanted, and which were since recognised as essential. Moreover, he was always conscious of the fate of his predecessor, Menderes, who had been executed after firm action to suppress student disorder violation of the constitution. This was not the main cause of the 1960 military coup but the memory constantly inhibited Demirel, as he often complained, in dealing firmly with student anarchy.²

By the beginning of 1971 student indiscipline, which had disrupted the work of the universities, developed into far more serious disorders showing signs of skilled and possibly external direction. The students gravely undermined public safety with frequent bomb attacks and armed clashes between right and left extremists, and of both with the police and even with the armed forces. Government action was hampered by an exaggerated interpretation of university autonomy and the siting of some universities outside municipal limits, and so outside the jurisdiction of the police, leaving to the ill-trained and uneducated conscripts of the gendarmerie the difficult and delicate role of coping with organised and armed subversion and the large stocks of arms hidden in university premises. The situation came to a head at the beginning of March when four American airmen were kidnapped. Although they were released unharmed a few days later, it was clear that the Government was powerless to halt the slide into public anarchy.³

Ever since the serious disorders in İstanbul in the summer of 1970 there had been persistent signs of disquiet in the armed forces and there was now strong evidence that in the early days of March a serious attempt was made to initiate by force of arms military coup. It failed only because initiators had, with foresight by their superiors, lost command of fighting units: their successors not only refused to act but reported to the General Staff. The Chief of the General Staff and the Service Commanders, who had certainly shared the general dissatisfaction with the Demirel Government, were brought by this development to act. On 12 March they sent a Memorandum demanding the immediate

¹ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Ahmet Gülen, "Nihat Erim Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası", *Yeni Türkiye*, Sayı: 128, ss. 225-243.

² TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Şerif Demir, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*, TİAV Yayınları, Ankara 2020, pp. 163-223.

³ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika (27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980)*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Yayınları, Antalya 2007, pp. 106-146.

formation of a new "above-party" Government to restore law and order and carry out reforms in keeping with the policies and ideals of Atatürk. The Generals threatened that, if parliamentary government failed in these tasks, they themselves would take over the government. On the same day Demirel resigned.⁴

A feature of this crisis and of the rest of the year was the prominent and helpful part played by the President, General Cevdet Sunay, as civilian Head of State but retired Chief of the General Staff. The Service Commanders had presumed to dictate to him and to the Turkish Government, and at first refused to obey a summons to discuss their Memorandum. Confronted with a threat of resignation from the President, the Commanders gave way, and a compromise solution was agreed. Nihat Erim, a distinguished Professor of Constitutional Law, was asked to form a government. A highly capable and respected moderate member of the People's Republican Party, from which he now resigned, he was acceptable to almost everybody in the special circumstances. He formed a government partly awn from three of the four largest parties, but with a majority of "technocrats" from outside Parliament.⁵

At the same time the National Security Council under the chairmanship of the President and composed of the senior Service Commanders and Ministers took on much increased importance as a vehicle for the very close co-operation henceforward to be maintained between the Erim Administration and the Turkish Staff. The Army, with unhappy memories of direct military rule after 1960, were well content to leave government to the civilians while maintaining through the Council and personal contact with the President a close control of policy.⁶

Erim came to power hoping to disrupt the militant left by appointing some younger Ministers well known for their radical outlook and by publishing a left-wing programme of reform. For a time, this showed some promise of success but the gravity and the extent of the subversion which came to light necessitated the declaration of martial law in 11 provinces on 26 April. However, the continuing disorder, and most notably the kidnapping and murder of the Israeli Consul-General in İstanbul in May, denied to the new Government time to work out reforms and revealed that a hard core of organisers was at work who would be uninfluenced by any change of policy. Erim was therefore compelled to defer reform in favour of direct action against the subversives and to give to constitutional reform and the right to govern by decree the place he had at first hoped to give to economic measures.⁷

The concentration on public order now began to achieve considerable success. Public attacks and demonstrations ceased, and the universities went back to work freed of intimidation. The constitutional reforms, ironically on lines long advocated by Demirel and the Justice Party (JP) were passed. After many months of negotiation in Parliament,

⁴ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, pp. 133-201.

⁵ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, pp. 228-261. See Ahmet Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

⁶ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Hayatı (1908-2000)*, XII Levha, İstanbul 2010, pp. 389-411.

⁷ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, London 1995, pp. 253-291. See Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim, Passim*.

the executive obtained greater power as against the previously excessive checks and blocking mechanisms available to the legislature. However, although legislation by decree was no longer unconstitutional, the National Assembly proved unwilling to pass the necessary enabling legislation for the reform programme. This limited success and the removal of public security from the forefront of national priorities brought into the open the conflicts inherent in the composition of the Erim Government.⁸

The radical technocrats, pointing to the Army Memorandum of 12 March and to the principles of Atatürk, demanded reform, and first of all land reform. The JP, which still held a majority in Parliament, now showed their opposition to the Government's programme, parts of which, particularly the proposals on land reform, was abhorrent to its conservative principles. Probably the party leaders had their eye on their credibility with their supporters in any future election. Relations between Erim and Demirel rapidly deteriorated and on 5 October an angry JP withdrew its five Ministers from the Government, which it alleged had forsaken its "supra-party" attitude for unjustified criticism of the JP. The crisis was "put in the refrigerator" for Queen Elizabeth II's visit on 18 October. Thereafter, on 26 October, Erim resigned, as he had always threatened to do in such a situation. After much bargaining behind the scenes, he was persuaded to withdraw his resignation and the JP to allow their Ministers to remain in the Government after all - both in the national interest. There was a sigh of relief, but it soon became clear that the crisis was far from resolved.⁹

Erim had realised that if he were to make any progress he had to compromise with the JP. His efforts culminated in the appointment on 2 December of a member of Demirel's old government to the post of (third) Deputy Prime Minister "with special responsibility for relations with Parliament". On the following day 11 of his Ministers resigned. They included the most important technocrats, all of more or less radical tendency, and they declared that they had joined the Government on the understanding that they could implement a drastic reform programme, but it was now obvious that this was impossible. They may have misunderstood their terms of reference and had not realised that, in the interests of democracy, they were obliged to work through Parliament. They were probably also justified in complaining that their efforts had been deliberately obstructed by vested interests. There was a strong suspicion that they expected their action to precipitate a military takeover, enabling their radical and nationalistic programme to be carried through by decree without reference to the National Assembly.¹⁰

The radicals miscalculated the mood of the Army, where the Generals seem to have gained greater control of their own radical wing and to have modified their earlier insistence on radical economic reforms. Erim duly resigned but was again called to form a government. Freed from the pressing menace of left-wing anarchy, and his left-wing Ministers who were no longer needed to appease the left, Erim was able to move back to the centre, and therefore closer to the mood of the National Assembly. Parliamentarians

⁸ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London 1993, pp. 148-171. See Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim, Passim*.

⁹ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2010, pp. 353-398.

¹⁰ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2011, pp. 177-213.

were in the majority while the “technocrats” were now only 11 out of 25 Ministers, and appeared less radical and doctrinaire. The new programme was carefully vague on reform and its more pragmatic approach to the country’s problems was seen as an overt attempt to mend fences with the business community who had been invited to consult on policy with the Government. There was less insistence on State intervention and the substitution for “nationalisation” of the idea of “utilisation in the best national interest.”¹¹

The radical programme of the previous Government was claimed initially to have split the left. Nevertheless, previous government’s hostile attitude to the private sector, its excess of new controls and its threats of nationalisation united businessmen in a deep distrust which brought investment virtually to a halt and activity to a low ebb. Aggravated by the enormously increased wage bill resulting from the State Personnel Law of 1970, prices rose more than 25% and unemployment also rose sharply. This law and the mounting losses of the State Economic Enterprises caused serious financial difficulties for the Government throughout the year. The only really bright spot in the year pushed the over-all growth rate to over 9%. Exports failed to take full advantage of the 1970 devaluation, but foreign exchange reserves were healthy thanks to increased remittances from Turkish workers abroad. The unaccustomed availability of foreign exchange brought an unfamiliar, and often unwelcome, element of competition into the economy. The business outlook at the year’s end was brighter; but it would take time for confidence to return.¹²

Aid continued to be an important factor in Turkey’s development. The World Bank was particularly active in 1971, agreeing on projects to the value of almost 100 million dollars. It seemed to take a more optimistic view of prospects than the members of the Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) Aid Consortium, who were more conscious of the problems faced by their investors. Aid from the European Economic Community (EEC) both bilaterally and through the European Investment Bank continued at a high level, with Germany now the largest bilateral donor. In April, after some difficult negotiations, the largest British loan yet, £6.7m, was made to the Turkish Government to finance a private sector fertiliser project. The British technical assistance programme continued to provide experts to help in Turkey and training for Turks in Britain.¹³ Imports from Britain increased by a modest 6% against an over-all rise of 23%, while Turkey’s exports to Britain continued to decline, dropping from £12.5m to £11.4m. This increasing imbalance lent force to Turkey’s complaints about exclusion from the Generalised Preference Scheme. British investment and enterprise generally suffered the general lack of confidence and stagnation.¹⁴

On 5 July Turkey ratified the protocol governing the transitional period of Association with the EEC. Although the full protocol was still waiting at the time of the current dispatch, its ratification by the Community, its trade provisions were brought into force on 1 September, giving immediate advantages to most of Turkey’s exports and the first small preferences to EEC goods. Discussions on changes to take account of the

¹¹ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara 2008, pp. 191-263.

¹² TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, pp. 223-260.

¹³ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

¹⁴ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

enlargement of the Community were already under way. The protocol allowed Turkey to move very gradually towards a customs union, but at least the objective of a more competitive economy had been firmly set.¹⁵

Although the year saw three different Foreign Ministers, there was no significant change in foreign policy. The two professional diplomats, Osman Esim Olcay and Ümit Haluk Bayülken, who had served in the successive Erim governments, represented mainly a change in style from the activist JP politician, İhsan Sabri Çağlayangil - more sophisticated and western-oriented and also more dependent on Erim, who regarded himself as something of an expert in foreign affairs, particularly Cyprus.¹⁶

The first Erim Government initially showed signs of impatience to achieve an early solution to the Cyprus problem, as to so many other problems, and various public statements were made to this effect in April and May. The apparent tough line was partly designed to reassure Turkish public opinion and partly to serve as a warning to Greek Cypriot President Archbishop Makarios not to make trouble by taking advantage of Turkey's internal difficulties. There was, however, never any serious military threat - as always, this would only be likely to materialise in the face of an outright attack on the Turkish Cypriot community. As the intercommunal talks ground slowly and inevitably towards deadlock, the "alternative solutions" which the Turkish Government had been talking about turned out in practice to be little more than continuing dialogue with the Greek Government - first at the meeting between Olcay and Christos Xanthopoulos-Palamas at the NATO Ministerial Council in Lisbon in May/June and subsequently at a further meeting in New York in early October, at which they agreed to infuse new life into the talks by including representatives of the Turkish and Greek Governments. The ensuing bargaining over the exact status and terms of reference of the additional participants, including in addition, the General Secretary of the United Nations, U Thant's suggestion, a representative of the UN Secretary-General, continued until the end of the year but the Turks remained adamant that the UN should not be allowed to play any role of substance.¹⁷

In spite of friendly overtures from the Greek Prime Minister, Erim persisted in his view that the path to better Turkish-Greek relations lay through Cyprus. The similarity of approach, however, towards broadening the intercommunal talks, combined with bilateral exchanges in the economic field and the signature of a number of technical agreements following a meeting in November/December of a Turkish-Greek Border Commission, showed that by the end of the year relations were developing reasonably satisfactorily, although the Greek Embassy in Ankara maintained there was continuing discrimination against the Greek minority in İstanbul.¹⁸

The main change of direction during the year was the establishment of relations in early August with the People's Republic of China. Although the initial steps had been taken towards the end of 1970 by the JP government, the announcement of the decision,

¹⁵ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

¹⁶ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, pp. 263-273.

¹⁷ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)*, Cilt-I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, pp. 653-808.

¹⁸ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

after several months of negotiation in Paris, to recognise the PRC as “the sole legal government of China” caused considerable controversy - not least within the JP itself. This was mainly on the grounds that there was inadequate evidence that recognition would serve Turkey's national interests, especially as it required a severance of relations with Nationalist China, although the latter claimed that relations were only “suspended”. The Turkish Government’s apparent haste was, however, partly motivated by a desire to be seen to be keeping ahead of US policy.¹⁹

The importance of not offering more hostages to anti-American opinion than necessary was shown by the decision in June, under strong US pressure, to ban opium production from 1972. This provoked considerable complaints amongst certain sectors of Turkish public opinion, mainly over the alleged inadequacy of the proposed compensation for opium farmers, which the visit in November by the US Secretary for Agriculture, Hardin, did little to dispel. A brief visit by Vice-President Agnew in October, on his way to Iran and Greece, passed off uneventfully.²⁰

Aside from Greece and Cyprus, there were no developments of importance in Turkey’s relations with its immediate neighbours. Makarios’ visit to Moscow in May heightened Turkish suspicions of Russian intentions towards Cyprus. Protests were made to Syria about allowing left-wing Turkish students to pass through Palestinian training camps for guerrilla training, and some concern was shown over the position of Turks in Iraq. No serious problems, however, arose over relations with Iran and the opening of the CENTO Railway in September, attended by President Sunay and the Shah, helped to strengthen in a practical way the close links between the two countries. As regards Pakistan, Turkey took a moderately sympathetic line over events in East Pakistan, though without ever offering more than moral support against threats to its national integrity.²¹

The highlight of the year for Anglo-Turkish relations was the State Visit in October by Her Majesty the Queen, accompanied by His Royal Highness the Duke of Edinburgh and Her Royal Highness the Princess Anne. This was treated by the Turks as a very special occasion and even the threatening political crisis at the time was as mentioned earlier, temporarily “put in the refrigerator”. Enthusiastic and friendly crowds gave the Royal Party a very warm welcome in Ankara, İzmir and İstanbul, while the huge press coverage was exceptionally favourable. The visit was undoubtedly an outstanding success for both Britain and Turkey and added warmth to Anglo-Turkish relations for some time to come. Godber’s presence as Minister-in-Attendance provided a useful opportunity for bilateral talks with Olcay on matters of current interest including in particular European security and Cyprus.²²

The events of the year injected a great deal of realism into the heavy reforms programme that had been put forward at the height of the crisis of public order in March. The military and intellectual heirs of the Atatürk revolution now appeared to concede to more gradual reforms and, accepting democracy as the necessary framework, recognised the limitations imposed by the elected Parliament. They remained dissatisfied and impatient, talking of electoral reform and more drastic methods to push through by

¹⁹ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

²⁰ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

²¹ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

²² TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

extraordinary means the reforms the current Parliament opposed. As always in Turkey, in this situation of uneasy balance, the Army held the key. The Generals were not only anxious to avoid direct power, but to terminate as soon as possible the unwelcome burden of martial law. As long as the senior Commanders accepted the need for patience, showed some results and maintained the current improvement in public order, the British Ambassador predicted that the present system of controlled democracy would probably survive until the elections of 1973.²³

2. Events in 1972

In 1972, Turkey saw the virtual failure of its novel experiment in political science, the "above-party government". Governmental weakness, Parliamentary chaos, terrorism, and repressive reaction by way of martial law, and endless talk of reform achieved as the year passed, there was less and less real progress towards it. Despite all this, Parliamentary democracy survived, some might say too healthily for Turkey's own good, the economy showed encouraging optimism, and business confidence remained high.²⁴

Fundamentally the evolution of the political scene reflected the long-standing contradiction left by the Atatürk revolution, between the ideal of a Westernised secular European industrial State, to which all paid lip-service and to which the majority of the country, never convinced by Atatürk in his lifetime, had always been opposed; and the traditional Islamic society which had held back Turkish development for so long and would "long continue to do so".²⁵

The year marked a steady retreat from the impatient and imperious demands of the army for rapid reform as each attempt collided with the democratic will expressed by the National Assembly to which the army, had sincerely professed their allegiance. The Prime Minister, Erim, caught in this contradiction, abandoned his second attempt to resolve it in April, and resigned disappointed, dispirited, and disillusioned at the refusal of the army to force through the reforms they and he desired. His resolve was strengthened because he foresaw the witch-hunt against the Left-wing academic world which duly followed and which he was unwilling to face and powerless to stop.²⁶

In 1971 Erim, in his first Administration, had been forced to give priority to the fight against ever more dangerous subversion and incipient anarchy. The country, alarmed at the extent of public disorder, had agreed to the necessary measures and the National Assembly had even accepted a number of constitutional reforms to strengthen the hand of the Executive. But as countersubversion improved public security, and began to verge on a blanket repression of all Left-wing opinion, the traditional attitudes of the Deputies reasserted themselves.²⁷

Already the second Erim Administration had shed the brilliant and diverse band of technocrats in favour of politicians more in tune with the thought of the National

²³ TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971. See Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim, Passim*.

²⁴ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. See Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim, Passim*.

²⁵ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. See Gülen, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim, Passim*.

²⁶ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Kayalı, Op. Cit., pp. 133-201.

²⁷ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Kayalı, Op. Cit., pp. 133-201.

Assembly. The first attempt to replace Erim produced a team headed by an agreeable and elderly ex-Prime Minister, Suat Hayri Ürgüplü, too committed to and bound by conditions set by their parties to be acceptable to the army. The second and successful nomination was the “safe, amiable and unimaginative” Minister of Defence, Melen, well known from his previous appointment to the Turkish General Staff and generally reported to be wholly in accord with, if not subservient to, the Service Commanders. Melen’s Government continued to be described as “above-party”, but the reconciliation of the contradictions alluded to is now taking the form of the sacrifice of reform to the realities of democracy, and acquiescence in the wishes of the majority Justice Party. Only those reforms, therefore, which Demirel and his party found both acceptable and conducive to their preparation for the elections due in October 1973 seemed likely to be passed. Other legislation called for by the constitutional amendments of the first Erim Administration has little chance of reaching the statute book. The inevitable corollary had been the withdrawal from the Government of the People’s Republican Party (founded by Atatürk and the professed exponents of his radical reformist ideals) which had inclined in recent years more markedly to the Left. The party withdrew, but its representatives in the Council of Ministers resigned from the party but not the Government.²⁸

The Melen Administration thus survived the crisis, and continued its cautious and unexciting path with the appearance of a caretaker Administration waiting for the elections of October 1973, far removed from the exciting band of reformers of April 1971.

These developments have been accompanied by far-reaching changes in the radically-inclined People’s Republican Party. The first was the election of Bülent Ecevit as leader of the party and the defeat of its conservative rear-guard, which had the tacit support of “the grand old man of Turkish politics: İsmet İnönü”. This led to a first bout of resignations from the party. The second was the People’s Republican Party’s withdrawal from the Melen Government, which gave İnönü the chance he had sought since Ecevit’s election also to leave the party. His subsequent move into the Senate was thought by many to be in preparation for the Presidency which would fall vacant in March. Over 30 Senators and Deputies followed İnönü and for a time it seemed that Ecevit might have irreparably damaged his party and with it any chances for a viable socialist and liberal opposition. Time however seemed to show that Ecevit’s claim was proving justified that he has effectively purified his party, consolidated it in the country and provided it with a coherent policy of opposition. His target was the rising generation and the new industrial class who had the potential to bring him fresh strength. Moreover, those who left the party had been incapable of coalescing sufficiently to produce any alternative or constructive opposition to the People’s Republican Party as the commanding element in the opposition.²⁹

If the army bowed to democracy in the matter of reforms, it did not feel able to make such concessions in the restoration of public order. The urgent need to crush subversion and anti-social violence inevitably gave power to officers who were little able or inclined to distinguish the gradations of opinion to the Left of their own political thought. All discussion of Marxism was now treated as subversion and large numbers, perhaps 4,000 suspects among senior and junior members of universities, were arrested and held for interrogation for various periods. This was accompanied by an increasing flow of stories

²⁸ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Kayalı, Op. Cit., pp. 133-201.

²⁹ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Demir, Op. Cit., pp. 163-223.

of torture which caused grave disquiet, in spite of all official denials. Liberal opinion in Turkey was anxious and frightened, and these events gave rise to mounting criticism among liberal circles in Europe. Trouble in the Council of Europe seemed inevitable.³⁰

If the reformers had been disappointed in the past year, the commercial community were much heartened. Economically, the generally "middle of the road" approach of the Melen Government, except on such emotive issues as mineral rights, helped to create the conditions for more substantial progress. The political quarrelling had surprisingly little effect on business confidence. The brighter aspects of 1971 - the good harvest and the steadily increasing flow of remittances from workers abroad - continued. More significantly, by comparison with 1971, exports had risen by 39 per cent by the end of November, industrial production was expected to increase by 10 per cent, while investment showed a healthy rise, particularly in the private sector, even though it was hampered by the inability of the banking system to provide medium and long-term finance on anything approaching acceptable terms. Thanks to the workers' remittances, economic recovery was achieved without strain on the balance of payments and foreign exchange reserves were at a record level.³¹

The Government also succeeded in moderating the previous year's alarming rate of inflation, mainly by its blank refusal to increase agricultural support prices. However, the government faced the familiar problem, in the face of a rise in the cost of living expected to be around 13 per cent that year, of trying to resist large wage claims, which the public sector certainly could not afford. Industrial unrest was kept in check by martial law restrictions but there were a number of strikes and lock-outs and the underlying problem remained.³²

The problem of State sector finance was also unresolved. After so many years of foreign exchange crises, it was ironic that development was now being held up by a shortage of Turkish lira resources. That year, Parliament showed that it was not prepared to go on voting for steep tax increases in each budget, even if it had voted for the programmes they were intended to finance. Unfortunately the long-promised structural reforms which might have eased the problem, such as of the State Economic Enterprises and the taxation system, seemed to have been pushed way back in the Parliamentary queue. Priority was given to those "reforms" with more political appeal such as agrarian reform or the mining and petroleum reforms with their proposed restrictions on foreign capital; but even these were making slow progress. The main long-term measure passed by Parliament, the Third Five-Year Plan, with its emphasis on the rapid expansion of heavy industry at the expense of both agriculture and much-needed social improvements seemed unfortunately only too likely to add to the future problems.³³

While the Turks showed interest in extending their trade with their neighbours, the EEC remained the dominant trading partner and the need to be ready for full membership of the Community was the theme of Turkey's long-term development strategy. The Turkish attitude was however ambivalent, and negotiations for the adaptation of Turkey's

³⁰ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Demir, Op. Cit., pp. 163-223.

³¹ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Çavdar, Op. Cit., pp. 191-260.

³² TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Çavdar, Op. Cit., pp. 191-260.

³³ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Çavdar, Op. Cit., pp. 191-260.

Association Agreement to take account of enlargement ran into difficulties over Turkish demands to retain the right to take unilateral protective action.³⁴

Given the pre-occupation with internal affairs over the year, foreign policy was a secondary concern of the national thinking. Turkey remained firmly anchored to NATO and her American alliance, despite some friction over the ban on opium growing imposed under the threat of a withdrawal of American aid. Erim himself visited the US with this partly in mind. He also visited France.³⁵

The “technocrat” Foreign Minister, Bayülken, tried to give the impression of great activity through frequent visits abroad and the reception of numerous high-level visitors. His style and relative lack of authority in the Government led at times to an even narrower and more stubborn view of the Turkish national interest than usual. This tendency manifested itself not only in policy over Cyprus, particularly in the period leading up to the opening of the enlarged intercommunal talks in June with Constitutional advisers from Turkey and Greece, but also in the Turkish attitude towards the new institutions of Western Europe and the approach to the Conference on Security and Co-operation in Europe and talks on Mutual and Balanced Force Reductions.³⁶

In general, there was a growing realisation that Turkey’s position in Western Europe was changing and that new groupings were being formed without it. There were in consequence increasingly insistent demands that Turkey be associated in some way with the political consultations of the enlarged Community, possibly through some kind of organic link via the EEC Council of Association. There was little disposition on the part of the Nine to satisfy the Turkish demands. Although the British PM, Edward Heath, was able to acknowledge to his Turkish counterpart, on the eve of the European Summit, that Turkey had a “legitimate interest” in all political and economic initiatives taken within the European framework, this matter is likely to be a continuous irritant in Turkey’s relations with NATO and the Community.³⁷

There were few positive developments in Turkish policy over Cyprus. There was little expectation of achieving a satisfactory solution through the enlarged intercommunal talks, but their continuance was recognised to be necessary if only as a safety valve. Meanwhile the Turkish Government continued to encourage the separate identity of the Turkish Cypriot Community through emphasis on equality and partnership. Apart from insisting in the early part of the year that the Czech arms imported by President Makarios be effectively neutralised by the United Nations Peacekeeping Force in Cyprus (UNFICYP), the Turks could on the whole afford to sit back and observe the friction, first between Athens and Nicosia and subsequently within the Greek Cypriot community. They were not however convinced that the Greek Government had done everything possible to push President Makarios and the Greek Cypriots towards a settlement. Melen sent a reasonably friendly message to Yeoryos Papadopoulos in September in response to the Greek Prime Minister’s continued friendly overtures. Continuing friction over the minorities in their respective countries and the animosity engendered by the procedures on which the Turks insisted for the election of a new Patriarch in July showed however

³⁴ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

³⁵ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

³⁶ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

³⁷ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

that the underlying suspicions still prevailed on both sides. On the other hand, there was some recognition of a joint interest with Greece in the attitude towards the EEC and, for instance, participation in the Mutual and Balanced Force Reductions (MBFR) talks.³⁸

The Turks were disappointed at the lack of progress over Pakistan's reconciliation with India and more particularly with the newly formed state of Bangladesh. Partly in the interests of keeping Pakistan in CENTO, they faithfully kept their promise to President Zulfikar Ali Bhutto, who paid two flying visits to Turkey in January and June, not to recognise Bangladesh until he gave the green light. Turkey's relations with its other CENTO ally, Iran, remained good. Official visits were exchanged with its southern neighbours Iraq and Syria but there was little sign that Turkish visions of helping to open windows to the West had had any practical results. Meanwhile the Chinese were establishing themselves unobtrusively in Ankara and any fear which the Turks may have had of being isolated on the fringes of different spheres of influence would be balanced by the knowledge that they had reasonably friendly relations at that time with all comers.³⁹

The goodwill and warmth generated by The Queen's successful visit in October 1971, was unfortunately partially dissipated by the "Press war" over a then 14-year-old boy, Timothy Davey, following his sentence to six years' imprisonment in March for drug peddling. He continued to be a tiresome irritant in Anglo-Turkish relations for the rest of the year and renewed public attention was focused on him after an unsuccessful attempt to flee the country after he escaped from a reform school in October. Efforts to find a formula that would gloss over the requirements of the Turkish and British legal systems and permit his release to British authorities had by the end of the year proved impossible owing to the glare of publicity. Consequently, the Turkish Prime Minister turned his attention to the boy's inclusion in an amnesty on the occasion of the 50th anniversary of the Republic in 1973. A further shadow was cast over the Anglo-Turkish scene by the kidnapping and murder of two British radar technicians in March, although no serious damage was done to Anglo-Turkish relations.⁴⁰

The Turks continued to regard the UK as a potentially useful all attaining their foreign policy objectives, especially in the European arena, and also in a more general way in Cyprus, but this basic attitude was never seriously put to the test. Visits by two British Ministers in the autumn provided evidence of continuing British interest in Turkey. That of Lord Balniel, who was Minister of State for Defence at the time, was viewed mainly as coming within a CENTO context, while that of Lord Limerick (as Parliamentary Under-Secretary for Trade) helped to keep the Turks fully informed about the economic implications for Turkey of British entry into the EEC.⁴¹

British exporters took good advantage of the easier foreign exchange and licensing situation and by the end of October British exports had risen by 51 per cent, well above the 26 per cent rise in Turkey's import bill. Although capital aid continued to be expended at a high level, the British were unable to make a new pledge in 1972 and no decision had been taken on the future level of their programme. This uncertainty was a handicap to British firms. While Turkey's improved performance may have justified some reduction

³⁸ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

³⁹ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

⁴⁰ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

⁴¹ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

in British aid, a substantial cut in the bilateral programme to make room for future British commitments through the European Investment Bank risked being regarded as an act of bad faith by both the Turks and Britain's EEC partners. The technical assistance programme, which did not face the same problems, continued to play a valuable role although the reorganisation of responsibilities in London led to what was hoped to be only a temporary slowing down of the training programme.⁴²

Turkey ended the year in some uncertainty. Its formula of Government was accepted only because it had set a term to its own life and made little pretence at leadership. Its political parties were engaged almost exclusively in preparing for elections which were 10 months away. Its Civil Service was dispirited from lack of leadership and was less effective than ever. A crisis could at any time have bought the armed forces back to the centre of the stage. In spite of this, the economy was reasonably healthy and virtually everyone, except the anarchists, believed that sufficient stability must be maintained to allow elections to be held on time and a return to full Parliamentary democracy the following autumn. That was at least something to aim for. "Given Turkey's undoubted, and sometimes surprising, capacity for producing Turkish solutions to Turkish problems", the Ambassador predicted that the country would somehow muddle through and remain a viable trading and defence partner for the UK and the West. It was important, if only for strategic reasons, that it should be helped in any way possible to do so.⁴³

3. Events in 1973

It would have been an important year for Turkey even if the only noteworthy events had been the 50th Anniversary of Atatürk's Republic and the death of İsmet İnönü, Atatürk's immediate successor and last remaining close link with him. However, there were other events that proved to be more significant in the long term that combined with the anniversary to make the year historic: the all-party rejection of the armed forces' nominee for President; the lifting of martial law; a general election with surprising results but no follow-through to the creation of a new Government.⁴⁴

The 50th anniversary, on 29 October, which with the opening of the largely British-made bridge across the Bosphorus to connect Asia with Europe, which the Ambassador had described in a despatch at the time, marked the coming of age of the republic created by Atatürk out of the ruins of the Ottoman Empire. It was a republic firmly orientated towards Europe and aspiring to take its full place in the Community before the end of the century. The public veneration of the memory of Atatürk, who had died 35 years previously, was matched only by the homage paid to his last surviving associate of note, İsmet İnönü. The ailing 89-year-old soldier, politician and statesman was spared for the anniversary. Then on Christmas Day he died, and with the close of the year an era ended.⁴⁵

Early in the year the commanders of the armed forces, who were the traditionally self-appointed guardians of the principles of Atatürk, publicly warned politicians against "irresponsibility". Two weeks later their senior member resigned his commission and put himself forward as a candidate in the elections for President. Although the political parties themselves could not then agree on a candidate, they joined with courage and

⁴² TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

⁴³ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

⁴⁴ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Hale, Op. Cit., pp. 228-260.

⁴⁵ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Demir, Op. Cit., pp. 163-221.

determination in opposing this attempt at imposing a military presence; and their eventual agreement on a new President (Senator Fahri Korutürk) established the supremacy of Parliamentary democracy and sent the armed forces back to their barracks for the first time in the 50 years of the republic.⁴⁶

Since then, the more interventionist among the generals had retired due to seniority. This, and the lifting of martial law, though with residual provision for security trials, gave hope that the general elections in October would mark the definitive end of traditional armed forces pressure on politicians, although this had never gone as far as actual military take-over since 1960. In the event, the elections proceeded quietly and with integrity, even to the point of a surprise victory for the leading Socialist Party and astonishing gains for the new Islamic Revivalist Party. However, the subsequent failure to form a Government, because no party had an absolute majority in Parliament and so far none had been able to agree on a coalition, had by the end of the year begun to raise the question how long the armed forces would remain patient while the politicians put personal and partisan interests before those of the country.⁴⁷

There seemed to be no imminent answer to this question, because, according to the New Year message from the Army Commander, the armed forces' role was to defend the constitutional regime and democracy against all external and internal threats, while remaining above and out of all kinds of political and ideological trends. And if internal security continued to improve as it had done through the year they would have been even less inclined to intervene unless they felt it was necessary. Subversive activity, although not eliminated, had been contained. Trials of suspects continued, and many sentences passed - though noticeably less harsh than in previous years. Predictably these gave rise to renewed allegations of torture in Turkey in the Council of Europe, with British representatives there well to the fore. Torture almost certainly went on, though probably not systematically: and whether in a genuine attempt to put an end to it or, more likely, to create a more acceptable world image, the Prime Minister in November ordered an investigation into it. Turkey seemed on all counts to be justifying its claim to progress towards a proper Parliamentary democracy.⁴⁸

This made it somewhat easier for the British Government to defend at Westminster their continued support for Turkey as an ally - for which the Foreign Minister expressed appreciation to the British Prime Minister Sir Alec Douglas-Home in the margin of several international meetings during the year. The cordiality of Anglo-Turkish relations was strengthened by a number of visits from the UK: those of, among others, Julian Amery, the Minister of State (three times, including the funeral of the veteran statesman İnönü), Sir Thomas Brimelow, the Permanent Under-Secretary, Lord Carrington, the Secretary of State for Defence (heading a NATO delegation), John Davies, the Chancellor of the Duchy of Lancaster (for an EEC meeting), Geoffrey Rippon, the Secretary for the Environment (for the 50th Anniversary of the Republic), and Robert Mellish, the Opposition Chief Whip.⁴⁹

⁴⁶ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Demir, Op. Cit., pp. 163-221.

⁴⁷ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Demir, Op. Cit., pp. 163-221.

⁴⁸ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

⁴⁹ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

The Foreign Minister and his senior officials left no doubt about Turkey's identification with Europe and determination to progress from associate to full status in the EEC, though seeming at times more anxious to have the benefits of this than the obligations. It was also noticeable how often they sought UK support for Turkey's bid to be brought into closer consultation on the shaping of the emerging Europe. The Government's allegiance to NATO remained absolute and they hosted meetings of its nuclear planning group and of the North Atlantic Assembly. They played a part, although low key, in the Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE) and MBFR discussions. And they continued to play a constructive leading role in CENTO. At the same time, relations with the Soviet bloc were well maintained; though Communism continued to be illegal.⁵⁰

The year's outstanding effort in foreign relations, however, was the cultivation of good relations with the Muslim world and Turkey's neighbours in particular, which involved a string of visits by the Foreign Minister from Tunisia to Indonesia and visits to Turkey by the Foreign Ministers of Kuwait, Syria, and Iraq as well as the President of Pakistan. This paid off in the Middle East war when Turkey, despite its refusal to sever relations with Israel, remained a most-favoured-nation with the Arabs. However, it was a policy that strained relations with the US, to whom Turkey prohibited the use of an important American air base in the country while at the same time being obliged to give the Soviet Union overflying rights under the Montreux Convention. It was not until the Americans realised the strength of feeling against them on this issue in many other parts of Europe that they accepted that Turkey had acted under *force majeure*. Thereafter relations gradually got back in balance.⁵¹

Cyprus remained, as always, a matter of direct concern. However, it was a quiet year, with the Turkish Government confident that it had found a defensible minimum position for the Turkish community in the island. Turkey finally abandoned Fazıl Küçük and supported Rauf Denktaş for Vice-President. The intercommunal talks were approaching the crunch of a political decision on the key issue of local autonomy. Yet they were basically troubled by intense mistrust on both sides - not helped by changes of Government in Athens - and it was difficult to see which side was dragging its feet more. At the end of the year reports of more importing of Czech arms by the Greek community were arousing Turkish suspicions and looked like setting back further the slow progress towards any settlement.⁵²

Despite some difficult moments in domestic and foreign affairs the economy remained afloat and domestic investment continued undiscouraged. Foreign trade expanded: in the first 10 months of the year UK exports increased by 45% per cent to £68 million, about 20% per cent of the EEC and 11% per cent of the global input. Multilateral and bilateral aid continued even though gold and foreign exchange reserves reached a record \$2,000 million. But half of this was derived from the remittances of approximately one million Turkish workers in Europe, 80% per cent of them in Germany. Bonn's decision not to take any more in view of the likely recession ahead was likely to lead to a serious reduction of foreign exchange earnings. Acute social difficulties would arise if matters

⁵⁰ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

⁵¹ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

⁵² TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Oran, Op. Cit., pp. 653-808.

were taken a stage further and those already in Europe forced to return to Turkey, where there would be little chance of employment.⁵³

Inflationary pressures intensified during the year, mainly from the massive inflow of workers' remittances coupled with the high world prices for Turkish primary products (especially cotton) and the effects of a widespread drought on agricultural production. The already serious situation was exacerbated by inflation imported from abroad. Several anti-inflationary measures were taken by the Government, but they had little measurable effect upon the increasing prices. The attempt to suppress consumer price increases hit oil companies in particular; and Arab producers' assurances of full supplies would not be likely to spare Turkey, already short of energy to meet normal economic expansion, from the current world difficulties in this field, nor from the consequent effects on its domestic economy.⁵⁴

It is perhaps the economic considerations - inflation and oil prices chief among them - that made the country's entry into the new year still without a government a matter of greatest concern. For there were difficulties ahead which would require unpopular measures, and there was so far no party or combination of parties confident enough of public and Parliamentary support to be willing to form the Government that would put such measures through. It was to Turkey's credit that in the 50 years of the new republic, and more particularly since 1945 when İnönü first allowed opposition parties, Parliamentary democracy had taken root. However, it was still frail, uncertain of whom it could turn to, and too often overshadowed by the self-interest of political leaders anxious to look after their own interests. All of them paid lip-service to the principles of Atatürk, but only an Atatürk would have been able to instil in them and the country as a whole the discipline needed to apply his principles and give the lead. Since his death 35 years previously, there had been no such guiding force; even İnönü at the height of his powers could not live up to those expectations. In the meantime, the country moved uncertainly from interim measure to measure, jealous of its democracy but fearful that the politicians would destroy this by personal and partisan self-interest that would provoke the armed forces, unwilling though they may be, to step in yet again to give the country some order and purpose in the difficult year ahead. However, as the year ended more hopeful signs could be discerned that renewed attempts to form a Parliamentary coalition capable of running the country might succeed.⁵⁵

Conclusion

1971 was a turbulent year, with many serious internal difficulties left unresolved. There was loss of confidence in the Government and partial collapse of public security, especially in the universities. The armed forces demanded and obtained Demirel's resignation. He was replaced by Erim and an "above-party" Government, with a majority of technocrats from outside Parliament with a programme of radical, left-wing, reforms. Martial Law was needed to restore security. The Constitution was amended, meaning more power for the Government. There was a start on reforms, but the Justice Party was refusing to co-operate. Concessions were made to the JP, leading to the resignation of 11

⁵³ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

⁵⁴ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973. Pamuk, Op. Cit., pp. 223-260.

⁵⁵ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973.

radical Ministers. The Government resigned, and the new, more moderate Erim Government was hoping to mend fences with Parliament and the private business sector. However, economic difficulties were exacerbated by the doctrinaire policies of the first Erim Government, resulting in a loss of confidence. Inflation levels were serious, but there was a record harvest that year. Nevertheless, it was expected that confidence would take some time to return. Aid, from the World Bank and the OECD, continued to be important. A large British loan, the Anglo-Turkish balance of trade, was still tilting in Britain's favour. Turkey ratified the EEC Annex Protocol, but there was no significant change in foreign policy. In Cyprus, there was a period of impatience that leads to continuing dialogue, especially with Greece. In August, China recognised the decision to ban cultivation of opium, at the United States request. Links between Turkey and Iran were strengthened by the opening of the CENTO Railway. Her Majesty the Queen's state visit in October was highly successful, and there were undoubtedly benefits of this for Anglo-Turkish relations. On the whole, 1971 injected some realism into the demand for reforms. The armed forces, who were still anxious to avoid direct rule, would probably accept this. If the Government could show some results and maintain public order, the current system of controlled democracy would be likely to survive.

In 1972 Turkey suffered from weak administration, intermittent terrorism, and repressive martial law, but Parliamentary democracy survived. The armed forces did not maintain their resolve to force reforms through Parliament. Erim's above-party Government resigned, and was replaced by Melen's, which was more acceptable to the Conservatives in Parliament. This resulted in the withdrawal of the radical People's Republican Party, which had suffered setbacks in 1972, but seemed to have emerged as a viable opposition. The armed forces suppressed both subversive and non-violent Left wingers without discrimination. This, and allegations of torture, were disturbing and foreshadowed trouble in the European context. Nevertheless, the economy prospered. Exports and foreign exchange reserves were well up. However, vital economic reforms were still not on the horizon. Turkey's principal development aim was to prepare for full membership of the EEC. Turkey remained loyal to NATO and the West, but its foreign policy was "nationalistic". It was most anxious to be included in any "European" developments. There was no change over Cyprus, and Greek/Turkish relations remained moderately good. Relations with Pakistan and Iran were good. Anglo/Turkish relations remained sound, despite the Davey affair. There were visits by two British Ministers. Although there was a big rise in British exports, it was expected that a substantial cut in bilateral aid could bring trouble. All in all, it was an uncertain period for Turkey. There was little to no leadership, yet the economy was healthy and there was a general wish for conditions to be stable enough for a general election in 1973. Turkey would probably muddle through again.⁵⁶

1973 was a momentous year in which the republic founded by Atatürk celebrated its 50th anniversary. His last surviving close associate İnönü had died at 89, martial law was lifted, the armed forces failed to impose their candidate for President and Parliamentary democracy prevailed. An honest general election was held but there was no follow-through to a new Government, over which the armed forces remained patient with the politicians. Internal security remained good, and the Prime Minister ordered an enquiry into further allegations of torture of suspected subversives. This helped the image of

⁵⁶ TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972.

Turkey outside, including the UK, which continued its support as friend and ally. Consequently, several leading politicians paid visits. The country remained loyal to NATO and CENTO and continued the slow progress towards full status in the EEC. Relations with the Communist bloc were maintained but Communism remained illegal. Closer links with the Muslim world helped Turkey in the Arab-Israel war, despite its refusal to sever diplomatic relations with the latter. The intercommunal talks in Cyprus made little progress; nevertheless, there was no friction between Ankara and Athens. The economy remained optimistic, but world inflation intensified an already serious inflationary situation. Power output was not meeting growing requirements. Germany's decision not to take in any more foreign workers, of whom Turks formed the largest single group, foreshadowed a decline in Turkey's high foreign exchange reserves, half of them derived from workers remittances. The need for urgent action in many fields of the economy made the continued lack of Government especially serious. Parliamentary democracy existed, but had not yet matured and political leaders put selfish and party interests before it. The country was lacking direction. As the Ambassador expressed, "It could do with the firm centralised direction of another Atatürk in the difficult year ahead. But there is no such leader in sight".⁵⁷



References

Archival Sources

The National Archives (TNA), UK

TNA/FCO9/1606/WST1/2, Turkey: Annual Review for 1971.

TNA/FCO/1831/WST1/1, Turkey: Annual Review for 1972.

TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973.

Books & Articles

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

AHMAD, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London 1993.

AKIN, Rıdvan, *Türk Siyasal Tarihi, 1908-2000*, XII Levha Yayınları, İstanbul 2010.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

BORA, Tanıl, *Demirel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara 2008.

DEMİR, Şerif, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Vesayet (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül)*, TİAV Yayınları, Ankara, 2020.

DEMİREL, Tanel, *12 Mart ve 12 Eylül'ün Anatomisi: 1960-1980 Dönemi Türkiye'sinde Siyaset*, Liberte, Ankara 2023.

DEMİREL, Tanel, *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

⁵⁷ TNA/FCO9/2112/WST1/3, Turkey: Annual Review for 1973.

ERİM, Nihat, *12 Mart Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

GÜLEN, Ahmet, “Başbakan Nihat Erim'in Arşivindeki Belgelere Göre 12 Mart Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”, *M. Derviş Kılınçkaya Armağanı*, Editörler: Sadık Erdaş, Seyfi Yıldırım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2022, ss. 493-515.

GÜLEN, Ahmet, “Nihat Erim Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 128, ss. 225-243.

GÜLEN, Ahmet, “The Poppy Policy of Nihat Erim Governments”, *CTAD-Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 30, ss.363-389.

GÜLEN, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Nihat Erim*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020.

ORAN, Baskın (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Oldular, Belgeler, Yorumlar, Cilt: II: 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

PAMUK, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

ZÜRCHER, Erik J., *Turkey: A Modern History*, I. B. Tauris, London, 1993.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023


www.historystudies.net

TARİHSEL ARKA PLANIYLA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE DERS KİTAPLARINA YANSIMASI


*Lausanne Peace Treaty With Its Historical Background and Its Reflection on
Textbooks*

Dr. Ahmet Tokmak 

İzmir Ölçme Değerlendirme Merkezi
tokmak87@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi İlyas Kara 

Amasya Üniversitesi
ilyas.kara@amasya.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 26.07.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 10.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1333372

Atıf – Citation:

Ahmet Tokmak, İlyas Kara, "Tarihsel Arka Planıyla Lozan Barış Antlaşması ve Ders Kitaplarına Yansıması", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.121-138.



TARİHSEL ARKA PLANIYLA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

Lausanne Peace Treaty with its Historical Background and Its Reflection on Textbooks

Ahmet Tokmak *

İlyas Kara **

Öz

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ilişkin bir tescil belgesi niteliği taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması ve akabinde ağır şartlarla imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında yurdun farklı bölgelerinde başlayan direniş hareketi Mustafa Kemal liderliğinde tüm yurdu temsil eden bir Millî Mücadele hareketine dönüşmüş ve elde edilen zaferler diplomatik başarıları da beraberinde getirmiştir. Bu araştırmada Lozan Barış'ının Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ders kitapları ve öğretim programlarında nasıl ele alındığı nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda doküman analizi yöntemiyle araştırılmış, antlaşmanın tarihsel arka planına, metin içeriklerinde kullanılan kalıp ifadelere, görsellere ve öğretim programında yer alan kazanımlara ilişkin inceleme ve değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka planın yeterince doldurulmadığı, antlaşmaya ilişkin anlatımlarda sık ve benzer kalıp ifadeler kullanıldığı, görsellere ilişkin yeterince açıklamaya yer verilmediği belirlenmiştir. Araştırma sonuçları doğrultusunda Lozan Barış Antlaşması'nın ders kitaplarındaki kapsamının genişletilmesi, konunun kanıt temelli bir anlayışla ele alınması ve dönemin gazete haber ve görsellerine ilişkin içeriklere yer verilmesine ilişkin öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi, ders kitabı, öğretim programı.

Abstract

The Lausanne Peace Treaty is a registration document for the establishment of the Republic of Turkey. The resistance movement that started in different parts of the country after the defeat of the Ottoman Empire in the First World War and the signing of the Armistice of Mudros, which was signed with heavy conditions, turned into a National Struggle movement representing the whole country under the leadership of Mustafa Kemal, and the victories achieved brought diplomatic successes. In this study, how the Lausanne Peace Treaty was handled in the textbooks and curricula of the History of Revolution of the Republic of Turkey was investigated by document analysis method in line with the principles of qualitative research, and examinations and evaluations were made regarding the historical background of the treaty, the stereotypes used in the text contents, the visuals and the learning outcomes in the curriculum. As a result of the research, it was determined that the historical background of the Lausanne Peace Treaty was not sufficiently filled in, frequent and similar stereotypes were used in the narratives about the treaty, and there were not enough explanations about the visuals. In line with the results of the research, suggestions were made to expand the scope of the Lausanne Peace Treaty in the textbooks, to address the subject with an evidence-based approach, and to include content related to newspaper news and visuals of the period.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, Turkish Republic History of Revolution and Kemalism course, textbook, curriculum.

*Sorumlu Yazar, Dr., İzmir Ölçme Değerlendirme Merkezi, İzmir /TÜRKİYE, tokmak87@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-3902-5825.

** Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Amasya/TÜRKİYE, ilyas.kara@amasya.edu.tr ORCID: 0000-0003-4755-0037.

Giriş

Türk dış politika tarihi incelendiğinde belirlenen politikalara etki eden ilk Türk devletlerinden günümüze savaşlar, iç karışıklıklar, ticari anlaşmalar, azınlıklar ve buna benzer pek çok konudan oluşan oldukça zengin bir değişken listesi ile karşılaşılmaktadır.¹ Bir devletin diğer devletler ile yürüttüğü ilişkilerin tamamı olarak değerlendirilebilecek dış politika; yaşanan dönem, ulusal ve uluslararası şartlar dikkate alınarak politikalar geliştirilen bir alandır.² Tarih boyunca devletlerin dış ilişkilerini yürüten makamlara devlet teşkilatlanmasında oldukça değer verildiği görülmektedir. Selçuklu Devleti'nde Divan-ı İnşa makamı tarafından dış yazışmaların yürütüldüğü bir makam olarak değerlendirilen dış işleri, Osmanlı Devleti'nde Reis-ül Küttaplık makamından bakanlık seviyesine yükseltilerek Hariciye Nezareti ile dış siyasetin yürütüldüğü kritik bir bakanlık olarak değer görmüş, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Hariciye Vekâleti ile temsil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel olan Millî Mücadele zaferinin askeri safhası sonrası diplomatik anlamda elde edilen başarılarla aynı zamanda dış işleri bağlamında var olan bu tarihsel arka plan tecrübesinin de olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış işleri seviyesinde yaşadığı başlangıç ve aynı zamanda Türk dış politika tarihi açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek en önemli olaylardan biri Lozan Barış Antlaşması'dır.³ Türk siyasal hayatının başlaması açısından bir dönüm noktası olan Lozan Barış Antlaşması, alınan kararları itibarıyla günümüz Türkiye sosyal, siyasal ve hukuk politikaları açısından bir temel teşkil etmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olarak nitelendirilmektedir.⁴

Türkiye Cumhuriyeti'ni Lozan Barış Antlaşması'na götüren dönemsel şartlar oldukça geniş bir tarihsel arka plana sahiptir. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda ayak uydurmaya çalıştığı ancak dönemin gelişen Avrupa devletlerine göre geride kaldığı sanayi çalışmaları, bunun yanında Fransız ihtilali sonrasında değişen güç dengeleri ile ulus devletlerin ortaya çıkması ve bu devletlerin sömürgeci bir yapı ile teşkilatlanması, zayıflayan Osmanlı Devleti'ni zora sokan unsurlar olarak değerlendirilebilir.⁵ Bu dönemde Avrupa coğrafyasında domine edici bir güç unsuru olarak İngiltere'nin denge siyasetiyle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Doğu politikasında değişime gitmesi ise Osmanlı Devleti'nin Almanya eksenine kaymasında sebep olarak gösterilebilir.⁶ Aynı zamanda Avrupa devletleri arasında ortaya çıkan çeşitli çıkar uyumsuzlukları ve buna bağlı olarak gelişen kamplaşma ve bloklaşmalar ile birlikte alt yapısı hazırlanan I. Dünya Savaşı ise Osmanlı Devleti adına bir kırılma dönemi olarak değerlendirilebilir.⁷ Öte yandan Osmanlı Devleti'nin, çağın gelişen ekonomik hamlelerine uyum sağlayamaması, dış politikada denge politikasını takip etmesi ve yayılmacı politika izleyen Avrupalı devletler tarafından potansiyel ham madde ve pazar kaynağı olarak görülmesi Osmanlı

¹ Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.35, Ocak 1980 s. 310.

² Abdülkadir Baharççek- C. Emek İnan, "Dış Politikanın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.4, Haziran 2013, s. 103.

³ Yasemin Naz, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Sosyal ve Psikolojik İzleri", *Akademik İzdüşüm Dergisi*, C.8, Mart 2023, s. 104.

⁴ Hasan Acar, "Lozan Barış'ının Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 9, Temmuz 2021, s. 332.

⁵ Ramazan İzol- Murat Cingöz, "Merkantilizm ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Konumu" *Akademik Hassasiyetler*, C.7, Aralık 2020, s. 382.

⁶ Mithat Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, Aralık 2018, s. 176.

⁷ Esra Özşüer, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos- "Entente Cordiale" İş Birliği ve Propaganda Çalışmaları". *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 16, Eylül 2018, s. 252.

Devleti'ni bu dönem için zora sokan diğer faktörler olarak sayılabilir.⁸ Savaş öncesinde gelişen bloklaşmada yerini belirleyemeyen Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa gibi devletler tarafından tarafsız bırakılmak isteniyor ancak Osmanlı yönetimi böylesi bir durumun kendisine zarar vereceğine inanıyordu.⁹ Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri tarafında yer alma çabalarının sonuçsuz kalması, savaşlarda kaybettiği toprakları geri alabilmek, siyasi yalnızlık ve içinde bulunduğu zorlu şartlardan dolayı yabancı devletlere tanıdığı ağır ayrıcalıklardan kurtulma düşüncesiyle savaşın İttifak bloğunda yer alan Almanya ile birlikte savaşa katılmıştır¹⁰. Osmanlı Devleti'nin İttifak grubuna yönelmiş olmasının nedeni, İtilaf devletlerinin Osmanlı'yı kendi aralarında paylaşma düşüncesi olsa da dönemin Osmanlı hükümeti ve Enver Paşa savaşa girme konusunda temkinli bir tutum sergilemiş ancak dönemin uluslararası konjonktürü yansızlığı imkânsız kılmıştır.¹¹ Almanya, Osmanlı Devleti'nin dezavantajlı durumuna rağmen boğazların kullanılması, savaşın geniş bir coğrafyaya yayılması, İtilaf devletlerinin sömürgelerine giden yolların kontrol altına alınabilmesi ve Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Rusya için bir baskı unsuru olarak kullanabilme düşünceleri ile Osmanlı'nın İttifak grubunda yer almasının iyi olacağını düşünmüştür.¹² Bu dönemde Mustafa Kemal'in I. Dünya Savaşı'nda yapılacak tercih için acele edilmemesi, doğru zaman ve koşulların beklenmesi yönünde görüşleri olduğu bilinmektedir.¹³ Öte yandan Osmanlı yönetiminde genel olarak savaşın Almanya lehine sonuçlanacağına dair inançları olan güçlü bir kesim bulunmaktaydı.¹⁴ Sonuç olarak 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan gizli İttifak anlaşmasıyla Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile taraf olacağını resmileştirmiştir. Almanya'ya ait iki savaş gemisi Goben ve Breslau'un Osmanlı Devleti'ne sığınması, Osmanlı'nın bu gemileri satın aldığını açıklayarak bunlara Yavuz ve Midilli isimlerini vermesi ve devamında bu gemilerin de aralarında bulunduğu bir filo ile Rus limanlarının bombalanması ise Osmanlı Devleti için savaşın fitilini ateşleyen olaylar olmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesini Fransa ve İngiltere'nin savaş ilanları takip etmiş ve Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'te İtilaf devletlerinin savaş ilanına karşılık vererek Fatih Camii'nde Cihad-ı Ekber fetvasını okutmuştur.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyada dahil olduğu çarpışmalar oldukça yıkıcı şekilde büyük kayıpların verildiği bir savaşa dönüşmüştür. Buna rağmen Türk askerinin kahramanlıklarıyla elde edilen pek çok bölgesel zafer bugün hâlâ büyük bir gururla anılmaktadır. Özellikle Çanakkale Cephesi'nde elde edilen başarı savaşın seyrini değiştirmiştir.¹⁶ İtilaf güçlerinin Çanakkale savaşlarına dair beklentileri Türk ordusunun elde ettiği başarılar ile

⁸ Mahmut Bolat, "I. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, Aralık 2014, s. 17.

⁹ Mesut Can Akçay, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı", *Tarih Kritik Dergisi*, C.6, Eylül 2020, s. 406.

¹⁰ Ersin Müezzinoğlu, "Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi". *Journal of History Studies*, C.7, Mart 2015, s. 121

¹¹ Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", *Erdem*, Eylül 1998, s. 152.

¹² Bolat, age, s.19.

¹³ Andrew Mango, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 171.

¹⁴ Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014, s. 102.

¹⁵ Tuncay Öğün, "I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı basınında Rusya Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, Mayıs 2018, s. 83.

¹⁶ Ksenija Aykut-Stefani Miljković, "Birinci Dünya Savaşı Konulu Sırp ve Türk Tarihi Romanlarında Gerçek ve Kurgu", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5, Temmuz 2016, s. 40.

karşılıksız kalmıştır.^{17 18} Kafkas ve Kanal cephelerinde taarruz, Çanakkale, Irak, Suriye-Filistin, Hicaz-Yemen cepheleriyle savunma, Galiçya, Romanya, Makedonya cepheleriyle ise yardım hattını oluşturarak toplam dokuz cephede savaşan Osmanlı Devleti'nin iki milyon sekiz yüz bin askeriyle katıldığı savaşta altı yüz bin askerinin yaralı, dört yüz bin askeri şehit, üç yüz bini ise esir edilmiştir.^{19 20 2122} Savaşın sonuna doğru Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson tarafından yayınlanan ilkeler ise savaşın sona ermesini kolaylaştıran önemli bir etken olarak sayılabilir. İttifak bloğu ülkelerinden Bulgaristan'ın savaştan çekilmesini takiben Almanya ile kara bağlantısı yok olan Osmanlı Devleti, sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve son olarak Almanya'nın savaştan çekilmesi ile I. Dünya Savaşı sona ermiştir. Savaşın galibi olan İtilaf devletleri savaş sonunda imzalanan ateşkes antlaşmalarıyla mağlup devletleri oldukça ağır şartlara sahip anlaşmaları imzalamak zorunda bırakmış, bu durum ise yeni gelişmelerin öncüsü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması da bu ağır antlaşmalardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin fiili olarak yok olması şeklinde nitelenen bu antlaşma İstanbul, Çanakkale boğazları, sınır güvenliği, orduların terhis edilmesi, savaş esirlerinin mahkûmiyeti, stratejik noktaların işgaline kapı aralaması, iletişim ve haberleşme kanallarının teslimi, Vilayet-i Sitte şehirlerinin işgali gibi konularda Osmanlı Devleti'nin işgal belgesi niteliğindedir.²³ Nitekim antlaşmanın imzalanması sonrası İtilaf devletleri stratejik noktaların işgali ile ilgili 7. maddeyi referans göstererek işgallere başlamışlardır. Musul'un işgali ile başlayan süreç başkent İstanbul, Suriye, Hatay, Adana, Mersin, Zonguldak, İzmir, Urfa, Maraş, Antep gibi şehirlerin işgali ile devam etmiştir. Mustafa Kemal'in bu süreçte İstanbul'da demir atmış ittifak donanmalarına bakarak söylediği "Geldikleri gibi giderler!" sözü ise yeni bir sürecin başlayacağını işaret etmiştir.²⁴

18 Ocak 1919 tarihinde galip devletlerin yenilen devletlerle imzalayacağı barış antlaşmalarının şartlarının konuşulması amacıyla toplanan Paris Barış Konferansı ise yenilen devletlerin nasıl paylaşılacağına belirlenmeye çalışıldığı bir konferansa dönüşmüştür; İtalya vaadedilen Batı Anadolu topraklarının kendisine verilmemesi nedeniyle konferansı terk etmiş, ortaya çıkan anlaşmazlık ise Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasının sonraya bırakılmasına neden olmuştur.²⁵ Ancak konferansta Batı Anadolu topraklarının Yunanistan'a verilmesi ile ilgili alınan karar, bölge halkının nüfus çoğunluğunun Rumlardan oluştuğu iddiası ve Rumların Türkler tarafından tehdit edildiği bahanesiyle Yunanistan 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in resmen işgaline başlamıştır.²⁶ Yurdun kurtuluşu için İstanbul'da çeşitli çareler düşünülse de bu çareler

¹⁷ Memet Yetişgin, *Çanakkale Savaşlarının Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi, Çanakkale I, Savaşı ve Tarihi*, Ed. İ. G. Yumuşak, İstanbul 2006, s. 207-216

¹⁸ Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşlarının Sonuçları", *Çanakkale Savaşlarının 91. Yılı Anısına, 1915*, Ton RadyoTelevizyon ve Yayıncılık A. Ş., Çanakkale (2006), s. 47-49.

¹⁹ Adem Çalışkan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkıyalık Olayları Ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler -Maraş Örneği-", *Belgi Dergisi*, C.2, Temmuz 2020, s. 2687.

²⁰ İbrahim Ethem Atnur, "Türklerin I. Dünya Savaşı, İşgalden Kurtuluşununun 100. Yılında Bayburt", Ed. Süleyman Çiğdem, vd., Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 21, Erzurum 2019, s.84.

²¹ Burcu Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.28.

²² Salih Polatkan, *Doküman ve Fotoğraflarla I. ve II. Dünya Savaşları Özeti*, İstanbul 1972, s. 18

²³ Yaşar Özüçetin, "Kurtuluş ve Kuruluşta Milletvekili Gözüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (1920-1923). Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s.15

²⁴ Mustafa Şahin, "Cumhuriyet'in Temelinin Atılması Yolunda Atatürk'ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2015, s. 218.

²⁵ Hanefi Yazıcı, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 9, Haziran 2020, s. 1062.

²⁶ Mustafa Turan, "'İzmir'in İşgali Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, Kasım 1996, s. 746.

İngiliz veya Amerikan mandasını istemekten öteye gidememiştir. Halkın işgallere karşı tepkisi ise Kuva-yı Millîye hareketi ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde yurdun dört bir yanında başlayan direniş hareketi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri etrafında örgütlenerek devam etmiş, bölgesel kurtuluş mücadeleleri aranmaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gidişi ise bu sürecin bir ulus mücadelesine dönüşmesi için dönüm noktası olmuştur. Mustafa Kemal'in Havza ve Amasya'da genelgeler yayınlayarak yön verdiği, yöntemini belirlediği hareket ilk önce Erzurum Kongresi'nde sonrasında Sivas Kongresi'nde örgütlü bir mücadeleye dönüştürülmüş ve tüm yurdu temsil edecek hâle bürünmüştür. Osmanlı Devleti ile Amasya'da gerçekleştirilen görüşmeler sonunda Meclis-i Mebusan açılmış ve Mustafa Kemal'in başlattığı mücadelenin temelini oluşturan Misak-ı Millî kararları Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilmiştir. İstanbul'un resmen işgali ile sonlanan bu gelişme ise Ankara'da yeni bir meclis kurulmasının önünü açmıştır.²⁷ Osmanlı Devleti ve İstanbul ile bağların tamamen koparıldığı bu dönem, İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması planını hızlı bir şekilde devreye sokmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ni temsilen Tevfik Paşa tarafından imzalanması beklenen anlaşma Tevfik Paşa tarafından olumsuz karşılanmış, anlaşma şartlarının çok ağır olduğu bildirilmiştir.²⁸ Ancak İtilaf grubunun bir tehdit unsuru olarak kullandığı Yunan güçleri bu dönemde taarruz ederek pek çok şehri ele geçirmiştir.²⁹ Gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti yetkilileri Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalamıştır. Mustafa Kemal ve Millî Mücadele Hareketi tarafından anlaşma yok sayılmış, hem meclis onayından geçmediği hem de Misak-ı Millî kararlarına aykırı olduğu için kabul edilemez olduğu ve hiçbir hukuki yaptırımının olamayacağı ifade edilmiştir.³⁰ İşgalci güçlerin Sevr'e dayanarak Anadolu'da başlattığı işgaller ise bu tarihten itibaren tamamen bağımsız bir şekilde düzenli ordunun kuruluşuna kadar Kuva-yı Millîye grubu tarafından karşılık bulmuş, Doğu, Güney ve Batı cepheleri olmak üzere Anadolu müdafaa edilmiştir. Türkler tarafından elde edilen zaferler İtilaf devletlerinin bölgeye ilişkin planlarını bozmuş, Batı Cephesi'nde elde edilen zaferler Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu'dan atılmasını sağlamıştır. 30 Ağustos 1922'de elde edilen zafer sonrasında imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) ile Millî Mücadele sürecinin askeri süreci tamamlanmış ve diplomatik süreç başlamıştır.³¹ Yunan işgalinden arındırılan Anadolu toprakları ile birlikte İstanbul, Boğazlar, Doğu Trakya savaşa gerek kalmadan İngiliz ve Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Bu sürecin son ve nihai varış noktası ise Lozan Barış Antlaşması olmuştur. İtilaf devletleri TBMM ile birlikte görüşmeye İstanbul hükümetini de çağırarak taraflar arasında ayrılık çıkarmak ve bundan faydalanmak istemiş ancak TBMM tarafından 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile bu plan bozulmuştur. 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri 24 Temmuz 1923'te imza ile sonuçlandı ve TBMM'de 23 Ağustos 1923'de onaylandı. Bu antlaşmayla Türk milleti mücadelesini verdiği tam bağımsızlık hedefi doğrultusunda önemli kazanımlar elde etmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sürecine giden tarihsel arka planın temel hatlarıyla aktarıldığı bu gelişmeler, Lozan sonrasında gerek iç politikada gerek dış politikada pek çok yeni

²⁷ Alev Keskin, "Ankara'da Yeni Bir Meclis Açılması ve Mebusların Seçimine İlişkin Belge", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, Mayıs 2020, s. 186.

²⁸ Çağla Derya Tağmat, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* C.5, 2016, s. 317.

²⁹ Kenan Özkan, "Resmî İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat, *Belgi Dergisi*, C. 2, Temmuz 2020, s. 2298.

³⁰ Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ocak 2016, s. 28.

³¹ F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi: Mudanya Mütarekesi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C.22, Nisan 2023, s. 83.

kazanım ile desteklenmiş, tam çözüme kavuşamayan boğazlar meselesi ve Hatay sorunu ise ilerleyen yıllarda çözüme kavuşturulmuştur.³²

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde Lozan Barış Antlaşması ile ilgili yapılmış farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Lozan Barış Görüşmeleri tutanak ve belgelerinin çevirisini yaparak dilimize kazandıran Seha L. Meray'ın (1969) "Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler" adlı eseri bu kapsamda temel bir kaynak niteliğinde değerlendirilebilir.³³ Tulun (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Lozan Barış Antlaşması'nın yüzüncü yılı münasebetiyle önemi, anlamı ve hükümleri ele alınmış, Lozan Barış Antlaşması'nın korunmasının önemi değerlendirilmiştir.³⁴ Cevizliler ve Akbulut (2019) tarafından antlaşma kapitülasyonlar meselesi açısından ele alınmıştır.³⁵ Kırmıt ise barış antlaşmasına giden süreçte Mudanya Ateşkesi'ni değerlendirmiştir.³⁶ Işık tarafından Lozan'da gerçekleştirilen barış görüşmeleri ve sürecin diplomatik yönü değerlendirilmiştir.³⁷ Belirlenen bu çalışmalar dışında Lozan Barış Antlaşması'nda alınan kararları çeşitli yönlerden inceleyen, antlaşmanın etkilerini farklı kurumlar ve gruplar boyutuyla değerlendiren pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak Lozan Barış Antlaşması'nın ders kitaplarında nasıl ele alındığı ve öğretimine yönelik ne gibi içerikler oluşturulduğunu konu eden herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Lozan Barış Antlaşması Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu antlaşmaya giden sürecin nasıl bir mücadele ile kazanıldığı, bağımsızlık mücadelesi sürecinde Türk halkının gösterdiği kahramanlık ve fedakârlıkların neler olduğunun gelecek nesillere öğretilmesi ise millî bilincin diri tutulması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda ortaokul ve lise seviyesinde okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi; Millî Mücadele sürecinin ortaya çıkış süreci, savaşlar ve diplomatik dönem açısından Kurtuluş Savaşı dönemini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda dersin temel materyali olarak kullanılan ders kitapları ve dersin ana amaçlarını ortaya koyan öğretim programlarında Lozan Barış Antlaşması konusunun nasıl ele alındığı merak konusu olmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada yeni Türk devletinin kuruluş belgesi olarak nitelendirilen Lozan Barış Antlaşması'nın, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları ile öğretim programlarına yansıması konu edilmiş, Lozan Barış Antlaşması'nın ne kapsamda ve nasıl bir bakış açısıyla ele alındığının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu kapsamda şu alt problemlere yanıt aranmış, içerik metinleri, sorular ve görseller bu çerçevede incelenmiştir;

³² Sevgi Tansu Yavuz, Uluslararası Hukuku Çalışmak ve Öğretmek: Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslararası Hukuk Eğitimi ve Literatürünün Analizi (1923-1945), (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Temmuz 2020.

³³ Seha Lütfi Meray, "Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler", Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969

³⁴ Teoman Tuğrul Tulun, "Yüzüncü Yılında Lozan Barış Antlaşması'nın Önem, Anlam ve Hükümlerinin Hatırlanması ve Hatırlatılması", *Center for Eurasian Studies*, C. 16. Mayıs 2023.

³⁵ Erkan Cevizliler- Seyhan Akbulut, "Lozan Barış Konferansı'nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa", *Atatürk Dergisi*, C. 8, Aralık 2019.

³⁶ Ömer Faruk Kırmıt, "Lozan'a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, Mart 2021.

³⁷ Necmettin Işık, "Lozan Barış Görüşmeleri ve Diplomatik Süreç", *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, C. 3, Haziran 2023.

- Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka plan ders kitaplarında nasıl ele alınmıştır?
- Lozan Barış Antlaşması konusunun anlatımına ilişkin kullanılan içeriklerde sık kullanılan kalıp ifadeler nelerdir?
- Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin ders kitabı içeriklerinde ne gibi görseller hangi bağlantılarla kullanılmıştır?
- T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi ortaokul 8. sınıf ve lise 12. sınıf öğretim programlarında Lozan Barış Antlaşması ne şekilde ele alınmaktadır?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ilişkin bir tescil belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları ile öğretim programlarına yansımaları konu alan bu çalışma nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda yürütülmüştür. Nitel araştırmalar görüşme, gözlem ve doküman analizi gibi farklı veri toplama teknikleri kullanılarak gerçekçi, bütüncül bir şekilde olay ve olguların ortaya konmasına, derinlemesine tanımlama ve yorumlamalar yapılarak konunun aktörlerinin bakış açılarının anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.³⁸ Bu çalışmada literatürde çoğunlukla tamamlayıcı bir rolle anılan doküman analizi, başlıca yöntem olarak kullanılmıştır³⁹. Doküman analizi her türlü basılı veya dijital belgelere ilişkin içeriklerin sistematik ve detaylı bir şekilde incelendiği nitel bir araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır.⁴⁰ Doküman analizi yönteminin araştırılan olgu hakkında detaylı ve derinlemesine bilgilere ulaşılmasına imkân veren yapısı; ders kitaplarında araştırmaya konu olan Lozan Barış Antlaşması ile ilgili pek çok görsel, okuma parçası, toplantı notları, anı cümleleri yer alması bu yöntemin tercih edilmesinde temel etken olmuştur.⁴¹

Verilerin Toplanması

Araştırma dokümanları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda okutulmak üzere hazırlanmış ve Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden erişime açık olan 2 adet 8. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı ile 2 adet 12. sınıf T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları olmak üzere 4 ders kitabı ve 8. sınıf-12. sınıf öğretim programlarından oluşmaktadır. Dokümanlara ilişkin bilgiler Tablo 1. de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırma dokümanlarına ilişkin bilgiler

Sınıf	Dokümanın Adı	Yazar Bilgisi	Yıl	Yayınevi
8	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı	Millî Eğitim Bakanlığı	2018	Millî Eğitim Bakanlığı
8	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Sami TÜYSÜZ	2019	Dersdestek Yayıncılık

³⁸ Ali Yıldırım- Hasan Şimşek, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 40-49.

³⁹ Ramazan Sak- İkbâl Tuba Şahin Sak- Çağla Öneren Şendil- Eşref Nas, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4, Mayıs 2021, s. 231.

⁴⁰ Bilgen Kırıl, "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, Haziran 2020, s. 173.

⁴¹ Sak, Sak, Şendil, Nas, age, s.241.

8	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Mehmet ÜLKÜ Özlem MUTLU Fatih ÇETİNKAYA	2019	Millî Eğitim Bakanlığı
12	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı	Millî Eğitim Bakanlığı	2018	Millî Eğitim Bakanlığı
12	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Akif ÇEVİK Gül KOÇ Koray ŞERBETÇİ	2021	Millî Eğitim Bakanlığı
12	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı	Muhammed Edip ERDOĞAN	2021	Semih Ofset Matbaacılık Sek Yayıncılık

Verilerin Analizi

Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin olarak nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda doküman analizi yöntemi ile toplanan verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz; farklı veri toplama araçları ile elde edilen veri setlerinin araştırma öncesinde belirlenen çerçeve doğrultusunda özetlenmesini ve yorumlanmasını sağlayan bir nitel veri analiz türü olarak; araştırmaya yönelik çerçevenin belirlenmesi, verilerin okunması-düzenlenmesi, verilerin anlamlı bir şekilde bir araya getirilmesi ve son olarak da yorumlama olmak üzere analiz sürecinin dört aşamada gerçekleştirildiği bir analiz sürecidir.^{42 43} Bu çalışmada dokümanların belirlenmesi süreci sonunda araştırmaya ilişkin genel çerçeve belirlenmiş ve çerçeveye ilişkin alt problemler oluşturulmuştur. Dokümanların belirlenen alt problemler doğrultusunda incelemeleri gerçekleştirilmiş, doğrudan alıntılar ile elde edilen bulgular desteklenmiştir. Yapılan analizlere ve değerlendirmelere ilişkin bağımsız alan uzmanı bir araştırmacı tarafından değerlendirme istenmiş ve ortak karara varılamayan noktalarda üçüncü bir alan uzmanının görüşleri alınmıştır. Ortak görüşe varılan değerlendirmeler sonucunda veri setlerine son hali verilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka planın ders kitaplarında nasıl ele alındığı, içeriklerde kullanılan kalıp ifadelerin neler olduğu, konuya ilişkin ne gibi görsellere yer verildiği ve 8. sınıf ile 12. sınıf öğretim programlarında Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin kazanımların nasıl ele alındığı hakkında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular araştırma sorularına uygun olarak başlıklandırılmış ve sunulmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'na İlişkin Tarihsel Arka Planın Ele Alınışı

Lozan Barış Antlaşması'nda alınan kararların sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi ve TBMM Hükümetinin İtilaf Devletlerine karşı masada gösterdiği tavır ve tutumun anlaşılabilmesi için tarihsel arka planın anlatımı oldukça önemlidir. T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları bu açıdan incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

⁴² Zeynep Cin Şeker, "Dinleme ve Konuşma Becerilerine Yönelik Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme: Betimsel Analiz". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.19, Haziran 2020, s. 132.

⁴³ Murat Özdemir, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Mart 2010, s. 329.

Dersdestek Yayıncılık tarafından yayınlanan 8. sınıf ders kitabında antlaşmaya ilişkin kararların neler olduğuna geçilmeden önce antlaşmanın Millî Mücadele sürecinin zaferle sonuçlanması ve Sevr Antlaşması'nın İtilaf Devletleri tarafınca uygulanabilirliğine imkân kalmamasına bağlı olarak gerçekleştiği, bu süreç ile birlikte Türklerin barış antlaşması için harekete geçerek Lozan şehrinde barış anlaşmasının yapılmasının kararlaştırıldığı, antlaşmaya TBMM hükümeti ile birlikte Osmanlı hükümetinin de davet edildiğine ilişkin anlatımlar ile tarihsel arka plan anlatımının yapıldığı görülmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'na TBMM yanında Osmanlı Hükümetinin de davet edilmesi ile ilgili İtilaf devletlerinin iki taraf arasındaki görüş ayrılığından faydalanmak istemesi şeklinde yorumlamalar yapıldığı ve buna bağlı olarak saltanatın kaldırılması ile ilgili adımın atıldığı ifade edilmiştir. Buna ilişkin benzer durumun I. İnönü Savaşı sonuçlarına bağlı olarak gelişen Londra Konferansı'nda da yaşandığı bilgisine hiç yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca toplantının gerçekleştirileceği şehrin Lozan olarak belirlenmesi öncesinde TBMM tarafının toplantının İzmir'de gerçekleştirilmesini istediğine ilişkin durumdan bahsedilmemiş, Türk tarafının kapitülasyonların kaldırılması ve Doğu Anadolu bölgesi için dayatılmaya çalışılan Ermeni hâkimiyeti konusundaki tavrın arka planına ilişkin destekleyici içeriklere yer verilmediği belirlenmiştir. İtilaf devletlerinin kendi aralarında taslağını hazırlayarak Osmanlı Devleti'ne imzalattığı Sevr Antlaşması şartları ile Lozan'da alınan kararların karşılaştırma yapılabilmesine ilişkin ise Sevr Antlaşması kararları ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 8. sınıf ders kitabında ise Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka planın Mudanya Ateşkes Antlaşması ile tamamlandığı görülmektedir. Ateşkes antlaşması sonrasında kalıcı barışın sağlanabilmesi için Lozan Barış Antlaşması sürecinin başladığı, antlaşmanın yapılması için İtilaf devletlerinin konferansa hem TBMM hem de Osmanlı hükümetini çağırarak oluşacak görüş ayrılığından faydalanmak istedikleri anlatılmıştır. 8. sınıflara ilişkin her iki ders kitabında da saltanatın kaldırılmasının Lozan Konferansı konusunda sadece bu temelle anlatılması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İtilaf devletlerinin benzer durumu Londra Konferansı'nda da yapmaya çalıştığı bilgisi verilerek İtilaf devletlerinin bunu yaparak neyi amaçladığına ilişkin yapılan yorumun desteklenmesi sağlanabilir. Lozan Konferansı'nda taviz verilmemesi gereken konular ile ilgili olarak ise mecliste söz alan İsmet İnönü'nün konuşmasından bir kesite yer verildiği görülmektedir. Konuşmada İsmet İnönü'nün taviz verilmemesi gereken konulara ilişkin sebep sonuç ilişkisini Misak-ı Millî kararlarını vurgulayarak ifade ettiği, antlaşmalarda takip edilen temel hattın Misak-ı Millî ile şekillendiğini vurguladığı görülmektedir. Lozan Konferansı'na giden heyetten kesinlikle taviz verilmemesi istenen konular hakkında arka plan ve destekleyici durumun ne olduğunun belirtilmesi açısından konu akışında bu konuşmadan bir kesite yer verilmesinin oldukça önemli olduğu ifade edilebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 12. Sınıf ders kitabında ise antlaşmanın ortaya çıkış sürecine ilişkin tarihsel arka plan ve gelişmelerin verildiği, konu öncesi ayrı bir başlık oluşturulduğu görülmektedir. "Barış Konferansı İçin Yapılan Hazırlıklar" başlığı altında; antlaşmanın yapılacağı şehrin Atatürk tarafından İzmir olarak önerilmesine karşın İtilaf devletleri tarafından Lozan olarak karar verilmesine, konferansa TBMM hükümeti ile Osmanlı hükümetinin birlikte çağırılması ile ilgili olarak bu duruma tepki niteliğinde saltanatın kaldırılmasına ve İtilaf devletlerinin oyununun bir kez daha bozulduğuna yönelik anlatımlar bulunmaktadır. Bu anlatımla İtilaf devletlerinin konferansa iki tarafı da davet etmesi ile ilgili olarak bunu daha önce de yapmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Mustafa Kemal'in konferansın İzmir'de toplanmasına ilişkin

temel isteğinin Yunanlıların şehre verdiği tahribatı göstermek düşüncesiyle oluştuğu ifade edilse de şehirde gerçekleşen büyük tahribatın İzmir yangını ile gerçekleştiğinin belirtilmesinin, düşman güçlerin şehri terk ederken büyük İzmir yangınına sebebiyet verdiklerinin ve yangının oluşturduğu hasarın büyüklüğünü göstermek adına döneme ait bir fotoğrafla konunun somutlaştırılmasının kanıt temelli bir anlatım sağlanması açısından iyi olacağı söylenebilir. Öte yandan konferansın toplanacağı şehrin Lozan olarak uzlaşısı öncesinde, konferans yeri olarak Venedik şehrinin de gündeme gelmiş olmasının arka planından bahsedilmesi konuya ilişkin çok yönlü bir bakış açısı kazandırılması açısından faydalı olabilir. Bunun yanında Lozan görüşmeleri sürecinde Türk tarafı için dezavantajlı durumlardan birisinin ise iletişim ve haberleşme alt yapısının zayıf olması olduğu ve bundan dolayı yabancı devletler aracılığıyla yapılan görüşmeler ve konuşmalardan diğer devletlerin haberdar olmasının büyük bir sorun yarattığı, bu kapsamda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Türk tarafı ile ilgili gelişmelerin kendisine gün gün rapor edilmesini istediği ve Lozan – Ankara hattında yapılan görüşmelerin üzerinde önemle durduğu, buna bağlı olarak Atatürk'ün konferansın yapılacağı şehir için İzmir'i önermekte ne kadar haklı olduğu bilgisine yer verilmesinin antlaşma ortamı ve şartlarının anlaşılması açısından faydalı olacağı söylenebilir.⁴⁴

Lozan Konferansı'na gönderilmek üzere seçilen İsmet Paşa'nın niye seçildiği Mudanya Ateşkesi'nde gösterdiği başarısı vurgulanarak açıkça anlatılmıştır. 21 Kasım'da başlayan konferans görüşmelerinin niçin ilk aşamada sonuca ulaşamadığına değinilmiş, Türkiye'nin İtilaf devletlerine 8 Mart 1923 tarihinde verdiği nota ile barış koşullarını kesin bir şekilde ifade ettiği anlatılmıştır. Hazırlık sürecine ilişkin ele alınan bu başlık sonrasında antlaşma kararlarının sıralandığı görülmektedir. Konu sonunda Lozan Barış Antlaşması kararlarının Sevr Antlaşması kararları ile karşılaştırmasının yapıldığı ve elde edilen kazanımların neler olduğuna detaylı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Ayrıca imzalanan antlaşmaya ilişkin İngiliz tarihçi A. Toynbee'nin "*Hemen hemen her konudaki Türk istekleri, Lozan'da Müttefikler tarafından kabul edilmiştir... yenilmiş, parçalanmış bir ulusun, bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük ulusları ile, tam eşit koşullar içinde karşı karşıya gelmesi ve her isteğini kabul ettirmesi şaşılacak bir şeydi*" sözüne yer verilmesinin Lozan'ın başarılı bir antlaşma olarak değerlendirilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

SEK yayınları tarafından hazırlanan 12. sınıf ders kitabında ise Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka plan anlatımının oldukça kısıtlı olarak ele alındığı, Mudanya Ateşkesi sonrası Lozan Antlaşması sürecinin gelişmesine ilişkin olayların sadece kronolojik bir sıra ile yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir.

Antlaşmanın ders kitaplarında tarihsel arka plan bakımından ele alınışı değerlendirildiğinde; elde edilen bulgular doğrultusunda genel olarak Lozan Barış Antlaşması ile ilgili içeriklerin sadece antlaşma kararlarının sıralanmasından ziyade; konunun dış politika, iç ve dış siyaset bağlamında ele alınması, kanıt temelli bir anlatım süreci oluşturulmasının antlaşmanın öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Lozan Barış Antlaşması Konusunun Anlatımında Kullanılan Kalıp İfadeler

Ortaokul Sosyal Bilgiler ve lise Tarih ders kitapları incelendiğinde Lozan Barış Antlaşması konusunun sadece 8. sınıf ve 12. sınıf seviyesinde T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında ele alındığı görülmektedir. Her iki sınıf seviyesinde EBA platformunda bulunan dört

⁴⁴ Hasan Acar, "Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 9, Temmuz 2021.

farklı ders kitabı incelendiğinde konu anlatımlarının oldukça benzer cümleler ve kalıp ifadelerle gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Buna bağlı olarak yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulgular araştırmacılar tarafından hazırlanan Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kalıp ifadelerle ilişkin bulgular

Alt Konu	Belirlenen Kalıp İfadeler
Konferansa Davet	Kalıcı barışın sağlanması Osmanlı hükümetinin çağırılması Görüş ayrılığında faydalanılmak istenmesi Saltanatın kaldırılması
Konferansın yeri	Yunanlıların İzmir'e yaptığı tahribatın gösterilmek istenmesi Haberleşmenin kolay bir şekilde yapılabilmesi
Konferans Heyeti Belirlenmesi	İsmet Paşa'nın Mudanya Başarısı
Taviz istenmeyen konular	Kesinlikle taviz verilmemesi Kapitülasyonlar Doğu Anadolu Ermeniler konusu
Görüşmelerin İlk aşaması	Sert tartışmalar Dayatmaya boyun eğmeme Tam bağımsızlık isteği
Konferans süreci	Osmanlı'dan kalan sorunlar Osmanlı'dan sağlanan ayrıcalıkların korunması Yüzyıllara dayanan çeşitli sorunlar
Kararlar	Çözülemeyen konular Boğazlar ve Hatay konularının daha sonra çözüme kavuşturulması Günümüzde hâlâ geçerliğini koruyan anlaşma Özlem duyulan barış süreci Türk devletinin varlığı ve tam bağımsızlığının dünyaya duyurulması

Ders kitapları incelendiğinde anlatımın çoğu zaman benzer ve standart kalıp ifadelerle gerçekleştirildiği, ele alınan konuların farklı açılardan değerlendirilmesi, kanıt temelli olarak ya da konunun farklı açılardan düşünülmesine ortam hazırlayacak türde bir anlatım ve konu içerik akışının oluşturulmadığı görülmektedir.

Lozan Barış Antlaşması Konusunda Kullanılan Görsellerin Değerlendirilmesi

Lozan Barış Antlaşması'na yönelik ders kitaplarında oluşturulan içeriklerin görsellerle desteklendiği görülmektedir. Kullanılan görsellere ilişkin bilgiler Tablo 3.'te gösterilmektedir.

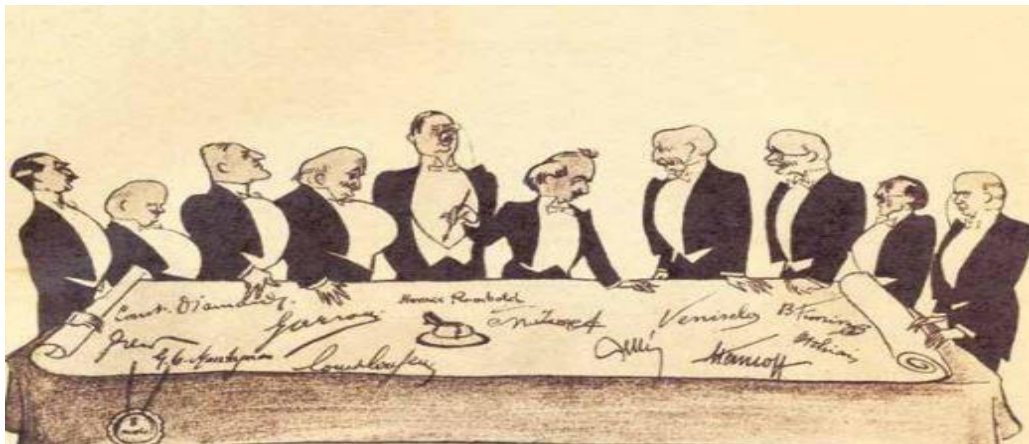
Tablo 3: Ders kitaplarında kullanılan görsellere ilişkin bilgiler

Dersdestek Yayıncılık	8. Sınıf		12. Sınıf	
	MEB Yayınları		MEB Yayınları	SEK Yayınları
Görselin Konusu				
Konferansın Yapıldığı Bina	Lozan Antlaşması'na Göre Türkiye Haritası		Lozan Barış Antlaşması'na Göre Türkiye Sınırları	Lozan Konferansı'na Katılan Türk Heyet
Lozan Konferansı'na Katılan Türk Heyeti	İsmet Paşa ve Heyet'in Lozan Konferansı'na Uğurlanması		Düzenli Ordunun İstanbul'a Girişi	Lozan Konferansı İmza Töreni

Antlaşmayı İmzalayan Heyetin Karikatür Çizim Resmi	Lozan Konferansı'na Katılan Türk Delegeler		
Lozan Antlaşması'na Göre Türkiye Haritası	Lozan Barış Antlaşması İmzalanırken		
Edirne Karaağaç Lozan Anıtı	Yusuf Akçura'nın İstanbul'un Geri Alınmasına İlişkin Belgeleri İmzalaması		
	Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi		

Ders kitapları incelendiğinde en sık kullanılan görsellerin Lozan'a katılan Türkiye Heyeti ve Lozan Barış Antlaşması'na göre Türkiye sınırlarını gösteren harita olduğu görülmektedir. Özellikle 8. Sınıf ders kitaplarında görsellere ilişkin konu anlatımı içeriklerinde çoğunlukla herhangi bir bağlantının kurulmadığı görülmektedir. Örneğin Yusuf Akçura'nın İstanbul'un geri alınmış belgesini imzalarken çekilmiş fotoğrafına ilişkin Yusuf Akçura'nın kim olduğu ya da İstanbul'un geri alınışıyla ilgili hiçbir içeriğe yer verilmediği görülmektedir. İstanbul'a düzenli ordunun girişiyle ilgili olarak kullanılan görseller için de benzer şeyler söylenebilir. Çünkü İstanbul'un geri alınışıyla ilgili herhangi bir anlatım konu kapsamında bulunmamaktadır. Her ne kadar görsellere ait numaralar metin içinde yerleştirilmiş olsa da görsellere ilişkin açıklayıcılık ve bağlantı oldukça zayıf kalmaktadır. Ancak Lozan Antlaşması'na göre Türkiye sınırlarını gösteren harita görsellerinin ise antlaşma kararları ile ilişkilendirildiği söylenebilir.

Lise ders kitaplarında ise Lozan Antlaşması ile ilgili kullanılan görsellerin oldukça az olduğu görülmektedir. Fakat 8. Sınıf ders kitaplarından farklı olarak kullanılan görsellere ilişkin bağlantı ve açıklamaların lise ders kitaplarında daha net olduğu söylenebilir. Örneğin Lozan'a katılan Türk heyetin fotoğrafının kullanıldığı görselde Türk heyetinde yer alan isimlerin kimler olduğu görsel açıklamasında sırayla verilmiştir. Düzenli ordunun İstanbul'u geri almasıyla ilgili kullanılan görselde de konu içerisinde bu duruma açıklama getirildiği görülmektedir.



Görsel 1: Lozan Barış Antlaşması'na İmzaların Atılması ile İlgili Aloysius Derso ve Emery Kelen'a Ait Karikatür Görsel⁴⁵

⁴⁵ Sami Tüysüz, "8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı", Dersdestek Yayıncılık, Ankara 2022, s.105.

Dersdestek Yayınları 8. sınıf ders kitabında kullanılan Görsel 1. ile ilgili olarak görsel altında şu açıklama bulunmaktadır; [Sağdan sola, Miloutine Yovanovitch-Yugoslavya, Kentaro Otchiai Jusammi-Japonya, Elefterios K. Venizelos-Yunanistan, Maurice Cesar Joseph Pelle-Fransa, İsmet İnönü-Türkiye, Horace Rumbold-İngiltere, Marki Camille Garroni-İtalya, Konstantin I. Diamandi-Romanya, Joseph Grew-Gözlemci-ABD, (İnönü Evi Müzesi-Ankara)]



Görsel 2: Düzenli Ordunun İstanbul'a Girişiyle İlgili Görsel⁴⁶

12. sınıf Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan ders kitabında; Lozan Barış Antlaşması'nda elde edilen başarılar sonunda İstanbul'un geri alınmasında Türk ordusunun şehre girişini gösteren görsel "II. Dönem TBMM, 23 Ağustos 1923'te yapılan oylamada, 14 olumsuz oya karşı 213 oyla Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamıştır. 6 Ekim 1923'te işgal kuvvetleri İstanbul'u terk etmiştir. İtilaf Devletleri İstanbul'u terk edince düzenli ordu İstanbul'a girmiştir" açıklamasıyla sunulmuştur.

Öğretim Programlarında Lozan Barış Antlaşması'nın Kapsamı

T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında Lozan Barış Antlaşması'nın Millî Mücadele Dönemi konuları kapsamında ele alındığı görülmektedir.

8. sınıf öğretim programında Lozan Antlaşması'na iki farklı üniteye yer verildiği; "3. Ünite Millî Bir Destan: Ya İstiklal Ya Ölüm!" adlı üniteye Lozan Antlaşması'na ilişkin 1 kazanıma yer verildiği görülmektedir. Bu kazanım "Lozan Antlaşması'nın sağladığı kazanımları analiz eder" olarak ele alınmıştır.

8. sınıf öğretim programında Lozan Antlaşması'na ayrıca "6. Ünite: Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası" bölümünde de yer verildiği görülmektedir. Bu konuya ilişkin ele alınan kazanımda Lozan Barışı'na yer verilmese de ilgili kazanım şu şekilde ele alınmıştır; "Atatürk Dönemi Türk dış politikasında yaşanan gelişmeleri analiz eder." Bu kazanıma ilişkin açıklamada ise Lozan Barış Antlaşması'na vurgu yapıldığı görülmektedir. Açıklamaya şu şekilde yer verilmiştir; "Lozan Barış Antlaşması, Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel ilkeleri ile ilişkilendirilir."

⁴⁶ Akif Çevik- Gül Koç- Koray Şerbetçi, "12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021, s.90.

T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük 12. Sınıf öğretim programı incelendiğinde ise Lozan Barış Antlaşması'na sadece Millî Mücadele ünitesinde tek bir kazanımda, açıklama olarak, yer verildiği belirlenmiştir. Ancak Lozan Barış Antlaşması'nın bu kazanımdaki alt açıklamalarda ele alındığı, Lozan Barışı ile ilgili müstakil bir kazanıma yer verilmediği görülmektedir. Bu kazanım ve Lozan'a ilişkin açıklamalara yer verilen maddeler şu şekildedir;

“Millî Mücadele sonucunda kazanılan diplomatik başarıları ülkemizin bağımsızlığı açısından değerlendirir.

a) Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın önemi vurgulanır.

b) Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak tanınmasında Lozan Barış Antlaşması'nın önemi vurgulanır.

c) Lozan Barış Antlaşması'nın maddeleri ile Sevr Antlaşması'nın maddeleri karşılaştırılır.”

Sonuç

Lozan Barış Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci için dönüm noktasını oluşturan, ülkenin kuruluşuna ilişkin bir tescil belgesi olarak nitelendirilen önemli bir belgedir. Lozan Barış Antlaşması'na konu içeriği olarak sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine ilişkin yakın tarihimizi konu alan T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında yer verilmektedir. Bu kapsamda; I. Dünya Savaşı ile birlikte yıkılma sürecine giren Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu arasında bir köprü olan Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin ders kitaplarında oluşturulan içeriklerin kapsamı, kullanılan görsellerin konu anlatımına katkısı ve öğretim programlarında antlaşmaya ne şekilde yer verildiğinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür. 8. sınıf ve 12. sınıf seviyesinde 4 farklı ders kitabı ve her iki sınıf seviyesi için hazırlanan iki ayrı öğretim programının incelendiği bu çalışmada, Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin tarihsel arka planın ne şekilde ele alındığı, konu anlatımında kullanılan kalıp ifadelerin neler olduğu, konu anlatımında kullanılan görsellerin konu bağlantısı ve öğretim programlarında antlaşmaya ne kapsamda yer verildiği incelenmiştir.

Sonuç olarak Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin ders kitaplarında oluşturulan içeriklerin tarihsel arka plan, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına giden sürecin anlatılması açısından kısıtlı içerikle oluşturulduğu tespit edilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin müstakil bir anlatımın oluşturulmadığı, Lozan Barış Antlaşması'nda alınan kararların ve Lozan'a giden sürecin önceki ünitelerdeki konu içerikleri incelenmeden anlaşılmasının mümkün olmadığı söylenebilir. Ders kitaplarında kullanılan görsellerin ise çoğunlukla konu akışına destek sağlayacak şekilde değerlendirilmediği ve konu ile bağlantılarının açıklayıcı bir şekilde verilmediği görülmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nın ders kitapları ve öğretim programlarında sadece antlaşmanın sağladığı kazanımlar ve alınan kararlar üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Çoğunlukla düz bir anlatı sürecinin takip edildiği içerikler için herhangi bir etkinlik geliştirilmediği görülmektedir. Ayrıca antlaşmanın imzalandığı dönemde Lozan'ın yerli ve yabancı basında nasıl bir söylemle ele alındığını gösteren gazete haber ve görsellerine yer verilmemesinin ayrı eksiklik olduğu söylenebilir. Öte yandan Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu içinde olan tarihsel karakterlerin Lozan Barış Antlaşması hakkındaki görüşlerine yer verilmesinin önemli olduğu söylenebilir. Mustafa Kemal Atatürk Nutuk adlı kitabında Lozan Barış Antlaşması sürecini detaylı bir şekilde anlatmış ve antlaşmaya

ilişkin görüş ve düşüncelerine yer vermiştir.⁴⁷ Benzer şekilde Lozan Barış Antlaşması sürecine ve konferansta yaşananlar ile ilgili İsmet İnönü'nün görüş ve düşüncelerine yer verilmesi kanıt temelli olarak konunun ele alınması açısından faydalı olarak değerlendirilebilir.⁴⁸

Tarih konularının öğretimine yönelik genel bakışın ders kitaplarında çoğunlukla içerik aktarımına uygun şekilde kendisine yer bulduğu söylenebilir. Ancak günümüz güncel iç ve dış siyasetine etki eden yakın tarihe ilişkin gelişmeleri konu edinen içeriklerin özellikle bu bağlamdan ayrılması gerektiğinin tarih eğitimi açısından kritik bir öneme sahip olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Lozan Barış Antlaşması'nın ders kitaplarında ve öğretim programlarında ele alınışına ilişkin güncellemelere ve değişikliklere ihtiyaç olduğu söylenebilir. Konuya ilişkin tarihsel arka planın daha detaylı bir şekilde değerlendirilmesi ve dönemin gazete haber görselleri ile desteklenerek içerikler eklenmesinin Lozan Barış Antlaşması'nın öğretimi ve öneminin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağı söylenebilir.

⁴⁷Mustafa Kemal Atatürk Lozan Barış Antlaşması'na ilişkin Nutuk'ta farklı bölümlerde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir bölümden şu şekilde bir alıntı ders kitabı içerisinde verilebilir. “Efendiler, iki devirden ibaret olup sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve neticesi dünyanın malumu bulunan bir keyfiyettir. Bir müddet Ankara'da Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler hararetli, münakaşah cereyan ediyordu. Türk haklarını tasdik eder olumlu neticeler görülüyordu. Ben bunu pek tabii buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülmüyordu. Bu kadar eski, bu kadar kanşık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.”

⁴⁸Süha Lütfi Meray tarafından Türkçe çevirisi yapılarak Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler adıyla yayınlanan kitaba önsöz yazarak katkı sağlayan İsmet İnönü'nün bu söyleminde öz bir şekilde antlaşmaya ilişkin görüş ve düşüncelerini ifade etmiştir. Ders kitabı konu akışı içerisinde bu şekilde alıntılara yer verilebilir. “...Müttefikler, arzu ettikleri muahedeyi bize kabul ettirmek için, yalnız müzakerelerde hukukî çekişmelerle kalmamışlar, Şubat'ta büyük baskı ve gösteri ile, Konferansı kesintiye uğratmağa kadar, kararlı olarak gitmişlerdir. Zannediyorlardı ki, bu kadar şiddetli bir baskı karşısında, hallolunamayan meselelerde, Türkler boyun eğeceklerdir. Şubat teşebbüsünü reddedip, ayrılmayı göze aldığımızı gösterdikten sonra, daha Ankara'ya gelmeden, daha İsviçre'de iken, ileri vardıklarını ve Türklerin, hayatı gördükleri meseleleri her halde elde etmek için, tehlikeleri göze alabileceklerini, şiddete, zora baş eğmeyeceklerini anlamışlardı. Buraya kadar tecrübe etmeden, bunu kabul etmiyorlardı...”

Kaynakça

- ACAR Hasan, “Lozan Barışı’nın Modern Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşundaki Önemi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, C. 9, S.2,2021, s.331-353.
- AKÇAY Mesut Can, “Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı”, *Tarih Kritik Dergisi*, C.6, S.4,2020, s. 405-410
- ATNUR İbrahim Ethem, “*Türklerin I. Dünya Savaşı, İşgalden Kurtuluşunun 100. Yılında Bayburt*”, Ed. Süleyman Çiğdem, vd., Bayburt Üniversitesi Yayınları No: 21, Erzurum 2019, s.84.
- AYDİN Ayşe, “Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, S.1, 2017, s. 107-121.
- AYDİN Mithat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.5, Aralık 2018, s. 176.
- AYKUT Ksenija- Stefani Miljković, “Birinci Dünya Savaşı Konulu Sırp ve Türk Tarihi Romanlarında Gerçek ve Kurgu”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S.1, 2016, s. 33-58.
- BAHARÇİÇEK Abdülkadir- C. Emek İnan, “Dış Politikanın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.4, S.1,2013, s. 101-120.
- BOLAT Mahmut, “I. Meşrutiyet’ten I. Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, 2014, s. 16-28.
- ÇALIŞKAN Adem, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Firari Askerlerin Eşkiyalık Olayları Ve Bunlara Karşı Alınan Önlemler –Maraş Örneği-”, *Belgi Dergisi*, C.2, S.20, 2020, s. 2685-2712.
- ÇEVİK Akif- Gül Koç- Koray Şerbetçi, “12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders kitabı. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021.
- CEVİZLİLER Erkan- Seyhan Akbulut, “Lozan Barış Konferansı’nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa”, *Atatürk Dergisi*, C. 8, S.2, 2019, s.161-193.
- ERAT Muhammet, “Çanakkale Savaşlarının Sonuçları”, *Çanakkale Savaşlarının 91. Yılı Anısına, 1915*, Ton RadyoTelevizyon ve Yayıncılık A. Ş., Çanakkale (2006), s. 47-49.
- ERTAN Temuçin Faik, “Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.15, S.58, 2016, s. 21-37.
- İŞİK Necmettin, “Lozan Barış Görüşmeleri ve Diplomatik Süreç”, *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, C. 3, S.2, 2023, s.84-102.
- İZOL Ramazan- Murat Cingöz, “Merkantalizm ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Konumu” *Akademik Hassasiyetler*, C.7, S.14,2020, s. 379-398.
- KELEŞYILMAZ Vahdet, “Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci”, *Erdem*, C.11, S.31, s. 139-154.
- KESKİN Alev, “Ankara’da Yeni Bir Meclis Açılması ve Mebusların Seçimine İlişkin Belge”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.32, 2020, s. 185-189.
- KILIÇ Selami, “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”, *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak*, Ed. Zekeriya Türkmen, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2014, s. 91-156.
- KIRAL Bilgen, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, 2020, s. 170-189.
- KIRMIT Ömer Faruk, “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S.1,2021, s.145-162.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.35, S.1, 1980 s. 309-335.
- MANGO Andrew, *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2019.
- MERAY Seha Lütfi, “Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler”, Çev: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1969.
- MÜEZZİNOĞLU Ersin, “Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girişi”. *Journal of History Studies*, C.7, S.1, 2015, s. 121-138.
- NAZ Yasemin, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Sosyal ve Psikolojik İzleri”, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, C.8, S.1, 2023, s. 95-119.

- ÖĞÜN Tuncay, "I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Basınında Rusya Müslümanları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 34, 2018, s. 81-108.
- ÖZDEMİR Murat, "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S.1, 2010, s. 323-343.
- ÖZEN Ümit, "1939-1945 Yılları Karikatürleri Üzerinden Türkiye'nin Siyasal, Sosyal ve Kültürel Analizi", *Ahi Evran Akademi*, C. 3, S.2, 2022, s.1-13.
- ÖZKAN Kenan, "Resmî İstatistiklere Göre Yunan İşgalinin Balıkesir ve Çevresinde Neden Olduğu Tahribat", *Belgi Dergisi*, C. 2, S.20, 2020, s. 2293-2321.
- ÖZSÜER Esra, "I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos- "Entente Cordiale" İş Birliği Ve Propaganda Çalışmaları". *Atatürk Yolu Dergisi*, C. 16, S.63, 2018, s.241-274.
- ÖZÜÇETİN Yaşar, "*Kurtuluş ve Kuruluşta Milletvekili Gözüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa (1920-1923)*". Berikan Yayınevi, Ankara 2020.
- POLATKAN Salih, *Doküman ve Fotoğraflarla I. ve II. Dünya Savaşları Özeti*, İstanbul 1972, s. 18.
- ŞAHİN Mustafa, "Cumhuriyet'in Temelinin Atılması Yolunda Atatürk'ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.55, 2015, s. 213-237.
- SAK Ramazan- İkbal Tuba Şahin Sak- Çağla Öneren Şendil- Eşref Nas, "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4, S.1,2021, s.227-256.
- ŞEKER Zeynep Çin, "Dinleme ve Konuşma Becerilerine Yönelik Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelimeleri Üzerine Bir İnceleme: Betimsel Analiz". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C.19, 2020, s. 128-140.
- TAĞMAT Çağla Derya, "Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* C.5, S.2, 2016, s. 307-339.
- TULUN Teoman Tuğrul, "Yüzüncü Yılında Lozan Barış Antlaşması'nın Önem, Anlam ve Hükümlerinin Hatırlanması ve Hatırlatılması", *Center for Eurasian Studies*, C. 16.,2023, s.1-8.
- TURAN Mustafa, "'İzmir'in İşgali Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.12, 1996, s. 739-753.
- TÜYSÜZ Sami, "8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı", Dersdestek Yayıncılık, Ankara 2022.
- ÜNALP F. Rezzan, "Çanakkale'den Mudanya'ya Nasıl Gelindi: Mudanya Mütarekesi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.22, S.34, 2023, s. 81-108.
- YAVUZ Sevgi Tansu, *Uluslararası Hukuku Çalışmak ve Öğretmek: Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Uluslararası Hukuk Eğitimi ve Literatürünün Analizi (1923-1945)*, (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Temmuz 2020.
- YAZICI Hanefi, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Türk Tezleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S.2, 2020, s. 1039-1064.
- YETİŞGİN Memet, *Çanakkale Savaşlarının Türk ve Dünya Tarihindeki Önemi, Çanakkale I, Savaşı ve Tarihi*, Ed. İ. G. YUMUŞAK, İstanbul 2006, s. 207-216.
- YILDIRIM Burcu, "*Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s.28.
- YILDIRIM Ali - Şimşek Hasan, "*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*". Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008.

Summary

The periodic conditions that led the Republic of Turkey to the Lausanne Peace Treaty have a wide historical background. The Lausanne Peace Treaty constitutes an important turning point in Turkish history. It is very important to teach future generations how the process leading to this treaty was won with what kind of a struggle, what are the heroism and sacrifices shown by the Turkish people during the struggle for independence, in order to keep the national consciousness alive. In this context, the Turkish Republic History of Revolution and Kemalism course, which is taught at secondary and high school level, deals with the War of Independence period comprehensively in terms of the emergence process of the national struggle, wars and diplomatic period. In this context, it has been a matter of curiosity how the subject of Lausanne Peace Treaty is handled in the textbooks used as the basic material of the course and in the curricula that reveal the main objectives of the course. In this study, the reflection of the Lausanne Peace Treaty, which is described as the founding document of the Turkish state, on the Turkish Revolution History and Kemalism textbooks and curricula is discussed and it is aimed to evaluate the scope and perspective of the Lausanne Peace Treaty.

This study on the reflection of the Lausanne Peace Treaty, which is a registration document regarding the establishment of the Republic of Turkey, on the Turkish Republic History of Revolution and Kemalism textbooks and curricula was conducted in line with qualitative research principles and document analysis method was used in the study. The research documents consist of 4 textbooks, 2 8th grade Turkish Republic History of Revolution and Kemalism textbooks and 2 12th grade Turkish Republic History of Revolution and Kemalism textbooks, which are prepared to be taught in schools affiliated to the Ministry of National Education and are open to access through the Education Information Network (EBA), and 8th grade-12th grade curricula. Descriptive analysis method was used to analyse the data collected by document analysis method in line with qualitative research principles regarding the Lausanne Peace Treaty.

When the handling of the treaty in terms of historical background in the textbooks is evaluated; in line with the findings obtained, it can be said that it is important for the students to better understand the treaty in the context of foreign policy, domestic and foreign politics and to create an evidence-based narrative process rather than just listing the decisions of the treaty. On the other hand, it is seen that most of the time the narration is carried out with similar and standard stereotyped expressions, and that a kind of narration and subject content flow that will prepare the environment for the evaluation of the subjects discussed from different angles, evidence-based or the consideration of the subject from different angles is not formed. It was determined that the visuals used were quite limited and sufficient connections could not be established with the subject text. Looking at the curricula, it was determined that the Lausanne Peace Treaty was included in the 8th grade curriculum with 1 learning outcome and in the 12th grade curriculum with 1 learning outcome explanation.

As a result, it has been determined that the content of the textbooks on the Lausanne Peace Treaty is limited in terms of historical background and the process leading to the signing of the Lausanne Peace Treaty. It can be said that an independent narrative on the Lausanne Peace Treaty was not created, and it is not possible to understand the decisions taken in the Lausanne Peace Treaty and the process leading to Lausanne without examining the subject contents in the previous units. It is seen that the visuals used in the textbooks are mostly not evaluated in a way to support the flow of the subject and their connections with the subject are not given in an explanatory manner.

It is seen that the Lausanne Peace Treaty is evaluated in textbooks and curricula only through the gains provided by the treaty and the decisions taken. It is seen that no activities are developed for the contents in which a straight narrative process is mostly followed. In addition, it can be said that the lack of newspaper news and visuals showing how Lausanne was handled in the domestic and foreign press during the period when the treaty was signed is another deficiency.

It can be said that the general view towards the teaching of history subjects has found a place in the textbooks mostly in accordance with the content transfer. However, it would not be wrong to say that it would be of critical importance in terms of history education that the content on the developments in recent history that affect today's current domestic and foreign politics should be separated from this context. In this context, it can be said that there is a need for updates and changes regarding the treatment of the Lausanne Peace Treaty in textbooks and curricula. It can be said that a more detailed evaluation of the historical background of the subject and the addition of content supported by newspaper news visuals of the period would be beneficial for the teaching of the Lausanne Peace Treaty and a better understanding of its importance.





HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY


ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

TOPRAK MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BİR ADIM: DÂHİLİYE VEKÂLETİNİN 1937 TARİHLİ TOPRAK KANUNU TASARISI

*A Step Towards the Solution of The Land Issue: The 1937 Draft Land Law Of The
Ministry of Interior*

Mustafa Ersagun Dalan 
ersagundalan60@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 09.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 29.08.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1339809

Atıf – Citation:

Mustafa Ersagun Dalan, "Toprak Meselesinin Çözümüne Yönelik Bir Adım: Dâhiliye Vekâletinin 1937 Tarihli Toprak Kanunu Tasarısı", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s. 139-154.



**TOPRAK MESELESİNİN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK BİR ADIM: DÂHİLİYE
VEKÂLETİNİN 1937 TARİHLİ TOPRAK KANUNU TASARISI**

**A Step Towards the Solution of The Land Issue: The 1937 Draft Land Law Of The Ministry of
Interior**

Mustafa Ersagun Dalan*

Öz

Yeni kurulan cumhuriyetin, siyâsî, iktisâdî ve sosyal meselelerde milletin rejimle olan bağlarını güçlendirmek amacıyla bir takım gelişmeler kaydettiği açıktır. İçeriği itibariyle siyâsî, sosyal, iktisâdî ve kültürel konuları bünyesinde barındıran ‘toprak meselesi’, önemini daha da arttırarak çözümlenmesi gereken öncelikli meselelerden biri olmuştur. 1930’lu yıllarda çıkarılan kanunlarla meselenin çözümüne yönelik adımlar atılsa da tam bir reformdan bahsetmek mümkün değildir. Dâhiliye, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletleri tarafından hazırlanan toprak reformu tasarıları da muhalefetin ve büyük toprak sahiplerinin tepkisi, yaklaşan II. Dünya Savaşı gibi nedenlerle hayata geçirilememiştir. Bu çalışmada, toprak meselesinin çözümüne yönelik atılan adımlar yeni belgeler ışığında kısaca değerlendirilerek, Dâhiliye Vekâletinin 1937 tarihli toprak kanunu tasarısı incelenecektir.

Çalışmamızda özellikle, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde bulunan belgelerden istifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt tutanaklarından, süreli yayınlardan, telif ve tetkik eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toprak, Toprak Reformu, TBMM, Dâhiliye Vekâleti.

Abstract

It is clear that the newly established republic made a number of developments in political, economic and social issues in order to strengthen the nation's ties with the regime. The 'land issue', which incorporated political, social, economic and cultural issues in its content, became one of the priority issues to be solved by increasing its importance. Although steps were taken to resolve the issue with the laws enacted in the 1930s, it is not possible to talk about a complete reform. The land reform drafts prepared by the Ministry of Interior and the Ministry of Health and Social Welfare could not be realized due to reasons such as the reaction of the opposition and large landowners and the approaching World War II. In this study, the steps taken to solve the land issue will be briefly evaluated in the light of new documents, and the draft land law of the Ministry of Interior dated 1937 will be analyzed.

In particular, the documents in the State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey were utilized in this study. In addition, the minutes of the Grand National Assembly of Turkey, periodicals, copyright and research works have been utilized.

Keywords: Land, Land Reform, Turkish Grand National Assembly, Ministry of Interior.

* Tokat /TÜRKİYE, ersagundalan60@gmail.com ORCID: 0000-0001-5803-1051

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren çiftçiyi kuvvetlendirmek, toprak sahibi yapmak ve toprağı verimli hale getirmeye yönelik çalışmalar yapıldığını bilmekteyiz. 1920'li yıllarda çıkarılan bazı kanunlarla özellikle muhacir ve mübadillere toprak dağıtımı yapılmıştır. 1930'lu yıllara gelindiğinde bakanlıklar vasıtasıyla toprak reformu kanun tasarıları hazırlanmış fakat ancak uygulamaya geçememiştir. Hazırlanan tasarılar uygulama sahasına girmese de 1945 yılında çıkarılan kanunun ön hazırlığı niteliğinde olduğunu belirtmeliyiz. Toprakla ilgili çıkarılan yasalar ve hazırlanan tasarılar incelenmezden evvel 'toprak reformu' ve 'tarım reformu' kavramlarına bakmakta fayda görmekteyiz.

Dar anlamda toprak reformu, devlet tarafından büyük arazilerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtımını içermektedir.¹ Geniş anlamda toprak reformu ise, toprak ile onu işleyen insan arasındaki ilişkileri düzenlemek maksadıyla devletçe alınan her türlü tedbirleri ve faaliyetleri içerisine alır. Bu faaliyet ve tedbirler, büyük arazilerin kamulaştırma neticesinde parçalanarak işleyenlere dağıtılması, toprakların işleyene mal edilmesini sağlayarak kiracı ve ortakçıların sayılarını azaltmak, yeniden düzenlenen zirâi arazi üzerinde planlı yerleşimlerin sağlanması, küçük parçalara ayrılmış zirâi arazilerin toplulaştırılması ve birleştirilmesi, kadastro ve tapu kayıtlarının düzenlenmesi olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak zirâi kredi, vergileme, pazarlama şartlarının düzenlenmesi ve kooperatifler kurulması toprak reformu hareketlerinin yardımcı ve tamamlayıcı öğeleri olarak sayılır.² Zira toprak reformu, uluslararası terminolojide toprak düzeninde yapılan değişiklikleri, çiftçi ve tarım işçilerinin koşullarını düzeltmeyi, tarımsal işletme birimlerinin yüz ölçümlerini artırmayı, toprak dağıtımı ile toprak sahiplerinin sayısını ve oranını artırmayı hedef alan tedbirler olarak belirtilmektedir. Toprak reformu aynı zamanda kredi hususunda kurulan idârî, ticari ve kooperatif oluşumları ile tarımsal araştırma, iâşe, pazarlama ve dağıtım hizmetlerini de içerisine almaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmaya mâni olan toprak yapısındaki bozuklukları ve aksaklıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan tedbirlerin uyumlu ve koordineli bir şekilde uygulanmasıdır.³ Toprak reformunda toprak dağıtımı, yapılması gerekli kapsamlı bir çalışmanın yalnız bir faaliyetidir. Toprak reformu topraksız çiftçiye toprak dağıtımından hariç tarım sektöründe yeni bir yapının oluşturulması, tarımsal üretimin ve verimin artırılması, gerekli düzenlemelerin yapılması, çiftçilerin gelirlerinin yükseltilmesi ve esaretten kurtulması ve en önemlisi tarım sektörünün ulusal ekonomi içerisindeki oranının artırılması gibi unsurları kapsamaktadır. Toprak reformu; *"İnsanla toprak arasındaki tüm ilişkileri, tarımsal ürünü ve verimi arttıracak, topraktan geçimini doğrudan doğruya sağlayan topluluğun hayat seviyesini ekonomik yönden yükseltecek ve sosyal yönden düzelterek, tarım sektörünün ulusal ekonomi içinde, iktisâdî kalkınmayı destekleyecek bir biçime girmesini sağlayacak, tüm tedbirlerin alınmasına ve uygulanmasına imkân veren bir ıslahattır."*⁴

Toprak reformu ile birlikte ekonomik, sosyal ve siyâsî olmak üzere başlıca üç amaca ulaşılacak istenmektedir. Ekonomik açıdan, topraksız ya da az topraklı çiftçileri toprak sahibi yaparak kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak ve gelirini artırmak, dağılmış ve parçalanmış toprakları birleştirerek üretimde verimin artırılması amaçlanmıştır. Reformun sosyal amacı, çiftçinin toprakla ilişkisini ve mülkiyet düzenini teminata bağlayarak güvenliğini sağlamak, eşit ve adil olmayan mülkiyet ve gelir dağılımını sosyal adalet ilkesine göre yeniden düzenlemektir.⁵ Toprak

¹ Adnan Güriz, "Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu", Türkiye'de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968), Ankara, 1968, s. 71.

² Reşat Aktan, "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 20, S. 2, 1965, s. 4.

³ "Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları-Milletlerarası Çalışma Örgütü 49. Genel Kuruluna Sunulan Rapor", Çev: Harun Pastanoğlu, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 1-2.

⁴ Beşir Hamitoğulları, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 21, S. 1, 1966, s. 24.

⁵ Cevat Geray, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 21, S. 3, 1966, s. 52-53.

reformu ile ulaşılmak istenen siyâsî amaç ise, tarımla uğraşan nüfusun arasındaki gelir ve geçim farkını düzenleyerek siyâsî huzursuzluk ve demokratik olmayan yönelimlere engel olmaktır.⁶ Özel mülkiyet sistemine sahip az gelişmiş toplumlarda toprak reformu, feodal toplumsal yapıdan arınma gibi hayâtî bir öneme de sahiptir. Çünkü bu toplumsal yapı, özel mülklerin az sayıda kişinin elinde toplanmasına neden olan ve sanayi üretimine yönelik olmayan büyük toprak sistemini ifade etmektedir. Bundan dolayıdır ki bir ülkenin sanayileşme ve sanayiye dayalı sermaye birikiminin olmayışının önündeki en büyük engel, o ülkede feodal toplumsal yapının var olmasıdır.⁷

Toprak meselesinin çözümüne yönelik atılan adımlar ve toprak reformu, yeni kurulan cumhuriyet Türkiye’inde her şeyden önce “sadece toprak bulmak ve toprakları tevzî etmek değildi; köy ekonomisinin tekniğini, bünyesini değiştirmek, Cumhuriyetin nimetlerini köylere kadar ulaştırmak...” amacını taşımaktaydı.⁸

1. 1920’li ve 1930’lu Yıllarda Toprak Dağıtım İlgili Kanunlara Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde uzun savaşlar, kapitülasyonlar gibi nedenlerden dolayı ülkenin ve halkın ekonomik durumu oldukça kötü idi. Savaşlar nedeniyle nüfus da hayli azalmıştı. 14 Nisan 1919’da Hükümetin yayınladığı tahmini rakamın yabancı kaynaklarla da düzenlenmesi ve desteklenmesi ile elde edilen rakam 14.118.968’dir. Bu toplamın içerisinde 1.167.946 Rum ve 587.960 Ermeni olduğu kabul edilmektedir.⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti’nin zirâî üretimindeki savaş yıllarındaki düşüklük Mütareke ve İstiklal Savaşı yıllarında da devam etmiş ve hatta şiddetlenmiştir. Genel olarak 1919’da buğday mahsulü, savaştan önceki seviyesinin yarısına düşmüş diğer ürünlerde de buna benzer düşüşler olmuştu. Hayvancılık da savaş yıllarında büyük zarar görmüş ve hayvan sayısında ani bir azalma meydana gelmiştir.¹⁰

1920’lerde hükümet, İstiklal Savaşı’nda büyük toprak sahibi ve ağaların desteğinden dolayı bu kesimin çıkarlarını koruma yoluna gitti ve hükümet bu kesimi karşısına almak istemedi. Çünkü bu dönemde büyük mülklere dokunmak, bir anda sosyal yapıyı değiştirebilecek bir hareket olarak görülüyordu.¹¹ 1920’li yıllarda, genellikle güncel nedenlerle ya da muhacirlere toprak bulma kaygısıyla toprak dağıtıldı. Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922 tarihinde, TBMM’nin üçüncü toplanma yılının açış konuşmasında Türk köylüsü hakkındaki sözleri geleceğe ışık mâhiyetindedir: “Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin hakîkî sahibi ve efendisi, hakîkî üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iktisâdî siyaseti, bu asil gayeyi sağlamaya matuftur.”¹² Anadolu nüfusunun çoğunun çiftçi olduğu gerçeğinden uzaklaşmadan halkın çiftçilikteki emeğinin modern iktisâdî önlemlerle iyileştirilmesi gerekmektedir ki Mustafa Kemal Atatürk şu şekilde açıklamıştır: “Köylünün çalışması sonunda elde edeceği emek karşılığını, onun kendi çıkarına olmak üzere yükseltmek, ekonomi politikamızın temel ruhudur. Bu nedenle bir yandan çiftçinin çalışmasını geliştirecek, daha yararlı duruma getirecek bilgiyi vermek, onun teknik araçları kullanmasını

⁶ İbrahim İnci, “Atatürk Dönemi Türkiye’inde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44, Erzurum, 2010, s. 346.

⁷ İsmet Türkmen, “Türkiye’de 12 Mart Muhtırası Sonrası Toprak Reformu Gerçekleştirme Teşebbüsü ve Neticeleri (Mart 1971-Aralık 1971)”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (21-23 Mart 2018/Yozgat)*, C. 1, Ankara, 2019, s. 503.

⁸ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.458.

⁹ Tefik Çavdar, *Millî Mücadele’ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I*, Cumhuriyet, İstanbul, 2001, s. 15-17.

¹⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s.160-164.

¹¹ Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, *Journal of Historical Studies*, S.3, 2005, s.45.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, s. 5.

sağlayarak makinenin yaygınlaşmasına çalışırken; diğer yandan, onun emeğinin sonuçlarından yüksek düzeyde yararlanması için gerekli ekonomik önlemlerin alınması zorunludur. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, çağdaş teknik araçların olmayışı, pazarlama şeklinin çiftçiden yana bulunmaması ve hükümetin çıkardığı yasalarla çiftçiye koruyamaması gibi engellerin tümüyle ortadan kaldırılması zorunluluğu vardır.”¹³

1923 İzmir İktisat Kongresi sonrasında yapılmak istenen toprak reformunun amacı, sanayileşmenin itici gücü olan satın alma gücüne sahip modern anlamda üretici, aynı zamanda da tüketici bir köylü kitlesi yaratmak olarak değerlendirilebilir. Mevcut üretici kitlesi durumundaki tarımsal nüfusun büyük bölümü çok küçük ölçekli arazi üzerinde üretim yapmakla beraber Batı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da üretim ilişkileri birbirinden farklılık arz etmektedir. Batı Anadolu’da dünya pazarı ile bağlantıya geçmiş ve kapitalist üretime başlayan büyük araziler bulunmakta ve cumhuriyeti kuran kadrolar uzun süre, uygulayacakları tarım politikasında bu ikili yapıyı göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır. Zira geleneksel toprak mülkiyeti sanayileşmeye büyük engel oluşturmak ve toprağın bu biçimde dağılımı, yeni kurulmakta olan güçsüz sanayinin ürettiği malların sürümü sırasında, piyasada ciddi bir darlık yaratmaktadır. Ekonomik kalkınma ve sanayileşme geniş çapta kapitale gereksinim duymakta olduğundan Türkiye’nin İzmir İktisat Kongresi’nden sonra uygulamış olduğu 1923-30 dönemi “*liberalizm*” ve 1930’dan sonra “*devletçilik*” politikalarının uygulanışında karşılaşılan en önemli sorun sermaye konusunda olmuştur. 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye’yi de etkilemesi ve uluslararası sermaye yetersizliği yüzünden, yatırımlarda istenilen verimlilik hiçbir zaman alınmamıştır.¹⁴ Her alanda devlet müdahalesinin arttığı 1930-39 döneminde ilk kez 1932’de tarımsal ürünler için destekleme alımlarına başlanmıştır. 1927 yılında, ilk zirâat sayımı yapılmıştır. Buna göre, 726.736 kilometrekare arazi üzerinde 13.648.270 nüfus yaşamaktadır. Şevket Süreyya Aydemir’in ifadesine göre, 231.500.000 dönüm (%31) olan ekilebilir arazinin ancak 43.637.727 dönümü, yani 6/1 kadar ekilebilmektedir. Bu da ülke yüz ölçümünün %4.86’sına denk gelmektedir.¹⁵ Anlaşılacağı üzere tarım metotları son derece ilkel olmakla birlikte son derece adaletsiz bir toprak dağılımı da dikkat çekmektedir. Tarım sektöründe 1938’e kadar ekilebilir arazinin %14’ü, çiftçilerin ancak 4/1’inin elindedir. 1945’te de, %7 oranında çiftçinin toprağı yeterli düzeydedir. 33.000 büyük toprak sahibi ise ekilebilir alanların %35’ini elinde bulunmaktadır.¹⁶

Bununla birlikte 1927 yılı içerisinde yapılan tahminlere göre milli gelirin %67’si tarımdan temin edilmektedir. Tarım üretimi, ülkenin sosyal ve politik şartları sebebiyle oldukça düşüktür. Tarım arazisinin bir kısmı büyük arazi sahiplerinin elinde olmakla birlikte, çoğunluğu, küçük çiftçiler oluşturmaktaydı. Bu iki çiftçi grubu da ağır vergiler nedeniyle son derece fakir kalmıştır. Osmanlı mirası üzerine inşâ olunan cumhuriyet Türkiye’sinde toprak sorunları giderek şiddetlenmiştir. Medenî Kanun, tarımsal arazileri diğer taşınmaz mülklerle aynı hukûkî duruma tâbi tutarak ayrı hükümler getirmemiştir. Bundan dolayı hukukçular çoğunlukla, 1858 Arazi Kanunnamesi’nin bu kanuna aykırı olmayan maddelerinin geçerliliğini devam ettirdiğini kabul etmişlerdir. Cumhuriyet Dönemi’nde, arazi mülkiyet düzenindeki kânûnî boşluklar, hızlı nüfus artışı ve bu nüfusu istihdam edecek, aynı zamanda kırsal nüfus fazlasını sanayileşme ve kalkınmaya dâhil edememek arazi üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu nedenle, topraklar parçalara ayrılarak az topraklı ve topraksızlar meydana gelerek hem hukûkî hem de sosyoekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Sermaye eksikliği ve enflasyonist baskı sonucu topraklar

¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, Cilt 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, s. 5.

¹⁴ A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.12-16; Necdet Ekinci, *Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.126; Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.167.

¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993, s.339.

¹⁶ Yüksel Ülken, “Atatürk ve Toprak Reformu”, *Prof. Dr. Ümit Doğanay’ın Anısına Armağan 2*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-10.

sermayedarların elinde toplanmasına neden olmuştur. Mülkiyet düzeni ve kiracılık, ortakçılık arazi işletme yöntemleri bozularak mâlî açıdan zayıf olan insanların daha da zor duruma girmelerine neden olmuştur. Ayrıca tapu ve kadastro işlerindeki yetersizlik ve bozukluk tarım arazilerinin mülk güvenliğini olumsuz etkilemiş ve bu durum da üretime yansımıştır.¹⁷

Cumhuriyet kadroları bütün ülke halkının iktisâdî kalkınması için gerekli örgütün kurulması için çalışmıştır. Bu doğrultuda önemli adımlar atılmış ve ulusal çapta ilk banka olan İş Bankası 9 Eylül 1924'te kurulmuştur. Onu 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası izlemiştir.¹⁸ 1925 yılında aşarın kaldırılması tarım konusunda atılan en önemli adımdır. Yıllık üretimin %10-12'si olarak alınıyordu ve cumhuriyetin ilk yıllarında bütçe gelirinin %40'ı civarında bulunuyordu. Bu vergi mültezimler tarafından toplanıyor ve bazı suistimâllere neden oluyordu. Türk tarımının ilerlemesindeki bu büyük engelin kaldırılması oldukça olumlu olmuştur.¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, Meclisteki konuşmasında da bu durumu şöyle izah etmiştir: “*Cumhuriyetin erbabi mesaiye temin ettiği huzur ve emniyet, vatandaşların sıhhatlarını muhafaza etmek için açılan mücadeledeki semerat, köylümüz ve zirâatimiz üzerindeki aşar kâbusunun bertaraf edilmesiyle husule gelen ferah, milletin daha çok istihsal etmek, daha müreffeh olmak için çalışmak arzularını mucibi şükran bir derecede tezyit eylemiştir.*”²⁰

Bunlara ilave olarak, tapu ve kadastro işlerinin yetersizliği ve bozukluğu tarım arazilerindeki mülk güvenliğini sarsmış, üretim üzerinde olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır. *Osmanlı Miri Arazi Rejimi*'nin tamamlayıcısı durumundaki vergi sistemi, tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyici unsurların başında yer almış. Ayrıca tarımsal krediler yetersiz ve kooperatifleşme mevcut değildir.²¹ Bu doğrultuda, cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik ve sosyal hayat yeniden düzenlenirken toprak sorunlarının çözümlenmesi ve Osmanlı arazi düzeni artıklarının tasfiyesi için pek az şey yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, 1924 Anayasası dâhilinde toprak sorununu düzenleyen doğrudan hükümler yoktur. Ancak 74. madde kamulaştırma ile ilgilidir ki bu da 1937 yılındaki bir düzenleme ile bu hâle gelmiştir: “*Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer parası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlâk olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlâk olunacak arazi ve ormanların istimlâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sûreti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalade hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiç bir fedakârlık yapmağa zorlanamaz.*”²²

1924 yılında savaşların sebep olduğu yıkıntılardan, nüfus hareketlerinden doğan ihtiyacı karşılamak amacıyla bir dizi kanun çıkarılmış, 13 Mart 1924 tarih ve 441 Sayılı Kanunun birinci maddesine göre; “*Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedim ve tahrip veya harp dolayısıyla ihrak edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla, zayıatlarının*

¹⁷ Reşat Aktan, “Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 26, S. 3, 1971, s. 39-40.

¹⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900- 1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 174.

¹⁹ Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.54.

²⁰ TBMM ZC, Devre II, Cilt 19, İçtima 3, (1 Teşrinisani 1341 Pazar), s. 9.

²¹ İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss.22-23.

²² TBMM ZC, Devre V, Cilt 16, İçtima 2, İnikat 35, (10.2.1937 Çarşamba), s. Ek-6. Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki değişiklikler ile köylünün toprak sahibi olması imkân dahline girmiş bu durumun dönemin basımına da yansımaları görmektedir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın mecliste yapmış olduğu konuşmanın bir bölümünün yayımlandığı 18 Şubat 1937 tarihli Ulus Gazetesinde, Muğla'nın Köyceğiz kazasının tamamıyla çiftlik ağalarının elinde olduğunu, hatta Hükümet Konağının da bir çiftlik ağasının tarlası içinde kaldığını ve köylünün zerre kadar toprağı olmadığını ifade etmiştir. Benzer durumun doğu illerinde de olduğunu belirterek bu durumun halledilmemesi neticesinde topraksız köylünün cumhuriyetin ve inkılabın nimetlerinden mahrum kalacağını dolayısıyla köylünün bu halden kurtarılması lazım geldiğini belirtmiştir. Bkz. 18 Şubat 1937, Ulus, s. 6.

derecesi nisbetinde tevzi ve temlik olunur"²³ şeklindedir. 16 Nisan 1924 tarih ve 488 Sayılı Kanunun birinci maddesi ise, "Mübadele sûretiyle Yunanistan'dan gelen veya evvelce gelmiş olup mübadeleye tabi bulunan muhacirlerden Yunanistan'da emvali gayrimenkule terkeylemiş olanlara mevaddı âtiyede münderiç şartlar ve nisbetler dâhilinde ve sûreti katiyede emvali gayrimenkule tefviz olunur"²⁴ şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. 1924'te dışarıdan gelenler için çıkan bu kanunlardan sonra, toprak sıkıntısı çeken yerli halk için ilk hüküm 26 Nisan 1924 tarihli 474 sayılı "Artvin, Ardahan, Kars Vilayetleriyle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazasının Kemalpaşa Nahiyesindeki Arazide Hakkı Tasarrufa Ait Kanun" ile konulmuştur. Buna göre, bahsi geçen yerlerde o sırada toprağı tasarruf eden kişilere tapu verileceği ve kalanlarında göçmenlere dağıtılacağı hükmü yer almaktadır.²⁵ Bundan başka yine 1925 yılı Bütçe Kanunu'nda yer almıştır. Buna göre: "Toprağı ihtiyaç duyan zirâat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına" dağıtılacaktır. 1934'e kadar bütçe kanunlarında kalacak olan bu hüküm, yine 1925'te kabul edilen 2490 sayılı "Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu"nun 56. maddesiyle daimi statü kazanmıştır.²⁶

1925 yılı içerisinde bu tür politikaların devam ettiği bir dönemde meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, büyük arazi sahipliği olgusuna yönelik tepkinin yanında toprak reformuna ilişkin çabaların da siyâsî başlangıcı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. İsyanın bastırılmasından sonra bazı tedbirler alınmış olsa da konuya yönelik daha kapsamlı tedbir, 1927 tarih ve 1097 sayılı yasa ile alınmaya çalışılmıştır.²⁷ Yasa ile idârî, askerî ve içtimâî nedenlere dayalı şekilde şark idare-i örfiye bölgesiyle Beyazıt vilayetinden 1400 kadar şahıs ve aileleri, seksen âsi ailesi ve bölgedeki ağır ceza mahkûmları hükümet tarafından belirlenecek Batı bölgelerindeki illere zorunlu olarak göç ettirilecek. Ve onlara ait arazilerde hazineye intikâl edecekti. 1929'da çıkarılan 1505 numaralı yasa ile doğrudan toprak dağıtımı hedeflenmektedir.²⁸ Buna göre, 1927 tarihli kanun gereğince hazineye intikâl edecek araziden köylü, aşîret efrâdı, göçebe ve muhacirlere dağıtılmış olan topraklar bu kişilerin mülkiyetine devrediliyordu. Yine iki yıl önceki yasa bölgesinde bulunan arazinin hükümetçe belirlenen miktarının kamulaştırılarak köylü, aşîret efrâdı, göçebe ve muhacirlere dağıtılabileceği maddesi kabul ediliyordu. Arazi sahibinin beş yüzden iki bin dönüme kadar olan arazi miktarını isterse kendisinin değerlendirebileceği kamulaştırma konusuna getirilen bir istisnayı.²⁹

1930 ve 1939 yılları arasında daha önce büyük bir titizlikle uygulanan karma ekonomi sistemi terk edilmiştir.³⁰ Bu yıllar arasında uygulanan iktisat politikası devletçiliktir. Bu politikanın benimsenmesinde, 1929 ekonomik buhranının yıkıcı etkisinden korunma ve sanayi kesiminde

²³ "Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, Cilt:2, Kanun No:441, Kabul Tarihi: 16.03.1924, s.257.

²⁴ "Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Amvali Gayri Menkule Hakkında Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, C.2, Kanun No:488, Kabul Tarihi:19.04.1924, s.351.

²⁵ Düstur, Tertip III, Cilt 5, İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931, s. 807.

²⁶ Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, Sayı: 3, 2005, s. 45.

²⁷ "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, C.5, Kanun No:1097, Kabul Tarihi: 04.07.1927, Resmi Gazete Tarihi ve No:04.07.1927/624, ss.431-432.

²⁸ "Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", *TBMM Kanunlar Dergisi*, C.7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213, s.935; Ayrıca bkz: "Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun", *TBMM ZC*, D.III, C.12, ss.168, 205, 257.

²⁹ Serkan Tuna, "1930'lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar", *Bilgi ve Bellek*, Yıl 3, S. 6, Yaz 2006, s. 120-121.

³⁰ Erdinç Tokgöz, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995, s. 57.

sağlanmak istenilen gelişme etkili olmuştur. Bu politikalar ile devlet dışı kapanarak ve kendi eliyle millî sanayi denemesi içine girmiştir.³¹ Bu politikalar tarım sektörünü de etkilemiştir.

1930 yılına gelinirken Mustafa Kemal Atatürk hem Büyük Millet Meclisinde hem de parti içerisinde çiftçiyi topraklandırma arzusunu dile getirmeye başlamıştı. Hatta 1935 yılı parti programına, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmanın partinin ana gayelerinden biri olduğu belirtilerek topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmanın da lüzumlu olduğu belirtilmiştir.³² Meclisin 1 Kasım 1929 tarihli açış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk; “Ziraî enstitülerin, bir an evvel vücuda getirilmesine ehemmiyet veriyoruz. Bu sene ziraî kooperatif teşkilâtına başlanmış olması, bilhassa, memnuniyetimizi mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına, teşmil etmeği ziyade iltizam ediyoruz. Kezalik çiftçiye, arazi vermek de, Hükümetin mütemadiyen takip etmesi lâzım gelen bir keyfiyettir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin istihsalâtını zenginleştirecek başlıca çarelerdendir.”³³ Bu konuşmadan bir hafta sonra Başvekil İsmet İnönü Meclisin 9 Kasım 1929 tarihli toplantısında; “İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilâyetlerimizden işe başladık. Birinci Umumi Müfettişlik dâhilinde şimdiye kadar hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıttık. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi verdik. Bundan mada Garp Vilayetlerimizde hazineye ait olan veya satın aldığımız bazı çiftlikleri köylüye mal etmeğe muvaffak olduk. Bizim bu işte mesleğimiz; topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânını hazırlamaktır.”³⁴

Bu düzenlemeler dâhilinde, 1924 “Bütçe Kanunu’ndaki devlete ait arazilerin hükümetçe takdir edilecek ve on yıllık taksitlerle ödenecek bir bedel karşılığında topraksız çiftçilere satılmasını mümkün kılan” özel hüküm; 1929 yılında çıkarılan bir kanunla “büyük arazi ve nüfûz sahibi kişiler doğudan göçürülürken arazilerinin kamulaştırılarak topraksızlara, göçebe ve göçmenlere dağıtılmasına dair hükmü”³⁵; 1930’da bir Arazi Tevzî Kararnamesi izlemiştir fakat bunda başarılı olunamamıştır.

1934 yılında kabul edilen İskân Kanunu, aşiretlerle mücadelede hükümete yetkiler verirken 10. maddesi toprak dağıtımını içermektedir. Buna göre: “Bu kanunun neşrinden önce herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakil olunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır.”³⁶ 1934 ve 1938 yılları arasında İskân Kanunu vasıtasıyla 40.284 göçmen ve 48.411 yerli topraksız aileye toplamda 2.999.825 dönüm arazi dağıtılmıştır.³⁷

Muhacirlere, göçmenlere, topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak temin etmek amacıyla çıkarılan kanunların yanı sıra daha derli bir toprak kanunu hazırlamak için bakanlıklar

³¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 45-46.

³² CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 29-30.

³³ TBMM ZC, Devre 3, Cilt 13, İçtima 3, İnikat 1, (1.11.1929 Cuma), s. 3.

³⁴ TBMM ZC, Devre 3, Cilt 13, İçtima 3, İnikat 3, (9.11.1929 Cumartesi), s. 16.

³⁵ Mustafa Kemal Atatürk, 1928 yılı Meclis açış konuşmasında hükümete, özellikle doğu illerinde “toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak” uğraşılması emrini verdi. Bu bağlamda 2 Haziran 1929’da, bedelini yirmi yılda ödemek üzere, doğu illerinden batıya nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere verme kararı alındı. Ancak bunun uygulaması da tam anlamıyla yürütülemedi. 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun çıkarılmıştır. “Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun”, *TBMM Kanunlar Dergisi*, C.7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213, s.935; Ayrıca bkz: “Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun”, *TBMM ZC*, D.III, C.12, ss.168, 205, 257.

³⁶ Düstur, Tertip III, Cilt 15, s. 1158.

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.455.

görevlendirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 1935 yılında Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan tasarı dört bölüm ve otuz iki maddeden oluşmaktadır.³⁸ Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan ikinci tasarı 1937 yılına aittir ki aşağıda kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Yine 1937 yılında Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti tarafından dört bölüm ve kırk maddeden oluşan bir tasarı hazırlanmıştır.³⁹ Bu tasarıların yanı sıra 1938 yılında yeni bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda, Adliye, Sıhhat ve İctimaî Muavenet, Dâhiliye, İktisat ve Maliye Vekâletlerinden üyeler görev almış ancak yine bir sonuca ulaşamamıştır.⁴⁰ Hazırlanan ancak faaliyete geçemeyen bu kanun tasarıları oldukça kapsamlı olmakla 1945 yılında kabul edilen toprak kanununu etkilemiş ve bir nevi bu kanunun ön hazırlıkları niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

2. “Dâhiliye Vekâletinin 1937 Tarihli Toprak Kanunu Tasarısının Niçinleri”

Hazırlanmış olan toprak kanununun öncesinde, toprak kanunun nedenleri on madde hâlinde açıklanmıştır. Birinci maddede, memleketin %74’ünün köylerde ve %26’sının şehir ve kasabalarda oturduğu, şehir ve kasabalarda yaşayan insanların da birçoğunun çiftçilikle uğraştığı belirtilmiştir. Yurdun menfaatinin, yurttan yaşayan insanların bütün güçleriyle üretime katkı sağlamalarından geçtiği ve bundan dolayı çiftçilerin toprak sahibi olmaları ve “işleyeceği veya işleteceği miktardan artık elinde toprak tutanlar bu artık toprakları... işleyecek ellere” vermeleri vurgulanmıştır.⁴¹ İkinci madde, bütün Avrupa ve Rusya’nın medeniyet yolunda ilerlemek amacıyla toprak dağıtımında inkılaplar yaptıklarını, bunlara en son Balkan ülkelerinin katıldığını ve çiftçilerini kuvvetlendirecek tedbirler aldıklarını vurgulamıştır. Bunu yapmış olmakla ayrıca geçmiş tasfiye edileceğinin belirtilmesi önemlidir. Üçüncü madde ile yurdun toprak bakımından geniş olduğu vurgulanırken yarıya yakınının dağlık ve orman olduğu belirtilmiştir.⁴² Dördüncü madde, toprak devriminde her şeyden evvel “toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrâr” ın göz önüne alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bugün toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrârın olmaması “toprakta hududa itibar” hükmünün doğurduğu bir sonuç olarak belirtilmiştir. Medeni kanunun değişmesine rağmen henüz hükmünün sürdüğü bu “toprakta hududa itibar” memleketin imâr ve huzurunda olumsuz rol oynadığı belirtilmiştir. Nüfuzlu insanların birkaç yalancı şahit marifetiyle bir dönümlük tapu ile kat be kat fazla toprağa sahip oldukları vurgulanmıştır. Yine bu hüküm sayesinde ki çiftçi ile halk arasında toprak kavgaları meydana gelmekte olduğu belirtilerek, bu kavga kaynağının ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır. Beşinci maddede, köylerde ve kasabalarda bulunan mera, baltalık gibi alanların genellikle ağa ve beylerin hayvanlarını otlatmak için kullandıkları ve hatta bu yerleri diledikleri ölçülerde kullanıma açıp tarla ve çayır haline getirdikleri ifade edilmiştir. Bunu engelleyici bir kanunun olmayışı dile getirilmiştir.⁴³ Altıncı madde, göçebe hayata vurgu yaparak herkesin istediği yerde geçici ya da kalıcı iskânına bir sınırlama getirilmesi istenmiştir. Ve bu hâlin ulusal ülküden uzak insanların oluşmasına neden olacağı ifade edilmiştir. Yedinci madde, memleketin birçok yerinde sellerden dolayı bataklıkların, sazlıkların, azmaklıkların oluştuğu ve bu durumda yurttan bir bakımsızlık görüntüsü oluşturduğu belirtilerek tedbir alınması gerektiği vurgulanmıştır. Sekizinci maddede, toprak kanununun amacı şu şekilde belirtilmiştir: “*toprağın mülkiyetinde emniyet ve istikrâr kurmak ve bunu korumak öbür yandan topraksız ve az topraklı çiftçilere toprak bulmak ve üçüncü yandan oturma yeri ve yapı kurumunda ulusun üstün menfaatlerine uygun bir yol tutup yürütmek ve dördüncü yandan yurttan geniş bir bakımsızlık manzarası veren suları sıkı bir inzibat altında tutmak üzere (Toprak kanunu) projesi hazırlanmıştır.*”⁴⁴

³⁸ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 21, Dosya No: 123, Gömlek No: 10, ek 80-90.

³⁹ BCA, ek 21-36.

⁴⁰ BCA, ek 1-5.

⁴¹ BCA, ek 37-39.

⁴² BCA, ek 39-41.

⁴³ BCA, ek 41-44.

⁴⁴ BCA, ek 44-47.

Dokuzuncu maddede, hazırlanmış olan projenin toprak mülkiyetinde emniyet ve istikrârı kurmak ve korumak için “toprakta tapuda yazılı miktara itibar” esası konmuştur. Bu proje ile vatandaşların ellerinde bulunan toprakları, tapuda yazılı miktarlar üzerinden sahipleri adına tanımak ve artıkları da hükümet hesabına almanın temel tutulacağı belirtilmiştir. Böylece, haksızlıkla ve yolsuzlukla ele geçirilen toprakların hakîki sahiplerine dağıtmanın mümkün olacağı, nüfûz ve kuvvetin meydana getirdiği haksız emri vakilerin meşrûiyet kazanmaktan uzaklaşacağı vurgulanmıştır. Ayrıca bu tapu artığı topraklara haksız bir şekilde yapılan ilavelerle devlete vergi de vermektan kaçınılmış olduğu, bu vergi toplamının da toprağın kat be kat üstünde olduğu belirtilmiştir. Tapu artığı toprakların devlete yani asıl sahiplerine döndürülmesi ile yurtta topraksız veya az topraklı çiftçilere geniş miktarda toprak bulunmuş olacaktır. Medeni kanunun değişmesine rağmen topraklar üzerinde devletin henüz yeni kanun hükümlerine göre bir tasfiye yapmadığı belirtilmiştir. Şehir, kasaba planları ve köylerin yurtluk yerleri genellikle asıl rakabesi devlete, tasarrufu ise halka ait olduğu belirtilerek devletin sahip olduğu topraklar üzerinde istediği kayıt ve şartları koymakta her zaman serbest olduğu vurgulanmıştır. Balkanlarda ve başka yerlerde terk etmiş olduğumuz topraklarda o devletler toprakların asıl sahipleri esasından hareket ederek herhangi bir istimlâke lüzum görmeden toprakları topraksız çiftçilere dağıtmışlardır. Kafkasya’da, Bulgaristan’da, Romanya’da ve Yugoslavya’da bunların görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁵

Toprak artığı yetmeyen yerlerde de köy, kasaba ve şehirlerin orta malı sayılan topraklarından toprağa muhtaç çiftçilere toprak verileceği, yine fazla orta malı olan köy, kasaba ve şehirlerden muhtaç komşu köy, kasaba ve şehirlere orta malı tahsisi esasını da kabul edilmiştir.

Bu iki yol ile de toprak ihtiyacı karşılanamayan yerlerde tapulu çiftlikler ve tapulu büyük topraklar kime ait olursa olsun toprak tahvilleriyle istimlâk edilerek topraksız çiftçilere borçla dağıtılma esasını konulmuştur.⁴⁶

Hükümetin, çiftlikleri ve büyük toprakları istimlâk etmek üzere 20.000.000 liralık %6 faizle toprak tahvili çıkarmak için izin istediği belirtilmiştir. Alınacak toprakların borçla dağıtılacağından dolayı borçların tahsil edilecek olan taksitleri toplandıkça ödeneceğinden devlete bir yük olmayacağı ifade edilmiştir.

1505 numaralı İstimlâk Kanununun yurtta istenilen ihtiyaçları tatmin etmekten uzak olduğu belirtilerek, memlekette bir toprak devrimi yaparken bu uğurda bütün ihtiyaçları tatmin edecek bir çığır açmanın zarûri olduğu vurgulanmıştır. Bunun için tapu artıklarıyla, orta mallarıyla, toprak tahvili karşılık gösterilerek istimlâk edilecek büyük çiftliklerde ve bedeli verilerek yapılacak istimlâk için de yeni bir usul konulmuştur. Bu usullerle çiftçilerin muhtaç olduğu toprağı bulmak, muhacirleri ve göçebelere yerleştirmek yurdun üstün menfaatlerini bu yol ile korumanın mümkün olacağı belirtilmiştir. Hükümet tarafından muhacirlere, göçebelere, topraksız ya da az topraklı çiftçilere verilecek toprakların toprakta emniyet ve istikrârı sağlayacağından hiçbir sûretle geri alınmaması, sonradan çıkacak sahipleri ancak bedeli karşılığında hak talep etmeleri esasını konulmuştur.⁴⁷

3. 1937 Tarihli Toprak Kanunu Tasarısı

Toprak kanunu tasarısı yedi bölüm, elli yedi maddeden oluşmaktadır. Kanunun sekiz maddeden oluşan birinci bölümü; köy, kasaba ve şehirlerin kurulumu ve oturma yerleri işlerine ayrılmıştır. 2, 3 ve 4. maddeler köy, kasaba ve şehirlerin kurulumu için konulmuştur. 5. madde ile köy, kasaba ve şehirlerin dışında kalan ağıl, oba gibi eğreti ya da sürekli oturma yerlerinin nasıl ve ne şartlarda yapılacağını göstermektedir. 6. madde, önceki maddelerin yaptırımını

⁴⁵ BCA, ek 47-48.

⁴⁶ BCA, ek 49.

⁴⁷ BCA, ek 49-50.

göstermektedir. İzinsiz yapıların kaymakam ya da vali tarafından yıktırılabilceği ya da bedelsiz zapt olunacağı hükmü konulmuştur. 7. madde ile çadır hayatı yasaklanmıştır.⁴⁸ 8. madde, yeni kurulacak olan şehir, kasaba ve köylerin nerelerde yapılacağını ve bunun için hükümetin bir talimatname yapacağı belirtilmiştir.⁴⁹

Sekiz maddeden oluşan ikinci bölüm toprak işlerine ayrılmıştır. 9. madde, “toprakta itibarın tapuda yazılı miktara” tâbi olduğunu vurgulamaktadır. Tapusuz topraklar ve tapu artıkları devlete aittir. 10. madde, tapusuz topraklar üzerinde devletten başka kimsenin hak ve mülkiyet iddiasında bulunamayacağını vurgulamıştır. 11. madde, köy, kasaba ve şehirlerde tapulu toprakların, tapularda yazan miktara uygunluğu açısından yol haritası çizilmiştir. Toprak miktarı tapuda yazılı miktara denk olanlar için bir işlem gerekmemektedir. Toprak miktarı tapuda yazılı miktardan eksik olanların eksikleri komşu toprakların artıklarından tamamlanacaktır. Toprak miktarı tapuda yazılı miktardan artık olanlar için ise üç seçenek hâlinde çözüm önerilmiştir. Birincisi, sahibinin mâlik bulunduğu tapudaki topraklar iskân haddinden az ise bu artıktan iskân haddini dolduracak kadar miktar parasız tapusuna ilave olunur ve artanı hükümet hesabına alınır. İkincisi, sahibinin mâlik bulunduğu tapudaki toprak tutarı iskân haddinin iki katı veya daha çok ise bu artık hükümet hesabına geçer. Üçüncüsü, sahibinin mâlik bulunduğu toprak tutarı iskân haddinden çok fakat iki katından eksik ise iki katını geçmemek kaydıyla artığın yarısına kadar olanı toprak sahibine parasız tapusuna ilave olur, artan hükümete geçer. 12. madde, tapusu olmayıp ta vergide yazılı olan topraklar vergiyi veren kişi tarafından işlenmekte ise tapulu topraklar gibi muamele görür, başkası tarafından işlenmekte ise 13. madde hükümlerine bağlı olduğu belirtilmiştir. 13. madde, vergide ve tapuda yazılı bulunmayan mera, fundalık, baltalık gibi boş yerlerden açılmış olan topraklar kimin tarafından işletilmekte ise o kişi hesabına göz önünde tutulur ve tapu artıkları gibi muamele görür. 14. madde, önceki üç maddeye göndermede bulunarak, köy, kasaba ve şehirde tapulu veya vergide yazılı veyahut yazısız topraklardan elde edilen fazlalıklarla öncelikle orada oturan çiftçilerden iskân haddinden az topraklı veya topraksız çiftçilerin eksiklikleri tamamlanır. Bu yerler çiftçilere yarım bedelle ve yirmi yılda ödenmek üzere borçlanma kanununa göre borçlandırılarak verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu dağıtımdan sonra artan fazlalıklar muhacirlere, göçebelere veya komşu yerlerde topraksız ve az topraklı çiftçilere iskân kanunu hükümlerine göre dağıtılıp yarım bedelle mülk olarak verilir. 15. madde, valilerin şehir, kasaba, köy halkına meyvelik yapmak, çiftçiliğe elverişsiz yerlerden koruluk ve ormanlık meydana getirmek üzere o şehir, köy ve kasabaların orta malı yerlerinden, boş topraklarından ve tapu artığı yerlerden parasız yer ayırıp mülkiyetini vermeye yetkilidir. Ayrıca topraksız ve az topraklı çiftçilere iskân haddi içinde bu yerlerden yarım bedelle ve yirmi yıl müddetli borçla çayır ve tarla ayırıp dağıtmaya ve imâr için verilen yerlerin beş yıl içerisinde imâr etmemeleri hâlinde geri alınmasında valilerin yetkili oldukları belirtilmiştir. 16. madde, muhacirlere, göçebelere ve nakil olanlara toprak verimi ve değerinin alımı 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine bağlı olduğu belirtilmiştir. Bunların bedelleri de toprağın teslim edilmesinden bir yıl sonra başlayarak yirmi yılda kırk eşit taksitte tahsil olunacağı ifade edilmiştir.⁵⁰

Üçüncü bölüm altı maddeden oluşmakta olup sular ve bataklıklara ayrılmıştır. 17. maddede akarsuların, durgun suların, bataklıkların ve azmaklıkların devlet malı olduğu belirtilmiştir. Tapusu bulunan yerlerin on yıl boyunca su altında kalması hâlinde bu yerlerin devlete geçeceği ifade edilerek ayrıca kurutulmak üzere verilen yerlerin üç yıl içerisinde kurutulmaması hâlinde tekrar devlete geçeceği belirtilmiştir. 18. madde ile valilerin bataklıkları, sazlıkları ve küçük gölleri kasaba, şehir veya köy halkına kurutturarak bu yerleri insanların emek ve masrafları göz önüne alınarak 15. maddeye göre dağıtmaya yetkili olduğu ancak beş bin dönümü geçen yerlerde

⁴⁸ 2510 sayılı İskân kanunu aşiret teşkilatını kaldırmış ancak aşiretlerin hayatı icabı olan çadırları yasak etmemiştir. Bkz. T.C. Resmi Gazete, S. 2733, 21 Haziran 1934 Perşembe, Kanun No: 2510.

⁴⁹ BCA, ek 56-57.

⁵⁰ BCA, ek 58-62.

Bakanlar Derneğinin kararı olması gerektiği vurgulanmıştır. 19. madde, valilerin dere, çay ve ırmakların taşarak işlenen veya işlenmeyen topraklara zarar vererek doldurması sonucu tedbirler almaya ve temizletmeye ve bu işlerde de on beş yaşından büyük ve altmış beş yaşından küçük bütün erkekleri çalıştırmaya yetkili olduğu belirtilmiştir. Yine 20, 21 ve 22. maddeler bataklık, sazlık, azmaklık gibi yerler ve toprakları hakkında valilerin ve kaymakamların yetki ve sorumlulukları gösterilmiştir.⁵¹

Dördüncü bölümü oluşturan mâlî hükümler, on madde hâlinde sıralanmıştır. 23. madde, işlenmeyen iki bin dönümden büyük çiftliklerin ve toprakların ya da başında bulunarak işletilmeyen iki bin dönümden az toprakların yapıları ile birlikte 38. maddeye göre tespiti yapılarak hükümet tarafından %6 faizli toprak tahvili vererek istimplâk etmeye yetkili olduğu belirtilmiştir. 24. maddede, hükümetin istimplâk için en fazla yirmi yılda ödenmek kaydıyla %6 faizli yirmişer lira kıymetli bir milyon adede kadar toprak tahvili çıkarabileceği ifade edilmiştir. Göç bankası oluşturulduğunda bu işlerin bu bankaya devrolacağı belirtilmiştir. 25. maddede, vakıflara, özel idarelere, belediyelere ve diğer hükmî şahıslara ait toprakların dönümleri ne kadar olursa olsun istimplâk edilebilir hükmü getirilmiştir. 26. maddede, toprak tahvili verilmek sûretiyle istimplâk edilen topraklar muhacirlere, göçebelere, topraksız veya az topraklı çiftçilere borçlanma kanunu hükümlerine göre ihtiyaca binâen dağıtılabilir. Muhacirlerin borçlanmaları ve bunların tahsîl işlemleri 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerine bağlı olduğu ifade edilmiştir. 27. maddede, Zirâat Bankası ve Emlâk Bankasına mâl olan toprakların yirmi yılda ve yirmi eşit taksitte ödenmek üzere muhacirlere, göçebelere ve topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılabilirliği belirtilmiştir. Bankalara mâl olan toprakların o günün gerçek değerinden çok ise 40. madde hükümlerine göre tespit edilerek 25. madde üzerinden istimplâk olunur ve 28. maddeye göre de dağıtılacağı ifade edilmiştir. 28. maddede, evsiz ve topraksız veya evli ama topraksız olup bir toprağa bağlı olarak yarıcı veya icârla işleyen çiftçilere bu topraklar iskân haddi içerisinde dağıtılabilir. Bedelleri de en çok yirmi yılda eşit taksitlerle tahsîli emval kanuna göre toprak sahiplerine teslim edilebilir olduğu belirtilmiştir. 29. maddede, muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin, topraksız veya az topraklı çiftçilerin çiftlikler ya da diğer arazi sahipleriyle anlaşarak satın aldıkları topraklar için bedelleri beş ile yirmi yılda taksitle ödenmek üzere hükümetin kefâlet etmeye ya da bir bankaya emir vermeye yetkili olduğu belirtilmiştir. Hükümetin bu kefâlet ile toprakları bunlar arasında iskân mevzuatına göre dağıtmaya ve borçlardan dolayı hisse alanları birbirlerine kefil tutmaya mezûn olduğu ifade edilmiştir. Hükümet bu şekilde iskân haddinin iki katına kadar bir aileye toprak verebilir. Hükümetin kefâletiyle alınan toprakların son taksitinin ödenmesinden sonra hükümetin hesabına konan ipotek kaldırılır. 30. maddede, hâm toprakların yarım bedelle, açılmış ve işlenmekte olan toprakların ise tam bedelle yirmi yılda ödenmek üzere muhacirlere, göçebelere, topraksız ya da az topraklı çiftçilere mülk olarak verileceği belirtilmiştir. 31. maddede, hem bu kanunda hem de iskân ve borçlanma kanunlarında borçlandırılan muhacirler, göçebeler, topraksız ya da az topraklı çiftçilere verilmiş veya verilecek olan mülkler, topraklar, yemelik ve tohumluklar, zirâat koşum alet ve hayvanları bedel ve sermaye taksitleri tahsîl olundukça maliyeden devlet bankasına devrolunacağı belirtilmiştir. Tahsîlâtın bir milyon lirayı bulmasından sonra hükümet toprak ve iskân işleriyle uğraşmak üzere bir Göç Bankası kurmaya yetkili olduğu ifade edilmiştir. 32. madde ile 14, 15, 17 ve 18. maddelerde gösterilen toprakların Göç Bankasının aslî sermayesi sayıldığı belirtilmiştir. Ayrıca hükümetin bankanın sermayesini artırmak üzere millî mülklerden beş milyon lira kadar olan emlâki bankaya devredebileceği vurgulanmıştır.⁵²

Sekiz maddeden oluşan beşinci bölüm istimplâk işlerine ayrılmıştır. 33. maddede, büyük ve küçük çiftliklerin, iskân haddinden iki kat büyük olan toprakların muhacirleri, aşîretleri, topraksız ve az topraklı çiftçileri topraklandırmak amacıyla istimplâk edilebilir. Ayrıca sahipleri tarafından

⁵¹ BCA, ek 62-65.

⁵² BCA, ek 65-70.

işlenmeyen veya sadece îcârla yararlanan ya da boş bırakılan toprakların miktarı ne olursa olsun tamamıyla istimlak olunabileceği belirtilmiştir. 34. maddede, şehir, kasaba ve köy kurulmasına karar verilen toprakların sahibi kim olursa olsun ya da toprağın miktarına bakılmaksızın Bakanlar Derneği kararıyla istimlak olunacağı ve sonradan arsalarla bölünüp dağıtılacağı ya da satılacağı ifade edilmiştir. 35. maddede, sahipleri tarafından on yıl boyunca işletilmeyen toprakların hükümet tarafından el konulacağı ve muhacirlere, aşiretlere, topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılacağı belirtilmiştir. 36. maddede, istimlak işinin toprağın bulunduğu yerin İdare Heyeti kararı ve valinin onayıyla yapılacağı, kararlaştırılan bedelin toprak sahibine verilmesi ya da sahibi adına bankaya yatırılması ile tamamlanacağı belirtilmiştir. Bu makbuzla birlikte tapuya bağlanacağı ifade edilmiştir. 37. maddede, büyük çiftlikleri istimlak olunan toprak sahiplerinin çiftçilikle uğraşıyorlar ise kendilerine iskân haddinin üç katı, toprağa çok ihtiyaç olunan yerlerde ise iki katı toprak ve yapının bırakılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca makinelerle işletilen büyük çiftliklerin siyâsî veya idârî bir mahsuru yoksa Bakanlar Derneği kararıyla sahiplerine on bin dönüme kadar tapulu topraklardan yer bırakılabileceği ifade edilmiştir. 38. maddede, iskân veya tevzî için istimlak edilecek topraklara verilecek kıymetler 914 yılı vergi ve yoksa tapu kıymetlerinin dört katı olarak belirlenmiştir. Bu vergi ve tapu kıymetleri yoksa mahalli idare heyetleri tarafından eşlerine göre kıymet biçileceği belirtilmiştir. 39. madde ile 28. maddede geçen yazılı toprakların istimlak işine İç Bakanlığın teklifi ve Bakanlar Derneği kararıyla müsaade olunacağı belirtilmiştir. Bu topraklara da 38. maddeye göre kıymet biçileceği, mahalli idare heyetinin kararı ve valinin onayıyla istimlak işinin tamamlanacağı belirtilmiştir. İlk taksitin tahsil edilmesi ve mâl sahibine teslim edilmesi ile birlikte kaymakam veya valinin tezkeresiyle tapu dairesine gönderilerek ipotek konur. Bütün taksitlerin ödenmesi ile birlikte ipotek kaldırılır. 40. maddede, İdare Heyetlerinin istimlak kararları üzerine itirazın sadece Devlet Şurasında tetkik olunabileceği belirtilmiştir.⁵³

Altıncı bölüm ceza hükümlerini kapsamaktadır ve on maddeden oluşmaktadır. 41. maddede, bu kanunun ve uygulama talimatname hükümlerine aykırı hareket edenlerden bulunduğu yerin İdare Heyeti kararıyla beş liradan elli liraya ve tekrarı hâlinde yüz liraya kadar para cezası alınacağı belirtilmiştir. 42. maddede, itirazların on beş gün içerisinde valiye yapılacağı, itiraz yapılmadığı takdirde para cezası kararlarının kesinleşeceği ifade edilmiştir. 43. madde ile kesinleşen para cezalarının başka bir makâm tarafından bakılamayacağı ve zabıtarlar tarafından hemen yerine getirileceği belirtilmiştir. 44. maddede, para cezasını vermeyenlerin vali veya kaymakam tarafından işe ya da hapse çevrilebileceği ifade edilmiştir. 45. maddede, yarım liranın bir gün hapse karşılık geleceği belirtilmiştir. Madde 46, 47, 48 ve 49 para cezasının çalışmaya çevrilmesi ve nasıl işleyeceği belirtilmiştir. 50. maddede ise bu cezaların gecikme süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Bu hükümlerle hapishaneleri doldurmak ve çalışanları da boş bırakmaktan kaçınıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

Yedinci ve son bölüm türlü hükümler adı altında yedi maddeden oluşmaktadır. 51. maddede, kanunun yayımlanmasından sonra resmî makâmlardan izin alınmaksızın şehir, kasaba ve köylerde yapılan imâr ve inşaatlar devlete ait olur hükmü konulmuştur. 52. maddede, 11. maddede geçen artık topraklara mazeretsiz başvurmayanların hakları ellerinden alınacağı ve artıklardan almaya hakkı olmayanlar da beş kat vergi vermeye mecbur tutulacağı vurgulanmıştır.⁵⁵ 53. maddede, muhacirlere, göçebelere, hükümet tarafından iskân yoluyla verilmiş ya da topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılmış toprakların hiçbir sûretle geri alınamayacağı ifade edilmiştir. 54. madde ile dağıtılan veya ayrılan mülklere ve topraklara ait iddialar üzerinden iki yıl geçtikten sonra dinlenmeyeceği belirtilmiştir. 55. madde ile 02.06.1929 tarih ve 1505 sayılı İstimlak Kanununun hükümleriyle ve diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri kaldırılmıştır. 56 ve 57.

⁵³ BCA, ek 70-74.

⁵⁴ BCA, ek 74-76.

⁵⁵ BCA, ek 76.

maddeler yayımlandığı anda muteber olduğu ve hükümlerinin Bakanlar Derneği tarafından yürütüleceği ifade edilmiştir.⁵⁶

Sonuç

Yeni kurulan cumhuriyetin diğer bütün alanlarda olduğu gibi tarım ve toprak konusunda da büyük güçlüklerle karşılaştığı açıktır. Osmanlı Devleti'nden devralınan toprak mülkiyetindeki adaletsizlik ve neredeyse kendi kendine yetecek kadar bir tarım sektörü yeni devletin uğraşması gereken başlıca konulardandı. 1920'li yıllarda daha çok siyâsî nedenlerden dolayı büyük çiftliklere dokunulmadan özel mülkiyeti geliştiren adımlar atılmıştır. Üretim konusunda çiftçiyi rahatlatmak adına aşar vergisi kaldırılarak küçük üreticilerin bir nebze olsun sıkıntıları gidermeye çalışılmıştır. 1925 yılı içerisinde bu tür politikaların devam ettiği bir dönemde meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, büyük arazi sahipliği olgusuna yönelik tepkinin yanında toprak reformuna ilişkin çabaların da siyâsî başlangıcı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. İsyanın bastırılmasından sonra bazı tedbirler alınmış olsa da konuya yönelik daha kapsamlı tedbir, 1927 tarih ve 1097 sayılı yasa ile alınmaya çalışılmıştır. 1929'da çıkarılan 1505 numaralı yasa ile doğrudan toprak dağıtımını hedeflenmektedir. Buna göre, 1927 tarihli kanun gereğince hazineye intikâl edecek araziden köylü, aşiret efrâdı, göçebe ve muhacirlere dağıtılmış olan topraklar bu kişilerin mülkiyetine devrediliyordu. Yine iki yıl önceki yasa bölgesinde bulunan arazinin hükümetçe belirlenen miktarının kamulaştırılarak köylü, aşiret efrâdı, göçebe ve muhacirlere dağıtılabilceği maddesi kabul ediliyordu.

Toprak reformu meselesi Mustafa Kemal Atatürk için oldukça önem arz etmekteydi. Zira 1935 yılında toprak reformu parti programına dahi alınmıştı. 1937 yılı meclis açış konuşmasındaki şu ifadeleri hazırlanmış ya da hazırlanacak olan toprak reformu tasarılarına bir yön tayin ettiği açıktır:

“Milli ekonominin temeli zirâattır. Bunun içindir ki, zirâatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayâtî işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce, ciddi etütlere dayalı bir zirâat siyaseti tespit etmek ve onun içinde, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir zirâat rejimi kurmak lazımdır. Bu siyaset ve rejimde, önemli yer alabilecek noktalar başlıca şunlar olabilir: Bir defa, Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve sûretle bölünmez bir mahiyet alması. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lazımdır.”⁵⁷

Muhacirlere, göçmenlere, topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak temin etmek amacıyla çıkarılan kanunların yanı sıra daha derli bir toprak kanunu hazırlamak için bakanlıklar görevlendirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 1935 yılında Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan tasarı dört bölüm ve otuz iki maddeden oluşmaktadır. Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanan ikinci tasarı 1937 yılına ait yedi bölüm ve elli yedi maddeden oluşmaktadır. Yine 1937 yılında Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti tarafından dört bölüm ve kırk maddeden oluşan bir tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarıların yanı sıra 1938 yılında yeni bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda, Adliye, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Dâhiliye, İktisat ve Maliye Vekâletlerinden üyeler görev almış ancak yine bir sonuca ulaşamamıştır. Toprak reformu tasarılarının başarıya ulaşamamasında kuşkusuz en büyük pay büyük toprak sahiplerinin muhalefidir. Bunun yanı sıra yaklaşan dünya savaşı, Mustafa Kemal Atatürk'ün rahatsızlığı toprak reformu tasarılarını uygulama sahasına sokamamıştır. Hazırlanan ancak faaliyete geçemeyen bu kanun tasarıları 1945

⁵⁶ BCA, ek 76-77.

⁵⁷ TBMM ZC, Devre V, Cilt, 20, İnikat 1, 1.11.1937 (Pazartesi), s. 4.

yılında kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun bir nevî ön hazırlıkları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 21, Dosya No: 123, Gömlek No: 10.

B. Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip III, Cilt 15.

Düstur, Tertip III, Cilt 5, İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

T.C. Resmi Gazete, S. 2733, 21 Haziran 1934 Perşembe, Kanun No: 2510.

TBMM Kanunlar Dergisi, C.2, Kanun No:488, Kabul Tarihi:19.04.1924.

TBMM Kanunlar Dergisi, C.5, Kanun No:1097, Kabul Tarihi: 04.07.1927, Resmi Gazete Tarihi ve No:04.07.1927/624.

TBMM Kanunlar Dergisi, C.7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213.

TBMM Kanunlar Dergisi, C.7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213.

TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt:2, Kanun No:441, Kabul Tarihi: 16.03.1924.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 19, İçtima 3, (1 Teşrinisani 1341 Pazar).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 12.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 13, İçtima 3, İnikat 1, (1.11.1929 Cuma).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 13, İçtima 3, İnikat 3, (9.11.1929 Cumartesi).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 16, İçtima 2, İnikat 35, (10.2.1937 Çarşamba).

C. Süreli Yayınlar

18 Şubat 1937, Ulus.

D. Araştırma ve İncelemeler

AKTAN, Reşat, "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 20, S. 2, 1965.

AKTAN, Reşat, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 26, S. 3, 1971.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

ÇAVDAR, Tefvik, *Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I*, Cumhuriyet, İstanbul, 2001.

ÇAVDAR, Tefvik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900- 1960)*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

EKİNCİ, Necdet, *Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

GERAY, Cevat, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 21, S. 3, 1966.

GÜRİZ, Adnan, "Modern Mülkiyet Kavramı ve Toprak Reformu", *Türkiye'de Toprak Reformu Semineri (6-8 Haziran 1968)*, Ankara, 1968.

HAMİTOĞULLARI, Beşir, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 21, S. 1, 1966.

İNAN, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

İNAN, Süleyman, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde", *Journal of Historical Studies*, Sayı: 3, 2005.

İNCİ, İbrahim, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 44, Erzurum, 2010.

PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

PASTANOĞLU, Harun (Çev.), *Çeşitli Ülkelerde Toprak Reformu Uygulamaları-Milletlerarası Çalışma Örgütü 49. Genel Kuruluna Sunulan Rapor*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

TOKGÖZ, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1995.

TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

TUNA, Serkan, "1930'lu Yıllarda Toprak Reformuna Yönelik Çabalar", *Bilgi ve Bellek*, Yıl 3, S. 6, Yaz 2006.

TÜRKMEN, İsmet, "Türkiye'de 12 Mart Muhtırası Sonrası Toprak Reformu Gerçekleştirme Teşebbüsü ve Neticeleri (Mart 1971-Aralık 1971)", *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı (21-23 Mart 2018/Yozgat)*, C. 1, Ankara, 2019.

ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk ve Toprak Reformu", *Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 2*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

YENAL, Oktay, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

Summary

It is clear that the newly established republic made a number of developments in political, economic and social issues in order to strengthen the nation's ties with the regime. The 'land issue', which incorporated political, social, economic and cultural issues in its content, became one of the priority issues to be solved by increasing its importance. In international terminology, land reform is defined as measures aimed at making changes in the land system, improving the conditions of farmers and agricultural workers, increasing the surface area of agricultural enterprise units, and increasing the number and proportion of landowners through land distribution. For this purpose, some laws enacted in the 1920s provided for the distribution of land, especially to immigrants and refugees. The inequitable distribution of land inherited from the Ottoman Empire was attempted to be secured through private ownership. The first such law was Law No. 474, dated April 10, 1924, covering the provinces of Artvin, Ardahan, Kars, and the accidents of Kulp, Iğdır and Horasan, and granting title deeds to those who cultivate the land. Although steps were taken to resolve the issue with the laws enacted in the 1930s, it is not possible to talk about a complete reform.

The issue of land reform was very important for Mustafa Kemal Atatürk. In 1935, land reform was even included in the party program. In his 1937 opening speech to the parliament, it is clear that the following statements set a direction for the land reform proposals that had been prepared or would be prepared:

“The foundation of the national economy is agriculture. That is why we attach great importance to development in agriculture. Programmed and practical work that will spread to the villages will facilitate the achievement of this goal. However, in order to accomplish this vital work, it is first necessary to determine an agricultural policy based on serious studies and to establish an agricultural regime within it, which every peasant and every citizen can easily comprehend and implement willingly. In this policy and regime, the most important points that can take an important place are the following: First of all, there should be no landless farmer in the country. More importantly, the land that can support a farmer's family must be indivisible for any reason and under any circumstances. The extent of land that large farmers and farm owners can cultivate should be limited according to the population density of the regions of the country where the land is located and the degree of soil fertility.”

In addition to the laws enacted to provide land to refugees, immigrants, landless or landless farmers, ministries were assigned to prepare a more comprehensive land law. In this context, the first draft prepared by the Ministry of Interior in 1935 consisted of four chapters and thirty-two articles. The second draft prepared by the Ministry of Interior in 1937 consists of seven chapters and fifty-seven articles. Again in 1937, a bill consisting of four chapters and forty articles was prepared by the Ministry of Health and Internal Medicine. In addition to these drafts, a new commission was formed in 1938. This commission included members from the Ministries of Justice, Health and Social Welfare, Internal Affairs, Economics and Finance, but again no results were achieved. Undoubtedly, the biggest share in the failure of the land reform proposals was the opposition of large landowners. In addition, the approaching world war and Mustafa Kemal Atatürk's illness prevented the land reform proposals from being put into practice. These draft laws, which were prepared but could not be put into action, were quite comprehensive and influenced the land law adopted in 1945, and we can consider them as the preliminary preparations of this law.





HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİNDE KRİZ: PANTURANİZM

*Crisis in Relations With the Republic of Turkey and the United States:
Panturnism*

Dr. Sinan KIYANÇ 

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
sinankiyanc@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 06.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1343399

Atıf – Citation:

Sinan Kıyanç, "Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinde Kriz: Panturanizm" *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.155-174.



TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİNDE KRİZ: PANTURANİZM

*Crisis in Relations With the Republic of Turkey and the United States:
Panturnism*

Sinan Kıyaç*

Öz

Bu çalışmada ABD'nin Panturanizm'e bakışı ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında dünyadaki Pan hareketlerinin bir yansıması olarak ortaya atılan Panturanizm-Turancılık, Osmanlı Devleti nezdinde kabul görmüştür. Turan ırkının bir araya getirilmesini amaçlayan Panturanizm, İngiltere tarafından Millî Mücadele karşıtlığı için propaganda malzemesi yapılmıştır. ABD'de Türk karşıtlığı üzerinden şekillenen Panturanizm, Ermeni ve Yunan lobilerinin etkisi ile kamuoyunda geniş yer tutmuştur. Millî Mücadele'nin hemen başında Amerikan kamuoyunda Mustafa Kemal Paşa'nın bu olgu üzerinden hareket ettiği iddiaları, Millî Mücadele'ye karşı propaganda faaliyetlerinin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Millî Mücadele'nin askeri alanın yanı sıra propagandalara karşı da mücadelesinin bir örneği de Panturanizm hakkında yaşananlardır. Cumhuriyetin ilanının hemen başına kadar varlığını koruyan Panturanizm algısı, yeni devletin bu fikirde olmadığı yönünde açıklamaları ile Amerikan kamuoyunda bu konuda yayınlar nedeniyle gündemden düşmüştür.

Çalışmada tarih sınırlandırılmasına gidilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar olan kısım ele alınmaktadır. Panturanizm'in Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde nasıl bir propaganda malzemesi olarak kullanıldığı, iki ülke ilişkilerine nasıl etki ettiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu propagandaya karşı nasıl mücadele ettiği sorularına arşiv kaynakları ve birinci el kaynaklar başta olmak üzere araştırma eserlerinden elde edilen bilgi ve bulgularla cevap verilmektedir. Bir propaganda malzemesi olarak kullanılan ve Amerikan kamuoyunda yer alan Panturanizm'in ülkedeki Türk aleyhtarlığını güçlendiren unsurlardan birisi olduğu bu durumun da iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir etkiye neden olduğu savunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Panturanizm, Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Propaganda.

Abstract

In this study, the view of the USA on Panturanism (Panturanian) is discussed. Panturanism-Turanism, which was put forward as a reflection of the Pan movements in the world in the last years of the Ottoman Empire, was accepted by the state. Panturanism, which aimed to bring the Turan race together, became a propaganda material for the opposition of the National Struggle by England. Panturanism, which was shaped by anti-Turkish sentiment in the USA, had a wide place in the public opinion with the influence of Armenian and Greek lobbies. The claims that Mustafa Kemal Pasha acted on this fact in the American public at the very beginning of the National Struggle shows how effective the propaganda activities were against the National Struggle. An example of the National Struggle's struggle against propaganda as well as the military field is what happened about Panturanism. The perception of Panturanism, which existed until the very beginning of the proclamation of the Republic, fell off the agenda due to the statements of the new state that it did not agree with this idea, and publications on this subject in the American public.

In the study, by limiting the date, the part up to the first years of the Republic of Turkey is discussed. The questions of how Panturanism was used as a propaganda material against the National Struggle and the Republic of Turkey, how it shaped the relations between the two countries and how Mustafa Kemal Pasha struggled against this propaganda were answered with information and findings obtained from research works, especially archival sources and primary sources. answer is given. It is argued that Panturanism, which is used as a propaganda material and is included in the American public opinion, is one of the factors that strengthens the anti-Turkish sentiment in the country, and this situation has a negative effect on the relations between the two countries.

Keywords: Panturanism, National Struggle, Republic of Turkey, United States of America, Propaganda.

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla /TÜRKİYE, sinankiyanc@gmail.com ORCID: 0000-0001-6309-5703

Giriş

ABD Birinci Dünya Savaşı öncesinde yürüttüğü muhteşem yalnızlık politikasını savaşın ilk yıllarında da devam ettirmişti. Yeni kıta Amerika, eski kıtada Avrupa'da yaşanan gelişmelere uzak kalmaya çalışmıştı. Bu nedenle eski kıta ile yeni kıta arasında ilişkiler büyük oranda ekonomi temelli yürütülmüştür. Ekonomi ilişkilerinin yanı sıra Amerikalı misyonerler dünyanın birçok ülkesinde misyonerlik faaliyetlerini genişletmekteydi. Bu kapsamda Osmanlı Devleti topraklarında birçok misyonerlik okul ve hastaneleri kurulmuştur. Amerikalı misyonerlerin güçlü ağları, Osmanlı Devleti topraklarında etkili istihbarat yapılanmasına neden olmuştu. Bu topraklarda yaşayan gayrimüslim halk ile kısa sürede ilişki kuran misyonerler ilerleyen yıllarda yaşanacak sorunlara da ortam hazırlamışlardır. Ermeni toplumu ile kurulan yakın ilişkiler ABD'ye birçok Ermeni'nin göç etmesine neden olmuştu.¹

ABD'nin Ermenilere ilgisi ve bu ülkeye yapılan göç ülkede Ermeni lobisinin oluşmasını sağlamıştı. ABD, 7 Mayıs 1915 tarihinde Almanya'nın Lusitania gemisini batırması ve Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann'ın Meksika Başbakanı'na gönderdiği mektup büyük tepkilere neden olmuştu. Zimmermann mektubunda ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi durumunda Meksika'nın müttefik olarak savaşa girmesi durumunda ABD ile Meksika arasında tartışmalara neden olan toprakları vaat etmişti. Telgrafın şifresinin İngiltere istihbaratı tarafından çözülmesi ve basında yer alması ABD Hükümeti'nin savaş karşıtı direnci kırılmıştı. ABD, 6 Nisan 1915 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmişti. Ermeni ve Yunan kökenli Amerikalılar, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne de savaş ilan etmesini istiyorlardı. Bu nedenle Ermeni ve Yunan lobileri kendilerini destekleyen politikacılarla ABD Hükümeti'ne baskı yapmışlardı. Baskıya rağmen ABD Hükümeti daha fazla cephede savaşmaktan yana olmadığından Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemişti.²

ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi eski kıtanın meselelerine de taraf olması anlamına geliyordu. Savaş sonrasında yeni dünya düzeninde İngiltere, ABD'yi kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışmıştı. Bu nedenle savaş sonrasında ABD'nin aldığı kararlarda İngiltere'nin etkisi görülmektedir. ABD muhteşem yalnızlığına devam etmek yerine bir süre yeni dünya düzeninde etkin rol oynamaya çalışmıştı. Paris'te yeni dünya düzeninin görüşüldüğü günlerde masaya getirilen önemli konulardan birisi de Osmanlı Devleti'nin durumuydu. Osmanlı Devleti'nin kaderinin şekillendiği günlerde ABD, Panturanizm/Turancılık ile tanışmıştı. Ermeni ve Yunan lobileri ile İngiltere'nin etkisi altında tanıştığı Panturanizm'e karşısında tavır takınmıştı. Bu nedenle Anadolu topraklarında başlayan Millî Mücadele'yi Turancı olarak nitelemişti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında büyük umutlarla başladığı yeni dünya düzenini tamamlamadan kamuoyu baskısı nedeniyle muhteşem yalnızlığına geri dönmüştü. ABD'nin dönüşü sonrasında da Türk karşıtlığı etkisini gittikçe artırmış, ülke kamuoyunda Panturanizm kapsamında Millî Mücadele karşıtı yayınlar yer almıştı. Bu tutum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı sonrasında da devam etmiştir.

Araştırmada Panturanizm'in ABD'de Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti karşıtı propaganda olarak kullanıldığı ve bu durumun iki ülke diplomatik ilişkilerinin başlamasına engel olduğu savunulmaktadır. Bu kapsamda ABD'de Panturanizm'in nasıl anlaşıldığı, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti ilişkilerinin gelişmesinde nasıl engel olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu

¹ Osmanlı Devleti'nden ABD'ye göç edenlerin yüzde beşten daha azı Türk ve Müslüman'dı. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden 40.000 Ermeni ABD'ye göç etmişti. Kadir Kasalak, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, 2014, s. 111.

² Hulusi Akar, *Harbord Askeri Heyeti Raporu Gerçekleri Araştırmakla Görevlendirilen Amerikan Askeri Heyetinin Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 8-9; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 8.; Fahir Armaoğlu, "Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 282.

propaganda ile mücadelesi gibi sorulara birinci el kaynaklar başta olmak üzere araştırma eserlerinden elde edilen bilgi ve bulgular ile cevap verilmektedir.

1. Panturanizm-Turancılık Kavramının Ortaya Çıkışı ve Yayılımı

Fransız İhtilali neticesinde Milliyetçilik fikri 19. yy Napolyon Savaşları ile Avrupa'ya yayılmıştı. Bu kapsamda ortaya çıkan *Pan* hareketler, coğrafi, dilsel, ırksal veya dinsel ortaklık olarak halkları birleştirmeyi amaçlamıştır.³ Bu kapsamda Panturanizm (Turancılık) ve Pantürkçülük kavramları ortaya çıkmıştır. Panturanizm ile Pantürkçülük iki farklı kavramdır. Pantürkçülük sadece Türk toplulukları bir araya getirmeyi amaçladığından ötürü, Panturanizm'den kapsam olarak ayrılmaktadır. Amerikan kamuoyunda bu ayırım yerine iki kavramda aynı amaç ile kullanılmıştır. Bu kavramları popüler eden ilk isim Macar gezgin ve oryantalist *Arminius Herman Vambery*'dir. Vambery daha sonraki yıllar Pantürkizm'i bir düşünce olarak değerlendirmiş ve mitolojik bir efsane olarak tanımlamıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nde Panturanizm fikri 19. yy başından itibaren görülmeye başlanmıştır. Gerek bilimsel çalışmalar gerekse edebiyat alanında verilen örneklerde bu fikrin izleri görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde Panturanizm'in bir politika halini alması Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında görülmektedir. II. Meşrutiyet'in getirdiği havada hâkim olan Osmanlılık fikri Genç Türkler arasında da ağırlığını göstermiştir. Böylece egemenlik altında tuttuğu hem Müslüman nüfusu hem de çok milletli yapısını korumaya çalışmıştır. Osmanlılık fikrinin geniş bir kesim tarafından desteklenmesine karşın II. Meşrutiyet (1908) sonrasında Osmanlı Devleti'nde yeni fikirler görülmeye başlanmıştır. Bunlardan birisi de Panturanizm'dir.⁵

Balkan Savaşları (1912-1913), Osmanlı Devleti için sadece bir toprak kaybı değil aynı zamanda politika bir hezimetti. Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi, Yunanistan'ın Makedonya topraklarını işgali ve neredeyse İstanbul önlerine kadar gelen Balkan devletleri karşısında alınan yenilgi sadece askeri bir başarısızlık değil aynı zamanda o güne kadar yürütülen Osmanlılık fikrinin de sonu olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde varlığını gösteren ve her geçen gün güçlenen Panturizm ve Pantürkçülük politik bir unsur haline gelmiştir.⁶

Panturanizm politik bir unsur olarak ilk olarak Çarlık Rusya'da ortaya çıkmıştır. Panturanizm, Çarlık Rusya'nın yönetimi altındaki Türk toplulukları Ruslaştırma politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve geniş bir kesim tarafından benimsenmişti. Tatarlar, Çarlık Rusya yönetiminin tutumu karşısında bu fikrin önderi olmuştur. Öncü isim olan İsmail Gaspıralı, Çarlık Rusya'nın baskıcı yönetimi altında Tatarlar arasında dil reformu yapmaya çalışmıştır. Gaspıralı, Türkiye önderliğinde Rusya'da bulunan Türk toplulukları bir araya toplamayı amaçlamıştır.⁷ Panturanizm'in Çarlık Rusya topraklarında yayılımı karşısında Çarlık Rusya yönetiminin tepkisi gecikmedi. Basına getirilen sansür ve Türk aydınların sürgüne gönderilmesi bunun bir göstergesiydi. Bazı aydınlar bu baskı karşısında Osmanlı Devleti'ne gelmişlerdi. Bu isimler Osmanlı Devleti'nde Panturanizm fikrinin yayılmasında önemli rol üstlenmişlerdir.⁸ Zeki Velidi Togan Panislamizm Orta Asya topraklarında nasıl yorumlandığını şöyle belirtmiştir:

“Türkistan'da avam ancak Osmanlı Halifesini bilir. O da Türkiye Sultanı'dır. Türkiye Türklerinin Türkçe konuştuğunun farkında değildir. Münevverler bilir bunu bilir ama, kültür birliğimizden habersizdirler. Diğer taraftan Ruslar Panislamizm ile Pantürkizm'i o kadar menfur bir şey olarak

³ Nizam Önen, *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 16-17.

⁴ Jacob M. Landau, *Panturkizm*, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s. 10-11.

⁵ Lothrop Stoddard, *1914-1921-I. Cihan Harbi Sonrasında İslâm Alemi-Bir Medeniyet Sorgusu ve Arayışı*, Çev: Ali Rıza Seyfi, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2002, s. 19-20; Andre Malraux, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, Çev: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s. 35; Ahmet Karacavuş, “XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turan Halkları-II”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 1, 2015, s. 62.

⁶ Toynbee, *age.*, 1917, s. 6-7.

⁷ *Age.*, s. 20-21.

⁸ *Age.*, s. 24-25.

gösteriyorlar ki Ruslar'la iş gören insanlar bu mefkûrelerden uzak durmak lüzumunu hissediyorlar. Hiç unutulmamak icap eden diğer bir huşu da Türk halkının ancak kendi dertleriyle meşgul olmaları, Türk siyasi vahdeti mes'elelerini hiç işitmemiş olmalarıdır. Bu fikri hacılar bile bilmez. Bilen varsa İstanbul'da tahsil görüp gelen birkaç talebeden ve 'Türk Yurdu' okuyucularından ibarettir, başka hiç kimse yoktur. Burada herkes Türkistancıdır, Hazar Denizi'nin güneyinde İranlı, kuzeyinde Rus ahalinin kesafetine dair dair istatistik malumatı olan adamlar Türkiye ve Türkistan'ın müşterek siyasi davası olacağını düşünmezler bile. Aradaki münasebetin ancak İslamiyet ve Türk kültürü esasında inkişaf ettirileceği yolunda propaganda yapabilir. Buna vaziyet müsaittir. Her Türkmen, Özbek ve Kazak, 'Kuvveti varsa Türk gelsin, bizi alsın' der; Panislamizm ve Pantürkizm'den kaçınır görünen münevver Ruslar'ın bu işin mümkün olmasına, inanmaları yüzünden korktuğunu görünce, bu fikre inandığından, Ruslar'ın kendisine karşı münasebetinin sertleşeceğini görür. Yoksa Türkler'in vahdetini istemiyen münevver ortada yoktur. 'Hayal peşinden koşup Rus'u boşuna kızdırmayalım'der, yahut da sadece gafildir.'"⁹

Sovyet Rusya'daki iç savaş (1918-1921) sonrasında Kızıl Ordu yönünü Orta Asya topraklarına çevirmişti. Bolşevik General Mihail Frunze komutasındaki ordu Orta Asya topraklarını Sovyet egemenliğine katması bölgenin kaderini yeniden şekillendirmişti. Türkistan'da işgaller karşısında ortaya çıkan direnç yeterli olamayınca SSCB Halk Komiserleri Kurulu Başkanı Vladimir İlyic Lenin, General Frunze başkanlığındaki Türkistan Komisyonu'na 13 Haziran 1920 tarihli talimatında "*Türkistan'ın kabile cumhuriyetlerine bölünmesini*" istemişti. Lenin'in bu politikası daha sonra yerine geçen Josef Stalin tarafından da sıkı bir şekilde benimsenmişti. Türkistan topraklarının bir arada bulunmasını kendileri için riskli gören Stalin ve dolayısıyla Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi 20 Mart 1924 tarihinde aldığı kararla Türkistan topraklarını parçalama kararı almıştı. Bu karar kapsamında Özbekistan ve Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştu.¹⁰ Zekeriya Sertel'in belirttiği gibi Sovyet Rusya'da milliyetçilik yasaklanmıştı. Rusça egemen dil olarak kullanılırken, yerel diller kırsal kesimlere sıkışıp kalmıştı. Tarih kitaplarında bile Rusya tarihi geniş bir şekilde anlatılırken o ülkenin tarihi neredeyse yok sayılmıştı. Türkiye'nin bölgedeki topluluklarla bağlantısının koparılma politikası Çarlık Rusya'dan Sovyet Rusya'ya aynen geçmişti. Sovyet Rusya bölge toplulukları ile Türkiye'nin ilişkilerini neredeyse sonlandırmıştı. Bunun için en dikkat çekici adım ise Kiril alfabesinin benimsetilmesi idi. Kiril alfabesi ile yapılan yayınlar Türkiye'ye "*komünist yayın*" olduğu gerekçesiyle sokulmamıştı. Böylece Soğuk Savaş yıllarında iletişim neredeyse yok denebilecek seviyede idi.¹¹

İngiltere'de Panturanizm iki farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki Hindistan sömürgesinin güvenliği için Orta Asya'da yaşanan düzen ve Osmanlı Devleti'nin güçlenmesidir. İngiltere'nin Çarlık Rusya ile Hindistan üzerindeki güç kavgası 1907 yılında iki ülke arasındaki anlaşma ile sona ermişti. Çar yönetiminin 1917 yılında çöküşü sonrasında İngiltere'nin bölgeye ilgisi yeniden artmıştır. Bu dönemde bağımsız Türk devletlerinin ortaya çıkışı İngiltere'nin kaygılarını artırmıştır. Hindistan sömürgesinin güvenliği için Panturanizm'in bu ülkeler üzerindeki etkisi incelenmiştir.¹² İngiltere'de Panturanizm, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ele alınmaya başlanmıştır. İngiltere arşivinde (Intelligence Bureau, Department of Information) bu dönemi aydınlatacak önemli eserler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Tekin Alp tarafından kaleme alınan *The Turkish and Pan-Turkish Ideal* isimli eserdir.¹³ Bu eserin yanı sıra Arnold Toynbee

⁹ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Hikmet Gazetecilik. İstanbul 1969, s. 386-389.

¹⁰ Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 192-209.

¹¹ Zekeriya Sertel, *Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, Yay. Haz: Mesude Gülcüoğlu, İstanbul 1993, s. 47, 59.

¹² Önen, *age.*, s.36-37.

¹³ Asıl adı Moiz Kohen olan Tekin Alp veya Munis Tekinalp tarafından 1914 yılında "Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler" adındaki en dikkat çeken eserini kaleme almıştır. Eserler Türkçülük konusunu da ele alan Tekin Alp, Türkleri harekete geçirecek onlarla beraber çalışmanın gerekliliğini belirtmiştir. Almanya Genel Kurmay tarafından "Turkismus und Panturkimus" adıyla yayınlanan eser 1915 yılında İngiltere gizli servisi tarafından "The Rise of the

tarafından 1917 tarihinde kaleme alınan “*Report on the Pan-Turanian Movement*” isimli eserde Panturanizm tanımlarken, İngiltere’ye etkileri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanları A. James Balfour ve Lord Curzon üzerinde son derece etkili olan Arnold Toynbee Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi İstihbarat Bürosu adına kaleme aldığı eserde, İngiltere’nin benimseyeceği politikalar konusunda öneriler ortaya koymuştur. Eserde Panturanizm ve Pantürkçülük’ün İngiltere çıkarlarına aykırı olduğu belirtilmektedir. Rusya’da yaşanacak bir parçalanmanın Osmanlı Devleti’nin yeniden güç kazanmasına fırsat sunacağını belirtildiği eserde bu durumun İngiltere’nin Hindistan üzerindeki egemenliğini tehlikeye düşüreceğinin altı çizilmiştir.¹⁴

İngiltere, Kafkas İslam Ordusu’nun 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü’ye girmesinden derin endişe duymuştu. Ülke kamuoyunda Enver Paşa’nın Hindistan’a gideceği yönünde haberler yapılmıştı.¹⁵ Bunun üzerine İngiltere Panturanizm’i önleyici politikalar arayışına girmişti. Panturanizm’in hayata geçirilmemesi için Arnold Toynbee, Kürtlerin bir kısmının ve Ermenilerin etkin olacağını önermişti. 1915 yılındaki Sevk ve İskân Kanunu’nun Panturanizm’in hedeflerini gerçekleştirmeyi hedeflediğini iddia eden İngiltere, Ermenilerin desteklenmesinin bu aşamada önemli bir unsur olduğunu görmüştür. İngiltere’nin Washington Büyükelçiliğinden 26 Ağustos 1919 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen telgrafta ABD’nin Türkiye’deki Ermenileri desteklemesi istenmiştir. Telgrafta Osmanlı Devleti’nde halen Pantürkçülerin olduğu ve Orta Asya’da bu fikir doğrultusunda faaliyet yürütüldüğü iddia edilirken, Ermenilerin bu aşamada stratejik bir noktada yer aldığını üzerinde durulmuştur. Bu nedenler Panturanizm’i engellemek için İngiltere’nin desteklediği Ermenilerin ABD tarafından da desteklenmesi gerektiği istenmiştir. İngiltere için Rusya’da yaşanan Bolşevik İhtilali sonrasında Kafkaslardaki durum ele alınmıştı. İngiltere’ye göre Almanya’nın ilerlemesinden daha tehlikeli olan Pantürkçülüktü.¹⁶

2. ABD’nin Panturanizm ile Tanışması

ABD’de Panturanizm’i kapsamlı olarak ele alan isim T. Lothrop Stoddard’dır. The American Political Science Review dergisi Şubat 1917’de yayınlanan “*Pan-Turanism*” isimli makalesinde Stoddard, Panturanizm’i Avrupa’da her geçen gün artan milliyetçilik fikirlerinin bir parçası olarak değerlendirmiştir.¹⁷ Genç Türklerin de Avrupa’da artan milliyetçilikten etkilenerek, Panturanizm fikrini benimsediklerini belirtmiştir. Stoddard, Macarlardan, Finlandiya’ya, Osmanlı Devleti’nden Sibiryaya kadar Turan ırklarının yaşadığını ve bu ırkların dillerinin benzer olduğunu bu nedenle; Atilla’nın Hun İmparatorluğu, Cengiz’in Moğol İmparatorluğu, Osmanlı Devleti gibi askeri yönden güçlü bir devletin ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Kendisi de bir *Ku Klux Klan* üyesi olan ve *beyaz üstünlüğünü* savunan Stoddard, Panturanizm’i tarihsel, kültürel temelleri ile ele almıştır.¹⁸ Stoddard, 1921 yılında Panturanizm’i bir kez daha ele almıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti’nin savaşı kaybedenler arasında yer alması yeni değerlendirmeye etki etmiştir. Panturanizm kapsamında

Turks-The Pan Turanian Movement” adıyla İngilizce yayınlanmıştır. Osmanlı coğrafyasında görev alan İngiliz subaylarının okumak zorunda olduğu eser hakkında İngiltere Başbakanı W. Churchill, Birinci Dünya Savaşı’nı kaleme aldığı eserde bu eser hakkında Türkiye’nin durumu hakkında yegâne kaynak yorumunu yapmıştır. Murat Kılıç, “Tekinalp (1883-1961)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekinalp-1883-1961/?pdf=5286> (E.T. 06.04.2023).

¹⁴ Arnold Toynbee, *Report on the Pan-Turanian Movement*, London: Intelligence Bureau, Department of Information, Ekim 1917, s. 15; Tuncer K. Çağlayan, “Arnold Toynbee’nin Pan-Turanizm Raporu”, *Türk Yurdu Dergisi*, 2011, C. 287, S. 648, s. 69-70; Hasan Ali Karasar, *National Identity and Regional Integration in Central Asia: Turkestan Reunion*, (Bilkent Üniversitesi İnstitute of Economics and Social Science, Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 94;

¹⁵ Sinan Kıyanç, “Avustralya Basınında Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan”, *I. Dünya Savaşı Dönemi’nde Osmanlı Devleti - Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 657.

¹⁶ Toynbee, *age.*, 1917, s. 21; Çağlayan, *agm.*, s. 70.

¹⁷ “Pan” hareketlerini ortaya çıkaran milliyetçilik dalgası ABD’de de kendini hissettirmiş, Pan-American ve Pan-Amerikanizm kavramları politikada taraftar bulmuştur. Detaylı bilgi için bakınız: Mark T. Gilderhus, , “Pan-American Initiatives: The Wilson Presidency and ‘Regional Integration,’ 1914–17.” *Diplomatic History*, C. 4, S. 4, 1980, s. 409–423.

¹⁸ T. Lothrop Stoddard, “Pan-Turanism,” *The American Political Science Review*, C. 11, S. 1, 1917, s. 12-23.

Türkleri ilkel bir topluluk olarak gösteren Stoddard, İslamiyet'in Türklerde çok az değişikliğe neden olduğunu ifade etmiştir. Türkleri İslamiyet'i çökertmekle suçlayan Stoddard, Amerikan kamuoyundaki Türk düşmanlığının örneklerinden birisini sergilemiştir.¹⁹

Panturanizm'in bir propaganda haline gelmesinde ABD'nin Osmanlı Devleti Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun büyük katkısı olmuştur. Kasım 1913 - Şubat 1916 tarihleri arasında İstanbul'da görev yapan Morgenthau, görevi sonrasında kaleme aldığı *Ambassador Morgenthau Story-Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü* isimli eserinde bu kavramı ele almış ve Ermeni soykırım iddialarının ideolojik temeli olarak belirtmiştir. Morgenthau'ya göre Panturanizm, Osmanlı Devleti'ni gayrimüslim topluluklardan arındırılmış, sadece Türklerle ait bir ülke amaçlamaktaydı. Fikrin yeni olduğunu belirten Morgenthau, aslında bu anlayışın Türklerin atalarından geldiğini ve onların amaçlarının günümüze bir yansıması olduğunu iddia etmiştir. İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üç ismi Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın bu fikre sıkı sıkı bağlı olduğunu, Ortaçağ'a ait olarak gördüğü bu fikrin uygulanması için demokrasi, anayasa gibi Avrupalı fikirleri benimsediği görüntüsü verdiklerini, asıl amaçlarının ülkedeki Türk olmayan, özellikle gayrimüslim toplulukları yok etmek olduğunu belirtmiştir.²⁰

Büyükelçi Henry Morgenthau'nun kitabı ABD'de Türk aleyhtarlığının şekillenmesinde önemli rol oynamış, başta ABD Başkanı Woodrow Wilson olmak üzere hükümet yetkililerinin desteğiyle yayınlanmış bir propaganda eseri idi. Eser ilk olarak ABD'nin önde gelen dergi ve gazetelerinde yayımlandı. Baskı sayısı yüksek olan bu yayınlar ardından 1918 yılında büyük bir reklam ile yayınlanan eser, 1919 Temmuz ayına kadar satış rakamı 22.234'ü ulaşmıştı. Kitaba gösterilen ilgi Hollywood'u da harekete geçirmiş, film hakları satın alındıktan sonra senaryo taslağı oluşturulmuştu. Film projesi ABD Başkanı Woodrow Wilson'a takılmıştı. Başkan Wilson, Büyükelçi Morgenthau'ya gönderdiği mektubunda “*Ülkenin Türkiye'ye karşı tutumu zaten belirlenmiştir ve bunun ayrıca vurgulanmasına gerek yoktur*” ifadeleri ile film projesini iptal etmesini istemiştir.²¹

ABD'de Panturanizm'in bir propaganda haline gelmesinde İngiltere'nin rolü büyüktür. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Panturanizm fikrinin yayılmasıyla İngiltere, ABD'yi Panturanizm karşısında uyarmıştır. İngiltere'nin sömürgelerini tehdit eden Panturanizm konusunda 29 Aralık 1917 tarihinde İngiltere'nin ABD Büyükelçisi tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta Rusya'da yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Telgrafta Çarlık Rusya sonrasında ortaya çıkan siyasi tabloda Panturanizm fikrinin yayılımına değinilmiş ve İstanbul'dan Çin'e kadar uzanacak bir devletin ortaya çıkacağı endişeleri belirtilmiştir. Bunu durdurmak için Ermenistan Devleti'nin tampon olarak kurulması, bunun yanı sıra Gürcistan'ın da bu amaçlar özerk ya da bağımsız bir devlet haline getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.²² Bu tutum ABD'de kamuoyunda da destek bulmuştu. William Dwight Porter Bliss, kurulacak Ermenistan'ın Anadolu'nun iç kesimlerine kadar geniş bir coğrafyaya sahip olmasının Panturanizm'in hayata geçirilmemesi için hayati olduğunu ifade etmiştir.²³

Panturanizm'e İngiliz bakış açısı kısa sürede ABD'de de geniş bir kesim tarafından destek bulmuştur. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin desteğiyle de görüşme konusu haline gelen

¹⁹ Karaçavuş, *agm.*, s. 72-73.

²⁰ Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Doubleday Page & Company, New York 1918, s. 337-338.

²¹ Heath W. Lowry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası*, Çev: Belkıs Torfilli, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 1-5; İsmail Köse, “Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı”, *Tarih Dergisi*, S. 56, 2013, s. 56

²² FRUS, The Ambassador in Great Britain (Page) to the Secretary of State, Telegram, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, Volume I, Document 327, File No. 861.00/3478, 29 December 1917; FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in Great Britain (Page), Telegram, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I, 21 January 1918.

²³ W. D.P. Bliss, “Armenia's Struggle for Independence”, *Current History*, C. 11, S. 1, 1920, s. 138-144.

Panturanizm, adeta bir korkunun ifadesi haline gelmiştir.²⁴ İngiltere, Rusya’da yaşanan Bolşevik İhtilali sonrasında Kafkaslardaki boşluğa değinerek ABD’den bu durumdan Almanya ve Osmanlı Devleti’nin faydalanmaması için bölgedeki Ermenileri desteklemesini istemiştir. İngiltere’ye göre ABD tarafından Ermenilerin desteklenmesiyle Panturanizm hedeflerine ulaşılması son derece zor olacaktı.²⁵

3. General Harbord Heyeti ve Panturanizm

İngiltere’nin en önemli politikalarından birisi de Anadolu ile Kafkasya arasında bir Ermenistan (Ermeni Devleti) projesiydi. Burada güçlü bir Ermenistan kurulması için ABD’yi ikna çabasındaydı. Çünkü kendi başına Ermenistan’ın kurulması imkânsızdı. Bunun büyük bir devlet tarafından da desteklenmesi gerekmekteydi. ABD’nin bu konuda isteksizliğine karşın ülkede Büyükelçi Morgenthau ve Ermeni Lobisi yoğun olarak faaliyet göstermekte, Türkler aleyhine kapsamlı bir propaganda yürütmekteydiler. Amerikan kamuoyunda bu propaganda etkili olmuştu. ABD bu kapsamda Türkiye’ye araştırma heyetleri göndermişti. Bu heyetlerden en dikkat çeken General James G. Harbord’un başkanlığını yaptığı heyetti. Amerikan mandası kapsamında İstanbul’a gelen General Harbord başkanlığındaki heyet yaptığı görüşmelerin yanı sıra birçok rapor hazırlamıştı. Alanlarında uzman isimler tarafından hazırlandığı iddia edilen raporlarda açık bir şekilde Türk karşıtlığı ve Ermeni yanlısı tutum görülmektedir. Yarbay E. G. Bliss tarafından 4 Ağustos 1919 tarihinde General Harbord Heyeti’ne gönderilen raporda, 1914 yılından itibaren 1,5 ila 2 milyon Ermeni’nin öldüğü iddia edilirken kurulacak Ermeni Devleti’nin Panturanizm’i engelleyecek nitelikte olacağını bunun için kurulacak devletin sınırlarının Rus-Pers sınırından İskenderun Körfezi’ne kadar ulaşması gerektiği belirtilmiştir.²⁶

General Harbord birçok isimle bir araya gelmiş ve ülkedeki gelişmeleri anlamaya çalışmıştır. Bu görüşmelerden en dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa ile Sivas’ta yapılan görüşmeydi. Mustafa Kemal Paşa ile Sivas’ta 20 Eylül 1919 tarihinde bir araya gelen Amerikan Askeri Heyeti Başkanı General Harbord, Millî Mücadele’nin asıl amacını Mustafa Kemal Paşa’dan bizzat dinlemişti; Paşa, Millî Mücadele’nin temel amacının işgalleri sonlandırmak olduğunu, Müslüman olmayan azınlıklara karşı en ufak bir saldırının söz konusu olmadığını açık bir şekilde belirtmiştir. Bunların yanı sıra Amerikan kamuoyunda Türk karşıtı bir havanın hâkim olduğunu buna karşı bir bildiri yayınlayacağını eklemiştir.²⁷ General Harbord, Mustafa Kemal Paşa’ya Panturanizm gayesinin gerçekleştirmek için Erzurum’da kırk bin kişilik kuvvetin olduğunu ve bu birliğin Ermenistan’a taarruz edip oradan doğuya doğru hareket edeceği söylentilerini sormuştu. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum’da kırkbin değil sadece onbin kişilik bir birliğin olduğunu belirterek, bu birliğin Panturanizm ile ilgili olmadığını temel amaçlarının ülkeyi işgalden kurtarmak olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir.²⁸

Mustafa Kemal Paşa ile General Harbord görüşmesinde masaya yatırılan Panturanizm iddiaları Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat reddedilmişti. ABD’deki Ermeni Lobisi ve İngiltere’nin propagandası neticesinde Panturanizm (ön yargısı) ile ilişkilendirilen Millî Mücadele’nin asıl amacını ortaya koymak için Mustafa Kemal Paşa “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluş ve Görüşlerini İçeren Özel Muhtıra*”yı General Harbord’da göndermiştir. Muhtırada Panturanizm konusuna da değinmiştir. Panturanizm’i (Turancılık) zararlı bir fikir olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, sınırları dışında Müslüman ve

²⁴ FRUS, Report on the Inquiry: Its Scope and Method, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume I, 20 Mart 1918, Inquiry Document No. 889, Document 38.

²⁵ FRUS, The British Embassy to the Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, Volume II, 28 Ocak 1918, File No. 861.00/1096, No.112, Document 54.

²⁶ Akar, *age.*, s. 53.

²⁷ Fethi Tevetoğlu, “Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, 1987, s. 206.

²⁸ Akar, *age.*, s. 82-83; James G. Harbord, “Mustapha Kemal Pasha and His Party”, Arthur W. Page (Ed.) *The March Of Events-An Editorial Interpretation, The World’s Work*, Volume XL, May 1920 to October 1920, Doubleday, Page & Company, New York-1920, s. 180-181

Türk nüfusa ulaşmanın güçlerini zayıflatacağını ve amaçlarından uzaklaştıracağını belirtmiştir. Millî Mücadele'nin böyle bir amacının olmamasına karşın Panturancı olarak gösterilmelerinin İngilizlerin propagandasından ibaret olduğunu ifade etmiştir. Muhtıranın yedinci maddesinde Panturanizm (Turancılık) iddiaları şu şekilde reddedilmiştir:

“Ermenistan'daki Müslüman halkın yardımına gitmekten ve Azerbaycanlılarla işbirliği yapmaktan sakındık. Biz şu düşüncedeyiz ki, biz Misakı Milli sınırları içinde yurt ve ulusumuzun hayat ve saadetini sağlamakla yetinmek zorundayız. Biz Turancılığı çok zararlı bir telakki sayıyoruz. Yakın geçmişin olayları bize mutedil düşüncelere bağlı kalmayı öğretmiştir. Mesela henüz barışla sonuçlanmamış olan genel savaş sırasında hükümetimizin başında olanlar Kafkasya'yı fethetmek, Azerbaycan hükümetini kuvvetlendirmek, Mısır'ı geri almak gibi amaçların arkasından koşmuşlardır. Bu davranışımızın neticesi olarak gerçek yurdumuzun hayat kaynağı olan halk büyük ölçüde azalmıştır...”²⁹

General Harbord ile görüşen yetkililer Millî Mücadele'nin Panturanizm ile ilgili olmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak güçlü bir propaganda karşısında General Harbord, daha sonra Millî Mücadele hakkında kaleme aldığı makalesinde Erzurum Kongresi'ni Panturancı bir kongre olarak ifade etmiştir.³⁰ ABD'nin bu noktada Millî Mücadele'nin Enver Paşa'dan tamamen bağımsız olarak gerçekleştiği konusunda şüphelerinin olduğu açıktır.³¹ Erzurum Kongresi'nin arkasında Enver Paşa'nın olduğu ve kongrenin Panturanizm hedefiyle gerçekleştirildiği Amerikan belgelerinde de yer almıştı.³²

4. Panturanizm'in İstanbul'a Yansımaları

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında İttifak Devletleri tarafından İstanbul'un fiili işgal edilmişti. Bu işgal ile beraber ABD'de 1917 yılında kapattığı İstanbul'daki temsilciliğini yeniden açmıştı. Yeni temsilcilik Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri yürütmeyecek, İtilaf Devletleri temsilcileri ile ilişkileri yürütecek ve ülkedeki Amerikan varlığını ve çıkarlarını koruyacaktı. Bu nedenle İtilaf Devletleri temsilcilerinin unvanına uygun olarak General Bristol, Ağustos 1919'da Yüksek Komiser unvanı ile görevlendirildi.³³

Amiral Bristol, İngiltere'nin propaganda haberlerinden etkilenmiş olacak ki ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta bu duruma değinmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Panturancı olduğunu ve Enver Paşa ile sık sık görüştüğünü, Enver Paşa'nın yakın zamanda Millî Mücadele'nin başına geçeceğini beklediğini belirtmiştir.³⁴ İstanbul Hükümeti de İngiltere'nin propagandasının etki alanını genişletmesi için çabalamaktaydı. Millî Mücadele açısından kritik kararların alındığı Erzurum Kongresi'ne yönelik kapsamlı bir karalama kampanyası başlatılmıştı. Erzurum'da millî bir kongre yerine İttihatçı hatta Bolşevik etkisinde Enver Paşa'nın da katıldığı bir kongrenin yapıldığı iddiası Amerikalılara ulaştırılmıştı.³⁵

5. Amerikan Kamuoyunda Panturanizm

Amerikan kamuoyu propaganda malzemesi olarak Panturanizm hakkında makaleler Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında görülmektedir. Bu makalelerde Amerikan kamuoyu kavramı anlama kaygısı taşımamaktadır. Bu makalelerin temel amacı Birinci Dünya Savaşı sonrasında

²⁹ Aptülâhat Aşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 25; Akar, *age.*, s. 165; Sinan Kıyanç, “Millî Mücadele'nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. İnönü Savaşları'nın 100. Yılı Özel Sayısı, 2021, s. 127.

³⁰ Harbord, *agm.*, s. 180-181.

³¹ Enver Paşa'nın Türkmenistan'daki faaliyetleri ABD'nin ilgisini çekmiştir. Arthur W. Page (Ed.) *The March Of Events-An Editorial Interpretation, The World's Work*, Volume XL, May 1920 to October 1920, Doubleday, Page & Company, New York-1920, s. 21-22

³² Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978, s. 37.

³³ Detaylı bilgi için bakınız: İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

³⁴ Amiral Bristol, From High Commissioner Reported From Angora, March 11, 1920, Central File: Decimal File 867.00, *Internal Affairs Of States*, Turkey, Political Affairs., October 22nd, 1919- April 17, 1920

³⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 166-167.

Türk düşmanlığının temel argümanlarından birisi olan Panturanizm'i topluma İngiltere'nin propaganda hedeflerinde göstermektir. Panturanizm hakkında ilk makalelerden birisi The New York Times gazetesinde kaleme alınmıştır. Bu konuda ABD'de çok az bilgiye sahip olduğu ifade edilirken, bu hareketin Alman entrikası olduğu ve bu hareketin amacının Asya ile Doğu Avrupa'da ırksal bir birliktelik olduğu ifade edilmektedir.³⁶ The Butler Weekly Times and The Bates Country Record gazetesinde de ABD'nin önde gelen yazarlarından, Pulitzer Ödüllü Booth Tarkington tarafından bu konuda dikkat çeken bir makale kaleme alınmıştı. Tarkington ile ABD Başkanı Woodrow Wilson öğrencilik yıllarına dayanan bir arkadaşlığı bulunmaktaydı. “*The Turk As An Imitator*” başlıklı makalesinde Tarkington, Türklerin Çanakkale Muharebeleri'ni kazanmalarının ardından Panturanizm fikrine kapıldıklarını, bu fikrin arkasında Almanların olduğunu iddia etmiştir. Tarkington'un Çanakkale Muharebeleri'ni milat olarak almasının nedeni konuyu Ermeni Tehciri ile ilişkilendirmektir. Çünkü onun için Panturanizm fikrinin temelinde ülkedeki Hristiyanları yok etmek vardı bu nedenle onlarca Ermeni, Suriyeli ve diğer Hristiyan hayatlarını kaybetmişlerdi. Bunca insanın ölümünden ise “*katil*” olarak nitelediği İkinci Abdülhamid'i tahttan indiren “*süper katiller*” Enver Paşa ve Talat Paşa bulunmaktaydı. Tarkington, Panturanizm nedeniyle zarar gördüğünü iddia ettiği insanlarla ilgilenen The Committee for Armenian ve Syrian Relief'in 30 milyon dolar yardım beklediğini ve bu yardımların gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁷ Tarkington'un bilgilerinde tutarsızlık ve ifadelerindeki nefret bunun bir propaganda yazısı olduğunu göstermektedir.³⁸ Tarkington'un yazısı The Butler Weekly Times and The Bates Country Record gazetesinin yanı sıra sonraki tarihlerde farklı gazetelerde de yayımlanmıştır.³⁹

Panturanizm hakkında yapılan propaganda haberlerinden anlaşıldığı üzere konu sadece Ermeni meselesi ve Suriye'deki Hristiyanlar ile sınırlı değildi. Bunun yanı sıra Yahudilerin de zarar gördüğü iddia edilmiştir. Paris Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli oturumunda Filistin'deki Yahudiler hakkında yapılan bir toplantı notlarında Panturanizm propaganda izleri yer almaktadır. Toplantıda Roma zamanında Filistin'de 6 milyon ile 8 milyon nüfusun olduğunu ancak bu nüfusun Osmanlı Fethi ile dramatik bir şekilde 600 bine kadar düştüğünü, Panturanizm fikri doğrultusunda büyük kısmının öldüğü veya göç ettirildiği iddia edilmiştir. Haberin kaynağı ise gazeteci Rayman G. Carroll'du.⁴⁰

Panturanizm konferanslarda da yer bulmuştu. Mishawaka Woman's Club tarafından düzenlenen etkinlikte Panturanizm hakkında *The Tragedy of Armenian* kitabının yazarı Bertha S. Papazian bir konuşma yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde doğan, ABD vatandaşlığı elde ettikten sonra ABD'ye giden Papazian, Ermeni meselesinin ABD'de gündemde olması için çaba gösterenlerdendi. Bu çabası kapsamında Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhinde konferanslar düzenlemekteydi. Bu konferanslar basında yer bulmaktaydı. Bir konuşmasında Panturanizm

³⁶ *The New York Times*, “The Panturanian Movement; Racial Sentiment Through Which the Scheming Teuton Now Attempts to Curry Favor Among Many Kindred Groups of Asia and Eastern Europe”, 18 August 1918, s. 50.

³⁷ Amerikan misyonerler tarafından 1915 yılında kurulan komite Ermeniler başta olmak üzere Süryani ve Rum gibi Osmanlı Devleti'ndeki azınlıklara yardım faaliyeti yürütmüştür. Komitenin yürütme kurulu üyeleri arasında Büyükelçi Henry Morgenthau da bulunmaktaydı. Komitenin en önemli destekçilerinden birisi de ABD Başkanı Woodrow Wilson'du. Komite 1921 yılında gelindiğinde bütçesi yıllık olarak 70 milyon dolara yaklaşmıştı. [https://www.neareast.org/who-we-are/#:~:text=The%20American%20Committee%20for%20Syrian,dissolution%20of%20the%20Ottoman%20Empire.\(E.T.28.09.2023\).](https://www.neareast.org/who-we-are/#:~:text=The%20American%20Committee%20for%20Syrian,dissolution%20of%20the%20Ottoman%20Empire.(E.T.28.09.2023).)

³⁸ Booth Tarkington, “The Turk as an Imitator”, *The Butler Weekly Times and The Bates Country Record*, 9 Ocak 1919, s. 7.

³⁹ Gazetelerin isimleri ve yayın tarihleri şöyledir: *The Lexington Intelligencer*, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s.4; *The Owasso Times*, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s.7; *The Holt County Sentinel*, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s.8; *Custer Weekly Chronicle*, “The Turk as Imitator”, 18 Ocak 1919, s.3; *Omaha Daily Bee*, “The Turk as Imitator”, 25 Ocak 1919, s.8; *Alma Record*, “The Turk as an Imitator”, 30 Ocak 1919, s.8.

⁴⁰ *The Theocrat*, “Jews Insist on Palestine as Homeland, At Peace Conference”, 25 Ocak 1919, s. 3.

nedeniyle onlarca insanın hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Bu fikrin son derece tehlikeli olduğunu, bunun anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹

Amerikan kamuoyu Panturanizm'i sadece Türkiye topraklarında değil, ülke dışında da etkin bir şekilde savunulduğunu göstermeye çalışmaktaydı. Norwich Bulletin gazetesi Miran Sevasly'den aktardığı haberinde Mısır'da kargaşanın hâkim olduğunu Bolşevikler, radikal Müslümanlar ve Panturancılar'ın Müslüman olmayanlara saldırdıklarını belirtmiştir. Bu haber ile Panturanizm'i hem Bolşevikler hem de radikal İslamcıların benimsediğini ve saldırıların fikri temeli olarak gösterilmiştir.⁴² New York Tribune gazetesi Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasında toplumun destek verdiğini ve Enver Paşa ile onun yanındakileri sıkı bir şekilde desteklediğine yer vermiştir. Enver Paşa'nın en büyük amacının Turan Devletini kurmak olduğunu ve bu nedenle Ermenileri katlettiğini iddia etmiştir. Gazete bu durumdan Türkleri suçlamıştır.⁴³

Amerika mandası konusunda Amerikan kamuoyunda da tartışma yaşanmaktaydı. Bu tartışmalara katılan ABD'nin eski Almanya Büyükelçisi James W. Gerard, ABD'nin Ermenistan'ı himayesine alması için 22 maddelik uzun bir yazı kaleme almıştır. Yazısının 19. maddesinde İngiltere'nin fikirlerine paralel olarak, güçlü bir Ermenistan'ın Türkleri Anadolu'ya sıkıştıracağını ve Panturanizm hayallerini sonlandıracağını, bu nedenle ABD'nin mutlaka Ermenistan'ı himayesi altına alması gerektiğini savunmuştur.⁴⁴

İstanbul'da dünyaya gelmiş bir Amerikalı olan ve Türkler aleyhinde yazılar kaleme alan William Dwight Porter Bliss 14 Mart 1920 tarihli The Times gazetesinde kaleme aldığı makalede Panturanizm'in Orta Asya'yı tehdit ettiğini iddia etmiştir. Panturanizm önderleri (Enver Paşa'dan kastediliyor) Bolşevik desteğiyle ırksal bir birliklilik kurmaya çalıştığını belirtmiştir. Bliss makalesinde Panturanizm hakkında şu ifadelerle yer vermiştir:

"Türkiye, tabii ırkları yönetmedeki acizliğini fazlasıyla göstermiştir. Ermenistan'ı özgürleştirin, Trakya'daki Yunanistan topraklarını ve Yunanlıların açık bir çoğunlukta olduğu İzmir çevresini biraz ekleyin. Arabistan ve Mezopotamya bir İngiliz mandası altında özgür olsun; Suriye Fransız mandası altında kalsın; İstanbul Boğazı ve Çanakkale uluslararası koruma altında özgür olsun. Ama İstanbul da dâhil olmak üzere Türkiye'nin geri kalanında birakin Türkler kendi ülkesini yönetsin. Mesele yetki meselesi değil. Bu akıllıca bir anlaşma meselesidir. Daha fazla sorun yaşamamak için, Türk'ü olası Turanlı mütteliklerinden ayırın. Bu, Ermenistan'ı bir zamanlar Kafkasya'dan Akdeniz'e uzanan bir ülke haline getirerek yapılabilir. Batı dünyasını gözetleyen bir Ermenistan, Kafkaslar tarafından küçük bir Ermenistan'dan daha kolay desteklenecektir. Hem Türk hem de Alman generallere göre, Dünya Savaşı'nda Türklerin Turanlı mütteliklerine katılmasını engelleyen Ermenilerin cesurca savaşmasıydı.

*Türk, savaş sırasındakinden daha zayıf. Ermenilerin o zaman yaptıklarını yine yapabilirler. Zengin kaynaklarını geliştirmek için yalnızca cephaneye, bağımsızlıklarının tanınmasına ve biraz paraya ihtiyaçları var. Ermenistan, yüzyıllardır Doğu'da Hıristiyanlığın bekçisi olduğu şeyi bir kez daha yapsın. Tüm topraklarda sanayiye geliştirerek Pan-Turan savaşını önleyin. Kurt Sancağı'na karşı makineler, makineli tüfeklerden daha iyidir."*⁴⁵

⁴¹ Mishawaka General News, "Armenian Woman Will Speak Here", 30 Ağustos 1919, s. 9.

⁴² Norwich Bulletin, "Tells of Cause of Disorders in Egypt," 27 Mart 1919, s. 10; The Wheeling Intelligencer gazetesi ise Mısır'da Panturancıların desteği ile Bolşevik İhtilal yapılmaya çalışıldığını iddia etmiştir. The Wheeling Intelligencer, "Bolshevism Back of The Egyptian Revolt", 27 Mart 1919, s. 14; The Pensacola Journal (Florida), "Experts Declares Egypt Disorders Due To Religion," 27 Mart 1919, s. 1.

⁴³ New York Tribune, "Turkey's Plea in Avoidance", 28 Haziran 1919, s. 10.

⁴⁴ James W. Gerard, "Should America Become Mandatory for Armenia," The Times, 1 Ekim 1919, s. 2.

⁴⁵ William Dwight Porter Bliss, "Pan-Turanian Movement Menaces Central Asia, Turkish Leaders of Islam Hope to Realize Dream of Power With Help of Bolsheviki-German Aid in the Offing-37.5000.000 Being Organized for Invasion", The New York Times, 14 March 1920, s.1-2

Amerikan kamuoyunda yukarıda örnekleri verildiği üzere Panturanizm üzerinde Türkler aleyhinde birçok makale yayınlanmıştı. Bu konuda Türkler tarafından da ilk bilgilendirme Halide Edib (Adıvar) tarafından yapılmıştır. Halide Edib 2 Aralık 1919 tarihinde The Bridgeport Times and Evening Farmer gazetesine verdiği röportajda Panturanizm'in ne olduğunu açıklamıştır. Kendisinin de bu ideolojiyi benimsemediğini belirten Halide Edib, bu fikrin Osmanlı Devleti sınırlarındaki Türkleri kapsadığını ve bunun bir başka dil, din ve ırkı reddetmediğini tam tersine Osmanlı Türklerini bir arada tutmayı amaçladıklarına yer verirken, Ermenistan'ın mutlaka bağımsız bir ülke olmasını istediklerini vurgulamıştır. Halide Edib bu amaçla Rus sınırından Anadolu, Trakya, Bağdat'a kadar olan coğrafyayı elde etmeyi amaçladıklarını ve amaçlarından vazgeçmeyeceklerine değinmiştir. Burada Orta Asya Türklerine değinmemiştir.⁴⁶

Halide Edib'in yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'da Panturanizm propagandalarına karşı önemli bir mücadele vermiştir. Her defasında Millî Mücadele'nin amacının bu olmadığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa yukarıda ifade edildiği üzere General Harbord'a da verdiği muhtıra da iddiaları kesin bir şekilde reddetmiştir. Mustafa Kemal Paşa görüştüğü Amerikalı gazetecilere de bu konuda fikirlerini açık bir şekilde belirtmiştir. Bu durum ülke kamuoyunda Millî Mücadele'nin asıl amacı hakkında haberlerin yer almasına neden olmuştur. Böylece etkin bir şekilde yürütülen Panturanizm propagandası etkisini yitirmiştir. Bu gazetecilerden Clarence K. Streit, Mustafa Kemal Paşa'ya Panturanizm tutumu hakkındaki soruya Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermiştir:

“Bütün Müslümanların Türk hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği sürece Panislamizm, üzerinde Türk ırkı yaşayan bütün ülkelerin Anadolu Türklerinin hâkimiyeti altında birleşmesi anlamına geldiği müddetçe de Panturanizm, İngiltere emperyalistlerinin, bize karşı sürdürdükleri daimi haçlı seferine kendi milletlerinin desteğini temin etmek maksadı ile uydurmuş oldukları 'korkuluk'lardır.

Thames nehrinin kıyılarından bize gülünç ithamlar savuranların yapmış oldukları ve her gün biraz daha yaptıkları gibi dünyanın yarısını veya dörtte birini fethetmeye bizim herhangi bir şekilde ne niyetimiz ne de arzumuz vardır. Misak-ı Milli'miz sınırlarımız konusundaki kararımızı yeterince açıklamaktadır.

İngilizlerin beyan ettiklerinin aksine, biz milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin etmeleri ülkesinin Müslümanlar dâhil bütün milletlere samimi bir şekilde tatbik edilmesi halinde bu savaşın sonlanacağına inanıyoruz.”⁴⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda görüştüğü ABD'li isimlerden birisi de Isaac F. Macosson'du. Lozan Barış Antlaşması'nın görüşüldüğü günlerde Macosson ile bir araya gelen Mustafa Kemal Paşa, Panturanizm ve Panislamizm hakkında tutumunu şu sözlerle açıklamıştı: *“Her ikisi de yanlışti. Panislamizm fikri, asırlar önce Viyana kapılarında, Türklerin Avrupa'da ulaştıkları en kuzey notada öldü. Panturanizm de, Doğu ovalarında mahvolup gitti.”* Mustafa Kemal Paşa asıl amaçlarının demokrasi olduğunu ve demokrasinin insan ırkının ümidi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılının hemen başında The New York Herald gazetesinde röportajı yayınlanmıştı. Millî Mücadele başarıyla sonuçlanmıştı. Kurulacak devletin nasıl olacağı konusunda birçok soru bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra Millî Mücadele'nin hemen başından itibaren devam eden Panturanizm gölgesi devam etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda açık cevaplarına karşın yine aynı konu gündeme gelmiştir. Ülkedeki Hıristiyanların durumu ise Amerikan kamuoyunda geniş bir kesim tarafından merak edilmekteydi. The New York Herald

⁴⁶ The Bridgeport Times and Evening Farmer, “Women Enters Strong Appeal For Turk Cause”, 2 Aralık 1919, s. 9.

⁴⁷ Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'da Gündelik Hayat Ocak-Mart 1921*, Yayına Hazırlayan: Heath W. Lowry, Çev: M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 204

⁴⁸ Ergun Özbudun, “Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)*, C. 1, S. 1, Kasım 1984, s. 181.

gazetesinde 24 Ocak 1923 tarihli haberde Millî Mücadele'nin temel amacına ve kurulacak devletin demokratik ilkeler ışığında olacağına yer vermiştir. Amerikan kamuoyunda Millî Mücadele aleyhine tutum hakkında da gazete bunun yabancı propagandası olduğuna, cahilce ifadeler ve peşin hükümlerle Amerika'nın gözlerini kapattığını; bunun oluşmasında da yabancı ajanların faaliyetlerinin etkili olduğunun altını çizmiştir. Bu durum araştırmada vurguladığımız üzere İngiltere'nin Panturanizm'i kullanarak Türkiye Cumhuriyeti aleyhine de propagandaya devam ettiğini göstermektedir.⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde devam eden Panturanizm propagandasının Amerikan kamuoyunda etkisini yitirmesinde gazeteci Clair Price'nin önemli bir rolü bulunmaktadır. Millî Mücadele lehine yazılar kaleme aldığı için ülkede eleştirilere neden olan Price, Ankara'ya gelerek burada çeşitli temaslarda bulunmuş, Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştü. Gözlemlerini kaleme aldığı 1923 yılında yayınlanan ve Türkçeye *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu* olarak çevrilen eserinde Panturanizm iddialarına değinmiştir. Clair Price, II. Meşrutiyet'ten itibaren Osmanlı Devleti'nde yükselen milliyetçiliğe değinerek, Millî Mücadele'nin de bu yapıya büründüğünü ifade etmektedir. Oysa bu milliyetçilik, iddia edildiği üzere Panturanizm hedefleri içermemektedir. Bunun tam aksine, Türk kimliğinin ortaya çıkarılması ile ilgiliydi. Türkiye'nin asıl amacının bağımsız bir devlet kurmak olduğu eserde ana fikir olarak işlenmiştir.⁵⁰

Panturanizm hakkında tutum Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından kısa süre sonra etkisini yitirmişti. Yukarıda ifade edildiği üzere her ne kadar etkili bir propaganda yürütülse de Amerikan kamuoyunda propaganda karşısında yayınlar etkili olmuştur. Tüm bu yayınlara karşın propaganda izleri ara ara kendini göstermişti. Amerikan kamuoyunda değişim zor olmuş ve uzun bir süre almıştır.⁵¹ Mustafa Kemal Atatürk, Turancılığı ütopya olarak gördüğünden Türkçülüğü benimsemiştir. Onun bu konudaki fikirleri Amerikan kamuoyunda ancak yıllar sonra anlaşılabilirdi. Ölümünden hemen önce *The Sunday Star* gazetesinde yer alan haberde Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki modern Türkiye'nin Turancılığı bir kenara iterek, onun yerine Anadolu medeniyetlerine ait olduklarını iddia ettiklerine ve araştırma olarak bunları benimsediklerine yer verilmiştir.⁵²

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti ile ABD diplomatik ilişkilerinin 1927 yılında başlamasının en önemli nedeni ABD'deki Türk karşıtlığıydı. Bu karşıtlık Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkmış ve uzun yıllar varlığını korumuştur. Günümüzde dahi bu karşıtlık varlığını korumakta, kimi zaman kendini hissettirmektedir. Bu karşıtlığın pekişmesi için birçok argüman kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Panturanizm'dir. Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının bir yansıması olarak ortaya çıkan Panturanizm, ABD'de Türkiye aleyhinde kullanılmıştır.

ABD'de Panturanizm olgusunun ortaya çıkmasında İngiltere propagandalarının yanı sıra Ermeni ve Yunan lobilerinin faaliyetleri etkili olmuştu. Ermeni Tehciri kapsamında da ele alınan Panturanizm daha sonra ülkedeki gayrimüslimlere yönelik saldırı iddialarının fikir yapısı olarak gösterilmişti. Bu bakış açısı ülke kamuoyunun yanı sıra resmi görevliler tarafından da benimsenmiş, yazışmalarında yer almıştır. Millî Mücadele aleyhine hızla gelişen bu tutum karşısında yeterince cevap verilememiştir. Ancak başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Millî Mücadele'nin önderleri her defasında amaçlarının ülkeyi işgalden kurtarmak olduğunu belirtmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta görüştüğü General Harbord'a Panturanizm

⁴⁹ Röportajın tam metni için bakınız: *Atatürk'ün Bütün Eserleri (1923)*, Cilt: 15, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, ss. 20-24.

⁵⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, İkarus Yayınları, İstanbul 2008.

⁵¹ Andrew M. Brodie, "The Case of the Homeless Armenian", *Evening Star*, 23 Ocak 1923, s. 2; *The Daily Worker*, "Imperialism in The Near East", 19 Ağustos 1924, s. 6.

⁵² William T. Ellis, Transformations Make Turkey Wonder of the Modern World," *The Sunday Star*, 31 Temmuz 1938, s. 5.

hedeflerinin olmadığını açık bir şekilde ifade etmişti. Görüşme sonrasında General Harbord'a gönderdiği muhtıradan yazılı olarak Panturanizm hedeflerinin olmadığını belirtmiştir. Bu görüşmeye karşın General Harbord, Panturanizm propagandasından etkilenmiş ve Erzurum Kongresi'nin bu amaçla toplandığını iddia etmişti. Amerikan kamuoyunun yakından tanıdığı Halide Edib'in Amerikan kamuoyunda bu konuda açıklamalarının yer bulmasının yanı sıra Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Amerikalı yetkililer ve gazetecilerin Panturanizm hakkında sorularına cevapları neticesinde bu bakış zayıflamaya başlamıştır.

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve amacının ortaya çıkması öncelikle İstanbul'daki Amerikalı yetkililerin tutumlarında değişikliğe neden olmuştur. Bunun yanı sıra Amerikan kamuoyunda buna benzer değişime karşın diplomatik ilişkilerin başlaması önünde önemli engeller bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler, diplomatik ilişkilerin başlaması yönünde çağrıda bulunsan da ABD yönetimi tarafından istenilen adımlar atılamamıştır. Ancak bu çaba Panturanizm ekseninde yürütülen propagandaların zayıflamasına neden olmuştur. Isaac F. Macosson, Clair Price gibi Amerikan kamuoyunda dikkat çeken gazetecilerin yayınları bu süreçte etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilanında dahi ülkede Panturanizm iddiaları zayıflamış olmasına karşın devam etmekteydi. Nitekim etkisini kısa sürede yitirmişti.

Kaynakça

A. Intelligence Bureau, Department of Information, Londra

Tekin Alp, *The Turkish and Pan-Turkish Ideal*, Constantinople, L/MIL/17/16/2

TOYNBEE, Arnold, *A Manual on the Turanians and Pan-Turanianism*, Kasım 1918, L/MIL/17/16/25

TOYNBEE, Arnold, *The Rise of the Turks, The Pan-Turanian Movement*, Şubat 1919, L/P & S/20/C191.

TOYNBEE, Arnold, *Report on the Pan-Turanian Movement*, Ekim-1917, L/MIL/17/16/23.

B. The Foreign Relations of the United States (FRUS)

Amiral Bristol, From High Commissioner Reported From Angora, March 11, 1920, Central File: Decimal File 867.00, *Internal Affairs Of States*, Turkey, Political Affairs., October 22nd, 1919 - April 17, 1920

FRUS, Report on the Inquiry: Its Scope and Method, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume I, 20 Mart 1918, Inquiry Document No. 889, Document 38.

FRUS, The Acting Secretary of State to the Ambassador in Great Britain (Page), Telegram, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I, 21 January 1918.

FRUS, The Ambassador in Great Britain (Page) to the Secretary of State, Telegram, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, Volume I, Document 327, File No. 861.00/3478, 29 December 1917.

FRUS, The British Embassy to the Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, Volume II, 28 Ocak 1918, File No. 861.00/1096, No.112, Document 54.

C. Eserler (Kitap ve Makaleler)

AKAR, Hulusi, *Harbord Askeri Heyeti Raporu Gerçekleri Araştırmakla Görevlendirilen Amerikan Askeri Heyetinin Çalışmaları ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

AKŞİN, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

ARMAOĞLU, Fahir, "Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1923), Cilt: 15, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005,

BLISS, W. D. P., "Pan-Turanian Movement Menaces Central Asia, Turkish Leaders of Islam Hope to Realize Dream of Power With Help of Bolsheviki-German Aid in the Offing-37.5000.000 Being Organized for Invasion", *The New York Times*, 14 Mart 1920, s.1-2.

BLISS, W. D.P., "Armenia's Struggle for Independence", *Current History*, C. 11, S. 1, 1920, s. 138-144.

BRODIE, Andrew M., "The Case of the Homeless Armenian", *Evening Star*, 28 Ocak 1923, s. 2.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

ÇAĞLAYAN, Tuncer K., "Arnold Toynbee'nin Pan-Turanizm Raporu", *Türk Yurdu*, C. 287, S. 648, 2011, s. 60-72

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kuruluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1978.

ELLIS, William T., "Transformations Make Turkey Wonder of the Modern World," *The Sunday Star*, 31 Temmuz 1938, s. 5.

GERARD, James W., "Should America Become Mandotary for Armenia," *The Times*, 1 Ekim 1919, s. 2.

GILDERHUS, Mark T., "Pan-American Initiatives: The Wilson Presidency and 'Regional Integration,' 1914-17." *Diplomatic History*, C. 4, S. 4, 1980, s. 409-423.

HARBORD, James G., "Mustapha Kemal Pasha and His Party", . Arthur W. Page (Ed.) *The March Of Events-An Editorial Interpetation*, *The World's Work*, C. XL, May 1920 to October 1920, Doubleday, Page & Company, New York 1920.

HAYİT, Baymirza, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

KARAÇAVUŞ, Ahmet, "XX. Yüzyıl Başlarında Türk ve Yabancı Algısında Pan-Türkist ve/veya Pan-Turanist Coğrafya ve Turan Halkları-II", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 1, 2015, s. 59-76.

KASALAK, Kadir, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, 2014, s. 108-124.

KILIÇ, Kılıç, "Tekinalp (1883-1961)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekinalp-1883-1961/?pdf=5286>. (E.T. 06.04.2023).

KIYANÇ, Sinan Kıyanç, "Avustralya Basınında Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan", *I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Osmanlı Devleti - Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018. s. 647-664.

- KIYANÇ, Sinan. “Millî Mücadele’nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. İnönü Savaşarı’nın 100. Yılı Özel Sayısı, 2021, s. 121-144.
- KÖSE, İsmail, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü (1919-1927)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- KÖSE, İsmail, “Amerika’nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau’nun Türk Algısı”, *Tarih Dergisi*, S. 56, 2013, s. 55-85.
- LANDAU, Jacob, M., *Pantürkizm*, Çev: Mesut Akın, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.
- LOWRY, Heath W., *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü’nün Perde Arkası*, Çev: Belkıs Torfilli, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1991.
- MALRAUX, Andre, *Altenburg’un Ceviz Ağaçları*, Çev: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau’s Story*, Doubleday Page & Company, New York 1918.
- ÖNEN, Nizam, *İki Turan Macaristan ve Türkiye’de Turancılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye’nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk’le Görüşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)*, C. 1, S. 1, Kasım 1984, s. 167-191.
- PAGE, Arthur W. Page (Ed.), “The March Of Events-An Editorial Interpretation”, *The World’s Work*, C. XL, May 1920 to October 1920, Doubleday, Page & Company, New York 1920.
- PRICE, Clair, *Türkiye’nin Yeniden Doğuşu*, İkarus Yayınları, İstanbul 2008.
- SANDER, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.
- SERTEL, Zekeriya, *Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm*, İletişim Yayınları, Yay. Haz. Mesude Gülcüoğlu, İstanbul 1993.
- STODDARD, T. Lothrop, “Pan-Turanism,” *The American Political Science Review*, C. 11, S.1, 1917, s. 12-23.
- STREIT, Clarence K., *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu’da Gündelik Hayat Ocak-Mart 1921*, Yayına Hazırlayan: Heath W. Lowry, Çev: M. Alper Öztürk, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.
- TARKINGTON, Booth, “The Turk as an Imitator”, *The Butler Weekly Times and The Bates Country Record*, 9 Ocak 1919, s. 7.
- TEVETOĞLU, Fethi, “Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, 1987, s. 197-208.
- TEVETOĞLU, Fethi “Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 4, S. 10, 1987, s. 197-208.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, Hikmet Gazetecilik, İstanbul 1969.

D. Süreli Yayınlar

Alma Record, “The Turk as an Imitator”, 30 Ocak 1919, s. 8.

Custer Weekly Chronicle, “The Turk as Imitator”, 18 Ocak 1919, s. 3.

Mishawaka General News, “Armenian Woman Will Speak Here”, 30 Ağustos 1919, s. 9.

New York Tribune, “Turkey’s Plea in Avoidance,” 28 Haziran 1919, s. 10.

Norwich Bulletin, “Tells of Cause of Disorders in Egypt,” 27 Mart 1919, s. 10.

Omaha Daily Bee, “The Turk as Imitator”, 25 Ocak 1919 s. 8.

The Bridgeport Times and Evening Farmer, “Women Enters Strong Appeal For Turk Cause,” 2 Aralık 1919, s. 9.

The Daily Worker, “Imperialism in The Near East”, 19 Ağustos 1924, s. 6.

The Holt County Sentinel, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s. 8.

The Lexington Intelligencer, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s.4.

The New York Times, “The Panturanian Movement; Racial Sentiment Through Which the Scheming Teuton Now Attempts to Curry Favor Among Many Kindred Groups of Asia and Eastern Europe”, 18 August 1918, s. 50.

The Owosso Times, “The Turk as an Imitator”, 10 Ocak 1919, s. 7.

The Pensacola Journal (Florida), “Experts Declares Egyprt Disorders Due To Religion”, 27 Mart 1919, s. 1.

The Theocrat, “Jews Insist on Plestine as Homeland, At Peace Conference”, 25 Ocak 1919, s. 3.

The Wheeling Intelligencer, “Bolshevism Back of The Egyptian Revolt”, 27 Mart 1919, s. 14.

E. Tezler

KARASAR, Hasan Ali, *National Identity and Regional Intehration in Central Asia: Turkestan Reunion*, (Bilkent Üniversitesi İnstitute of Economics and Social Science, Doktora Tezi), Ankara 2002.

F. İnternet Sayfası

[https://www.neareast.org/who-weare/#:~:text=The%20American%20Committee%20for%20Syrian,dissolution%20of%20the%20Ottoman%20Empire.\(E.T.28.09.2023\).](https://www.neareast.org/who-weare/#:~:text=The%20American%20Committee%20for%20Syrian,dissolution%20of%20the%20Ottoman%20Empire.(E.T.28.09.2023).)

EKLER

Ek 1. FRUS, The British Embassy to the Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918, Russia, Volume II, 28 Ocak 1918, File No. 861.00/1096, No.112, Document 54.

SIBERIA AND MANCHURIA

35

to disassociate herself from an action having its base in the Far East.

SHARP

File No. 861.00/1096

The British Embassy to the Department of State

No. 112

MEMORANDUM

The British Embassy have received a telegram from the Foreign Office stating that recent changes in Russian conditions suggest to His Majesty's Government the necessity for a change in Allied policy.

A few weeks ago there appeared to be no political or military forces in Russia, outside the area ruled by the Bolsheviki, which could or would do anything to aid the cause for which the Allies are fighting. The whole country presented a spectacle of unredeemed chaos.

Now, however, local organisations appear to have sprung up in south and southeast Russia which, with encouragement and assistance, might do something to prevent Russia from falling immediately and completely under the control of Germany. Amongst these the most important are the various Cossack organisations to the north of the Caucasus, and the Armenians to the south. The former control the richest grain-growing districts of the country and almost all the iron and coal. The latter, now that the Russian Army has ceased to count, will supply the chief bulwark against the Turanian movement.

The advantage of assisting them is, therefore, obvious, but the difficulty is how this shall be done. They cannot be reached effectively by the Baltic or Black Sea, nor through Persia and the south. The Siberian Railway is the one remaining line of communication possible. The British General Staff are strongly of opinion that this line ought to be used and that it could be used if the Japanese would give their assistance. At first sight the great length of the line to be guarded might seem to prohibit the scheme, but a different view is taken by the professional advisers of His Majesty's Government.

Assuming, for the sake of argument, that the scheme is practicable from a military point of view; that the Allies are prepared to invite the Japanese as their mandatories to undertake it; and that the Japanese are ready to accept the invitation; it might perhaps be argued that such a scheme, even if successful, would do more harm

than good to the Allied cause in Russia. It would involve the temporary control by foreigners of many thousands of miles of Russian railway, and those foreigners would be drawn from the very nation by which Russia was defeated within recent memory. It might be thought that Russian susceptibility would be deeply wounded by such a project. All the information, however, which His Majesty's Government have been able to collect, appears to indicate that the Russians would welcome some form of foreign intervention in their affairs, and that it would be more welcome in the shape of the Japanese, engaged as mandatories of the Allies with no thought of annexation or future control, than in the shape of the Germans who would make Russia orderly only by making it German.

The difference from the Allied point of view is very great indeed. While the war continues, a Germanised Russia would provide a source of supply which would go far to neutralise the effects of the Allied blockade. When the war is over a Germanised Russia would be a peril to the world. His Majesty's Government think that the scheme outlined above is the only way of averting these consequences and provides the only machinery by which such militant forces as southeast Russia still possesses, may be effectually aided in their struggle against German influences on the west and Turkish attacks on the south.

His Majesty's Government desire, therefore, to press the scheme on the favourable consideration of the United States Government, and would request an urgent decision as events are moving rapidly in Russia.

WASHINGTON, *January 28, 1918.*

File No. 861.00/1037

The Consul at Vladivostok (Caldwell) to the Secretary of State

[Telegram]

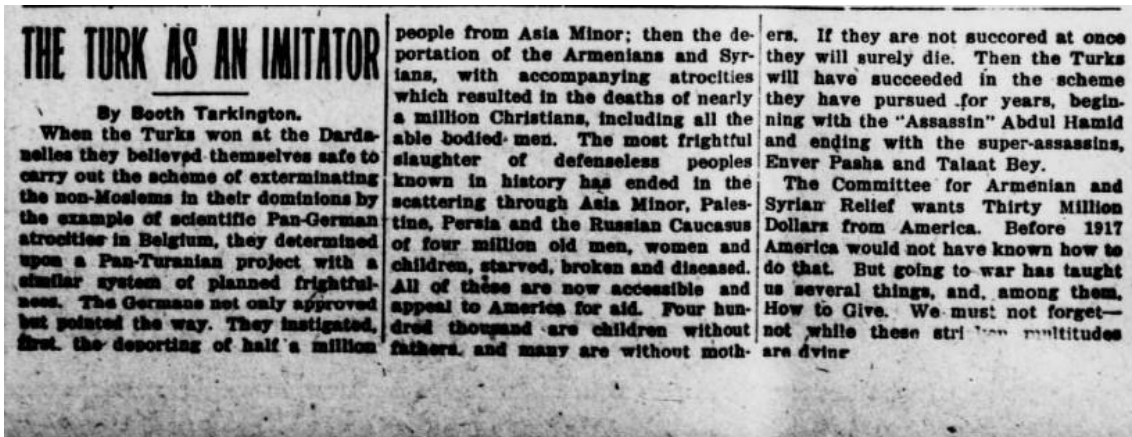
VLADIVOSTOK, *January 31, 1918, 5 p. m.*

[*Received January 31, 1.01 p. m.*]

Have received from Embassy Japan a copy verbal message delivered to Japanese Minister for Foreign Affairs. I appreciate Department's attitude but am certain visit of Admiral Knight would not be considered as military expedition against Siberia but as friendly act lending moral support to all Russians in favor law and order and as guaranteeing that Japan will go no further than necessary. Will send full report by next steamer.

CALDWELL

EK 2. Booth Tarkington, "The Turk as an Imitator", *The Butler Weekly Times and The Bates Country Record*, 9 Ocak 1919, s. 7.



Summary

The United States continued the magnificent isolation policy it had carried out before the First World War in the first years of the war. The new continent USA tried to stay away from the developments in Europe in the old continent. For this reason, relations between the old continent and the new continent were carried out largely on the basis of economy. In addition to close economic relations with the old continent, as in many parts of the world, they carried out missionary activities closely, as in the territory of the Ottoman Empire. In this context, many missionary institutions emerged in the territory of the Ottoman Empire. This situation led to a strong intelligence structuring in the Ottoman Empire by the US organizations. The missionaries, who made contact with the non-Muslim people living in these lands in a short time, also prepared the environment for the problems to be experienced in the following years. Thanks to the close relations established with the Armenian community, it caused many Armenians to immigrate to the USA.

The USA's interest in Armenians and the immigration to this country had created an Armenian lobby in the country. The United States, Germany's sinking of the Lusitania ship and the letter of German Foreign Minister Zimmermann to the Mexican Prime Minister caused great reactions. In his letter, Zimmermann promised his territory, which caused controversy between the United States and Mexico, in the event that the United States entered the war and Mexico entered the war as an ally. After the telegram was deciphered by the British intelligence and appeared in the press, he broke the US's anti-war resistance. The USA declared war on Germany on 6 April 1915. Americans of Armenian and Greek origin wanted the USA to declare war on the Ottoman Empire as well. He tried to put pressure on politicians who supported these demands. However, the USA did not declare war on the Ottoman Empire, as it was not in favor of fighting on more fronts in the war.

With the USA's entry into the First World War, it also meant that it became a party to the issues of the old continent. In addition to the lobbies, the UK had a great influence in shaping the US's attitude towards the developments. In the new world order after the war, England tried to direct the USA according to its own interests. For this reason, Britain's influence is seen in the decisions taken by the USA after the war. Instead of continuing its magnificent loneliness, the USA tried to play an active role in the new world order for a while. One of the important issues brought to the table in the days when the new world order was being discussed in Paris was the situation of the Ottoman Empire. In the days when the fate of the Ottoman Empire was shaped, the USA met with Panturanism. He took a stand against the Armenian and Greek lobbies and the Turanism policy he met under the influence of England. For this reason, he described the National Struggle that started in Anatolian lands as Turanist. After the First World War, he returned to his magnificent loneliness due to public pressure, before completing the division of the new world order, which he started with great hopes. After the return of the USA, the anti-Turkish sentiment gradually increased, and there were publications against the National Struggle within the scope of Panturanism in the country's public opinion. This attitude continued after the proclamation of the Republic.

In the research, it is argued that Panturanism is used as propaganda against the Republic of Turkey in the USA and that this situation prevents the first country diplomatic relations to be tied. In this context, questions such as how the concept of Panturanism is understood in the USA, how it hinders the development of relations between the USA and the Republic of Turkey, and the Republic of Turkey's struggle with this propaganda are answered with the information and findings obtained from research works, especially from primary sources.



HISTORY STUDIES


INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

THE PROBLEMS EXPERIENCED BY THE LAST OTTOMAN PARLIAMENTARIANS WHO WERE ABLE TO JOIN THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY IN THE FIRST TERM IN TERMS OF REACHING THE PARLIAMENT

*Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'ne Dahil Olabilen Son Osmanlı Mebuslarının
Meclise Ulaşma Konusunda Yaşadıkları Sorunlar*

Dr. Öğr. Üyesi Yakup Yılmaz 

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
yakubyilmaz38@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 17.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 10.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1345059

Atıf – Citation:

Yakup Yılmaz, "The Problems Experienced by the Last Ottoman Parliamentarians Who Were Able To Join the Grand National Assembly in the First Term in Terms of Reaching the Parliament", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s. 175-186.



**THE PROBLEMS EXPERIENCED BY THE LAST OTTOMAN
PARLIAMENTARIANS WHO WERE ABLE TO JOIN THE GRAND
NATIONAL ASSEMBLY IN THE FIRST TERM IN TERMS OF REACHING
THE PARLIAMENT**

**Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi'ne Dahil Olabilen Son Osmanlı Mebuslarının Meclise
Ulaşma Konusunda Yaşadıkları Sorunlar**

Yakup Yılmaz*

Abstract

The defeat of the Ottoman Empire in the First World War and the occupation of the country and its institutions, including Istanbul, by the Allied Powers hampered the work of the Parliament. This parliament, which was the last Ottoman Parliament, was an authority that showed the courage to take decisions that would positively affect the fate of the Turkish nation. So much so that it was able to take the "Misak-ı Milli" decisions, which are still actively used even in today's politics, and declare the indivisibility and unity of the homeland even under occupation.

This parliament was seen as a structure that could not be controlled by the British and it was shut down. Subsequently, the members either fled or were sent into exile. Following this event, Mustafa Kemal and his friends deemed it necessary to open a new parliament in Ankara and this new constituent assembly was able to convene on April 23, 1920. As a result of the elections held, along with the new deputies who joined the assembly, the remaining deputies from the last Ottoman parliament were asked to come to Ankara and join the assembly.

Many patriotic former Ottoman MPs who were able to escape from Istanbul, exile or imprisonment came to Ankara and started to work in the constituent assembly. The processes of their participation in the Grand National Assembly and the problems they faced are tried to be revealed in this study. The aforementioned process has been revealed by using both research works and official sources and memoirs of the period.

Keywords: Ottoman Mebusan Assembly, Grand National Assembly, , Deputy.

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşından mağlup ayrılması ve İtilaf devletlerinin İstanbul da dahil olmak kaydıyla ülkeyi ve kurumları işgal etmeye başlaması, Mebusan Meclisi 'nin çalışmasını zora sokmuştur. Buna rağmen son Osmanlı Meclisi olan bu parlamento Türk Milleti'nin kaderini olumlu yönde etkileyecek kararlar alabilme cesaretini gösteren bir merciydi. Öyle ki; günümüz siyasetin de bile halen aktif olarak sığımlan Misak-ı Milli" kararlarını alıp vatanının bölünmezliğini ve birliğini işgal altındayken bile ilan edebilmiştir.

Bu meclis, İngilizler tarafından kontrol edilmeyecek bir yapıda görülmüş ve kapatılması sağlanmıştır. Ardından buradaki mebuslar ya kaçmış ya da sürgün gönderilmiştir. Bu olayın akabinde Mustafa Kemal ve arkadaşları Ankara'da yeni bir meclisin açılmasını zorunlu görmüşler ve bu yeni kurucu meclis 23 Nisan 1920'de toplanabilmiştir. Yapılan seçimler sonucu buraya katılan yeni vekillerle birlikte son Osmanlı meclisinden kalan mebusların da Ankara'ya gelip meclise katılmaları istenmiştir.

İstanbul'dan, sürgünden ya da tutsaklıktan kaçabilen birçok vatanperver eski Osmanlı mebusu çetrefilli yollar ve uğraşlar sonucunda Ankara'ya gelip kurucu meclis içerisinde çalışmaya başlamışlardır. Onların Büyük Millet Meclisine katılma süreçleri, karşılaştıkları sorunlar çalışma içerisinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerek tetkik eserler, gerek dönemin resmi kaynak ve hatıratları kullanılarak bahsi geçen süreç ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Mebusan Meclisi, Büyük Millet Meclisi, Milletvekili.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Samsun /TÜRKİYE, yakubyilmaz38@gmail.com ORCID: 0000-0002-3117-1625

1-Introduction

The history of Turkish Democracy has not been able to experience a calm process since the Tanzimat period when it first sprouted. Both the insistence of the Monarchy and the dominant political parties have hindered the development of the democracy process. In addition to these, the main troublesome factors were the coups and the occupations at the end of the First World War. However, despite all these, the Turkish democratic process somehow found a way of life and sprouted again from the bosom of the nation.

Before the Ottoman Empire entered the First World War, it experienced destruction with the Balkan Wars and entered the brink of a spiritual collapse. This situation of the Ottoman Empire made the European and Balkan countries who wanted to share it even more appetizing. The Ottoman Empire, which was in a difficult situation to explain, had to leave many Rumelia lands under very difficult conditions with the Balkan Wars. As a result of this process, with the influence of the members of the Committee of Union and Progress, the idea of "Turkism" started to gain strength and became more prominent in politics. Moreover, after he became the Minister of War, Enver Pasha tried to rejuvenate and reorganize the army, and started preparations for the war that was looming on the horizon. Necessary policies were carried out in order to be on the fronts centered on Germany and England, which were emerging in Europe. The Ottoman Empire decided to join the "Alliance Forces" led by Germany and Austria, an agreement that the German Emperor also found beneficial. In this way, especially great benefits could be obtained from Germany and especially the Balkan Wars.¹

One of the phenomenal events of the First World War was the defection of the battleships "Goben" and "Breslau", which constituted the German Mediterranean fleet, to the Ottoman Empire and their subsequent joining the Ottoman navy. Admiral Souchon commanded the fleet of these ships, which were named Yavuz and Midilli with their crews. This fleet bombarded Russian ports so that the Ottomans could join the war on the side of Germany as soon as possible. Thus, the Ottoman Empire was officially involved in the beginning of an irreversible war.² During this period, they had to fight on many fronts. There were defeats and victories. In a struggle for existence, there were great struggles in places such as the Caucasus, the Canal, Iraq, Yemen, Hejaz and Çanakkale. There was the Sarikamiş disaster and epic victories in Çanakkale and Iraq.³

In the years of 1912, when the footsteps of the First World War were heard and the Ottoman Empire was involved in the Balkan Wars, there were some disturbances in the Parliament. The parliamentary elections held in 1912 were one of the elections in which the most incidents occurred. As a result of these elections, İttihad ve Terakki Party (Committee of Union and Progress) MPs were elected with a large majority. Many crimes committed during the elections and negative events in domestic and foreign politics caused the opposition to strengthen. In this situation, a new election was decided, but due to the Balkan wars, the date of the election was postponed until "it was possible".⁴ At the time when the World War was approaching, the İttihat ve Terakki was getting stronger again, the recapture of Edirne had created a positive atmosphere and the voices of the opposition had been suppressed. In such an atmosphere, it was necessary to elect the parliament that would carry the state into the World War. During this period, 1/3 of the

¹ Sina Akşin (2012), "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi*, Prepared by Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratov, Milliyet Yayınları, İstanbul, p.50-55.

² Ozan Tuna (2014), "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması" *OTAM*, 36, Güz, p.201-206.

³ On the Ottoman Empire in the First World War, see; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı I* (2013), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (Proj. Dir.) Uğur Ünal, İstanbul.

⁴ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun (2006), *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, p.126.

country's territory and 5 million of the population had been lost. At the end of 1913, at a time of extraordinary circumstances, with the ideas of Islamism and Turkism of the İttihad ve Terakki. electoral work began and the parliament was opened in May 1914, resulting in the victory of the With this parliamentary structure, the İttihat ve Terakki ruled as the "One Party" in Turkish politics until the next election.⁵

By the end of the First World War, the suffering of the warring states and nations had become unbearable. In this situation, Germany was the first to raise the flag of surrender. Its withdrawal from the war forced the Ottoman Empire to withdraw from the war. In short, together with Germany, the Ottoman Empire accepted defeat in the Ottoman Empire and, relying on the Wilson Principles, put an end to the World War and agreed to conclude an armistice agreement. On October 30, 1918, the Armistice of Mondros was concluded with the articles dictated by the Entente states and according to this armistice, the Ottoman Empire would demobilize a large part of its army, surrender its large warships, the passage through the Straits would be free, telegraph lines would be inspected and some parts of the State could be occupied. Subsequently, with the occupation of Istanbul, the six-century-old empire was effectively on the verge of extinction.⁶

This severe armistice also caused a great loss of blood in the politics of the İttihad Terakki. The opposition re-emerged from hiding in this situation. Subsequently, Sultan Vahdettin dissolved the parliament. Thus, the third period, called the war parliament, came to an end.⁷

According to the Basic Law (Kanu-ı Esasi), elections must be held within four months.⁸ However, due to the occupation of a significant part of the country, especially Izmir, by the Greeks, some people were against the elections. Upon this issue, the Council of Vükela supported this idea by suspending the elections. However, the congress convened in Erzurum on the national struggle in Anatolia under the leadership of Mustafa Kemal argued that the parliament should be convened as soon as possible.⁹ The planning of the Sivas congress by the (Milli Mücadele) National Struggle movement, which gained strength in Anatolia after the Erzurum congress, compelled the Istanbul government to hold elections as soon as possible and an election atmosphere was entered on October 22, 1919.¹⁰ Due to the occupation of many parts of the country, elections could be held in 15 provinces, 35 annexed provinces and 16 independent provinces. As a result of the elections, many candidates determined by the (Temsil Heyeti) Representation Committee entered the parliament as MPs¹¹

2- Dissolution of the Last Ottoman Mebusan Assembly (MP) and the fate of the parliamentarians

The parliament, which convened in the capital Istanbul after each election, convened here again under the shadow of many controversial debates. One of the most important arguments was

⁵ Fevzi Demir (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İmge Kitabevi, Ankara, p.298-326.

⁶ Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mondros-mutarekesi> (06.09.2023).

⁷ Tarık Zafer Tunaya(1989), *Türkiye'de Siyasi Partiler III*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul. p.169.; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (Minutes of the Ottoman Assembly of Mebusan), 21 Kanunuevvel 1334, p.363-364.; İkdâm, 22 Kanun-i sani, 1334, p.1.; Sabah, 22 Kanun-i sani, 1334, p.1.

⁸ On January 02, 1919, it was decided to make peace within four months and to publish it in the official gazette. See; *BOA (State Archives Presidency Ottoman Archives)*, HR.SYS. 2461/68.

⁹ İhsan Güneş (2017), *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.3-7.; Sina Akşin, (1976), *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınları, İstanbul, p.442-443.

¹⁰ Taha Niyazi Karaca (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK, Ankara, p.97-177.

¹¹ Karaca (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, p. 292-294.

Mustafa Kemal's claim that the Assembly should convene in Anatolia, otherwise it would be open to British intervention. Apart from this, Ali Rıza Pasha, who was at the head of the Istanbul government, also accepted this view, but the government did not realize it. In the end, many of the deputies who went to the parliament to be opened in Istanbul went knowing that they would be arrested. Some of them claimed that the British would not dare to do so. As a result, the general opinion was that the parliament should be opened in Istanbul.¹²

After it was decided to convene in Istanbul, the parliament of 164 deputies, including Mustafa Kemal, was opened on January 12, 1920. In the parliament, the nationalists started to work on establishing a group that they had decided on in the mainland. This group, founded by the members of "Müdafaa-i Hukuk", was called "Felah-ı Vatan". The most important aim of this group was to work in line with the decisions of the Erzurum and Sivas Congress. In this direction, they especially ensured that the document named "Misak-ı Milli" or "Ahd-i Milli" was accepted and published by the parliament on February 17. This nationalist group also declared that they would not accept any peace program other than the Misak-ı Milli.¹³

The last Ottoman Parliament thus responded to those who wanted to share their lands with the "Misak-ı milli" decisions. The effect of this response led to the decision of the Entente states to occupy Istanbul. On March 5, 1920, this situation was discussed in London and the excuses for the occupation were tried to be put forward. Subsequently, the occupation of Istanbul began on March 15-16. Many buildings were seized and weapons were placed at important points in the city.¹⁴

This occupation is interpreted in the sources as an intensification of an already existing occupation and characterized as a coup d'état. Many state institutions were raided and people were arrested. The most important and grave situation was that many politicians, journalists and other nationalists were taken from their beds and arrested. In addition, the British said that this coup was not against them and aimed to change the government. Salih Pasha, who was in charge at the time, anticipated that Damat Ferit would later form the government and considered it patriotic to stay in power, but later he could not stand it and had to resign.¹⁵

One of the main objectives of the coup carried out by the British was the elimination of the Parliament. In this direction, they raided the Assembly on March 16, 1920 and arrested some of the parliamentarians. Rauf Bey was also among these parliamentarians. Thus, the occupation directly targeted Turkish democracy and the Meclis-i Mebusan (Ottoman Parliament) suspended its session on March 18, both in protest and out of security concerns. Later, on April 11, the Sultan completely closed the Assembly. Apart from the MPs who were arrested and sent into exile, many deputies began to flee to Anatolia after Damat Ferit formed the government.¹⁶

Even before the Parliament was raided, the British began unlawful arrests in order to weaken the Turkish bureaucracy. Among the first arrests were Ziya Gökalp, MP for Akdağ Madeni, Hüseyin Cahit, MP for Istanbul, Süleyman Sudi, MP for Lazistan and Hüseyin Tosun, MP for

¹² Bilal Şimşir (1985), *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, İstanbul, p.147-151

¹³ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, p.93-95.; *Osmanlı Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 17 Şubat 1920, V:2, p.143-146.; *Vatan*, 17 Şubat 1920, p.1.

¹⁴ Mithat Atabay (2015), *Türk Demokrasi Tarihi*, Paradigma Yayınları, Edirne, p.81-82.

¹⁵ Sina Akşin (2001), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık Ankara, p.134-135.

¹⁶ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, s.95-96.; Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, p.135-137.

Karasi. In addition to these, many other bureaucrats in senior bureaucratic positions were also arrested and sent to the "Bekiraga Company", the famous exile and prison of that period.¹⁷

When the parliament was raided, the arrested deputies were sent to Malta on a ship named "Benbo". Each of them was given an exile number. Some of these deputies are as follows: Rauf Bey (Sivas), Hüseyin Cahit (Istanbul), Hasan Fehmi Bey (Sinop), Fazıl Berki Bey (Çankırı), Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Sâlâh Cimnoz (Istanbul), Mehmet Sabri Bey (Saruhan), Süleyman Sudi Bey (Lazistan), Ubeydullah Efendi (İzmir), Rıza Hamit Bey (Bursa), Ali Cenani Bey (Antep), Hacı Abdil Bey (Speaker of the Assembly), Halil Bey (Menteşe), Celal Nuri Bey (Gallipoli), Mustafa Vasıf Bey (Sivas), Mehmet Şeref Bey (Edirne), Ahmet Faik Bey (Edirne), etc. The number of those deported to Malta together with the parliamentarians was 147, some of whom managed to escape afterwards.¹⁸

3- New Parliamentary Elections and Opening of the Grand National Assembly (BMM)

Upon the dissolution of the last Ottoman Assembly, which held its last session on March 18, 1920 and had a very short life after the British occupation of Istanbul, Mustafa Kemal Pasha thought that a new constituent assembly should be convened in Ankara with the participation of the people. Accordingly, he issued a circular on March 19, 1920, calling for elections to be held in Anatolia as soon as possible and for the opening of a parliament that would save "the integrity of the homeland and the freedom of the nation" with the participation of the people and make decisions on behalf of the nation.¹⁹

In this communiqué on the elections on behalf of the " Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ", it was decided to convene a parliament with extraordinary powers in Ankara to replace the Parliament, which had been disbanded by the occupation forces. In order to implement this decision, Mustafa Kemal Pasha notified the provinces, independent provinces and corps commands. According to this Five deputies would be elected from each province, regardless of the population. The deputies of the disbanded Last Mebusan Assembly could also come to Ankara and serve as deputies. In order to implement the elections quickly, there will be no second electoral election. Instead, similar to the 1877 elections, a group consisting of previously elected second electors, members of the administrative and municipal councils, and members of the Mudafaa-i Hukuk would elect the deputies.²⁰ The elections would be based on sanjaks and the highest local administrator of each region would be responsible for the elections. In the light of these articles, it was requested that the elections be held within 15 days at the latest on the basis of secret ballot and open counting and that the deputies elected on the basis of absolute majority should reach Ankara as soon as possible.²¹ In this way, Mustafa Kemal Pasha expressed that the existing problem of independence could be solved by a constituent assembly to be convened in Ankara with the participation of the people.²²

With the arrival of the election directive to the relevant units of the country, the election work had begun. Approximately 13 days after the circular (March 19, 1920), MPs elected from Sivas,

¹⁷ Mehmet Akif Bal (2022), "İşgalcilerin Milli Mücadele'yi Kadrosuz Bırakma Çabası: Malta Sürgünleri (1919-1921)" *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132/261, p.340-341.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, "Malta Sürgünleri" *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/malta-surgunleri/> (09.06.22023)

¹⁹ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, p.109-114.

²⁰ İhsan Köse (2002) "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılması", *Türkler*, V:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. p.38-39.; Erol Tuncer (2002), *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, TESAV, Ankara, p.27-28

²¹ Mustafa Kemal Atatürk (2011), *Nutuk*, Berikan, Ankara, p.300.

²² Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, p.111.

Kayseri, Kastamonu, Yozgat and Tokat started to leave for Ankara.²³ Subsequently, elections were held in most of the country in accordance with the circular. During this period, elections could not be held in some constituencies due to some reasons. In regions such as Gallipoli, Kırk Kilise and Tekfurdağı, elections could not be held due to occupation. In contrast to these regions, representatives from occupied regions such as Adana, Mersin, Kozan, Cebelbereket, Kars, Ardahan and Batum participated in the parliament. During this election period, which was characterized by extraordinary circumstances, a total of 66 MPs were elected from 66 livas.²⁴

Before the opening of the Assembly in Ankara, a place where it could carry out its activities was sought. As a result, a building that had been built as the Committee of Union and Progress Club was chosen for the assembly's convening activities. In this building, the parliament was inaugurated at 13.45 on Friday, April 23, 1920, with the participation of 115 elected members who had arrived in Ankara (Previously, the opening of the parliament was planned to be held on April 2. However, in order to make this day more sacred, the inauguration was held the following day).²⁵ Former Director of Education, Sinop Mebusu Şerif Bey, who had attended the first session of the Assembly as the oldest member, presided. In his first speech, he referred to the assembly as the "Grand National Assembly". The next day, on April 24, Mustafa Kemal Pasha was elected by the assembly as the president of the parliament.²⁶

This parliament, which was inaugurated only 12 days after the official closure of the last Ottoman Parliament, contains unprecedented features and shows how the Turkish people are committed to the National Struggle and democracy under the leadership of Mustafa Kemal. The First Grand National Assembly, with the title of "Constituent Assembly", led to the establishment of the Republic of Turkey and began to exercise the right to govern on behalf of the Turkish people.²⁷

4- Former Ottoman MPs who were able to join the Grand National Assembly and the problems they faced in reaching Ankara.

Elections continued in many places even after the opening of the Grand National Assembly. Some constituencies were able to complete their work very late due to the extraordinary circumstances of the country. Some MPs resigned after their election, refusing to accept office, while others were deemed to have resigned due to absenteeism. Along with the elected MPs, former Istanbul Ottoman MPs who were able to come to Ankara also participated in the work. As of June 2, the former deputies who entered the parliament were presented to the parliament from time to time, and after October, the decision on the participation of the deputies from the Istanbul Assembly of Deputies in the Grand National Assembly was abolished. However, this decision did not cover the MPs imprisoned in Malta since they were already considered as MPs.²⁸

In line with these decisions, 349 deputies elected from the electoral districts, 88 deputies from the last Ottoman parliament who were able to participate in the last Ottoman parliament, and 88 deputies from the Maltese exile and those who resigned from the parliament started to work with

²³ Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, p.116.

²⁴ Ahmet Demirel (2014), *İlk Meclis'in Vekilleri*, İletişim Yayınları, second edition, İstanbul, p.79-98.

²⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu (1960), Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri". *BELLETTEN*, 25, p.647.

²⁶ *Birinci Büyük Millet Meclisi* (1999), TBMM Basımevi, Ankara, p.14-15

²⁷ Mustafa Küçük (2002), "Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı", *Türkler*, V:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. p.15.

²⁸ Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, p.75-77.

a capacity of 403 deputies. According to these numbers, the remaining deputies from the Ottoman parliament, which is the subject of this study, are indicated in the table below:²⁹

Table 1: Members of Parliament from the Ottoman Mebusan Assembly

Constituency	Members of Parliaments	Constituency	Members of Parliaments
Amasya	Bekir Sami Bey Ömer Lütfi Bey	Karesi	Hacim Muhittin Bey
Ankara	Hacı Atıf Bey Hilmi Bey Ömer Mümtaz Bey Rüstem Bey	Kastamonu	Besim Bey Dr. Suad Bey Yusuf Kemal Bey
Antalya	Hamdullah Suphi Bey	Kayseri	Ahmed Hilmi Bey Rifat Bey
Aydın	Cami Bey Emin Efendi	Kırşehir	Rıza Bey
Bitlis	Resul Bey Sadullah Bey	Konya	Hacı Bekir Efendi Kâzım Hüsnü Bey Memed Vehbi Efendi Musa Kâzım Efendi Ömer Vehbi Efendi
Bolu	Cevad Abbas Bey Tunalı Hilmi Bey	Kütahya	Haydar Bey Ragıp Bey
Bursa	Hasan Fehmi Bey Osman Nuri Bey	Lazistan	Osman Bey
Canik	Emin Bey	Malatya	Feyzi Efendi
Çorum	İsmet Bey	Maraş	Tahsin Bey
Dersim	Hasan Hayri Bey	Mardin	MitatBey
Elaziz	Muhittin Bey Mustafa Şükrü Efendi	Muş	Osman Kadri Bey
Ergani	Kadri Bey Rüştü Bey	Niğde	Ata Bey
Erzurum	Celâlettin Arif Bey Hüseyin Avni Bey Süleyman Necati Bey Zihni Bey	Oltu	Rüstem Bey Yasin Bey
Eskişehir	Abdullah Azmi Efendi Hacı Veli Efendi	Saruhan	İbrahim Süreyya Bey Mahmut Celâl Bey Raşid Bey

²⁹ Fahri Çoker (1994), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, V:1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, p.39-989-992. (According to this source, the number of deputies who came to Ankara from the Ottoman parliament was determined as 78, as some of the deputies could not be counted as deputies in the Grand National Assembly for different reasons).

The Problems Experienced by the Last Ottoman Parliamentarians Who Were Able To Join the Grand National Assembly in the First Term in Terms of Reaching the Parliament

Genç	Celal Bey	Siird	Halil Hulki Efendi
Hakkâri	Mazhar Müflid Bey	Sinop	Dr. Rıza Nur Bey
İçel	Ali Rıza Efendi	Sivas	Hüseyin Rauf Bev Vasıf Bey Ziya Bey
İstanbul	Ahmed Ferid Bey Ahmed Muhtar Bey Dr. Adnan Bey	Siverek	Bekir Sıtkı Bey
İzmir	Refet Bey (Paşa) Yunus Nadi Bey	Trabzon	Ali Şükrü Bey Hüsrev Bey
İzmit	Sırrı Bey	Van	Hakkı Bey Haydar Bey
Kangırı	Behçet Bey Tevfik Efendi	Yozgad	Bahri Bey İsmail Fazıl Paşa
Karahisarısahib	Mustafa Hulusi Efendi Ömer Lütfi Bey		

As can be seen from the table above, 20% of the members of parliament were from Istanbul.³⁰ With those who came from Istanbul, both the last heroic deed of the last Ottoman parliament was confirmed and the Turkish democratic life continued uninterrupted. Many of these deputies lived a life of exile, were imprisoned in Bekiraga Ward and exiled to Malta. Some of them fled to Anatolia before the British raid and took part in the National Struggle. Some of them hid in Istanbul and the surrounding regions and came to Ankara from time to time in different ways and forms and continued to serve as MPs. In addition, those who were imprisoned in Malta and could not escape were also considered as deputies by the parliament. Most of them suffered a lot of hardship in order to achieve the liberation of the homeland in a heroic way and to achieve this with the people through the National Struggle. Their struggle to come to Ankara from Istanbul was very complicated.

Former MPs who were able to escape from Istanbul through certain means were occasionally included in the Grand National Assembly and were presented. After a certain period of time, this process was discontinued. During this period, the stories of their journey from Istanbul to Ankara were especially included in the memoirs. During this period, some deputies could not escape from Istanbul and were exiled to Malta. Ali Cenani Bey, MP for Antep, and Hacı İlyas Sami Efendi could not pass to Ankara because they were captured. The exile to Malta and the transition to Ankara took place at the same time. It was stated that during the days of escape to Ankara, some deputies were forcibly taken from their bedrooms, Celalettin Arif Bey İsmail Fazıl Pasha and some other deputies hid from the British raid and spent the night around İzmit. Cami and Adnan Bey, also former MPs, had to spend the night

³⁰ Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri*, p.161.

in Gebze. Sivas MP Sami Bey and Antalya MP Hamdullah Suphi were able to reach Ankara on April 8, saving their lives.³¹

In the memoirs of some deputies, the difficulties and dangers of reaching Ankara are described even more clearly. Ahmet Hilmi Bey, a deputy in the last Ottoman parliament, tells in detail the story of how he and his friends traveled from Kuzguncuk to Ankara. While hiding in Kuzguncuk, he and his friends plan how they can cross to Anatolia. Accordingly, they think that there are very strict controls on trains and ferries. Finally, they decided that it would be easier to take the ferry over Mudanya. They first met with Abdullah Nuri Bey, the director of documents at the administration of sea routes. He informed them that the ferry captain would hide them during the British controls. Ahmet Hilmi Bey then found the ferry departing from the Tophane dock. Together with Ahmet Rifat Bey, MP for Kayseri, Nurullah Bey, Bahri Bey, MP for Yozgat, and Mustafa Bey, MP for Elaziz, they set off on this ferry.

The ferry stopped when it came near the Maiden's Tower (Kızkulesi). The British checked the ship but could not find the MPs. The ferry also raised a yellow flag and continued on its way. When they arrived in Mudanya, the MPs wanted to board the train after the police control. The police commissioner in charge there refused to let them board the train and said that he would give them permission if approval was received from Ankara. The parliamentarians stayed there that night and after the permission was granted, they left for Bursa by train. Here they met with Rasim Bey, MP for Sivas and Hasan Fehmi Bey, MP for Gümüşhane. Having regained their freedom, they soon went to Ankara and began to fulfill their duties.³²

The Ottoman parliamentarians thus tried to escape secretly and reach Ankara. At many points the British were acting as outposts to catch them. Those who could not escape were captured and exiled to Malta. Thus, the MPs were divided between Ankara and Malta. In the early days, approximately 69 parliamentarians were able to come to Ankara and join the BMM. Eleven of them, including Ali Çetinkaya, Ahmet Faik, Mehmet Şeref, Ali Cenani, Celal Nuri, Cemal Pasha, Hasan Tahsin Hacı İlyas Sami and Rauf Orbay were captured and taken to Malta.³³

Those who could escape from Istanbul without being captured were gradually brought back and presented in the parliament. This practice, which was stopped after a certain period of time, was not stopped for the deputies in Malta and these former deputies were considered as deputies even if they could not come. Even proposals were made in the parliament to provide them with a salary.³⁴ The liberation process was a bit long and bureaucratic for the people there. Anticipating that this might be the case, Mustafa Kemal devised a plan two months in advance and decided to arrest the foreign officers in Anatolia. This step would later be used in a possible prisoner exchange.³⁵

This retaliation raised the hopes of the prisoners in Malta to be freed. From time to time, some exiles were released and sometimes there were cases of desertion. Apart from these, the fact that the British wanted to save their own prisoners and that they could not fully accuse the Turkish prisoners made a prisoner exchange agreement with the BMM obligatory. In such an environment, it was decided to exchange prisoners after the negotiations between British High Commissioner Rumbold and Hamit Bey on October 01, 1921. Subsequently, it was decided to

³¹ Bilal N. Şimşir (1985), *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, Ankara, p. 188-190.

³² Ahmet Hilmi Kalaç (1960), *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, p.171-173.; Hurşit Çalika (1992), *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, İstanbul.

³³ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, p.190-192.

³⁴ Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, p.68.; Mehmet Akif Bal (2007), *Sürgün Tükler*, Gahura Kitabevi, İstanbul, p.55.

³⁵ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, p.175.

bring all Turkish prisoners to Inebolu.³⁶ On October 25, Rauf Orbay stated that he understood the moments of the surrender of the Turks in Malta with a communiqué. According to him:

"The next day, October 1, 1921, we were made ready to move at any moment until the evening with the notification made. It seems that the movement will only take place tomorrow. The British would not be so disorganized. On Sunday, October 2, Gat, the commander of the camp, informed us in the morning through Hüseyin Kadri Bey that our movement had been delayed "because we were waiting for a telegram from Anatolia to inform us when and to which pier the British prisoners would arrive". Here is another British inconvenience. We prepared for our departure, we packed our belongings, the restaurant was dismantled, the accounts were settled, and everyone was eagerly awaiting our departure, but what is this treatment but torture?"³⁷

According to Rauf Orbay, it is understood that the British dragged the matter out for the sake of guarantee. But in the end, 48 exiles were met by Mustafa Kemal Pasha in Inebolu and taken to Ankara.³⁸ Thus, the MPs who were in exile in Malta also reached Ankara. Thus, the number of deputies of the Assembly increased from time to time and finally, this practice ended when Cafer Tayyar Pasha³⁹, the deputy of Edirne, who had been a prisoner in Greece, joined the Assembly on April 11, 1923.



5- Conclusion

Throughout its history, the Turkish Parliament has experienced many coups, memorandums and closures. However, there has never been such a tyrannical intervention in both Turkish independence and democracy as the British occupation of Istanbul. The majority of the last Ottoman Parliament was composed of patriots who supported the national struggle. Their decision that the homeland could not be shared forced the Entente powers to use force in many parts of the country.

The acceleration of the occupation of Istanbul, the raid on the parliament, the arrest of Turkist bureaucrats and deputies were the most important consequences of this. Those who were able to escape the British pressure quickly moved to Ankara and participated in the National Struggle. The British were able to arrest more than 140 Turkish intellectuals. Among them were 11-12 members of parliament. On the other hand, 60-odd deputies were able to move from Istanbul to Ankara.

In fact, both the Turkish national struggle and democracy were more successful than this repression. Both the national struggle became more organized and legitimate with the opening of the parliament in the mainland and people started to unite more as a result of this pressure. If Rauf Orbay had listened to Mustafa Kemal Pasha beforehand, these arrests might have been less. Because he had predicted that the parliament could not function in Istanbul and that patriotic deputies would be arrested. Nevertheless, Rauf Orbay's not being afraid of the British was recorded in history as a heroic act.

³⁶ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, p.392-395.

³⁷ Rauf Orbay (1993), *Cehennem Değirmeni 2*, Emre Yayınları, İstanbul, p. 49.

³⁸ Bilal N. Şimşir, "Malta Sürgünleri" *Atatürk Ansiklopedisi*,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/malta-surgunleri/> (09.06.2023)

³⁹ Derya Genç Acar, "Cafer Tayyar Eğilmez (1878-1958)" *Atatürk Ansiklopedisi*,
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cafer-tayyar-egilmez-1887-1958/> (15.07.2023)

As a result, the last deputies of the Ottoman Empire were divided between the island of Malta and Ankara. Those who were able to escape were able to come to Ankara by overcoming difficult controls. Those who remained in Malta were rescued with the exchange of officers who were arrested by Mustafa Kemal Pasha's foresight. This is how the National Struggle gained momentum and strength. The foundations of the new state were laid and Ankara was seen as a more serious power by international organizations and states.

Bibliography

1- Official sources and archival documents

Birinci Büyük Millet Meclisi (1999), TBMM Basımevi, Ankara.

BOA (State Archives Presidency Ottoman Archives), HR.SYS. 2461/68.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (Minutes of the Ottoman Assembly of Mebusan).

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı I (2013), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (Proj. Dir.) Uğur Ünal, İstanbul.

2- Newspapers

İkdam

Sabah

Vatan

3- Articles, books and book chapters

Atatürk, Mustafa Kemal (2011), *Nutuk*, Berikan, Ankara.

Akşin, Sina (1976), *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Cem Yayınları, İstanbul.

----- (2001), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık Ankara.

----- (2012), "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi*, Prepared by Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratov, Milliyet Yayınları, İstanbul

Atabay, Mithat (2015), *Türk Demokrasi Tarihi*, Paradigma Yayınları, Edirne.

Bal, Mehmet Akif (2022), "İşgalcilerin Milli Mücadele'yi Kadrosuz Bırakma Çabası: Malta Sürgünleri (1919-1921)" *Türk Dünyası Araştırmaları*, 132/261, p.327-368.

Bıyıklıoğlu, Tefik (1960), "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri". *BELLETTEN*, 25, p.637-664.

Çalıka, Hurşit (1992), *Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul.

Çoker, Fahri (1994), *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*, V.1, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Demir, Fevzi (2007), *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi ve Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İmge Kitabevi, Ankara.

Demirel, Ahmet (2014), *İlk Meclis'in Vekilleri*, İletişim Yayınları, second edition, İstanbul.

Eraslan, Cezmi; Olgun, Kenan (2006), *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul.

Genç Acar, Derya, “Cafer Tayyar Eğilmez (1878-1958)” *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cafer-tayyar-egilmez-1887-1958/> (15.07.2023)

Güneş, İhsan (2017), *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kalaç, Ahmet Hilmi (1960), *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa.

Karaca, Taha Niyazi (2004), *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK, Ankara.

Köse, İhsan (2002) “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılması”, *Türkler*, V:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, p.33-48.

Küçük, Mustafa (2002), “Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, V:16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, p.8-32.

Orbay, Rauf (1993), *Cehennem Değirmeni 2*, Emre Yayınları, İstanbul.

Öztürk, Cemil, "Mondros Mütarekesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mondros-mutarekesi> (06.09.2023).

Şimşir, Bilal N. (1985), *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, Ankara.

-----“Malta Sürgünleri” *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/malta-surgunleri/> (09.06.2023)

Tuna, Ozan (2014), “Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması” *OTAM*, 36, Güz, p,201-227.

Tunaya, Tarık Zafer (1989), *Türkiye'de Siyasi Partiler III*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tuncer, Erol (2002), *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*, TESAV, Ankara.



HISTORY STUDIES


INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

1923 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE TÜRK KADINI

Turkish Women in the Turkey Economic Congress of 1923

Dr. Ayşe BEDİR 
Türk Tarih Kurumu
a.bedir34@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 18.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 18.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1345939

Atf – Citation:

Ayşe Bedir, “1923 Türkiye İktisat Kongresi’nde Türk Kadını”,
History Studies History Studies, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı,
Ekim 2023, s. 187-202.



1923 TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ'NDE TÜRK KADINI

Turkish Women in the Turkey Economic Congress of 1923

Ayşe Bedir*

Öz

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde, yeni devletin ekonomi politikalarını tartışmak ve dünya kamuoyuna tam bağımsız bir Türkiye mesajını vermek üzere 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de ilk Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu çalışmanın konusu, *İktisat Esaslarımız* adlı doküman üzerinden Türk kadınının Türkiye İktisat Kongresi'ndeki yerini araştırmaktadır. Çalışmanın amacı, kongrede kadının nasıl ve ne şekilde yer aldığını ne ölçüde temsil edildiğini ve kongre kararları üzerinden yeni Türk Devleti'nde kadının iktisadi hayattaki yerini, iktisadi politikalarda kadına biçilen rolü dolayısıyla da kurucu kadronun düşünce dünyasında kadının yerini tespit etmektir. Araştırma, 1923 tarihli ilk İktisat Kongresi'nde Türk kadını konusuyla sınırlanmıştır. Bu çalışma, kongrede ve yeni devletin iktisadi hayatında Türk kadınının yerini *İktisat Esaslarımız* üzerinden tarihsel kritik bir yaklaşımla nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metoduyla ele alması bakımından alan yazınına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Kongre konuşmaları ve kararlarıyla ilgili içerikler, mesleki temsil esasına göre bütün iktisat birimlerini kapsayacak şekilde, cinsiyet ayrımı gözötilmeden, kadın-erkek bütün fertlere hitaben halkçı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ana doküman yanında konuyla ilgili literatür, dönemin süreli yayımları, resmi yayınlar ve arşiv belgeleri bu çalışmanın kaynakları arasındadır.

Anahtar kelimeler: Türk kadını, Türkiye iktisat kongresi, iktisat esaslarımız, nitel araştırma, doküman analizi.

Abstract

During the period when the Lausanne Conference was interrupted, the first Turkey Economic Congress convened in Izmir between February 17- March 4, 1923, to discuss the fiscal policies of the new state and to give a message of fully independent Turkey to the world public. The topic of this study investigates the position of Turkish women in the Turkey Economic Congress through the document entitled "*İktisat Esaslarımız*" (Our Principles of Economics). This study aims to determine how and in what manner women took place in the congress, to identify to what extent women represented, and to ascertain the position of women in the economic life of the new Turkish state through the resolutions of the congress and to define the role assigned to women in fiscal policies, thereby specifying the place of women in the intellectual world of the founding cadre. This research is limited to the topic of Turkish women in the first Economic Congress of 1923. This study aims to contribute to the literature by addressing the position of Turkish women in the congress and the economic life of the new state through the technique of document analysis from the qualitative research methods with a historical-critical approach as a means of "Our Principles of Economics". The contents of the congress speeches and resolutions were approached with a populist perspective, addressing both men and women without gender discrimination and covering all economic units based on professional representation principles. In addition to the main document concerned literature, periodicals of the era, official publications, and archival sources are among the resources of this study.

Keywords: Turkish women, Turkey economic congress, our principles of economics, qualitative research, document analysis.

*Dr., Türk Tarih Kurumu, Ankara/TÜRKİYE, a.bedir34@gmail.com ORCID: 0000-0003-0443-4570.

Giriş

11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türk İstiklal Harbinin fiili safhası tamamlanmış, barış görüşmeleri hazırlıkları başlamış ve 20 Kasım 1922'de Lozan Konferansı açılmıştır. Musul, Karaağaç, kapitülasyonlar, borçlar ve mali sebeplerden kaynaklanan meselelerdeki fikir ayrılıklarından dolayı Konferans 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır.¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresi açış konuşmasında, "Siyasî ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle tetvîç edilemezse semere, netice pâyidar olamaz."² belirttiği üzere Ankara Hükümeti, milli iradeyi esas alan kayıtsız şartsız tam bağımsız bir Türk Devletinin kuruluşu hedefiyle milli birlik ve beraberlik ruhu içinde Millî Mücadelenin zaferle neticelenmesinin akabinde bu askeri başarıları tamamlayacak tam bağımsızlık ideali için siyasi ve diplomatik hamlelere yönelmiştir. Barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, hem yeni kurulacak devletin iktisat politikalarını tartışmak, yeni devletin ekonomi siyasetini belirlemek hem de dünya kamuoyuna askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda tam bağımsız bir Türkiye mesajını vermek üzere 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi düzenlenmiştir.³

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde kamusal alanda görünür olmaya başlayan, Birinci Cihan Harbi'nde ve Kurtuluş Savaşı'nda ordunun yaşam membalarını işleten, seferberlik nedeniyle erkeğin boşalttığı her alanda sivil hayatın çarklarını döndüren Türk kadını, yeni kurulan Türk Devleti'nde ve iktisadi hayatında da varlığını göstermiştir. Milli varlığımızı korumak hem kendi sınırlarımız içinde hem de cihan devletleri arasında hür ve güçlü bir Türkiye için kadın ve erkekten mürekkep içtimai heyetin, hayatın her sahasında arzulanan milli hedefleri gerçekleştirmek üzere milli birlik ve beraberlik ruhu içinde hareket etmesi gereklidir. Bu düsturla Türk kadını da Türkiye İktisat Kongresi'ndeki yerini almıştır.

1. Konu, Amaç, Sınırlılık, Kaynaklar, Metot

Çalışma, doküman analizi yöntemiyle Türkiye İktisat Kongresi'nde Türk kadınının yerini *İktisat Esaslarımız* adlı doküman üzerinden araştırmaktadır. Çalışma, açılış ve kapanış konuşmalarında, kongre esaslarında, Misak-ı İktisadi kararlarında yeni Türk Devleti'nde kadının iktisadi hayattaki yerini, kadının kongredeki temsiliyetini, belirlenen iktisadi politikalarda kadına biçilen rolü dolayısıyla da kurucu kadronun zihin dünyasında kadının yerini tespit etmek amacını taşımaktadır. Kongreyle ilgili şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte kadının erken Cumhuriyet döneminde iktisadi hayattaki yerini, tarihsel kritik bir yaklaşımla nitel

¹ Temuçin Faik Ertan, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Ed. T. F. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 135-151.

² *İktisat Esaslarımız*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1339, s. 60; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.107.

³ Ertan, "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na", s. 144.

araştırma⁴ yöntemlerinden doküman analizi⁵ tekniğiyle ele alan bir çalışma yapılmadığı görülmüştür; çalışma metot bakımından alan yazına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

⁴ Nitel araştırma kavramının, kendisinin çatı bir kavram olması ve bu çatı altında bulunabilecek pek çok kavramın farklı disiplinle bağlantılı olmasından dolayı kavramın genel geçer bir tarifini yapmak zordur. Bu zorluğuna rağmen bir tanımlama yapmak gerekirse sosyal olay ve olguları ilintili oldukları çevre içerisinde araştırıp anlamayı, gözlem, görüşme, doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerini kullanarak, olay ve olguların bütüncül bir anlayışla ortaya konarak elde edilen verilerden hareketle bir model oluşturma başka bir deyişle bir teori ortaya koymayı hedefleyen bir araştırma yaklaşımıdır. Kavramın tanımı için bk. Ali Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Önemi”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C. 23, S. 112, 1999, s. 9-10; Nitel araştırma, sosyal ya da insani bir probleme atfedilen bireyler ya da grupları keşif ve anlama aracıdır. Süreç, sorunun belirlenmesi, veri toplama, özelden genel temalara doğru ilerleyen tümevarımcı bir yöntemle verilerin analizi, araştırmacının veriyi anlamlandırma aşamalarından oluşur. Nitel araştırma sürecinin detayları için bk. John W. Creswell, *Research Design Qualitative Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 3. Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2009; Araştırmaya konu olan sosyal olay ve olgunun içinde geliştiği çevrede/ortamda incelenmesi, araştırmacının, araştırma süreci içindeki aktif katılımı, süreç dahil olan katılımcıların deneyim ve algılarının tespiti, her değişkenin kendisiyle ilgili diğer değişkenlerle bağlantılı olduğu dolayısıyla toplanan bilgilerin bütünlüğü, olay ve olguların değişken yapısından hareketle araştırma süresince kullanılan veri toplama tekniklerinin ve araştırma örnekleminin kapsamının değişebileceği başka bir ifadeyle araştırma deseninin değişebileceği ve düzenlenebileceği düşüncesiyle desende esneklik, elde edilen verilerden hareketle sorunsala ilişkin parçadan bütüne doğru teori geliştirme süreci genel hatlarıyla nitel araştırma yönteminin özelliklerini tanımlar. Yıldırım, yöntemin bahsedilen bu özelliklerini “doğal ortama duyarlılık, araştırmacının katılımcı rolü, bütüncül yaklaşım, algıların ortaya konması, araştırma deseninde esneklik, tümevarıma dayalı analiz” olmak üzere detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Nitel araştırma yönteminin özellikleri için bk. Yıldırım, *agm*, s. 11-14.

⁵ Nitel yöntemde veriler gözlem, görüşme, doküman analizi gibi tekniklerle toplanır. Bu teknikler genel olarak birbirlerini tamamlamak üzere (farklı tekniklerin kombinasyonu [triangulation]) kullanılabilir. Tarih araştırmalarında ise dokümanların kullanımı oldukça yaygındır. John Scott, belirli bir sorun çerçevesinde sosyal ve tarihi araştırmalarda dokümanların kullanımını, yazılı metinde gömülü merkezi role sahip bir olgu olarak ele alır ve devlete ait belgeleri, günlükleri, gazeteleri içeren bu belgelerin daha çok profesyonel tarihçiler tarafından buna karşılık anket ve görüşme tekniklerinin ise sosyologlar tarafından kullanıldığını ifade eder. John Scott, *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*, Polity Press, UK, 1990, s.1.5, 27; Gary McCulloch, *Documentary Research in Education, History and the Social Sciences*, RoutledgeFalmer Taylor & Francis Group, London and New York, 2005, 4, 25; Mogalakwe ise Karl Marx ve Emile Durkheim gibi klasik sosyal teorisyenler tarafından yaygın olarak kullanılan doküman araştırmalarının yeni olmamasına rağmen belgesel kaynakların ana akım sosyal araştırmalarda kullanımının çok popüler olmadığını belirtmektedir. Bk. Monageng Mogalakwe, “The Use of Documentary Research Methods in Social Research”, *African Sociological Review* C. 10, S.1, 2006, s. 224; Doküman analizi kavram olarak basılı ve elektronik ortamdaki malzemenin işlenmesiyle ilgili çeşitli aşamaları içeren sistematik bir süreci ifade eder. Glenn A. Bowen, “Document Analysis as a Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*, C. 9, S.2, 2009, s. 27, doi.org/10.3316/QRJ0902027, (E.T. 26.05.2023); Dokümanın/ belgenin inşası ve inşa sürecinin kimin eliyle gerçekleştiği ve bu failin kimliği ve yapıp ettikleri, yetiştiği dönem ve koşullar da analiz sürecini etkileyen unsurlardır. McCulloch da bu ürünlerin, sosyal ve tarihi bir çıktı olduklarının göz önünde bulundurulmadan incelenmesinin analiz sürecinin eksik kalmasına neden olabileceğini, yine aynı nedenle belgeleri çalışırken yazar/larına referansla çalışılması gerektiğini hatırlatır. McCulloch, *agm*, s. 5; Nitel bir araştırmaya kaynaklık edecek doküman çeşitleri özelliklerine, temin edildikleri ortama, şahsa mı yoksa bir kuruma mı ait olup olmadıklarına, birinci elden (ana) ya da ikinci elden yazılıp yazılmadıklarına göre kategorize edilmiştir. Özelliklerine göre dokümanlar yazılı, görsel, sesli, işitsel-görsel belgeler olarak sınıflandırılmıştır: kitap, dergi, metin, günlük, rapor, ansiklopedi, sözlük gibi yazılı bilgi ve belgeler; fotoğraf, harita, afiş gibi görsel materyaller; ses kaydı, radyo yayını gibi sesli belgeler; video, sinema, televizyon gibi işitsel-görsel belgeler. Temin edildikleri ortama göre dokümanlar yazılı, filmsel, bilgisayar ortamı, taşınabilir manyetik ortam belgeleri olarak sınıflandırılmıştır. Günlük, anı, mektup, otobiyografi, fotoğraf, video, film gibi koleksiyon materyaller şahsi belgelere; resmi kurum ve özel kuruluşların kendi içinde ve kurumlar arası yazışmaları, hukuki metinler (kanun, yönetmelik), gazeteler, bir eğitim kurumuna ait belgeler, sağlık kuruluşlarına ait kayıtlar, adli ve cezai iş ve işlemlere ilişkin belgeler, kurumsal faturalar gibi belgeler de kurumsal dokümanlar olarak kategorize edilmiştir. Veri kaynakları/dokümanların yerli ve yabancı literatürde sınıflandırılması için bk. Bilgen Kıral, “Nitel Bir Veri Analizi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S.15, 2020, s. 174-175; Ramazan Sak, İkbâl Tuba Şahin Sak, Çağla Öneren Şendil, Eşref Nas, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4, S.1 2021, s. 230-231; Bu dokümanlar kullanılırken veri kaynaklarının kontrolü, belgenin orijinal ve değiştirilemez olması, inanılır ve güvenilir olması, ilişkili olduğu diğer kaynakların tamamını temsil etmesi, bulguların açık, net ve anlaşılır olması gibi bazı kriterler bakımından test edilmesi gerekir. Bu kriterler dokümanların gerçeklik/otantiklik, kaynağın güvenilirliği, temsil edilebilirliği ve anlaşılabilirliği olarak ifade edilir. Bk. Jashim Uddin Ahmed, “Documentary Research Method: New Dimensions”, *Indus Journal Management & Social Sciences*, C. 4, S. 1, 2010, s. 3-5; Mogalakwe, *agm*, s. 224-228; Nitel metotla doküman analizi yapılırken analiz sürecinde takip edilecek işlem basamakları, farklı



Çalışma, 1923 tarihli İzmir'de düzenlenen ilk Türkiye İktisat Kongresi'nde "Türk kadını" konusuyla sınırlandırılmıştır.

İzmir Anadolu Matbaası'nda tab olunan 1339 tarihli *İktisat Esaslarımız* adlı doküman bu çalışmanın ana kaynağıdır. Ayrıca konuyla ilgili araştırma ve telif eserler, resmi yayınlar, süreli yayınlar bu çalışmanın kaynakları arasındadır.

2. 1923 Türkiye İktisat Kongresi ve İktisat Esaslarımız

İtilâf Devletleri'nin yeni kurulacak Türkiye'de adli ve mali ayrıcalıklarını sürdürme taleplerindeki ısrarlarının başlıca etken olarak Lozan Konferansı⁶ müzakerelerini kesintiye uğrattığı ara dönemde⁷, İzmir'de Osmanlı Bankası depoları olarak kullanılan Aram Hamparsomyan mağazalarının bulunduğu binada⁸, farklı iktisat gruplarını temsilen yurdun dört bir tarafından seçilen 1135 delegenin katılımıyla, uzaklardan katılım sağlayacak üyelerin kongre

araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde kategorize edilmiştir. Bu sınıflandırmalar incelendiğinde araştırmacıların belgeye erişim/veri toplama, belgenin gerçekliğinin kontrolü/orjinallik/otantiklik teyidi, belgenin inceleme, anlamlandırma ve işleme süreci (kodlama, kategoriler belirleme, sınıflandırma) analiz süreci, bulguların/sonuçların güvenilirliğinin teyidi ve araştırmanın sonlandırılması/yazma gibi kriterleri dikkate aldığı görülür. Doküman analizinde izlenecek farklı analiz şemaları için bk. Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis*, 2 Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks, 1994; Juliet Corbin ve Anselm Straus, "4 Strategies for Qualitative Data Analysis", *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 3. Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks, 2015, s. 65; Catherine Welch, "The Archaeology of Business Networks: The Use of Archival Records in Case Study Research", *Journal of Strategic Marketing* C. 8, S. 2, 2000, s. 197-208; David L. Altheide, "Tracking Discourse and Qualitative Media Analysis", *Poetics* C. 27, S. 4, 2000, s. 291-292; Doküman analizi, araştırmacının tarihsel bir bakış kazanarak olayların ve olguların tarihsel kökenlerini anlamasına yardımcı olur, yeni araştırma soruları belirlemesini, ilave araştırma verileri/kaynakları elde etmesini, araştırma konusuyla ilgili değişim ve gelişmeleri takip etmesini, bulguları doğrulama ve başka kaynaklardaki verilerin doğrulamasını sağlar. Yine bu tekniğin zaman yönetimi, örneklemin kapasitesine karar verebilme, dijital ortamdaki verilere erişim kolaylığı ve bu materyalin kullanım kolaylığı, maliyet düşüklüğü, araştırmacıya özgün bir çalışma tarzı, diğer nitel tekniklere nazaran aktif katılımcının tepkiselliğinden uzak oluşu gibi avantajları bulunmaktadır. Bu tekniğin bahsedilen bu işlevleri yanında bazı sınırlılıkları da söz konusudur. Dokümana erişme ve ulaşma zorluğu, erişimi sağlanan bir dokümana çeşitli kısıtlamalardan dolayı tekrar erişim güçlüğü, araştırmacının taraflılığı, dokümanın yanlış seçiciliği, erişimi sağlanan doküman eksik ya da hatalı kaydı, belgenin hazırlanırken standart kriterlere göre standart bir formatta hazırlanmaması ve bu durumun neden olabileceği kodlama zorluğu doküman analizi tekniğinin söz konusu sınırlılıklarıdır. Doküman analizi tekniğinin spesifik kullanımı ve işlevleri, avantaj ve sınırlılıkları için bk. Bowen, *agm*, s. 29-30; Kırıl, *agm*, s. 178-180; Sak, vd., *agm*, s. 237-240; Ahmed, *agm*, s. 10.

⁶ Türkiye'nin uluslararası arenada edineceği yeri şekillendiren Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı erken Cumhuriyet döneminin iktisadi gelişmelerini etkileyen iki faktör olduğu ve bu faktörler arasındaki dönüm noktaları ve yansımaları ile yine dönemin ekonomi politikalarına etki eden sembolik bir anlam taşıyan ilk Türkiye İktisat Kongresi hakkında bk. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9 Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 43,45.

⁷ Mustafa Kemal Paşa Türkiye İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında, askeri zaferden sonra sulhun sağlamamasının nedeninin iktisadi nedenlerden kaynaklandığına "Efendiler, Görülüyor ki, bu kadar katı ve yüksek bir zafer-i askerîden sonra bizi sulha kavuşmaktan men eden esbâb doğrudan doğruya esbâb-ı iktisadîdir, mülâhazat-ı iktisadîyedir. Çünkü bu devlet, bu millet hakimiyet-i iktisadîyesini temin ederse o kadar kuvvetli temel üzerinde yerleşmiş ve teâli etmeye başlamış olacaktır..." sözleriyle işaret etmiştir. Bk. *İktisat Esaslarımız*, s. 64; Lozan'da devletlerin kapitülasyonlar konusundaki taleplerinin kabul edilemeyeceği ve ekonomik bağımsızlığın mutlaka kazanılması gerektiği, bu çerçevede ara dönemde düzenlenen Kongrenin ana gündem maddesini harpten yeni çıkmış Türkiye'nin iktisadi meselelerinin oluşturduğu, halka iktisadi manada yol göstermek, memleketin kalkınması için ekonomik sorunlarının çözümü için kararlar almak üzere Kongrenin düzenlendiği konusunda bk. A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s.11-12; Lozan görüşmelerinde iktisadi ve mali meseleler ve takip edilecek siyasetle ilgili müzakereler için bk. TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre 1, Cilt 4, İçtima Yılı 3, 3 Mart 1339, s. 30-71.

⁸ "İzmir'de Hayat", *Akşam*, 30 Kanun-ı Sani 1923, s. 3; A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997, s. 161; Binanın alt katı protokol ve kongreye iştirak eden murahhaslara, alt katın bir kısmı sergi salonuna, üst kadın kadın ve erkek dinleyicilere ayrılmıştır. Bk. Erdinç Tokgöz, *80. Yıldönümünde Türkiye İktisat Kongresi ve Gazi Mustafa Kemal'in Açış Konuşması*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2003, s. 2.

yerine vaktinde ulaşamaması nedeniyle iki gün gecikmeli⁹ olarak 17 Şubat 1923 tarihinde Türkiye İktisat Kongresi açılmıştır. Kongrede öncesinde İktisat Vekâleti'nce yapılan duyurular ve talimatname çerçevesinde, her il ve ilçeden mesleki temsil esasına göre birer tüccar, sanatkâr, bankacı, amele ve üç çiftçi temsilci seçilerek sekiz kişilik heyetler oluşturulmuştur.¹⁰ Bu heyetlerin yanı sıra Milli Türk Ticaret Birliği¹¹, İstanbul Esnaf Cemiyetleri, İstanbul Hamallar Cemiyeti, İstanbul Ticaret Mekteb-i Alisi, Umum Terziler Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Macaristan Türk Mezunları Cemiyeti, Fransa Dâr-ül Fünun ve Mekteb-i Âliye Mezunları Cemiyeti, gibi bazı cemiyet ve dernekler de kongreye katılım sağlamıştır.¹²

İktisat Vekâleti'nin teşebbüs ve teşvikiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın iştiraki ve fahri başkanlığında¹³ düzenlenen kongrenin toplanma amacı¹⁴, bizzat Başkumandan tarafından "Aziz Türkiyemizin iktisadi teâlisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve milli bir gaye-i mukaddese¹⁵" olarak dile getirilmiştir. Yine kongrenin toplanma amacı, İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un demeç ve beyanatlarında, memleketin iktisadiyatının ve iktisadi teşkilatının inkişafını¹⁶ sağlamak, iktisat amillerini biraraya getirmek, harpten yeni çıkmış bir memleketin iktisat savaşında da başarılı olabilmesi için takip edilecek ekonomi siyasetinde, İktisat Vekâleti'nin tespit ettiği programın uygulanmasına geçerken iktisat amillerinin ihtiyaçlarını tespit etmek, hükümetten beklentilerini dinlemek, tavsiyelerde bulunmak, kongrede yer alan grupların (çiftçi, amele, tüccar, sanayici, banka ve şirketler) bu ihtiyaçlarını muhtırayla beyan etmelerini sağlamak, milletin ve memleketin iktisadının ihtiyaçlarını müşterek şekilde araştırarak ona uygun ortak bir çalışma planı uygulamak, o zamana kadar birbirlerine yabancı olan iktisat amillerini

⁹ İzmir dışından katılacak, henüz yolda bulunan murahhasların iştirakini temin için 15 Şubat 1923'te gerçekleştirilmesi planlanan Kongrenin resmi açılış günününün 17 Şubat'a ertelendiği hususunda bk. *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1923, s. 3; *İkdam*, 16 Şubat 1923, s. 1.

¹⁰ Tokgöz, *age*, s. 1; Kongreye çeşitli dernek ve cemiyetlerin seçtikleri temsilciler, İstanbul, İzmir Karahisar-ı Şarki, Mesudiye, Zonguldak, Malatya, Kütahya, Bartın temsilcileri için bk. Ökçün, *age*, s. 153-168.

¹¹ Milli Türk Ticaret Birliği tarafından İstanbul'da ithalat ve ihracat ticaretinde Türklerin hakimiyetini sağlamak, İstanbul'da yabancılardan boşalan ticaretin Türk tüccarı tarafından doldurulması amacıyla Avrupa ve Amerika ticaret kurumları ve Türk ticarethanelerinin irtibatını sağlamak üzere bir Ticaret-i Hariciye Kongresi düzenlenmesi planlanmış, ancak bu kongre, İzmir'de Şubat ayı içinde iştirak edilecek İktisat Kongresi münasebetiyle üç ay ertelenmiştir; fakat Türk Ticaret Birliği, İzmir'deki kongreye temsilcileriyle katılacağını, burada görülecek raporun düzenlenmesi ve Türk ticaretinin bu kongreden taleplerini tespit için Sultan Mahmut Türbesi civarında bulunan Hilal-i Ahmer merkez binasında iki kongre toplamaya karar vermiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde Birlik, Türkiye İktisat Kongresi'ne sunmak üzere rapor hazırlamış ve bazı temsilcileriyle birlikte kongreye katılmıştır. Bk. "Milli Ticaret Kongresi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 17 Kanun-ı Evvel 1339, s.269; "İstanbul'da Büyük Bir Ticaret-i Hariciye Kongresi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 20 Kanun-ı Sani 1339, s. 290. Milli Türk Ticaret Birliği tarafından İstanbul'da ana olarak ithalat ve ihracat sorunlarını tartışmak üzere bir ekonomik kongre düzenleneceğine dair ayrıca bk. Michael M. Finefrock, "Laissez-Faire, The 1923 Izmir Economic Congress and Early Turkish Developmental Policy in Political Perspective", *Middle Eastern Studies* C. 17, S. 3 1981, s. 376.

¹² Ökçün, *age*, s. 157-160; Arzu Varlı, Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", *ÇTTAD*, C. IX, S. 20-21, 2010, s. 132-133.

¹³ Türkiye İktisat Kongresi'nin düzenlenmesi, 21 Teşrin-i Sani'de Mahmut Esat Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'den çektiği telgrafla İktisat Vekâletinin girişimiyle gerçekleşmiş; bu telgrafla uzun zamandır memleket iktisadının unutulduğu ve direk memleketin vicdanını dinlenerek, iktisat birimlerinin temsilcilerinin dinlenerek bir iktisat program oluşturulması gerektiği ve bu kongre için Başkumandan Paşa'nın riyaset-i fahriyelerini teklif edildiği ve teklifin Paşa tarafından kabul edildiği belirtilmiştir. TBMM ZC Devre 1, Cilt 27, İçtima Yılı 8, 5 Şubat 1339, s. 170.

¹⁴ Uzun süren savaşlar sonrasında maddi ve insan kaynaklarının tükenmişliğinin ülkeye verdiği tahribatın hızlı bir şekilde tamiri, askeri gücün ve elde edilen başarının muhafazasının sağlanması için iktisadi yenilenme ve iyileşme, Lozan'da Türkiye'nin pozisyonunu güçlendirme gibi saiklerle İzmir'de düzenlenen ilk İktisat Kongresi'nin toplanma gerekçeleri konusunda bk. Margaret S. Hoell, "Atatürk and the 'İlk Türkiye İktisat Kongresi'", *Turkish Studies Association Bulletin*, C. 4, S. 2, 1980, s.1.

¹⁵ *İktisat Esaslarımız*, s. 53.

¹⁶ Yeni devletin iktisadi kurumsallaşma çabalarında 1920'li ve 1930'lu yıllarda milliyetçiliğin, cumhuriyetçiliğin ve laikliğin yükselişinin etkisiyle oluşan stabil ortamın başka bir ifadeyle bu ilkelerin oluşturduğu istikrarın, Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkı sağladığı noktasında bk. Morris Singer, "Atatürk's Economic Legacy", *Middle Eastern Studies*, C. 19, S. 3, 1983, s. 302.

birbiriyle tanıştırmak ve sonraki kongrenin nerede ve ne zaman toplanacağına karar vermek¹⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Kongre hazırlıkları kapsamında, Türkiye İktisat Kongresi'nin faaliyeti konusunda ayrıntılı bir program hazırlamak üzere İktisat Vekâleti tarafından İzmir mebusu Enver Bey, Konya mebusları Hacı Bekir ve Vehbi Beyler, Saruhan mebusu Mustafa Necati ve Reşat Beyler Ertuğrul mebusu Osmanzade Hamdi Bey, Posta ve Telgraf Müdür-ü Umumisi Sabri Bey ve tüccar Ali İhsan Bey gibi isimlerin üye olduğu Heyet-i Faâle oluşturulmuştur.¹⁸ Heyet tarafından kongrede istişari nitelikte müzakere edilmek üzere memleketin iktisadi durumuyla alakalı Şubat 1339 tarihli bir layiha hazırlanmıştır. Bu layihada, kazanılan büyük zaferden sonra Batının üstünlüğüne son vermek, Türkleri refaha erdirmek için en başta yapılması gereken şeyin, iktisat teşkilatının temini olduğu belirtilmiş; kredi meselesi, zirai ve sınaî istihsalin tanzim ve tezyidi, ticaretin tanzimi, vergiler, gümrük meselesi, nakliyat ilgili hususlar yer almıştır.¹⁹ Kongre kapsamında, memleketin çiftçi, tüccar, esnaf ve sanayicilerini birbirine tanıtmak gayesine hizmet edecek, memleketin iktisat birimlerinin ürettiği mamul ve mahsulatin sergileneceği Numûne Sergisi/İktisat Sergisi de düzenlenmiştir.²⁰

Kongre hazırlıkları ve kongrenin düzenlenmesi, hem Atina Ajansı ve İngiltere gibi yabancı ülkelerin neşriyatında Türkiye'nin yabancı sermaye karşıtı olduğu şeklinde lanse edilerek olumsuz tepkilerle karşılaşmış, hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yankı bulmuştur. Yine Trabzon mebusu Ali Şükrü'nün de 3 Şubat 1339 tarihli, Türkiye İktisat Kongresi'yle ilgili İzmir'de büyük bir kongre düzenleneceğinin gazetelerden okunduğu, düzenlenecek kongrenin sadece İktisat Vekâletinin teşebbüsüyle mi yoksa Vekiller Heyeti'nin de kararının olup olmadığı, kongrenin ruznamesinin ne olduğu, bir layiha imzalanıp imzalanmadığı, kongre azası olarak pek çok vekilin seçilmesinin ve bu vekillerin Ankara'dan ayrılmasının Meclisin ekseriyetine halel getirebileceğiyle ilgili suallerin yer aldığı soru önergesi mevcuttur.²¹

Delegeler, milletvekilleri, bakan, sivil ve asker görevliler yanında, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa Asım Paşa, Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilof, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov kongre davetlileri arasındadır. Anadolu Ajansı'ndan alınan bilgilere göre yaklaşık üç bin kişinin izlediği Kongre, 17 Şubat günü İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Manisa İli Sanayi Temsilcisi ve Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmalarıyla başlamıştır. Salondaki oturma planı meslek gruplarının temsilcilerine göre düzenlenmiş; sol taraf işçi, sağ taraf tüccar, orta kısım çiftçi, işçi ve çiftçiler arası sanayi temsilcileri için ayrılmıştır. Kongre çalışmalarını yürütmek üzere İktisat Kongresi Başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa (Manisa Sanayi murahhası); Başkan vekilliklerine işçi grubu reisi Aka Gündüz Bey (Kütahya), sanayi grubu reisi Selahattin Bey

¹⁷ "İktisat Sahasında Nasıl Muzaffer Olacağız", *Vakit*, 25 Şubat 1923, s. 3; "İktisat Kongresi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Şubat 1923, s. 3; "İktisat Kongresi Ne İçin Açılıyor? *İkdam*, 16 Şubat 1923, s. 1, "İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Beyanati", *İleri*, 16 Şubat 1339, s. 3; Ökçün, *age*, 1-2, 7-9; Kongrenin toplanma maksadıyla ilgili Bozkurt'un açıklamaları için ayrıca bk. TBMM ZC Devre 1, Cilt 27, İçtima Yılı 8, 5 Şubat 1339, s. 171. Kongrenin amacı, Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa'nın kongrenin vazifesini tamamladığıyla ilgili TBMM'ye ilettiği telgrafta da vatan iktisadiyatının kurtuluş ve gelişmesi yönünde müzakerelerin gerçekleştiği, Türkiye'nin tamamına şamil bir ekonomik hayatın esaslarının tespit edildiği şeklinde ifade edilmiştir. Bk. TBMM ZC Devre 1, Cilt 28, İçtima Yılı 4, 8 Mart 1339, s. 45-46.

¹⁸ "İktisat Kongresi'ne Hazırlık", *Vakit*, 16 Kanun-ı Sani 1923, s. 2.

¹⁹ *Türkiye İktisat Kongresi*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339.

²⁰ Ökçün, *age*, s. 179-191.

²¹ Ali Şükrü Bey'in soru takriri için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-10-0-0. 5-29-17, (3 Şubat 1339). Hem yabancı neşriyattaki iddialar hem Meclise verilen Ali Şükrü Bey'in soru önergesine Mahmut Esat Bey'in cevapları ve konuyla ilgili Meclisteki tartışmalar için bk. TBMM ZC Devre 1, Cilt 27, İçtima Yılı 8, 5 Şubat 1339, s. 170-182. Ali Şükrü Bey'in soru önergesinde yer alan kongreye Meclisten aza olarak pek çok vekilin seçilmesi ve Ankara'dan ayrılması hususuyla ilgili 6 Şubat 1339 tarihli kararname ile İktisat vekili Mahmut Esat Bey'in yerine Nafia Vekili Feyzi Bey'in TBMM İcra Vekilleri Heyeti tarafından vekâleten görevlendirildiğine dair bk. BCA 30-18-1-1-6-49-17-1-1, (6 Şubat 1339).

(Ayvalık), çiftçi grubu reisi Karaosmanzâde Kâni (Manisa), ticaret grubu reisi Alâiyeli Mahmut Bey (Gediz); kâtipliklere Muallim Şefik (işçi temsilcisi), İlhami Nafi (sanayi temsilcisi), Lütfü Arif (Kırkağaç temsilcisi) beyler seçilmişlerdir. Çiftçi, tüccar, sanayici, işçilerden oluşan gruplar encümenler halinde çalışmalarını yürütmüş her grup hazırladıkları muhtıralarını başkanlığa iletmiştir. Kongre çalışmalarını, Misak-ı İktisadi ile grupların iktisat esaslarını tespit ederek ve gelecek kongrenin yeri ve zamanının belirlenmesi işinin Hükümete tevdi edilmesi kararlaştırılarak 4 Mart 1923'te tamamlamıştır.²²

Kongre kararlarının resmi olarak bağlayıcılığı olmasa da yeni devletin iktisat politikalarını etkilediği, iktisat programlarına rehberlik ettiği söylenebilir. Nitekim kongre açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, sulhün temininden sonra milletin ele ele çalışması gerektiğine, milletin ve memleketin refahı için temelli bir iktisadi program yapılması gerektiğine, bu programın esaslarının ortaya konması için kongrenin çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır: “Arkadaşlar, netice yeni devletimizin yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkacaktır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde mündemiçtir. Binaenaleyh evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz...”²³ Yine kongre sırasında yapılan çalışmaların Hükümete iletildiği Kongre Reisi Kâzım Karabekir tarafından da “her grupta teşkil edilen ihtisas encümenlerince tetkik edilen ve doğruca divan-ı riyasete verilen bir çok kıymetli layihalarda başkaca ve aynen Hükümete takdim edilmiştir...”²⁴ ifadeleriyle dile getirilmiştir. Korkut Boratav da kongre sonrasında kabul edilen esasların, 1923-1929 döneminin iktisadi felsefe ve anlayışını temsil ettiğini belirtmiştir.²⁵ Kongre kararlarının yeni kurulmakta olan Halk Fırkası'nın programına temel oluşturması yönündeki beklenti ve bu doğrultuda adım atılması hususunda dönemin kanaat önderlerindeki fikriyat da bu fikri desteklemektedir. Örneğin *İkdam*'da “İktisat Kongresi'nden Halk Fırkası İçin Faide” başlıklı yazıda, “mezkûr Fırka programını tanzim ederken, o programın siyaset-i iktisadiyeye dair olan kısmı için kongredeki müzakeratın ve orada ittihaz olunan mukarreratın pek müesser rehberliğine nail olacaktır.”²⁶ ifadelerine yer verilmiştir.

İlk Türkiye İktisat Kongresi'nin kabul ettiği iktisat esaslarıyla kongrenin açış, kapanış konuşmaları içeren ve bu çalışmanın ana malzemesini oluşturan *İktisat Esaslarımız*, İzmir Anadolu Matbaasında 1339 tarihinde basılmıştır.²⁷ Layiha, Misak-ı İktisadi Esasları, grupların iktisat esasları, İfade-i Mahsusa, Mazbata Encümenine Memur Murahhas Azalar, açış ve kapanış nutukları, hata'sevab cetvelinden oluşan, eski harfli 91 sayfadan oluşmaktadır. Kongrede alınan kararlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine milli bir layiha hüviyetiyle sunulmuştur. 17 Şubat 1923'te kongrenin açış günü Genel Kurulun ortak kararıyla belirlenen ve kabul edilen Misak-ı İktisadi kararları ise milli bir ahit niteliği taşımaktadır.

Bu layiha, A. Gündüz Ökçün tarafından 1968 yılında *Türkiye İktisat Kongresi 1923 -İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar* başlıklı eserin içinde farklı bölüm başlıkları altında parça parça halinde, dönemin basınında çıkan haberlerle birlikte yayımlanmıştır. Yine bu layiha, 1982 yılında Afet İnan tarafından *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat -4 Mart 1923)* başlıklı eseri içinde, Önsöz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Yurt Birliği'nin Uygulanması, Lozan Barış Antlaşmasının İlk Devresi, İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923) Devletçilik İlkesi I. 1933 ve II. 1936 Sanayi Planlarıyla ilgili başlıklardan sonra *İktisat Esaslarımız* başlığıyla tamamı bir arada, sözlük, dizin

²² Ökçün, *age*, s. 175, 194, 247-248, 268, 269; Tokgöz, *age*, s. 3,4.

²³ *İktisat Esaslarımız*, s. 65.

²⁴ *Age*, s. 52.

²⁵ Boratav, *age*, s. 45-46.

²⁶ Ahmet Cevdet, “İktisat Kongresi'nden Halk Fırkası İçin Faide”, *İkdam*, 15 Şubat 1923, s. 1.

²⁷ Layiha basıldıktan sonra dağıtılmıştır; kongre kararları ve mesaisi hakkında yayımlanan *İktisat Esaslarımız* adlı risale basıldıktan sonra bir nüshanın İstanbul temsilciliğine gönderildiğine dair 5 Mayıs 1339 tarihli belge için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) HR-İM. 48.16, (5 Mayıs 1339).

ve bazı cümlelerin altı çizilmiş olduğu 15 sayfalık Mustafa Kemal Paşa'nın kongre açış nutkuyla birlikte yayımlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde Türk Kadını

1923 tarihli ilk Türkiye İktisat Kongresi'nde Türk kadınının varlığına ilişkin veriler, *İktisat Esaslarımız* adlı layihada, açış günü kabul edilen Misak-ı İktisadi kararlarında, kongre açış ve kapanış konuşlarında ve meslek gruplarının iktisadi esaslarında, kongreyle ilgili dönemin basınına yansıyan haberlerde yer almaktadır. Ancak kongrede çalışmalarını yürüten encümenlerin faaliyetlerine ve genel kurul görüşmelerine ait tutanakların mevcut olmaması²⁸ genel olarak Türkiye İktisat Kongresi özel olarak kongrede Türk kadınının varlığına ve yapılan çalışmalara ilişkin bilgileri sınırlandırmaktadır.

Siyasi ve diplomatik temsil düzeyinde katılım da göz önünde bulundurulduğunda İktisat Kongresi, Cumhuriyetin kuruluşu arifesinde o dönem Türkiye'sinin, yeni kurulan bir devletin bütün iktisadi faaliyet alanlarının temsilcilerini bir araya getiren, ülkenin yalnızca iktisadi değil, siyasi ve sosyal dokusunun da yansıdığı önemli bir mozağin sembolüdür. Ökçün de İzmir İktisat Kongresi'nin, Kurtuluş Savaşı döneminin toplumsal ve iktisadi yapısının yansıdığı gelişmelerden biri olduğunu²⁹ kaydetmektedir.

Kongre çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi olmak üzere farklı meslek gruplarını temsilen yurt genelinden seçilen sekiz kişilik heyetlerden oluşan ve bu meslek gruplarının oluşturduğu encümenlerin çalışmaları ve genel kurul toplantılarıyla faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Kongrede meslek gruplarının temsil ettiği heyetlerde kadın murahhaslar da mevcuttur; İzmir'de çeşitli kuruluşlarda çalışan kadın işçiler tarafından Hayriye, Elif, Emine, Şefika, Münire ve Nigâr hanımlar; çiftçiler adına Mücahide Fatma Hanım kongreye temsilci seçilmiştir.³⁰ İşçi kadınlar murahhası ise Rukiye Hanım'dır.³¹

Kongredeki heyetlerde kadın temsiliyetine bakıldığında, işçi ve çiftçi grupları arasında kadınların temsil edildiği ancak sanayi ve tüccar gruplarında temsil edilmedikleri görülmektedir. Kadınların meslek gruplarındaki temsiliyetlerinin sınırlı olmasının nedenleri dönemin koşullarında aranabilir: Savaşlardan yeni çıkmış başta insan kaynağı olmak üzere maddi ve manevi kaynaklarını tüketmiş yeni kurulmakta olan bir ülkede siyasetin ana direklerinden biri olarak iktisat hayatının kurumsallaşma çabalarının yeni başlaması ve ekonomi politikalarının yeni belirleniyor olması, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması³² ve asıl iktisadi uğraş alanının ziraat olması, sanayi ve sanayileşmenin yeni bir ekonomik etkinlik alanı olması, Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak ticarete hakim olan yabancı unsurların yerine, *milli iktisadın*³³ tesis edilme çabası bağlamında Türk ve Müslüman unsuru ticaret hayatına hakim kılma çalışmaları.

²⁸ Asıl Kongrenin müzakere tutanaklarının mevcut olmadığı konusunda bk. İnan, *age*, s.16; Ökçün, *age*, s. ix.

²⁹ Ökçün, *age*, s. ix.

³⁰ "İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in Beyanâtı", *İleri*, 16 Şubat 1339, s. 3; "İktisat Kongresi Ne İçin Açılıyor? *İkdam*, 16 Şubat 1923, 1; "İktisat Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Şubat 1923, s. 3; "İktisat Kongresi", *Tan*, 16 Şubat 1923, s. 2; "İktisat Kongresi Yarın Açılıyor", *Tanin*, 16 Şubat 1923, s. 2; "İktisat Kongresi Yarın Açılıyor", *Akşam*, 17 Şubat 1923, s. 2; Ökçün, *age*, s. 161.

³¹ *İktisat Esaslarımız*, s. 85.

³² Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye İktisat Kongresi'nin açış nutkunda, o dönemin koşullarında Türkiye'nin temel iktisadi uğraşının tarım olduğu, ülkenin ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamak üzere bu faaliyet alanında esas gücünü göstermesi ancak diğer sanayi, ticaret gibi diğer ekonomik faaliyet alanlarında da kendini geliştirerek, düzenlemeler yaparak etkinlik göstermesi konusundaki konuşması için bk. *İktisat Esaslarımız*, s. 65.

³³ Erken Cumhuriyet döneminin, özellikle ilk on yıllarında takip edilen ekonomi politikaların son dönem Osmanlı iktisadi mirasıyla ilişkili olduğu, yeni devletin iktisadi politikalarını anlayabilmek için bu mirasa bakılması gerektiği konusunda ve yeni ulus devletin iktisadi politikalarının şekillenmesinde geç dönem Osmanlı iktisadi politikalarının etkisi için bk. Şevket Pamuk, "Cumhuriyetin Devraldığı Osmanlı İktisadi Mirası", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, ed. Mehmet Ö. Alkan. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s. 65-66, 77-



Temsilin sınırlı düzeyine rağmen yaklaşık 3000 kişinin izlediği, aralarında resmi açılışında kongreyi takip eden 500 kadının da olması, Türk kadınının henüz yeni kurulmuş devletin iktisadi hayatına kayıtsız kalmadığını, aksine memleketin iktisadi konularına karşı ilgili olduğunu göstermektedir. Yine, yeni devletin tam bağımsız bir Türkiye için siyasi bağımsızlığını bütünleyecek iktisadi bağımsızlığının sağlanması hedefi için atılan önemli adımlardan biri olan İktisat Kongresi'nde, Milli Mücadele'nin her aşamasında aktif desteğini gösteren Türk kadınının³⁴, ülkenin iktisadiyatında da söz sahibi olmasını, bizzat ekonomik etkinliğin içinde yer almasını, dahası memleketin iktisat politikalarını şekillendiren kongrede alınan kararlarda müzakereci rolünü desteklediğini de göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'de, İzmir İktisat Kongresi'nin hemen öncesinde, Lozan Konferansı'nda devletlerin kapitülasyonlarla ilgili yaklaşımıyla alakalı bir mevzudaki açıklamalarında, iktisadi hayatın içinde ve iktisadi faaliyetlerin tamamına önem verilmesi ve kadınların da erkekler kadar hak sahibi olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir: “Badehu düyünü umumiyenin Türkiye'den ayrılacak mahallere taksim olunduktan sonra tanınacağından ve rejimin şu veya bu şekilde olmasının her zaman kabili tezekkür olduğundan, ticarete, ziraate ve sanayie fevkalâde ehemmiyet verilmek icabettiğinden, kadınların hayatı içtimaiyemizde erkekler derecesinde sahibi hak olması”.³⁵

Kongrenin icra edildiği tarihlerde dönemin basınında çıkan yazılar da kadının iktisadi hayatın içinde aktif olması gerektiği yönündeki düşünceleri desteklemektedir. Örneğin *İktisadiyat ve Kadınlık* başlıklı yazıda, 500 kadının kongrenin resmi açılışına katılmasının, Türk kadınının, ekonomik meselelere olan özel ilgisinin önemli bir nişanesi olduğu; bu özel ilgiden beklenen faydanın içtimai ve iktisadi olduğu belirtilmiştir. İktisadi açıdan faydası, nüfus azlığından muzdarip olan ülkede, kadının çalışma hayatına girmesi ve ticaretle meşguliyetinin, erkeğin yükünü hafifletecek olması, nüfus boşluğunun ekonomide açtığı gediği kapatarak, oluşan zararı bir nebze de olsa telafi edecek olmasıdır. İçtimai faydası ise, Türk kadınının kendi çaba ve gayretiyle hayatını kazanmak liyakatine sahip olarak toplumsal hayatta onurlu bir mevkiye sahip olmasıdır. Yine aynı yazıda, Batıda, kadının ekonomik faaliyetlerin hemen hemen hepsiyle meşgul oldukları, resmi devlet dairelerinde bile kadın memurların sayılarının erkeklerden daha fazla oldukları, bizde de ne şer'i kanunun ne medeni ne de ticaret kanununun kadının çalışma hayatına engel olacak bir muhtevaya sahip olmadığı, aksine ticaret kanunumuzun kaynağı Fransız ticaret hukukunda kadının kocasının izzetine muhtaç olduğu, bizde ise şer'i hukukumuzla isnatla evvela kadınların ticaret, kesb ve kâr hususunda tamamen serbest olduğu ifade etmiştir.³⁶

3.1.1. Kongre Açış ve Kapanış Konuşmalarında Türk Kadını

Kongre açış konuşmaları genel olarak incelendiğinde nutukların, iktisadi mevzular üzerinden Türkiye halkının tamamını ilgilendirecek şekilde cinsiyet ayrımına işaret etmeden kadın erkekten mürekkep bütün halka işaret ettiği görülmektedir. Muhatap halkın tamamıdır; iktisat savaşının birlik ve beraberlik içinde bütün memleketin evlatları tarafından verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nutuklarda, “Türkiye'nin evlatları, efendiler, hanımlar, arkadaşlar” gibi hitaplar

78; 1908-1922 tarihleri arasında uygulanan ekonomi politikalarının, 1923-1929 dönemiyle benzerlik gösterdiği ve iki dönem arasında sürekliliğin olduğu ve bu sürekliliğin “milli iktisat” politikası olarak erken Cumhuriyet dönemine yansıdığı konusunda bk. Boratav, *age*, s. 39; Birinci Cihan Harbinin meydana getirdiği şartların da katkısıyla II. Meşrutiyet dönemiyle gündeme gelen milliyetçiliğin, Müslüman-Türk unsurundan oluşan bir orta sınıfı oluşturmaya başlaması, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubiyeti akabinde Türk İstiklal mücadelesini yürütecek kadroların oluşumuna ve sosyal tabakalamada bu orta sınıfın belirgin olduğu milli bir devleti oluşturduğu başka bir deyişle Osmanlı'nın son döneminden başlayarak gelişen ekonomik hayattaki koşulların ve gelişmelerin toplumsal hayatta yeni bir orta katman oluşturduğu yani milli burjuvazinin oluşumu ve yeni ulus devletin oluşumu hakkında bk. Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 8.

³⁴ Kurtuluş mücadelesinde Türk kadınının cephe, cephe gerisinde, milis kuvvetler içinde Milli Mücadele'de faaliyet gösterdikleri konusunda bk. Necdet Aysal, “Atatürk Dönemi Türk Devrimi”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Ed. T. F. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 184.

³⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 99.

³⁶ Ahmet Şekip, *Mali ve İktisadi Hafta İktisat Kongresinin Resmi Küşadı Münasebetiyle-Nutuk-u İftitihanin Şayan-ı Dikkat Bir Fıkrası- Kanaat Tükenmez Hazine midir? İktisadiyat ve Kadınlık, İkdâm*, 24 Şubat 1923, s. 3.

kullanılmıştır. Bu tespitler, kongre onursal başkanı sıfatıyla açış konuşmasını gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'nın nutku incelendiğinde de geçerlidir. Nutukta, kongrenin toplanma amacı, geçmişin muhasebesi niteliğinde tarihteki başarı ve kesinti dönemlerindeki sebeplerin iktisatla ilişkisi, milletin iç ve dış düşmanlara karşı kazandığı zaferle yeniden ayağa kalkışı, kat'î zafer için bağımsızlığı temin eden, istiklâline engel olacak iktisadi saikleri lağveden Misak-ı Milli'nin ruh ve manası, milli egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ifade eden Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, milli egemenliğin hakimiyet-i iktisadiye ile kuvvetleneceği, memleketin ma'mur, milletin refaha eriştiği bir iktisat devri, bütün iktisadi faaliyet alanlarında başta ziraat olmak üzere say ve gayret gösterilmesi, bu faaliyet alanlarında ilim ve irfana göre hareket edilmesi ve milli eğitim programının da bu esaslar üzerinde tanzimi³⁷ gibi konular üzerinden kadın-erkek bütün fertlere mesajlar verilmiştir. Türkiye'nin ve Türkiye halkının ihtiyaçlarını bilen halkın içinden gelen ve seçilen fertlerce kongrenin icra edileceği hususu, açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

*Arkadaşlar; Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehab olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini, ihtiyacını, milletimizin elemelerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğimiz tedbirler, halkın lisanından söylenmiş telakki olunur ve bunun için en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir.*³⁸

İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in açış konuşmasında kadın, Türkiye'nin iktisat amillerine hitaben, özel olarak da vatanın bağımsızlığı için Milli Mücadele'de göstermiş olduğu hizmet ve fedakârlığa vurgu yapılarak ve memleketin kakinması için topyekün verilecek iktisat savaşında alacağı rolle yer almıştır:

*Aziz Türkiye'nin öz evlatları hoş geldiniz, güzel Türkiye'nin ameleleri, sanatkârları, çiftçileri ve tacirleri hoş geldiniz, hür ve müstakil güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri, hayatını dişleriyle, tırnaklarıyla kazanan ve şimdi hürriyet ve istiklâl yolunda şehit düşen yavrularının nerlerde gömülüp kaldığını bilemeyiz, bir kırık mezar taşı başında Fatıha okuyabilmek imkanını bile bulamayan çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz...*³⁹

Kâzım Karabekir Paşa'nın açış konuşmasında ise milletin ve vatanın iktisadi hayatı için üç esaslan bahsedilmiş, bu esaslar içinde Cihan Harbi ve İstiklâl Harbi'nden itibaren orduya her türlü desteği veren, elim şartlarda her tür zorluğa göğüs geren Türk kadınının üretimden tasarrufa iktisadi mücadelede üzerine düşen vazifeyi yapacağı vurgulanmıştır. Milletin ve vatanın iktisadiyatında takip edilecek temeller ise insan, hayvan ve ürünlerin sağlıklı bir şekilde korunması başka bir ifadeyle hıfzıssıhhanın iktisadın temelini oluşturması, üretimin artırılması, ulaşım araçlarının ve ulaşım ağlarının tüm yurt geneline dağılımının sağlanması, ihracatı artırılması, ve memlekete gelir sağlanması, hanımların düğün, moda gibi yerlere sarfedilen harcamalarını azaltıp tasarruflu davranmaları şeklinde sıralanmıştır. İşçi, sanatkâr, tüccar, çiftçi

³⁷ Nutkun içeriği için bk. *İktisat Esaslarımız*, s. 53-66. Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan *millî hakimiyet* kavramı, Milli Mücadele döneminde olduğu gibi sonrasında da her zaman ön plandadır. Türkiye İktisat Kongresi'nde Paşa'nın açış nutkunda da *millî hakimiyet* kavramına özel bir vurgu yapılmış ve bu kavram hakimiyet-i iktisadiye kavramıyla birlikte ele alınmıştır. Milli egemenlik kavramının, Milli Mücadele'nin temel prensiplerinden biri olduğu ve mücadelenin her aşamasında bu düsturla hareket edildiği konusunda bk. Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi", 1255-1260, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Mesut-%C3%87APA-Mill%C3%AE-M%C3%BCcadele-D%C3%B6neminde-Mill%C3%AE-Egemenlik-D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncenin-Geli%C5%9Fimi.pdf> (E.T. 4.07.2023); Geçmişe nazaran milletin daha kuvvetli ve kudretli olduğu; bu kuvvet ve kudretin esbabının ise iki düsturla başka bir ifadeyle bu gücün Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasiye mefhumlarıyla ilgili olduğu konusunda Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1339 tarihli TBMM açış konuşması için bk. TBMM ZC Devre 1, Cilt 28, İctima Yılı 4, 1 Mart 1339, s. 16.

³⁸ *İktisat Esaslarımız*, s. 53, 61.

³⁹ *Age*, s. 67, 75.

olmak üzere bütün meslek erbabının, bütün halkın iş birliği içinde Misak-ı Milli adına her yeniliğe sahip çıkacağı; böylece birlik ruhuyla iktisat birliğini de gerçekleştireceği ifade edilmiştir.⁴⁰

Heyet-i Umumiye Reisi İşçi grubu Reisi Aka Gündüz Bey'in kapanış nutkunda Türk kadının, erkeğiyle birlikte İstiklâl Harbi'ndeki askerî zafere katkısında, vatanın kurtuluşunda oynadığı rolde olduğu gibi tam bağımsızlık için yani siyasi ve ekonomik tam bağımsızlık hedefinde de aynı ruh ve hislerle bizzat emeğiyle mücadele edeceğine dikkat çekilmiştir. Konuşmada, Türk kadını, Türkiye'nin iktisadiyatına katkı sağlayacak Türk işçisi olarak iktisadi bağımsızlık hedefine bileği ve yüreğiyle çekici ve tornasıyla hizmet eden, Milli Mücadele sırasında kağnısıyla İzmir'e ve memlekete kurtuluşu getiren, İzmir'den yine vatani ekonomik bağımsızlık zaferine ulaştıracak Misak-ı İktisadiye and için Türk erkeğiyle birlikte yer almıştır.⁴¹

Kongrede kapanış oturumunda gerçekleşen ilklerden biri de İşçi kadınlar temsilcisi Rukiye Hanım'ın kapanış oturumunda irad ettiği nutuktur. Rukiye Hanım'ın konuşmasının içeriği incelendiğinde, bu konuşmanın Türk işçi kadınları adına olduğu gibi genel olarak Türk kadını adına da irad edildiği görülmektedir. Konuşmada mmemleket işlerine kadınların dahilinin ilk defa vuku bulduğuna, milli inkılâbın, bütün üretici kesimlerinin temsilinden oluşan kongrenin toplanmasını mümkün kıldığına, katedilen mesafede kadın işçilerinin sahadaki rolüne, iktisadın temelini oluşturan işçi sınıfının haklarının kongre tarafından tanındığı ve bu sonucun Türk kadın işçisi adına önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.⁴²

Kâzım Karabekir Paşa, kongre reisi olması münasebetiyle kapanışta da kısa bir konuşma yapmıştır. Kapanış konuşmasında murahas kadınlar dışında, dinleyici saflarında da kadınlar olduğuna ve kongrenin dikkat ve ilgiyle takip edildiğine, kadınların iktisat cidalinde de ön saflarda mücadelelerini sürdürmelerine dikkat çekmiştir.⁴³ Bu durum iktisat da dahil olmak üzere o dönem için kadınların memleket işlerine ilgisini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Öyle ki kadınlar, erkeğin seferberlikle boşalttığı alanda harp yıllarından beri ve süregelen şekilde ekonomik faaliyetlerin tamamının içinde bizzat faaldir.

3.1.2. Kongre Kararlarında Türk Kadını

Kongre açış ve kapanış konuşmalarında olduğu gibi kongre kararları da cinsiyetçi bir ayrıma işaret etmeden, Türkiye halkını ilgilendirecek mahiyette; halkçı⁴⁴ ve bütüncül bir yaklaşımla, meslek esası temelinde memleketin tüm iktisat birimlerine hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır. Kadın ve kadınlıkla ilgili özel olarak belirtilecek hususlarda ise “kadın” ifadesine yer verilmiştir.

Kongre esaslarında kadınlarla ilgili ilk bahis, Misak-ı İktisadi kararlarında yer almaktadır. 17 Şubat 1923 tarihinde kongrenin açılış günü saat 10.00'da kongreye katılan bütün grupların müşterek olarak kabul ettiği on iki maddelik Misak-ı İktisadi esaslarında kadınların da yemini vardır. Misakın esaslarında hususi olarak ve doğrudan “kadın” ifadesinin zikredildiği madde ise on ikinci maddedir: “Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisadi misaka göre yetiştirir.”⁴⁵ Bu esas, içtimai heyetin temelini oluşturan aileye ve aile fertlerinin, Misaka uygun esaslar çerçevesinde müştereken yetiştireceği evlatlara ve bu evlatların eğitimine vurgu yapmaktadır. Misakın her maddesinde “kadın” ifadesi kullanılmasa da dolaylı olarak misakın diğer on bir maddesinin de erkeğiyle birlikte Türk kadınına da ilgilendirdiğini ifade etmektedir. Yine özelde bu esas ama genelde Misak, Türk kadınının iktisadi sorumluluklarını hatırlatırken iktisadî hayattaki yerine de gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda Türk kadını, milli hakimiyetini hiçbir şeye feda etmeyecek,

⁴⁰ *Age*, s. 78-79.

⁴¹ *Age*, s. 81.

⁴² *Age*, s. 85.

⁴³ *Age*, s. 86-87.

⁴⁴ Mesleki temsil esasına göre sınıf ayrımı yapmadan ve bütün sınıfların birliği esasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ni, Mustafa Kemal Paşa'nın halkçılık anlayışının pratiğe yansıdığı ve buna ortam hazırlayan önemli bir fırsat olarak gören yaklaşımı için bk. Finefrock, *agm*, s. 376.

⁴⁵ *İktisat Esaslarımız*, s. 2.

vatanın bağımsızlığına hanel getirmeden medeniyete ve dünya barışına katkı sağlayacak, mümkün olduğunca tükettiği şeyleri kendisi üretmeye çalışacak, milli üretime ve kalkınmaya katkı sağlayacak, zamanı etkin ve verimli kullanacak, servet konusunda israftan kaçınacak, memleketin doğal zenginliklerini ve kaynaklarını koruyacak, bütün iktisat birimleriyle el ele, birlik ve beraberlik içinde çalışacaktır.⁴⁶

Kongre kararlarında eğitim konusuyla ilgili bir diğer husus, kongrede yer alan iktisat amillerinin tamamıyla ilgili esaslarında, eğitim meselesine özel olarak vurgu yapılmış ve meslek grubunu ilgilendiren kararlar altında maarif başlığına da yer verilmiş olmasıdır. Bu durum iktisadi politikaların maarif politikasıyla birlikte değerlendirildiğinin göstergesi olarak okunabilir. Konuyla ilgili kongre açış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, "Maarif programımız gibi şubat-1 devlet için tasvir olunacak programlar dahi iktisat programlarına istinat etmekten kendini kurtaramazlar"⁴⁷ beyanında bulunmaktadır. Eğitim meselesi kadın-erkek memleketin bütün fertlerini bağlayan bir mevzudur ve yine eğitimi verecek eğitim ordusu da kadın erkek bütün fertlerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda kongrede, memleketin her yerinde ihtiyaca uygun olarak eğitim kurumlarının tesisi, ziraat sanayi, ticaret gibi iktisadi faaliyetler için teorik bilgilerin uygulamalı bilgilerle birlikte gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. İktisat Esaslarımız'da ülkeyi gerçek anlamda kalkındırmak üzere, ziraat, ticaret, sanayi gibi bütün ekonomik faaliyet alanlarında, o faaliyetlerin daha bilinçli ve profesyonel yapılması için yurdun her yerinde ihtiyaca ve iktisadi uğraşa göre mekteplerin açılması, kitap ve mecmuaların basılması yönünde gruplarla ilgili iktisadi esaslarda kararlar alınmıştır.⁴⁸

Kongre kararlarında işçi grubunun iktisadi esasları arasında kadınla ilgili doğrudan iki madde yer almaktadır. Bu maddelerden ilki meslek adlandırmasıyla ilgili olup, "Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erba-ı say ve ameleye bundan böyle işçi denilmesi"⁴⁹ hususuyla ilgilidir. Diğerisi ise mesai saatleri, gündelik ve yaş mevzuusuyla ilgili olup yedinci maddede, "Maden ocaklarında çalışan işçilerin altı saatlik mesaisinin bir gündelik itibar olunması. Ve maden ocaklarında on sekiz yaşından dün olanlarla kadınların çalıştırılmaması."⁵⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Sonuç

Uzun süren savaşlardan sonra Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla neticelendirmiş Türkiye'nin, askeri zaferlerden sonra iktisat mücadelesinde de başarılı olabilmesi için izlenecek ekonomi politikalarını belirlemek üzere toplanan 1923 Türkiye İktisat Kongresi'nin, kadın-erkek cinsiyet ayrımı gözetmeden siyasi, diplomatik ve iktisadi katılım düzeyiyle dönemin Türkiye'sinin toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını yansıtan, yeni devletin iktisat politikalarına yön veren bir gelişme olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonucunda İktisat Vek'aleti'nin girişimiyle düzenlenen, resmi olarak bağlayıcılığı bulunmayan kongrenin müzakere tutanaklarının mevcut olmamasının hem kongreye hem de kongrede kadının varlığına ilişkin bilgileri sınırladığı görülmüştür.

Türk kadını, kongrede murahhas düzeyinde ve izleyici/takipçi olarak yer almıştır. Yurt genelinden farklı iktisadi uğraş alanlarını temsil eden heyetler, heyetlerin oluşturduğu encümenler ve genel kurul toplantılarıyla faaliyetlerini gerçekleştiren kongrede, meslek gruplarını temsil eden heyetlerde, işçi ve çiftçi grupları arasında kadın temsilcilerin de bulunduğu görülmüştür. Sanayi ve tüccar grupları arasında kadın murahhas bulunmamasının, meslekî temsil düzeyinde kadının kongredeki temsiliyetini kısıtladığı görülmüş, ancak kongreyi takip eden beş yüz kadının

⁴⁶ Misakın maddeleri için bk. *Age*, s. 1-2.

⁴⁷ *Age*, s. 65.

⁴⁸ Ziraat- maarif, ticaret-maarif ve sanayi-maarifle ilgili başlıklarda bu faaliyet alanlarında uygulamalı bilgilerin öğretilceği okulların açılması ve eğitimle ilgili detaylar için bk. *İktisat Esaslarımız*, s. 4-5, 37,44.

⁴⁹ *Age*, s. 46.

⁵⁰ *Age*, s. 47.

varlığının, Türk kadınının memleketin ekonomik meselelerine olan alakasını ve duyarlılığını gösterdiği ve yine bu sınırlılığın, Türkiye'nin sanayisi yeni gelişmekte olan bir ülke olması ve memleketin aslı unsuru olan Türklerin ticaret hayatına hakim kılınması çabaları bağlamında dönemin konjonktürel gelişmeleriyle ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kongre açış ve kapanış konuşmaları, kongre kararları incelendiğinde, içeriklerin, iktisadî konular üzerinden cinsiyetçi bakış açısıyla değil, meslekî temsil esasına dayalı olarak bütün iktisat amilerine hitap edecek şekilde toplumun kadın-erkek bütün fertlerini içeren, halkçı ve bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı, bu içeriklerde özel olarak kadını ilgilendiren konularda kadın vurgusu yapıldığı görülmüştür. Kongrede, tam bağımsız bir Türkiye hedefi için istiklâl mücadelesinde aktif rol alan Türk kadınının, iktisat cidalinde de birlik ve beraberlik ruhuyla hareket ederek erkeğiyle birlikte tasarruftan üretime ülkenin iktisadi hayatında da bilfiil söz sahibi olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu sonuç aynı zamanda, Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'nda vatanın bağımsızlığı için göstermiş olduğu fedakârlık ve mücadelelerin yeni devlette ve cumhuriyetin ilanından sonra da kamusal alanda ve özellikle iktisadî hayatta da memleketin kalkınmasında ve milletin refaha erişmesinde aktif bir şekilde yer alacağına işaret etmektedir. Savaş koşulları tüm dünyada olduğu gibi kadının iktisat da dahil hayatın her alanında görünür olmasını sağlamıştır.

Kongre konuşmalarından çıkarılan bir başka sonuç da iktisat ve sağlık konusunun bir arada ele alınmış olmasıdır; memleketin sahip olduğu kaynakların sağlıklı bir şekilde korunmasının ekonomiyi bağlantılı olduğu ve ekonomiyi esaslı bir zemine oturtacağı başka bir deyişle, insan kaynakları (kadın-erkek), hayvan ve istihsalatın sağlıklı olmasının iktisadiyatı kuvvetlendireceği ve güçlü bir Türkiye hedefine hizmet edeceği vurgulanmıştır. Sağlıklı bir nesil, sağlıklı bir nüfus ve sağlıklı kaynaklar temelleri sağlam bir iktisadî politika izlenmesini sağlayacaktır.

Yine kongre kararlarında ve meslek gruplarının iktisadi esaslarında, iktisat ve maarif politikası birlikte ele alınmış ve iktisadi hayatı destekleyecek eğitim politikalarında kadının, eğitim ordusundaki rolüne işaret edilmiştir. Kongrenin kapanışında kadınlar ve işçi kadınlar adına bir kadının konuşma yapması da yeni devletin memleket işlerinde kadının varlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Cumhuriyetin henüz ilan edilmediği, devletin her alanda kurumsallaşmasının yeni yeni başladığı çok erken bir tarihte, memleketin iktisat politikalarının tartışıldığı ve yakın geleceğin ekonomi politikalarını etkileyecek Türkiye İktisat Kongresi'nde Türk kadınının varlığı, yeni devletin iktisadi politikalarda kadına biçtiği misyonu dolayısıyla kurucu zihniyetin anlam dünyasında kadının yerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA):

BCA 30-10-0-0. 5-29-17, (3 Şubat 1339).

BCA 30-18-1-1-6-49-17-1-1, (6 Şubat 1339).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

BOA HR-IM. 48.16, (5 Mayıs 1339).

B. Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları:

TBMM Gizli Celse Zabıtları Devre 1, Cilt 4, İçtima Yılı 3, 3 Mart 1339.

TBMM Zabıt Cerideleri:

TBMM ZC Devre 1, Cilt 27, İçtima Yılı 8, 5 Şubat 1339.

TBMM ZC Devre 1, Cilt 28, İçtima Yılı 4, 1 Mart 1339.

TBMM ZC Devre 1, Cilt 28, İçtima Yılı 4, 8 Mart 1339.

C. Araştırma ve İncelemeler

AHMED, Jashim Uddin, "Documentary Research Method: New Dimensions", *Indus Journal Management & Social Sciences*, C.4, S.1, 2010, s. 1-14.

Ahmet Cevdet. "İktisat Kongresi'nden Halk Fırkası İçin Faide", *İkdam*, 15 Şubat 1923.

Ahmet Şekip, "Malî ve İktisadi Hafta İktisat Kongresinin Resmi Küşadı Münasebetiyle-Nutku İftitihanin Şayan-ı Dikkat Bir Fıkrası- Kanaat Tükenmez Hazine midir? İktisadiyat ve Kadınlık", *İkdam*, 24 Şubat 1923.

ALTHEIDE, David L., "Tracking Discourse and Qualitative Media Analysis", *Poetics* C. 27, S. 4, 2000, s. 287-299.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. 5. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

AYSAL, Necdet, "Atatürk Dönemi Türk Devrimi", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Ed. T. F. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s. 179-205.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara: 2003.

BOWEN, Glenn A, "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, C. 9, S.2, 2009, s. 27-40, doi.org/10.3316/QRJ0902027 (E.T. 26.05.2023).

CARACELLI, Valerie J., Greene, Jennifer C., "Data Analysis Strategies for Mixed-Method Evaluation Designs", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, C. 15, S. 2, 1993, s. 195-207.

CRESWELL, John W., *Research Design Qualitative Quantative, and Mixed Methods Approaches*. 3. Baskı, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2009.

CORBIN, Juliet ve Straus, Anselm, "4 Strategies for Qualitative Data Analysis", *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 3. Baskı Sage Publications, Thosand Oaks, 2015, s. 65-87.

ERTAN, Temuçin F., "Mudanya Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 8. Baskı, Ed. T. F. Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2020, s.135-151.

FINEFROCK, Michael M., "Laissez-Faire, The 1923 Izmir Economic Congress and Early Turkish Developmental Policy in Political Perspective", *Middle Eastern Studies* C. 17, S. 3, 1981, s. 375-392.

HOELL, Margaret S., "Atatürk and the 'İlk Türkiye İktisat Kongresi' ", *Turkish Studies Association Bulletin*, C. 4, S. 2, 1980, s.1-9.

İktisat Esaslarımız, Anadolu Matbaası, İzmir, 1339.

İNAN, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

KIRAL, Bilgen, "Nitel Bir Veri Analizi Olarak Doküman Analizi", *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, 2020, s. 170-189.

MCCULLOCH, Gary, *Documentary Research in Education, History and the Social Sciences*, Routledge Falmer Taylor &Francis Group, London and New York, 2005.

MILES, Matthew B., Huberman, Michael A. *Qualitative Data Analysis*. 2. Baskı, Sage Publications, Thosand Oaks, 1994.

MOGALAKWE, Monageng, “The Use of Documentary Research Methods in Social Research”, *African Sociological Review*, C. 10, S. 1, 2006, s. 221-230.

PAMUK, Şevket, “Cumhuriyetin Devraldığı Osmanlı İktisadi Mirası”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2022, s. 65-80.

SAK, Ramazan, Şahin Sak, İkbal Tuba, Öneren Şendil, Çağla, Nas, Eşref, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4, S.1, 2021, s. 227-250.

SCOTT, John, *A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research*. Polity Press, UK, 1990.

SINGER, Morris, “Atatürk’s Economic Legacy”, *Middle Eastern Studies*, C. 19, S.3, 1983, s. 301-311.

TOKGÖZ, Erdiñ, *80. Yıldönümünde Türkiye İktisat Kongresi ve Gazi Mustafa Kemal’in Açış Konuşması*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2003.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Türkiye İktisat Kongresi, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1339.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997.

WELCH, Catherine, “The Archaeology of Business Networks: The Use of Archival Records in Case Study Research”, *Journal of Strategic Marketing* C.8, S. 2, 2000, s. 197-208.

VARLI, Arzu, Koraltürk, Murat, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *ÇTTAD*, C. IX, S. 20-21, 2010, s. 127-142.

YILDIRIM, Ali, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Önemi”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C. 23, S.112, 1999, s. 7-17.

D. Süreli Yayınlar

Akşam

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Tan

Tanin

Vakit

Türkiye İktisat Mecmuası

E. İnternet Erişim Adresleri

ÇAPA, Mesut. “Millî Mücadele Döneminde Millî Egemenlik Düşüncesinin Gelişimi”, 1255-1260, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Mesut-%C3%87APA-Mill%C3%AE-M%C3%BCcadele-D%C3%B6neminde-Mill%C3%AE-Egemenlik-D%C3%BC%C5%9F%C3%BCncenin-Geli%C5%9Fimi.pdf> (E.T. 4.07.2023)

Summary

Turkey Economic Congress of 1923 convened in order to discuss the economic policies of the newly established state, to determine the economic policies of the new state, and to convey a message of a fully independent Turkey to the world public opinion in military, political, cultural, and economic spheres in the period when the interval session of the Lausanne Conference.

The Turkish women, who began to become visible in the public sphere during the Reorganisation and Constitutional periods, who operated the vital functions of the army during the First World War and the War of Independence, and who kept the wheels of civilian life turning in every area vacated by men due to mobilization, also demonstrated her presence in the newly established Turkish state and its economic life. To preserve our national existence and to have a free and powerful Turkey both within our borders and among the community of nations, it was necessary for a social body composed of both women and men to work together in a spirit of national unity and solidarity to achieve the desired national goals in every aspect of life. With this principle, Turkish women also took their place in the congress.

This study investigates the position of Turkish women at the first Turkey Economic Congress through the document titled "İktisat Esaslarımız" (Our Economic Principles). This study aims to determine how and in what manner women took place in the congress, to identify to what extent women represented, and to ascertain the position of women in the economic life of the new Turkish state through the resolutions of the congress, and to define the role assigned to women in fiscal policies, thereby specifying the place of women in the intellectual world of the founding cadre.

While many studies have been conducted on the congress, it has been observed that there has not been a study examining the role of women in the early Republican period in economic life using the document analysis technique focusing on the document titled *Our Principles of Economics*.

The lack of official binding status and negotiation records of the congress, organized at the initiative of the Ministry of Economy, may limit information regarding the congress itself and the presence of women in the congress. The contents of the congress speeches and resolutions were approached with a populist and comprehensive perspective, addressing both men and women without gender discrimination and covering all economic units based on professional representation principles.

Turkish women, who played an active role in the War of Independence achieving the goal of a fully independent Turkey, and participated in the country's economic life, from savings to production, with a spirit of unity and solidarity, alongside men, to achieve the aim of economic independence highlighted in the congress. Turkish women, who played an active role in the independence struggle for a fully independent Turkey, should also make common cause in the economic life with men side by side from savings to production with a spirit of unity and solidarity was emphasized in the congress.

Another conclusion drawn from speeches of the congress is the simultaneous consideration of economics and health; it emphasizes that the proper preservation of the country's resources is connected to the economy and will provide a solid foundation for the economy, in other words, that healthy human resources (both men and women), livestock, and production will strengthen economics and serve the goal of a strong Turkey. A healthy generation, a healthy population, and healthy resources will ensure the pursuit of a robust economic policy.

Furthermore, in the congress decisions and the economic principles of professional groups, economic and educational policies were being considered together, and the role of women in the forces of education was highlighted in the context of education policies that would support economic life. It is noteworthy that a woman, Rukiye Hanım, spoke on behalf of women and female workers at the closing session of the congress, demonstrating the presence of women in the affairs of the new state. It happened at a very early date when the Republic was declared and the institutionalization of the state was beginning in all spheres of life. In the congress where the economic policies of the country argued and which would influence the economic policies of the near future, the presence of Turkish women was vital, not only for the mission assigned to women in the economic policies of the new state but also in terms of indicating the place of women in the worldview of the founding mentality.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 1918 TARİHLİ HİDROTERAPÖTİK KARLSBAD ZİYARETİ VE BU ZİYARETİN GENÇ TÜRKİYE CUMHURİYET'İNDEKİ SOSYAL YAŞAM REFORMASYONUNA KATKISI

*Mustafa Kemal Atatürk's Hydrotherapeutic Visit to Carlsbad in 1918 and its
Contribution to the Reformation of Social Life in the Early Republic of Türkiye*

Prof. Dr. Arın Namal 


İstanbul Üniversitesi

arinnamal@gmail.com

Doç. Dr. M. Kemal Temel 

İstanbul Üniversitesi

mkemaltemel@gmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 30.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 25.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1351870

Atıf – Citation:

M. Kemal Temel – Arın Namal, “Mustafa Kemal Atatürk'ün 1918 Tarihli Hidroterapötik Karlsbad Ziyareti ve Bu Ziyaretin Genç Türkiye Cumhuriyet'indeki Sosyal Yaşam Reformasyonuna Katkısı”, *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.203-215.



**MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN 1918 TARİHLİ HİDROTERAPÖTİK
KARLSBAD ZİYARETİ VE BU ZİYARETİN GENÇ TÜRKİYE
CUMHURİYET'İNDEKİ SOSYAL YAŞAM REFORMASYONUNA
KATKISI***

**Mustafa Kemal Atatürk's Hydrotherapeutic Visit to Carlsbad in 1918 and its Contribution to the
Reformation of Social Life in the Early Republic of Türkiye**

Arın Namal **

M. Kemal Temel ***

Öz

Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmadan önce Birinci Dünya Savaşı cephelerinde kumandanlık ettiği senelerde, üriner sistem hastalıklarından muzdarip olmuştur. Temmuz 1918'de, hastalığı için kaplıca kenti Carlsbad'da tedavi görmüştür. Bu terapötik ziyaret sırasında ayrıca, toplamda altı defterde yüz elli sekiz sayfaya varacak bir günlük tutmuş, bu defterler çok sonraları şahsî kütüphanesinde keşfedilmiş ve 1983'te yayımlanmıştır. Türkçe ve Fransızca kaleme alınmış olan bu notlardan Atatürk'ün gördüğü tedavinin zamanının hidroterapi ve tebdil-i gıda eksenli konvansiyonel tıbbi dairesinde olduğu görülmektedir. Daha da önemlisi, Atatürk'ün Carlsbad'da izlediği, kadınların kısıtlanmadan katılabildiği canlı sosyal yaşamdan derinden etkilendiği, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türk kadınına oy hakkı dâhil birçok hak tanırken buradaki deneyiminden de esinlendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Atatürk, tıp tarihi, hidroterapi, Carlsbad, Türkiye Cumhuriyeti

Abstract

Before becoming the revered founder of the Republic of Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk suffered from urinary tract diseases in his years of service as a World War I front-line commander. During July 1918, he received treatment for his illness in the spa town of Carlsbad. There, he also kept a diary of this therapeutic visit in six notebooks amounting to a total of 158 pages, which was discovered much later in his private library and published in 1983. From these notes, penned in Turkish and French, it is seen that his treatment was in line with contemporaneous conventional medicine based on hydrotherapy and dietary changes. Even more remarkably, it is understood that Atatürk was deeply influenced by the lively social life in Carlsbad, marked by unrestricted participation of women, which further motivated him to grant Turkish women rights including suffrage following the foundation of the Republic.

Keywords: Atatürk, medical history, hydrotherapy, Carlsbad, Republic of Türkiye

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı,
İstanbul/TÜRKİYE arinnamal@gmail.com ORCID: 0000-0002-5624-5280

*** Sorumlu Yazar, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim
Dalı, İstanbul/TÜRKİYE mkemaltemel@gmail.com ORCID: 0000-0003-2533-8641

Giriş

Kişiler farklı nedenlerle anı ve yaşantılarını kaleme alabilirler. Unutulma korkusu, yaşadığı önemli deneyimleri gelecek kuşaklara aktarmak istemek, sonradan bilinmesini istediği bazı gerçekleri kayda geçirmek, bu nedenlere örnek verilebilir.¹ Hatırat yani anı yazıları yaşantının üzerinden uzun süreler geçtikten sonra yazılırken, günlükler yaşantının günü gününe kayda geçirilmesiyle oluşur. Anılar yayımlanma amacıyla yazılı hale getirilirken, günlükler bu amacı taşımayan notlardır ve çoğu kez özel kişisel bilgiler de içerir. İstanbul Üniversitesi'nde dersler vermiş ve toplamda dokuz ciltlik üç kitapla Türk yazınındaki en hacimli hatırate imza atmış olan edebiyatçı Halid Ziya Uşaklıgil,^{2,3,4} İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı kurucu başkanı, kadın hakları savunucusu, İstiklal Madalyası sahibi Halide Edib Adıvar,^{5,6} ve İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi'nin medar-ı iftiharlarından cerrah Prof. Dr. Cemil Topuzlu,⁷ 19. asırdan 20. yüzyıla geçişte yaşamış ve anılarını kaleme almış mümtaz Türklere aittir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ömrünün çoğu savaşlarda geçmiş olan aziz kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de yaşadıklarını anlatma, bildirme gayreti göstermiştir. Başlattığı ve kazandığı Türk Kurtuluş Savaşı'na dair detaylı anlatımlarını içeren “Nutuk”, Başkomutan'ın yaşamından önemli bir kesitin bizzat bildirilmekte olduğu bir kayıttır.⁸ 1915 yılında Çanakkale Savaşı sırasında Anafartalar Cephesi'nde tuttuğu notlar ise, Atatürk'ün daha evvelki yaşantısına dair yine ilk ağızdan anlatımla karakterize bir başka evraktır.⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1918 yılında kaplıca kenti Karlsbad'da “Geçen Günlerim” başlığı altında yazdıkları ise ayrıca kayda değerdir. J. S. Bach, F. M. Dostoyevski, J. W. von Goethe, G. W. Leibniz gibi başka muteber tarihî ziyaretçileri de olan, o dönem Avusturya–Macaristan İmparatorluğu, bugün Çekya sınırları içinde bulunan Karlsbad (günümüz Çekçe adıyla Karlovy Vary), bugün olduğu gibi o dönemde de önemli bir sağlık turizmi merkezi teşkil etmiştir. Atatürk bu şehri uzun süredir muzdarip olduğu böbrek rahatsızlığının tedavisi için teşrif etmiş, ziyareti 30 Haziran 1918 Pazar gününden 28 Temmuz 1918 Pazar gününe kadar, yaklaşık bir ay sürmüştür. Atatürk'ün bu bir ay zarfında hemen her gün yazmış olduğu yazılar, yani Karlsbad günlüğü, Karlsbad'da bulunduğu ortam ve gördüğü hidroterapötik tedavi hakkında bilgi vermenin yanı sıra, toplumsal yaşam başta olmak üzere felsefî ve sosyal konular üzerine daima düşündüğünü, tüm görevlerine rağmen bunlar üzerine bol bol okumaya ve fikir alışverişi yapmaya da zaman ayırdığını göstermekte, belgelemektedir.

Bu yazıda, Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad günlüğü gerek daha evvelki çalışmalarda olduğu gibi orada gördüğü tedaviler yönünden,¹⁰ gerekse yeni bir bakış olarak söz konusu ziyaretin Atatürk'e verdiği esin ve motivasyon suretiyle genç Cumhuriyet'teki sosyal yaşam reformasyonuna

¹ Şevket Kamil Akar, İrfan K. Karakoç, “Siyasi Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.3, Mayıs 2004, s. 383–422.

² Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, C.I–V, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul 1936.

³ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, C.I–III, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940–1.

⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *Bir Acı Hikâye*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942.

⁵ Halide Edib Adıvar, *Memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York 1926.

⁶ Halide Edib Adıvar, *The Turkish Ordeal: Being the Further Memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York 1928.

⁷ Cemil Topuzlu, *İstibdat–Meşrutiyet–Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Güven Basım ve Yayımevi, İstanbul 1951.

⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara 1927.

⁹ Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları*, yay. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

¹⁰ Örneğin bkz. Arın Namal, “Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), Gründer der Türkischen Republik, verbringt im Sommer 1918 einen Monat in Karlsbad”, *Beiträge für Sozialgeschichte der Medizin*, C.12, 2013, s. 97–107.

olan katkısı yönünden ele alınacaktır. Yine gayriaskerî içerikte ve geç 1910'lara dair olan müteakip satırlarda kendisinden söz edilirken, Ulu Önder'in unvanları ve "Soy Adı Kanunu" ile 1934 senesinde aldığı soyadı yerine, yalnızca adı kullanılacaktır.¹¹

1. Mustafa Kemal'in Karlsbad'a gidiş nedeni

Mustafa Kemal 10 Kasım 1938 tarihinde, henüz 57 yaşındayken siroz nedeniyle vefat etmiştir.¹² Yaşamı boyunca geçirdiği hastalıklar içinde Karlsbad kaplıcalarına gitmesine neden olan, üriner sistem, bilhassa böbrekleri ile ilgili rahatsızlığı olmuştur. Askerî okul öğrenciliği sırasında üretral akıntı ile seyreden gonoreden muzdarip olduğu bilinmektedir. Antibiyotiklerin bulunmadığı o yıllarda bu enfeksiyon sık sık yineleyerek bir süre sonra piyelonefrite zemin hazırlamış, Mustafa Kemal'in idrarında iltihap belirtilerine rastlanmıştır.¹³

Sol böbreğindeki rahatsızlık 1911 Trablusgarp Savaşı sırasında başlamış, yüksek ateş ve ağrı ile Mustafa Kemal'i yatağa düşürmüştür. 1915–1916 yıllarında Çanakkale Savaşı sırasında yeniden baş göstermiştir. Mustafa Kemal semptomlara katlanmaya gayret etmiş, ancak tabloya pnömoni de eklenince iyice zayıf düşerek doktorunun ısrarı ile İstanbul'a dönmüştür.¹⁴ Daha sonra Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı verilen savaş sırasında ağır kış koşullarının da etkisiyle böbrek hastalığı daha da ilerlemiştir. Ama Mustafa Kemal ordudaki görevinin başında olma arzusuyla bir süre sonra yine ayağa kalkmıştır. Sol böbreğindeki ağrı, Velihaht Vahdetin (1861–1926) ile 15 Aralık 1917'de çıktıkları Almanya ziyareti sonrası, İstanbul'da da devam etmiştir. Tedavi edilmiş, ama kısa süre sonra yeniden şiddetlenmiştir. Bunun üzerine bir konsültasyon yapılarak Mustafa Kemal'in tedavi için Viyana'ya gitmesi kararlaştırılmış, henüz 37 yaşındaki General Mustafa Kemal, 25 Mayıs 1918'de İstanbul'dan trenle Viyana'ya hareket etmiştir. Burada Viyana Üniversitesi'nden ünlü ürolog Prof. Dr. Otto Zuckerkandl'a (1861–1921) muayene olmuştur.¹⁵ Türk doktorların teşhislerini doğrulayan Dr. Zuckerkandl, itibarlı kumandan Mustafa Kemal'e Cottage Sanatoryumu'nda üç haftalık bir ilaç tedavisi ve istirahat tavsiyesinde bulunmuştur. Nitekim söz konusu sanatoryum 1908'de, Viyana'nın Viyana Ormanı kenarındaki güzide Währing bölgesinde, sinir ve metabolizma hastalıklarından muzdarip seçkin hastalara hizmet vermek üzere kurulmuş lüks bir sağlık merkezidir. Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir bölümü askerî erkâna tahsis edilmiştir; tüm faaliyeti süresince ise Mısır hidivi II. Abbas Hilmi Paşa, General Rudolf Slatin ve Sigmund Freud gibi birçok önemli hastaya hizmet vermiştir.¹⁶ Bununla birlikte rahatsızlığı için Mustafa Kemal'in başvurduğu asıl merkez, Cottage Sanatoryumu tabiplerinden Dr. Markotein'in aracılığıyla, şifalı suları ile ünlü bir kaplıca kenti olan ve o dönem yine Avusturya–Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Karlsbad olmuştur.¹⁷ Sularının, iklim ve ortamının böbrek, karaciğer, sindirim sistemi hastalıkları dâhil pek çok rahatsızlığa iyi geldiği yönündeki methiye ve tavsiyelere kulak veren Mustafa Kemal, 30 Haziran 1918 tarihinde yine trenle Karlsbad'a hareket etmiştir.

¹¹ Söz konusu kanun 2 Temmuz 1934 tarihinde resmen ilan edilmiştir (*T.C. Resmî Gazete*, 2.7.1934-s.2741, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2741.pdf, E.T. 20.7.2023). Beş ay kadar sonra Kasım 1934'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 2587 Sayılı Kanun ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verilmiştir (*T.C. Resmî Gazete*, 27.11.1934-s.2865, www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2865.pdf, E.T. 20.7.2023).

¹² Eren Akçiçek, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitabevi, İzmir 2005.

¹³ Bedi Şehsuvaroğlu, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hür Yayın, İstanbul 1981, s. 7.

¹⁴ Naşit Hakkı Uluğ, "Atatürk'ün hastalıkları", *Cumhuriyet*, 10–13 Kasım 1967.

¹⁵ Marshall S. Wingo, Alex Mafdalı, Raymond J. Leveillee, "Forgotten surgeons: Emil and Otto Zuckerkandl and the posterior renal fascia", *The Journal of Urology*, C.177, S.4, Nisan 2007, s. 353.

¹⁶ Elmar Samsinger, "Von nicht zu unterschätzender Bedeutung für das Ansehen im Oriente ist das Spital", *Österreich in Istanbul III: K. (u.) K. Präsenz im Osmanischen Reich* (ed. Elmar Samsinger), LIT Verlag, Münster 2010, s. 343.

¹⁷ Kansu Şarman (ed.), "Atatürk kronolojisi: Karlsbad'da kaplıca tedavisi", *Atlas Tarih*, S.1 (Kurtuluş Savaşı özel sayısı 2), 2020, s. 22.

2. Karlsbad günlüğünün özellikleri

Mustafa Kemal'in Karlsbad'da yaşayıp düşündüklerini kaydettiği günlük, 21x15 cm ebatlarında 6 defterde toplam 158 sayfadan oluşmaktadır. Altıncı defter Karlsbad'dan Viyana'ya dönüşte, bir yaprakta tek sayfa olarak yazılmış olup diğer yaprakları boştur. Genel olarak Arap harfleriyle Türkçe yazılmış olan defterlerde bazı isim, deyim ve sayfalar ise Fransızca yazılmıştır.¹⁸ Mustafa Kemal'in manevi çocuklarından, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın tarih profesörlerinden ve Türk Tarih Kurumu'nun kurucularından olan Ayşe Afet İnan (1908–1985), bu günlüğü 1931 yılında Mustafa Kemal'in kütüphanesinde keşfedip okumuş, Mustafa Kemal'e gösterdiğinde onun duyulduğuna tanık olmuştur. Ardından Mustafa Kemal günlüğü Afet İnan'a tevdi etmiş, içinden halka faydalı olabilecek kısımların yayımlanması tavsiyesinde de bulunmuştur.¹⁹ 1983'te İnan bu tavsiyeyi hayata geçirmiş ve günlük 1983'te Türk Tarih Kurumu tarafından "M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları" başlığı altında yayımlanmıştır.

Böylece vakıf olunan bu günlükte yazarlara nazaran, Mustafa Kemal Karlsbad'daki günlerini tedavisinin yanı sıra ülkesinin geleceğini gerek yalnız mülhaza gerekse başkalarıyla mütalaa etmek için bir fırsat olarak görmüştür. Anlatılarında görüntüde içme kürlerini, günlük tedavi planlarını tarif etmiş olsa da, asıl düşündüğünün ülkesinin sorunları, gereksinimleri ve istikbali olduğu açıktır, Karlsbad'daki son gününde (27 Temmuz 1918) kaydettiği şu satırlara karşın: "Karlsbad'da geçen günlerimin hatıratını tamamen ve olduğu gibi bu deftere tevdi edemedim. Bunun iki sebebi var; birincisi lüzumu kadar yazı yazmak için vakte malik olamadım; ikincisi her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün esrar-ı fikriye ve hayatiyemi bu defterlere nasıl emniyet edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde mahvetmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, mazbut bir hatıra ve mecmuam yoktur."²⁰

3. Mustafa Kemal'in Karlsbad'da gördüğü tedavi

3.1. Tedavinin tipi, içeriği ve sonucu

Mustafa Kemal'in Karlsbad'daki tedavisi, günlükte ön adı verilmemiş olan bir doktor, Dr. Vermer tarafından düzenlenmiş olup, hidroterapi (suyun haricî ve dahilî kullanımı ile tedavi) ve diyetetik (sihî amaçlı gıda takviye ve değişiklikleri) üzerine kuruludur: Sabahları birbirine beş yüz adım mesafedeki Marksbrün ve Mühlbrün kaynaklarından birer bardak şifalı su içmeye gidilmektedir. Kahvaltıdan sonra iki günde bir çamur banyosu yapılmaktadır. Bu kürde 28–29°C olan çamur teknesinde yirmi dakika yattıktan sonra diğer su teknesi içinde temizlenilmektedir.²¹ Öğle ve akşamları et ve süt ürünleri gibi proteince zengin yiyecekler yenmektedir. Yatmadan önce ise Felsenquelle suyu içilmektedir.²² Mustafa Kemal tedavisini sadece bir gün, ülkesinde Sultan 6. Mehmed'in (1861–1926) tahta çıktığını öğrendiği 5 Temmuz 1918 günü aksatmıştır.

Fakat tüm bu tedavilere ve tedaviye riayetine karşın, Mustafa Kemal ziyaretinin son gününde defterine "Karlsbad'da ettiğim istifade memul edilen derecede değildir. Rahatsızlıklarımın âsarı henüz mevcuttur." diye yazmıştır. Ardından yaveri ile Karlsbad İstasyonu'na giderek saat 10.00 treni ile Viyana'ya hareket etmiş,²³ Viyana'da Bristol Oteli'ne yerleşmiş, bu kez de burada, kendi kullandığı kelimeyle bir "kırgınlık" geçirmiştir.²⁴ İstanbul'a ancak Ağustos'ta dönebilmiş, hemen

¹⁸ Ayşe Afet İnan, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, 2. bas., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIII. Dizi—S.7¹, Ankara, 1991, s. VII.

¹⁹ İnan, *age*, s. VII, 24.

²⁰ İnan, *age*, s. 60.

²¹ İnan, *age*, s. 39.

²² İnan, *age*, s. 29–30.

²³ İnan, *age*, s. 60.

²⁴ Kimi kaynaklarda "İspanyol gribi" olarak geçse de, aslında Atatürk'ün geçirdiği bu kırgınlığın (muhtemelen respiratuar enfeksiyonun) mahiyeti, etkeni kesin olarak bilinmemektedir. Fakat 1918, dünya genelinde yazılı tarihteki

akabinde Filistin topraklarında bulunan 7. Ordu'nun kumandanlığına atanmış, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile savaş sona erene dek bu görevi yürütmüştür.

3.2. Söz konusu hidroterapötik uygulamalara tıp tarihi perspektifinden bir bakış

Nil etrafındaki Mısır, Sarı Irmak etrafındaki Çin, İndüs Irmağı etrafındaki Hint, ve de Fırat ve Dicle arasındaki Mezopotamya uygarlıklarına nazaran, tarihte medeniyet, ırmak kenar ve havzalarında filizlenmiştir. Şehirlerini hamamlarla donatan, ark ve künklerle, su kemerleriyle kuşatan antik Romalılar, suyun hayat ve sıhhatlerindeki yerini *Sanum per aquam* (Tr. “Sudan gelir sağlık”) sözü ile vecizeleştirmişlerdir.²⁵—bugün Türkçe dâhil pek çok dilde kullanılmakta olan “spa” sözcüğünün bu Latince sözün akronimi olduğu ileri sürülür.

Su kullanımı üzerine kurulu her tedavi, “hidroterapi” ana başlığı altında toplanabilir. Hidroterapi uygulamaları antikiteden bu yana gelişmiş, çeşitli coğrafyalardan çeşitli eklentilerle zenginleşmiştir. Yedi asra yayılan Osmanlı Devleti (1299–1922) öncesinde, süresince ve ertesinde Türklere de sudan gelecek iyilik fark ve tatbik edilmiştir.^{26,27,28} Bunda İslam dininin suyla (tedaviye değilse bile) hijyene verdiği büyük önemin de rolü vardır. Hidroterapi Avrupa’da ise vaftiz suyundan başka her suya biraz kuşkuyla, kirlenme korkusuyla bakılan karanlık Orta Çağ’da bilakis gözden düşmüş olsa da, sonrasında yeniden rağbet görmüştür. Rönesans ile birlikte 16. yüzyılda, suyun tıbbî kullanımının aristokrasinin de ilgisini çekmeye başladığı ve böylece ticarî bir boyut da kazandığı, adı dahi “banyo” anlamına gelen (zira yine vaktiyle bölgedeki kaplıcalardan yararlanmak isteyen Romalılarca kurulmuş olan) Bath kenti, Avrupa’nın suya geri dönüşünün önemli sembollerindendir. Karlsbad (Karlovy Vary) ise, bugün UNESCO Dünya Mirası alanlarından “Avrupa’nın Büyük Kaplıca Şehirleri” kategorisinde Bath ile birlikte yer alan bir diğer şehirdir.²⁹

Mustafa Kemal’e Karlsbad’ı ziyaret ettiren rahatsızlıklar (gonore, piyelonefrit) bakteriyeldir. Ne var ki erken yirminci yüzyıl (1900–1920) henüz antibiyotik devriminin gerçekleşmemiş olduğu, çaresiz bir dönemdir.³⁰ Bugün kolayca tedavi edilebilen bakteriyel hastalıklar, o yıllarda birer çiledir. Devrin başlıca tedavi modaliteleri tebdil-i hava ve tebdil-i gıda olup farklı coğrafyalarda farklı suların kullanımı ile gerçekleştirilmesi suretiyle hidroterapi de bu modalitelerle ilintilidir.^{31,32} (Bugün antibiyotiklerle tedavi edilen, bakteriyel bir hastalık olan) tüberkülozun havası temiz, ormanlık bölgelerde kurulan sanatoryumlarda (ve bu kez su yerine

en ölümcül grip salgınının, “İspanyol gribi” pandemisinin cereyan ettiği senedir; bkz. M. Kemal Temel, *Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil: 1918 “İspanyol” Gribi* (2. baskı), BETİM, İstanbul 2020, özellikle s. 21.

²⁵ Arın Namal, “Polonya Duszniki Zdroj’da Spa Kültürü Sempozyumu—19 ve 20 Mayıs 2011”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C.19, S.3, 2011, s. 204–209.

²⁶ Şevket Öznur, Arın Namal, “Unter Osmanischer Ägide auf Zypern eingerichtete Hamams und ihre Stellung in der damaligen Alltagskultur”, *Tarihte Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bożena Plonka-Syroka), İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 1–14.

²⁷ Arın Namal, “Anatolian thermal springs mentioned in the Book of Travels of Evliyâ Celebi (1611–1682), their historical importance and current condition”, *Tradycje i Perspektywy Rozwoju, Kultury Uzdrawiskowej, w Krynicy-Zdroju, w Kontekście Europejskim* (ed. Bożena Plonka-Syroki, Agnieszka Kaźmierczak, Sławomira Dorockiego, Pawła Brzegowego), Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu, Wrocław 2019, s. 401–414.

²⁸ Arın Namal, “Turkish baths in history and their place in daily life”, *Tradycje i Perspektywy Rozwoju, Kultury Uzdrawiskowej, w Krynicy-Zdroju, w Kontekście Europejskim* (ed. Bożena Plonka-Syroki, Agnieszka Kaźmierczak, Sławomira Dorockiego, Andrzej Syroki), Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2018, s. 121–133.

²⁹ UNESCO—The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *The Great Spa Towns of Europe*, <https://whc.unesco.org/en/list/1613> (E.T. 08.8.2023).

³⁰ M. Kemal Temel, “Sitetoksik kemoterapötiklerin yirminci yüzyıldaki gelişimi”, *Türk Onkoloji Dergisi*, C.30, S.2, 2015, s. 96–108.

³¹ M. Kemal Temel, “Antikiteden 1950’lere gelinene dek ‘depresyon’ kavramına, etiyojisine ve tedavisine dair başlıca eser ve anlayışlar”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C.27, S.3, Ekim 2019, s. 256–268.

³² M. Kemal Temel, “1950’li yıllar ve antidepresif psikofarmakoterapi: prototiplerinden bugüne klinik antidepresanların tasnif ve tarihi”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C. 27, S.2, Haziran 2019, s. 89–102.

güneş banyolarıyla) tedavi edilmesi, o dönemden en tipik tebdil-i hava ile sağaltım örneğidir. Yine bu dönemdeki hidroterapötik uygulamalar, malzeme ve metodolojilerine göre, birçok alt başlığa ayrılabilir: kaplıcalar (spalar), fangoterapi (mineralli kil/çamur sürümü), balneoterapi (sudan bilhassa banyo suretiyle istifade), talassoterapi (deniz suyu kullanımı), Kneipp yöntemleri, vd.³³

Mustafa Kemal'in öğünlerinin içeriğinin proteince zengin olacak şekilde değiştirilip ayarlanması tipik bir tebdil-i (katı) gıda örneğidir. Diyetetik tedavi ile hidroterapinin birlikte kullanımı ise, kombine tedavi yaklaşımının o dönemki versiyonu gibidir. Sıcak ve soğuk suyun kan dolaşımını artırmak amacıyla bir arada, peş peşe kullanımı da en temel hidroterapötik ilkelerden biridir. Mustafa Kemal'in söz ettiği su ve çamur banyoları ise tam anlamıyla balneoterapötiktir. Kısacası, bugünün "tedavi" sözcüğünün "ilaç" ile özdeşleşmiş hale geldiği, farmakosantrik dünyasından bakıldığında Mustafa Kemal "alternatif" tıbbı başvurmuş gibi görünse de, aslında kendi devrinin konvansiyonel tıbbından yararlanmıştı—mottosu, mürşidi her alanda bilim olan bir önderden bekleneceği üzere.

4. Mustafa Kemal'in Karlsbad'daki sosyal yaşama dair gözlemleri

Mustafa Kemal Karlsbad'da önceden kendisine yer ayrılan Rudolfshof adlı pansiyona yerleşmiş, hemen civardaki Pupp ve Imperial gibi "haşmetli, azametli, şaşaalı" oteller dururken yerleştirildiği bu pansiyona başlangıçta ısınamayacağını düşünmüştür. Fakat tedavisinden sorumlu Dr. Vermer'in bu otellerdeki gürültülü eğlence ortamının görmesi gereken ciddi tedaviyle bağdaşmayacağını söylemesi üzerine, burada kalmaya ikna olmuştur. Kaldığı bu pansiyon odasını kendi zevkine göre dekore etmiş, örneğin bir gün, Sansoussie Gazinosu yönünde yürürken rastladığı bir çiçekçi kadından kırmızı ve beyaz karanfiller, bir mağazadan da muhtelif ebatta dört vazo alarak, bunlarla odasını süslemiştir.³⁴ Bugün Rudolfshof lüks bir oteldir ve "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, seçkin devlet adamı Kemal Atatürk" ise günümüzde otelin ve kentin teşrifıyla iftihar edilen tarihî konuklarından biri olarak abideleştirilmiştir (Görsel 1).



³³ Sebastian Kneipp, *My Water-cure: Tested for More Than 35 Years and Published for the Cure of Diseases and the Preservation of Health*, J. Koesel, Kempton 1894.

³⁴ İnan, *age*, s. 33.

Görsel 1. Söz konusu otelin dış duvarlarından biri üzerine sabitlenmiş olan bu Çekçe plakada, şöyle yazmaktadır: “Seçkin bir devlet adamı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Kemal Atatürk Temmuz 1918’de burada tedavi gördü.”³⁵

Mustafa Kemal günlüğünün daha en başında Dr. Vermer’in kendisine beraberinde un getirip getirmediğini sorduğunu, getirmemişse ekmek bulamayacağını söylediğini yazmıştır. Bu söyleme kendi ülkesinde yabancılara un verildiği, burada –ki Avusturya–Macaristan İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun müttefikidir– kendisine ekmek verilmediği takdirde hemen ülkesine döneceği restiyle karşılık verince, Dr. Vermer hastası için un ve ekmek bulmayı üstlenmiştir. Savaşın yarattığı kıtlık Karlsbad’da da hemen hissedilmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Pupp Otel’de kahvaltı etmek istediğinde de aradıklarını bulamamıştır: “Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok. Şekersiz çay, iki yumurta, bal getirdi. Neferim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla meseleyi hallettik.” Daha sonra kahvaltılarını kaldığı pansiyonda yapmayı tercih etmiş, görkemli Pupp ve Imperial Otellerinde öğle ve akşam yemeğine giderken de cebinde ekmek götürmüştür.³⁶ Ayrıca, Imperial Otel’de kendini tanıtarak akşam yemekleri için yer rezerve ettirmiş, masalardan biri üzerindeki *Bestellt* (Tr. “rezerve”) plakası altında *Monsieur Kemal Pacha* (Tr. “Kemal Paşa Beyefendi”) yazısı yer almıştır.³⁷ Buraya akşam yemeğine giderken ya askerî elbisesini ya da siyah bir sivil takım elbise giymiş, günlüğüne diğer erkeklerin smokin, kadınların ise tuvalet giydiğini not düşmüştür.³⁸

Ama yalnızca otel ve salonları değil, Mustafa Kemal günlüğünde içme kürü yapılan Mühlbrün, Marksbrün gibi yerleri de detaylıca tasvir etmiştir: “On dakikada Marksbrün’e geldik. O civarda bütün sokaklar, kadehler ellerinde erkek ve kadınlarla mali idi. Ben de ...kadehimi doldurttum ve umuma tabi olarak yudum yudum içmeye ve aynı zamanda Mühlbrün istikametinde yürümeye başladım. İki memba arasında 500 adım kadar bir mesafe vardır. ...İkinci membadan dahi kadehimi doldurduktan sonra ...iki memba arasındaki sahada dolaşmaya devam ettik... Diğer bir memba havi binanın dahilinden musiki sedası işitiyordum. Oraya girdim. Methalden sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fişkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz empermeabl serpuş ve mantolarla muhafaza etmiş genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde çok uzun saplı ve bu saplar üzerinde müteharrik maşrapalarla su tevzi ediyorlar; daha ileride gayet uzun bir salondaki halk, musiki nağamatına peyrev olarak sağdan sola devrediyor; bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar... Ben de devre karıştım.”³⁹

Mustafa Kemal ziyaret ve tasvir ettiği bu mekânlarda kendi ülkesinden nüfuzlu kişilere de rastlamıştır. Onlarla Avrupa’daki sosyal yaşam tarzı hakkında konuşmuş, belirtildiği üzere günlüğünde bu sohbetlerden de söz etmiştir. Yazdıkları, kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nde birbiri peşi sıra gerçekleştireceği ve ülkeye Batılı yaşam tarzını getirecek devrimlere dair fikirlerin kendisinde çoktan mevcut olduğunu göstermektedir. En fazla yazdığı konulardan biri, kadın–erkek ilişkileri olmuştur. Bunun nedeni kuşkusuz, Avrupa’da sosyal yaşamda kadın ve erkeği hep bir arada görmesi olmuştur. Ayrıca Karlsbad otellerinde karşılaştığı Türk tanıdıkları da yanlarında eşleriyle birlikte. Karlsbad’da kadın–erkek beraber yemek yemişlerdir.

Bu yemeklerden biri, 6 Temmuz 1918 akşamı Imperial Otel’de bir miralay ve eşi ile birlikte yenendir. Mustafa Kemal ve yurttaşları, yemekten sonra dans salonunun bitişiğindeki bir salonda oturmuşlardır: “Gayet zarif ve güzel kadınlar, smokinli erkeklerle dans ediyorlardı.” Mustafa Kemal bu seyir sırasında kendisinin de dansı çok sevdiğini ve askerî ataşeliği sırasında en iyi vals

³⁵ Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karlov_Vary-Atat%C3%BCrk_sign_plate.jpg (E.T. 12.8.2023).

³⁶ İnan, *age*, s. 31–33.

³⁷ İnan, *age*, s. 38.

³⁸ İnan, *age*, s. 46.

³⁹ İnan, *age*, s. 31. Bu ve tüm diğer doğrudan alıntılarda, sözcüklerin bu metindeki yazımında Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te geçen imla esas alınmıştır.

yapanlardan biri addedildiğini anlatmıştır. Zevce hanımefendi Mustafa Kemal'e "Bu hayatın bizde teessüsü ne kadar müşkül!" dediğinde, Mustafa Kemal buna dair fikrini de dile getirmiştir: "...Benim elime büyük bir salahiyet ve kudret geçerse ben hayat-ı içtimaiyemizde arzu edilen inkılabı bir anda, bir "coup"⁴⁰ ile tatbik edebileceğimi zannederim. Zira ben, bazıları gibi efkâr-ı avamı, efkâr-ı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeye alıştırmak suretiyle bu işin yapılacağını kabul etmiyor[um] ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar senelik tahsil-i ali gördükten, hayat-ı medeniye ve içtimaiyeyi tetkik ve hürriyeti tezevvuk için sarf-ı hayat ve evkat ettikten sonra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar..." Mustafa Kemal'in devrimciliğini yıllar öncesinden ortaya koyan bu cümleler, aynı devrimci ruhun aynı zamanda tedbirli ve gerçekçi de olduğuna dair satırlarla son bulmuştur: "Mamafih bu meselede şayan-ı tetkik bazı noktalar var. Bunları iyice takarrür ettirmeden işe başlamak hata olur."⁴¹

Mustafa Kemal günlüğünde aynı gün, kadın ve erkeğin sosyal yaşamdaki yerini de irdelemiş, bazen iki cinsiyetin tabi tutulduğu katı ahlakî, kültürel kurallara işaret ederek, kadın ve erkek toplum içinde bir arada olamadığında yaşanacak olumsuzlukları sorgulamıştır: "...O kadar ciddi ve yorucu meşagilden sonra son asır terakki ve medeniyetin şuaatıyla dimağı tenevvür etmiş bir erkek, işinden doğru evine gelip kapanmak suretiyle yarın için icap eden zevk ve kuvvet-i mesaii iktisap edebilir mi? Biraz hava, biraz musiki, biraz tiyatro, hülasa bir hayat arzu etmez mi? Bu icabat-ı tabiiye ve medeniye tatbik ederken yanında karısı bulunmazsa bu noksanı telafi etmek lazım gelmeyecek mi? Çünkü bir erkek için kadın huzurundan, kadın sözünden, kadın refakatinden mahrum bulunmak bir noksandır; bu, behemehâl tatmin olunur. Fakat evde erkeksiz kalacak kadın için erkek ihtiyacı aynıdır." Bu ihtiyacın "ruh ihtiyacı" olduğunu söyleyen Mustafa Kemal, son derece katı şart ve kurallara göre yaşamak durumunda bırakılan bir kadının, "hayat hakkında, medeniyet hakkında, hürriyet hakkında" ne bilebileceğini de sorgulamıştır.⁴²

6 Temmuz 1918 tarihli bu sayfalar, Mustafa Kemal'in o yıllarda tahayyül ettiği ve kısa süre sonra da tahakkuk eden devrimlerinin, yani erken dönem Türk Cumhuriyet tarihindeki en radikal gelişmelerin ardındaki, temelindeki mantaliteye ışık tutan bir paragrafla noktalanmış olması bakımından, önemli bir tarihî belge niteliğindedir. Mustafa Kemal bu sayfalarda kadının sosyal hayatta erkekle aynı haklara kavuşturulması gereğini iyice açıkladıktan sonra, bu yapılırken gözetilecek, göz ardı edilmeyecek ahlakî ilkelere de değinmiştir. Mustafa Kemal'in burada Batı kültürünü memnuniyetle deneyimlemekte iken ortaya koyduğu ahlak, İslam dininin iffet ve sadakati şart koşan, kadına kötü muameleden meneden, kadın-erkek her insan için aklın, akliyatın ve eğitim almanın önemini vurgulayan orijinal buyrukları doğrultusundadır. Bir diğer deyişle Mustafa Kemal, burada bir anlamda Batı kültürünün dinî ahlakî kaidelere uygun bir versiyonunu tarif ve talep etmektedir. Söz konusu aydın, bağdaştırıcı paragraf, kendi kaleminden şöyledir: "Velhasıl netice: Bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım. Açılınsınlar; onların dimağlarını ciddi ulum ve fünun ile tezyin edelim. İffeti, fenni, sıhhi surette izah edelim. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede ehemmiyet verelim. Sonra şahsî irtibata gelince, tabiat ve ahlakımıza muvafık karı arayalım ve onunla şurut-i izdivaciyemizi açık ve katı kararlaştıralım. Ona riayette kusur edince onun icabatını yapalım. Kadın da böyle hareket etsin!"⁴³

Mustafa Kemal'in yine dinî ve millî hususlar dâhil evliliğe hayli ciddi bir gözle baktığı, başlangıçta bir Avrupalı ile evlenmeyi düşündüğünü, fakat sonrasında evliliğin huzurla devam edebilmesi için iki kişinin din, milliyet, terbiye ve ahlakının farklı olmamasında karar kıldığını belirttiği 7 Temmuz 1918 tarihli satırlarından da anlaşılmaktadır.⁴⁴

40 Fransızca sözcük kontekste göre "hamle" ya da "darbe" gibi anlamlara gelir.

41 İnan, *age*, s. 43.

42 İnan, *age*, s. 44.

43 İnan, *age*, s. 45.

44 İnan, *age*, s. 51-52.

Aynı gün (7 Temmuz 1918) Mustafa Kemal, yine bir arkadaşının eşiyle, genç kızların eğitimi hususunda yaptıkları kısa tartışmayı da not düşmüştür. Bu hanım, fazla okutulan kızların annelerini küçük gördüklerini ileri sürerek, kızların annelerinden fazla tahsil görmelerine karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal ise bu görüşe eğitilmilerin kendilerini eğitimsizlerden üstün görmelerinin doğal olduğunu, bunun takdir ve teşvik görmesi gerektiğini, zira bunun her millette böyle olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir.⁴⁵

5. Karlsbad gözlemleriyle güçlenen tasarıların hayata geçişi

Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından işgal altında olan ülkesini kurtarmak üzere 1919 yılının Mayıs ayında Kurtuluş Savaşı'nın fitilini ateşlemiştir. Üç buçuk yıl süren savaş, 9 Eylül 1922'de İzmir şehrinin de kurtarılışı ile sona ermiştir. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de sosyal yaşamı değiştiren birçok inkılap gerçekleşmiştir. Harf İnkılabı ile Arap harfleri yerine Latin harfleriyle yazıya geçiş (Kasım 1928),⁴⁶ kadın ve erkeğin bir arada olduğu modern içtimaî anlayış, yine kadınların kamusal alanda görünürlüğü, ve yeni başkent olarak Ankara'nın inşası, Mustafa Kemal'in önderliğindeki bu süreçte kilometre taşlarındandır. Yine yeni devlette toplumu Batı uygarlığındaki ile uyumlu bir kılık-kıyafetle görmek isteyen Mustafa Kemal, bu yönde en radikal adımı Kasım 1925'te, Arap coğrafyasıyla özdeşleştirilen fes yerine Batı tarzı şapka kullanımını şart koşan Şapka Kanunu⁴⁷ ile atmıştır. Mustafa Kemal, bu dönemde tüm bu devrimlerin gerekçesini ve devrimler öncesindeki sürtüşmelerin nedenini, binlerce yıllık Türk uygarlığının komşularına dikkatle bakmayışı üzerinden, şöyle özetlemiştir: "...Çok acılar gördük. Bunun nedeni dünyanın durumunu anlamayışımızdır..."⁴⁸ Nihayet, tıpkı Karlsbad günlerinde düşündüğü, düşlediği gibi, genç Cumhuriyet'te kadına sadece kıyafetiyle değil, günlük hayattaki durumu, konumuyla da Batı'daki ile uyumlu bir yaşam sunulmuştur.⁴⁹ Hatta bu süreçte o kadar başarılı olunmuştur ki, başlangıçta kıstas alınan Batı dünyasını Türk toplumunun gerisinde bırakacak denli çağın ötesinde gelişmelere imza atılmıştır. Örneğin Türk kadını Aralık 1934 gibi erken bir tarihte,⁵⁰ yani Fransız (1945), Belçikalı (1948) ve İsviçreli (1971) kadınlardan on yıllarca önce (milletvekili) seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur.

Fakat değişim sürecinde ana iskeleti, toplumsal dokunun ana hatlarını inşa etmenin de ötesine geçilmiştir; söz konusu devrimci ruh, vücutta kanın kalpten en uzak kılcal damarlara kadar yayılışı gibi, başkent Ankara'dan en küçük yerleşim birimlerine, yöresel yer altı ve üstü zenginliklerinin nasıl değerlendirileceğine dair tayinlere dek nüfuz etmiştir. Örneğin Türkiye, bu yazı kontekstinde değinmek şart olacağı üzere, termal sular bakımından oldukça zengindir⁵¹ ve Karlsbad'ın ardından Mustafa Kemal, "su şehri", "benim şehrim" diyerek sevdiği Yalova kentindeki kaplıcaların Türkiye, hatta Avrupa için bile örnek güzellikte bir yer olacak biçimde tesisi ile de ilgilenmiştir.^{52,53} Ölümünden bir yıl kadar önce 17 Aralık 1937'de "Yalova Kaplıcaları

⁴⁵ İnan, *age*, s. 51.

⁴⁶ *T.C. Resmî Gazete* (3.11.1928-s.1030), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1030.pdf (E.T. 15.8.2023).

⁴⁷ *T.C. Resmî Gazete* (28.11.1925-s.230), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/230.pdf (E.T. 15.8.2023).

⁴⁸ Selami Kılıç, "Şapka meselesi ve kılık kıyafet inkılabı", *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.16, 1995, s. 529–547.

⁴⁹ Rıfat Aydın, "Türk modernleşmesinde bir görünüm ve değişim temsili olarak kıyafet", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.6, 2018, s. 48–70.

⁵⁰ *T.C. Resmî Gazete* (11.12.1934-s.2877), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2877.pdf (E.T. 15.8.2023).

⁵¹ Rıza Reman, *Şifalı Suları Kullanma İlmî Balneoloji: Türkiye'nin Şifalı Kaynakları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.

⁵² Saime Yüceer, "Yalova Termal Kaplıcaları ve Mustafa Kemal Atatürk", *Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bozena Plonka-Syroka), Reis Dijital Baskı Sistemleri, İstanbul 2014, s. 211–221.

⁵³ Arın Namal, "Die Erfahrungen des türkischen Republikgründers Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938) in Karlsbad und seine Förderung des wissenschaftlichen Umgangs mit Heilbädern in der Türkei", *Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bozena Plonka-Syroka), Reis Dijital Baskı Sistemleri, İstanbul 2014, s. 25–40.

ile Kaplıcalar Bölgesinin İdaresi Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir.⁵⁴ Kanunda bu bölgede gerek Türkler gerekse yabancılar tarafından tıpkı Karlsbad'da olduğu gibi "hususî mesken, otel, pansiyon, kapalı eğlence yerleri, gazino[,] lokanta ve dükkân inşa ve tesis" edilebileceği, ve fakat "kaplıca bölgesine bitişik arazide, ...sınırdan 500 metre mesafede ve ...kaplıcaya giden ana yol kenarlarında yapılacak bina ve dükkânlar"ın "bölgenin ahengine çirkinlik vermemesi" şartının gözetileceği belirtilmiştir.⁵⁵ Mustafa Kemal Yalova kaplıcalarını gösterişli bir sağlık ve turizm merkezi olarak hayal etmiş, Karlsbad'da gördüğü neşeli sıhhat ortamını Türkiye'de Yalova'da denemiştir. Dahası vefat ettiği 1938 yılında, o tarihte ülkenin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi (Tıp Fakültesi) bünyesinde bir hidroklimatoloji enstitüsü kurulmasına da önyak olmuştur.⁵⁶

6. Sonuç

Mustafa Kemal, 1918'de ülkesinde başka normlar geçerli iken, Karlsbad'da Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi kadın ve erkeğin sosyal yaşamı paylaştıkları bir ortamda tedavi görmüştür. Bu gibi bir sosyal doku ve ambiyansın kadına ve erkeğe yönelik faydalarına dair görüşlerini, Karlsbad'da tuttuğu günlüğüne etraflıca kaydetmiştir. Ülkesinde kadın ve erkeğin sosyal yaşamda birlikte yer alması tasavvurunu ve bu tasavvurun tahakkuku için ne gibi değişikliklere ihtiyaç olduğunu bu satırlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beş yıl kadar önce işlemiş olması anlamlı ve ilginçtir. Karlsbad ziyaretinin bu görüşleri besleyici, ilham verici sarıh etkisi de kayda değerdir. Söz konusu ziyaretin Atatürk üzerindeki etkisi, kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde kaplıcalara verdiği önemden, bu gibi yerlerin imarı için önyak olduğu resmî kararlardan da anlaşılmaktadır.

⁵⁴ T.C. Resmî Gazete (25.12.1937-s.3792), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3792.pdf (E.T. 15.8.2023).

⁵⁵ T.C. Resmî Gazete (25.12.1937-s.3792), s. 9139, md. 2, 4.

⁵⁶ Kasım Esen, "Atatürk'ün yazlık başkenti Yalova ve yazlık Çankaya'sı Termal", *Türk İdare Dergisi*, C.72, S.429, Aralık 2000, s. 211–226.

Kaynakça

A- Eserler (kitap ve makaleler)

- ADIVAR, Halide Edib, *Memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York 1926.
- ADIVAR, Halide Edib, *The Turkish Ordeal: Being the Further Memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York 1928.
- AKAR, Şevket Kamil, İrfan K. Karakoç, “Siyasi tarih kaynağı olarak hatırat ve gezi notları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.2, S.3, Mayıs 2004, s. 383–422.
- AKÇİÇEK, Eren, *Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü*, Güven Kitabevi, İzmir 2005.
- AYDIN, Rıfat, “Türk modernleşmesinde bir görünüm ve değişim temsili olarak kıyafet”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.6, 2018, s. 48–70.
- ESEN, Kasım, “Atatürk'ün yazlık başkenti Yalova ve yazlık Çankaya'sı Termal”, *Türk İdare Dergisi*, C.72, S.429, Aralık 2000, s. 211–226.
- Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tayyare Cemiyeti, Ankara 1927.
- İNAN, Ayşe Afet, *M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, 2. bas., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIII. Dizi—S.71, Ankara, 1991.
- KILIÇ, Selami, “Şapka meselesi ve kılık kıyafet inkılabı”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.4, S.16, 1995, s. 529–547.
- KNEIPP, Sebastian, *My Water-cure: Tested for More Than 35 Years and Published for the Cure of Diseases and the Preservation of Health*, J. Koesel, Kempten 1894.
- Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıraları*, yay. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.
- NAMAL, Arın, “Polonya Duszniki Zdroj’da Spa Kültürü Sempozyumu—19 ve 20 Mayıs 2011”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C.19, S.3, 2011, s. 204–209.
- NAMAL, Arın, “Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), Gründer der Türkischen Republik, verbringt im Sommer 1918 einen Monat in Karlsbad”, *Beiträge für Sozialgeschichte der Medizin*, C.12, 2013, s. 97–107.
- NAMAL, Arın, “Die Erfahrungen des türkischen Republikgründers Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938) in Karlsbad und seine Förderung des wissenschaftlichen Umgangs mit Heilbädern in der Türkei”, *Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bozena Plonka-Syroka), Reis Dijital Baskı Sistemleri, İstanbul 2014, s. 25–40.
- NAMAL, Arın, “Turkish baths in history and their place in daily life”, *Tradycje i Perspektywy Rozwoju, Kultury Uzdrawiskowej, w Krynicy-Zdroju, w Kontekście Europejskim* (ed. Bożeny Płonki-Syroki, Agnieszki Kaźmierczak, Sławomira Dorockiego, Andrzej Syroki), Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław 2018.
- NAMAL, Arın, “Anatolian thermal springs mentioned in the Book of Travels of Evliyâ Celebi (1611–1682), their historical importance and current condition”, *Tradycje i Perspektywy Rozwoju, Kultury Uzdrawiskowej, w Krynicy-Zdroju, w Kontekście Europejskim* (ed. Bożeny Płonki-Syroki, Agnieszki Kaźmierczak, Sławomira Dorockiego, Pawła Brzegowego), Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu, Wrocław 2019.
- ÖZNUR, Şevket, Arın Namal, “Unter Osmanischer Ägide auf Zypern eingerichtete Hamams und ihre Stellung in der damaligen Alltagskultur”, *Tarihte Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bozena Plonka-Syroka), İstanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 1–14.

- REMAN, Rıza, *Şifalı Suları Kullanma İlmî Balneoloji: Türkiye'nin Şifalı Kaynakları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.
- SAMSINGER, Elmar, “Von nicht zu unterschätzender Bedeutung für das Ansehen im Oriente ist das Spital”, *Österreich in Istanbul III: K. (u.) K. Präsenz im Osmanischen Reich* (ed. Elmar Samsinger), LIT Verlag, Münster 2010, s. 343.
- ŞARMAN, Kansu (ed.), “Atatürk kronolojisi: Karlsbad’da kaplıca tedavisi”, *Atlas Tarih*, S.1 (Kurtuluş Savaşı özel sayısı 2), 2020, s. 22.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi, Atatürk’ün Sağlık Hayatı, Hür Yayın, İstanbul 1981, s. 7.
- TEMEL, M. Kemal, “Sitotoksik kemoterapötiklerin yirminci yüzyıldaki gelişimi”, *Türk Onkoloji Dergisi*, C.30, S.2, 2015, s. 96–108.
- TEMEL, M. Kemal, “1950’li yıllar ve antidepresif psikofarmakoterapi: prototiplerinden bugüne klinik antidepresanların tasnif ve tarihi”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C. 27, S.2, Haziran 2019, s. 89–102.
- TEMEL, M. Kemal, “Antikiteden 1950’lere gelinene dek ‘depresyon’ kavramına, etiyojisine ve tedavisine dair başlıca eser ve anlayışlar”, *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği–Hukuku–Tarihi Dergisi*, C.27, S.3, Ekim 2019, s. 256–268.
- TEMEL, M. Kemal, *Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil: 1918 “İspanyol” Gribi* (2. baskı), BETİM, İstanbul 2020.
- TOPUZLU, Cemil, *İstibdat–Meşrutiyet–Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul 1951.
- ULUĞ, Naşit Hakkı, “Atatürk’ün hastalıkları,” *Cumhuriyet*, 10–13 Kasım 1967, s. 5.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, C.I–V, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., İstanbul 1936.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, C.I–III, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1940–1.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Bir Acı Hikâye*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942.
- WINGO, Marshall S., Alex Mafdali, Raymond J. Leveillee, “Forgotten surgeons: Emil and Otto Zuckerkandl and the posterior renal fascia”, *The Journal of Urology*, C.177, S.4, Nisan 2007, s. 353.
- YÜCEER, Saime, “Yalova Termal Kaplıcaları ve Mustafa Kemal Atatürk”, *Sağlık ve Su Kültürü* (ed. Arın Namal, Ayşegül Demirhan Erdemir, Bozena Plonka-Syroka), Reis Dijital Baskı Sistemleri, İstanbul 2014, s. 211–221.

B- İnternet siteleri

- T.C. Resmî Gazete (28.11.1925-s.230), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/230.pdf (E.T. 15.8.2023).
- T.C. Resmî Gazete (3.11.1928-s.1030), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1030.pdf (E.T. 15.8.2023).
- T.C. Resmî Gazete (2.7.1934-s.2741), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2741.pdf (E.T. 20.7.2023).
- T.C. Resmî Gazete (27.11.1934-s.2865), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2865.pdf (E.T. 20.7.2023).
- T.C. Resmî Gazete (11.12.1934-s.2877), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2877.pdf (E.T. 15.8.2023).
- T.C. Resmî Gazete (25.12.1937-s.3792), www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3792.pdf (E.T. 15.8.2023).
- UNESCO—The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, *The Great Spa Towns of Europe*, <https://whc.unesco.org/en/list/1613> (E.T. 08.8.2023).
- Wikimedia Commons, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Karlovy_Vary-Atat%C3%BCrk_sign_plate.jpg (E.T. 12.8.2023).

Summary

Before becoming the revered founder of the Republic of Türkiye in 1923, Mustafa Kemal Atatürk suffered from urinary tract diseases in his years of service as a World War I front-line commander. In line with the recommendations of his physicians in Istanbul, he then went to Vienna for further treatment for his recurrent, bacterial illness in the summer of 1918. There, he was examined by the famous urologist Prof. Dr. Otto Zuckerkandl (1861–1921) from the University of Vienna. Confirming the diagnoses made by his Turkish colleagues, Dr. Zuckerkandl advised the respected commander Mustafa Kemal to try a three-week rest-and-medication treatment at the Cottage Sanatorium, a luxurious health center that had been established in the Währing district of Vienna to serve privileged patients with nervous and metabolic diseases. While in the Sanatorium, however, Mustafa Kemal reorganized his therapeutic journey so as to include the spa town of Carlsbad, also within the borders of Austria–Hungary at that time. Listening to the recommendations that its waters, climate, and environment were good for many ailments including kidney, liver and digestive system diseases, he departed Vienna for Carlsbad by train on 30 June 1918.

During his stay of almost a month from June 30th to July 28th, Mustafa Kemal wrote down his experiences, observations, and thoughts in Carlsbad, on an almost daily basis. The resultant diary is 158 pages long in six notebooks. In these notebooks mostly written in Turkish with Arabic letters, some names, phrases, and pages are written in French. Years later in 1931, Ayşe Afet İnan (1908–1985), one of the adopted children of Mustafa Kemal, first female history professors of the Republic of Türkiye, and founders of the Turkish Historical Society, discovered and read this diary in Mustafa Kemal’s library. She witnessed that he became emotional when she showed it to him. Mustafa Kemal then entrusted these manuscripts to İnan, also recommending the publication of the parts that might be useful to the public. In 1983, İnan implemented this recommendation in the form of a book published by the Turkish Historical Society under the title of “M. Kemal Atatürk’s Memoirs of Carlsbad”.

From his diary it is understood that Mustafa Kemal’s treatment in Carlsbad was based on the combined use of hydrotherapy and dietary changes. Given the early-20th-century frontiers of medical science and knowledge prior to the antibiotic revolution, this is in line with the contemporaneous conventional medicine. In other words, although Mustafa Kemal might seem to have applied to “alternative” medicine when viewed from today’s pharmacocentric world, he actually benefited from the conventional medicine of his time, as would be expected from a leader whose motto was commitment to science in every field of life. It is also seen that he was highly compliant, neglecting his treatment for only one day, and that despite the exercise of due care the treatment outcome was not satisfactory, also consistent with the contemporaneous rates of success in treating bacterial diseases.

Besides providing information about the nature of his hydrotherapeutic treatment, the diary also demonstrates that Mustafa Kemal always thought about philosophical and social issues, especially societal life, and, despite all his duties, spared time to read and exchange ideas on them. He made detailed descriptions of the places that he visited in Carlsbad. In these places, he watched with pleasure the unrestricted participation of women in the daily urban activities. In these days during which he saw men and women together everywhere, he contemplated the two genders’ roles and positions in society and, in reference to their subjection to rigid moral or cultural norms sometimes, expounded on the negative consequences that would occur when they could not be together. He questioned what a woman obliged to live according to stringent rules could know about life, civilization, and freedom. While concluding that women should be given the same rights as men in social life, he also mentioned moral principles to be observed and not to be ignored during the establishment of this equality. In the places he visited, he ran across influential people from his own country and discussed his views also with these gentlemen who themselves were experiencing Carlsbad with their wives beside them.

In sum, the “Carlsbad diary” of Mustafa Kemal Atatürk is remarkable not only for being a first-hand source of medical historical information about the life of a great leader, but also for documenting that the same leader had been determined to change the social life in his country years before he did revolutionize it in the era of the Republic of Türkiye. His Carlsbad experience appears to have reinforced this determination and further motivated him to grant Turkish women rights including suffrage. Nevertheless, the inspiration of this visit is most apparent in the official decisions he initiated for the development of spa towns in the Republic of Türkiye in the 1930s.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023

www.historystudies.net


TÜRK SİYASETİNDE YENİ BİR PROPAGANDA ARACI: 1970'Lİ YILLARDA TELEVİZYONUN POLİTİZASYONU

**A New Instrument of Propaganda in Turkish Policy: The Politicisation of
Television in the 1970s**

Arş. Gör. Dr. Bahar İzmir 

Ankara Üniversitesi

bizmir@ankara.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 03.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1352087

Atıf – Citation:

Bahar İzmir, "Türk Siyasetinde Yeni Bir Propaganda Aracı: 1970'li Yıllarda Televizyonun Politizasyonu", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.217-235.



TÜRK SİYASETİNDE YENİ BİR PROPAGANDA ARACI: 1970'Lİ YILLARDA TELEVİZYONUN POLİTİZASYONU

A NEW INSTRUMENT OF PROPAGANDA IN TURKISH POLICY: THE POLITICISATION OF TELEVISION IN THE 1970S

Bahar İzmir*

Öz

Türkiye'de televizyon yayıncılığı Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun (TRT) 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara'da gerçekleştirdiği deneme yayınıyla resmen başladı. 2 Ağustos 1974 tarihinden itibaren, TRT sürekli olarak Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili haber ve belgesellere yer verdi, bu sayede televizyon Türkiye açısından milli olarak kabul edilen bir konuyu tüm Türkiye'ye ve dünyaya duyurarak rüşünü ispatlamış oldu. Aynı şekilde, 1970'li yıllar, Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in neredeyse her gece televizyon aracılığıyla halka hitap edip bir platforma dönüştü. Böylece, 1970'li yıllarda televizyonun politizasyonu süreci de başladı. 1970'li yıllar boyunca, televizyon bir propaganda aracı olarak nasıl kullanıldı? Televizyonun propaganda aracı olarak kullanılmasının yasal zemini nasıl oluştu? Bu makale, söz konusu sorulara cevaplar aramayı ve bundan hareketle Türk siyasi hayatına dair sonuçlar çıkarmayı hedeflemektedir. Makale, TRT İzle Platformu, dönemin süreli yayınları ve arşiv belgeleri ışığında televizyonun propaganda işlevi ve bunun yasal çerçevesini analitik bir şekilde değerlendirilmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özerklik, Propaganda, Televizyon, TRT

Abstract

Television broadcasting in Turkey officially began with a test broadcast by the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) in Ankara on January 31, 1968. As television proved itself in many fields, its impact on the masses was also recognized. The 1971 Memorandum, which abolished TRT's autonomy as the initial order, proved that the political power of television was being recognized. From August 2, 1974 onwards, TRT continuously aired news and documentaries on the Cyprus Peace Operation, thus proving that television had proved its mettle by announcing an issue that was considered national for Turkey to the whole of Turkey and the world. Similarly, the 1970s became a platform for Süleyman Demirel and Bülent Ecevit to address the public almost every night through television. Thus, the politicization of television began in the 1970s. This paper questions how television was used as a propaganda tool during the 1970s, and aims to draw conclusions about Turkish political life. The article aims to evaluate the propaganda function of television and its legal framework in the light of the TRT Archive, periodicals of the period and archival documents.

Keywords: özerklik, propaganda, televizyon, TRT

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE
bizmir@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0002-6752-0786

Giriş

Propaganda, Türkçe sözlükte “bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma” şeklinde tanımlanır.¹ Kavramsal olarak da daha önceden tespit edilen bir gayeye uygun şekilde kitlelerin duyu ve düşüncelerini yönlendirmek demektir. Pratikte ise propaganda, belirli bir görüşü, düşünceyi veya ideolojiyi etkilemek, manipüle etmek veya yaymak amacıyla bilinçli bir şekilde tasarlanmış iletişim yöntemleri ve araçlarının kullanılmasıdır.²

Kitle iletişim araçları propaganda özelliği nedeniyle otoriter, totaliter ve demokratik rejimlerin her birinde siyaset kurumu için vazgeçilmezdir. Söz konusu araçlar, totaliter rejimlerde egemen ideolojilerin pekiştirilmesine; demokratik ülkelerde ise sistemin rahat işlemesine, güçlenmesine, halkın özgürce ve bilinçli olarak yönetime katılmasına katkı sunma gibi bir görevi yerine getirmektedir. Diğer taraftan kitle iletişim araçları bazen de siyasî çeşitliliği kısıtlayan otoriter yönetimlerde, sadece bir siyasî partinin yayın organı gibi hareket eden bir hale bürünür. Bu nedenle de büyük bir tartışma konusu haline gelir.³

Kitle iletişim araçları yaygın olarak kullanılmaya başladıkları dönemden Soğuk Savaş'ın sonuna kadar olan süreçte iktidarlar ya da siyasî aktörler tarafından zaman zaman propaganda aracı olarak kullanıldı, bu vesileyle de onların siyasî egemenliklerinin pekiştirilmesine katkı sağladı. Özellikle de demokratik olmayan iktidarlar kitle iletişim araçlarını daha fazla insana ulaşabilmenin bir enstrümanı olarak görmeye başladı. Bu doğrultuda siyaset kurumunu ve toplumu etkilemeye başlayan yayıncılığın giderek artan önemi ulus devletleri bu alanı kontrol altına almaya sevk etti.

Kitle iletişim araçlarının propaganda işlevi, radyo teknolojisinin yaygınlaşmasının ardından, özellikle televizyonun gelişimine kadar olan dönemde, etkin bir şekilde işlerlik kazandı. Bu bağlamda, 20. yüzyılın başından itibaren tüm dünyada derin etkilere sahip olan radyo, 1940-1946 yılları arasında bilhassa II. Dünya Savaşı Dönemi'nde, etkili bir propaganda aracı ve dolayısıyla da savaşın güçlü bir enstrümanı olarak işlev gördü. Radyo yayınları, savaşın gereksinimlerine göre içeriklendirildi.⁴

Televizyonun icadı ve evrimi, radyonun gelişimi ile paralel bir seyir izledi. 1930'larla birlikte televizyon kurumsallaşma sürecine girdi ve ilk program planları ve denemeleri yapılmaya başlandı. Bahsedilen süreçte televizyona karşı kamusal bir ilgi de oluşmaya başladı. 1930'ların ilk yarısına kadar radyo yayıncılığı alanında kurumsallaşmasını tamamlayan ve alanın önemli aktörleri haline gelen National Broadcasting Company (NBC), Columbia Broadcasting System (CBS) ve British Broadcasting Corporation (BBC) gibi kurumlar, aynı zamanda, televizyon yayıncılığının da öncüleri oldu.⁵

1950'ler televizyonun hem bir kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkışına, hem de hızla yayılışına tanıklık etti. Bu yıllarda, televizyonun gelişip dünyaya yayılmasına, BBC ve NBC gibi radyo konusunda uzmanlaşmış kurumlar öncülük etti. 1960'lar televizyonun teknik ve programcılık açısından hızla geliştiği, tüm dünyaya yayıldığı ve daha profesyonel bir yapıya

¹ <https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/>

² Burcu Macit, Neslihan Altuncuoğlu, “Bir Siyasi Propaganda Aracı: Radyo (1950-1960)”, *JSHSR*, 10 (96), 1266-1281. Ayrıca bakınız: Bernays, L. Edward, *Propaganda*, Horace Liveright, New York, 1928; Jowett, Garth S ve O'donnell, Victoria, *Propaganda and Persuasion*, Sage Publications, USA, 2012.

³ Yusuf Devran, *Siyasi İktidar-TRT İlişkisinin Dünü*, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.229.

⁵ Süleyman İlaslan, “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu Üzerine Temel Tartışmalar: Kalkınma, Eğitim ve Milli Güvenlik”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 3, 2014, ss. 481-510, s.483-484; Ömer Serim, *Türk Televizyon Tarihi 1952-2006*, Epsilon Yayıncılık, İstanbul, 2007.

kavuştuğu dönem oldu. Bu anlamda, Curran ve Seaton'un deyiimiyle, 1960'lı yıllarda televizyon "rüşünü ispatlamıştı."⁶

Televizyon, dünyada yaygınlaşmaya başladıktan sonra 1950'lerden itibaren bir siyaset aracı olarak hizmet etti. Böylece, televizyon önemli bir siyasî güç haline geldi ve televizyonun kültürel egemenliği başladı. 1963 yılında John F. Kennedy'nin öldürülmesi ve bunun televizyondan naklen verilmesi, televizyonun bir kitle iletişim aracı olarak toplumsal rolünü açıkça ortaya koydu.⁷

Türkiye'de ise televizyonun propaganda amacıyla kullanılmasının yasal zemini, 1970'li yıllarda yapılan düzenlemelerle gerçekleşti. Siyasî partilerin televizyonda siyasî propaganda yapmalarını sağlayan kanun tasarısı TBMM'de 04.07.1975 tarihinde kabul edildi. Yine, 1977 yılında ise siyasî partilerin seçim konuşmalarının televizyondan verilmesi kararı alındı ve seçim sonuçlarını televizyondan vermek için on sekiz ilde seçim bürosu kuruldu.⁸ Fakat, bu tarihe kadar, televizyonun ne denli etkili bir propaganda aracı olabileceği anlaşılmış, 1970'li yılların başından itibaren televizyon siyasetle iç içe geçmişti.⁹

Bu doğrultuda makale, 1970'li yıllar boyunca siyasî alanda televizyonun nasıl radyonun yerini almaya başladığını ve özellikle de bir siyasî propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığının izini sürmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, televizyon 1970'li yıllarda yeni bir propaganda aracı olarak nasıl işlevselleşti; söz konusu yıllarda TRT ve siyasî iktidar ilişkisi nasıl kurulmuştu; önce 1971 Muhtırası ve sonrasında sürekli değişen hükümetler TRT'yi nasıl etkilemişti; 1970'li yıllardaki seçimlerde televizyon bir propaganda aracı olarak nasıl kullanılmış ve bunun yasal çerçevesi nasıl düzenlenmişti gibi soruların cevapları arandı. Bu soruların yanıtlarını ararken TRT İzle Arşivi, dönemin süreli yayımları ve arşiv belgeleri temel alınarak konu analitik bir şekilde değerlendirilmeye çalışıldı. Söz konusu çalışma için, 1970'li yıllardaki gazeteler tarandı, özellikle de süreli yayınların TV yayınlarına ayrılan sayfaları aydınlatıcı oldu. Çalışma kapsamında, gazeteler, dergiler ve arşiv belgeleri incelendi; fakat çalışma kapsamında incelenmesi planlanan TRT Arşivine kurumsal olarak başvuruldu, lakin buradan bir yanıt alınamadı. TRT Arşivi için TRT'nin dijital platformu ve arşivi şeklinde hizmet gören Trtizlearşiv platformundan istifade edildi.¹⁰ Çalışma, tüm bu belgeler ve veriler ışığında şekillenmiş olup, 1970'li yıllarda iç içe geçen TRT-siyasî iktidar ilişkilerine ışık tutmayı hedeflemektedir.

1. Türkiye'de Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi: Radyonun Yerini Televizyon Alıyor

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından radyonun egemenliği en fazla Demokrat Partili yıllarda hissedildi. DP'li yıllarda radyo önemli bir propaganda aracı olarak etkili bir şekilde kullanıldı. Türkiye'de radyonun kitleleri etkileme işlevi devam ederken dünyada ise televizyona yönelik adımlar atılmaya başlanmıştı. 1958'de radyoyu yeni bir idarî yapıya kavuşturmak için bir düzenleme hazırlığına giren DP Hükümeti, bu çerçevede Radyo ve Televizyon Umum Müdürlüğü kurulacağını duyurdu. Söz konusu hükümetin televizyon istasyonu kurma yönündeki son girişimi Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü bünyesinde bir Televizyon Etüt Bürosu kurulması oldu, ki televizyon konusunda gerekli çalışma ve hazırlıkları yapma görevi bu büroya verildi.¹¹ Böylelikle, DP dünyadaki gelişime paralel olarak ülkede televizyonun gelişimine yönelik önemli bir adım attı.

⁶ İlaslan, age, s.484; James Curran, Jean Seaton, *Power Without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*, London: Routledge, 2003, s.190.

⁷ Gönenç E. Özgür, "İletişimin Tarihsel Süreci", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2007, Sayı: 28, s.98, ss. 87-102.

⁸ <https://www.trt.net.tr/kurumsal/kilometre-taslari>; "TV", *Vatan*, 27 Mayıs 1975, s.8; "TRT Ne Yaptığını Biliyor mu?", *Hürriyet*, 6 Kasım 1974, s. 3.

⁹ "CHP için TRT Akıllı bir Düşman Mı Yoksa Aptal Bir Dost Mu?", *Hürriyet*, 6 Kasım 1974, s.7.

¹⁰ <https://www.trtizle.com/trtarsiv>. (Erişim Tarihi: 13.08.2023)

¹¹ İlaslan, agm, s. 494.

Bu olumlu adımlara rağmen Türkiye’de televizyon yayıncılığı, dünyadaki gelişiminden çok sonra başlayabildi.¹² 1964 yılında 359 sayılı yasayla TRT kuruldu, sonrasında Türkiye’de televizyon yayıncılığı ile ilgili çalışmalar hız kazandı.¹³ Ayrıca, merkezi Ankara’da olması kararlaştırılan TRT’nin görevleri ve genel ilkeleri hem kanunla hem de anayasayla belirlenmiş oldu.¹⁴ Neticede, Türkiye’de televizyon yayıncılığı TRT’nin 31 Ocak 1968 tarihinde Ankara’da gerçekleştirdiği deneme yayınıyla resmen başladı. Başlangıçta üç gün (salı-çarşamba-perşembe) ve belirli saatlerle sınırlı olan yayınlar, 1 Ocak 1972’de 4 güne, 21 Haziran 1972’de 5, 18 Mart 1974’te 6 gün 35 saate ve 24 Mayıs 1974’te haftada 7 güne çıkarıldı.¹⁵ Yayınların 1974 yılından itibaren her gün yapılmaya başlanması televizyonun kitleler arasında kabul görmesinde bir milat teşkil etti.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren televizyon geniş kesimlere ulaşmaya ve oldukça olumlu tepkiler almaya başladı. Söz konusu dönemden itibaren, televizyonun öncelikle eğitim ve eğlence amaçlı kullanılabileceği fikri öne çıktı. Spor, eğitim ve kültür gibi pek çok sahada program yapılması konusundaki görüşler ağırlık kazandı.¹⁶

1970’li yılların politik atmosferi televizyonun işlevlerine bir yenisini daha ekleyecekti: propaganda. Her ne kadar televizyonun propaganda işlevi dünyada anlaşılmış ve seçim konuşmalarında kullanılmaya başlanmış olsa da bunun Türkiye’de de işlerlik kazanması 1970’li yıllarda hayata geçecekti. Bunun nasıl gerçekleştiği ise ancak bu döneme daha yakından bakılarak anlaşılabilir.

1970’li yıllar istikrarsızlığın ve siyasî şiddetin tırmandığı bir dönem olmuş; öte yandan televizyon ile iktidarlar ve muhalefet arasında yaşanan gerginlikler ve güç kavgaları döneme damgasını vurmuştu. Özellikle 1968-1970 yılları arasında tırmanan öğrenci olayları ve işçi hareketleri, siyasî, ekonomik ve toplumsal alanda bunalımların ilk işareti oldu. 1970’e gelindiğinde siyasî istikrarsızlık iyice tırmandı. III. Demirel Hükümeti, (6 Mart 1970-26 Mart 1971) bu tablo karşısında herhangi bir varlık gösteremedi ve ordu, 12 Mart 1971 tarihinde bir kez daha yönetime müdahale etti.¹⁷ 1971 Muhtırası’na giden süreç ve 1970’li yıllar siyasî çalkantılarla geçerken, kitlelerin televizyonla tanışmasına da şahitlik etti.

1970-1980 yılları arasında, siyasal şiddet içinden çıkılmaz bir hal aldı. Sürekli değişen iktidarlar, siyasî grupların sokak çatışmaları, İsrail Başkonsolosu’nun öldürülmesi, terör örgütü ASALA’nın eylemleri ve Kıbrıs’taki olaylar gerilimi daha da tırmandırdı; siyasî şiddet ve istikrarsızlık 1970’li yılların genel karakteristiği haline geldi. 1970’lerin ekonomisi de bu siyasî şiddet ortamıyla paralel ilerledi; petrol krizi, hızlı enflasyon artışı ve iktisaden dışa bağımlılığın

¹² “İlk Televizyon Yayını Dün Şehrimizde Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1952, s.1.; Yıldız Öztürk Çiçek, “TRT Kurumu Ankara Oran Yerleşkesinin Kurumun Kuruluşu Değişen Mekânsal İhtiyaçlarını Karşılama Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *TRT Akademi*, Cilt 2, Sayı 3, Ocak 2017, s. 200, ss.198-223.

¹³ Aysel Aziz, *Radyo ve Televizyona Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:460, Ankara, t.y. s.115-116.; Oğuz Ünlüer, “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı Tarihine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurgu Dergisi*, S.17, 2000, ss.45-54, s. 47.

¹⁴ *TBMM Tutanakları*, 359 Sayılı Kanun, No:1568, 29.02.1972, *Resmî Gazete*, 8.3.1972, Sayı:14122.

¹⁵ <https://www.trt.net.tr/kurumsal/kilometre-taslari>. Bkz: Selim Esen, *Olayların İçinden- Bir TRT Tarihi Denemesi*, Ankara: Kanguru Yayınları, 2012; “TV Programı”, *Ulus*, 3 Ocak 1970, s. 7. Bkz: Derya Bengi, *70’li Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük Görecek Günler Var Daha*, YKY Yayınları, İstanbul, 2022.

¹⁶ “Televizyon İle Eğitim Başladı”, *Hürriyet*, 7 Kasım 1974, s.8; “Okul Öncesi Çocuklar İçin Özel Eğitim Uygulanacak”, *Dünya*, 6 Kasım 1978, s.1.; “Televizyon”, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1976, s.6.

¹⁷ Güler Bek, *1970-1980 Yılları Arasında Türkiye’de Kültürel ve Sanatsal Ortam*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.22-24. Bkz: Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013; Ali, Gevgili, *Türkiye’de 1971 Rejimi, Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşamaları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973; Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart 1971*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009; İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993.

bir sonucu olarak ülke ekonomisi iflas etme noktasına geldi. 1972 ve 1975 yılları arasında ekonomide ciddi bir darboğaz yaşandı, bu da tüp, yağ ve gaz kuyuklarını beraberinde getirdi.¹⁸

1970'li yıllardaki ekonomik belirsizlikler ve istikrarsızlık dikkate alındığında, radyo ve özellikle de televizyon toplum için siyasî ve ekonomik zorluklardan uzaklaşmanın bir yolu olarak işlev gördü.

2. TRT'nin Kurumsallaşmasına Büyük Bir Engel: TRT'nin Özerkliği Meselesi

1964-1971 Dönemi, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumunun (TRT) özerk bir yönetim modelini benimsediği yıllardı. TRT'nin kuruluşundan itibaren, kamusal yayıncılık alanında öncü kabul edilen BBC'nin deneyimlerinden ilham alındığı, hatta Türkiye'den BBC'ye personel gönderildiği bilinmektedir. Ancak, TRT'nin kurumsallaşma süreci, özerklik dönemi başlamadan önce tam anlamıyla olgunlaşmamıştı. Bu bağlamda, toplumsal düzeyde süregelen siyasal çatışmalar, öğrenci hareketleri ve sokak olayları, ardından da 12 Mart 1971 Muhtırası, TRT'nin yeni bir aşamaya geçeceğine işaret ediyordu. TRT'nin kurumsallaşma serüveni sırasında, en büyük zorluk siyasal gelişmelerin kurumu biçimlendirmesi ve etkisi altına alması oldu. Yasal yetkililerin müdahalelerinden bağımsız bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için, TRT'nin başvurabileceği en güvenilir kalkan özerklikti. Ancak, özerklik sağlandıktan sonra da kendi yayın geleneklerini yerleştirerek gelişmesi mümkün olamadı.¹⁹ Bunda elbette ki 1970'li yıllarda siyaset ve televizyon ilişkisinin iç içe geçmesi ve televizyonun siyasetin bir organı gibi görülmeye başlanması etkiliydi.

1971 Muhtırası'nın ardından hükümeti kurma görevini üstlenen Nihat Erim'in ilk icraatlarından biri, TRT'nin özerkliğini sona erdirmek olmuştu. Bu dönemde, Anayasa'da kurumu ve özgürlükleri sınırlayan yasal değişikliklerle birlikte TRT Yasası'nın 121. maddesi de değiştirildi, TRT'nin özerkliği kaldırıldı ve sadece tarafsızlık ilkesi korundu. Nihat Erim'e göre bu değişiklikler, "TRT'nin, Türkiye Cumhuriyeti'nin TRT'si" olması adına bir adım teşkil ediyordu. Başka bir ifadeyle, TRT'nin özerkliği sona erdirilmiş ve yerine "TRT'nin devlet eliyle kurulup idare edildiği, tarafsızlık ilkesini benimsediği ve milli, demokratik, laik ve sosyal devletin ilkelerine uyacağı" hükmü eklenmişti.²⁰ Ancak, özerkliğini kaybetmiş bir kurumun nasıl tam anlamıyla "tarafsız" olabileceği konusu oldukça tartışmalıdır.

Bu değişiklikten sonra TRT, her gelen iktidara göre yeniden şekil almak zorunda kaldı. Tarafsız bir yayıncılık anlayışını koruyamayan TRT'nin, kamu hizmeti yayıncılığı misyonunu etkili bir şekilde yerine getirmesi olası görünmemektedir. Bu tür olayların TRT ekranlarında sıkça gündeme gelmesi, siyasî iktidarları da rahatsız etti ve endişelendirdi. Nitekim TRT'nin özerk olması kadar tarafsız olmasının da şart olduğunu dönemin siyasî hükümetleri ve liderleri tarafından sıklıkla dile getirilen bir konuya dönüşmüştü.²¹

¹⁸ Coşkun, *a.g.e.* s. 71-72. Bkz: Ahmet Gülen, "Siyasi Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 65, Güz 2019, ss.119-157; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 5.bs., 2014, s. 150; William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, Hil Yayın, İstanbul, 1996.

¹⁹ Çankaya, *a.g.e.* s.123-4. Bkz: Murat Özgen, *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi ve Yasal Çerçevesi*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 17, 2003; Süleyman İlaslan, *Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu: TRT ve Kamu Hizmeti Etrafında Mücadeleler 1960-1980*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s.281.

²⁰ Özden Çankaya, *TRT Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi 1927-2000*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 90-92; TRT Arşivi, <https://www.trt.net.tr/kurumsal/kilometre-taslari>. TRT'nin özerkliğine dair dönemin tartışmaları için bakınız: Bkz: Şeniz Yurtman, "Profesörler, Bakana TRT Özerkliği Konusunu Öğretti", *Ulus*, 2 Şubat 1970, s.1.; Yekta Güngör Özden, "Sinekli Televizyon", *Ulus*, 24 Şubat 1970, s.2. Bkz. Nihat Erim, TBMM'deki konuşması; (26 Kasım 19712 Ocak 1964 tarih ve 11596 sayılı Resmî Gazete ve 359 sayılı kanunun 1568 sayılı değişikliği.)

²¹ Nimet Ersin, *Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT'de Program Üretim Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.170-172; Çankaya, 2003, s.84.

1970'lerde iktidarlar sürekli değişti ve bundan en olumsuz etkilenen kurumlardan biri TRT oldu. Ayrıca, söz konusu dönemde TRT'ye yönelik eleştirilerin dozu da dikkate alınırca, televizyona çok fazla misyon atfedildiği de anlaşılmaktadır. Fakat, toplumsal ilerlemenin ve demokratikleşmenin sağlanması yalnızca bir radyo ve televizyon kurumunun varlığıyla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumun iç dinamikleri ve etkenleri de büyük bir önem taşımaktadır. Bir kurum, toplumun genel yapısından soyutlayarak sadece onun sorunsuz işleminin tüm olumsuz unsurları ortadan kaldıracığı düşüncesi, gerçekçi ve bilimsel bir yaklaşım değildir. Nitekim televizyon, öncesinde yaşanan siyasî, ekonomik ve toplumsal sorunları çözenin bir aracı olmadığı gibi, özerklik meselesinin sadece televizyon yayıncılığına ve tarafsızlık ilkesine zarar verdiği açıkça görülebilir.

3. Demokratik Rejime Dönüş: 1973 Seçimleri ve TRT

14 Ekim 1973 Seçimleri Türkiye'nin geleceği ve demokrasisi açısından büyük bir kırılma teşkil etti. Özellikle de 1969 Genel Seçimleri'nden sonra 1971-1973 arasındaki iki yıllık sıkıyönetim dönemi ve bu dönemde gelişen iç ve dış buhranlardan sonra, 1973 Seçimleri demokrasi açısından bir sınav niteliği taşıyordu. CHP tarihinde ilk kez İsmet İnönü'nün katılmadığı bir seçime girmiş²²; Adalet Partisi ise lideri Süleyman Demirel ve aynı kadro ile devam etmiş, toplamda ise sekiz parti seçime katılmıştı. Seçime CHP ve AP'nin yanı sıra Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) (Turhan Feyzioğlu), MP (Cemal Tural), MSP (Süleyman Arif Emre), DP (Ferruh Bozbeyle), TBP (Mustafa Timisi) ve MHP (Alparslan Türkeş) de katılmıştı.²³

Söz konusu dönemde seçim beyannameleri ve sloganlarla partiler seçimi yürüttü. 1973 Seçimlerinde CHP "Ak Günlere" sloganını kullanırken, MHP "Büyük ve Güçlü Türkiye İçin" sloganını tercih etti. Yine Millî Selamet Partisi "millî şuur" ve "millî ahlak" kavramlarını öne çıkarırken, Cumhuriyetçi Güven Partisi seçim beyannamesinde "Huzur Güven Refah İçin" sloganını kullandı.²⁴ 1973 Genel seçimlerinde CHP oyların %33,3'ünü alarak ve birinci parti olarak seçimi kazandı.²⁵

Siyasî partilerin seçim propagandaları öncelikli olarak seçim beyannameleri yoluyla somutlaştı. Nitekim seçim beyannameleri, siyasî partilerin iktidara geldiklerinde yapmayı tasarladıkları icraatları ve bunların nasıl gerçekleşeceğini ilan ettikleri belgelerdi. 1973 seçimlerinde de bu klasik yöntemle seçim propagandası yürütüldü. Her partinin temsil ettiği seçmen kitlesine yönelik verdiği vaatler elbette ki öncelikli olarak seçim beyannameleri vasıtasıyla hayat buldu. 1973 seçimlerinde de kitleleri etkilemeye ve ikna etmeye yönelik genel ve net ifadeler, vurucu söz ve sloganlar kullanıldı.²⁶ Söz konusu beyannamelerin radyo yoluyla işlerlik kazanması ve halka duyurulması bilinen bir yöntemdi. Fakat bunun televizyon yoluyla da halka duyurulması ve kitlelere ulaşması 1970'lerin ikinci yarısında işlerlik kazanacaktı.

1973 seçimlerinde gerek radyonun egemenliği gerekse de televizyonun henüz yeterince yaygın olmamasından dolayı, televizyon bir propaganda aracı olarak henüz öne çıkmamıştı. Söz konusu seçimlerde, liderlerin seçim propagandaları ve konuşmaları radyodan yapıldı. Liderler sırasıyla yirmişer ve onar dakika olmak üzere seçim vaatlerini radyodan halka anlattı. 1973 yılında, radyonun hâkimiyeti devam ediyordu ve televizyonun kitleler üzerindeki rolü henüz

²² CHP'de söz konusu dönemde bir lider değişimi olmuş, Bülent Ecevit Genel Başkan olarak seçilmişti.

²³ Sedef Bulut, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 267-268.

²⁴ *Millî Selamet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1973; *Cumhuriyet Halk Partisi Seçim Beyannamesi*, Ak Günlere, 1973; *Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Bildirgesi*, Büyük ve Güçlü Türkiye İçin, 1973; *Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi*, 1973.

²⁵ *Resmî Gazete*, 31 Ekim 1973, Sayı 14698, s.6-23.

²⁶ Bulut, *a.g.e.*, s.268.

anlaşılmamıştı.²⁷ Yine de televizyon, haber programları, gündüz programları ve spor programları gibi çeşitli alanlarda kitleleri etkisi altına almaya çoktan başlamıştı.

Her ne kadar televizyonda liderlerin konuşmaları yer almaya da anahaber bültenleri ve çeşitli programlarla, televizyonun başlıca gündemi de seçimlerdi. 1973 seçimleri öncesinde liderlerin siyasî konuşmaları ve seçime yönelik faaliyetleri televizyon haber bültenlerinde sıklıkla yer buldu.²⁸ 18 Şubat 1973 tarihinde, TRT Genel Müdürlüğü kendisine bağlı başkanlıklara bir genelge göndererek Haber Merkezinin denetimi altında bir “Basın Bürosu” kuruldu. Söz konusu karara göre her birim, haber içeriklerini önce bu büronun onayına sunmak zorundaydı.²⁹ Aslında bu zimmî olarak bir sansür uygulamasını da beraberinde getirdi.

1973’ten itibaren, televizyonda yayınlanan programların özetini veren ve kısa değerlendirmeler yapan “Haftalık Program Özeti” gazetelerde yer aldı.³⁰ Yine, haber programlarının yanı sıra gündemi ele alan aktüel programlar da vardı. Örneğin, “Bir Sorun, Bir Konuk” Programında her hafta bir konuk yer alıyor, gündeme dair değerlendirmeler yapılıyordu.³¹

Televizyonun propaganda işlevi, 1973 yılından itibaren kamuoyunda sıklıkla tartışılan bir konu haline geldi. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde Mahmut T. Öngören, televizyonun etkisi üzerine bir araştırma yürütmek için yurtdışı seyahatine çıkmış, buradaki gözlemleri neticesinde Türkiye’de televizyonun propaganda amaçlı kullanılmadığı kanaatine varmıştı. Öngören’e göre televizyonun propaganda olarak işlevinin geliştirilmesi gerekiyordu. Örneğin, *Cumhuriyet*’in 50. yılının kutlandığı 1973’te, cumhuriyeti ve kazanımlarını anlatan yayımlarla yurtdışına daha iyi bir propaganda yapılabilirdi.³² Buradan hareketle, televizyonun yalnızca siyasî bir propaganda aracı olmadığı, Türkiye’nin başarılarının ve zaferlerinin tanıtılması açısından da işlevi anlaşılmış oluyordu.

1973 seçimlerinde, her ne kadar seçim propagandaları radyodan yapılsa da seçim sonuçları televizyondan yapılan özel yayımla seyirciye sunuldu. 14 Ekim 1973 gecesi TRT’de yayınlanan Seçim Özel Programı 19.00-21.00 arası yayınlanan sonuçlardan sonra, seçime dair değerlendirmeler sabaha kadar televizyondan verildi.³³ 14 Ekim 1973 seçimlerini CHP kazandı.³⁴

Televizyonun propaganda işlevi, seçim programları ve konuşmalarının yanı sıra, 1973 yılında *Cumhuriyet*’in 50. yılı olan bu dönemde, Atatürk Devrimlerini kitlelere daha etkili bir şekilde aktarmak amacıyla da kullanıldı. Söz konusu yayınlarda, *Cumhuriyet*’in kurucu partisi olan CHP’nin iktidarda olmasının da etkisiyle, *Cumhuriyet*’in 50. yıldönümünün anılması ve Atatürk ve Türk Devrimi’nin kitlelere anlatılması amaçlandı. Örneğin, 1973 yılında yayınlanan “Küçük Ülkü ve Devrimler” adlı programda, alfabe reformu, kadın hakları, eğitim alanındaki yenilikler, hukuk alanındaki devrimler gibi birçok değişiklik halka anlatıldı.³⁵ Yani bir başka propaganda aracı Türk Devrimi’nin propagandasının yapılması amacıyla kullanıldı. Halkın devletin kuruluş felsefesine uygun olarak yetiştirilmesi işine televizyon da ortak edildi. Geçmişte bu işler CHP

²⁷ “Liderlerin Seçim Konuşmaları”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1973, s.1.; “1973 Seçimleri Eşiğinde”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1973, s.6.; “Radyoda İlk Seçim Konuşmalarını Genel Başkanlar Yaptı”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1973, s.1.; “Partiler Radyoda”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s.1.

²⁸ “Başkent Notları”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1973, s.1.; “1973 Seçimleri Eşiğinde”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1973, s.4.; “Seçim 73”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1973, s.5.

²⁹ “Kısa Kısa”, *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1973, s.6.

³⁰ “Haftalık Program Özeti”, *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1973, s.6.

³¹ “TV”, *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1972, s.6.

³² Mahmut T. Öngören, “50. Yılın Dışarda Tanıtılması”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s.2.

³³ “Haftalık Program Özeti”, *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1973, s.6.; “TV’de Bu Hafta”, *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1973, s.6.

³⁴ “CHP Oylarında Büyük Artış Oldu”, *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1973, s.1.; Oktay Akbal, “Ak Günler Doğarken”, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, s.2.

³⁵ “Haftalık Program Özeti”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1973, s.6.

Halk Hatipleri Teşkilatı, Halkevleri, Köy Enstitüleri, radyo gibi araçlarla yapılırken bu misyon için televizyon da keşfedilmişti.

TRT'nin bir propaganda aracı olarak belirgin bir şekilde öne çıkması ise esas Kıbrıs Barış Harekâtı sürecindeki işlerliği ile anlaşılacaktır.

4. Televizyonun Kitleler Üzerindeki Rolü Anlaşıyor: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Televizyon

20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahale etti. Kıbrıs Barış Harekâtı 20 Temmuz-16 Ağustos 1974 arasında iki kez 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos tarihlerinde gerçekleşti.³⁶ CHP-MSP Hükümetinin Başbakanı Ecevit'in ifadesiyle Türkiye "adaya barışı getirmek için" harekâtı başlatmıştı.³⁷ Böylece, Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te garantör ülke olarak yetkisini kullanması, Türk ve dünya kamuoyunda geniş yankı uyandırdı.³⁸

2 Ağustos 1974 tarihinden itibaren, TRT sürekli olarak Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgili programlara ve yorumlara yer vermiş, Türkiye'nin haklılığı tarihsel süreç ve siyasî gelişmeler ışığında seyretilere sunulmuştu. Bu dönemde gerek "Ayşe Tatile Çıksın" parolası gerek *Karaoğlan* belgeselleri ekranlardan verilmiş, halk Kıbrıs haberlerine büyük bir ilgi göstermişti.³⁹ TRT'nin programları sayesinde hem Türkiye hem de dünya Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan haberdar oldu. Kıbrıs Barış Harekâtı sürecindeki yayınlar, televizyonun siyasî bir propaganda aracı olarak işlevini ve önemini ortaya koyuyordu.⁴⁰ Böylelikle, televizyon Türkiye'nin millî bir davasını ve haklılığını tüm Türkiye'ye ve dünyaya duyurarak rüştünü ispatlamış oldu.

Kıbrıs Harekâtı çeşitli belgesellere konu oldu ve kamuoyu televizyon yoluyla bilgilendirildi. Örneğin, "Kıbrıs Belgeselinde", Kıbrıs Harekâtı ve tarihsel arka planı halka anlatıldı.⁴¹ Kıbrıs Barış Harekâtı'na ilişkin haber programlarının halkın bilgilendirilmesinde önemli bir misyon üstlendi.

Kıbrıs Harekâtı boyunca gerek TRT gerekse de Türk basını Türk ordusunun Kıbrıs'ta elde ettiği başarıyı desteklemeyi ve Kıbrıs'ta kalıcı olunmasını sağlamayı hedefledi. TRT vasıtasıyla Kıbrıs konusunda halk bilinçlendirilirken, dünyaya da Türkiye'nin haklılığı anlatılmak istendi ve aynı zamanda Türk ordusu desteklendi. Bu süreçte, TRT vasıtasıyla Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerekliliği anlatılıp ordunun motivasyonu da yükseltilmeye çalışıldı.

Yalnızca Türk kamuoyunda değil aynı zamanda dış basında da televizyonun gücü kullanılarak, Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklılığı dünyaya anlatıldı. Örneğin, Prof. Dr. Haluk Ülman,

³⁶Faruk Sönmezoglu, *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945- 1986)*, İstanbul, 1991; Hamza Eroğlu, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler*, ATO, Ankara, 1976; Baskı Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt I, s.716-769.

³⁷ Mehmet Ali Birand, *Kıbrıs Belgeseli*, 1. Bölüm, 1989. Ayrıca bkz: *Hangi Kıbrıs*, yönetmen: Rüstem Batum, 2004.

³⁸ Enis Ediş, *Kıbrıs Barış Harekâtı Odağında Bülent Ecevit*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2018, s.78-79. Bkz: Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978; Ulvi Keser, *Dünden Bugüne Kıbrıs (1913-2013)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013; Bülent Ecevit, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011; Mehmet Ali Birand, *30 Sıcak Gün*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990; Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

³⁹ 27 Mart 2023 tarihinde Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan İle Yapılan Sözlü Mülakat. Ayrıca bkz: <https://www.trt.net.tr/kurumsal/tarihce>; Selim Esen, *Olayların İçinden Bir TRT Tarihi Denemesi*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2012, s.423.

⁴⁰ Cem, *TRT'de 500 Gün*, s. 163-179; Ayrıca dönemin gazete haberlerinden örnekler için bkz: "Barış Kuşu Kıbrıs Sorununu Çözeceğine İnanıyor", *Hürriyet*, 6 Kasım 1974, s. 7; Uygur Kocabaşoğlu", "Kıbrıs Olayları ve TRT", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1974, s.2; "Yılın Olayı Kıbrıs Çıkmamız", *Hürriyet*, 30 Aralık 1974, s.8.

⁴¹ Gözde Gayde, *Kıbrıs Sorununun Belgesellerdeki sunumu: Türkiye'de Üretilen Kıbrıs Belgeselleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 70-71.

İsviçre televizyonuna verdiği röportajda, Kıbrıs'ta Türkiye'nin tezlerini savundu ve bölgede "Türklerin haklarının teminat altına alınması gerektiğini" ifade etti.⁴²

Kıbrıs Barış Harekâtı süresince savaşın silahların yanı sıra propaganda yoluyla kazanılacağına önemi anlaşılmıştı. Kıbrıs Barış Harekâtı süresince Türkiye'nin haklılığını dünyaya anlatmak için Kıbrıs filmlerinin yapılmasına ve bunların televizyonda gösterilmesi konusuna ayrıca önem verildi. Atilla Dorsay tarafından *Cumhuriyet* gazetesindeki bir haberde, savaşların artık sadece tüfekle ve silahla kazanılmadığı, televizyonun gücünün önemine atıf yapıldı ve bundan kıvanç duyulduğu belirtildi.⁴³ Yine, Altan Öymen dünya kamuoyunda Yunanistan'ı ele aldığı yazısında, Batı kamuoyundaki Yunanistan lehine görüşleri eleştirmiş, Batı'daki bu algının değişmesi için Türkiye'nin televizyon gibi yeni çağdaş metodlarla haklılığını anlatması gerektiğini öne sürmüştü.⁴⁴ Aynı şekilde, Ali Sirmen'in de ifade ettiği gibi Kıbrıs Savaşı artık propaganda savaşı haline gelmişti ve propaganda yöntemlerini geliştirerek haklılığını dünyaya anlatabilen kazanacaktı.⁴⁵ *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında Muammer Aksoy, televizyonun kamuoyu yaratma konusundaki rolüne dikkat çektikten sonra, bunun Kıbrıs konusunda kullanılmasının önemine vurgu yaptı.⁴⁶

Özetle, Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde televizyon yayınları, etkili bir propaganda işlevi gördü. Harekâtın her aşaması televizyon aracılığıyla halka ve kamuoyuna duyuruldu. Böylelikle, Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklılığı vurgulanırken aynı zamanda ülke genelinde bir birlik ve dayanışma duygusu oluşturuldu.

5. 1970'li Yıllarda TRT Yönetimi: Sürekli Değişen Genel Müdürler Devri

1971 Muhtırası'nın TRT'ye verdiği tahribat oldukça büyük olmuştu. TRT'nin özerkliği ortadan kalkarken, bu kurum siyasal iktidarların etkisine açık bir hale gelmiş oluyordu. Böylece, 1970'li yılların yoğun ideolojik tartışmaları TRT'ye doğrudan yansıtacak, özerkliğini kaybetmiş TRT, iktidarların rahatlıkla yayın politikalarını belirlediği, bir kurum olmaya başlayacaktı. Bu durum, iktidara bağlı olarak değişen TRT yöneticilerinin atanması ile somut bir şekilde belirginleşti.

Özellikle de TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasından sonra iktidarlara göre şekillenen yayın çizgisi, TRT'nin Genel Müdürlerinden de anlaşılmaktadır. 1970'li yıllar TRT için iktidarlara göre neredeyse her sene değişen müdürler demektir. Nitekim her iktidar değişikliği, TRT'de eski dönemin hesaplarının sorulmasını ve yeni döneme dair yöneticilerin sürekli tartışma konusu olmasını beraberinde getirdi.⁴⁷

12 Mart Dönemi'nde TRT içinde olan siyasî gruplaşmaların boyutu daha da derinleşti. 1971 Muhtırası ve Nihat Erim Dönemi'nden sonra, 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973 tarihleri arasında ülkeyi yöneten Melen Hükümeti Dönemi bunu açıkça göstermiş oldu. Söz konusu dönemde siyasal durumun gerginliği TRT yayınlarına da yansıtılmak istendi. Sağ ve sol örgütlerin çatışmaları derneklerin siyasal kutuplaşmaları ve kanlı sokak kavgaları kavramının en sık kullanılan kavram olmasına yol açtı. Bu dönemin hükümet programlarında da millî kültürel bütünlük ve millî duygular kavramları üzerinde daha çok duruldu.⁴⁸

⁴² *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1974, s.1.

⁴³ Atilla Dorsay, "Kıbrıs Harekâtının Filmleri Merakla Bekleniyor", *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1974, s. 5.

⁴⁴ Altan Öymen, "Dünya Kamuoyunda Yunanistan", *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1974, s.1.

⁴⁵ Ali Sirmen, "Propaganda Savaşını Kaybediyoruz", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1974, s.3.

⁴⁶ Muammer Aksoy, "Propaganda Savaşı", *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1974, s.2.

⁴⁷ Mahmut Tali Öngören, "TRT'nin Geçen Döneme Ait Hesaplarının İbra sorunu", *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1974, s.6.

⁴⁸ "TV", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1973, s.6.; "TV", *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1973, s. 6; "TV", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1973, s.6.

1970'li yılların genel karakteristiğine bakıldığında ideolojik kamplaşmanın had safhada olduğu açıktı. Bu kamplaşmanın bir tezahürü olarak sağ ya da solda olması fark etmeksizin hepsi TRT'yi adeta "ele geçirilmesi" gereken bir kale gibi görüyorlardı.

12 Mart Muhtırası sonrasında Demirel Hükümeti'nin çökmesiyle girilen ara dönem 1973 seçimleri ile sona erse de CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Başbakan olduğu yeni hükümet ancak iki buçuk ay sonra, kurulabildi.⁴⁹ Muhtıra Dönemi'nin TRT Genel Müdürü Musa Ögün 30 Ağustos 1973'te ordudaki görevine döndü ve ondan boşalan Genel Müdürlük görevini bir süre vekâleten Doğan Erden yürüttü.⁵⁰

1973 genel seçimlerinden sonra olağanüstü dönem sona erse de her şey birdenbire sihirli bir değnek dokunmuşçasına eski haline dönemedi. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti, tek başına iktidar koltuğuna oturacak çoğunluğu sağlayamadı. Koalisyon pazarlıkları ile geçen hükümet bunalımı aylarca sürdü ve sonunda CHP-MSP ortaklığı güçlkle kurulabildi. CHP-MSP koalisyonunun ilk aylardaki atılımları ve etkinliklerine rağmen 12 Mart Hükümetlerinin uygulamaları ve bu etki televizyon üzerinde de aynı şekilde devam etti.⁵¹ CHP-MSP koalisyonunun CHP kanadı, iktidar ortağının da onayını alarak, genç bir gazeteci-yazar olan İsmail Cem'i TRT Genel Müdürü olarak atadı.⁵² Ancak, hükümetin bu konuyu Meclis gündemine getirmeden bir kararname ile gerçekleştirmesi, ilerleyen günlerde CHP-MSP koalisyonunun en çok eleştirildiği konulardan biri haline geldi ve bu andan itibaren TRT daha yoğun bir çatışma sürecinin içine çekildi.⁵³

İsmail Cem 30 Nisan 1975 tarihine kadar TRT Genel Müdürü olarak görev yaptı.⁵⁴ İsmail Cem'in Genel Müdürlüğü döneminde ve sonrasında da TRT'ye yönelik eleştiriler dinmedi. Öte yandan, Cem döneminde TRT'nin kurumsallaşması ve yayın kalitesinin artması adına önemli ilerlemeler de kat edildi. Söz konusu dönemde, Türkiye'de televizyonculuğun ideolojik etkilerden arınması ve özgür bir yayıncılık yapabilmesi adına önemli adımlar atıldı. Bu ilerlemeleri ve kendisine yönelik eleştirileri, *Cumhuriyet* gazetesine verdiği bir röportajda "Kurum büyük huzursuzluklardan geçmiş, yaratıcılığı fiilen imkânsız kılan bir ortam doğmuştu. Sanırım geçmiş yılın en önemli bir özelliği, TRT'den bu havanın kalkması oldu...Kanunlar ve TRT ilkeleri çerçevesinde, TRT'de özgürlük içinde yaratma imkanına kavuşmuştur." şeklindeki sözleriyle cevap verdi.⁵⁵

1975 yılı Milliyetçi Cephe (MC) Hükümetleri ile akıllara kazınan bir yıl oldu. MC Hükümetleri ve TRT'yi etkilemeye yönelik girişimleri basında sürekli eleştirildi. MC Hükümetleri, TRT üzerinde denetim kurduğu gerekçesiyle sıklıkla eleştirilere maruz kaldı. Örneğin, 1975 yılında *Vatan* gazetesinin TV için ayrılan sayfasında, TRT üzerinde iç sansürün devam ettiği, TV yayınlarının kendisini eleştirmesi gerektiği ifade ediliyordu.⁵⁶ Yine, hükümetin politikaları ve TRT'nin geleceğinden duyulan endişe kamuoyunda sıklıkla dile getirildi. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesindeki bir yazıda MC Hükümetlerinin TRT'deki yayınlar üzerindeki baskısı sert bir şekilde eleştirilerek, *halkın bir temsilcisi olması gereken TRT'nin ideolojik bir araç haline getirildiği ve televizyondaki yayınların önlenmeye çalışılması sorgulanıyordu.*⁵⁷

⁴⁹ Gönübol Mehmet-Sar Cem-Esmer Ahmet Şükrü, Sander Oral-Haluk Ülman, Sezer Duygu- Kürçüoğlu Ömer, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1973)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974, s.594.

⁵⁰ *BCA*, 30.18.1-2, 269, 53, 16, 27.07.1971 (Musa Ögün'ün Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğüne Atanması Hakkında)

⁵¹ Çankaya, *a.g.e.*, s.120-122.

⁵² *BCA*, 30.18.1-2, 311, 7, 18, 15.02.1974 (TRT Genel Müdürlüğüne İsmail Cem İpeççi'nin Atanması Hakkında)

⁵³ İlaslan, *a.g.e.*, s.416-7

⁵⁴ *BCA*, 30.18.1-2, 332/33/2, 30.04.1975 (İsmail Cem İpeççi'nin TRT Genel Müdürlüğü Görevinden Alınmasına Dair).

⁵⁵ "TRT Genel Müdürü Yaptıklarını ve Yapacaklarını Anlattı", *Cumhuriyet*, 14 Nisan 1975, s.10.

⁵⁶ "TV-Radyo", *Vatan*, 31 Aralık 1975, s.4

⁵⁷ Mahmut T. Öngören, "TRT'ye Dokunulmamalı", *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1975, s.10.

1975, TRT'nin genel müdürlük makamına ilişkin yoğun tartışmaların yaşandığı bir yıl oldu. 30 Nisan 1975 tarihinde Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş TRT Genel Müdürlüğü görevine getirildi.⁵⁸ 1975 yılının aralık ayında ise Şaban Karataş TRT Genel Müdürü olarak atandı.⁵⁹ Karataş Dönemi'nde de TRT'nin yanlı olduğuna dair eleştiriler devam etti. *Cumhuriyet* gazetesindeki bir yazıda, haberlerin MC yanlısı olmasından duyulan rahatsızlık dile getirildi. Aynı zamanda Ecevit haberlerinin MC liderlerinden çok sonra verilmesi ve Ecevit'i hedef alan ifadelerle dikkat çekildi.⁶⁰

1976 yılı da yine yeni bir genel müdürün gelmesi ve dinî yayınların yükselişine şahitlik etti. 19 Ocak 1976'da TRT Genel Müdürlüğü görevine başlayan Prof. Dr. Şaban Karataş, Türk-İslam sentezini benimsemiş ve politik yönü ağır basan bir kişilikti. Dolayısıyla genel müdürlüğe başlaması ile birlikte TRT'de politik yönü belirgin yeni bir yayıncılık dönemi başlamış oldu. Karataş'ın TRT Genel Müdürlüğü döneminde millî tarih, millî kültür gibi kavramlar öne çıkmış, Türk tarih ve sanatı televizyon yoluyla daha fazla vurgulanmaya başlamıştı.⁶¹ 1977 Seçimlerinde CHP'nin kazanması ve hükümeti kurması sonrasında, Karataş da görevinden alındı.⁶²

1977 Seçimlerinde CHP'nin tek başına iktidara gelmesi ile MC Hükümeti son bulmuştu. Bunun özerine MC Hükümetinin atadığı Şaban Karataş'ın görevden alınmasından sonra dahi, TRT'nin MC yanlısı yayınlarını sürdürdüğü, "Charter Demirel ekibinin olduğu iddia edilerek Ecevit Hükümetinin aleyhine ve Demirel yanlısı haber yapıldığı" ileri sürüldü.⁶³

1978 yılı televizyon yayıncılığının 10. yıl olması açısından büyük bir önem taşıyordu. 2 Mayıs 1978'de Genel Müdürlüğe atanan Cengiz Taşer, 14 Aralık 1979'a kadar bu görevi yürüttü.⁶⁴ Söz konusu dönemde kamuoyunun dikkatini çeken bir kurum olarak TRT siyasal açıdan daha örgütlü bir denetim altına alındı ve bakanlar kurulundaki yeni düzenleme ile TRT'den sorumlu bir Devlet Bakanlığı oluşturuldu. Böylece TRT daha kurumsal bir yapı içerisinde gelişmeye devam etti.⁶⁵ Bununla birlikte 1978 yılında da TRT'nin yanlı haber yaptığı ve politik amaçlı kullanıldığı tartışmaları gündemden düşmedi.⁶⁶

6. 1970'ler Boyunca Değişen İktidarlar ve Değişmeyen Gündem: TRT'nin Tarafsızlığı

1968-1971 arası dönemde Türkiye'de tartışılan ve eleştirilen, tehlike olarak algılanan olaylar arasında öğrenci hareketleri ve irtica ön sırada yer alıyordu. Dolayısıyla bu kaygılar televizyondaki programlarda da net bir biçimde dile getiriliyordu. 1970'li yıllarda TRT'ye dair en sık dile getirilen eleştirilerden biri solculuk propagandası iddialarıydı. Sağcılar, TRT'nin solcuların yuvası haline geldiğini sık sık iddia ediyordu. Örneğin gazeteci yazar Refik Özdek, 1964-71 arası dönemde yoğun bir TRT'yi ele geçirme savaşı verildiğini ve solcuların TRT'yi ele geçirdiğini ileri sürmekteydi.⁶⁷

TRT'nin başlangıçta hayata geçirdiği programcılıkta ve gerçekleştirdiği yayınlarda komünizm propagandası yaptığı ileri sürülürken, eleştiriler daha uç bir noktaya taşınarak devletin bu kurumunun yine devletin bütünlüğüne kast edenlere arka çıkıp, tahrikçilik ve rejim düşmanlığı

⁵⁸ BCA, 30.18.1-2, 332/33/3, 30.04.1975, (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'ın TRT Genel Müdürü Olarak Atanmasına Dair)

⁵⁹ BCA, 30.18.1-2, 343/90/12, 18.12.1975, (Şaban Karataş'ın TRT Genel Müdürü Olarak Atanması)

⁶⁰ Hıncal Uluç, "Radyo ve TV Haberleri MC Ağzına Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1977, s.10.

⁶¹ Çankaya, a.g.e, s.139-141.

⁶² "Karataş TRT'nin Başından Alındı", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1977, s.1.

⁶³ "TRT'nin MC Yanlısı Yayını Sürüyor", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1977, s.1.

⁶⁴ BCA, 30.18.1-2, 365/20/11, 27.06.1977 (Dr. Cengiz Taşer'in vekaleten TRT Genel Müdürü Atanması; BCA, 30.18.1-2, 371/120/5, 26.04.1978, (Dr. Cengiz Taşer'in TRT Genel Müdürlüğü görevine atanması hakkında).

⁶⁵ Çankaya, a.g.e, s.147-149.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1978, s.7.

⁶⁷ Süleyman İslan, "Özerklik Mücadeleleri Bağlamında Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının İlk Dönemi 1968-1971", *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 7, Temmuz 2014, ss. 227-257.; Refik Özdek, *Hedef TRT*, Ekonomik ve Sosyal Yayıncılık, Ankara, 1977, s.48-52.

yaptığı dahi ileri sürüldü. TRT'nin yayınlarına ilişkin suçlamalar sadece AP ile sınırlı kalmadı, muhalefette olan hemen hemen bütün partiler, basın ve diğer baskı grupları da sık sık söz konusu kurumu eleştirdi. Öyle ki 1970'lere gelindiğinde artık kurumun içinden bile televizyona kuşkuyla bakılmaya başlandı.⁶⁸ Bu dönem TRT'nin özerkliğinden duyulan rahatsızlık öyle boyutlara ulaşmıştı ki, Falih Rıfkı Atay Mart 1969 tarihli bir yazısında iktidarın TRT ile alakasını kesmesini ve yeniden bir radyo kurmasını bile önerdi.⁶⁹ Kısacası, 1971 Muhtırası'ndan öncesi dönemde TRT solculuk propagandası yapmakla ve toplumda kargaşa yaratacak bir yayın politikası gütmekle itham edilmişti.

1970'li yıllarda iktidarlar ve koalisyon ortakları değişti, fakat TRT'ye yönelik eleştiriler hiç değişmedi. TRT her dönemde İslamcı, milliyetçi veya solcu kesimler tarafından hedef gösterildi ve sürekli bir problem olarak görüldü. Örneğin, *Yeniden Millî Mücadele* adlı İslamcı dergi, TRT'nin yayın çizgisinin Türkiye için büyük bir problem olduğunu, bunun derhal halledilmesi gerektiğini vurguladı. Dergideki haberde TRT, Marksist bir çizgide yayın yapmakla itham edildi ve propaganda için kullanılması sert bir dille eleştirildi.⁷⁰

1970'li yılların seçim sonuçları değişse de seçimlerden sonra ilk gündeme gelen hususlardan biri hep TRT meselesi oldu. Nitekim seçimlerden sonra televizyonun işlevine dair eleştiriler ve tartışmalar adeta bir gelenek haline gelmişti. Seçimlerden hemen sonra, TRT'nin özerk bir kurum olması gerektiği ve kadrosunun revize edilmesi gibi konular sıklıkla kamuoyunda tartışıldı ve buna yönelik öneriler sunuldu. Örneğin, 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra, Mahmut Öngören TRT'nin her dönem iktidarların etkisi altında kaldığını, TRT için yıllardan beri bir savaş verildiğini ifade ederek radyo ve televizyonun her dönemde propaganda aracı olarak kullanılmak istendiğine ve siyasal amaçlara kurban gittiğine dikkat çekti.⁷¹

7. TRT'de Yayınlanan Haber Programları ve Propaganda İşlevi

1970'li yıllarda, televizyonda yayınlanan gündüz kuşağı yayınları da kitlelere ulaşma konusunda önemli bir adım teşkil etti. Bu programlar, ilk kez spor programları yoluyla hayata geçti. 3 Mart 1974 tarihinde başlayan ve pazar günleri yayınlanan bu spor programı geniş kitlelere hitap etti. Söz konusu dönemde TRT Genel Müdürlüğü yapan İsmail Cem'in ifadesiyle, *Telespor* programı *kitlelere doğru kurulan köprünün ilk tuğlası* oldu.⁷² Bu programda, daha çok naklen spor yayını, özellikle de futbol maçları canlı olarak izleyiciye sunuldu, fakat yalnızca spor yayınlarıyla sınırlı kalmadı, güncel meselelere de yer ayrıldı.⁷³

1970'li yıllardaki televizyon, haberler ve haber içerikli programlarla da siyasetin tam merkezinde yer alan bir kurum haline geldi. Nitekim haber programları halkın en fazla ilgi gösterdiği televizyon yayınları olmakla birlikte, aynı zamanda kitleleri kısa sürede etkisi altına alıyordu. Gazetelerde verilen "TV'de Bugün" yayın akışından da anlaşıldığı üzere, haberler TRT yayıncılığında önemli bir role sahipti.⁷⁴ Olayların İçinden (1972), Yuvarlak Masa (1972), İşte Hayat (1975), Günlerin Getirdiği (1975), Gözlem (1977) gibi programlar yapılan izleyici anketlerinde en beğenilen programlar arasında yer aldı.⁷⁵

⁶⁸ M. Aksoy, *Tek Başına Orkestra: Mahmut Tali Öngören*, TİHV Yayınları, Ankara, 2002, s.40-50; İlaslan, *a.g.e.*, s.308.

⁶⁹ Salahattin Arıkan, *Bizim TRT*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1977, s. 21.

⁷⁰ "TRT Ciddi Bir Problemdir ve Halledilmesi Şarttır", *Yeniden Millî Mücadele*, 4-11 Şubat 1975, Yıl 6, Sayı 262, s. 15.

⁷¹ Mahmut T. Öngören, "TRT Savaşımı", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1977, s.9.

⁷² İsmail Cem, *TRT'de 500 Gün Bir Dönem Türkiye'sinin Hikâyesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60.

⁷³ Çankaya, *a.g.e.*, s.133. Ayrıca bkz: <https://www.trtizle.com/trtarsiv>; TV", *Hürriyet*, 20 Kasım 1977, s.10.

⁷⁴ "TV'de Bugün", *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1974, s.7.; "Bayramda TRT", *Hürriyet*, 24 Aralık 1974, s.8.

⁷⁵ <https://www.trtizle.com/trtarsiv>; Hülya Aksu, *Ülkemizde Televizyon Haberciliği ve Haber Programları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.91-92. Bkz: Ayfer Tunç, *Bir Maniniz Yoksa Anneler Size Gelecek 70'li Yıllarda Hayatımız*, Can Yayınları, İstanbul, 2022, s.

1970'li yıllar boyunca, hem halk nezdinde büyük ilgi gören hem de propaganda içeriği taşıyan yayınların başında Ana Haber Programları geliyordu. Saat 19.00'da verilen "Haberler" veya "Hava Durumu ve Haberler" başlığı altında verilen anahaber bültenlerinin yanı sıra, gün içerisinde de "Kısa Haberler" başlığı altında kısaca siyasî ve sosyal gelişmeler halka aktarılıyordu.⁷⁶ Haberler ve güncel dair tartışma programları halkın ilgisini çekmiş, düzenli takip edilmeye başlanmıştı. Gerek *Ana Haber Bültenleri* gerekse de *Yaşadığımız Günler* (1972-1974), *İşte Hayat* (1974-1975), *Günler Geçerken* (1977-1978), *Çarşamba Gecesi* (1978-1979) gibi aktüel programlar büyük ilgi görmekteydi.⁷⁷

Televizyonun propaganda misyonunun daha görünür hale gelmesine, reklamların toplumsal etkisi de dolaylı bir katkı sundu. Şöyle ki 1972 yılından itibaren TRT'de reklam yayıncılığı dönemi başladı. Böylece TRT yoluyla ve ücret karşılığı reklam verme dönemi açılmış oldu. Türk toplumu televizyonla daha yeni tanışırken, ülke sanayii ve ticareti için TRT'nin ne denli etkili bir araç olduğu da anlaşılmaya başlandı.⁷⁸ Böylece, TV yoluyla halka sunulan markalar ve ürünlerin yanı sıra televizyon vasıtasıyla özendirilme ve prototipleşme de başlamış oldu. 1970'li yıllardaki reklamlar ve halkı özendirme etkisi, televizyonun siyaseten de bir araç olabileceği düşüncesini destekliyordu. Nitekim televizyonun dünyada da bir propaganda aracı olarak kullanılmasından sonra Türk siyaseti için de bunun benimsenmesi çok da uzun sürmeyecekti.

1975 yılı, haber merkezinin Ekim'deki seçim sonuçlarını sabaha kadar süren bir yayın programı ile halka aktarması açısından da bir ilk teşkil etti. TRT Haber Merkezi 12 Ekim'de yapılan senato üçte bir yenileme ve milletvekili ara seçimleri nedeniyle televizyonda sabaha kadar süren bir yayın programı gerçekleştirdi. Seçim sonuçları izleyiciye anında başarıyla iletildi. Söz konusu dönemde iletişim teknolojisinin yeterli ve bugünkü seviyede olmadığı da düşünülürse, seçimler hakkında kamuoyunu anında bilgilendirebilmek TRT'nin kazandığı önemli bir başarıydı. 1975 yılı TRT'nin kurumsallaşması adına önemli adımlar atıldı. Şöyle ki 1975 yılında TRT Türkiye dışındaki ilk bürosunu Kıbrıs'ta açtı.⁷⁹ Tüm bu adımlar, TRT'nin yayıncılık kalitesini arttırdığını ve giderek daha da kurumsallaştığını gösteriyordu.

8. Televizyonda Propaganda Dönemi: Seçim Konuşmalarının Televizyondan Verilmesi (1977-1979)

1977 yılında Türkiye'de genel seçimler yapıldı. Seçimin yapıldığı 5 Haziran'a günler kala televizyon seçimlere yönelik programlar, yayınlar ve propagandalara sahne oldu, fakat liderlerin seçim konuşmaları ve propaganda radyodan verildi. Yine de seçim sonuçlarının halka duyurulması televizyonda geniş bir yer buldu ve halk bu yayınlara büyük bir ilgi gösterdi.⁸⁰

1977 Seçimlerinden sonra MC Devrinin sona ermesi ve Ecevit Hükümetinin güvenoyu alması, TRT açısından büyük bir şans ve yenilenme dönemi olarak yorumlandı. Örneğin, Mahmut T. Öngören MC Dönemi'nin TRT açısından çalkantılı ve sıkıntılı bir süreç olduğunu, yeni hükümetle birlikte TRT için yeni umutların doğduğunu belirtmişti. Zamanla, TRT'nin "daha fazla akıl yoluna gireceği, daha objektif, daha sağlıklı ve aydınlatıcı yayınlar yapacağını" ileri sürüldü.⁸¹

5 Haziran 1977 Genel Seçimlerinde liderlerin propaganda konuşmaları hala radyodan verilmeye devam etse de televizyon gerek seçim öncesinde gerekse de seçim sonrasında gündemi

⁷⁶ <https://www.trtizle.com/trtarsiv>; *Milliyet*, 31 Aralık 1977, s.10; *Milliyet*, 22 Kasım 1977, s.10;

⁷⁷ "TV'de Bugün", *Hürriyet*, 7 Kasım 1974, s.8; "TV'de Bugün", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1974, s.5.

⁷⁸ <https://www.trtizle.com/trtarsiv>. Bkz: Mehmet Mete, *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay, Ankara, 1999.

⁷⁹ Çankaya, *a.g.e.*, s.135-136.

⁸⁰ "Seçimler Tüm Yurtta Genellikle Sakin Geçti", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1977, s.1.; "CHP 220 Sandalyeyi Aştı", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1977, s.1.

⁸¹ Mahmut T. Öngören, "Yeni TRT'ye Doğru", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1978, s.10.

belirlemeye devam etti.⁸² Nitekim 1977 Seçimlerinden önce siyasilerin konuşmaları ve programları televizyonda yer bulurken, seçim gecesi de TRT'nin seçim sonuçlarını verdiği televizyon yayını tepki çekti ve kamuoyunda eleştirildi. Şöyle ki, TRT 5 Haziran Seçimlerini gerek Türkiye'de gerekse de yurtdışına verdiği yayınlarda sonuçları objektif bir şekilde aktarmamakla itham edildi.⁸³

1977 yılında TRT yönetimi, yanlı haber yapma ve yayınlarda politik bir amaca hizmet etme iddialarıyla sıklıkla gündeme geliyordu. Aslında *TRT'de özellikle televizyonda bir şeyler olduğunu bilmek için kâhin olmaya hatta gazete okumaya dahi gerek yoktu. Biraz hesap bilen dikkatli bir TV seyircisi durumun feciliğini yayınlardan izleyebilirdi.* TRT'nin yayın kalitesi ve yayın sayısının azalması da politik sebeplerle ilişkilendirildi. 1977 yılında TRT yayın süresini haftada 55 saatten 30 saate indirmişti. 30 saatlik yayının 8 saati haberler 11 saati dış kaynaklı filmler ve diziler oluşturuyordu. 10 saatlik süre ise TV'nin kendi içyapım programları için ayrılıyordu. TRT bu dönemde gerek yayın saatlerinin kısalması gerekse de yayın kalitesi açısından kamuoyunda çok ciddi eleştirildi. Hıncal Uluç'un da ifade ettiği gibi 1977 yılında TRT'nin siyasetle iç içe durumuna ve yayın kalitesine bakıldığında, "*TRT en kötü günlerini yaşıyordu.*"⁸⁴

1970'li yıllarda, hükümetler ve iktidarlar sürekli değişirken, TRT'ye yönelik tartışmalar hiç dinmedi. 1977 seçimlerin sonucunun TRT'yi nasıl etkileyeceği merak konusuydu. Şöyle ki Ecevit Hükümetinin güvenoyu alıp alamayacağı ve bunun TRT'yi nasıl etkileyeceği üzerinde değerlendirmeler yapılmaktaydı. Bu anlamda, CHP Hükümetine güvenoyu verilmesinin, Türkiye'nin ekonomisi, siyasal çıkarları ve televizyonculuğuna büyük bir katkı sunacağı iddia edilmekteydi.⁸⁵

1979 yılına kadar televizyonun politizasyonu gerçekleşmiş, bir propaganda aracı olarak işlevsellik kazanmıştı. Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında siyasi iktidar-TRT ilişkilerinin boyutlarından bu anlaşılıyordu. Fakat, televizyonun seçimlerde bir propaganda aracı olarak kullanılması resmen 1979 yılında gerçekleşti. Nitekim daha önce ağırlıklı olarak radyoda verilen seçim konuşmaları, 2 Ekim 1979 tarihinden itibaren resmi bir şekilde televizyondan verildi. 14 Ekim 1979 tarihinde yapılacak milletvekili ara seçimleri için TV, 2 Ekim'den başlayarak 13 Ekim'e kadar siyasî partilerin seçim konuşmalarını yayınladı. Sözcülerin konuşmaları arasında üçer dakikalık müzik yayınları verildi. Konuşmalar, 18.00 ile 20.00 arasında yirmişer dakika sürelerle ekrandan sunuldu.⁸⁶

Buradan da anlaşıldığı üzere, televizyon 1970'li yılların başından itibaren çoktan bir propaganda aracı haline gelmeye başlamıştı, fakat 1979 yılından itibaren televizyonda yayınlanan seçim konuşmalarıyla bu resmiyet kazanmış oldu. Böylece, televizyonun politizasyonu süreci yasal bir zeminde ilerleyecekti.

Sonuç

Görüldüğü üzere TRT'nin programları ve yayın politikası siyasî iktidarların görüşüyle paralel bir seyir izliyordu. Siyasî çalkantıların zirvede olduğu ve koalisyon hükümetleriyle geçen 1970'ler boyunca TRT, iktidar ortaklarının görüşüne göre sürekli değişen bir yapıda olmuş, programların ideolojisi sağ ve sol çizgide gidip gelmişti. 1970'ler boyunca her gelen iktidarın ilk iş olarak TRT'ye genel müdür ataması da bu bağlantıyı açıkça göstermişti. Öte yandan elbette ki

⁸² "5 Haziran 1977 Seçimlerinden Görüntüler", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1977, s.12.

⁸³ "TRT'nin Seçim Sonuçlarını Yan Tutar Biçimde Vermesi Tepki Yarattı", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1977, s.7.

⁸⁴ Hıncal Uluç, "TRT En Kötü Günlerini Yaşıyor", *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1977, s.10.

⁸⁵ Mahmut T. Öngören, "Ne Olacak", *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1977, s.10.

⁸⁶ "Seçim Konuşmaları", *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1979, s.12.; "Televizyon", *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1979, s.9; Televizyon", *Cumhuriyet*, 5 Ekim 1979, s.9; Televizyon", *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1979, s.9; Televizyon", *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1979, s.9; Televizyon", *Cumhuriyet*, 8 Ekim 1979, s.9; *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1979, s.9;

demokratik bir rejimin tek göstergesi ülke televizyonunun yayın politikası olamazdı. Üstelik 1971 Muhtırası ve TRT'nin kaldırıldığı da düşünürlerse, TRT yalnızca dönemin siyasî çalkantılarının bir aynası gibi görev yapmıştı.

1970'lerin konjonktürel unsurları ölçeğinde, TRT'nin bir propaganda aracı olarak görev yapması oldukça doğaldı. Türkiye'nin millî meselesi olan Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında yapılan yayınların ise TRT'yi hem ileri taşıdığı hem de bu kurumun ne denli etkili bir propaganda aracı olduğunu ortaya koyduğu anlaşılıyordu. Yine partilerin propagandaları, seçimler ve 1970'lerin diğer siyasî olayları ölçeğinde televizyonun propaganda aracı olarak öneminin her geçen gün daha da görünür hale geldiği ve bunun TRT üzerinden okunabildiğini iddia etmek mümkündür. Nitekim önce CHP daha sonra Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin ideolojisi doğrultusunda şekillenen programlar, geniş kitleleri sirayet etmiş; TRT'nin tek kanal olması da bunda önemli bir rol üstlenmişti.

Her ne kadar 1979 yılı, seçim propagandalarının resmi olarak televizyondan verildiği yıl olsa da televizyonun bir propaganda aracı olarak işlevinin, daha 1971 Muhtırası'ndan önce anlaşıldığı ortadadır. Nitekim gerek 1971 Muhtırasının kadroları gerekse de 1973 yılından itibaren seçilen meşru iktidarlar, TRT üzerinde bir denetime sahip olmak istemiş, yayınlar siyasî iktidara göre sürekli değişiklik göstermişti. Başka bir deyişle, TRT her ne kadar 1970'ler boyunca birçok siyasî baskıya maruz kalsa da Kıbrıs Barış Harekâtı ile kamuoyunu ve kitleleri ikna etmedeki rolü anlaşılıyordu. Bu bakımdan, televizyon seçim konuşmalarında 1979 yılından itibaren resmen kullanılmış olsa da 1970'li yıllardaki tüm bu dinamiklerin, televizyonun propaganda misyonuna altyapı oluşturduğu ileri sürülebilir.

Bu noktada, 1970'li yıllardaki gelişmelerin TRT'nin siyasî propaganda aracına dönüşmesine doğrudan hizmet ettiği iddia edilebilir. Yine meşru iktidara ve TRT'ye olan bu müdahaleler olmasaydı TRT'nin daha objektif bir çizgide yayınlar yapabileceği ve daha demokratik koşullarda gelişebileceğini de iddia etmek mümkündür. Öte yandan, TRT'nin tüm siyasî baskılara ve yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, 1970'li yıllar boyunca kurumsallaştığı ve yayıncılık anlamında sürekli geliştiği ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, 1970'li yıllardaki gelişmelerle birlikte TRT'nin propaganda misyonunun anlaşıldığı ve aynı zamanda TRT'nin bu misyonu etkili bir şekilde yerine getirdiği söylenebilir. Her ne kadar televizyonun propaganda amaçlı kullanılması yasal olarak 1979 yılından itibaren gerçekleşmişse de televizyonun propaganda misyonunun anlaşılmasının 1970'lere yayılan bir süreç olduğunu iddia etmek mümkündür. Zira televizyonun ne denli etkili bir araç olduğu 1970'ler boyunca kanıtlanmamış olsaydı, 1979 yılından itibaren bunun yasal bir dayanak bulması mümkün olamayabilirdi. Bu nedenle de televizyonun günümüze kadar ulaşan propaganda misyonunun anlaşılmasında ve bu amaçla etkili bir şekilde kullanılmasında 1970'li yılların önemli bir rolü olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devler Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
TRT Arşivi

B. Süreli Yayınlar

Akşam
Barış
Cumhuriyet
Dünya
Hürriyet
Milliyet
Tercüman
Ulus
Vatan
Yeniden Millî Mücadele
Zafer

C. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Beyannamesi
Cumhuriyetçi Güven Partisi 1973 Seçim Beyannamesi
Millî Selamet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi
Milliyetçi Hareket Partisi 1973 Seçim Bildirgesi
Resmî Gazete
TBMM Tutanakları

D. Araştırma ve İncelemeler

AHMAD, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

AKSOY, M, *Tek Başına Orkestra: Mahmut Tali Öngören*, TİHV Yayınları, Ankara, 2002.

AKSU, Hülya, *Ülkemizde Televizyon Haberciliği ve Haber Programları*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.

ARIKAN, Salahattin, *Bizim TRT*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1977.

AZİZ, Aysel, *Radyo ve Televizyona Giriş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:460, Ankara, t.y.

BEK, Güler, *1970-1980 Yılları Arasında Türkiye'de Kültürel ve Sanatsal Ortam*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

BİRAND, Mehmet Ali, *30 Sıcak Gün*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Kıbrıs Belgeseli*, 1. Bölüm, 1989.

BULUT, Sedef, *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

- CEM, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993.
- _____, *TRT'de 500 Gün Bir Dönem Türkiye'sinin Hikâyesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- CURRAN, James; SEATON, Jean; *Power Without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*, London: Routledge, 2003.
- ÇANKAYA, Özden, *TRT Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi 1927-2000*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.
- ÇİÇEK, Yıldız Öztürk, "TRT Kurumu Ankara Oran Yerleşkesinin Kurumun Değişen Mekânsal İhtiyaçlarını Karşılama Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme", *TRT Akademi*, Cilt 2, Sayı 3, Ocak 2017, s. 200, ss.198-223.
- DEVİRAN, Yusuf, *Siyasi İktidar-TRT İlişkinin Dünü*, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011.
- ECEVİT, Bülent, *Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- EDİŞ, Enis, *Kıbrıs Barış Harekâtı Odağında Bülent Ecevit*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2018.
- EDWARD, Bernays, L., *Propaganda*, Horace Liveright, New York, 1928.
- EROĞLU, Hamza, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler*, ATO, Ankara, 1976.
- ERSİN, Nimet, *Kamu Hizmeti Yayıncılığı ve TRT'de Program Üretim Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.170-172; Çankaya, 2003.
- ESEN, Selim, *Olayların İçinden Bir TRT Tarihi Denemesi*, Kanguru Yayınları, Ankara, 2012.
- FIRAT, Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- Gayde, Gözde, *Kıbrıs Sorununun Belgesellerdeki sunumu: Türkiye'de Üretilen Kıbrıs Belgeselleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- Gevgili, Ali, *Türkiye'de 1971 Rejimi, Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- GÖNLÜBOL Mehmet; SAR Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919- 1973)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.
- GÜLEN, Ahmet, "Siyasi Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 65, Güz 2019, ss.119-157.
- HALE, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze*, Hil Yayın, İstanbul, 1996.
- Hangi Kıbrıs*, yönetmen: Rüstem Batum, 2004.
- İLASLAN, Süleyman, "Özerklik Mücadeleleri Bağlamında Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının İlk Dönemi 1968-1971", *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı 7, Temmuz 2014, ss. 227-257.

_____, “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu Üzerine Temel Tartışmalar: Kalkınma, Eğitim ve Milli Güvenlik”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 3, 2014, ss. 481-510, s.483-484.

_____, *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Kuruluşu: TRT ve Kamu Hizmeti Etrafında Mücadeleler 1960-1980*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

JOWETT; O’Donnel, *Propaganda and Persuasion*, Sage Puplications, USA, 2012.

KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart 1971*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

KESER, Ulvi, *Dünden Bugüne Kıbrıs (1913-2013)*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

_____, *Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs Barış Harekâtı 1974*, Pulat Basımevi, Ankara, ty,
KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KURT, Hakan, “Ordu Yerel Basınında Kıbrıs Barış Harekâtı”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (1), Mart 2021, ss. 173-188.

MACİT, Burcu, Altuncuoğlu, Neslihan; “Bir Siyasi Propaganda Aracı: Radyo (1950-1960)”, *JSHSR*, 10 (96), 1266-1281.

METE, Mehmet, *Televizyon Yayınlarının Türk Toplumı Üzerindeki Etkisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay, Ankara, 1999.

ORAN, Baskı, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt I.

ÖZDEK, Refik, *Hedef TRT*, Ekonomik ve Sosyal Yayıncılık, Ankara, 1977.

ÖZGEN, Murat, *Türkiye’de Televizyon Yayıncılığının Gelişimi ve Yasal Çerçevesi*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı 17, 2003.

ÖZGÜR, Gönenç E., “İletişimin Tarihsel Süreci”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2007, Sayı: 28, s.98, ss. 87-102.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu (1945- 1986)*, İstanbul, 1991.

UÇAROL, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

ÜNLÜER, Oğuz; “Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı Tarihine Analitik Bir Yaklaşım”, *Kurgu Dergisi*, S.17, 2000, ss.45-54, s. 47.

E. İnternet Erişim Adresleri

<https://www.trt.net.tr/kurumsal/kilometre-taslari>

<https://www.trtizle.com/trtarsiv>

<https://www.tdk.gov.tr/icerik/diger-icerikler/tumsozlukler/>

Summary

After television began to spread worldwide, it started to serve as a political instrument from the 1950s onward. In fact, a new era in television's function was inaugurated in 1952 when political party conventions were first televised in the United States. This marked a significant turning point where television emerged as a vital political force, leading to the initiation of television's cultural dominance. In Turkey, following the establishment of the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) through Law No. 359 in 1964, efforts related to television broadcasting gained momentum. As a result of these endeavors, television broadcasting officially commenced in Turkey with TRT's experimental broadcast in Ankara on January 31, 1968. While television demonstrated its efficacy in various domains like education, entertainment, culture, and sports, its significant impact on the political arena was also recognized. Notably, television began to replace radio as the most important political propaganda tool of the 1950s.

Simultaneously, the first action of the group behind the 1971 Memorandum, which was the removal of TRT's autonomy, underscored the recognition of television's political power. Consequently, the political transformations and shifts of the 1970s were prominently reflected on television screens. This new invention, often referred to as the "visual radio," revealed the profound potential of television as a political force. The integration of television and politics as inseparable entities began with the Cyprus Peace Operation, which provided an opportunity for television to cement its connection with politics. Starting from August 2, 1974, TRT consistently covered news and documentaries about the Cyprus Peace Operation, ensuring that both Turkey and the world were informed about it. This highlighted television's role in broadcasting a nationally significant topic to the entire country and the world, thereby establishing its credibility.

Against the backdrop of the political milieu in the 1970s, another dimension was added to television's functions—propaganda. Although the propagandistic role of television had already been acknowledged and implemented globally, its effective integration in Turkey came to fruition during the 1970s. In parallel with this, in the 1970s, the television medium evolved into a platform for Süleyman Demirel and Bülent Ecevit to address the public and present their political propaganda almost nightly. With this newly acquired function, television's process of becoming intertwined with politics also commenced during the 1970s.

This paper aims to trace how television gradually replaced radio in the political landscape during the 1970s and, more specifically, how it was employed as a political propaganda tool. During this period, the relationship between politics and television acquired a new dimension, and television emerged as a new medium for propaganda after radio. The research delves into how television became a functional propaganda tool in the 1970s, how the relationship between TRT and political power was established during those years, how the 1971 Memorandum and subsequent changing governments influenced TRT, and how television was utilized as a propaganda tool in the 1970s elections while adhering to legal frameworks.

The study is based on a thorough examination of these documents and data to shed light on the intertwined relationship between TRT and political power during the 1970s. Additionally, as television emerged as a significant propaganda tool during this era, it also bore witness to the political ups and downs of the time, serving as a sort of litmus test. In this regard, this paper aims to examine the TRT-political power relations during the 1970s and interpret the era through the lens of television.

As evident, the programs and broadcasting policies of TRT were closely aligned with the perspectives of the ruling political powers. Throughout the politically tumultuous 1970s, characterized by coalition governments, TRT's structure constantly adapted to the views of the ruling partners, resulting in programs oscillating between right and left ideologies. The appointment of a new general director to TRT by every incoming government during the 1970s further emphasized this connection. However, it should be noted that the broadcast policies of a nation's television couldn't solely serve as the sole indicator of a democratic regime. Especially considering the backdrop of the 1971 Memorandum and the temporary dissolution of TRT, it becomes apparent that TRT merely functioned as a reflection of the era's political turbulence.

As conclusion, it could be argued that the 1970s directly contributed to TRT's transformation into a political propaganda tool. Had there been no interventions in legitimate governance and TRT, it might be asserted that TRT could have engaged in more objective broadcasts and developed under more democratic circumstances. On the other hand, despite facing political pressures and criticism, it's also plausible to contend that TRT institutionalized and underwent continuous development in terms of broadcasting throughout the 1970s.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023

www.historystudies.net


“ARTIK HER ŞEHİRDE BİR MÜZE OLACAK”: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE HALKEVLERİNİN MÜZECİLİK ÇALIŞMALARI

“Every City Will Have a Museum”: Museology Activities of People's Houses
in The Early Republican Period

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yaşar 

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

hyasar81@hotmail.com

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 03.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1352125

Atıf – Citation:

Hakan Yaşar, “Artık Her Şehirde Bir Müze Olacak: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Halkevlerinin Müzecilik Çalışmaları”, *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.237-259.



**“ARTIK HER ŞEHİRDE BİR MÜZE OLACAK”: ERKEN CUMHURİYET
DÖNEMİ’NDE HALKEVLERİNİN MÜZECİLİK ÇALIŞMALARI**
**“Every City Will Have a Museum”: Museology Activities of People's Houses in The
Early Republican Period**

Hakan Yaşar*

Öz

Çok köklü bir tarihî miras devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu mirasını koruyup gelecek kuşaklara aktarabilmesi için müzeler hayati öneme sahipti. Bu doğrultuda devletin kuruluşundan itibaren müzecilik alanında önemli adımlar atıldı. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk müzeciliğinin gelişiminde 1932-1951 yılları arasında faaliyet gösteren halkevleri önemli bir dönüm noktası oldu. Halkevlerinin dokuz çalışma şubesinden biri olan müze ve tarih şubelerine, müzesi olmayan şehirlerde müze kurma, mevcut müzelerin koleksiyonlarına katkı sağlama, buldukları bölgedeki tarihî eserleri tespit ederek envanterini çıkarıp koruma altına alma gibi görevler verildi. Halkta tarih ve tarihî eser bilinciyle müze kültürü oluşturmak da halkevlerinin bu alandaki sorumlulukları arasındaydı. Bu doğrultuda bazı halkevleri tarafından genel müzeler kurulurken bazıları tarafından da tematik müzeler açıldı ve bu tematik müzeler arasında inkılâp müzeleri de yer aldı. Ayrıca halkevleri, araştırma gezisi, bağış ya da satın alma yoluyla temin ettiği binlerce eseri yok olmaktan kurtararak müzelerin envanterine kazandırdı. Türk müzecilik tarihi ve halkevlerinin kurum tarihi literatürüne katkı sağlaması amaçlanan bu çalışmada, dönem kaynaklarından istifade edilerek halkevlerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Türk müzeciliğine katkıları incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Halkevleri, Müzecilik, Tarih ve Müze Şubesi.

Abstract

For the Republic of Turkey, which inherited a deeply rooted historical heritage, museums were of vital importance in preserving this legacy and passing it on to future generations. In this context, significant steps were taken in the field of museology since the establishment of the state. During the Republican Era, spanning from 1932 to 1951, People's Houses emerged as a crucial turning point in the development of Turkish museology. One of the nine working branches of People's Houses, the museum and history branches, were tasked with significant roles such as establishing museums in cities without them, contributing to the collections of existing museums, and identifying historical artifacts in their respective regions, cataloging and preserving them. Additionally, creating a sense of historical consciousness and promoting a museum culture within the public was among the responsibilities of People's Houses. Accordingly, some People's Houses established general museums, while others opened thematic museums, including revolutionary museums. Furthermore, People's Houses rescued thousands of artifacts from potential oblivion through research trips, donations, or purchases, adding them to museum inventories. This study aims to contribute to the literature on Turkish museology history and the institutional history of People's Houses by examining their contributions to early Republican Era Turkish museology in the light of the sources of the period.

Keywords: People's Houses, Museology, History and Museum Branch

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/TÜRKİYE, hyasar81@hotmail.com ORCID: 0000-0002-1183-1569

Giriş

Kültürel mirasın muhafaza edilerek gelecek kuşaklara aktarıldığı kurumlar olan müzeler, aynı zamanda tarihî eserlerin restore edildiği, sergilendiği, eğitim amaçlı kullanıldığı ve halkı eğlendirici yönleri olan yerlerdir.¹ Bir insan topluluğunun meydana getirdiği kültür içinde yapılan bütün üretim araçları yıllar geçtikçe birikir ve şartlara göre değişim göstererek geleceğe taşınır. Kültürün gelecek kuşaklara aktarılması onu üreten toplumun ilerlemesini de sağlar. Toplumun tarihi süreçte yarattığı maddi ve manevi kültür unsurlarının korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması da büyük önem taşır. Söz konusu aktarım, mazide birlik duygusunu pekiştirerek toplumların kenetlenmesine de katkı sunar. Bu doğrultuda kültürün yaşatılmasında, korunarak sürdürülebilir bir şekilde geleceğe aktarımında en önemli kurumlardan biri de müzelerdir. Dolayısıyla müzeler, geçmişten gelen kültür birikimini koruyarak geleceğe aktarmada köprü işlevi görür.² Bunun yanı sıra müzeler, kültürel belleğin simgesel temsilcileri olup kültürel bellek aktarımı yoluyla millî kimliklerin inşasında da çok önemli bir işlev üstlenmektedir.³

Çok eski devirlerden itibaren insanoğlu doğal ya da insan yapımı pek çok nesneyi nadir bulunduğu, kutsal olduğunu düşündüğü ya da estetik açıdan değerli gördüğü için toplamaya ve saklamaya çalıştı. Toplama ve saklama eylemi geçmişten günümüze çeşitli formların oluşmasını sağladı. Bunlar koleksiyon aşamasından geçtikten sonra da son olarak müzeler oluştu.⁴ Geçmiş çok eski olan müzelerin ve müzeciliğin ilk örnekleri, Antik Mısır, Yunan, Mezopotamya ve Roma'ya kadar gitmektedir.⁵ Bununla birlikte Mısır'da kurulan İskenderiye Kütüphanesi, tarihteki ilk sistematik müze denilebilecek yapıdır. Modern zamanlarda müze sözcüğü, daha fonksiyonel yapıları ifade etmek amacıyla kullanılmaya başlandı. Bu doğrultuda müzeler, 18. yüzyıla gelindiğinde çeşitli koleksiyonları korumak, sergilemek ve halka açmak için oluşturulan kurumlar hâline geldi. Aynı yüzyılın sonlarında ise müze, şahsi koleksiyonlardan ziyade kültürel açıdan değeri olan nesnelere korunarak teşhir edildiği kapalı yapılar olarak tanınmaya başlandı. Arkeoloji ve tarih bilimlerindeki gelişmeye paralel olarak müzelerin sadece kapalı yerlerden ibaret olamayacağı, farklı mekânları ya da açık alanları da kapsayabileceği görüldü ve bu doğrultuda açık hava müzeleri ortaya çıktı. Günümüzde ise müze kavramı; sanatsal, kültürel, bilimsel konuları içeren eserleri ve keşif merkezlerini içine alarak daha da genişledi.⁶ Ayrıca bugüne gelindiğinde artık müzelerin kamusal boyutu ve toplumun somut ve somut olmayan kültürel mirasa erişimi ile ilişkili konular ön plana çıkmaya başladı. Bu anlayış müzenin nesne merkezli sergilerin yanında etkinlikleriyle var olmasını ve bir hazine/depodan çok atölye gibi işlenmesini; hatta çekici ve eğitsel deneyimler ve yorumlar sunmasını sağladı. 'Yaşayan müze' kavramı da bu anlayış içinde önem kazandı.⁷

¹ Levent Mercin, "Müzeler ve Toplum", 38. Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi, 10.09, 2007, s.152.

² Fikret Alkan-Ayşegül Koyuncu Okca, "Kent Müzesi Kurulum Süreci ve Yerel Müzecilik", *International Academic Social Resources Journal*, (7) 43, 2002, s.1353.

³ Yaşar Özrili-Oktay Başak, "Hafıza Odası Müzeler ve Kültürel Kimlik", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.26, Şubat 2021, s. 84.

⁴ Murat Uçar, *Türkiye'de Müzeciliğin Tarihsel Gelişiminin Kurumsal Bakış Açısıyla Analizi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2009, s. 28.

⁵ Serpil Birsin, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Müzecilik Bağlamında Butik Müze*, (İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s.5.

⁶ Ayşe Burcu Zülfiyar-Özgür Ediz, "Değişen Müze ve Müzecilikte Sergilemenin Teknoloji Boyutunun İncelenmesi: Bursa Panorama Müzesi Örneği", *Lycus Dergisi*, S. 2, Aralık 2020, s. 68.

⁷ Kadriye Tezcan Akmehtmet, "Yaşayan Müze Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *Yaratıcı Drama Dergisi*, 12(2), 2017, s. 2.

Yaygın görüşe göre Türkiye’de ilk müze denemesi, Anadolu Selçukluları Dönemi’nde gerçekleştirildi. Konya Alâeddin Tepesi’ndeki surlarda taşların arasına yer yer antik çağ kalıntılarının yerleştirilmesi bu görüşün temel dayanağıydı. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde müzeciliğe dair bazı emareler görülsede⁸ bu alandaki ilk ciddi adımlar, 19. yüzyılda ve modernleşme çabalarının bir vechesi olarak zengin tarihî ve kültürel mirasın korunması için “çağdaş bir kurum” kurma amacıyla atıldı. Osmanlı’da müzeciliğin kurumsallaşma sürecinde kültürel mirasın korunması düşüncesi etkili olsa da asıl belirleyici olan bu kurumların batılılaşmanın bir göstergesi olarak algılanmasıydı. Bundan dolayı da müzelerin kültürel ve sosyal yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlardan kaynaklandığı gerçeği benimsenmedi.⁹

Osmanlı Devleti’nde müzecilik, eski eserlerin toplanmaya başlandığı 1840 tarihinden itibaren gelişme gösterdi. Bu doğrultuda 1846 yılında, Aya İrini Kilisesi müze olarak düzenlendi ve bu durum müzecilik açısından bir ilk oldu. Ülke genelinde eski eserlerin toplanmaya çalışıldığı Tanzimat Dönemi’nde, 1843-1869 yılları arasında, yerli ve yabancı bir dizi arkeoloğa kazı izni verildi. 1869 yılında ise Müze-i Hümayun kuruldu. 1884 yılına gelindiğinde Müze-i Hümayun Müdürü olan Osman Hamdi Bey¹⁰ tarafından yeni bir nizamname kaleme alındı ve söz konusu nizamname ile yurt dışına tarihi eser götürülmesi yasaklandı.¹¹

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti’nin katıldığı savaşlar nedeniyle müzecilik alanında ciddi bir ilerleme kaydedilemedi. Üstelik Anadolu’nun önemli bir kısmının İtilaf Devletleri’nin işgali altında olduğu Millî Mücadele yıllarında mevcut müzelerin bir kısmı yağmalandı ve tarihî eserler yurt dışına kaçırıldı.¹² Bu olumsuzluklara rağmen Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasının ardından Türkiye’de müzecilik ve arkeoloji alanında çok ciddi ilerlemeler kaydedildi. Öncelikle ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan ve bir kısmı kazılar yoluyla çıkarılıp genellikle taşıma güçlüğü nedeniyle yerlerinde bırakılan dağınık haldeki eserler merkezlerde toplandı. Bunun yanı sıra hızlı bir şekilde müzeler kurularak arkeolojik kazılar gerçekleştirildi ve bu kazılarda çıkan eserler kurulan müzelerde sergilenmeye başlandı. Bu kapsamda Topkapı Sarayı, Mevlânâ Dergâhı ve Ayasofya Camii müze hâline getirildi ve Ankara’da arkeoloji ve etnoloji üzerine müzeler açıldı. Bunları İzmir, Konya, Bursa, Adana, Antalya, Sivas, Edirne gibi illerde açılan müzeler takip etti.¹³ 1932’den itibaren kurulan müzelerde ise dönemin en önemli kültür ve eğitim kurumları olan halkevlerinin doğrudan veya dolaylı olarak birçok katkısı oldu. Hatta bazı halkevleri kendi müzelerini kurdu.

1932-1951 yılları arasında faaliyet gösteren il ve ilçe merkezlerindeki halkevlerinin pek çoğu farklı akademik çalışmalara konu edinildi. Ayrıca halkevlerinin tamamını ele alan eserler de neşredildi.¹⁴ Bununla birlikte şimdiye kadar söz konusu kurumların müzecilik alanında

⁸ Mehmet Şahin, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik (1846-1938)*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019, s. 19-20.

⁹ Hale Özkasım-Semra Ögel, “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, Aralık 2005, s. 97.

¹⁰ Türk arkeolog, müzeci ve ressam olan Osman Hamdi Bey (1842-1910), 1881’de Müze-i Hümayun Müdürlüğüne atandı. Onun gayretleri sayesinde söz konusu müze İstanbul Arkeoloji Müzelerine dönüştü. Müze-i Hümayun müdürü olarak bir çok kazı yaptıran Osman Hamdi Bey, bazı kazıları da bizzat kendisi yaparak ilk Türk arkeoloğu olarak da adını duyurdu. Ayrıca o, 1884’te eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına götürülmemesi esasına dayanan yeni Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi’ni çıkararak uygulamaya koydu. Bakınız: Filiz Gündüz, “Osman Hamdi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.468-469.

¹¹ Şahin, *agt.*, s. 27-30.

¹² Mehmet Önder, “Atatürk ve Müzeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.6, S. 16, 1989, s.64.

¹³ Şahin, *agt.*, s. 27.

¹⁴ Halkevlerinin kuruluşunu, gelişimi ve faaliyetlerini genel olarak ele alan başlıca eserler şunlardır: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ulus Basımevi, Ankara 1950; Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000; Ali Nejat Ölçen, *Halkevleri*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 2001; Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Olarak Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi

gerçekleştirdiği faaliyetler bütünlüklü bir bakış açısıyla müstakil bir çalışmanın konusu olmadı. Oysaki Türkiye'nin 1930 ve 40'lı yıllarında müzecilik alanında yaşanan gelişmelerin büyük bir kısmı, söz konusu kurumlar tarafından kaydedilmişti. Bu manada halkevlerinin müzeciliğin farklı alanlarındaki faaliyetlerinin merkeze alındığı bu deskriptif çalışmanın Türk müzecilik tarihi ve halkevlerinin kurum tarihi literatürüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan ampirik veriler, Cumhuriyet Halk Partisi ve halkevlerinin neşrettiği rapor, istatistik, nizamname ve broşür gibi dönem kaynaklarıyla yine 1932-1951 yılları arasında neşredilen süreli yayınlardan ele edildi. Bu doğrultuda müzecilik alanında halkevlerine verilen en temel görevler nelerdir ve halkevleri bu görevleri ne ölçüde yerine getirebilmiştir; halkevleri tarafından kurulan veya kurulmasına katkı sağlanan müzeler hangileridir; tarihî eserlerin tespitinde, korunmasında ve tanıtımında halkevleri ne gibi roller üstlenmiştir gibi sorulara cevaplar arandı.

1. Araştır, Bul, Muhafaza Et ve Sergile: Halkevlerinin Müze ve Sergi Şubelerine Verilen Görevler

Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) 1931 yılında gerçekleştirdiği III. Büyük Kurultayı'nda kurulma kararı alınan ve 19 Şubat 1932'de açılmaya başlayan halkevleri, kapandıkları 1951 yılına kadar geçen sürede Türkiye'nin dört bir tarafında faaliyet gösteren önemli kültür ve halk eğitimi kurumlarıydı. Halkevlerinin müzecilik alanında gerçekleştirdiği faaliyetlere geçmeden önce söz konusu kurumların kuruluş amaçlarına, idarî yapısına ve işleyişine kısaca değinmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

İlk defa 1932 yılında 14 ilde açılan halkevleri, parti devlet bütünleşmesinin kurumsallaştığı bir dönemde ve 1930'ların başına kadar gerçekleşen bir dizi olayın etkisiyle kuruldu. Şöyle ki, bahsedilen süre içerisinde saltanat ve hilafetin kaldırılması ile Cumhuriyet'in ilanı gibi oldukça radikal reformlar gerçekleştirilmişti. Ayrıca Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasıyla sonuçlanan Şeyh Sait İsyanı bastırılmıştı.¹⁵ Ülkede hukuktan eğitime, sosyal hayattan kültür sahasına kadar birçok yenilik yapılırken bütün bunların birtakım tepkileri de beraberinde getirmesi kaçınılmazdı. Yine 1929'daki Dünya Ekonomik Buhranı'nın olumsuz etkileri toplumda, iktidardaki CHP'ye karşı genel bir hoşnutsuzluğa sebep olmuş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi bu hoşnutsuzluğu belirgin bir hâle getirmişti. Bütün bu gelişmeler CHP'yi toplumla ilişkilerini yeniden yapılandırma sürecine sokacaktı. Ayrıca 1931 yılında başta Türk Ocakları¹⁶ olmak üzere birçok cemiyetin kapatılmış olması ülkenin eğitim ve kültür hayatında ciddi bir boşluk oluşturmuştu. Bu doğrultuda bütün bu ihtiyaçları karşılayabilecek kurumlara ihtiyaç duyuldu ve halkevleri bu ihtiyaçları karşılamak için kuruldu. Halkevlerine Atatürk ilke ve inkılaplarını ülkenin en ücra köşelerine kadar yaymak; kadın erkek, yaşlı genç, köylü şehirli demeden bunları herkese benimsetme görevi verildi.¹⁷

Yayınevi, İstanbul 2002; Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel, Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.

¹⁵ Şimşek, *age*, s. 28.

¹⁶ II. Meşrutiyet Dönemi'nin milliyetçi kuruluşları içerisinde en büyüğü, en tanınmış ve en uzun ömürlüsü olan Türk Ocakları, Osmanlı'nın son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli işlevler görmüş gönüllü bir kültür kuruluşudur. 20 Haziran 1911'de fiilî olarak kurulan Türk Ocaklarının resmî açılışı 12 Mart 1912 tarihinde gerçekleştirildi. Türk Ocaklarının ilk yönetim kurulunda Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik ve Dr. Suat Sabit yer aldı. Hamdullah Suphi Bey'in Genel Başkanlığında Türkiye genelinde birçok şube açan Türk Ocakları, hem Millî Mücadele'yi hem de Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen reformları sonuna kadar destekledi. Buna karşın Türk Ocakları, parti devlet bütünleşmesinin gerçekleştiği bir dönemde ve Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle 1931'de kendini feshetti. Türk Ocaklarının kapanmasından kısa süre sonra kurulan halkevleri büyük ölçüde bu kuruluşların bilgi, birikim ve deneyimlerinden faydalandı. Bakınız: Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", *Atatürk Yolu*, Yıl 12, C.6, S.23. s. 266; Türk Ocaklarının kuruluşu, gelişimi ve kapatılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten*, C.L, S.196, (Nisan 1986)'dan Ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara 1986; Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁷ Nafi Atuf Kansu, "Halkevlerimiz", *Ülkü*, C.XIII, S.73, Mart 1939, s. 7; Halkevlerinin kuruluş amaçlarına dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Ömer Türkoğlu, "Halkevlerinin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı

Halkevleri ne bir dernek ne de görev ve sorumlulukları yasayla belirlenmiş bir yardım cemiyetiydi. Bir genel merkezi olmaksızın CHP Genel Sekreterliğine bağlı olan halkevlerinin tüzel kişiliği de yoktu. Buna karşın söz konusu kuruluşlara devlet bütçesinden önemli yardımlar yapılmaktaydı. Halkevlerinin bu durumu, tek parti döneminde herhangi bir sorun teşkil etmese de çok partili hayata geçtikten sonra CHP ve Demokrat Parti arasındaki en temel tartışma konularından biri haline geldi. Demokrat Parti, CHP'ye bağlı olan ve parti propagandası yaptığını düşündüğü halkevleri için kamu kaynaklarının kullanılmasına itiraz etti. Bunun üzerine CHP halkevlerine yeni bir statü kazandırmak için çeşitli teşebbüslerde bulunsa da bunlar sonuç vermedi. Nihayetinde Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, 8 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen 5830 sayılı yasa ile bu kuruluşların bütün mallarına el konulmak suretiyle halkevleri kapatıldı.¹⁸

Halkevleri, sanattan spora, spordan sosyal yardıma ve tiyatroya kadar sosyal ve kültürel hayatın her alanını kapsayacak derecede geniş bir çalışma sahasına sahipti.¹⁹ Bu açıdan bakıldığında parti devlet bütünleşmesinin yaşandığı 1930'lu yılların Türkiye'sinde CHP'nin birer kültür kolu olarak kurulan halkevlerin söz konusu kültür politikalarından etkilenmemesi olanaksızdı. CHP'nin parti programında "Müzelerimizi zenginleştirerek kıymetteki tarihi eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumiyetle eski eserlerin tasnifine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazasına itina olunacaktır" denilmekteydi.²⁰ Hâliyle bu amaç halkevlerindeki müzecilik çalışmalarını da şekillendirdi.

Halkevlerinin ilk çalışma yönetmeliğine göre dokuz çalışma şubesinden biri olan müze ve sergi şubesi; sergi ve müze grubu olmak üzere ikiye ayrıldı. Müze grubunun başlıca görevleri de özetle şu şekilde tanımlandı:

a) Mensup olduğu halkevinin çalışma sahasındaki tarihi abide ve eserlerin iyi bir şekilde muhafaza edilebilmesi için çalışmak ve bu hususta ilgili makamları aydınlatmak. Söz konusu eserlerin korunması amacıyla kurulan derneklere yardımcı olmak

b) Halkevinin bulunduğu yerde resmî müzeler varsa bunların eksiklerini gidererek koleksiyonlarının zenginleşmesine çalışmak. Eğer halkevinin bulunduğu şehirde müze yoksa müze kurulmasına çalışmak. Tarihî abidelerin fotoğraflarını çekerek bunların alçıdan küçük modellerini yaptırmak; söz konusu abidelerin üzerindeki yazıların fotoğraf veya kopyalarını almak,

c) Bağış yoluyla veya maddî imkanlar nispetinde satın almak suretiyle tarihî açıdan önemi olan cilt, tezhip²¹, divân, minyatür, çini, halı ve nakış gibi millî kültürü yansıtan eserlerle eski millî kıyafetleri toplamak. Bunların yanı sıra yine kılıç, yatağan, tüfek, tabanca ve benzeri silahlarla sedef, altın, gümüş vesaire kakma ve oyma gibi millî etnografya eserlerini toplamak suretiyle yerel müzelerin kurulmasına hizmet etmek.²²

Uygulamaları", *Kebikeç*, II/3, 1996; Ferit Celâl Güven,, "Halkevlerinin Kuruluş Nedeni", *Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, TTK Yayınları, Ankara 1974.

¹⁸ Halkevlerinin kapatılma sürecine dair ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan Özacun, "Halkevlerinin Dramı", *Kebikeç*, II/3, 1996; Ali Nejat Ölçen, *Halkevlerinin Yok edilişi*, Ankara 1988.

¹⁹ Halkevlerinin dokuz çalışma şubesi vardı ve bu şubeler bütün bir sosyal ve kültürel hayata hitap edebilecek ölçüde geniş bir faaliyet sahasına sahipti. Halkevlerinin çok geniş bir çalışma sahasına sahip olmasında bu kuruluşların açılışından önce faaliyet gösteren birçok derneğin feshedilmesinden doğan boşluğu kapatmak ve bütün sosyo-kültürel faaliyetlerin CHP'nin kontrolünde ve tekelinde yürütülmesi amacı yatmaktaydı. Halkevlerinin çalışma şubeleri şunlardı: 1) Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi, 2) Güzel Sanatlar Şubesi, 3) Temsil Şubesi 4) Spor Şubesi, 5) Sosyal Yardım Şubesi, 6) Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, 7) Kütüphane ve Neşriyat Yayın Şubesi, 8) Köycülük Şubesi, 9) Müze ve Sergi Şubesi. Bakınız: *CHF Halkevleri Talimatnamesi*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1932, s. 2-4; *CHF Halkevleri Öğreneği*, Ankara 1938, s. 118-119. s. 5.

²⁰ Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara 1947, s. 111.

²¹ Altınla süsleme sanatı.

²² *CHF Halkevleri Talimatnamesi*, s. 13-14; *CHF Halkevleri Öğreneği*, s. 118-119.

1940 yılında neşredilen *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi* ile bu kurumların müzecilik alanındaki faaliyetleri yeniden düzenlendi. Müze ve sergi şubesi bu tarihten sonra tarih ve müze şubesi oldu ve şubeye yeni birtakım görevler verildi. Buna göre söz konusu şube, yerel tarihle ilgili araştırma yapmak ve ortaya çıkan bulguları yayınlamakla da görevliydi. Eski eserlerin bol olduğu yerlerde resmî bir müzenin kurulması için ilgililerle iş birliği yapmak müze ve tarih şubelerinin başlıca görevleri arasındaydı. Bununla birlikte halkevlerinin kendilerine mahsus bir arkeoloji müzesi kurma çalışmalarının doğru olmayacağı belirtilmişti.²³

Halkevlerinin müzecilik alanında yapması gerekenler arasında Anadolu etnografyası ile ilgili malzemeleri toplayarak bunlarla ilgili köşeler ve odalar hazırlayarak halkın istifadesine sunmak da vardı.²⁴ Ayrıca halkevlerinin tarih ve müzecilik alanında Türk Tarih Kurumu ile eşgüdüm hâlinde çalışması gerekmektedir.²⁵ Bunun yanı sıra müze, üniversite ve sanat enstitüleri bulunan yerlerde bu kurumlarla amaç, mesai ve eleman bakımından iş birliği yapılması gerekmektedir.²⁶ Zamanla halkevlerinin sayılarının artmasının, müzecilik alanında yaşanan bilimsel gelişmelerin ve o zamana değin elde edilen tecrübelerin bir neticesi olarak Remzi Oğuz Arık tarafından halkevlerinde müzecilik tarih ve folklor çalışmalarının nasıl yapılması gerektiğine dair bir kılavuz hazırlandı. Söz konusu kılavuzda halkevlerinin müzecilik alanındaki görev ve sorumlulukları daha ayrıntılı bir şekilde tanımlandı.²⁷

Bir yerde halkevi açılabilmesi, en az üç şubenin kurulması için gerekli olan üye sayısına ulaşılmasına bağlıydı. Halkevlerine kayıt yaptıran herkes cinsiyeti, sosyal statüsü ve mesleği fark etmeksizin istek ve kabiliyetine uygun olan herhangi bir şubeye üye olabilmekteydi. Bununla birlikte müze ve sergi şubesinin çalışma sahasına giren konular nispeten daha fazla uzmanlık gerektirdiğinden bu şubenin üye sayısı diğer şubelere görece daha azdı. Bununla birlikte şubenin üyeleri arasında hemen her meslekten insan vardı.

Tablo 1. Müze ve Sergi Şubesinin 1932–1935 yılları arasında üyelerinin meslek gruplarına ve cinsiyete göre dağılımı²⁸

Yıl	Avukat	Doktor	Öğretmen	Tüccar	Çiftçi	İşçi	Güzel Sanatlar	Diğer Meslekler	Toplam
1932	13	28	246	102	106	87	42	542	1166
1933	4	18	131	98	11	38	33	467	1199
1934	9	16	191	217	39	148	45	635	1300
1935	18	23	298	281	343	66	78	283	1390

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere müze ve sergi şubelerine kaydolan üyelerin önemli bir kısmını öğretmenler oluşturmaktaydı. Bunun temel sebebi ise şubenin faaliyet alanına giren çalışmaların büyük oranda ihtisas gerektirmesiydi. Bu durum müze ve sergi şubesi açabilecek

²³ CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Basımevi, Ankara 1940, s. 29-30.

²⁴ Toksoy, *age*, s. 164.

²⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı, İkinci Kanun 1933'ten Haziran Nihayetine Kadar, C.2, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, Ankara 1933, s. 65-67.

²⁶ Toksoy, *age*, s. 164.

²⁷ Söz konusu kılavuz için bakınız: Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, CHP Halkevleri Yayınlarından Kılavuz Kitapları: XXI, Ankara 1947.

²⁸ Tablodaki veriler şu kaynaklardan derlenmiştir: BCA, 490.01/846.346.1; *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, Ankara 1934, s. 192-193; *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, Ulus Matbaası, Ankara 1935; *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s. 194.

kadar üye kaydedebilen halkevi sayısına da yansımıştı. Zira 1944 yılında açık olan 405 Halkevinden sadece 90'ında tarih ve müze şubesi bulunmaktaydı.²⁹

2. Halkevlerinin Müzecilik Alanındaki Faaliyetleri

2.1. Şehrinde Müze Yoksa Sen Kur!': Halkevleri Tarafından Kurulan Müzeler

Anadolu, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştı ve çok köklü bir tarihi geçmişin mirasçısıydı. Söz konusu mirasın sağlıklı bir şekilde muhafaza edilerek gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için müzeler hayati öneme sahipti. Buna karşın halkevlerinin kurulduğu dönemde Türkiye'de sadece 15 müze bulunmaktaydı. Bahsedilen müzeler: Ankara Etnografya Müzesi, Ankara Arkeoloji Müzesi, İstanbul Asar-ı Atika Müzesi, Topkapı Sarayı Müzesi, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İzmir Müzesi ile Konya, Antalya, Bursa, Edirne Adana, Sivas, Amasya ve Tokat Müzeleriydi.³⁰ Müzelerin olmadığı şehirlerde pek çok eser harap bir vaziyetteydi. Bu nedenle halkevlerine verilen görevlerden başlıcası müzesi olmayan şehirlerde müze kurmaya çalışmaktı. Bu doğrultuda 19 Şubat 1932 tarihinde 14 il merkezinde açılan ilk halkevleri öncelikle müze kurmaya çalıştı ve bunu başarabilen az sayıdaki halkevinden biri Afyon Halkeviydi. Şehirde uzun süredir var olan asâr-ı âtika deposu, Afyon Halkevinin yaklaşık bir yıllık çalışması neticesinde müze hâline getirildi. Söz konusu müze, 1933 yılının Cumhuriyet Bayramı'nda Gedik Ahmet Paşa Medresesi'nde faaliyetlerine başladı.³¹ Afyon Halkevi bundan sonraki süreçte müzenin zenginleştirilmesi için çabaladı ve bu müzeyi kısa sürede 5.476 kişi ziyaret etti.³² Kendi bünyesinde müze kurmayı başarabilen halkevlerinden biri de yine ilk açılanların arasında yer alan Samsun Halkevi idi. Açılışa müteakip halkevi tarafından bir şehir müzesi kurulması için gerekli eserlerin toplanması kararlaştırıldı³³ ve bu doğrultuda 1933-1943 yılları arasında 3.000'e yakın tarihi eser temin edildi. Ayrıca bölgede yapılan 24 araştırma gezisi neticesinde çeşitli eserler toplanarak halkevi bünyesinde açılan müzede sergilendi. Söz konusu müzeyi bir yılda 4.500 kişi ziyaret etti.³⁴ Kayseri Halkevi de bölgenin tarihi eser bakımından oldukça zengin olduğunu göz önünde bulundurarak İl Özel İdaresi nezdinde teşebbüste bulunup bir müze kurdu. Temin ettiği tarihi ve etnografik eserleri bu müzeye nakletti.³⁵ Isparta Halkevinin 9 Mayıs 1935 tarihinde açtığı müze de halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı ve söz konusu müzeyi 1935 yılında 1.138 kişi ziyaret etti. Isparta Halkevi bundan sonra da Isparta ve çevresinde tespit ettiği arkeolojik ve etnografik eşyaları satın aldı, halkevi müzesini zenginleştirmeye çalışarak topladığı eski kıyafetlerden oluşan bir sergi açtı.³⁶

Balıkesir Halkevi tarafından 1933'te orta ölçekli bir müze kurulması kararı alındı ve bunun için çalışmalar başlatıldı.³⁷ Bu doğrultuda öncelikli olarak Millî Mücadele tarihi ve öncesine ait eserlerin toplanıp muhafaza edilmesine çalışıldı. Balıkesir ve çevresine yapılan gezilerde satın alma veya bağış yoluyla temin edilen eserlerden etnografi, folklor ve eski para koleksiyonları oluşturuldu. Nihayetinde yapılan çalışmalar semeresini verdi ve halkevi bahçesinde bir müze

²⁹ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945, s. 32.

³⁰ Hakimiyeti Milliye, 29 Birinciteşrin 1933, s. 7.

³¹ Türkkân Onar, *Afyon Halkevi ve Taşpınar Dergisi'nin Halk Bilimi Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2019, s. 34.

³² Hakimiyeti Milliye, 29 Birinciteşrin 1933, s. 7.

³³ *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 114.

³⁴ Halil Aktaş, *Samsun Halkevi (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2015, s. 92-93.

³⁵ *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 53.

³⁶ *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 77; Hasan Kaş, *Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi (1934-1950)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 55-56.

³⁷ Baha Hulusi, "Anadolu Gençliği Nasıl Çalışıyor", *Vakit*, 23 Eylül 1933, s. 8.

kuruldu.³⁸ Bundan sonra da müzecilik alanındaki faaliyetlerini sürdüren Balıkesir Halkevi, müzedeki eski eserlerin sayısını artırmak için çeşitli faaliyetler yürüterek köylerde ve mezarlıklarda tespit edilen muhtelif tarihî eserler ile yazıtları halkevinde muhafaza altına aldı.³⁹ Bahsedilenlere ilave olarak Çanakkale Halkevi, 1934 yılında kullanılmayan bir kilisenin bakımını yaptırarak burada bir müze kurup halkın ziyaretine açtı.⁴⁰ Yine 1935 yılına kadar Mudanya Halkevi de şehirdeki tarihî binalardan birini müzeye dönüştürmeyi başardı.⁴¹

Çoğu halkevi, temin ettiği tarihî eserlerle ya şehirlerindeki müzeleri zenginleştirmeye gayret etti ya da imkânları dahilinde “genel müzeler” kurmaya çalıştı. Az sayıdaki halkevi ise tematik müzeler kurdu. Örneğin Aydın Halkevi tarafından 5 Mayıs 1933 tarihinde bir “sağlık müzesi” açıldı.⁴² Halkın ilgisinin oldukça yoğun olduğu müzeyi 1934 yılı sonuna kadar 3.860 kişi ziyaret etti. Yine Aydın Halkevi tarafından bir kıyafet müzesi açıldı ve bu müzede yöresel kıyafetler sergilenmeye başlandı.⁴³ Sağlık müzesi kurmayı başaran halkevlerinden bir diğeri de Elazığ Halkevi idi.⁴⁴ Konya Halkevi ise 1943 yılında bölgeden temin edilen folklor ve etnoloji malzemelerini toplayarak bir “folklor müzesi” kurdu. Müzede, kadın ve erkek mahalli kıyafetleri ile Konya’ya özgü el işi eserler sergilenmeye başlandı.⁴⁵

Edremit’te halkevlerinin faaliyetlerinin durma noktasına geldiği 1949 yılında müzecilik alanındaki çalışmalar devam etti ve tespit edebildiğimiz kadarıyla Haziran 1949’da Edremit Halkevi tarafından açılan müze aynı zamanda halkevlerinin de açtığı son müzeydi. Söz konusu müzede geçmişi M.Ö. 2. yüzyıla kadar giden Antondiros Şehri Harabeleri ile Başdereli Kalesi, Şahin Kale, Kurgucalar, Eskisu, Eski Edremit, Diyana Mabedi ve Kaz Dağı’ndaki Astıra Harabeleri’nde yapılan araştırmalar neticesinde toplanan tarihî eserler sergilenmeye başlandı. Yine aynı müzede Edremit’in yakın tarihine ve özellikle de İstiklâl Harbi’ndeki yerine dair önemli vesikalar da bulunmaktaydı.⁴⁶

Halkevleri tarafından kurulan birçok müzenin günümüzdeki modern müzelerin vasıflarını taşımadığı açıktır. Zira halkevleri tarafından kurulan müzelerde her şeyden önce CHP tarafından verilen bir vazifeyi bir an önce yerine getirebilme düşüncesinin aceleciliğiyle hareket edilmişti. Bunun yanı sıra halkevlerinin üyeleri arasında alanında müzecilik açısından kalifiye olanlar yok denecek kadar azdı. Bu nedenle müze olarak adlandırılan kurumlar, çoğu kez temin edilen tarihi eserlerin veya folklorik malzemenin gerektiği gibi tasnifi ve sunumu yapılmadan gelişmiş güzel sergilendiği yerlerdi. Bu nedenle Remzi Oğuz Arık tarafından *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu* yayımlanarak söz konusu müzelerin bilimsel usullere uygun bir şekilde nasıl kurulabileceği izah edildi. Ayrıca dönemin gazete ve dergilerinde müzelerdeki eserlerin nasıl tasnif edileceğine dair çeşitli yazılar da yayımlandı. Örneğin *Tan* gazetesinin “Müzelerimiz ve Tasnif İşleri” başlıklı yazısında “... müzeler, birbiriyle alakası olmayan, başka başka devirlere ait bir kısım kırık dökük eski eşya parçalarını bir araya getirmek koleksiyon yapmak demek değildir. Müzeler bir memleket kültürünü yükseltmek için bir sistem dahilinde

³⁸ Ahmet Ahçı, *Balıkesir Halkevinin Türk Modernleşmesi Yöntündeki Faaliyetleri (1933-1951)*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2007, s. 209.

³⁹ “Balıkesir’in Verimli Bir Kültür Ocağı: Halkevi”, *Türkdili*, 29 İlkteşrin 1935, s.7.

⁴⁰ *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, s.29; *Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?*, s. 130.

⁴¹ *Halkevleri 1932-1935*, s. 130.

⁴² *Aydın Halkevi Broşürü*, Nefaset Matbaası, İzmir 1933, s. 31.

⁴³ Atike İpek, *Aydın İli ve İlçeleri Halkevleri Faaliyetleri*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2020, s. 116-117.

⁴⁴ *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, s. 54; Tuğba Bora, *Elazığ Halkevi ve Neşriyatının Türk Halkbilimi Bakımından Değerlendirilmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2022, s. 24.

⁴⁵ Osman Kaynar, *Konya Halkevinin Türk Modernleşmesindeki Yeri (1932-1951)*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2007, s. 232; *Konya*, Temmuz 1943, s. 52-53.

⁴⁶ “Edremit’te Bir Müze Açıldı”, *Akşam*, 10 Haziran 1949, s. 5.

çalışılarak ziyaretçilerini bir mektep gibi yetiştirmesini bilen ellerle tertip edilmiş bir mabet demektir.” diye belirtilmekteydi. Yine aynı yazıda müzelerin en azından tarih sırasıyla ve insanlığın geçirdiği çeşitli evreleri ifade edecek şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.⁴⁷

2.2. Müstakbel Müzelere Hazırlık: Halkevleri Tarafından Oluşturulan Tarihî Eser Koleksiyonları ve Kurulan Müze Depoları

Bir şehirde müze açılabilmesi her şeyden önce o müzede sergilenebilecek yeterli sayıda eserin temin edilebilmesine bağlıydı. Ayrıca müze yapmaya uygun bir binanın varlığı da elzemdi. Bunların yanı sıra müzecilik alanında kalifiye insanların varlığı ve maddî olanaklar da bir şehirde müze açılabilmesini etkileyen faktörler arasındaydı. Yine bir müzenin kurulması, uzun zaman alan bir uğraşı gerektiriyordu. Bu nedenlerden ötürü müze açılacak olanaklara sahip olmayan şehirlerde mevcut tarihî eserlerin tahrip olmasını engellemek, yapılan araştırmalar neticesinde tespit edilenleri ise uygun bir şekilde muhafaza edebilmek için halkevlerinin “müze depoları” veya “müze nüveleri” oluşturmaları gerekmektedir. Böylece ileride kurulacak olan müstakbel müzelerin çekirdeği de teşkil edilmiş olacaktı. Bu nedenle ilk açılan halkevleri 1933’te, temin edilen tarihî eserlerin güvenli bir yerde muhafaza edilebilmesi için Ankara, Çanakkale, Van, Bergama, Afyonkarahisar, Samsun, Erzurum ve Efes’te birer müze deposu kurdu.⁴⁸ Yine aynı yıl şehir müzesi kurabilmek için tarihî eserler araştıran Diyarbakır Halkevi, bu araştırmalar neticesinde ceylan derisi üzerine yazılı bir Tevrat, Yavuz Sultan Selim Dönemi’ne ait bir sini ile üç mozaik parçası buldu; daha önceden bölgeden temin ettiği çini, minyatür ve vazolarla birlikte bunları da muhafaza altına aldı⁴⁹ Gaziantep Halkevi ise Roma ve Hitit eserlerinden oluşan 70 parçalık bir “müze nüvesi” meydana getirdi. Sinop, Balıkesir, İnegöl ve Niğde Halkevleri, buldukları şehirlerde kurulması düşünülen müzenin çekirdeğini oluşturmak üzere birer depo oluşturmuş ve bu depolara çevreden getirilen tarihî eserler konularak tasnif edildi. Ayrıca Samsun, Eminönü ve Aydın Halkevleri eski eserlerden oluşan iki tarih koleksiyonu oluşturdu.⁵⁰

Ulus gazetesinin 21 Şubat 1937 tarihli haberine göre, ileride kurulacak olan halkevi veya şehir müzesi için bir çekirdek teşkil etmek üzere birer eski eser deposu veya salonu oluşturabilen halkevlerinin arasına Adana, Antalya, Düzce, Edirne, Gaziantep, Isparta, Malatya, Manisa, Salihli, Turgutlu, Niğde, Uşak ve Yalvaç halkevleri de katılmıştı.⁵¹ Bunların yanı sıra Gümüşhane Halkevi tarafından 1937’de alınan bir karar uyarınca köylerdeki öğretmen ve münevverlerin tarlalarda vs. yerlerde bulunan tarihî taş, kiremit, tuğla, küp, eski madeni para vb. eşyaları zedelemekten halkevine göndermelerine dair Kültür Direktörlüğünden talepte bulunulmuş, bu doğrultuda gönderilen sekiz eski eserle Gümüşhane Müzesinin temelleri atılmıştı.⁵²

1940 yılında tarih ve müze çalışmalarının birleştirilmesiyle oluşturulan tarih ve müze şubeleri, halkevlerinin en faal şubelerinden biri hâline geldi. Şubenin gerekli vazifelerini yapabilmesi için CHP, halkevlerine her türlü yardımı yapmaktaydı. Bu sayede 1942 yılına kadar 30 halkevinde “müze yuvaları” kurulabildi.⁵³ Ayrıca halkevleri tarafından ileride açılması düşünülen “millî halk müzeleri”ne temel teşkil etmek üzere kültür tarihi bakımından önem arz eden folklor ve etnografya eşyası da toplanmaktaydı. Bu sayede 1943 yılına gelindiğinde Bergama, Tire, Çorum, Isparta, Konya ve Erzurum Halkevleri kendi bünyelerinde folklor ve etnografya müze bölümü

⁴⁷ “Müzelerimiz ve Tasnif İşleri”, *Tan*, 8 Ekim 1935, s. 12.

⁴⁸ “Kültür İşleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Birinciteşrin 1933, s. 7.

⁴⁹ *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 32.

⁵⁰ *Halkevleri 1932-35*, s. 130.

⁵¹ “İnkılâp Müzelerine Doğru”, *Ulus*, 21 Şubat, 1937, s. 6.

⁵² Nazım Fıçıncı, *Gümüşhane Halkevleri*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013, s. 73-74.

⁵³ *CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları*, Ankara 1943, s. 17.

kurdu. Ayrıca halkevlerinin söz konusu çalışmalarını teşvik etmek ve onlara örnek olmak amacıyla Ankara'da bir "Halkevleri Ulusal Giyim Sergisi" açıldı.⁵⁴

Bulduğu şehirde müze deposu veya kendi bünyesinde tarihî eser koleksiyonu oluşturan halkevlerinden çok azı ilerleyen yıllarda bunları müzeye dönüştürmeyi başarabildi. Sinop Halkevi kurulduktan hemen sonra bulunduğu eski eserleri Muinüddin Pervane Müzesine kaldırarak muhafaza etti ve bunların tasnifi için Maarif Vekaletinden yardım aldı.⁵⁵ Ayrıca bulunan arkeolojik eserlerin fotoğrafları çekilerek tasnifi yapıldı.⁵⁶ Bundan sonraki süreçte müze kurabilmek için yoğun bir şekilde çalışan halkevinin müzesi 1941 yılında ziyarete açıldı.⁵⁷ Bu başarıyı gösterebilen halkevlerinden biri de Maraş Halkeviydi. Halkevi tarafından 1935 yılından itibaren bölgedeki tarihi eserler toplanarak şehirde müze olmadığı için halkevinde muhafaza altına alındı. Aynı zamanda Dulkadiroğlu Hükümdarı Alaüddeve zamanından kalma kitabeler tespit edilerek maarif idaresine teslim edildi. 1947 yılında ise Maraş'ta yapılmış ve kullanılmış eski silahlardan oluşan bir koleksiyon hazırlanmaya başlandı ve bu doğrultuda kama, pala ve çeşitli tüfeklerle tabancalar halkevi tarafından satın alındı. Nihayetinde halkevinin söz konusu çalışmaları sayesinde Maraş'ta, 6 Kasım 1948 tarihinde, dönemin Bayındırlık Bakanı Nihat Erim tarafından Taş Medrese binasında müzenin açılışı gerçekleştirildi.⁵⁸

2.3. Türk İnkılâbı'nı Unutma, Unutturma!: Halkevlerinde İnkılâp Müzeleri Kurma Çalışmaları

Geçirdiği devrimler neticesinde siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel alanda büyük değişimler yaşayan ülkelerde eski ile idealize edilen yeninin mukayese edilebileceği devrim müzelerinin kurulması gelenek hâlini almıştı. Bu nedenle çok köklü değişiklikler yaşayan Cumhuriyet Türkiye'sinde de devrim müzelerinin kurulmasının gerekli olduğu düşünüldü. Bu müzeler sayesinde hem Millî Mücadele Dönemi'nden kalan eserlerin kaybolmasının önüne geçilecek hem de Türk İnkılâbı'nın en önemli safhalarından olan bu döneme ilişkin anılar taze tutulacaktı. Ayrıca Türkiye'nin modernleşme adına gerçekleştirdiği köklü reformlara ilişkin eserlerle Osmanlı'dan kalan eserler bir arada sergilenerek "eski" ile "yeni"nin arasındaki farkı halkın idrak etmesi sağlanacaktı.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inkılâp müzesi kurma adına ilk girişim, etnografya müzesinde kurulması kararlaştırılan inkılâp şubesi idi. Söz konusu şube için Millî Mücadele Dönemi'ne ait birçok eşya toplandıysa da bu şube müstakil bir müzeye dönüşmedi.⁵⁹ Bununla birlikte CHP Genel Sekreterliği tarafından imkân olan halkevlerine kendi muhitlerinde Millî Mücadele'yi anlatan, reform yıllarına ait eserleri barındıran, buldukları bölgenin devrimden önceki ve sonraki sosyal durumunu gözler önüne serebilecek olan birer inkılâp müzesi kurmaları görevi verildi.⁶⁰ Hemen her alanda olduğu gibi inkılâp müzesi açma hususunda da Ankara Halkevi

⁵⁴ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, s. 14.

⁵⁵ BCA, 490.01/1005.879.1; Sinop Halkevi Broşürü, Sinop Vilayet Matbaası, Sinop 1933. s. 25-26.

⁵⁶ Diranaz, C.I, S.2, 1 Şubat 1936, s. 15.

⁵⁷ M. Akif Işın vd, Sinop, Dönmez Ofset, Ankara 1992, s. 25.

⁵⁸ Hüsne Doğan, Maraş Halkevi ve Faaliyetleri, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017, s. 58-59.

⁵⁹ İnkılâp müzesi kurulması fikrini gündeme getiren kişilerden biri ünlü tarihçi ve siyaset adamı Mehmet Fuat Köprülü Bey idi. 1926 yılında Bakü'deki Türkoloji Kongresi'ne katılan ve Sovyet Devrimi'ni halka anlatmak amacıyla kurulan müzelerden etkilenen Mehmet Fuat Bey benzeri bir müzenin Türkiye'de de kurulmasını arzu etmişti. Bunun üzerine "Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesine Kabul Olunacak Asara Dair" başlıklı bir genelge yayınlandı. Genelgeye göre söz konusu müzeden murat edilen Millî Mücadele'ye ait eşyaların kaybolmadan sergilenmesi ve söz konusu dönemin unutulmasının önüne geçilmesiydi. Bu doğrultuda birçok eser toplandı. Ankara Etnografya Müzesinde, inkılâp müzesi için toplanan eşyalar 1942 yılında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsünün kurulmasından sonra bu kuruma devredildi. Bakınız: Murat Yolun, "Türkiye'de Ulus Devletin İnşa Sürecinde İnkılâpları Görselleştirmek: İnkılâp Müzesi Arayışları", Belgi, S. 24, 2002, s. 5-6.

⁶⁰ Halkevleri 1932-1935, s. 132-133.

diğerlerine öncülük etti. Nitekim halkevi açıldıktan hemen sonra bir inkılap müzesi kurulması kararı alındı ve açılışının Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümüne yetiştirilmesi için çalışmalara başlandı. Bu doğrultuda inkılap müzesinde, Eski Ankara, Türk İstiklal Harbi'nde Ankara, Gazi Köşesi ve Yeni Ankara bölümlerinin bulunması planlanmıştı. Söz konusu müze için Millî Mücadele Dönemi'ne ait fotoğraf ve tabloların, birinci TBMM'ye ait çeşitli eşyaların toplanmasına karar verildi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Bandırma Vapuru ve söz konusu vapurda yer alanların tespiti için de çalışmalar yapıldı. Müze için gerekli olan eşyaların temininde etnografya müze müdürlüğünden yardım alındığı gibi Roma ve Moskova'da bulunan inkılap müzelerinin incelenmesine de karar verildi.⁶¹ Bundan sonraki süreçte Ankara Halkevi söz konusu müze için satın alma ve bağış yoluyla birçok eşya temin etti. Bu çalışmalar sonunda Etnografya Müzesi içerisinde kurulan İnkılap Şubesi, elindeki tüm objeleri 15 Nisan 1942 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne bağlı Devrim Tarihi Müzesine devredecekti.⁶²

Ulus gazetesinin Şubat 1937 tarihli haberine göre inkılâp zamanlarına ait değerli vesikaları ve otantik eşyaları toplayarak bir inkılâp müzesi kurmayı başarabilen halkevleri arasında Gaziantep ve Mudanya Halkevleri de vardı. Ayrıca Samsun Halkevinde de bir inkılâp tarihi albümü oluşturulmuştu.⁶³ Bunların dışında inkılâp müzesi kurmak için teşebbüste bulunan halkevlerinden biri de Bursa Halkevi idi. Bu doğrultuda Bursa Halkevi, söz konusu müzede sergilenmek üzere Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait kıyafet, harita, tablo, resim vb. eşyaları toplamaya başladı. Aynı zamanda müzede sergilenmek için gerekli olan eserlerin tespiti maksadıyla keşif gezileri düzenledi ve böylece müzenin temeli atıldı. Ayrıca Bursa'nın kumaşlarından oluşan bir koleksiyon hazırlamak maksadıyla çok sayıda eski kumaş ve kadife örnekleri toplandı.⁶⁴

2.4. Kendin Kuramıyorsan Mevcutları Zenginleştir!: Halkevleri Tarafından Katkı Sağlanan Müzeler

Müzesi olmayan halkevlerine müzecilik alanında verilen en temel görevlerden biri de buldukları şehirlerdeki müzelerin zenginleştirilmesiydi. Bu doğrultuda halkevleri araştırma, bağış ya da satın alma yoluyla temin ettiği tarihî eserleri eğer buldukları yerde şehir müzeleri varsa buralara yoksa en yakındaki şehrin müzesine göndermekle yükümlüydü. Bu doğrultuda Adana Halkevi tarafından Tarsus ve Misis'de yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılan bir kitabe ve mezar taşı ile Cerablus'ta yapılan araştırmalar neticesinde bulunan Hitit eserleri ile kitabeler şehir müzesine kaldırıldı. Ayrıca eski bir mezarlıkta bulunan mezar taşları incelenerek müzeye konulması uygun görülenlerin fotoğrafı çekildi ve şehirde bulunan tarihî eserlerin envanteri hazırlandı.⁶⁵ Yine Adana Halkevi mensuplarınca Ceyhan'dan temin edilen bir küp ile Gaziantep'te bulunan bir kabartma, Heykel Müzesine nakledildi.⁶⁶ Halkevi, Antalya'da bulunan şehir müzesinin gelişimine de ciddi katkılar sağladı. Antalya Halkevi mensupları tarafından Korkuteli'nde Yunan devrinden kalma bir taş ile Alanya'nın Sidre Harabeleri'nde bulunan Roma

⁶¹ BCA, 490.01/1199.203.1.

⁶² Necdet Aysal, "Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Gelişim Süreci", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 245-246. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsüne devredilenler arasında 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kapısına asılan bayrak; 23 Aralık 1930'da Menemen'de şehit edilen Kubilay'ın kasketi; Atatürk'ün Sivas'ta kullandığı yazıhane ve koltuk; Hatay Devleti'nin idari işlerinde kullanılan mühür vs. yer almaktadır. Bakınız: Necdet Aysal-Ahmet Avcı, "Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi, *History Studies*, C.11, S.5 Ekim 2019, s. 1445.

⁶³ "İnkılap Müzelerine Doğru", *Ulus*, 21 Şubat 1937, s. 6; *1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı?*, s. 33..

⁶⁴ Mine Akkuş, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2004, s.150 vd.

⁶⁵ Celaleddin Erdoğan, *Adana Halkevi (1933-1951)*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2017, s. 266-270.

⁶⁶ *Halkevlerinin 1933 Faaliyet Raporu Hülâsası*, s. 4.

Dönemi'ne ait bir çocuk mezarı şehir müzesine nakledildi.⁶⁷ Denizli Halkevi, tespit ettiği tarihî eserlerin bir kısmını 1935 senesinde Kültür Müzesine nakletti; Edirne Halkevi ise yapılan tarih gezilerinde bulunan tarihî eserleri şehir müzesine kaldırdı.⁶⁸

Halkevlerinin tarih ve müze şubesi mensupları, çalışmalarını büyük ölçüde eski mezarlıklarda yoğunlaştırmaktaydı. Böylece tarihî mezar taşlarıyla mezarların kaybolup gitmesine engel olunmaktaydı. Bu hususta en faal olan halkevlerinin başında İstanbul Halkevi gelmekteydi. Söz konusu halkevi 1934 yılında, Edirne-Yedikule arasındaki mezarlıkta bulunan tarihe mal olmuş ünlü kişilerden yüz ellisinin mezar taşlarını toplandı. Bunlardan tarihî değeri yüksek olan altmış tanesini Süleymaniye'deki Mahkukat Müzesine taşıdı. Ayrıca Karacaahmet'in yanı sıra diğer tarihî mezarlıklarda bulunan ve Türk sanatının inceliklerini taşıyan mezar kitabeleri ve taşlarının fotoğrafları çekilerek bir albüm hazırlandı. Yine aynı halkevi tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Budin Valisi İbrahim Paşa'nın Edirne'deki mezarlarının yeri tespit edilerek kaybolmalarının önüne geçildi.⁶⁹

1934 yılında Diyarbakır Halkevi, tespit ettiği eserleri şehir müzesine teslim ederken⁷⁰ 1935 yılında Muş Halkevi de tarihî eser niteliği taşıyan üç taş Diyarbakır Şehir Müzesine gönderdi.⁷¹ Yine aynı yıl Denizli ve çevresindeki eski eserleri inceleyen Denizli Halkevi, tespit ettiği tarihi eşya ve taşları Maarif Müzesine taşıdı.⁷² Zonguldak Halkevi ise bazı köy ve ilçelere düzenlediği tarih gezileri neticesinde tespit ettiği altın ve diğer değerli madenlerden yapılmış olan tarihî eserleri, müzeye konulmak üzere Ankara'ya gönderdi.⁷³ Yaptığı geziler ve incelemeler neticesinde birçok tarihî eser tespit eden Edirne Halkevi de bulduğu eserleri Eski Eserler Müzesi ile Etnografya Müzesine göndererek söz konusu müzelerin koleksiyonlarının zenginleştirilmesine önemli katkılar sağladı.⁷⁴ Yine 1934 yılında Samsun Halkevi, bulunduğu bölgeden temin ettiği tarihî silahları, kadın ve erkek kıyafetlerini, örtü, kavuk ve sancak gibi eşyaları toplayarak şehir müzesinde sergilenmesini sağladı.⁷⁵ Toprak üzerinde dağınık vaziyette bulunan ve tarihî kıymeti olduğu düşünülen 21 parça eseri İstanbul Asar-ı Atika Müzesine gönderen Zonguldak Halkevi, yapmış olduğu gezilerde tespit ettiği kitabeler ile kabartma resimlerin fotoğraflarını çekerek Müzeler Müdürlüğüne teslim etti.⁷⁶

Nevşehir Halkevi, iki yüz kilometrelik bir alanı kapsayan tarih araştırma gezisi düzenleyip Karahöyük Ören Yeri'nde Hititler Dönemi'ne ait sekiz satırlık bir kitabe bularak bilim dünyasına kazandırdı.⁷⁷ Ankara'da bulunan müzelerin zenginleştirilmesi için yoğun çaba harcayan Ankara Halkevinin Tarih ve Müze Şubesi de özellikle folklorik eserlerin toplanmasına özen gösterdi ve bu amaç için bazı eserler satın alarak şehirde bulunan müzelere verdi.⁷⁸

Halkevlerinin kendi müzelerinde sergilediği ya da mevcut müzelere gönderdiği tarihî eser ve eşyaların önemli bir kısmı, doğrudan halkevi mensuplarının düzenlediği araştırma gezilerinde tespit edilenlerdi. Böylece birçok eser kaybolup gitmekten kurtarılmıştı. Halkevlerinin elde ettiği

⁶⁷ Halkevlerinin 1933 Faaliyet Raporu Hılasası, s. 12; Nursel Gülcü, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2016, s. 115 vd.

⁶⁸ Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 45; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 47.

⁶⁹ Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 58-59.

⁷⁰ Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 39.

⁷¹ Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 99.

⁷² Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 35-36.

⁷³ Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 135.

⁷⁴ Gözde Tekin, *Trakya Halkevleri ve Halkevi Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s. 49-50.

⁷⁵ Aktaş, *agt*, s. 92-93.

⁷⁶ Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hılasası, s. 126-129.

⁷⁷ CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948, s. 15-16.

⁷⁸ BCA, 490.1/735.9.2.

tarihî eser ve eşyaların bir kısmı da bağış yolu ile temin edilmekteydi. Bu doğrultuda halk, müzelerde sergilenmek üzere evlerindeki tarihî eserleri bağışlamaya teşvik ediliyordu. Örneğin bu teşvik yazılarından birinde: “... eskiden beri aile yadigarı olarak evlerde saklanan ve ailenin aynı merakı muhafaza edeceğine hiçbir suretle tekeffül edilmeyecek müstakbel fertleri tarafından ehemmiyetsiz görülüp dağıtılabilmesi ve ya mühmel bırakılması (ihmal edilmesi) her zaman muhtemel olan eşyayı bunlar için en muvafık en mazbut ve milli yer olan halkevlerine - müzeleri için ilk malzemeyi vermiş olmak şeref ve gururuna kavuşarak- tevdi etmek isabetine, halkevlerinin teşvikleriyle, her aile müzesi sahibinin göstereceğine şüphe yoktur...” denilmekteydi. Bu ve benzeri teşvik edici yazılar işe yarayacak ki birçok kişi halkevi müzelerine bağışta bulundu. Örneğin halkevi üyelerinden olan Sami Çölgeçen’in vefatından sonra eşi onun hayatı boyunca topladığı bütün tarihî eşyayı halkevine bağışladı.⁷⁹

Halkevlerinin müzeler için eser temin ettiği bir diğer kaynak ise yapılan arkeolojik kazılardı. Kimi halkevi bazı arkeolojik kazılara yardımcı olurken kimileri de doğrudan kendileri kazı yaptı. Örneğin Adana Halkevi tarafından şehrin en yüksek yeri olan Tepebağ Mahallesi’nde yapılan kazıda buranın höyük olduğunu gösteren kuyu bilezikleri ile Hitit, Roma, Bizans ve İslam dönemlerine ait çeşitli eserler bulundu. Yine aynı Halkevi tarafından Tarsus ve Misis’te yapılan çalışmalar neticesinde eski bir kitâbe ile mezar ortaya çıkarıldı; Cerablus ve Bilecik’te yapılan araştırmalar neticesinde bulunan Hitit eserleri ve kitabeleri müzeye taşındı.⁸⁰ İzmir Halkevinin Müze ve Tarih Şubesi tarafından eski Angora’nın bir köşesinde yapılan kazı neticesinde Romalılar Dönemi’ne ait birçok eser bulundu ve bunlar Şehir Müzesinde sergilenmeye başlandı.⁸¹ Bunların dışında Bolu Halkevi tarafından da şehrin doğusunda bazı eserlerin olduğunun haber alınması üzerine gösterilen yerler kazdırıldı ve bulunan eski kıymetli taşlar fotoğraflanarak hangi döneme ait olduklarının tespiti için İstanbul’a gönderildi.⁸² Mersin Halkevi ise Tarsus ve çevresinde yapılan kazılarla ilgilendi ve bu kazılarda elde edilen bulguları halkla paylaştı.⁸³ Bütün bunların yanı sıra halkevi dergilerinde Türkiye’deki müzeler ve bu müzelerde bulunan eserler ile müzelerin ve müzeciliğin önemine dair yazılar da neşredildi.⁸⁴

2.5. Öncelik Korumak!: Halkevlerinin Tarihî Eserlerin Korunması ve Restorasyonuna Yönelik Faaliyetleri

Halkevlerinin müze ve sergi şubelerine verilen en temel görevlerden bir tanesi de tarihî eserleri, millî kültür ve etnoloji ile ilgili belge ve malzemeleri hızlıca tespit etmek ve muhafaza altına almaktır.⁸⁵ Bu amaç doğrultusunda ilk kurulan halkevleri, hızlı bir şekilde buldukları bölgeyi tarayarak tespit ettiği tarihî eserleri koruma altına almaya çalıştı. Bu doğrultuda Milas Halkevi, Milas ve çevresindeki Roma ve Bizans eserlerinin fotoğraflarını çekti, on iki farklı yerde bulunan yazılı ve resimli taşlar buldukları yerlerde koruma altına alındı.⁸⁶ Buldukları yerlerdeki eski eserlerin korunması ve bunların onarılması işinde özellikle Malkara, Bolu ve Niğde Halkevleri ön plana çıkıyordu. Bolu Halkevi, yıkılmaya yüz tutmuş olan birkaç tarihî

⁷⁹ *Halkevleri 1932-1935*, s. 13-132.

⁸⁰ Erdoğan, *agt*, s. 266-270.

⁸¹ *Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, s. 47; Sultan Cıvci, *Halkevleri ve İzmir Halkevinin Faaliyetleri (1932-1951)*, (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2013, s. 121-122.

⁸² *BCA*, 490.1/982.808.1.

⁸³ Toksoy, *age*, s.200.

⁸⁴ Söz konusu yazılara örnek olarak bakınız; “Müze”, *Uludağ*, S.4, 1935, s. 26-27; “Asar Âtika Müzesi”, *Taşpınar*, c. 8, S. 83, Temmuz 1940, s. 87-90; Hamit Zübeyr Koşay, “Türk Halk Müzesi”, *Taşpınar*, S. 152-155, Eylül-Aralık 1947, s. 433-436; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Isparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntuları I”, *Ün*, c.11, sayı:123-124, Isparta, 1944, s.1703-1708; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Isparta Ovası Kültürü ve Yeni Buluntuları II”, *Ün*, C. 11, S.125-126, 1944, s. 1735-1738; Fehmi Aksu, “Halkevi Müzesi”, *Ün*, S.21, Aralık 1935, s. 297-298; K. Demirarslan, “Ayasofya Müze Olurken”, *Altıok*, S.22, Nisan 1935, s. 12-14.

⁸⁵ *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, s. 16.

⁸⁶ *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi*, s. 36.

eserin, kitabe ve kapı kemeri gibi parçalarının müzeye taşınmasını sağlandı. Şehir içerisinde bulunan tarihî eserlerin bir kısmı depoya kaldırıldı ve bir köyde bulunan değerli bir tarihî eserin köy bütçesinden onarılmasına çalıştı. Niğde Halkevi ise tarih ve sanat bakımından oldukça değerli olan camii, türbe ve çeşme gibi eserlerin onarılması için ilgili kurumlarla görüşmeler yaptı. Balıkesir Halkevi, Pamukçu köyü ve İnkaya'da; Bolu Halkevi ise Günüş köyünde bulunan tarihî eserler üzerinde çeşitli incelemeler yaptı ve bunların korunması için teşebbüste bulundu.⁸⁷ Antalya Halkevi ise Susuz, Alara ve Selçuk Kervansarayları'nın temizlenmesiyle meşgul olup Perge Harabeleri'nde bulunan stadyumun restorasyonu için Kültür Bakanlığı nezdinde önemli çalışmalar yaptı.⁸⁸ Ankara Halkevi de 1934 yılına kadar, muhafaza edilmeleri gerekli olan tarihî eserleri tespit ederek ilgili makamlara bildirdi ve bunların muhafazasını sağladı. Bu sayede çok değerli birkaç heykel ile Siirt'te Selçuklulardan kalma minber yok olmaktan kurtarıldı.⁸⁹ Yine Ankara Halkevi tarafından *Yurdumuzun Eski Eserlerini Koruyalım*,⁹⁰ başlıklı bir de kitap yayımlandı.

Halkevleri tarafından bir yandan tarihî eserlerin tespiti ve korunmasına yönelik çalışmalar yürütülürken diğer yandan söz konusu eserlerin yurtdışına kaçırılması ve tarihî eser kaçakçılığının önüne geçilmesi için çeşitli teşebbüslerde de bulunulmaktaydı. Örneğin; Bolu Halkevi, tarihî eser kaçakçılığının önlenmesi için çeşitli tedbirler alarak bu hususta Kültür Müdürlüğü ve belediyelerle koordineli bir şekilde çalıştı.⁹¹

2.6. Tespit Et, Neşret ve Sevdire: Halkevleri Tarafından Hazırlanan Tarihî Eser Albümleri, Basılan Kitaplar ve Verilen Konferanslar

Halkevlerinin kendi bölgelerinde bulunan tarihî eserleri kayıt altına almak ve bunları tanıtarak halkta tarih bilinci oluşturup bu eserlerin kıymetini öğretmek gibi görevleri de vardı. Bu doğrultuda kuruluşuna müteakip İzmir Halkevi tarafından bölgedeki tarihî eserler incelendi ve bu eserlerin fotoğrafları çekilerek kayıt altına alındı.⁹² Yine aynı halkevi tarafından tarihî eserleri tanıtmak için toplamda 61.757 kart bastırılarak dağıtıldı; ayrıca Türk mimarî eserlerinin fotoğraflarından oluşan bir sergi açıldı.⁹³ Ayrıca Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'ne ait mimarî eserleri tanıtmak amacıyla 1944 yılında da bir sergi açıldı. Söz konusu sergide 150'ye yakın Selçuklu eseriyle Batı ve Güney Anadolu'da bulunan Anadolu Beylikleri'ne ait 100 kadar tarihî eserin fotoğrafı teşhir edildi ve bu sergi halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı.⁹⁴ 1937 yılına gelindiğinde Aydın, Bartın, Denizli, Elazığ, Gaziantep, İnegöl, Konya, Samsun, Üsküdar ve Zonguldak Halkevleri bölgelerindeki tarihî eserlerin fotoğraflarını içeren birer albüm hazırlayarak bunları sergilemeye başladı.⁹⁵ Malatya Halkevi tarafından ise eski yerleşim yerlerinin ve tarihî eserlerin fotoğrafları çekilerek Türk Tarih Kurumuna gönderildi. Yine 1937 yılında Malatya halkevinin tarih ve müze şubesi tarafından eski fotoğraflardan oluşan iki albüm oluşturuldu ve eski yazı ile kaleme alınmış kıymetli eserler satın alınarak müzeye yerleştirildi.⁹⁶

⁸⁷ *Halkevleri ve Halkodaları 1944*, Ankara 1945, s. 31-33.

⁸⁸ *Türk Akdeniz*, S. 11-12, 1938, s. 30.

⁸⁹ "Halkevi", *Hakimiyeti Milliye*, 11 Şubat 1934, s. 1,5.

⁹⁰ *Yurdumuzun Eski Eserlerini Koruyalım*, Ankara Halkevi Yayını, Maarif Matbaası, Ankara.

⁹¹ Seda İlikhan, *Eğitsel Bir Mekan Olarak Halkevlerinin Yaygın Eğitim Çalışmaları: Bolu Halkevleri Örneği (1932-1951)*, (İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019, s. 8.

⁹² Berna Kaya, *Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmir Halkevi (1932-1951)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 180 vd.

⁹³ Cıvci, *agt*, s. 123-124; *Fikirler*, 21 Mart 1949, s. 39-40.

⁹⁴ *CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944*, s.31-33.

⁹⁵ "Koleksiyonlar, Albümler", *Ulus*, 21 Şubat 1937, s. 6.

⁹⁶ Gökhan Gülbeyaz, *Kuruluşundan Kapanışına Malatya Halkevi*, (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2016, s. 81.

Edirne Halkevi de Edirne ve çevresindeki tarihî eserleri uzmanlara inceleterek elde edilen bilgileri *Altıok* mecmuasında yayınlamaya başladı.⁹⁷

Halkevlerinin tarih, arkeoloji ve müzecilik alanlarında Türk Tarih Kurumu ile eşgüdüm hâlinde çalışıp faaliyetlerini bu kurumun direktifleri doğrultusunda gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu nedenle Ankara Halkevi, 1935 yılında TTK'nın halkevlerinden beklediği çalışmaları karşılayabilmek amacıyla bir çalışma programı hazırladı. Söz konusu program tarihî eserleri tanıtmayı amaçlamaktaydı. Bu çalışma programına göre yapılacaklar aşağıdaki gibi sıralanmıştı:

- a) Yabancı birinin Ankara'da ziyaret edebileceği eserler hakkında özet bilgiler içeren '*Ankara Eski Eserler Kılavuzu* yayınlamak,
- b) Ülkedeki tarihî eserler hakkında uzman kişilere konferanslar verdirmek. Halkta tarihî eser sevgisi ve koruma bilinci oluşturmak için radyo vasıtasıyla programlar düzenlemek,
- c) Tarihî anıtların fotoğraflarını büyüterek çerçevelettikten sonra altına açıklayıcı yazılar yazarak okullara ve kamu kuruluşlarına dağıtmak. Söz konusu fotoğraflardan kartpostallar yaptırıp düşük ücretle satışa çıkarmak veya dağıtmak,
- d) Ankara Müzesinde konferanslar düzenlemek,
- e) Tarihî anıtlar ve müzelerdeki eserler hakkında küçük monografiler yazdırarak neşretmek.⁹⁸

Yukarıda belirtilen program kapsamında Ankara Halkevi tarafından 1935'te şehirde bulunan tarihî ve arkeolojik mekanları gösteren bir harita hazırlanarak turistik eserler tanıtılmaya çalışıldı. Ayrıca inkılap tarihi, etnografya ve güzel sanatlar açısından değeri olan tablo fotoğraf ve eşyalar satın alındı. Bununla birlikte Halkevi üyelerinden Behnan Bey "Müzeciliğimiz" başlıklı bir broşür hazırladı.⁹⁹ Yine Ankara Halkevi, Remzi Oğuz Arık'ın kaleme aldığı *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*¹⁰⁰ ile Halil Ethem Eldem'in *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zapt Olunmalıdır*¹⁰¹ başlıklı kitaplarını neşretti. Vahit Armağan'ın *Manisa Arkeoloji Müzesi Kılavuzu*¹⁰² adlı eseri de halkevleri tarafından müzecilikle ilgili yayımlanan başka bir çalışmaydı.

Halkevlerinde Türkiye'nin sahip olduğu zengin tarihi halka tanıtılarak halkta müzecilik ve tarihî eserleri koruma bilinci oluşturmak amacıyla birçok konferans verildi. Bu konferanslarda ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu zengin arkeolojik miras ve bu mirasın gün yüzüne çıkarılıp sergilenmesi amacıyla yapılan kazılar hakkında da bilgi verilmekteydi. Örneğin Ankara Halkevi tarafından İstanbul Arkeoloji Enstitüsü Direktörü Dr. Martin Sched'e bir konferans verildi ve söz konusu konferansta Dr. Sched Türk-Alman işbirliği ile gerçekleştirilen arkeolojik kazılardan bahsetti. Yine aynı halkevi tarafından Fransız Arkeoloji Enstitüsü üyelerinden Mösyö Devambe'ye verdirilen konferansta ise İstanbul Müzesinde bulunan çeşitli eserlerin tanıtımı yapılarak Anadolu'nun arkeolojik zenginliklerinin üzerinde duruldu.¹⁰³

Ankara Halkevinin yanı sıra taşradaki halkevleri de bu hususta çeşitli konferanslar verdirmekteydi. Örneğin 1941'de Kastamonu Halkevinde Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit Bey Kastamonu'daki tarihî eserler, Doç. Ekrem Bey ise Türk eserlerinin menşei

⁹⁷ *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 47.

⁹⁸ *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300. 000 Vatandaş Çatısı Altında Topladı, 1935-1936*, Ankara 1936, s. 45-46.

⁹⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 11 Şubat 1934, s.1, 5.

¹⁰⁰ Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, CHP Halkevleri Yayınlarından Kılavuz Kitapları: XXI, Ankara 1947.

¹⁰¹ Halil Ethem Eldem, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır*, Ankara Halkevi Tarih ve Müze Şubesi Yayını, Ankara 1940.

¹⁰² Vahit Armağan, *Manisa Arkeoloji Müzesi Kılavuzu*, CHP Manisa Halkevi Yayını, İstanbul 1946.

¹⁰³ Veysel Hasar, *Atatürk Dönemi'nde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1838)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2022, 295-296.

konulu bir konferans verdi.¹⁰⁴ Ayrıca Samsun Halkevi tarafından 1934 yılında eski eserlerin korunmasına dair iki konferans verildi.¹⁰⁵

SONUÇ

Tek parti döneminde CHP'ye bağlı bir kültür kolu olarak kurulan ve ülkedeki bütün illerde faaliyet gösteren halkevlerine müzecilik alanında önemli görevler verildi. Öncelikle tarihî eser bakımından zengin olan ve gerekli imkânları bulunan halkevlerinin eğer buldukları şehirde müze yoksa bir müze kurması gerekmektedir. Bu doğrultuda Afyon, Samsun, Kayseri, Isparta, Balıkesir, Çanakkale, Edremit, Sinop, Maraş, Çanakkale ve Mudanya'da halkevleri, içerisinde farklı dönem ve niteliklere sahip tarihî eser ve eşyanın bulunduğu genel müzeler kurdu. Aydın, Elazığ ve Konya'da ise yine halkevleri tarafından tematik müzeler açıldı. Her ne kadar söz konusu müzeler günümüz modern müzelerinin çoğu vasfını taşımaktan oldukça uzak olsa da bunlar söz konusu şehrin sosyo-kültürel yaşamına renk katıp halkta müze kültürünün oluşmasına katkı sağladı. Halkevlerinden ayrıca, Milli Mücadele Dönemi'ne ait eser, eşya ve belgelerin bulunduğu; şehirlerinin Türk İnkılabı'ndan önceki ve sonraki dönemini mukayese etmeyi sağlayacak inkılap müzeleri kurmaları da beklenmekteydi. Bu doğrultuda az sayıda da olsa bazı halkevleri bu beklentiyi karşılayabildi. Böylece Milli Mücadele'nin hatıraları canlı tutulmaya çalışıldı.

Kendisi müze kuramayan ya da buldukları şehirde müze bulunan halkevleri ise mevcut müzelerin koleksiyonlarının zenginleşmesine çok önemli katkılar sağladı. Halkevlerinin tarih ve müze şubelerinin üyeleri tarafından kendi bölgelerinde ve kimi zaman en ücra köyleri dahi kapsayan araştırma gezileri neticesinde elde edilen eserler müzelerin envanterine kazandırıldı. Ayrıca satın alma ve bağış yoluyla temin edilen çok sayıda eser de müzelerde sergilenme imkânı buldu. Yine halkevleri tarafından yüzlerce yıllık Türk kültürünün somutlaştığı gündelik yaşama dair eşyalar, süsleme sanatının nadide örnekleri, yöresel kıyafetler ve tarihî süreçte Anadolu'da kullanılan silahların bir kısmı yok olup gitmekten kurtarıldı.

Halkevlerinin müzecilik alanındaki en önemli çalışmalarından biri bölgelerindeki tarihî eserlerin tespiti ve kayıt altına alınmasıydı. Bu amaçla birçok halkevi, tarihî eserlerin fotoğraflarını çekerek bu fotoğraflardan oluşan albümleri müzelerde sergiledi. Bunun yanı sıra harap durumda olan birçok tarihî eserin koruma altına alınıp restore edilmesi sağlandı. Tarihî eser kaçakçılığıyla da mücadele eden halkevleri, halkta tarih ve tarihî eser bilinci oluşturmak için de çeşitli faaliyetler gerçekleştirdi.

Halkevlerinin müzecilik alanında gerçekleştirdiği faaliyetler çoğunlukla bu hususta herhangi bir eğitimi olmayan kişiler tarafından amatör bir ruhla yürütüldü. Bu nedenle müzecilik adına yapılanlar çoğu kez bilimsellikten uzaktı. Ayrıca halkevi mensuplarının gerçekleştirdiği kazılarda arkeoloji biliminin yöntemlerine riayet edilmemesi ve doğal olarak tarihi eserlere zarar verilmesi kuvvetle muhtemeldi. Bu nedenle CHP Genel Sekreterliği tarafından yayımlanan kılavuz kitaplar ve tamimlerle müzeciliğin daha profesyonel yapılması sağlanmaya çalışıldı.

Ulus devlet paradigması içerisinde millî kimlik inşası sürecinde önemli görevler üstlenen halkevleri müzecilik alanındaki çalışmalarıyla da bu amaca hizmet etti. Ayrıca Hülasa halkevleri, Erken Cumhuriyet Dönemi müzeciliğinde oldukça önemli bir kilometre taşı oldu. Bu kurumların siyasî çekişmeler nedeniyle 1951 yılında kapatılması, halkevlerinin faaliyet gösterdiği diğer alanlarda olduğu gibi müzecilik alanında da ciddi bir kayba yol açtı.

Kapatıldıktan sonra halkevlerinin sergi salonu ya da depolarındaki veya bu kurumlara bağlı olan müzelerdeki tarihi eserlerin akıbeti ne oldu? Söz konusu eserler muhafaza edilip gerektiği

¹⁰⁴ Gülsüm Karakuzuoğlu, *Kastamonu Halkevi ve Faaliyetleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008, s. 86.

¹⁰⁵ *Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, s. 114.

gibi değerlendirildi mi? Yoksa halkevi kütüphanelerindeki kitapların bir kısmı gibi yağmalanıp satıldı mı? Gibi soruların cevaplarını aramak bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte başka bir çalışmayla sorgulanmalıdır.

Kaynakça

1.Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2. Resmi Yayınlar

1937 Yıldönümü Broşürü, Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı?

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1932.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Basımevi, Ankara 1940.

CHP Halkevleri Öğreneği, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932–1942.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara 1944.

CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1945.

CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1942 Çalışmaları, Ankara 1943.

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumî Tebligatı, İkinci Kanun 1933'ten Haziran Nihayetine Kadar, C.2, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1933.

Halkevleri 1932–1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934.

Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, Ulus Matbaası, Ankara 1935.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası, Ulus Basımevi, Ankara 1936.

Sinop Halkevi Broşürü, Sinop Vilayet Matbaası, Sinop 1933.

3. Süreli Yayınlar

Akşam

Dıranaz

Fikirler

Hakimiyet-i Milliye

Konya

Tan

Türk Akdeniz

Türkdili

Ulus

Ülkü

Vakit

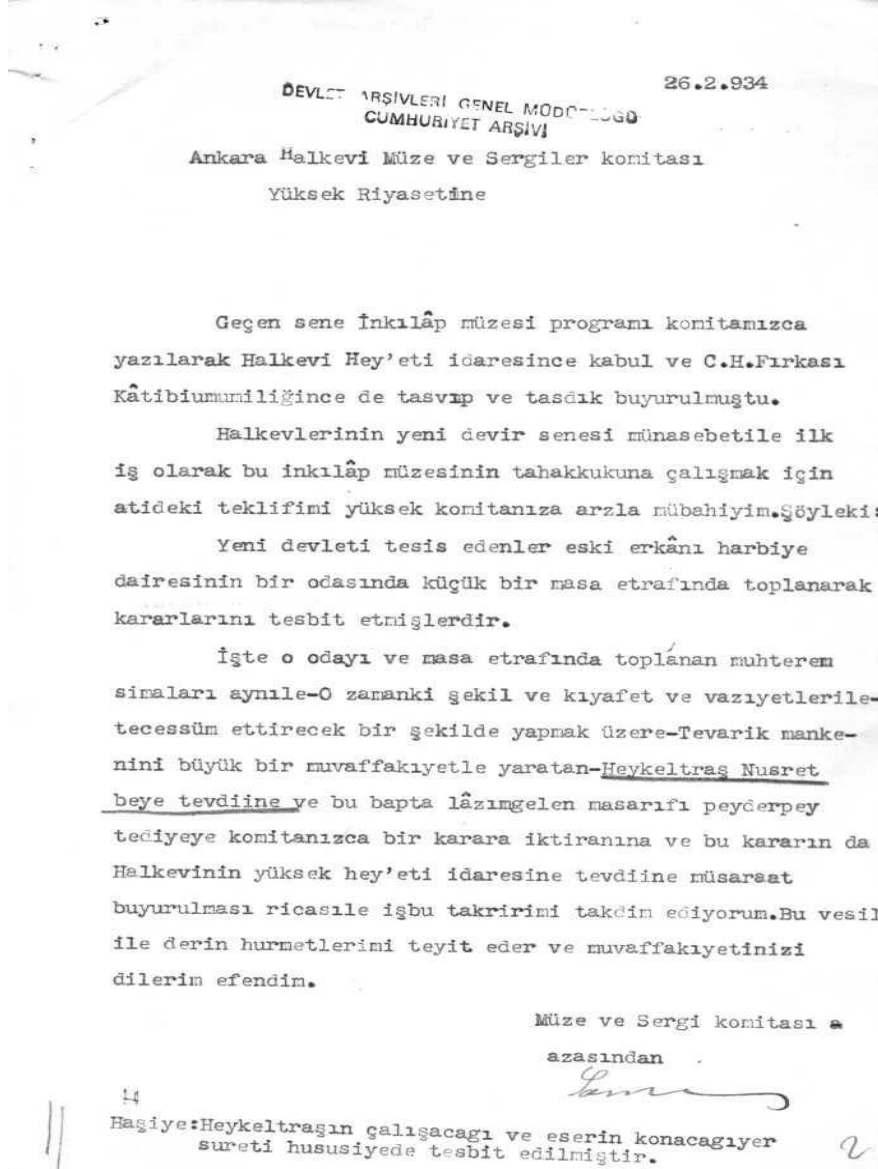
4. Araştırma ve İnceleme Eserler

- “Balıkesir’in Verimli Bir Kültür Ocağı: Halkevi”, *Türkdili*, 29 İlkteşrin 1935, s.7.
- “Edremit’te Bir Müze Açıldı”, *Akşam*, 10 Haziran 1949, s. 5.
- “Halkevi”, *Hakimiyeti Milliye*, 11 Şubat 1934, s. 1,5.
- “İnkılâp Müzelerine Doğru”, *Ulus*, 21 Şubat, 1937, s. 6.
- “Koleksiyonlar, Albümler”, *Ulus*, 21 Şubat 1937, s. 6.
- “Kültür İşleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Birinciteşrin 1933, s. 7.
- “Müzelerimiz ve Tasnif İşleri”, *Tan*, 8 Ekim 1935, s. 12.
- AHÇI, Ahmet, *Balıkesir Halkevinin Türk Modernleşmesi Yönündeki Faaliyetleri (1933-1951)*, (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2007.
- AKKUŞ, Mine, *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2004.
- AKTAŞ, Halil, *Samsun Halkevi (1932-1951)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2015.
- ALKAN, Fikret-Ayşegül Koyuncu Okca, “Kent Müzesi Kurulum Süreci ve Yerel Müzecilik”, *International Academic Social Resources Journal*, (7) 43, 2002, s. 1352-1360.
- Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300. 000 Vatandaşı Çatısı Altında Topladı, 1935–1936*, Ankara 1936.
- ARIK, Remzi Oğuz, *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, CHP Halkevleri Yayınlarından Kılavuz Kitapları: XXI, Ankara 1947.
- ARIKAN, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu*, Yıl 12, C.6, S.23. s. 261-280.
- Aydın Halkevi Broşürü*, Nefaset Matbaası, İzmir 1933.
- AYSAL, Necdet, “Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ve Gelişim Süreci”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 241-263.
- AYSAL, Necdet-Ahmet Avcı, “Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi”, *History Studies*, C.11, S.5 Ekim 2019, s. 1433-1455.
- Baha Hulusi, “Anadolu Gençliği Nasıl Çalışıyor”, *Vakit*, 23 Eylül 1933, s. 8.
- BİRSİN, Serpil, *Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Müzecilik Bağlamında Butik Müze*, (İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.
- BORA, Tuğba, *Elazığ Halkevi ve Neşriyatının Türk Halkbilimi Bakımından Değerlendirilmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2022.
- CİVCİ, Sultan, *Halkevleri ve İzmir Halkevinin Faaliyetleri (1932-1951)*, (Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2013.
- DOĞAN, Hüsne, *Maraş Halkevi ve Faaliyetleri*, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2017.

- ERDOĞAN, Celaleddin, *Adana Halkevi (1933-1951)*, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2017.
- FIÇICI, Nazım, *Gümüşhane Halkevleri*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013.
- GÜLBAYAZ, Gökhan, *Kuruluşundan Kapanışına Malatya Halkevi*, (Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir 2016.
- GÜLCÜ, Nursel, *Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951)*, (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2016.
- GÜNDÜZ, Filiz, “Osman Hamdi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 468-469.
- HASAR, Veysel, *Atatürk Dönemi’nde Ankara Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1838)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2022.
- IŞIN vd, M. Akif, *Sinop*, Dönmez Ofset, Ankara 1992.
- İLİKHAN, Seda, *Eğitsel Bir Mekan Olarak Halkevlerinin Yaygın Eğitim Çalışmaları: Bolu Halkevleri Örneği (1932-1951)*, (İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2019.
- İPEK, Atike, *Aydın İli ve İlçeleri Halkevleri Faaliyetleri*, (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2020.
- KANSU, Nafi Atuf, “Halkevlerimiz”, *Ülkü*, C.XIII, S.73, Mart 1939, 7-8.
- KARAKUZUOĞLU, Gülsüm, *Kastamonu Halkevi ve Faaliyetleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008.
- KAŞ, Hasan, *Isparta Halkevi Çalışmaları ve Ün Dergisi (1934-1950)*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.
- KAYA, Berna, *Bir Halk Eğitimi Kurumu Olarak İzmit Halkevi (1932-1951)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2008, s. 180 vd.
- KAYNAR, Osman, *Konya Halkevinin Türk Modernleşmesindeki Yeri (1932-1951)*, (Dumlupınar Üniversitesi sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2007.
- MERCİN, Levent, “Müzeler ve Toplum”, 38. *Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10.09, 2007.
- ONAR, Türkkhan, *Afyon Halkevi ve Taşpınar Dergisi’nin Halk Bilimi Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2019.
- ÖNDER, Mehmet, “Atatürk ve Müzeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C.6, S. 16, 1989, s. 63-73.
- ÖZKASIM, Hale-Semra Ögel, “Türkiye’de Müzeciliğin Gelişimi”, *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, Aralık 2005, 96-102.
- ÖZRİLİ, Yaşar-Oktay Başak, “Hafıza Odası Müzeler ve Kültürel Kimlik”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.26, Şubat 2021, s. 83-93.
- Sinop Halkevi Broşürü*, Sinop Vilayet Matbaası, Sinop 1933.

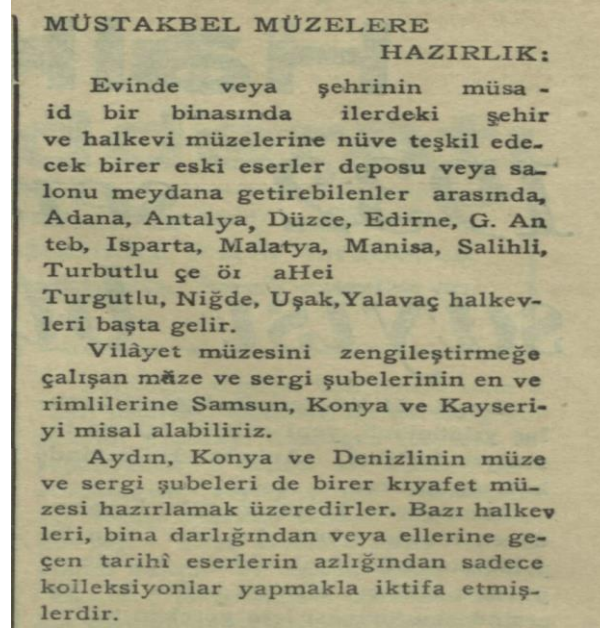
- ŞAHİN, Mehmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik (1846-1938)*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.
- ŞİMŞEK, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Olarak Halkevleri 1932-1951*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.
- TEKİN, Gözde, *Trakya Halkevleri ve Halkevi Dergileri Üzerine Bir İnceleme*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014.
- TEZCAN AKMEHMET, Kadriye, "Yaşayan Müze Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *Yaratıcı Drama Dergisi*, 12(2), 2017, s. 1-16.
- TOKSOY, Nurcan, *Halkevleri Bir Kültürel, Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara 2007.
- ONAR, Türkan, *Afyon Halkevi ve Taşpınar Dergisi'nin Halk Bilimi Unsurları Bakımından Değerlendirilmesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2019.
- UÇAR, Murat, *Türkiye'de Müzeciliğin Tarihsel Gelişiminin Kurumsalcı Bakış Açısıyla Analizi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2009.
- YOLUN, Murat, "Türkiye'de Ulus Devletin İnşa Sürecinde İnkılapları Görselleştirmek: İnkılap Müzesi Arayışları", *Belgi*, S. 24, 2002, s. 1-16.
- ZÜLFİKAR, Ayşe Burcu-Özgür Ediz, "Değişen Müze ve Müzecilikte Sergilemenin Teknoloji Boyutunun İncelenmesi: Bursa Panorama Müzesi Örneği", *Lycus Dergisi*, S. 2, Aralık 2020, s. 67-100.

Ek 1: Ankara Halkevi tarafından bir inkılap müzesi kurulmasına dair Müze ve Sergi Komitesinin yazısı



Kaynak: BCA, 490.01/1199.203.1.

Ek 2: Halkevlerinin müzecilik çalışmalarına dair *Ulus* gazetesinin bir haberi



Kaynak: “Müstakbel Müzelere Hazırlık”, *Ulus*, 21 Şubat 1937, s. 6.

Ek 3: Edremit'te halkevi tarafından bir müze açıldığına dair *Akşam* gazetesinin haberi.



Kaynak: “Edremit'te Bir Müze Açıldı”, *Akşam*, 10 Haziran 1949, s. 5.

Summary

In the early 20th century, due to the wars in which the Ottoman Empire was involved, significant progress in the field of museums could not be achieved. Moreover, during the National Struggle years when a considerable part of Anatolia was under the occupation of the Allied Powers, some of the existing museums were plundered and historical artifacts were smuggled abroad. Despite these challenges, following the victorious outcome of the National Struggle, Turkey experienced remarkable advancements in the fields of museology and archaeology. Initially, scattered artifacts, many of which were excavated from various regions of the country and often left in situ due to transportation difficulties, were gathered in central locations. Furthermore, museums were rapidly established, archaeological excavations were conducted, and the artifacts recovered from these excavations began to be exhibited in these newly established museums. In this context, Topkapı Palace, the Mevlânâ Lodge, and Hagia Sophia Mosque were converted into museums, and museums focusing on archaeology and ethnology were opened in Ankara. These were followed by the opening of museums in cities like İzmir, Konya, Bursa, Adana, Antalya, Sivas, and Edirne.

The territory of Turkey, possessing a profound historical legacy, had hosted various civilizations. Hence, nearly every part of the country was rich in historical artifacts. Museums played a vital role in preserving and transmitting this cultural heritage to future generations. While some efforts were made in the field of museology during the final years of the Ottoman Empire, the significant development in this area occurred after the establishment of the Republic. Although there were only fifteen museums in Turkey until the early 1930s, the founding of People's Houses (halkevleri) in 1932 led to substantial quantitative and qualitative advancements in the field of museology. From 1932 onward, People's Houses, which were the most important cultural and educational institutions of the era, played a direct or indirect role in the establishment of numerous museums. Some People's Houses even established their own museums.

During the years 1932-1951, many People's Houses in provincial and district centers were subjects of various academic studies. However, a comprehensive study focusing on the holistic activities of these institutions in the field of museology has not been conducted to date. Yet, a significant portion of the developments in Turkey's museology during the 1930s and 1940s were documented by these institutions. In this regard, this descriptive study, centered around the museological activities of People's Houses, aims to contribute to the literature on Turkish museology and the institutional history of People's Houses. The empirical data used in this study were derived from reports, statistics, regulations, brochures, and periodicals published by the Republican People's Party and People's Houses between 1932 and 1951. Accordingly, this study seeks answers to questions such as: What were the primary roles assigned to People's Houses in the field of museology, and to what extent were they able to fulfill these roles? Which museums were established by or with the contribution of People's Houses? What roles did People's Houses assume in identifying, preserving, and promoting historical artifacts?"

In conclusion, one of the most significant endeavors of People's Houses in the realm of museology was the identification and documentation of historical artifacts within their regions. To achieve this, many People's Houses took photographs of these artifacts and displayed albums containing these photographs in museums. Moreover, numerous deteriorating historical artifacts were preserved and restored. People's Houses also engaged in efforts to combat the illicit trade of historical artifacts and conducted various activities to foster historical awareness and consciousness among the public.

In summary, People's Houses marked a crucial milestone in the Early Republican Period museology. However, due to political disputes, the closure of these institutions in 1951 resulted in a significant loss in the field of museology, just as it did in other areas where People's Houses operated.


**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ
PSİKOPOLİTİK ANALİZİ: ÇAĞDAŞ UYGARLIK HEDEFİNDE
DEVİRİM TEMELLİ İÇ POLİTİKA İLE TEMKİNLİ/TEDBİRLİ
NÖTRALİTE'YE DAYALI DIŞ POLİTİKA**

*Psychopolitical Analysis of the Atatürk Era Turkish Domestic and Foreign
Policy: Revolution-Centered Domestic Policy in the Quest for Contemporary
Civilization and Prudent/Precautionary Neutrality-Based Foreign Policy*

Prof. Dr. Şenol Kantarcı 

Akdeniz Üniversitesi

mkantarci@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 01.09.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1354041

Atıf – Citation:

Şenol Kantarcı, "Atatürk Dönemi Türk İç ve Dış Politikasının
Psikopolitik Analizi: Çağdaş Uygarlık Hedefinde Devrim
Temelli İç Politika ile Temkinli/Tedbirlili Nötraliye'ye Dayalı
Dış Politika," *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel
Sayısı, Ekim 2023, s. 261-278.



ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASININ PSİKOPOLİTİK ANALİZİ: ÇAĞDAŞ UYGARLIK HEDEFİNDE DEVRİM TEMELLİ İÇ POLİTİKA İLE TEMKİNLİ/TEDBİRLİ NÖTRALİTE'YE DAYALI DIŞ POLİTİKA

Psychopolitical Analysis of the Atatürk Era Turkish Domestic and Foreign Policy: Revolution-Centered Domestic Policy in the Quest for Contemporary Civilization and Prudent/Precautionary Neutrality-Based Foreign Policy

Şenol Kantarcı*

Öz

Bu çalışmada Atatürk dönemi Türk iç ve dış politikası Politik Psikoloji çerçevesinde incelenmiş ve bu dönemde karar alma mekanizmasına etki eden psikolojik motivasyonlar tespit edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi içerisinde devleti kurtarma arayışları, - Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca devam eden- iç isyanlar, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları/felaketi, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı süreci içerisinde yetişmiş, olgunlaşmış kadroların en önemli amacı olmuştur. Söz konusu dönem aynı zamanda büyük bir heyecanla 23 Nisan 1920'de yeni Türk devletini kurmuş olan kadroları motive eden, tarihi, kültürel, dini, siyasi ve psikolojik faktörlerin izlerini taşır. Bu nedenle, yeni Türk devletinin temellerinin inşası sürecinde gerek iç gerekse dış politikada bugün bile halen karşılaşılan etnik, dinsel, kültürel veya politik sorunlara karşı karar vericilerin takındıkları tutum ve davranışları ile onların psikolojisini anlayabilmek ve analiz etmek için de önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma da Atatürk dönemi Türk iç ve dış politikasının psikolojisini anlamaya yönelik bir deneme şeklinde kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Atatürk Dönemi İç Politika, Atatürk Dönemi Dış Politika, Politik Psikoloji, Psikanaliz*

Abstract

This study aims to examine the Turkish domestic and foreign policies of the Atatürk period within the framework of political psychology and to identify the psychological motivations that influenced the decision-making mechanism in this period. At the time of the collapse of the Ottoman Empire, saving the state was the main goal of the cadres who had grown and matured during the internal revolts -which began under the influence of the French Revolution and continued throughout the XIX century-, the Tripoli War, the Balkan wars/disasters, the First World War and the War of Independence. This period also bears the traces of historical, cultural, religious, political, and psychological factors that greatly motivated the cadres who enthusiastically founded the new Turkish state on 23 April 1920. Therefore, it is of crucial to understand and analyse the attitudes, behaviours, and psychology of decision-makers towards ethnic, religious, cultural, or political problems, that still arise today in both domestic and foreign policy, during the process of building the foundations of the new Turkish state. Within this context, this essay is an attempt to understand the psychology of Turkish domestic and foreign policy in the Atatürk era.

Keywords: *Domestic policy in the Atatürk Era, Foreign Policy in the Atatürk Era, Political Psychology, Psychoanalysis.*

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, mskantarci@gmail.com ORCID: 0000-0001-7686-4911

Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde bir devletin, diğer devletlere yönelik dış politika kararlarının nasıl alındığının, bu kararların alınmasında hangi faktörlerin etkili olduğunun ve nihayetinde alınan bu kararların nasıl uygulandığının incelenmesi amacıyla faaliyet gösteren Dış Politika Analizi; -basitçe tanımlamak gerekirse- devletlerin dış politikalarının analizine odaklanmaktadır. Dış Politika Analizi, Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt alanı olmakla birlikte Sosyoloji, Tarih, Felsefe, Teoloji, İktisat ve Psikoloji gibi diğer disiplinler ile ilişki kurması bakımından da disiplinlerarası (*interdisciplinary*) bir nitelik gösterir.

Tutarlı ve detaylı bir Dış Politika Analizi için, birçok etmenin bir arada değerlendirilmesi zorunluluğu vardır. Nitekim bu etmenler, farklı önem sıralarına ve etkileme kapasitelerine göre bir “*dış politika*”nın şekillenmesinde tabii olarak rol oynamaktadır. Zaten Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olan Dış Politika Analizi’nin, spesifik aktör bilgisi için ulus-devlet analiz düzeyinin alt yapısını incelemeye, genel aktör teorisi ekseninde, gerçek dünyanın karmaşıklığı arasında bir ara yüz olarak spesifik aktör teorisi oluşturmaya, farklı analiz düzeylerini içeren çok nedenli açıklamaları/çıkarımları ortaya koymaya, sosyal bilimlerin farklı dallarına ait, gerek teorileri gerekse bulguları kullanma ile dış politikada karar verme sürecini çıktılar kadar önemli görmeye odaklanma gibi kendine özgü ayırıcı özellikleri mevcuttur.¹

Uluslararası İlişkiler çalışmalarında inşacı perspektifin etkisiyle -kısaca kimlik faktörü altında toplanılabilecek- birçok unsur, 1980’lerden itibaren analizlere dâhil edilmeye başlanmışsa da Dış Politika Analizi bağlamında aslında birey ve grup analiz düzeylerinde bu tür unsurlara odaklanan analizleri -1980’lerden önce- Harold’ın (1954) ve 1960’lı yıllarda Sprout’ın (1965) 1970’lerde ise Richard ve Margaret Hermann’ın² çalışmalarında görmek mümkündür. Yapısal faktörler ortaya konularak yeni bir çalışma alanı haline getirilmeye yönelik Politik Psikoloji üzerine ilk çalışmalara ise 1920’lerin sonlarında başlanmıştır.³

Politik Psikoloji ile Psikotarih’in bir alt dalı olarak Psikobiyografi alanında da Freud’un 1910 yılında Leonardo da Vinci⁴ ve Hz. Musa⁵ üzerine yazmış olduğu çalışmalar göz önüne alındığında, bu tarih daha da geriye çekilebilir.

Freud’un psikanalitik yöntemler kullanarak yaptığı Psikobiyografi çalışmasında incelediği “*da Vinci*” bir politikacı veya devlet adamı değildir. Bu yüzden Freud’un bu çalışmasını Politik Psikoloji içerisinde değerlendirmek mümkün görünmemekle birlikte yine de -Freud tarafından- kaleme alınan söz konusu eser, Psikobiyografi alanında liderlerin psikanalitik incelenmesi bağlamında öncü çalışmalardan birisini oluşturması ve yöntem göstermesi bakımından önemli olmuştur. Freud’un ‘Hz. Musa’ çalışması da buna eklenebilir.

Harold ve Margaret Sprout, devletler arası sistem içerisinde yer alan güç kapasitelerinin analiziyle ilişkilendirdikleri dış politika çıktılarını “*stratejiler, kararlar ve niyetlerle ilişkilendirdikleri dış politika sorumluluklarına atıfta bulunmaksızın*” anlamının yanıltıcı olacağını, sorumlulukları açıklamak adına da dış politikada karar alma sürecinde bireyler – yönetici elitler- ve grupların psiko-çevrelerine bakmanın zorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Psiko-çevre olarak nitelenen olgu, geniş bir çerçeveden bakıldığında, karar verici elitler tarafından

¹ Valerie M. Hudson, “Dış Politika Analizinin Tarihi ve Evrimi”, *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, (Ed.) Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne, (Çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.14.

² Margaret G. Hermann, *A Psychological Examination of Political Leaders*, The Free Press, New York, 1977; Hermann, “*Leader Personality and Foreign Policy Behavior.*” In *Comparing Foreign Policies: Theories, Findings, and Methods*, edited by James N. Rosenau, Sage Halsted, New York, 1974.

³ Harold D. Lasswell, *Psychopathology and Politics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1930, s.(Önsöz)

⁴ Sigmund Freud, “*Leonardo da Vinci and a memory of his childhood*” *Five lectures on psycho-analysis: Leonardo da Vinci, and other works* (The Standart Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, c.11 (1910), Hogart Press, Londra, 1957, ss.63-137.

⁵ Freud, “*Moses and monotheism*”, *Moses and monotheism: An outline of psycho-analysis, and other works* (The Standart Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, c.23 (1937-1939), Hogart Press, Londra, 1964, ss.100-137.

algılanan ve yorumlanan devletlerarası fiili çevredir.⁶ Buna benzer şekilde “aktör odaklı” teoriler üzerine vurgu yapan Valerie M. Hudson, Dış Politika Analizi yapımında, yetkili aktörün (yani liderin) karar verme sürecini ve bu söz konusu karar verme sürecinde ortaya çıkan -olumlu/olumsuz- sonuçları içerdiğini de dile getirmiştir. Devlet, soyut yapı olduğu için yetkili aktör (yani elit/yönetici) kadar etkili değildir. Hudson’ın teorisine göre yetkili aktör/lider rolünü, doğal olarak sadece insan üstlenebilir, dolayısıyla dış politikanın yönünü ve sonuçlarını belirleyen de bir yerde onların yetkinliğidir.⁷ Bu görüşlerle hemfikir olan Stephen G. Walker ise yetkili aktörün/karar vericinin yani liderin, çalkantılı devletlerarası sularda nasıl yüzeceğine yönelik karar verme sürecinin, -dış politika alanında- hata ve fiyaskolarla sonuçlanabildiğini/sonuçlanabileceğini hatırlatmıştır.⁸ Tarihte vermiş oldukları kararlar noktasında söz konusu bu hata ve fiyaskolara maruz kalmış olan liderlerden, -kronolojik bir sıralama ile- ilk akla gelen Napolyon, Enver Paşa ve Hitler örnekleridir. Her üç liderin ilginç bir benzerlikle kader birliği yapmış oldukları noktası, bu önemli liderlerin politik tercihleri ile ortak bir kader noktasında birleşmiş olmaları da düşündürücüdür. Çünkü her üç lider de vermiş oldukları kararlar aynı coğrafyada “General Kış” a yani iklime yenilmiş ve büyük bir hezimete uğramışlardır.

“Psikoloji ve Siyaset/Politika Bilimi” arasında kayda değer ilk modern anlamda ve bunu bilim literatürüne sokan/katan bağlantı, siyaset bilimci Charles Merriam’ın teşvikiyle Chicago Üniversitesi’nde kurulmuştur. Charles Merriam, Psikolojiden yararlanacak olan Politika Bilimi’nin yeniden kurgulanmasının gerekli olduğu savını açık bir şekilde dile getirmiştir. Merriam’ın öğrencilerinden Harold D. Lasswell, onun çağrısına cevap vermiş ve bu alandaki çalışmaları ve öğretisiyle yeni bir akademik disiplinin yani Politik Psikoloji’nin Amerika Birleşik Devletleri’nde öncüsü olmuştur.⁹ Hatta Lasswell’in ‘*Psikopatoloji ve Politika*’ (*Psychopathology and Politics*) adlı bu alandaki önemli eseri, siyasete doğrudan katılan kişilerin klinik dosyalarını inceleyen çalışmasına dayanmıştır. Lasswell’e göre siyasi liderler, -çoğu zaman gizli- özel ihtilaflarını kamusal sembollere ve nesnelere yansıttığı için toplum üzerinde etki yaratmaktadır.¹⁰

XX. yüzyılın henüz başlarında -bir alan olarak- Politik Psikoloji’nin iki kurucu babası olan Merriam’ın ve Lasswell’in ve ayrıca uluslararası ilişkilerdeki olay ve olgulara yönelik psikanaliz yöntemini başarılı bir şekilde uygulayan Vamik D. Volkan’ın çalışmaları, Politik Psikoloji’nin anlaşılmasına öncülük etmiştir. Özellikle tıp alanında bir psikiyatr olan Vamik D. Volkan’ın uluslararası ilişkiler konularını deyim yerindeyse divana yatırarak psikanalitik inceleme yöntemiyle gerçekleştirmiş olduğu çıkarımlar, -çalışmalarında Uluslararası İlişkiler teorilerini kullanmasa da- Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanında kafa yoranların Politik Psikoloji çalışmalarında izlenmesi gereken metodu formüle etmiştir. Volkan, Politik Psikoloji’nin içerisinde bir alt dal olarak Psikobiyografi alanında da -Norman Itkowitz’le birlikte- Atatürk’ün Psikobiyografisini yazarak oldukça özgün bir çalışma ortaya koymuştur.

Politik Psikoloji’nin inceleme alanlarından birisi olarak, yukarıda da ifade edildiği üzere -karar verme mekanizmasındaki aktörlerin “insan olduğu” yaklaşımının benimsenmesiyle birlikte- karar verme sürecinde, liderlerin “psikolojik durumu” veya karar alma esnasındaki *halet-i ruhiyesi* – ruh hali- araştırılmaya başlanmıştır. Yani dış politika inşasında liderlerin becerisi ve psikolojisi – gerek başarılı gerekse başarısız profili- göz ardı edilmemesi gereken etmenlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Yine Joseph Rivera’nın “*The Psychological Dimension of Foreign Policy* (Dış Politikanın Psikolojik Boyutu, 1968)” kitabı ise *Politik Psikoloji ve Sosyal Psikoloji* teorisini dış politikaya dair konularda uygulayan önemli eserlerden birisi olmuştur.¹¹

⁶ Hudson, “*Dış Politika Analizinin Tarihi...*”, s.17.

⁷ Valerie M. Hudson, “Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations”, *Foreign Policy Analysis*, Vol. 1, No. 1, 2005, s.2-3.

⁸ Stephen G. Walker, “Foreign Policy Analysis and Behavioral International Relations”, Stephen G. Walker, Akan Malici ve Mark Schafer (Ed.), *Rethinking Foreign Policy Analysis: States, Leaders, and the Microfoundations of Behavioral International Relations*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2011, s.3.

⁹ Lasswell, *Psychopathology and Politics*, s. (Önsöz)

¹⁰ Lasswell, *Psychopathology and Politics*, s.189-190.

¹¹ Hudson, “*Dış Politika Analizinin Tarihi...*”, s.23-24.

Sosyal Psikoloji de bireylerin diğer insanlarla etkileşimleri, grup davranışları, tutumlar, algılar ve sosyal etkileşimler gibi konuları inceleyen bir alandır. Bu alandaki temel amaç, insanların sosyal çevreleri içinde nasıl davrandıklarını, düşündüklerini ve hissettiklerini anlamaktır. Böylece Sosyal Psikoloji, bireylerin sosyal etkileşimlerin içinde nasıl davrandıklarını ve bu etkileşimlerin davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlar. Sosyal Psikoloji'nin kurucusu olarak kabul edilen Kurt Lewin, grup dinamikleri, liderlik ve değişim yönetimi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmış, "*Alan Teorisi*" ve "*Güç Merkezi Teorisi*" gibi kavramları geliştirmiştir. Alanın bir diğer önemli ismi Türk bilim insanı Muzafer Sherif'tir. Özellikle grup normları, dış gruplarla ilişkiler ve sosyal etkileşimler üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Sherif, ünlü "*Robbers Cave*" deneyinde, gruplar arasındaki rekabetin nasıl oluştuğunu incelemiştir. Alanın bir diğer önemli ismi Solomon Asch'dir. Uyum ve bağımsızlık gibi konularda yaptığı çalışmalarla tanınan Asch'in "*Asch Deneyi*" olarak adlandırılan çalışması, grup baskısının bireylerin davranışlarını nasıl etkileyebileceğini gösterir. Yine bu alanda önemli isimlerden birisi de Stanley Milgram'dır. Otorite ve itaat konuları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Milgram'ın "*Milgram Deneyi*" olarak adlandırılan deneyi, bireylerin otorite figürlerine nasıl itaat ettiklerini incelemektedir. Elliot Aronson ve Harold Kelley gibi isimler de Sosyal Psikoloji'ye katkı sağlamışlardır. Aronson, özellikle tutum değişikliği, öz saygı ve özür davranışı gibi konularda çalışmış, "*Cognitive Dissonance Theory*" (Bilişsel Uyumuzsuzluk Teorisi) ile bu alanda öne çıkan isimlerden birisi olmuştur. Kelley ise özellikle önyargı, algı ve sosyal etkileşimler konularında çalışmış ve "*Attribution Theory*" (Atıf Teorisi) adlı teoriyi geliştirmiştir. Sosyal Psikoloji'deki kavram ve kuramları da Uluslararası İlişkiler analizi ve özelden de Dış Politika Analizi için kullanmak mümkündür. Nitekim hem devletler hem de devletlerden müteşekkil uluslararası ortam, sosyal bir örgütlenme olduğu için Politik Psikoloji çerçevesinde Uluslararası İlişkiler'de ve Dış Politika Analizi çalışmalarında Sosyal Psikoloji'den pekâlâ faydalanılabilir.

Uluslararası İlişkiler disiplini, devletlerarası ilişkilerle ilgilenirken *Psikoloji* de doğası gereği "insan/insanlar" ile "toplum/toplumlar" arasında meydana gelen ilişkilerin psikolojisine odaklanmıştır. Bu iki disiplin arasındaki temel farklılık ontolojiktir; yani çalışılan konulardaki "*odak noktası*" farklılığıdır. Diğer bir ifadeyle, Uluslararası İlişkiler disiplini genellikle "*ulus-devlet*" kavramına odaklanırken, *Psikoloji* ise "*birey/grup*" (*insan/toplum*) kavramına odaklanmaktadır. Psikoloji ile Uluslararası İlişkiler arasında henüz doğrudan bağ kurulamasa da birbirlerinden ilham almaktadır. Bu durumun en bariz göstergesi ise Uluslararası İlişkiler disiplininde çalışan araştırmacılar bir devletin dış politika süreçlerini incelerken liderlerin rollerini hem icraatların hem de söylemlerin analizi üzerinden mercek altına almakta, Psikoloji alanında çalışan *psikologlar* da gerek sosyal grupları gerekse bu grupları ayıran ve birleştiren "*zihinsel, duygusal veya davranışsal*" etmenlere odaklanmaktadır.¹² Bu bağlamda Politik Psikoloji'nin temel amacı, "*politika ve Psikoloji*" arasında mevcut olan etkileşimin incelenmesi üzerinden *Psikolojinin politika* kavramına etkisinin tahakkuk etmesi olarak kısaca ifade edilebilir.¹³ Bu sebeple hala gelişmekte olan ve disiplinler arası bir niteliğe sahip olduğu için Uluslararası İlişkiler disiplinindeki olaylara ve olgulara farklı bakış açıları sunabilen Politik Psikoloji, Dış Politika Analizi konularına dair yöntemsel ve kavramsal çerçeve sunabilme potansiyelini içerisinde barındırabilen yeni bir "*disiplinler arası alan*" olarak bilimsel araştırmalarda kendisine yer bulmaya başlamıştır.¹⁴

¹² Anna Cornelia Beyer, *International Political Psychology: Explorations into a New Discipline*, Palgrave Macmillan, London, 2017, s.11.

¹³ David Patrick Houghton, *Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases*, Routledge: Taylor & Francis Group, New York, 2009, s.22

¹⁴ Politik Psikoloji'nin Dış Politika Analizi'nde kullanımı konusunda Bkz. Selçuk Demirkılınc, "Politik Psikoloji ve Dış Politika Analizi: Dış Politik Psikoloji" *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası (1923-2000)*, (Ed.) Şenol Kantarcı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2020, ss.27-86. Politik-psikoloji alanının tarihsel süreçteki gelişimine dair bir çalışma adına Bkz.Elif Erişen, "An Introduction to Political Psychology for International Relations Scholars ", *Perceptions*, Vol: XVII, No: 3, (Autumn-2012). Dış politikada karar alma süreci ve psikoloji arasındaki ilişkiye dair önemli bir çalışma adına Bkz. Jack S. Levy, "*Psychology and Foreign Policy Decision-Making*", *The Oxford Handbook of Political Psychology*, (Ed.) David O. Sears vd., Oxford University Press, New York, 2013, s.253-284.

Politik Psikoloji'nin iç politikaya yönelik yaklaşımında ise siyasi süreçlerin ve alınan kararların psikolojik temellerini inceleyen bir alan olarak işlev görür. Öyle ki, Politik Psikoloji bu noktada bireylerin siyasi davranışları, politik tutumları, liderlik tercihleri, siyasi iletişim ve propaganda gibi konuları psikolojik açıdan analiz eder ve siyasetin arkasındaki insan faktörünü anlamaya yönelik bir yaklaşım sunar. Öncüleri arasında V. O. Key, Murray Edelman, Philip Converse, Robert Abelson, George Marcus ve John Jost gibi isimler yer alır. Key'in "*Public Opinion and American Democracy*" adlı eseri, halkın politik süreçlere nasıl katıldığını ve etkilendiğini incelerken Murray Edelman daha çok siyasi semboller, politik iletişim ve medya üzerine yoğunlaşmıştır. Edelman'ın "*The Symbolic Uses of Politics*" adlı kitabı, politik sembollerin ve mitlerin nasıl kullanıldığını anlatır. Alanın bir diğer ismi Philip Converse de alana katkı sağlayan önemli isimlerden birisidir. Converse, siyasi tutumların ve görüşlerin karmaşıklığını ve değişkenliğini incelemiş hatta "*The Nature of Belief Systems in Mass Publics*" adlı makalesinde de bu konuyu ele almıştır. Siyasi tutumların ve inançların nasıl oluştuğunu ve değiştiğini inceleyen çalışmalarıyla bilinen Robert Abelson, siyasi ideolojilerin psikolojik temellerini ve insanların neden belirli siyasi görüşlere sahip olduğunu inceleyen çalışmalar yapan John Jost gibi isimlerin yanı sıra Samuel Popkin ve George Marcus da alana önemli katkılar sunmuşlardır. Popkin, "*The Reasoning Voter*" adlı kitabında seçmen davranışlarını ve seçmenlerin nasıl kararlar aldığını incelemiş, Marcus ise siyasi davranışları, kampanyaları ve seçmen tercihlerini incelemiş ve "*The Affective Intelligence Model*" adlı modeli geliştirmiştir.

Neticede insanlar arası ilişkilerde psikolojik unsurların etkisi nasıl göz ardı edilemezse, aktörün "insan" olan devletlerin de hem kendi aralarındaki ilişkilerinde hem de sürdürmekte oldukları dış politika adımlarında psikolojik unsurların etkisi göz ardı edilemez. Bu durum bir devletin iç politikasında da geçerlidir. Bu çalışmada da Atatürk dönemi Türkiye'nin iç ve dış politikasına etki eden psikolojik faktörler mercek altına alınarak incelenmiştir.

Kuruluşundan itibaren genç bir devlet olarak Atatürk döneminde Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikasında neredeyse hiç değişmeyen bir özelliği bulunmaktadır. Bu değişmeyen özelliği ise Atatürk dönemi Türk dış politikasının Doğu'yu da Batı'yı da dikkate alarak denge (*balance*) politikası yürütmüş olmasıdır.¹⁵ Derinlemesine düşünüldüğünde Atatürk döneminde sergilenen bu temel eğilim; yalnızca toprak bütünlüğüne ve güvenliğine yönelik gerçekleştirilecek tehditleri önleme gibi geçici ve sınırlı bir eğilim şeklinde değil, şaşılacak bir düzeyde -jeopolitiğinden kaynaklı bir zorunluluk olarak- sistemli şekilde yürütülen ayrıca henüz yıkıcı bir savaşın -Birinci Dünya Savaşı'nın- içinden çıkılan ve buna göre şekillenmiş olan bir dış politika yönelimi olarak kendisini göstermiştir.¹⁶

Psikolojide "analog akıl yürütme" olarak tanınan durum, Atatürk dönemi Türk dış politikasının neden hem "*Doğu ve Batı arasında dengeli (balanced) bir şekilde*" hem de Osmanlı dış politikasını örnek alarak temkinli bir şekilde yürüttüğüne dair *psikolojik* bir açıklama sunabilmektedir. Geleceğe dair öngörülerde veya alınan kararlarda geçmişteki öngörülere ve kararlara göre davranılması anlamına gelen "*analog akıl yürütme*" bağlamında, Atatürk dönemi Türk dış politikasının dış politika eğiliminde Osmanlı dış politikasını kendisine tarihi bir tecrübe şeklinde kılavuz edindiği gözlemlenir. Çünkü bunun bu şekilde olması noktasında 23 Nisan 1920'de yeni Türk devletini kuran lider ve ekibi, aynı zamanda da Osmanlı yöneticileriydiler ve bürokratlarıydılar.

Genel olarak bakıldığında Atatürk dönemi Türk dış politikasının ana hatlarıyla temel yaklaşımı, Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunların çözülmesinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı öncesinde veya literatürde sıkça kullanılan -*iki savaş öncesi dönemde*- sınır güvenliğinin sağlanması ve bu bağlamda bağımsızlığın korunması olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından içeride -iç politikada- "*yeni bir devletin inşası*", dışarıda -dış politikada- ise bağımsızlık ilkesinden taviz vermeden ve mevcut durumlar göze alınarak "*barışçı bir yaklaşım politikası*" tercih edilmiştir.

Rasyonel seçim teorisi ile Politik Psikoloji karşılaştırması için Bkz. William H. Riker, "The Political Psychology of Rational Choice Theory", *Political Psychology*, C.16, Sa:1, (1995), ss.23-44.

¹⁵ Doğu ile Batı arasında temkinli bir denge politikası takip eden Atatürk dönemi hariç tutulabilir.

¹⁶ Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s.69.

Atatürk dönemi Türk dış politikasında özellikle ilk yıllarda Fransa, Yunanistan ve İngiltere ile Türkiye arasındaki sorunlar çözülmeye çalışılmış ve bu süreçte Atatürk gerek Doğu gerekse Batı ülkeleri ile yürütülen ilişkilere “*temkinli/tebiri nötralite*” şeklinde bir dış politika eğilimiyle yaklaşmıştır. Yine aynı dönemde iç politikada ise yıkılan imparatorluk döneminin ıslahat/reform eksenli tecrübelerinden ve eksiklerinden ders alınarak *modern bir devletin inşası için* taviz verilmeden bir *devrim süreci* yaşanmıştır.

Batı ile Savaş Sonrası “*Batı Tarzı*” Modern Devlet İnşası: Batı’ya İmrenen Ama Batı’ya Direnen Bir Lider Olarak Atatürk

23 Nisan 1920’de yeni Türk devletini kuran yönetici elit, Türk ulusal kimliğini, kendi algılamaları üzerinden meydana getirme çabasında olmuşlardır. Aslında inşa edilmeye çalışılan ulusal kimlik ile devlet kimliği bir nevi özdeşleşmiştir. Hala bugün bile Türk ulusu, hem büyük bir imparatorluk iken yok olma noktasına gelinmesinin hem de ardından ulusal bağımsızlığının ve ülkesinin korunması adına yeniden mücadeleye girmesinin derin izlerini taşımaktadır. İmparatorluk geçmişinin ortaya koyduğu büyük bir kültürel mirasla birlikte devletlerarası arenada reel politik bir yaklaşım ile var olmak için başarılı bir şekilde verilmiş olan mücadele, yeni Türk devletinin ulusal felsefesi ve halkının karakteri üzerinde –bir imparatorluk ruhu olarak- güçlü ve derin izler bırakmıştır. Türk milli kimliği, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş dönemi içerisinde devleti kurtarma arayışları, -Fransız İhtilali’nin etkisiyle başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca devam eden- iç isyanlar, Balkan Savaşları/felaketi, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı süreci içerisinde yetişmiş, olgunlaşmış ve aynı zamanda büyük bir heyecanla yeni Türk devletini kurmuş olan kadroları motive eden olgu, dini, tarihi, siyasi, kültürel ve psikolojik etmenlerin izlerini taşımıştır. Bu sebeple, yeni Türk devletinin inşası sürecinde, bugün dahi hala karşı karşıya gelinen etnik, kültürel, dinsel veya politik sorunlara dair karar alma sürecindeki bireylerin davranışları ve tutumları ile onların *psikolojisini* kavrayabilmek, Türk dış politikasını daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemini yaşayan ve aynı zamanda yeni devletin inşası için İstiklâl Savaşı’nı gerçekleştiren kadroların bu süreç içerisinde oluşan¹⁷ zihinsel/*psikolojik* koşullanmalarını iyi irdelemek gereklidir. Bu, Türk dış politikasının düşünsel çerçevesini idrak ve bu anlamda Atatürk dönemi Türk dış politikasının güvenlik ekseninde *statükocu* ama aynı zamanda *temkinli, tebiri ve nötralite* eksenli şekillenişini anlamak için daha mantıklı bir yaklaşım gibi görülmektedir.

Oral Sander, genel olarak Atatürk dönemi iç ve dış politikayı üç evrede incelemiştir. Birincisi, hem XIX. yüzyıldaki Avrupa modeline uygun bir “*ulus-devlet*” inşası hem de buna koşut olarak uluslararası sistemin yeni üyesine faydalı ve rahat bir “*uluslararası kimlik*” belirleme çabasıdır. Sander’e göre ikincisi, Türk iç ve dış politikasının her alanında “*yurtta ve dünyada barış*” ilkesinin uygulanması ve bu ilkeye sürekli bir bağlılık gösterilmesidir. Üçüncüsü ise Mustafa Kemal Atatürk’ün iddialı bir şekilde devrim olarak ortaya koyduğu, Türk milletini “*çağdaş uygarlık*” düzeyine ulaştırmak yönünde son derece kararlı ve enerjik bir tutumun benimsenmesidir.¹⁸

Temkinli bir şekilde Doğu ile Batı arasında -ne çok uzak ne çok yakın- dengeyi dikkatle dış politikaya uygulayan Atatürk’ün önderliğinde laik bir devletin kurulması ve “*kolektif kimlik*” kavramının yeniden tanımlanması, bir bakıma modernleşme teorisyenlerinin beklentilerini gerçekleştirmiştir. Bunun en belirgin göstergesi, dönemindeki bazı aydınlar tarafından cereyan eden “*Türk dönüşümünün*”, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci olarak algılanmış olmasıdır. Başta Atatürk olmak üzere Türk aydınları için modernleşme aslında Batılılaşma -Avrupa medeniyetinde yer almak- anlamına gelmiştir. Bu anlayışa göre modernite, Avrupa medeniyetini modern kılan özelliklerini benimseyen ve bu özellikleri içeren bir projedir. Böylece

¹⁷ Kemal Çiftçi, “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleği’nin Dış Politikası”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, (2007), C.:2, Sa.1, s.101.

¹⁸ Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, s.73.74.

özgür ve özerk bireyin yaratılma süreci sadece rasyonelliğin artırılması ve devletin bürokrasisinin dönüşümü ile değil tam bir kültürel ve sosyal dönüşümün sağlanmasını gerektirmiştir.¹⁹ Devletin kurucu lideri de özelde XIX. yüzyılın pozitivist düşünürlerinden, genelde ise özgürlük, anayasacılık ve milliyetçilik gibi başat düşünce akımlarından etkilenmiştir. Mustafa Kemal öncülüğünde İstiklâl Savaşı'yla Batılı işgalcilere/emperyalistlere karşı yürütülen askeri ve diplomatik mücadelenin özünde bile çağın gerçekleri içerisinde Batı modeline uygun bağımsız bir Türk devleti yaratma düşüncesi yatar. Zaten, bu süreçte Mustafa Kemal de hemen her fırsatta mücadelesinin, Batı ülkelerine değil Batı emperyalizmine karşı olduğunu ifade etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki güçlü milliyetçilik akımı, XX. yüzyılın daha ilk yıllarında Avrupa'nın Doğu topraklarında Batı Avrupa modeline bilinçli bir biçimde dayandırılan bağımsız milli devletler topluluğuna yol açmıştı. Bu süreç, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır eyaletlerindeki Türk olmayan nüfusu etkilemiş ve –Osmanlı perspektifiyle- devletin asıl gövdesi sakat kalmıştır. İtilaf devletleri tarafından önceleri gizlice ancak sonrasında aşikâr bir şekilde Osmanlı'yı paylaştıkları 1914-1922 yılları arası dönem,²⁰ bu zayıflığın ve sakatlığın İngiliz, İtalyan, Yunan ve Fransız yönetimlerinde bariz bir şekilde anlaşılması ve sömürülmesinin “*dramatik öyküsünü*” anlatır. Ancak Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan gibi devletlerin inşa edilmesinde kullanılan yöntemlerin aynıyla Anadolu'da milli bir Türk devletin ve bir Türk milli bilincinin ortaya çıkması, çatışmanın yapısını temelinden değiştirmiştir. Doğu ile Batı geleneği, eski ile yeni arasındaki bırakışması²¹ yürütülen mücadelenin yerini, şimdi ve belki de tarihte ilk defa, sonunda “*organik bir uyuma*” varabilecek ve birbirine benzer moleküllerin çatışması almıştır. İşte söz konusu bu organik uyum, İstiklâl Savaşı'ndan sonra yeni inşa edilen Türkiye'yi Avrupa'daki uluslar topluluğu içinde tutmuş, “Batı” kültürüne “yabancı” olarak görülen bir coğrafyada “*Batılılaşmış bir ulus*” inşa etmiş ve nihayetinde Atatürk döneminde gerek Doğu'ya gerekse Batı'ya karşı temkinli bir yaklaşım içerisinde dış politikasını da derinden etkilemiştir. Böylece, modern XIX. yüzyıl Avrupa ulusçuluğu, yeni inşa edilen devletin takip edeceği tek geçerli politika olmuştur. Aslında kurucu lider Atatürk, Avrupa kıtasının fiziksel sınırlarının ötesinde ve Avrupa devletlerinin egemenliğine karşı yürütülen her türlü eylemin başarısının, ulusçu bir temele dayanması gereğini çok iyi anlamıştır.²²

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yapmış olduğu reformlara kıyasla Atatürk tarafından gerçekleştirilen Batılı devrimler -daha kararlı ve taviz vermeyen doğası açısından- farklı olmuştur.²³ Öyle ki, Atatürk kendisinden önce iki yüzyılı aşkın bir süredir Batılılaşma sürecinde yaşanan bir anlamda evrim gerçek manada ise reform sürecini *devrim*le sonuçlandırmıştır. Bu devrim, 1930'lu yıllarda siyasi ve toplumsal yaşamın hemen her safhasında görülebilen hem ulusal hem de uluslararası boyutu olan bir süreci kapsamıştır.²⁴

Modern bir Türkiye inşası için taviz vermeden devrimleriyle bunu gerçekleştirmiş olan Atatürk, yeni Türk devletini kuran bir lider pozisyonunda -kişisel olarak- kamusal alan ile kendi özel yaşamındaki yaşam tarzı arasında da keskin bir çizgi koymuştur. Batılı değerler ekseninde ülkesine bir dönüşüm yaşatan Atatürk, kurmuş olduğu modern Türkiye'de örneğin kamusal alanda Batı müziğini ön plana çıkarmasına rağmen –halkın içerisinde çıkan bir lider portresinde- özel hayatında kişisel bir tercih olarak daha çok geleneksel Türk müziğini – yani alaturka şarkıları- tercih etmiştir. Atatürk'ün yakınındakiler O'nun hemen her zaman genelde “*alaturka*” şarkılar dinlediğine, Atatürk Orman Çiftliği'nde masada oturmak yerine, yerde bağdaş kurup

¹⁹ Yücel Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York, 2003, s. 35-36.

²⁰ İsmail Köse, “I Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazların Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)”, *Bilgi Dergisi*, Sa.89, (İlkbahar-2019), ss.1-27.; Mediha Akarslan, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Emperyalist Güçlerin Osmanlı Devleti'ndeki Nüfuz Bölgeleri ve Yapılan Gizli Anlaşmalar”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, Sa:2, (1994), ss.259-274.

²¹ Bırakışmasız: Birbirini bırakmadan.

²² Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, s.74-75. (Çağın gerekleri bunu gerektirdiği gibi söz konusu olgunun XXI. yüzyıl için bile devam ettiği söylenebilir).

²³ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.11-12.

²⁴ Cengiz Şavklı-Tülay Aydın, “Kemalizm'in Yeni Türk Kimliğinin İnşa Edilmesi Sürecindeki Rolü”, *21.Yüzyıl Penceresinden Kültür ve Kimlik Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Mayıs 2014, Bakü, s.2.

oturmasına şahitlik etmişlerdir. 2 Şubat 1938’de Bursa Belediyesi tarafından onuruna verilen baloda vals yaparken birdenbire valsi yarıda kesip Zeybek oynamaya başlaması, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin her ne kadar Batı’nın modern yüzünü almış olsa da kendi kültürel değerlerinin de bununla harmanlanması gereğinin –lider bazlı- örneğini vermesi bakımından anlamlı bir örnek teşkil etmiştir. Bu hareketiyle Atatürk’ün “*modern dünyanın dansı*” valsten sonra “*bizim de mükemmel bir dansımız var*” dercesine cesaret, güç, uyum ve gururun simgesi olan Zeybek oyununu oynaması dikkate değerdir. Ona göre *Batının* valsi gibi Zeybek de Türk’ün salon dansıdır.

Kendisini Türk toplumunun *onarıcı lideri* olarak konumlandıran Atatürk, Türk toplumunun değerlerinin önemli olduğunu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekte Türk toplumuna ait olmayan birtakım olguların bu değerlere entegre olduğu kabulüyle devrimleri vasıtası ile kültürel ve sosyal bir arındırma hareketi başlatmış, dil ve tarih kurumlarıyla da sözkonusu bu arındırma teşebbüsünü kurumsal bir zemin üzerine inşa etmeye çalışmıştır.

“*Çankaya*” adlı eserinde Falih Rıfki Atay, Atatürk’ün Doğu’yu ve Batı’yı nasıl algıladığını şu şekilde anlatmıştır:²⁵

“*Kemalist’in bağımsızlık fikri tertemiz, pürüzsüz, tavizsiz Türkçü ve Türkiyecidir. Mustafa Kemal, ...kafaca, nasıl, âdeta şark sözünden tiksinecek kadar bir batılı ve batı medeniyetçisi ise ‘Xénophobe’ (yani) ecnebi sevmez denecek kadar da frenklikten uzaktı. Şarklı ve müteassıplar (bağnazlar) gibi, tatlı su frenlerinin²⁶ de düşmanı idi. O mizaçça, ahlâkça hürriyetçiden başka şey olamazdı.*”

Atatürk, doğuştan soylu bir mensubiyete sahip değildir. Annesi de babası da halkın içerisinde sade yaşam tarzına sahiptiler. Dolayısıyla Mustafa Kemal, sarayda özel hocalar, mürebbiyeler tarafından da yetiştirilmemiştir. Yine Mustafa Kemal, İmparatorluğun batısında, her ne kadar Batı’ya yakın olsa da taşrada –Selanik’te- çok zor şartlar altında yetişen, –hatta kendi çabalarıyla kendisini yetiştiren- halkın içerisinde çıkan bir lider olarak, çocukluk ve gençlik yıllarında edinmiş olduğu kültüre sahip çıkan bir lider portresi sergilemiş ve bu kültürü cumhurbaşkanı olduğu dönemde de bizzat kendisi yaşamış ve yaşatmıştır. Bütün bunlar, Mustafa Kemal’in bir Osmanlı vatandaşı hatta son tahlilde bir Osmanlı paşası olarak geçmişine ve kültürüne olan köklü bağlılığını gösterirken, keskin bir dönüşüm olarak kamusal alanda yapmış olduğu devrimleriyle de imrendiği Batı uygarlık seviyesine ülkesini ulaştırma amacı ve gayreti içerisinde olmuştur.

Hayatı boyunca güce inanan bir lider olarak Mustafa Kemal Atatürk, kendisinin eriştiği bu gücün, sadece kendisinde değil -geleneklerine bağlı aynı zamanda da medeniyet ülküsü ile- ülkesinde yani milletinde de olması gereğine inanmıştır. Atatürk’ün yakın arkadaşı hatta sırdaşı olan Falih Rıfki Atay’ın yine “*Çankaya*” adlı eserinde anlatmış olduğu hadise, Atatürk’ün milletine olan inancını ve güvenini göstermesi bakımından önemlidir:²⁷

“*Bir gün Müslüman memleketlerinden birinde (Mısır’da) bağımsızlık dâvası için çalışan liderlerden biri Mustafa Kemal’i görmeye gelmişti. Kendisine:*

-Bizim hareketin de başına geçmek istemez misiniz? diye sordu.

Olabilecek şey değildi ama insan yoklamalarını pek seven Mustafa Kemal:

-Yarım milyonunuz bu uğurda ölür mü? diye sordu.

Adamcağız yüzüne bakakaldı:

-Fakat Paşa hazretleri yarım milyonun ölmesine ne lüzum var? Başında siz olacaksınız ya... dedi.

-Benimle olmaz, beyefendi hazretleri, yalnız benimle olmaz. Ne zaman halkınızın yarım milyonu ölmeye karar verirse o vakit gelip beni ararsınız.”

²⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1969, s.302.

²⁶ Tatlı su frenleri: Batılılık taslayanlar/Batı taklitçileri.

²⁷ Atay, *Çankaya*, s.318.

23 Nisan 1920’de yeni Türk devletinin kuruluşundan sonra, *liderin* üzerinde simgeleşen “*iktidar algısı*”, kitleleri yönlendirmiştir. Bu noktada Gustave Le Bon’un, güçlü iradeye sahip olan lideri halk daima dinler şeklindeki düşüncesi hatırlanmaktadır.²⁸ Türkiye Cumhuriyeti tarihine bakıldığında bu “lider” bazen başbakan ya da cumhurbaşkanı gibi bir sivil otorite, bazen de askeri bir darbeden sonra iktidara gelen askeri otorite konumundaki bir şahsiyet olmuştur. Devletin kurucularından olan Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi hem sivil hem de asker kişiliklerin şahıslarında özdeşleşen liderler mevcuttur. Türkiye’nin kuruluşunda önemli roller alan bu iki lider askeri üniformalarını çıkartmış olmalarına rağmen, örneğin cumhurbaşkanlığı süresinde Atatürk’e “*Gazi Hazretleri*”, başbakanlık süresinde ise İnönü’ye, “*İsmet Paşa*” şeklinde hitap edilmesi ve ayrıca Atatürk için “*Ebedi Şef*”, -Atatürk sonrası- cumhurbaşkanlığı döneminde İnönü için ise “*Milli Şef*” olarak hitap edilmesi neredeyse geleneksel hale gelmiştir.²⁹ Bu sıfatlar, o dönem kamuoyu tarafından her iki lider için yapılan yakıştırmalar olmuştur.³⁰

Liderlerin sınıflandırılmasında farklı tanımlamalar mevcuttur. Konu üzerinde Max Weber, liderleri üç kategoride ele almıştır. Weber’e göre ilk sırada temelinde, geleneklerin değişmez, ebedi ve kutsal niteliğine duyulan inancın olduğu *Otoriter liderlik* yer alır. Modernite öncesi geleneksel toplumlara özgü olan *Otoriter liderlik* modern toplumlarda da ortaya çıkmaktadır. Weber’in sınıflandırmasında ikincisi, modern bürokratik yapılanmaya özgü bir lider türü olan *Rasyonel-bürokratik liderlik*dir. Buna göre lider rasyonel bir mekanizmanın işlemesi sonucunda belirlenir ve rasyonel bir kaynağa dayanarak karar verir. Bu yüzden lider mümkün olduğunca kamuoyunu da karar alma süreci içerisine dâhil etmeye çalışır. Üçüncü lider türü ise kişisel özelliklerinden hitabet gücüne, aile yaşamından diğer özelliklerine kadar kitleleri etkileme yeteneğine sahip olan *karizmatik lider*dir. Bu lider türü, toplumun belli bir kişinin karizmasına, kahramanca eylemlerine ya da örnek teşkil edecek değerlerine olağandışı şekilde bağlanması sonucunda ortaya çıkar.³¹

Lider tasnifi yapan isimlerden birisi de Henry Kissinger’dır. Kissinger Soğuk Savaş sürecinden etkilenerek, “*Bürokratik-Pragmatik lider*”, “*İdeolojik lider*” ve “*Karizmatik-devrimci lider*” olmak üzere liderliği üç kategoriye ayırmıştır. Soğuk Savaş ile sınırlı kalmayıp genel bir tasnifle Pierre Renouvin ve Jean Bapiste Duroselle tarafından kaleme alınmış olan “*Introduction a l’histoire des relations internationales*” isimli çalışmada ise “*Doktriner ya da oportünist lider*”, “*Mücadeleci ya da uzlaşmacı lider*”, “*İdealist ya da kinik (Machiavelci) lider*”, “*Katı ya da imgelemeci lider*” ve “*Risk alan ya da temkinli lider*” şeklinde beş lider türü belirtilmiştir.³²

Daha çok devletlerarası ilişkilerde dış politika yapımında aktör odaklı yapılmış olan bu tanımlamalarda Weber’in ve Kissinger’in lider tasnifinde yer alan “*karizmatik (devrimci)*” lider profili Mustafa Kemal Atatürk ile bütünleşmiştir.

Fransız ekolünden Pierre Renouvin ve Jean Bapiste Duroselle’nin genel lider tasnifindeki “*Risk alan ya da temkinli lider*” profili de Atatürk’le birebir uyuşmaktadır. Zira Atatürk’ün İstiklâl Savaşı döneminde risk içeren kararları ve 23 Nisan 1920’den itibaren hatta cumhuriyet rejimini ilan ettikten sonraki cumhurbaşkanlığı dönemi boyunca rasyonel bir şekilde *temkinli/tedbirli nötrallite* şeklinde yürütülmüş olan dış politika tercihiyle kendisini göstermiştir.

Aktör odaklı teoriler üzerine vurgu yapan Valerie M. Hudson, Dış Politika Analizi yapımında, yetkili aktörün (yani liderin) karar verme sürecini ve bu söz konusu karar verme sürecinde ortaya çıkan olumlu/olumsuz sonuçları içerdiğini de dile getirmiştir. Devlet, soyut yapı olduğu için yetkili aktör (elit/yönetici) kadar etkili değildir. Hudson’ın teorisine göre yetkili aktör/lider rolünü, doğal olarak sadece insan üstlenebilir, dolayısıyla dış politikanın yönünü ve sonuçlarını

²⁸ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997, s.106.

²⁹ Çağrı Erhan-Ersin Enbel, “Türk Dış Politikasından Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *Bilgi Dergisi*, Sa: 72, (Kış-2015), s.146.

³⁰ Cumhuriyet Dönemi’nin yetenekli kalemlerinden Şevket Süreyya Aydemir’in, kaleme almış olduğu her biri üç cilt olan Mustafa Kemal Atatürk’ü anlatan eserinin adını “*Tek Adam*”, İsmet İnönü’yü anlatan diğer üç ciltlik eserinin adını “*İkinci Adam*” olarak koyması ise anlamlı olmuştur.

³¹ Ali Faik Demir, “Dış Politikada Lider ve Türkiye”, *Türk Dış Politikasında Liderler*, (Ed.) Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s.12.

³² Demir, “Dış Politikada Lider ve Türkiye”, s.12-13.

belirleyen de bir yerde onların yetkinliğidir.³³ “Uluslararası Politika” adlı çalışmasında Hans Morgenthau, liderin güç olarak da tanımlanan “çıkar” kavramına göre düşündüğünü, davrandığını; tarihin de bu durumu doğrulayan kanıtlarla dolu olduğunu; bu yüzden de bir liderin geçmişte, şimdi ya da gelecekte nasıl davrandığının veya nasıl davranacağıının tahmin edilmesinin ve anlaşılmasının mümkün olacağını belirtmiştir.³⁴

Atatürk’ün liderlik *psikanalizi* yapılırken, *psikobiyoğrafisi* noktasında çocukluk yıllarına inildiğinde, ilk göze çarpan nokta, son derece dindar bir anne ile Batıcı bir baba tarafından yetiştirilmiş olmasıdır. Annesine olan bağlılığı ve sevgisi –her ne kadar annesinin ikinci evliğinden ötürü belirli bir dönem annesine karşı kırgın bir yaklaşım sergilese de- hayatı boyunca devam etmiştir. Ancak çocukluk yıllarından itibaren örnek aldığı ve idolleri olarak gördüğü – *Batıcı anlayışa sahip olan*- başta babası Ali Rıza Bey ile yine Batılı tarzda eğitim veren Şemsi Efendi ve okulu olmuştur.

Atatürk, çocukluk dönemini bir “*yas evi*”nde geçirmiştir. Oldukça genç denilebilecek bir yaşta Ali Rıza Bey’le evlenen Zübeyde Hanım’ın Mustafa Kemal’den önce Ahmet, Ömer ve Fatma isimlerinde üç çocuğunu kaybetmiş olması ve bu durumun Zübeyde Hanım’ın *psikolojisine* olumsuz yansması hatta dördüncü çocuk olarak Mustafa’yı da kaybetme korkusu daha önce yaşamış olduğu travmaların üzerinde bırakmış olduğu doğal bir histir. Türk gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Zübeyde Hanım için yalnızca çok dindar kişiler için kullanılan “*molla*” sıfatı kullanılmıştır. Mustafa’dan sonra Zübeyde Hanım’ın Naciye ve Makbüle isimli iki kızı daha dünyaya gelmiş ancak Naciye de on yaşlarındaiken ölmüştür. Böylece Zübeyde Hanım ve Ali Rıza Bey’in altı çocuğu arasından sadece Makbüle ve Mustafa yetişkinlik çağına gelebilmişlerdir. Bu yüzden Mustafa’nın doğduğu ev, çocukluk dönemi boyunca bir “*ölüm evi*” dolayısıyla bir “*yas evi*” olmaya devam etmiştir. Mustafa 7 yaşındayken de babası Ali Rıza Bey’i kaybetmiştir.³⁵ Aslında yeni Türk devletini kuruncaya kadar Mustafa Kemal’in yaşadığı ülke de savaşlar dizisi ve bu savaşların yaratmış olduğu çeşitli acılar yüzünden bir *yas ülkesidir*. Atatürk’ün bilinç dışı “*kurtarıcı/onarıcı*” olma düşüncesinin gelişiminde işte bu çocukluk çevre koşulları ile babasına ve öğretmenine duyduğu hayranlık, önemli etkenler olarak düşünülebilir.³⁶

Vamık Volkan, Atatürk’ün, çocukluk dönemine işaretlerle sürekli savaşların içerisinde olmuş, “*yas tutan bir ülkede*” yaşadığını ve yaşamının sonraki yıllarında “*yas tutan millet*” ile Atatürk’ten önce yaşamını kaybeden kardeşleri için “*yas tutan annesi*” arasında *psikolojik* bir bağ kurduğunu ve yas tutan ülkesini annesinin *psikolojisi* ile bir tuttuğunu Norman Itzkowitz ile kaleme aldığı “*Atatürk’ün Psikanalitik Biyografisi: ‘Atatürk-Anatürk’*” isimli eserinde ifade etmiştir. Volkan ve Itzkowitz, bu yüzden Atatürk’ün sonraki yaşamını kurmuş olduğu Türk devletindeki insanların mutlu etmeye adanmış olduğunu, bunu da realist bir çizgide bir politika ile tatbik ettiğini belirtmişlerdir.³⁷ Aslında Atatürk’ün realist bir düşünce yapısına sahip olduğu çevresi tarafından da bilinmektedir. Örneğin yakın arkadaşlarından ve sırdaşlarından olan Falih Rıfkı Atay, O’nun denizkızı masalları gibi fantastik/mitolojik hikâyelere inanmadığını söylemiştir. Bu O’nun rasyonel ve gerçekçi düşünüş tarzını ortaya koymasına bakımından anlamlıdır.³⁸ Atatürk’ün, insan ve doğa arasındaki ilişkiyi kaleme aldığı aşağıdaki anlatımı O’nun bu gerçekçi yaklaşımını ortaya koyar:³⁹

“*Tabiatın kendisi dahi, mutlak hür değildir; kâinatın yasalarına tabidir. Bu sebeple, insan ilk önce tabiat içinde tabiatın yasalarına, şartlarına, sebeplerine, amillerine bağlıdır. Mesela,*

³³ Valerie M. Hudson, “Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations”, *Foreign Policy Analysis*, Vol. 1, No. 1, 2005, s. 2-3

³⁴ Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika*, C.1, (Çev. Baskın Oran-Ünsal Oskay), Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s.5.

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)*, C.1, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1998, s.40.

³⁶ Vamık D. Volkan – Norman Itzkowitz, *Atatürk’ün Psikanalitik Biyografisi: ‘Atatürk – Anatürk’*, Pusula Yayınevi, Ankara, 2017, s.34.

³⁷ Volkan – Itzkowitz, *Atatürk’ün Psikanalitik Biyografisi...*, s.37.

³⁸ Murat Ergin, *‘Is the Turk a White Man?’: Race and Modernity in the Making of Turkish Identity*, Brill, Leiden, 2017, s.105.

³⁹ Volkan – Itzkowitz, *Atatürk’ün Psikanalitik Biyografisi...*, s.37.

dünyaya gelmek ya da gelmemek insanın elinde olmamıştır ve değildir. İnsan, dünyaya geldikten sonra da daha ilk anda, tabiatın ve birçok mahlukatın zebunudur. Himaye edilmeye, beslenmeye, bakılmaya, büyütülmeye muhtaçtır.”

İki dünya savaşı arasında bizzat Batı’da şekillenen ve parlamentarizme karşı olan faşizmin ve komünizmin yükselişine rağmen Atatürk, *-rasyonel ve realist bir yaklaşımla-* bu yönde eğilimden kaçınan bir siyasal anlayış sergilemiş, parlamenter demokrasiyi savunmuştur.⁴⁰ Ayrıca yine bu dönemde özellikle dış politikada realizme uygun şekilde *Makyavelci* bir tavır takınılmış, Türkiye’nin çıkarlarıyla doğrudan ilişkili olmayan bir çatışma veya savaşa girmekten kaçınılmıştır.⁴¹ Böylesi rasyonel bir tercihte elbette liderin *psikolojisi* göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. İmparatorluğun yıkılışına bizzat şahit olan Mustafa Kemal, -sahte olarak düzenlediği-gazeteci kimliğiyle gönüllü olarak Trablusgarp Savaşı’na katılmış ve Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı, silah arkadaşlarıyla birlikte büyük başarı kazanmış olmasına rağmen Balkan Savaşları’nın çıkması üzerine bu mücadele sonuçsuz kalmış ve Ouchi Antlaşmasıyla İtalyanların istediği olmuştur. Balkan Savaşları/felaketi sonucundaki büyük toprak kayıpları, hemen ardından Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi, bu savaşta da Almanya’nın yenilmesiyle alınan yenilgi ve sonrasında Osmanlı Devleti ile yapılan yıkıcı/yıpratıcı antlaşmalar, daha sonra 23 Nisan 1920’de yeni Türk devletini kuran Mustafa Kemal’i psikolojik açıdan derinden etkilemiştir.

19 Mayıs 1919 süreci ile başlayan ve 23 Nisan 1920 tarihi itibarıyla de Mustafa Kemal öncülüğünde yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Öyle ki, kurulan bu devlet, İstiklâl Savaşı’nı yürütmüş, Ankara Antlaşması, Gümrü Antlaşması, Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması, Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Antlaşması gibi uluslararası antlaşmalara imza atmıştır. Yeni kurulan devletin başkenti -henüz devletin rejimi bile belirlenmeden önce- 13 Ekim 1923’te ilan edilmiş ve bu devletin rejimi olan “cumhuriyet” ise 29 Ekim 1923’te ilan edilmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Antlaşması’nın İstiklâl Savaşı’nı yürüten Mustafa Kemal ve arkadaşları üzerinde yaratmış olduğu *psikolojik* etki (*Sevresfobi*) sonraki dış politika yapımlarının oluşumunda hiç şüphesiz yadsınamaz bir etki bırakmıştır. Hatta Lozan Antlaşması sonrası Musul konusunun Milletler Cemiyeti’ne taşınması ve Milletler Cemiyeti’nden İngiltere lehine bir kararın çıkması Mustafa Kemal’in Batı’nın devletlerarası örgüt ve oluşumlarına yıllarca şüpheli bir şekilde ihtiyatlı yaklaşması sonucunu son derece haklı bir şekilde doğurmuştur. Ancak Türkiye, uluslararası sorunları *barışçıl yoldan çözmeyi* amaçlayan Briand-Kellogg Paketi’ni da ilk imzalayan devletler arasında yer almıştır.

Atatürk’ün gerek iç politikada gerekse dış politikada formüle ettiği “*yurtta ve dünyada barış*” ilkesi birçok bakımdan önemlidir. Elbette ki, bu ilkesi Atatürk’ün bir liderlik özelliği olarak her manada barışçı olduğu gibi bir anlam taşımaz/taşımamalıdır da. Zira gerçekte yeni Türk devletinin kuruluşunda yani 23 Nisan 1920’den itibaren tatbik edilen İstiklâl Savaşı döneminde aynı lider, *savaşı ve diplomasiyi* birlikte yürütmüştür. Ancak Lozan Antlaşması’ndan sonra dönemin şartları gereğince barışçı bir dış politika izlemiştir. Böyle bir dış politikanın kararlı bir şekilde tatbik edilmesi de Türkiye’ye yönelik olumlu bir uluslararası algı oluşturmuştur.

Lozan’da Türk heyetinin gerçekçi bir yaklaşımla antlaşma sırasındaki diplomasisi, mevcut şartlar içerisinde başarıyı getirmiştir. Arap ülkeleri üzerinde hak iddia edilmemesi, Trakya’da haklılığı kolaylıkla saptanabilecek isteklerinin bir bölümünden feragat edilmesi, tazminat/tamirat davasına ehemmiyet göstermeyerek ve çözümün ertelenebileceği konularında sağduyulu davranılması, Türkiye açısından olumlu sonuçlar çıkarabilecek bir barış antlaşması imzalanması ile sonuçlanmış ve Batılı devletlerle Türkiye arasında -zorunlu olarak ülkenin yeniden inşası sürecinde- uzun süreli bir barış kurulmuştur. Lozan Antlaşması’nda nihai sonuca bağlanamayan sorunlar da ilerleyen süreçte çözülmüştür. Örneğin, iki savaş arası dönemde sık sık fırsatlar çıkmasına rağmen zor kullanarak gerek Boğazlar rejimi gerekse *Hatay Meselesi*’ni çözümlenmede serüvenci bir politika yerine diplomasi ile bu sorunları da çözmeye başarıları gösterilmiştir.⁴² Konu

⁴⁰ Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, s.20.

⁴¹ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, (Ocak-Aralık -1996), Sa:1-4, (Ayrı Baskı), s.355.

⁴² Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, s.76-77.

daha derinlemesine incelendiğinde her şeyden önce Mustafa Kemal'in hayat hikâyesinde simgeleşen deneyimlerinin, yeni Türk devletinin gerek iç yapısının inşası gerekse dış politikasının şekillenmesi noktasında derin etkileri olduğu görülür.

Yeni kurulmuş olan devletin iç toplumsal/ siyasi yapısının ve dış politikasının, geçmişin olumsuz ve ağır sonuçları üzerinden şekillendiği gözlemlenir. Geçmişten çıkarılan dersler neticesinde varılan kanaate göre, devletin aslında “iç düşmanları” olduğu ve bu iç düşmanların da “dış düşmanlar” tarafından desteklenebildiği ve bu düşmanların da devletin her kademesini ele geçirmeye kalkışabileceği, hatta devleti bile ele geçirebilecekleri düşüncesi, devletin kurucu lideri Mustafa Kemal'in temkinli iç ve dış politikasının inşasının neredeyse harcını oluşturmuştur. Zira yeni devletin kurucu lideri olan Mustafa Kemal; 31 Mart vakasında, Çanakkale'de, Bingazi'de, Suriye ve Filistin cephesinde, başkomutanı olarak İstiklâl Savaşı'nda bir taraftan dış düşmanlarla bir taraftan da İstiklâl Savaşı sırasında iç isyanların bastırılmasında, yani her yerde vardır. Dolayısıyla Atatürk'ün 1927'de TBMM'de okuduğu “Söylevi”nin sonunda “*Ey Türk Gençliği!*” hitabıyla başlayan “*Gençliğe Hitabe*” metninin derinlemesine analizi, yeni Türk devletinin kurucu mantığını kavrayabilme noktasında, önemli ipuçları verir.⁴³ Öyle ki, Atatürk “*Gençliğe Hitabe*” metninde:⁴⁴

“Ey Türk Gençliği! Birinci görevin, Türk bağımsızlığını, Türk Cumhuriyetini sonsuza dek korumak ve savunmaktır. Varlığının ve geleceğinin biricik temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir. Gelecekte bile seni bu hazineden yoksun bırakmak isteyecek iç ve dış düşmanların olacaktır. Bir gün, bağımsızlık ve cumhuriyeti savunmak zorunda kalırsan, göreve atılmak için içinde bulunacağın durumun olanak ve koşullarını düşünmeyeceksin!”

şeklindeki sözleri, bunu destekler argümanlardır. Gençliğe Hitabe metninde dikkat çeken hususlardan birisi de ‘*Türkiye gençliği...*’ ve ‘*Türkiye cumhuriyeti...*’ söylemleri ile değil de bu kısa ve önemli metinde itina ile seçilmiş olan ‘*Türk gençliği*’ ve ‘*Türk cumhuriyeti...*’ şeklindeki söylemleridir. Çünkü çağın gereklerini göz önünde bulundurarak O'nun kurmuş olduğu yeni devlet ‘*Türklük*’ temeline dayandırılmış ve gerçek anlamıyla ‘*Türk Milliyetçiliğine*’ dayalı milli bir devlettir. Aşağıda ilerleyen satırlarda Mustafa Kemal Atatürk'ün bu söylemleri ve yaklaşımının rastgele değil de neden büyük bir itina ile kullandığı ‘*çadır bezi*’ benzetmesiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Atatürk'ün 1927'deki bu düşüncelerinde hatta sonraki yıllarda da herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Çünkü ölümünden kısa bir süre önce, 29 Ekim günü Cumhuriyet'in 15. yıl dönümü vesilesiyle, yayınladığı mesajında da bu defa: “*Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini iç ve dış her türlü tehlikelere karşı korumak...*” sözleriyle daha önce gençlere verdiği bu görevi Türk ordusuna da vermiştir.⁴⁵ Yine de kendi döneminde bölgesel ve küresel gelişmeleri başarılı bir şekilde gözlemleyebilen ve analiz edebilen bir lider olan Atatürk, Batılı ülkeler ile ilişkileri önemsemiş, Sovyetler Birliği faktörünü de göz önüne alarak buna göre dış politikaya yön vermiştir. Ancak Atatürk'ün Batılı ülkeler ile ilişkileri önemsemesi elbette ki, sadece çıkar ve güvenlik açısından değerlendirilmemelidir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, Fransız İhtilâli sonrası süreci ve sonrasında ortaya çıkan ulus devlet anlayışını ve bu şekilde ayakta kalmanın ve büyük devlet olmanın önemini idrak eden bir lider olmuş ve bu durumun Avrupa portresini yani her bir Avrupa ülkesindeki milliyetçi inşaaaları iyi okumuştur.

Vamık Volkan, etnik grupların veya geniş bağlamda bakıldığında ulusların *travmatik* dönemlerinin akabinde “*biz kimiz?*” sorusunu sorduklarını ve aldıkları cevaba göre kimliklerini

⁴³ Çiftçi, “Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleği'nin...”, s.107-121.

⁴⁴ “*Ey Türk gençliği! Birinci vazifen; Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin.*” (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016. Ayrıca Bkz. Afet İnan, “Büyük Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi”, *Belleten*, C. XXX, Sa:120, (Ekim-1966), ss.515-523).

⁴⁵ Çiftçi, “Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleği'nin...”, s.107-121.

şekillendirdiklerine değinmektedir.⁴⁶ Balkan Savaşları/felaketi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk milletinin “ölüm kalım/var oluş-yok oluş” mücadelesi verdiği, ziyadesiyle toprak kaybı yaşadığı ve Sevr Antlaşması gibi bir millete “nefes alma” imkânı dahi tanımayan antlaşmayı imzalamak zorunda kaldığı düşünüldüğünde, İstiklâl Savaşı ile birlikte bağımsızlığın kazanılmasının ardından “biz kimiz?” sorusunu sorması oldukça makuldür.⁴⁷

Osmanlı Devleti heterojen bir nüfusa sahip olmasına rağmen bir üst kimlik yaratmış yani Vamık Volkan'ın deyimiyle bir geniş grup kimliği oluşturmuştur. Volkan, geniş grup kimliğini, çadır bezi benzetmesiyle şöyle tanımlar: “Geniş grup kimliği kavramı, çoğu yaşamları boyunca asla bir araya gelemeyecek olan binlerce ya da milyonlarca bireyin, aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik gruba ait olmaya dayalı yoğun bir aynılık duygusuyla birbirlerine nasıl bağlandıklarını tanımlamaktadır.”⁴⁸ Ancak altı asırlık Osmanlı Devleti'nin geniş grup kimliği yani çadır bezi, Balkan Savaşları ile çökmeye başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nda dağılmıştır.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin geniş grup kimliğinin dağılma sürecini Selçuk Demirkılınç şöyle tasvir etmiştir:

“Balkan Savaşları, Osmanlı/Türk toplumunda önemli psikolojik etkileri olan bir travma yaratmıştır. Bu savaşlarda yaşanan kayıplar o kadar etkili olmuştur ki, sadece fiziksel olarak Osmanlı Devleti'ni yaralamakla kalmamış, bir ‘Balkan İmparatorluğu’ olarak adlandırılan devletin ruhsal bütünlüğünü de tehdit edip zarar vermiştir. Balkan coğrafyası Osmanlı Devleti'nin göz bebeği ve devletin en önemli maddi-düşünsel yatırımların yapıldığı bölge olması sebebiyle hem kaybedilen topraklar hem tebaanın isyanı hem de Müslümanların bu savaşlarda katledilmesi oldukça acı verici olmuştur. Yaşanan bağımsızlık yanlısı isyanlar ve toprak kayıpları sonrası devletin çadır bezinde delikler oluşmaya başlamış, çadır bezinin çökeceğine dair devlet içerisinde büyük bir kaygı yaşanmış ve toplum “biz kimiz” sorusunu sormaya başlanmıştır. Yani geniş grup kimliği tehlike altına girmiş ve yeni bir geniş grup kimliğinin arayışı başlamıştır. (...) Balkan Savaşları ile başlayan ve Birinci Dünya Savaşı ile neticelenen Osmanlı geniş grup kimliğinin dağılması sonrası Osmanlı Devleti'nin çadır bezinden geriye sadece Türk kimliği kalmıştır. Her ne kadar farklı etnik gruplar da bu sürecin bir parçası olmasına rağmen dünyadaki milliyetçilik hareketleri ve Osmanlı Devleti'nden geriye kalan topraklardaki Türk nüfusunun homojenliği göz önünde bulundurulduğunda yeni bir çadır bezi dikebilmek için ihtiyaç duyulan kumaş Türklük olmuştur.”⁵⁰

Wendt'e göre kimlik çıkarların temelidir. Kimlik bir aktörün kim olduğunu gösterirken, çıkar onun ne istediğini belirtmektedir. Çıkar olmadan bir kimliğin motivasyon gücü de yoktur, yine kimlik olmadan çıkarların anlamlı yönü de yoktur. Kimlikler, kasıtlı denklemin inanç kısmını temsil ederken çıkarlar onun arzu tarafına aittir.⁵¹ Atatürk'ün, Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüren ve “Sevr travmasına/Sevresfobiye” sebep olan geri kalmışlığı odağa alması ve bağımsızlıktan sonra “muasır medeniyetler seviyesi”ne ulaşmayı hedeflemesi, aslında “biz kimiz?” sorusuna verilmiş ve “psikolojik arka planı” olan bir cevaptır. Benzer durum Mustafa Kemal'in devletin inşası sürecinde tatbik etmiş olduğu iç politikasında da kendisini göstermiştir.

Mustafa Kemal, 25 Ağustos 1925'te şapkeyi tanıtmak için çıkmış olduğu Çankırı, Kastamonu ve İnegöl gezisinin birinci günü keten takım elbisesi içerisinde gömleğine takmış olduğu kravat ve elindeki Panama şapkası ile halkı selamlarken, Kastamonu'daki ikinci gününde askeri garnizon ziyaretini mareşal üniformasını giyerek yapmıştır. Teftişi esnasında kışladan çıkarken duvardaki

⁴⁶ Vamık Volkan-Nuriye Atabey, *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine Onarıcı Liderlik ve Politik Psikoloji*, Kripto Kitaplar, Ankara, 1. Baskı, (Ocak 2010), s.110.

⁴⁷ Peter Felix Kellermann, “seçilmiş travma” veya travmatik bir olayın büyük grup için mitolojik bir kimlik işareti haline gelmediğini dile getirerek Volkan'ın bu görüşünü kısmen eleştirmiştir. Aslında Kellermann, daha çok büyük grupların yaşadığı travmaları ve trajik hatıraları bastırma ve “tabu konusu” haline getirme çabalarını incelemiştir (Kellermann, *Sociodrama and Collective Trauma*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007, s.58).

⁴⁸ Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, (Çev.) Ö. Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2012, s.14.

⁴⁹ Selçuk Demirkılınç, *Politik Psikoloji Boyutuyla ve Neoklasik Realizm Çerçevesinde Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne Katılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2023, s.104.

⁵⁰ Selçuk Demirkılınç, *Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne Katılışı*, s.104-105.

⁵¹ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, s.231.

“Bir Türk on düşmana bedeldir” yazısını görmüştür. O anda görevli subaya o yazının doğru olup olmadığını sorduğunda görevli subay “Evet Paşam” yanıtını vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal “Hayır, bence öyle değildir. Bir Türk dünyaya bedeldir” demiştir.⁵² Mustafa Kemal’in bu ve benzeri söylemleri yeni kurulan devlette O’nun “biz kimiz?” sorusuna verdiği cevabının yanı sıra milletin öz güvenini ve öz sevgisini artırmak için kullandığı psikolojik yöntemidir. Mustafa Kemal, yeni kurmuş olduğu devletin modernleşme ve çağdaş uygarlık hedefinde de en ileri düzeye taşınması konusunda ısrarlı olmuştur. Kastamonu’da yapmış olduğu konuşmasında da zaten bunu açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir:⁵³

“Biz her açıdan medeni insan olmalıyız. Çok acılar gördük, bunun sebebi dünyanın durumunu anlayamayışımızdır. Fikrimiz, zihniyetimiz tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır. Şunun bunun sözüne önem vermeyeceğiz. Bütün Türk ve İslam alemine bakın. Zihniyetlerini, fikirlerini medeniyetin emrettiği değişim ve yükselişe uydurmadıklarından ne büyük felaket ve ıstırap içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve en nihayet son felaket çamuruna batışımız bundandır. Beş-altı yıl içinde kendimizi kurtarmışsak bu, idareimizdeki değişimdir. Artık duramayız, ne olursa olsun ileri gideceğiz, çünkü mecburuz. Millet açık olarak bilmelidir: Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki, ona kayıtsız kalanı yakar, mahveder. İçinde bulunduğumuz ailede layık olduğumuz mevkii bulacak ve onu koruyup sürdüreceğiz.”

Volkan, travmaya maruz kalan grubun seçilmiş travmalar sonrasında “biz kimiz?” sorusuna müteakiben bir “arınma sürecine” girişebileceklerini ifade etmektedir. Bu arınma sürecinde gruplar, kendilerinde travmaya sebep olan gruba yönelik olumsuz görüşlerin yanı sıra kendi geçmiş hatıralarından kurtulmak için, yani arınmak için, örneğin yönetim şeklini, yaşam tarzını, eğitimi vs. değiştirmek ve farklılaştırmak gibi yöntemlere de başvurabileceklerini belirtmektedir.⁵⁴ ABD Furman Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde, liderler ve liderlerin siyasal davranışları üzerine çalışmalar yapan Prof. Dr. Akan Malici’ye göre ise bu durumda “ego” yeni bir kimliği üstlenmek için “ikinci şahsiyeti” (alter ego) tanıtma çabalarına girer. Böylece “ego”, yeni tanıtılan bu kimliğe çoktan sahipmiş gibi davranarak değişim sürecini de başlatmaktadır.⁵⁵

Yeni kurulan devletin ilk yıllarından itibaren muasır medeniyetler seviyesine yani Avrupalı/Batılı bir görünüme ulaşabilmek adına gerçekleştirilen inkılaplar, gerçekte çağdaş dünyaya uyum sağlamak konusunda ihtiyaç duyulan –zorunlu- devrimler olmasının yanı sıra – gerçekte temeli Osmanlı Devleti döneminde XVIII. yüzyıla dayanan- bir arınma süreci olarak da değerlendirilebilir. Aynı olguyu Atatürk, yüzyıllar boyunca kapitülasyonlar altında ekonomik anlamda tükenmiş bir hale gelmiş olan ülkeyi Lozan’da bu boyunduruktan kurtarmış ve yeni, milli ve bağımsız bir ülke inşasının temellerini atmıştır. Bunun sürdürülebilirliğinin anahtarı olarak da dış politikayı önceliği haline koyarak Doğu-Batı ilişkilerinde temkinli/tedbirli ve nötraliteye dayalı bir dış politika tercihi olmuştur.

Sonuç Yerine

19 Mayıs 1919 süreci ile başlayan ve 23 Nisan 1920 tarihi itibarıyla de Mustafa Kemal öncülüğünde yeni bir Türk devleti kurulmuştur. Öyle ki, kurulan bu devlet, İstiklâl Savaşı’nı yürütmüş, Ankara Antlaşması, Gümrü Antlaşması, Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması, Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Antlaşması gibi uluslararası antlaşmalara imza atmıştır. Yeni kurulan devletin başkenti 13 Ekim 1923’te ilan edilmiş ve bu devletin rejimi olan “cumhuriyet” ise 29 Ekim 1923’te ilan edilmiştir.

⁵² Mustafa Selim İmece, *Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, s.4.

⁵³ İmece, ...*Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri*..., s.17-18.

⁵⁴ Volkan-Atabey, ...*Atatürk’ün Türkiye’sine Onarıcı Liderlik*..., s.137.

⁵⁵ Akan Malici, “Reagan and Gorbachev: Altercasting at the End of the Cold War”, Mark Schafer, Stephen G. Walker (ed.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, New York, 2006, s.131.

Atatürk'ün liderlik *psikanalizi* yapılırken, *psikobiyoğrafisi* noktasında çocukluk yıllarına inildiğinde, ilk göze çarpan nokta, son derece dindar bir anne ile Batıcı bir baba tarafından yetiştirilmiş olmasıdır. Annesine olan bağlılığı ve sevgisi –her ne kadar annesinin ikinci evliğinden ötürü belirli bir dönem annesine karşı kırgın bir yaklaşım sergilese de- hayatı boyunca devam etmiştir. Ancak çocukluk yıllarından itibaren örnek aldığı ve idolleri olarak gördüğü – *Batıcı anlayışa sahip olan*- başta babası Ali Rıza Bey ile yine Batılı tarzda eğitim veren Şemsi Efendi ve okulu olmuştur. Yeni Türk devletini kuruncaya kadar Mustafa Kemal'in yaşadığı ülke de savaşlar dizisi ve bu savaşların yaratmış olduğu çeşitli acılar yüzünden bir *yas ülkesidir*. Atatürk'ün bilinçdışı "*kurtarıcı/onarıcı*" olma düşüncesinin gelişiminde işte bu çocukluk çevre koşulları ile babasına ve öğretmenine duyduğu hayranlık, önemli etkenler olarak düşünülebilir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışından sonra 23 Nisan 1920'de yeni Türk devletini kuran Türk elit kadronun, yeni devletin toplumuna Avrupa uygarlığının organik dayanışmalı evrensel değerlerini tavandan tabana doğru empoze etmesini gerektirmiştir. Aslında Avrupa'nın tecrübe etmiş olduğu sosyal gelişim merhalelerini geçirmeyen ve eski geleneksel toplumun devamı olan Türk toplumunun spontane bir süreç içerisinde ulus-devlet yapısı içerisinde bir araya gelebilmesi, dünya ile entegre olabilmesi ve Batı tarafından benimsenmiş olan ortak evrensel değerleri kolektif tasavvur ve vicdanında barındırabilmesi kolay bir olgu değildi. Çünkü o dönemde Türk toplumu Avrupa uygarlığının evrensel değerleriyle daha önce bu şekilde karşılaşmadığı gibi bütün bunları da kendisiyle özdeşleştirmemekteydi. Ancak Mustafa Kemal'in amaca ulaşmada izlediği strateji, imparatorluk döneminde de halkın pek yabancı olmadığı bir yöntemle tavandan tabana doğru bir modernleşme süreci yani neo-fonksiyonalist bir yaklaşımla bunu gerçekleştirmiş olmasıdır.⁵⁶

Atatürk'ün, Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüren ve "*Sevr travmasına/Sevresfobiye*" sebep olan geri kalmışlığı odağa alması ve bağımsızlıktan sonra "*muasır medeniyetler seviyesi*"ne ulaşmayı hedeflemesi, aslında "*biz kimiz?*" sorusuna verilmiş ve "*psikolojik arka planı*" olan bir cevaptır. Benzer durum Mustafa Kemal'in devletin inşası sürecinde tatbik etmiş olduğu iç politikasında da kendisini göstermiştir. Batılı ülkeler ile ilişkileri de önemseyen Atatürk, Sovyetler Birliği faktörünü de göz önüne alarak dış politikaya yön vermiştir. Ancak Atatürk'ün Batılı ülkeler ile ilişkileri önemsemesi elbette ki, sadece çıkar ve güvenlik açısından değerlendirilmemelidir. Vamık Volkan, etnik grupların veya geniş bağlamda bakıldığında ulusların *travmatik* dönemlerin akabinde "*biz kimiz?*" sorusunu sorduklarını ve aldıkları cevaba göre kimliklerini şekillendirdiklerine değinmektedir.⁵⁷ Balkan Savaşları/felaketi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk milletinin "ölüm kalım" mücadelesi verdiği, ziyadesiyle toprak kaybı yaşadığı ve Sevr Antlaşması gibi bir millete "*nefes alma*" imkânı dahi tanımayan antlaşmayı imzalamak zorunda kaldığı düşünüldüğünde, İstiklâl Savaşı ile birlikte bağımsızlığın kazanılmasının ardından "*biz kimiz?*" sorusunu sorması oldukça makuldür. Neticede bu sorunun cevabının da Türklük olduğunu görmüştür.

23 Nisan 1920'de kurulmuş olan yeni Türk devletinin İstiklâl Savaşı döneminde tatbik etmiş olduğu dış politikada *savaş ve diplomasiyi* bir arada kullandığı, Cumhurbaşkanı olduğu 1923 yılından itibaren de Doğulu ve Batılı ülkelerle olan diplomatik ilişkilerinde, temkinli bir şekilde *ne çok uzak ne de çok yakın* şekilde hareket ettiği bir gerçektir. Dönemin küresel şartları gereğince de Türkiye'nin 1929 yılında Briand Kellogg Paktı'na dâhil olması, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve 1934 yılındaki Balkan Antantı ile 1937 yılındaki Sadabad Paktı'na girmesi, bir taraftan SSCB ile uyumlu ilişkiler yürütürken diğer taraftan da rasyonel ve realist yaklaşımla ama yine de *temkinli/tedbirli nötrallite* eğilimli bir dış politika anlayışı içerisinde ancak bir taraftan da –real politik bir anlayışla- Batı ile yakınlaşmayı göstermesi bakımından önemlidir. Ancak bu politika kendisinden sonraki dönemde Batıya tam *yakınlaşma, bağlanma* hatta *teslimiyet* şeklinde kendisini göstermiştir.

⁵⁶ İşyar, Türk Dış Politikası..., s.50.

⁵⁷ Vamık Volkan-Nuriye Atabey, *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine Onarıcı Liderlik ve Politik Psikoloji*, Kripto Kitaplar, Ankara, 1. Baskı, (Ocak 2010), s.110.

KAYNAKÇA

- AKARSLAN, Mediha, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Emperyalist Güçlerin Osmanlı Devleti'ndeki Nüfuz Bölgeleri ve Yapılan Gizli Anlaşmalar", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, Sa:2, (1994), ss.259-274.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)*, C.1, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1998.
- BEYER, Anna Cornelia, *International Political Psychology: Explorations into a New Discipline*, Palgrave Macmillan, London, 2017.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach*, Routledge, New York, 2003.
- ÇİFTÇİ, Kemal, "Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleği'nin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler Dergisi*, (2007), C.:2, Sa.1, ss.97-131.
- DEMİR, Ali Faik, "Dış Politikada Lider ve Türkiye", *Türk Dış Politikasında Liderler*, (Ed.) Ali Faik Demir, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- DEMİRKİLİNÇ, Selçuk, *Politik Psikoloji Boyutuyla ve Neoklasik Realizm Çerçevesinde Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne Katılışı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2023.
- DEMİRKİLİNÇ, Selçuk, "Politik Psikoloji ve Dış Politika Analizi: Dış Politik Psikoloji" *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası (1923-2000)*, (Ed.) Şenol Kantarcı, Nobel Yayınevi, Ankara, 2020, ss.27-86
- ERGİN, Murat, *'Is the Turk a White Man?': Race and Modernity in the Making of Turkish Identity*, Brill, Leiden, 2017.
- ERHAN, Çağrı-ENBEL, Ersin, "Türk Dış Politikasından Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *Bilig Dergisi*, Sa: 72, (Kış-2015), ss.145-170.
- ERİŞEN, Elif, "An Introduction to Political Psychology for International Relations Scholars ", *Perceptions*, Vol: XVII, No: 3, (Autumn-2012), ss.9-28.
- FREUD, Sigmund, "Leonardo da Vinci and a memory of his childhood" *Five lectures on psychoanalysis: Leonardo da Vinci, and other works* (The Standart Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, c.11 (1910), Hogart Press, Londra, 1957, ss.63-137.
- FREUD, Sigmund, "Moses and monotheism", *Moses and monotheism: An outline of psychoanalysis, and other works* (The Standart Edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, c.23 (1937-1939), Hogart Press, Londra, 1964, ss.100-137.
- HERMANN, Margaret G., *A Psychological Examination of Political Leaders*, The Free Press, New York, 1977.
- HERMANN, Margaret G., "Leader Personality and Foreign Policy Behavior." *In Comparing Foreign Policies: Theories, Findings, and Methods*, edited by James N. Rosenau, Sage Halsted, New York, 1974.
- HOUGHTON, David Patrick, *Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases*, Routledge: Taylor & Francis Group, New York, 2009.
- HOUGHTON, David Patrick, *Siyaset Psikolojisi*, Bilge Kültür Sanat, Çev. Hüsamettin İnaç ve Duygu Şekeroğlu, İstanbul, 2015.
- HUDSON, Valerie M., "Dış Politika Analizinin Tarihi ve Evrimi", *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, (Ed.) Steve Smith, Amelia Hadfield, Tim Dunne, (Çev. Nasuh Uslu), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- HUDSON, Valerie M., "Foreign Policy Analysis: Actor-Specific Theory and the Ground of International Relations", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 1, No. 1, 2005, ss.1-30.
- İNAN, Afet, "Büyük 'Nutuk'ta Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi", *Belleten*, C. XXX, Sa:120, (Ekim – 1966), ss.515-523.

- İŞYAR, Ömer Göksel, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*, Dora Yayınevi, Bursa, 2017.
- KELLERMANN, Peter Felix, *Sociodrama and Collective Trauma*, Jessica Kingsley Publishers, London, 2007.
- KÖSE, İsmail, “I Dünya Savaşı’nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazların Rus Çarlığı’na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)”, *Bilig Dergisi*, Sa.89, (İlkbahar-2019), ss.1-27.
- LASSWEEL, Harold D., *Psychopathology and Politics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1930.
- Le BON, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.
- LEVY, Jack S., “Psychology and Foreign Policy Decision-Making”, *The Oxford Handbook of Political Psychology*, (Ed.) David O. Sears vd., Oxford University Press, New York, 2013, ss.253-284.
- MALICI, Akan, “Reagan and Gorbachev: Altercasting at the End of the Cold War”, Mark Schafer, Stephen G. Walker (ed.), *Beliefs and Leadership in World Politics: Methods and Applications of Operational Code Analysis*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler IV*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- MORGENTHAU, Hans J, *Uluslararası Politika*, C.1, (Çev. Baskın Oran-Ünsal Oskay), Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
- ORAN, Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, (Ocak-Aralık -1996), Sa:1-4, (Ayrı Baskı), ss.353-373.
- RIKER, William H., “The Political Psychology of Rational Choice Theory”, *Political Psychology*, C. 16, Sa:1, (1995), ss.23-44.
- SANDER, Oral, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.
- SAVKILI, Cengiz-AYDIN, Tülay, “Kemalizm’in Yeni Türk Kimliğinin İnşa Edilmesi Sürecindeki Rolü”, *21.Yüzyıl Penceresinden Kültür ve Kimlik Uluslararası Sempozyumu*, 26-28 Mayıs 2014, Bakü. (Bkz. Academia.edu).
- VOLKAN, D. Vamık-ATABEY, Nuriye, *Osmanlı’nın Yasından Atatürk’ün Türkiye’sine Onarıcı Liderlik ve PP*, Kripto Kitaplar, Ankara, 2010.
- VOLKAN, Vamık D., *Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri*, (Çev.) Ö. Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2012.
- VOLKAN, Vamık D. – ITZKOWITZ, Norman, *Atatürk’ün Psikanalitik Biyografisi: ‘Atatürk – Atatürk’*, Pusula Yayınevi, Ankara, 2017.
- WALKER, Stephen G., “Foreign Policy Analysis and Behavioral International Relations”, Stephen G. Walker, Akan Malici, and Mark Schafer (Ed.), *Rethinking Foreign Policy Analysis: States, Leaders, and the Microfoundations of Behavioral International Relations*, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2011, ss.3-21.
- WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, 1999.

Summary

On 23 April 1920, a new Turkish state was established under the leadership of Mustafa Kemal, following a process that started on 19 May 1919. This newly established state led the National Struggle/War of Independence and signed international treaties such as the Treaty of Ankara, the Treaty of Gyumri, the Treaty of Kars, the Treaty of Moscow, the Mudanya Armistice Treaty, and the Treaty of Lausanne. The capital of the newly established state was declared Ankara on 13 October 1923 and the “Republic”, the regime of this new state, was proclaimed on 29 October 1923.

When Atatürk's leadership is psychoanalysed and his childhood years are examined within the framework of his psychobiography, the first thing that stands out is that he was raised by a deeply religious mother and a Westernist father. His devotion and love for his mother continued throughout his life, even though he displayed a resentful attitude towards his mother for a certain period due to her second marriage. However, the main people and institutions that shaped his personality were his father, Ali Rıza Bey, who had a Westernist approach, and Şemsi Efendi and his school, which provided Western-style education. The country Mustafa Kemal lived in until the establishment of the new Turkish state was a country of mourning, having experienced a series of wars and the various sufferings caused by these wars. These childhood environmental conditions and his admiration for his father and teacher can be considered important factors in the development of Atatürk's unconscious idea of being a “saviour/repairer”.

The Turkish elite, which founded the new Turkish state on 23 April 1920 after the collapse of the Ottoman Empire, had to impose the universal values of European civilisation adopted with organic solidarity on the society of the new state from top to bottom. In fact, it was not easy for Turkish society, which had not gone through the stages of social development experienced by Europe and was a continuation of the old traditional society, to spontaneously come together in a nation-state structure, integrate with the world, and incorporate the common universal values adopted by the West into its collective imagination and conscience. At that time, Turkish society had not yet encountered and identified with the universal values of European civilisation. However, Mustafa Kemal's strategy to achieve this goal was embracing a top-down modernisation process with a neo-functional approach, a method that was not unfamiliar to the people of the imperial period.

Atatürk's focus on the backwardness that led to the disintegration of the Ottoman Empire and caused the “Sevres trauma/Sevresphobia”, and his aim to reach the “level of contemporary civilisations” after independence are in fact an answer to the question “Who are we?”. A similar approach manifested itself in Mustafa Kemal's domestic policy during the process of building the new state.

Atatürk's emphasis on relations with Western countries also guided the foreign policy of the new state, taking into account the Soviet Union factor. However, Atatürk's emphasis on relations with Western countries should not be evaluated only in terms of national interests and security. Vamık Volkan points out that ethnic groups, or nations in a broader context, ask the question “Who are we?” after traumatic periods and shape their identity according to the answer they receive. Considering that the Turkish nation fought a “life and death” struggle in the Balkan wars/disasters and the First World War, lost a great deal of territory, and had to sign a treaty like the Treaty of Sevres, which did not even allow a nation to “breathe”, it is quite reasonable to ask the question “Who are we?” after gaining independence with the War of Independence. As a result, Atatürk realised that the answer to this question was “Turkishness”.

It is a fact that Atatürk used war and diplomacy together in the foreign policy of the new Turkish state, which was founded on 23 April 1920, during the War of Independence, and cautiously established neither too distant nor too close relations with Eastern and Western countries in his diplomatic relations since he became president in 1923. This is evidenced by the fact that Turkey joined the Briand-Kellogg Pact in 1929, the League of Nations in 1932, the Balkan Pact in 1934, and the Sadabad Pact in 1937: On the one hand, Atatürk pursued harmonious relations with the USSR and, on the other hand, implemented a foreign policy with a rational and realistic approach but still with a tendency towards prudent/precautionary neutrality. This is important to demonstrate — with a realpolitik approach — the new state's rapprochement with the West. However, in the post-Atatürk period, this policy manifested itself in the form of full rapprochement with, attachment to, and even capitulation to the West.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net


AKDENİZ'E YÖNELİK İTALYAN TEHDİDİ VE TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1935-1936)

*The Italian Threat Directed Towards the Mediterranean and Turkey's
Diplomatic Seeking Solution (1935-1936)*

Prof. Dr. İsmet Türkmen 

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

iturkmentug@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 11.09.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1358421

Atıf – Citation:

İsmet Türkmen, "Akdeniz'e Yönelik İtalyan Tehdidi ve Türkiye'nin Diplomatik Çözüm Arayışları (1935-1936)", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.279-291.



AKDENİZ'E YÖNELİK İTALYAN TEHDİDİ VE TÜRKİYE'NİN DİPLOMATİK ÇÖZÜM ARAYIŞLARI (1935-1936)

The Italian Threat Directed Towards the Mediterranean and Turkey's Diplomatic Seeking
Solution (1935-1936)

İsmet Türkmen*

Öz

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya, artan nüfusu karşısında önemli bir problem ile karşı karşıya gelmiş, bu durumu fırsata çevirmeye çalışan ve 1922 yılında İtalya'da iktidara gelen Mussolini, ülkesinin dış politikasında ciddi değişimlere giderken, daha önce vazgeçilen Türkiye emellerini de tekrar gündeme gelmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin İtalya üzerinde yarattığı olumsuzluk mali durum Mussolini'nin yeni arayışlara yönelmesini tetiklemiş ve bu yönde 19 Mart 1934'teki açıklamasında İtalya'nın istikbalinin Avrupa'dan daha ziyade, daha çok Afrika ve Asya'da olduğunu ifade etmesi; İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'da yayılma emellerini ortaya çıkarmış ve bu durum Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Bu doğrultuda, uluslararası siyasette saygınlığını arttıran Türk Hükümeti, İtalyan yönetiminin emellerini takip etmek suretiyle gerçekleşmesi muhtemel değişimlere karşı siyaset geliştirme gayretiyle hareket etmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili Mehmet Emin Ali Türkgeldi, farklı Avrupa merkezlerindeki Türkiye büyükelçiliklerinden sağlanan verileri de merkeze alarak Avrupa'daki politik değişimleri ele alan altmış dört sayfalık bir rapor hazırlamıştır. İtalya'nın Akdeniz siyaseti özelinde de önemli tespit ve değerlendirmeleri Türkiye'nin bu savaş öncesinde bölgeye ilişkin politikaları bağlamında fevkalade yol gösterici olmuştur. Araştırmanın yöntemi, veri toplama tekniği olarak doküman analizine dayanmaktadır. Araştırma konusu ile ilgili olarak başta akademisyenler, gazeteciler ve araştırmacılar tarafından derlenmiş, hazırlanmış ve yayınlanmış kitaplar, makaleler, raporlar, haberler, yorumlar gibi verilerden yararlanılmıştır. Döneme ilişkin belgelerin çalışmaya ışık tutması amacıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinden yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, İtalya, Akdeniz, Tefik Rüşti Aras.

Abstract

After the First World War, Italy faced an important problem in the face of its increasing population, trying to turn this situation into an opportunity and coming to power in Italy in 1922, Mussolini made serious changes in the foreign policy of his country, while Turkey's ambitions, which were abandoned before, came to the agenda again. In addition, the negative financial situation created by the 1929 World Economic Crisis on Italy triggered Mussolini to turn to new searches, and in his speech on March 19, 1934, he said that Italy's future is not in Europe, but in Asia and Africa; It revealed the expansion ambitions of Italy in the Middle and Near East and this situation disturbed Turkey. In this direction, the Turkish Government, which has increased its prestige in international politics, has acted with an effort to develop policies against possible changes by following the ambitions of the Italian administration. In this direction, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, prepared a sixty-four-page report that deals with the political changes in Europe, taking into account the data provided by the Turkish embassies in different European centres. Document analysis includes the examination of written materials related to the subject that is intended to be investigated. Data such as books, articles, reports, news and comments compiled, prepared and published by academicians, journalists and researchers were used in relation to the research subject. In order to shed light on the documents related to the period, the Presidency State Archive was used.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, Italy, Mediterranean, Tefik Rüşti Aras

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/TÜRKİYE
iturkmentug@gmail.com ORCID: 0000-0002-8198-5707

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilk 200 yılında da gelişerek devam eden Türk-İtalyan ilişkileri¹, 16. yüzyılda sosyo-kültürel sahada tesirini hissettirmeye başlamakla birlikte, 17. yüzyıldan başlamak suretiyle; Ceneviz ve Venedik gibi devletlerin önce gerilemesi sonra da ortadan kalkmalarıyla 1854-1856 Kırım Savaşı'na kadar geçen süre içinde fazla bir gelişme göstermeyecektir. Kırım Savaşı sırasında İtalya merkezli Piemonte Krallığı, İngiltere ve Fransa'nın dayanağı olmak için 15.000 kişiden teşkil kuvvetle 1855'te müttefiklerin yanında yer almak² suretiyle Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir başlangıç oluşturmuştur. İtalyanların, 20 Eylül 1870'te siyasi birliklerini sağlamalarının ardından, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki, Kuzey Afrika topraklarına yönelik strateji geliştirmeleri sonrası bir dizi çatışmayı doğurmuştur³.

20. yüzyıl başlarında sömürgecilik yarışına geç katılan İtalya, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nden Trablusgarp'ı almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda doğrudan bir çatışma yaşanmamasına karşın Türk-İtalyan münasebetleri gerginliğini giderek arttırmıştır. Dünya savaşı sırasında gizli paylaşım planları gereğince Mondros Mütarekesi sonrası bunalımlı günlerde Adana, Konya ve Aydın İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir⁴.

Ancak umduğunu bulamayan İtalyanların aldatıldıkları düşüncesiyle Millî Mücadele Dönemi'nde İngiltere ve Fransa'nın beklentilerinin aksine zaman zaman Türk Millî Mücadelesine destek olarak algılanabilecek hareketlerde bulunmuşlardır. İtalya'nın bu politikasını İstanbul'daki Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza şu ifadeleri ile özetlemektedir: “*İtalya, Türkiye'nin bütününe, endüstrisi için bir pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir çatışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun için de Türkiye ile her iki taraf içinde tatminkar sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğuna ve Türklerin hoşnutluğunu kazanmanın bizim için elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilir olacağına inanıyordum*”⁵.

İtalya'nın 1921 yılında Türkiye'yi Londra Konferansına davet etmesinin sebebi bu politik düşüncedir. Ankara Hükûmeti Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Bey ile İtalya Hariciye Vekili Kont Sforza arasında 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleştirilen konferans sonrasında İtalya lehine imzalanan antlaşmanın Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedilmesi⁶ Ankara-Roma arasındaki ilişkileri önemli ölçüde gerginleştirmiştir. Ancak iki ülke arasındaki bu siyasi gerginlik Mudanya Ateşkes Antlaşmasına katılan İtalyan temsilci General Mombelli'nin Ankara Hükûmetini rahatlatır bir vaziyet almasıyla gerginlik sonlanmıştır. Bahsi geçen yumuşama ve destek, müttefiklerden ayrı düşünmemekle birlikte, İtalya'nın “*bütün beşeriyeti uzun süre işgal etmiş olan ve gelecekte her türlü ihtilaf vesilesinin ortadan kalkması*”⁷ isteğinde olması sebebiyle Lozan Barış Antlaşmasında da devam etmiştir.

Türk İstiklâl Harbi Dönemi'nde emperyalist kuvvetler dahilinde Anadolu topraklarını işgal girişimlerinden vazgeçen ilk ülke olan İtalya, İtilaf Devletleri arasında Lozan Barış Antlaşmasını da resmen onayan devlet olmuştur. Daha da ileri gitmek suretiyle İtalya, antlaşmanın hemen sonrasında Türkiye'ye bir elçi göndermiş ve ilişkilerin gelişmesi yönünde ilk adımı atan taraf

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 11, TTK Yay., Ankara 1988, s.4-48.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK Yay., Ankara 1988, s. 240.

³ İsrail Kurtcepe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995, s. 53

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, “Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Antlaşmalar”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, s. 31-49.; Yunus Emre Tekinsoy, “II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika”, *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 307-310.

⁵ Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, *Belleten*, Cilt LXOO, Sayı 233-235, Ankara 1999, s. 162.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Yay. hzl. Zeynep Korkmaz), Cilt II,- Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995. s. 770-787.

⁷ Cemil Bilsel, *Lozan II*, İstanbul 1933, s. 365

olmuştur. Ancak, bu dönemde Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen tek istisna, adaların İtalyanlara bırakılmasıdır. Türkiye'yi tedirgin eden adaların devri meselesi, iki ülke ilişkilerinde daima rahatsızlık konusu olarak önemini uzun süre muhafaza etmiştir.

Türk-İtalyan ilişkilerinin, özellikle ticari açıdan 1924-1929 yılları arasında fevkalade mühim gelişmeler kaydettiği görülmektedir. Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarların Trieste'ye yerleşmeleri sebebiyle bu yıllar arasında İtalya, Türkiye'nin gerek ihracatında gerekse ithalatında öncelikli sırada vaziyet almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, ihraç mallarının % 23.7'sini İtalya'ya yollarken ithalatın % 15.33'ünü de bu ülkeden temin ediyordu⁸.

1. Mussolini'nin İktidara Gelişi: Gerginlik Dönemi

1922 yılında İtalya'da meydana gelen gelişmeler bir iktidar değişikliğine yol açmış ve Mussolini cebren iktidara gelmiştir⁹. Benito Mussolini'nin¹⁰ 1922'de iktidara gelmesinden sonra izlediği dış siyaset, Türkiye'de endişe ile karşılanmıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki şüphelere rağmen İtalya dış politikası Türkiye'ye karşı dostane tavrını devam ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise İtalya'nın bu dönemde takip ettiği tarafsız siyasetten memnundu. Lozan Barış Konferansının toplanmasına rastlayan bütün bu gelişmeler, Türk-İtalyan ilişkilerinde endişeli bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Nitekim İtalya'daki iktidar değişikliği Lozan Konferansına tesir etmiş ve konferansta İtalya, daha önce Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılan Oniki Ada'yı almıştır. 1924 yılından itibaren İtalya'nın iç siyasetinde diktatörlüğe doğru gidişatın belirtileri görülmeye başlanmıştır. İtalyan iç politikasındaki olumsuzluk dış politikasına da yansımış ve İtalya, Arnavutluk'un iç siyasetine müdahale etmeye başlamıştır. İngiltere ise İtalya'ya yaklaşma siyasetinin bir sonucu olarak 1924 yılında Kenya sömürgesinin bir kısmını İtalyan Somali'sine bırakmış ve Afrika sömürgelerinin paylaşılmasına yönelik bir de antlaşma imzalamıştır. Bu sayede Ahmet Zogo'nun Ocak 1925 tarihinde Arnavutluk'ta cumhuriyet idaresine geçildiğini duyurmasından sonra İtalya, Arnavutluk'un iç işlerine müdahale imkânını bulmuştur.

Mussolini, 3 Ocak 1925 günü, faşist rejimin¹¹ gerçek anlamda başladığını ilan ederek muhalefet partilerine ait gazeteleri kapatarak muhalefet liderlerini sürgüne göndermiştir. 17 Ocak 1926'da ise muhalif mebusların görevine son verilmiştir¹². Böylece Faşizm, İtalya'da 1943 yılına kadar etkinliğini sürdüren, meslek kuruluşlarına dayanan, devlet sınırlarını genişletmeyi amaçlayan, devlet erkinin tek partinin elinde olduğu bir düzen olarak iktidarda temsil edilme

⁸ Ahmet Özgiray, "Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1921-1930)", *EÜ Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt V, İzmir 1990, s. 126.; Betül Tekinsoy, *Demokrat Partili Yıllarda Siyasetin Konya Basınına Yansıması (1946-1960)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, s. 1-2.

⁹ Mussolini liderliğinde harekete geçen Faşistler, İtalya'yı içinde bulunduğu karışık durumdan ve komünist ihtilalinden kurtarma amacıyla yaptıkları savaşlarda üstün geldiler. Bunu fırsat bilen Mussolini, 16 Ekim 1922 günü harekete geçerek 40.000 kara gömlekliden oluşan 4 tümen ile Roma üzerine yürümeye başladı. Mussolini'nin kuvvetleri, 28 Ekim günü Roma kapılarına geldi. Facta Hükümetinin istifası üzerine Kral III. Victor Emanuel, 29 Ekim günü Mussolini'yi hükümeti kurmakla görevlendirdi. Mussolini, yeni hükümeti, 30 Ekim günü kurarak Dışişleri Bakanlığı görevini de üzerine aldı. Hemen arkasından kral ve kilise ile temasa geçen Mussolini, onlarla krallığın korunacağına dair teminat vererek anlaşta. Parlamentoyu feshetmediği gibi basını eskisi gibi serbest bıraktı. Büyük Faşist Konseyi bir devlet organı haline getirdi ve ayrıca "Kara Gömleklileri" meşru bir statüye dâhil etti. bk. (Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara 1986, s. 130).

¹⁰ A. Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, AÜSBF Yay., Ankara 1953, s. 25.; Mussolini, Marksist bir siyasi eğitim içinde yetişmiştir. Lenin gibi o da şiddetin gereğine inanmış, bu düşüncelerle, Avrupa'da en çok okunan sosyalist bir gazeteci olmuştur. 1912 yılında, henüz 29 yaşındayken Sosyalist Partisi'nin genel kongresinde, Sosyalizmin, Marksist enternasyonalist olması görüşlerini savunarak kongreyi etkilemiştir. Bu çıkış üzerine de Sosyalist Partisi'nin resmi organı olan "Avanti" gazetesinin başyazarı oldu. 23 Mart 1919'da Mussolini kendi düşüncelerini paylaşan arkadaşlarıyla birlikte yeni bir siyasi parti kurdu. bk.(Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s. 128)

¹¹ Faşizm: İtalyanca "Fascio" sözcüğünden gelmektedir. Bağ (lam), demet, engel, çatılı tüfekler, balta demeti veya bağı anlamına gelmektedir. Coşkun Üçok'a göre de "Fascio" sözcüğünden gelmekte olup faşizm; çubuk demeti, bağı demektir. Oral Sander'e göre, faşizm; "Fescos" sözcüğünden gelmektedir. Dolayısıyla, "Faşizm", bu birliği simgeleyen demet halindeki kamıştan türetilmiştir. Mecazi olarak, "Siyasal Birlik" demektir. bk.(Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1990)*, Ankara 1991, s. 10.)

¹² GÜRÜN, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s. 130

imkânı bulmuştur. Türkiye, başlangıçtan itibaren Mussolini İtalya'sının uygulamaya koyduğu emperyalist siyasetin farkındaydı. Bu sebeple gelişmeleri endişe ile izleyerek İtalya ile çok yakın olmayan ancak ilişkilerin de tamamen kesilmediği bir dış politik zemin meydana getirdi. Fakat Türkiye'nin bu tedbirli siyasetine rağmen İtalya'nın saldırgan ve sömürgeci bir politika izlemeye başlaması, Anadolu'daki hedeflerini gündeme getirmiştir. İtalya'nın bu yayılmacı politikasındaki amacı, "Roma İmparatorluğu"nu tekrar canlandırma hayaline dayanmaktaydı.

Türkiye'nin Musul Meselesi ile meşgul olduğu bir dönemde Mussolini'nin Anadolu'ya asker çıkarma niyetinde olduğunu söylemiş olması¹³ İtalya'nın gerçek niyetini açığa çıkarmıştır. 1925'te Türkiye'nin Musul'u kuvvet yolu ile almak istemesi hâlinde, İtalya'nın da Yunanistan ile ortak olarak 1926 yılında Ege kıyılarına asker çıkaracağı söylentileri, Türk-İtalyan ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olmuştur. Bütün bu gelişmeler sonrasında Türkiye'yi endişelendiren temel konu, Mussolini'nin yeniden yayılma temaları işlemeye başlamasıyla, 1925 yılında Türkiye'nin Adalar Denizi kıyılarına da uzanma ve 1926 yılında bu bölgeye karşı bir ortak İtalyan-Yunan saldırısının gerçekleşmesi ihtimalidir. Bu ihtimalin yanı sıra Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk da İtalya'nın yayılmacı politikasının hedefi durumunda idiler. Türkiye'nin bölgenin, ekonomik ve siyasi açıdan İtalya'nın denetimine girmesinin tedirginlik yaratması üzerine olayları yakından takip edebilmek maksadıyla 1925'te Tiran'da elçilik ve Avalonya'da konsolosluk açılmıştır.

1926-1927 yıllarında Türkiye'nin, Musul meselesini çözmesinin ardından Batılı ülkelerle olan münasebetlerinin düzeldiği görülmüştür. Musul sorununun çözümlenmesi üzerine 1926'dan itibaren Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ilişkilerinin de düzelme seyrine yönelmesi, Türk-İtalyan münasebetlerini de etkilemişti¹⁴. Bu ilişkilerin düzelmesinin tesiriyle Türkiye de İtalya ile ilişkilerini kısmi olarak yumuşatmıştır. Bu yakınlaşmanın tesiriyle Roma'da, 19 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında karşılıklı olarak suçluların iadelerine dair "İfade-i Mücrimin (suçluların iadesi)" anlaşması imzalanmıştır¹⁵. Yine Roma'da 10 Ağustos 1926 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında hukuki işlerde karşılıklı yardımı öngören "*Adli Himaye Adli Makamların Hukuk ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Muzaheretini (yardımı) ve Adli Kararların Tenfizi (hükümünü yürütmeye) Mukavelesini*"¹⁶ ve ayrıca Ankara'da 23 Kasım 1927 tarihinde "*Münakid Seyyar Ticaret Memurlarına Dair Mukavelename*"¹⁷ imzalanmıştır. 1925-1930 yılları arasında Avrupa'da istikrarın kurulmasına ve bunun korunmasına yönelik olarak Fransa'nın büyük girişimleri olmuştur. Çünkü Fransa, statüko taraftarları olanları, statüko aleyhtarı olan devletlere karşı himaye ediyordu. Bununla birlikte İtalya'nın da bulunduğu Locarno (İsviçre) Antlaşmalarına İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika'da 16 Ekim 1925 günü imza koymuşlardı. Alınan kararlar karşılıklı sınır tanıma olup Almanya'nın Fransa ve Belçika ile olan sınırlarının kesinliği kabul edilmişti¹⁸.

Bu süreçte Arnavutluk üzerindeki İtalya'nın amaçlarından kaygıya kapılan Yugoslavya 1927'de Romanya, Çekoslovakya ve Fransa'dan oluşan "Küçük Antant"a katılımı¹⁹, İtalya ve Yugoslavya münasebetlerinin gerginleşmesine yol açmıştır²⁰. Ayrıca Arnavutluk ve Yunanistan hududunu düzene sokmak için tesis edilen Milletlerarası Komisyonda görevli bulunan İtalyan gözlemcinin öldürülmesi, Yunanistan ile İtalya arasındaki gerginliği iyice arttırmıştır. Bu nedenle

¹³ *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yay., Ankara 1974, s.276.

¹⁴ GÖNLÜBOL-SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 77.

¹⁵ *Resmî Gazete*, 13 Aralık 1928.

¹⁶ Ahmet Yavuz, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Anlaşmalar (20 Nisan 1920-Temmuz 1976)*, Ankara 1976, s. 173.; *Resmî Gazete*, 3 Mart 1929.

¹⁷ YAVUZ, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği...*, s. 173.

¹⁸ ESMER, *Siyasi Tarih*, s. 27

¹⁹ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi ...*, s.328.

²⁰ GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 84.

de İtalya, Türkiye ile olan ilişkilerini gözden geçirmek ve yeni bir düzenleme içine girmek lüzumunu hissetmiştir²¹. Ayrıca Lozan sonrasında Türkiye'nin giderek güçlenmesi karşısında emperyalist hedefleri yönünde başarıya ulaşamayacağını kabullenen Mussolini, Ankara'ya karşı dostça yaklaşmak zorunda kalmıştır²². İtalya ile münasebetlerini yeni düzleme ulaştırmada fayda gören Türkiye de Mussolini'nin politikasını karşılıksız bırakmamıştır. Bu düşünceler doğrultusunda, 1927 yılında Mussolini ve Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü (Aras) Bey Milano'da bir araya gelerek görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde Mussolini'nin amacı Küçük Antanta karşı Türkiye ve Yunanistan ortak dostluğunu elde etmek suretiyle bir denge kurmaktır. İtalya yönetiminin Yunanistan ve Türkiye başta olmak üzere Bulgaristan'ı da eklemeyi planladığı Doğu Akdeniz İttifakı, Türkiye'nin Balkan ittifakı kurma çabalarıyla benzerlik göstermekteydi. Türkiye, bu ittifakı İtalya'nın tehditlerine karşı bir emniyet bloğu olarak kurmayı amaçlarken, İtalya, özellikle Fransa'ya karşı bir güç oluşturma eğilimi içine girmiştir. Bu nedenle İtalya; Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi dünya savaşı sonrasında revizyonist yapı içinde yer bulan devletlerle münasebetlerini sağlamlaştırmaya çalışmıştır²³. Bunun yanında İtalya ve Fransa arasındaki sürtüşme ve rekabet ise, İtalya'nın Almanya'yı Fransa'ya yönelik bir denge arayışı olarak değerlendirmiştir. İngiltere'nin İtalya ile 2 Ağustos 1928'de bir "Dostluk ve Ticaret Antlaşması" imzalaması İtalya'yı cesaretlendirerek Habeşistan'ı işgal etmesine yol açmıştır.

2. Türk-İtalyan İlişkilerinde 1928 İttifakı: Diplomatik İlişkilerde Yumuşama

Fransa, Alman ve İtalyan yayılcılığına yönelik Orta Avrupa ve Balkan ülkeleri ile ikili ilişkileri ilerletmeye çalışıyordu. Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'ya Küçük Antantı kurdurtmuştu ve İtalya bu oluşuma karşı bir denge oluşturma amacındaydı. Yine İtalya'nın Anadolu kıyıları üzerindeki emelleri, Yugoslavya ile arasının iyi olmaması dolayısıyla gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Türkiye'ye yakınlaşmayı tercih eden Mussolini, öncelikle Yunanistan ve Türkiye arasında antlaşma zemini arayarak üçlü bir antlaşmanın gerçekleşmesini planlamıştı. Ancak Türk-Yunan uzlaşması daha sonraki bir tarihte mümkün olabildiğinden bu plan gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin öncelikle Batılı ülkelerle ilişkilerini iyileştirme gayreti ve Doğu Akdeniz'de İtalya merkezli güçlü bir ittifak gerçekleştirme teşebbüsü bu devletler arasında 30 Mayıs 1928'de "Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tasfiye Antlaşması"nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. İtalyan Meclisi, bu antlaşmayı 1828 sonbaharında kabul etmiştir. İtalya bu antlaşmayı imzalamakla, Fransa ile anlaşan Yugoslavya karşısında bir denge kurabilmek için Yunanistan ile Türkiye'yi kendi yanına çekmek istemiş ve bu amaçla da bu iki devletin uzlaşmasına yardımcı olmuştur²⁴. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Mussolini ile Tevfik Rüşdü (Aras) Bey arasında telgraf teatisi ilişkilerdeki yumuşamayı hızlandırmıştır. Bu durum İtalya'nın Anadolu üzerindeki emellerini gazeteler aracılığıyla kesin bir şekilde yalanlanmasına, Türkiye ile olan iyi ilişkilerinden duydukları memnuniyeti açıkça ifade etmesine sebep oluyordu. Hatta, İtalyan Devleti adına müsteşar Grandi, 1928 yılı sonlarına doğru Ankara'yı ziyaret etmiştir²⁵.

TBMM'de 29 Kasım 1928'de tasdik edilen²⁶ bu antlaşma doğrultusunda taraf ülkeler, "birbirlerine yönelmiş olan bir siyasi veya ekonomik antlaşma veya ittifaka katılmayacaklar ve taraflardan biri, bir veya daha fazla devletin saldırısına uğrarsa, diğeri tarafsız kalacaktır.

²¹ Dışişleri Bakanlığı, *Cumhuriyetin İlk On Yılı ...*, s. 277.

²² Ahmet Şükrü Esmir, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara 1953, s. 199.

²³ *Cumhuriyetin İlk On Yılı...*, s. 287.

²⁴ GÖNLÜBOL-SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 77.

²⁵ ESMER, *Siyasi Tarih*, s. 41-42.

²⁶ TBMM Antlaşmayı 29 Kasım 1928'de onaylamıştır. bk. (*Düstur*, 3 Tertip, C.10, s. 47).

*Taraflar, aralarında çıkan anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerdi”*²⁷. Buna karşılık 1928 Türk-İtalyan Antlaşması bu ülkeler arasında mevcut gerginliği sonlandırmış olsa da takip eden süreçte ilişkilerin dostane bir biçimde devam edemediği söylenemez²⁸. Antlaşma somut olarak dostça bir yakınlıktan ve içerikten yoksun diplomatik bir ilişkinin kurallarını tespit etmekten ileriye gidememiştir. Bu sebeple de iki ülke ilişkilerinde meydana gelen dostluk, geçici bir müddet devam etmiştir²⁹. Esasında 1936 yılından sonra Türkiye ve İngiltere arasındaki yakınlaşma Türk-İtalyan ilişkilerinin zedelenmesine sebep olmuştur. Türkiye, uluslararası ilişkilerde devamlılığa dikkat ederek Ankara’da 30 Mayıs 1929 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında “Tahkimname”³⁰ imzalamıştır³¹. Yine Roma’da 9 Eylül 1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Krallığı arasında “konsolosluk mukavelenamesi”³² imzalanmıştır³³. Haddizatında 1928 Antlaşması, İkinci Dünya Savaşı’nın başladığı aşamada ve üçlü ittifakta Türkiye’nin konumlanması üzerine 29 Nisan 1942’de kendiliğinden sona ermiş ve imzalanması dolayısıyla antlaşmanın 1 ve 2. Maddelerinde yer verilen tarafsızlık esası geçerliliğini kaybetmiştir³⁴.

3. Balkan Paktının İmzalanması ve İtalya’nın Tepkisi

Millî Mücadele sırasında Türkiye’ye karşı en anlayışlı davranan devlet İtalya olmasına ve Lozan sonrasında Türk-İtalyan ticari ilişkileri büyük ölçüde artmış olmasına rağmen siyasi ilişkiler genellikle durgun seyretmiştir. Bunun en önemli sebebi, İtalya’nın, sömürgeciliğe yönelmesi ve bundan dolayı da etrafına güven vermemesidir. İtalya’nın, komşusu Arnavutluk ve Yugoslavya ile ilişkileri, kendisine yayılma alanı olarak Doğu Akdeniz’i seçmiş olması, bu arada Musul Meselesi sırasında İngiltere’yi desteklemesi gibi gelişmeler iki savaş arası devrede Türk-İtalyan ilişkilerine hâkim olan güvensizliğin etkenleridir. Buna rağmen İtalya ile Türkiye arasında zaman zaman yakınlaşmalar olmuştur. Ama bu yakınlaşma hemen hemen hiçbir dönemde güvenlik endişesini ortadan kaldırmamıştır. Mussolini genişleme ve yayılma politikasını, “Büyük İtalya”, “Bizim Deniz (Mare Nostrum), Akdeniz” gibi ifadelerle kullanarak İtalyan halkının zihinlerine yerleştiriyordu. Mussolini’nin başbakan olarak 1923’te İtalyan Senatosunda verdiği bir nutuk da “*İtalya bir tek denizde ebediyen kapandı kalmaz, bu deniz Adriyatik olsa bile, Adriyatik’ten başka Akdeniz vardır*” şeklinde konuşması uluslararası alanda geniş yankılar uyandırmıştı. 30 Mayıs 1928 tarihinde Türkiye ve İtalya arasında imzalanan Dostluk, Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması İtalya’nın dış siyasetine rağmen Türkiye’ye bir güvence vermekle birlikte 1930’lardan sonraki İtalyan dış siyaseti bu durumun sürekli olmadığını göstermiştir. Türkiye 1930 yılı başlarından itibaren çok fazla sayıda ihtilafli sorunlarından kurtulmuş ve uluslararası sahada barışçıl siyasetine kendi açısından önem kazandıracak hâle gelmişti³⁵. 1930’lardan sonra İtalyan dış siyaseti karşısında Türkiye’de bazı dayanak noktaları bulma yoluna gitmiştir. İtalya bir Doğu Akdeniz İttifakı oluşturma çabaları içindeyken Türkiye’de Balkan İttifakı kurma çabaları içindeydi. Bu düşünce ile 30 Ekim 1930 tarihinde Yunanistan ile sırasıyla; *Dostluk, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması, İkamet ve Ticaret, Seyri Sefain Antlaşmalarını* imzalamıştır³⁶.

²⁷ *Cumhuriyetin İlk On Yılı...*, s. 278.

²⁸ GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.87.

²⁹ TBMM, *Zabit Ceridesi*, Devre V, Cilt 15, s. 384-420.

³⁰ Tahkimname: Mevcut bir anlaşmazlığın çözümü için tarafların yaptıkları yazılı mukavele.

³¹ *Resmî Gazete*, Sayı 1379, 24 Aralık 1929.; Ahmet Yavuz, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar (20 Nisan 1920-Temmuz 1976)*, Ankara 1976, s. 174.

³² Konsolosluk Mukavelenamesi: Elçilerin tayini, görev bilgileri vb. bilgilerin yer aldığı resmî evrak.

³³ *Resmî Gazete*, Sayı 1768, 7 Nisan 1931.; YAVUZ, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Akdettiği...*, s 174

³⁴ ÖZGİRAY, “Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri”, s. 131.

³⁵ *Cumhuriyetin İlk On Yılı...*, s. 290.; Yeter Mengeş, “İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2016, s.1.

³⁶ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 327.

Eylül 1931’de Japonya’nın Mançurya’ya yönelik işgal teşebbüsleri Türkiye’yi tedirgin etmeye başlamış ve İtalya’nın da aynı yönde gayret geleceği endişesi Başbakan İsmet Paşa’yı 1931 ve 1932 yıllarında ardı ardına Roma’ya gitmeye zorlamıştır. Son ziyaret ise Meis ve Anadolu sahillerindeki çok az sayıda küçük ada üzerinde iki tarafın iddialarından kaynaklanan gerilimin çözülmesi ile yapılmıştır. Adalar Meselesi iki taraf arasında gerginliğe sebebiyet vermiş ve 30 Mayıs 1929 tarihinde imza edilen bir tahkimname ile sorunun *Milletlerarası Daimi Adalet Divanına* (La Haye) gönderilmesi üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Bahsi geçen mesele La Haye Divanı’na gitmeye gerek kalmadan 4 Ocak 1932 tarihinde Ankara’da imzalanan bir antlaşma ile halledilmiştir³⁷. Bu ziyaret sırasında, 26 mayısta imza edilen protokolle geçerliliği henüz sonlanmamış 1928 Antlaşmasının 3 yıl süre ile uzatılması bu devletle iyi ilişkilerin devam edeceği umidini doğurmuştur. Protokol hükümlerine göre söz konusu antlaşma sonlanmasından 6 ay öncesinde kaldırılmayacak olursa 5 yıl daha yürürlükte kalacaktı³⁸. Yunanistan, bu arada İtalya’nın Balkan Paktı için onayını almak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Mussolini, Pakttan memnun olmamış, Türkiye ve Yunanistan’ı sadece bir Akdeniz ülkesi olarak görmek istemiştir. İtalya, Pakt aleyhine Sovyetler Birliği’nden de destek almıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imza edilen 1929 Antlaşması gereğince Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden onay alması gerekmektedir ki bu antlaşma Türkiye için bir hayli güçlük çıkarmıştır. Tüm bu olumsuzluklara karşın, Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya hükümetleri arasında 1934’te imzalanan Balkan Paktı Türkiye için güvenlik endişesini geçici olarak da olsa ortadan kaldırmıştır³⁹. Çünkü gittikçe daha tehlikeli olmaya başlayan İtalya, Akdeniz güvenliği ve genel olarak Türkiye’nin deniz sınırları bakımından bir tehdit olarak algılanmaktaydı⁴⁰. Görüldüğü gibi Türkiye, İtalya’nın teşkil ettiği bu tehlikeyi, ilişkilerini genişleterek gerek Milletler Cemiyeti ve Avrupa Ortak Güvenlik Sistemi içerisinde yer almak suretiyle, gerekse Sovyetler Birliği ve Balkan devletlerini dostluk siyasetleriyle bir araya getirerek göğüslemeye çalışmıştır.

4. İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali: Türkiye’nin Çekinceleri

İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmeye kalkışması Doğu Akdeniz ülkelerinin tümünde ve İran’da büyük bir huzursuzluğa neden olmuştur. Türkiye bütün bu tepkilerle kendi lehine kullanabileceği diplomatik örgüleri büyük bir maharetle oluşturmaktan çekinmemiştir. Bunun sonucunda da Balkan ve Sadabat Paktları ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu sayede Montrö’de Boğazların statüsünü değiştirmeye muvaffak olacaktır⁴¹. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İtalya, artan nüfusu karşısında önemli bir problem ile karşı karşıya geldi. Ayrıca 1929 dünya ekonomik krizinin İtalya üzerinde yarattığı olumsuzluk mali durumunda büyük sarsıntılar meydana getirmiştir. Bu önemli etkenler İtalya’yı el değmemiş zenginliklere sahip olan Habeşistan’ın işgaline sevk etmiştir. İngiltere’nin yaptığı antlaşmalarla, İtalya’nın Habeşistan’daki özel menfaatlerini tanıması ise İtalya’yı teşvik eden bir diğer önemli sebeptir. İtalya, ilk olarak 1889 yılında Adowa’yı işgal ederek “Ucciali Antlaşması” ile Habeşistan üzerinde hâkimiyet kurmuştu. Fakat 1894 yılında İtalyanlar aleyhine isyanların başlaması⁴² ardından 1895’teki savaş, Habeşlerin tam bağımsızlığını elde etmesiyle sona ermişti. Yapılan antlaşma ile Habeşlerin tam istiklalini

³⁷ Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt 23, Sayı II (1968), s. 252.; GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.120-122.

³⁸ Ahmet Yavuz, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Akdettiği Milletlerarası Anlaşmalar (20 Nisan 1920-Temmuz 1976)*, Ankara 1976, s. 174.

³⁹ Antant maddeleri için bkz. *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi* (CCA), 30.18.1.2/43-11-6; *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1934, s. 1.

⁴⁰ CCA, 30.10.0/227-526-9.

⁴¹ E. Semih Yalçın-Mustafa Turan, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, (Kolektif eser), Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s. 360.

⁴² Kâzım Karabekir, *İtalya-Habeş Harbi*, İstanbul 1935, s. 173.

İtalyanlar kabul etmek zorunda kaldılar⁴³. Buna rağmen, İtalya, Habeşistan üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş, Birinci Dünya Savaşından sonra Habeşistan'da tekrar nüfuzunu kurmak için teşebbüse geçmiştir. 1923 yılında, Milletler Cemiyetine dâhil olan Habeşistan, İngiltere ile İtalya arasında imzalanan 1925 Antlaşmasıyla bu ülkeler tarafından nüfuz bölgelerine ayrılmak istenmiştir. Ancak Milletler Cemiyetine başvuran Habeşistan İngiltere ve İtalya'nın toprakları üzerindeki emellerini önlemişti. Üstelik 1928 yılında İtalya ile bir antlaşma imzalayan Habeşistan, karşılıklı olarak bağımsızlıklara aykırı hareket etmemeyi ve çıkacak anlaşmazlıkları hakem yolu ile çözümlenmeyi taahhüt etmişlerdi.

Bu antlaşmaya rağmen 1935 yılına gelindiğinde Avrupa'nın dikkati Almanya üzerinde toplanmış, İtalya ise bu fırsattan yararlanarak 5 Aralık 1934'te Walwal'da (Ual-Ual) bir sınır anlaşmazlığı çıkarmıştır. İtalya, askerî hazırlıklarını artırırken, Oniki Ada'daki birliklerini de güçlendirmeye başladı⁴⁴. Habeşistan'ın, yaklaşan tehlike üzerine durumu Milletler Cemiyeti'ne şikayet etmesi üzerine İngiltere; Mısır ve Sudan'daki imtiyazlarını koruma adına, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesini uygun bulmadığından İtalya'ya karşı cephe aldı. 1935 Nisan'ında İtalya, Fransa ve İngiltere arasında yapılan ve Almanya'nın silahlanmasının görüşüldüğü Stresa Konferansı, Mussolini'nin harekete geçme kararını kesinleştirmiştir. Konferansta İngiltere ve Fransa'nın dikkatlerinin Avrupa üzerinde yoğunlaştığını gören Mussolini, 3 Ekim 1935'te harekete geçerek Kuzey Habeşistan'daki Adowa ve Adigrat şehirlerini üç gün içinde eline geçirmiştir⁴⁵.

İtalyan kuvvetleri ayrıca aynı ay Lozan Antlaşmasına muhalefet ederek Oniki Ada'da silahlanmaya başlamıştır. Milletler Cemiyeti İtalya'nın bu saldırısı karşısında, bu ülkenin saldırgan bir niteliğe haiz olduğuna ve bundan hareketle paktın 16. maddesinde öngörülen zorlama tedbirlerinin uygulanmasına karar verdi. Milletler Cemiyeti bu kararı 10 Ekim 1935 günü 50'ye karşı 2 oy kullanarak almıştır. Büyük Britanya ve Fransa ise İtalya'ya karşı silahlı kuvvet kullanılması hususunda isteksiz davranmış bunun yerine diğer bilinen yaptırımların uygulanması yönünde bir eğilim göstermiştir. Fakat bu ve benzeri yaptırımlar İtalya'nın silahlanmasını engellememiştir⁴⁶. Hollanda, Arjantin, Hindistan, Yeni Zelanda, Irak, Siyam, Romanya, Finlandiya, Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği, İtalya'yı caydırmak amacıyla petrol üzerine ambargo konulmasını teklif ettilerse de başarılı olamadılar. Neticede, 7 ay devam eden ve zehirli gazın da kullanıldığı İtalya-Habeş Savaşı, 9 Mayıs'ta İtalya'nın Habeşistan'ı ilhak ettiğini ilan etmesiyle sona ermiştir⁴⁷.

Habeşistan işgali meselesi, İtalya'yı Fransa'dan ve İngiltere'den uzaklaştırarak Almanya'ya yaklaştırmıştı⁴⁸. Bu durum karşısında Türkiye, Boğazlar'ın silahsızlanması hakkında Lozan'da konulan kayıtların kaldırılması için teşebbüse geçmiştir. Habeşistan'ın işgali, toprak bütünlüğünü uluslararası statüko içinde koruma gayretinde olan Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerde hangi cephede yer alacağını göstermiştir. Türkiye, İtalya'yı kışkırtıcı herhangi bir açıklama yapmaktan kaçınmakla beraber, yaptırım kararlarına katılmakta en küçük bir duraksama göstermediği gibi, komitenin, kararları hazırlamak, onların uygulanmasını izlemekle görevli On Sekizler adlı alt komitesine de seçilerek, komisyonda aktif rol alan devletlerden biri olmuştur. Türkiye'nin bu tutumunun temelinde, İtalya'nın günün birinde kendisine yöneltebileceği saldırıda Milletler Cemiyetinin gerekli tepkiyi ve sorumluluğu göstermesine örnek olmak istemiştir. İtalya'nın 1935

⁴³ KARABEKİR, *İtalya-Habeş Harbi*, s. 211.

⁴⁴ GÜRÜN, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s. 144.; ESMER, *Siyasi Tarih*, s. 128.

⁴⁵ ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 253-254.

⁴⁶ ROZAKİS-STAGOS, *International Straits of the World*, s. 40.

⁴⁷ ESMER, *Siyasi Tarih*, s. 132.

⁴⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1990)*, Ankara 1991, s. 33.

Kasım ayında zorlayıcı önlemlerine dahil olan ülkelere yönelik tehditlerine yönelik Türkiye, İngiltere'nin verdiği güvence sistemi ile ortaya çıkan Akdeniz Paketi'ne katılmıştır⁴⁹.

Esasında İtalya'nın Habeşistan ile ilgilenmesi, Türkiye'yi geçici bir süre rahatlatmıştır. Çünkü Türk dışişleri, uzun yıllardır İtalya'nın Anadolu üzerindeki emellerinin Habeş meselesiyle bir süre askıda kalacağını ummuştur. Avrupa'da meydana gelen bütün bu değişimler ve Berlin Roma Mihverini imzalayan Almanya ve İtalya'nın emperyalist tutumları yeni bir savaşın habercisiydi. Türkiye'nin de Boğazların askerden arındırılmış olması sebebiyle güvenliğini koruyamayacağı da açıkça görülüyordu. Montrö'de ortaya konan 23 Haziran'da Türk tasarısı ve sonrasında bu tasarının revize edilmiş biçimi şeklinde kabul gören İngiliz tasarısı metnine yönelik getirilen eleştiriler, daha çok savaş gemilerinin geçiş rejimi konusundaki duruş, İngiltere ile Sovyet yönetimleri arasındaki menfaat çatışmalarını gözler önüne sermiştir. Bu durumda Dışişleri Bakanı Aras'ın başkanlığını yaptığı delegasyon gerek Sovyetler Birliği ile dostluğun onarılmaz biçimde sarsılmamasına, gerekse Türkiye'nin millî çıkar ve güvenlik kaygılarına en yakın tavrı sergileyen İngiliz hükümeti ile iş birliğini korumaya özen gösteriyordu⁵⁰. Lozan Antlaşmasını imzalayan devletler arasında bulunan İtalya, Montrö Konferansına davet edilmiş, fakat, konferans çalışmalarına katılmamıştır. Daha çok İtalya'nın Milletler Cemiyeti ile ilişkilerinden ve Akdeniz Paketi dışında kalmasından kaynaklanan bu durum Türkiye açısından muhtemel bir olumsuz gelişmenin bertaraf edilmesi anlamına gelmekteydi. Montrö Sözleşmesi, İtalya'nın Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle olan siyasi ilişkilerinde gerginlik yaşanmasına sebep olmakla birlikte; İtalya'nın Montrö Sözleşmesine 1938 Mayıs'ında katılması gerek bu ilişkileri gerekse Türkiye'yi rahatlatmıştır.

Görüldüğü gibi 1922 yılında Mussolini'nin İtalya'da iktidara gelmesi İtalyan dış politikasında ciddi değişikliklere sebep olmuş, daha önce vazgeçilen Türkiye emelleri tekrar gündeme gelmiştir. Musul problemine yoğunlaşmak zorunda kalan Türkiye'nin bir dönem Mussolini için Anadolu'ya asker çıkarma adına fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ancak Musul meselesinin çözülmesi ve Türkiye'nin Batılı devletlerle olan ilişkilerindeki iyileşme, Türk-İtalyan ilişkilerini etkilemiş ve İtalya, Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmıştır. 30 Mayıs 1928'de İtalya ile Roma'da imzalanan Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri düzene sokmuştur. Ancak bu dostluk ve güven ortamı uzun sürmemiş, İtalya'daki faşist rejimin Doğu Akdeniz ülkelerine yönelik saldırgan politikaları karşısında Türk-İtalyan ilişkileri güvensizlik dönemine girmiştir.

Türkiye'nin 1930 yılından sonra kurulmasına önayak olduğu Balkan Antantı bir bakıma İtalya'nın Balkan devletlerini birbirine düşürmek için sarf ettiği gayrete ve Doğu Akdeniz politikasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda, Lozan'da belirtilmemiş olan Anadolu sahillerine yakın ada ve adacıkların hangi tarafa ait olacağı konusu Türk-İtalyan ilişkilerinde ön plana çıkan bir mesele olmuştur. Mussolini'nin 19 Mart 1934'teki mülakatında özetle, ülkesinin menfaatlerinin Avrupa'dan daha ziyade Asya ve Afrika'da olduğunu ifade etmesi; İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'da yayılma emellerini ortaya çıkarmış ve bu durum Türkiye'yi rahatsız etmiştir⁵¹. Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya yönelik iktisadi ve mali baskı yapma gayretleri yönündeki kararlarına destek vermesi yönünde davranmasına İtalya, 11 Kasım 1935 tarihinde Türkiye'ye ultimatoma göndermiştir. Türkiye ise buna yönelik cevabı notasında, bu doğrultuda alınan kararın ardında Milletler Cemiyeti olduğunu işaret etmiştir. Ayrıca İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye aralarında bir pakt oluşturmuşlardır.

Bu gelişmeler üzerine İtalya bu gerginlik durumu neticesinde bu devletin; 1936 Temmuz'unda Türk hükümetine 1928 Antlaşması'na sadık kaldığını beyan etmesi ve İngiltere ile 2 Ocak

⁴⁹ SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakı", s. 114-120.

⁵⁰ SOYSAL, "Türkiye'nin Batı İttifakı", s. 127.

⁵¹ ÜLMAN, "Türk Dış Politikasına...", s. 252.; GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.120-122.

1937'de Akdeniz özelinde yaptığı bir antlaşma neticesinde yakınlaşma yaşanmıştır. Esasında İngiltere ve Türkiye arasında bir yakınlaşmadan çekinen İtalya yönetiminin İngiltere ile bu antlaşması, Türkiye ilişkilerinin de önemli bir düzleme kavuşmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Türkiye'ye verilen teminat sayesinde de İtalya 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu bildirmiştir.

Sonuç

Millî Mücadele yıllarından itibaren Misak-ı Millî merkezli dış siyaset anlayışının oluşmasında Türkiye'nin coğrafi konumu, jeopolitik durumu, tarihî arka planı ve hepsinden önemlisi Türk kültür yapısı belirleyici rol oynamıştır. Atatürk'ün dış siyaseti, esasında Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası ortamda var olma savaşıdır. Liderin yönettiği bağımsız ve kişilikli dış politika Türkiye Cumhuriyeti'ne bütün dünyada saygın bir yer sağlamıştır. Bu davranış biçimiyle bu ülkeler için Türk Millî Mücadelesi ve Atatürk, en kuvvetli örnek ve desteği teşkil etmiştir. Atatürk Dönemi'nde uygulanan millî dış siyaset 1932-1938 özelinde göz önüne alındığında irredantist olmayan “aktif politika” dönemi yaşanmıştır. 1930 yılından sonra görülen ideoloji ve çıkar gruplaşmaları karşısında Türkiye'nin davranışı, İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan felakette ülkenin kaderini tayin etmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşından sonra İtalya'nın dahil bulunduğu galip devletlerin insafsızca teşebbüslerine maruz kalarak bir sömürge statüsüne indirilmek istendiği ve birçok haksız davranışlara maruz bırakıldığı hâlde, dış politikasının hedeflerini tayin ederken duygusal hareket etmemiştir. Ülkenin çıkarları ile uluslararası politika gerçeklerini bir arada düşünerek kendisine bir yol seçmiştir. Türkiye'nin “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesini dış politikasının esası olarak kabul etmesi, uluslararası alanda yeni gruplaşma hareketlerinin başladığı bu döneme tesadüf etmiştir. Türkiye'nin 1935 yılından sonra güttüğü dış siyaseti; Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” parolası ile takip edilen siyasetin 1935 senesinden sonra da devamlı olarak uygulama gayretinden ibarettir. Türkiye'nin bu yıla kadar yaptığı antlaşmalar ve Milletler Cemiyetindeki faaliyetleri dikkate alındığında dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'ın tabiri ile bir “kolektif emniyet müdafaacılığı”nı sergilediği görülür.

1936 yılından itibaren İkinci Dünya Savaşının rüzgârı esmeye başlamasıyla Avrupa'da iki bloğun ortaya çıktığı açıkça görülmüyordu. Demokrasiye bağlı kalan İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine karşı, demokrasi düşmanı gözükten Almanya-İtalya arasında cepheleşme had safhadaydı. Bu durumda Türkiye'nin dış politikasının hangi istikamete yöneleceği ile ilgili hayati kararda hem jeopolitik faktörler hem de ideolojik faktörler ağırlık taşıyabilirdi. Jeopolitik faktörler, İtalya gibi faşizan eğilimli bir gücün tutumunu dikkate almayı, onunla çatışmaya düşmekten kaçınmayı gerektiriyordu. Bu sebeple Atatürk liderliğindeki dış politika belirleyicilerinin, Türk dış politikasının Batı lehinde gelişmesini isterken Türkiye'nin yeni yön tayininde siyasi ve iktisadi verilerle birlikte ideolojik faktörü de dikkate aldığı görülmektedir. İtalya özelinde Atatürk'ün dış politika ve güvenlik uygulamalarında, güçlü bir gerçekçilik yanında, ölçülü, maceradan uzak, milletin çıkarlarını tehlikeye atmayacak dengeli bir idealizm yaşatılmış ve mütekabiliyet esasları titizlikle gözetilmiştir. İtalya ise 1934 ve 1936 yılları arasında, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ihlal girişim hesabı gütmeyeceğini ifade etmiştir.

Türk-İtalyan münasebetlerinde yaşanan bu iyileşme Hatay sorunu yüzünden Fransa ile gerilen ilişkilerin Türkiye'nin de menfaatine gelişmiştir. Dışişleri Bakanı Aras ve Kont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937 tarihleri arasında gerçekleşen Milano mülakatları sağlam bir iş birliği atmosferi tesis etmekle birlikte İtalya, bu durumdan fayda sağlamak gayreti gütmüştür. Bu sayede Türkiye'yi Almanya-İtalya safına dahil etmeye çalışmıştır. Fakat 10-11 Eylül 1937 tarihleri arasında Avrupalı güçlerin dahil olmasıyla Akdeniz'de meydana gelen korsanlık eylemlerinin engellenmesi için Nyon'da gerçekleştirilen konferansa İtalya başta olmak üzere Almanya ve Arnavutluk katılmamışlardır. Bahsi geçen korsanlık eylemlerinde İtalya'nın rol oynadığı da iddia edilmiştir. Bu aşamada Türkiye'nin giderek statükocu gruba doğru yönelmesi İtalya'nın Batı Anadolu ve Akdeniz kıyıları üzerindeki emperyal düşüncelerinden ileri gelmiştir. Jeopolitik ve

jeostratejik olağanüstü öneme haiz Akdeniz gibi büyük bir sahada gelişen gerilimi sonlandırmak gayretiyle hareket eden güçler, İtalya ile diyalog kurma eylemlerine devam etmişlerdir. Bu doğrultuda Nyon Anlaşması'nın şartlarını kabul eden devletler arasında İtalya da dahil olmuştur. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde 6 Mayıs 1939 tarihinde Fransa, İngiltere ve Bulgaristan; 8 Nisan 1939 ise İtalya ve Türkiye; 12 Nisan 1939'da da Yunanistan; 15 Nisan 1939'da Romanya anlaşmadan çekilmişlerdir. Mevut durum, farklı teorilerden beslenmek üzere, büyük bir savaşın gelişi gecikmemiş ve felaket sürecinden yeni çıkmış ülkeler ikinci büyük yıkımla karşı karşıya kalmışlardır.



Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-10-0-0/219-476-5; 30.18.1.2/43-11-6; 30.10.0/227-526-9.

B. Resmî Yayınlar

Düstur, 3 Tertip, C.10, s. 47

Resmî Gazete, 13 Aralık 1928; *Resmî Gazete*, 3 Mart 1929; *Resmî Gazete*, Sayı 1379, 24 Aralık 1929; *Resmî Gazete*, Sayı 1768, 7 Nisan 1931.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt 15.

C. Araştırma, İncelemeler ve Süreli Yayınlar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Yay. hzl. Zeynep Korkmaz), Cilt II-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1995.

BAYUR, Yusuf, Hikmet "Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Antlaşmalar", *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara 1975, ss. 778-814.

Cemil Bilsel, *Lozan II*, İstanbul 1933.

Cumhuriyet, 12 Şubat 1934, s. 1.

ÇELEBİ, Mevlüt, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *Belleten*, Cilt LXOO, Sayı 233-235, Ankara 1999, ss. 156-207.

ESMER, A. Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, AÜSBF Yay., Ankara 1953.

GÜRÜN, Kamuran, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, Ankara 1986.

KARABEKİR, Kâzım, *İtalya-Habeş Harbi*, İstanbul 1935.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK Yay., Ankara 1988.

KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995ATA.

MENGES, Yeter, "İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri", *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2016.

ÖZGİRAY, Ahmet, "Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1921-1930)", *EÜ Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt V, İzmir 1990, ss. 125-134.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1990)*, Ankara 1991.

TEKİNSOY, Betül, *Demokrat Partili Yıllarda Siyasetin Konya Basınına Yansıması (1946-1960)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

TEKİNSOY, Yunus Emre, "II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika", *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2017, ss. 267-318.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 11, TTK Yay., Ankara 1988.

ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", *AÜ SBF Dergisi*, Cilt 23, Sayı II (1968), ss. 1-24.

YALÇIN, E. Semih-Turan, Mustafa, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, (Kolektif eser), Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.

YAVUZ, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Anlaşmalar (20 Nisan 1920-Temmuz 1976)*, Ankara 1976.

Summary

After the First World War, Italy faced an important problem in the face of its increasing population, trying to turn this situation into an opportunity and coming to power in Italy in 1922, Mussolini made serious changes in the foreign policy of his country, while Turkey's ambitions, which were abandoned before, came to the agenda again.

In this context, during the period when Turkey was busy with the Mosul issue, it was considered as an opportunity for Mussolini to land soldiers in Anatolia. However, the resolution of the Mosul issue and the subsequent improvement in Turkey's relations with Western states affected Turkish-Italian relations and Italy tried to get closer to Turkey. The first concrete step towards recovery was taken with the Neutrality and Reconciliation Treaty signed in Rome on May 30, 1928, but this atmosphere of friendship and trust did not last long, and Turkish-Italian relations entered a period of insecurity in the face of the aggressive policies of the fascist regime in Italy towards the Eastern Mediterranean countries.

In addition, the negative financial situation created by the 1929 World Economic Crisis on Italy triggered Mussolini to turn to new searches, and in his speech on March 19, 1934, he said that Italy's future is not in Europe, but in Asia and Africa; It revealed the expansion ambitions of Italy in the Middle and Near East and this situation disturbed Turkey. In this direction, the Turkish Government, which has increased its prestige in international politics, has acted with an effort to develop policies against possible changes by following the ambitions of the Italian administration. In this direction, Mehmet Emin Ali Türkgeldi, Deputy Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs, prepared a sixty-four-page report that deals with the political changes in Europe, taking into account the data provided by the Turkish embassies in different European centres. The important determinations and evaluations of Italy in terms of Mediterranean politics have been an excellent guide in the context of Turkey's policies regarding the region before this war.

The method of the research is based on document analysis as a data collection technique. Document analysis includes the examination of written materials related to the subject that is intended to be investigated. Data such as books, articles, reports, news and comments compiled, prepared and published by academicians, journalists and researchers were used in relation to the research subject. In order to shed light on the documents related to the period, the Presidency State Archive was used.





HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net


CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KÖY YATI MEKTEPLERİ

Village Boarding Schools in the Early Years of the Turkish Republic

Doç. Dr. M. Serhan Yücel 

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

mserhan.yucel@bilecik.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 11.09.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1358682

Atıf – Citation:

M. Serhan Yücel, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Yati Mektepleri", *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.293-313.



CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA KÖY YATI MEKTEPLERİ

Village Boarding Schools in the Early Years of the Turkish Republic

M. Serhan Yücel*

Öz

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan itibaren savaşlar ve toprak kayıpları yüzünden sayıları hızla artan kimsesiz çocuklar sorunuyla yüz yüze kalmıştır. Bakıma muhtaçların barınma, iye, eğitim ve işe girmeleri için adeta seferber olan devlet, Tanzimat döneminde Darüşşafaka, sonrasında da Darülaceze ve Darüleytam gibi öğretim kuruluşlarıyla sorunun çözümüne odaklanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu anlayış devam etmiş, köy ve şehir yatı mektepleri açılarak, Darüleytamların yatı mekteplerine dönüşmesi sağlanmıştır. 1925-1926 ders senesinde Türkiye’de toplam elli yatı mektebi eğitim vermiş, bunlardan on sekizi şehirlerde, kalan otuz ikisi köylerde faaliyet göstermiştir. Köy yatı mekteplerinin öğrencileri sadece öksüz veya yetim köy çocukları arasında seçilmiştir. İlkokul dersleriyle birlikte demircilik, terzilik, marangozluk ve kunduracılık gibi mesleki eğitime de ağırlık verilen yatı mekteplerinde müzik ve izcilik gibi uygulamalı dersler de yürütülmüştür. Çalışmada Köy Enstitülerinin öncüsü Köy Yatı Mekteplerinin 1925-1926 eğitim öğretim yılındaki istatistikleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: 1925-1926 Ders Senesi, Yatı Mektepleri, Köy okulları, İlköğretim

Abstract

Since the 19th century, the Ottoman Empire faced the problem of orphaned children, whose numbers increased rapidly due to wars and territorial losses. Mobilizing for the shelter, food, education and employment of those in need of care, the state focused on solving the problem with educational institutions such as Darüşşafaka during the Tanzimat period, and later Darülaceze and Darüleytam. In the early years of the Republic, this approach continued and village and city boarding schools were opened, transforming Darüleytam into boarding schools. In the 1925-1926 school year, a total of fifty boarding schools provided education in Turkey, eighteen of which operated in cities and the remaining thirty-two in villages. The students of the village boarding schools were selected only from orphaned or destitute village children. In addition to primary school courses, the boarding schools emphasized vocational training such as blacksmithing, tailoring, carpentry and shoemaking, and also offered practical courses such as music and scouting. In this study, the statistics of the Village Boarding Schools, the forerunner of the Village Institutes, for the 1925-1926 academic year are analyzed.

Keywords: 1925-1926 Academic Year, Boarding Schools, Village Schools, Primary Education.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bilecik/TÜRKİYE, mserhan.yucel@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0003-2453-4069

Giriş

Birçok din ve kültürde, kimsesizlere ve muhtaçlara bakma, onlara yardım etme anlayışı hâkimdir. Yoksullara, kimsesizlere, yetim ve öksüzlere yardım etmek, Türk töresinde örf-adet kurallarından sayılmakta, İslam dininin getirdiği yükümlülükler ise bu yardımı gelenekten alıp zorunluluğa taşımaktadır. Aslında kimsesizlere, yoksullara, yetim ve öksüzlere yardım denilince akla gelen devletlerin başında Osmanlı bulunmaktadır,¹ ancak yetim ve öksüzleri barındıracak, yedirecek, içirecek ve aynı zamanda okuyup yazma öğretecek yatılı bir mektep açıldığı kaydına da koca Osmanlı tarihinde rastlanamamaktadır. Gerçi sıbyan mektepleri gibi Fatih Sultan Mehmet ile başlayan ve sonraki hükümdarların dönemlerinde de devam eden yetim ve öksüzlerin parasız yetiştirildiği kurumlar mevcuttu, ancak yetim ve öksüzlere yönelik yatılı okulların açılmasına yönelik ilk adımların Tanzimat döneminde atıldığı görülmektedir. Osman Nuri Ergin, Enderun ile Acemioğlanlar kışlalarını ve Galatasaray'ı yatılı okullar olmalarına rağmen bu çerçevede değerlendirilemeyeceğini; çünkü bunların Türklere ve Türk çocuklarına değil, Türk olmayanlara, bilhassa kölelere mahsus olduğunu ifade eder.²

Meclis-i Vâlâ tarafından ilk kez Rüşdiye mektepleri açılması düşünüldüğü sırada *Müstakilce iki adet yatılı Gureba mektebi açılarak sokaklarda başıboş gezen yetim ve öksüz çocukların bu mekteplere konulup okutulması* da kararlaştırılmış, ancak o zamanki Rüşdiye mektepleri gibi bu Gureba mektepleri de açılmamıştır. Fakat Harbiye mektebi ilk açıldığı sırada oraya zengin çocukları rağbet etmeyerek sokaklardan bu türlü çocuklar toplanıp okutulmuştu. Dolayısıyla ilk zamanlarda Harbiye mektebinin Tanzimatçıların arzusunu karşıladığı söylenebilir.³ Ancak öksüz, yetim ve bakıma muhtaç çocukların yatılı okullarda eğitim almaları Abdülaziz döneminde Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye tarafından 1863 yılında açılan Dârüşşafaka⁴ ile başlamıştır. Dârüşşafaka'yı İkinci Abdülhamit döneminde 1895'te açılan Dârülaceze⁵ ve 1903-1909 yılları arasında faaliyet gösteren Darülhayr-ı Âlî⁶ izlemiştir.

İkinci Meşrutiyet sonrası yaşanan gelişmeler; öksüz ve yetimlerin eğitimi, barınması ve meslek sahibi olabilmeleri için yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç doğurmuştur. Özellikle Balkan Savaşlarının ardından yaşanan göç ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte doğu vilayetlerinden İstanbul'a getirilen yetim ve öksüzlere meslek öğretme düşüncesi Dârüleytamların doğmasına yol açmıştır. 12 Teşrinisani 1330'dan (25 Kasım 1914) itibaren Dârüleytamlar açılmaya başlanmıştır.⁷

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına dâhil olmasının ardından İtilâf Devletlerine ait bütün ecnebi okulların kapatılması, Dârüleytamların bina sorununu ilk etapta çözümlendi. Savaşın başlamasından sonra yabancı okulların Dârüleytamlara dönüştürülmesi, özellikle Kemal Bey'in (Kara Kemal) ile Dârüleytamlar Umum Müdürü Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi'nin çabaları okulların öneminin artmasına yol açtı. Birinci Dünya Savaşının sonlarına kadar yeni

¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 14, 2006, s. 103.

² Osman Nuri Ergin, *Türk Eğitim Tarihi*, 1. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 407.

³ "Harbiye'nin ilk mezunlarından ve Dârüşşafaka kurucularından olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mektebi Harbiye'nin ilk açılışında sokaklardan çocuk toplanıp okutulduğunu, Cemiyet-i Tadrîsiyye-i İslamiyenin 1908 inkılabından sonraki toplantılarının birisinde söylemiş ve söylerken gözünden yaşlar akıtmıştı. Bununla beraber hükümetin bu arzusu ancak 1284 (1867) de Dârüşşafaka'nın temeli atılmakla kuvveden fiile çıkarılabilmıştır". Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergin, *age*, s.407.

⁴ Halis Ayhan ve Hakkı Maviş, *Dârüşşafaka, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul, 1994, s.7-9.

⁵ Hidayet Yavuz Nuhoğlu, *Dârülaceze, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. 8, s.512-514.

⁶ Cemil Öztürk, *Osmanlı'da Bir Meslekî Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-ı Âlî (1903-1909)*, *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World, IRCICA*, Türk Bilim Tarihi Kurumu, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 12-14 April 1999.

⁷ Ersin Müezzinoğlu, "I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Dârüleytamlar", *History Studies* (4) 1, 2012, s. 399-417.

Dârüleytamların açılmasına ve yabancı okulların Dârüleytamlara dönüşmesine devam edildi. Ancak Cihan Harbinin uzaması, parasal sıkıntılar ve yönetim eksikliği bu kurumlarının 2 Nisan 1333 (2 Nisan 1917) tarihli bir kararla devletin himayesine alınmasına yol açtı. Mondros Mütarekesi'nden sonra fiilen sona eren devlet, kimsesiz çocuklara sahip çıkma imkânını yitirmişti. Öksüz ve yetimlerin eğitim-öğretimi Millî Mücadelenin başlamasıyla tekrar gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa her fırsatta konuya değindi; TBMM, açıldığı 23 Nisan 1920 gününden itibaren eğitime verdiği önemi açıkça göstermeye başladı. Milli Mücadelenin en sıkıntılı döneminde -Kütahya-Eskişehir Savaşlarının kaybedildiği, işgalci Yunan ordusunun top seslerinin Ankara'dan duyulduğu günlerde- Ankara'da toplanan Maarif Kongresine yansıyan heyecan ve ruh yeni dönemde eğitime verilecek değeri gözler önüne seriyordu. Yeni Türkiye için eğitim, bağımsızlık savaşı kadar önemliydi.

Gerçekten de Milli Mücadelenin kazanılmasıyla birlikte gözler sanayi, ticaret, bayındırlık, sağlık gibi problemler yumağı alanlara çevrildi, ancak yeni Türkiye önceliği eğitime ve millî iktisada verdi. Henüz Milli Mücadele devam ederken 1 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada eğitime verilen önemi gözler önüne sermekteydi:⁸

(...) Efendiler, yüzyıllardan beri milletimizi yöneten hükümetler eğitimi genelleştirme dileğini belirtmişlerdir. Ancak bu dileklerine ulaşmak için Doğu ve Batıyı taklit etmekten kurtulamadıklarından, sonuç milletin cahillikten kurtulamamasına neden olmuştur. Bu hazin gerçek karşısında bizim uygulamak zorunda olduğumuz eğitim politikamızın ana hatları şöyle olmalıdır: Demiştim ki, bu ülkenin gerçek sahibi ve sosyal yapımızın gerçek unsuru köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar eğitim nurundan yoksun bırakılmıştır. Bundan dolayı, bizim uygulayacağımız eğitim politikasının temeli ilk önce var olan cehaleti yok etmektir. Ayrıntıya girmekten çekinerek bu düşüncemi birkaç kelime ile açıklamak için diyebilirim ki, genel olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek eğitim programımızın ilk amacıdır.

Bu konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk'ün koyduğu ilkeler, hemen uygulamaya geçilecek, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunundan sonra devlet bütçesinden ayrılan payla Maarif Vekâleti bünyesinde köy çocuklarının eğitimi amacıyla köy ve şehir yatı mektepleri açılmaya başlanacaktı.⁹ Mevcut Dârüleytamların da yatı mekteplerine dönüşmesi sağlandı.

1925-1926 eğitim öğretim yılı, yatı mektepleri açısından oldukça önemli bir yıl oldu. Mart ayında yürürlüğe giren Maarif Teşkilatı hakkında kanuna¹⁰ göre ilk mektepler, 1- Şehir ve kasaba gündüz, 2- Şehir ve kasaba yatı, 3- Köy gündüz, 4- Köy yatı mektepleri olarak açılacaktı. Köy yatı mektepleri, mektebi olmayan köylerin çocuklarına mahsus olacak; gerek genel ve gerek özel bütçelerle yönetilebilecekti. Köy yatı mektebi¹¹ idare ve talim heyetleri, çocukları köy hayatından ayırmayacak bir talim ve terbiye usulünü uygulamakla sorumluydu. Köy mekteplerinin öğrenim süresi en az üç yıl olacaktı.

1925-1926 ders yılında Türkiye genelinde on yedisi şehir yatı mektebi, otuz ikisi Köy Yatı Mektebi ve biri de özel yatı mektebi üzere toplam elli yatı mektebi faaliyet göstermekteydi. Köy yatı mektepleri veya diğer adıyla ilk yatı mektepleri Harita-1'de Türkiye haritası üzerinde gösterilmiştir. Dikkat çeken köy yatı mekteplerinin Türkiye'ye dağılımında çok dengeli

⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Açış Konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C.18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, 1 Mart 1922, s. 2-16.

⁹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Köy Eğitim ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 7(1), Ankara, 1994, s. 94.

¹⁰ 789 Sayılı *Maarif Teşkilâtına Dair Kanun*, Resmî Ceride, 3/IV/1926, Sayı: 338, s. 1233

¹¹ Tasarıda "köy yatı mektebi" olarak geçen bölüm kanunun görüşülmesi sırasında "bilûmum köy mektepleri" olarak değişti.

davranılmadığıdır. Ama 1925'te Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bu okullar açılmaya devam etmektedir.

Harita 1- 1925-1926 Ders Yılında Faaliyet Gösteren Köy (İlk) Yatı Mektepleri¹²



Köy (ilk) yatı mekteplerinin öğrencileri sadece öksüz veya yetim köy çocukları arasından seçiliyordu. İlkokul dersleriyle birlikte demircilik, terzilik, marangozluk ve kunduracılık gibi mesleki eğitime de ağırlık verilen yatı mekteplerinde müzik ve izcilik gibi uygulamalı dersler de yürütülüyordu. Ayrıca öğrencilere tarlada fenni bir şekilde çalışma, hayvan besleme, köy evlerinin kışlık ve günlük ihtiyaçlarını hazırlama usulleri öğretiliyordu.¹³ Dönemin anlayışına uygun olarak¹⁴ ayakta kalma, tabiatla mücadele edebilme gibi uygulamalı derslere de yer veriliyordu.

1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Türkiye genelinde faaliyet gösteren otuz iki ilk (köy) yatı mektebi bulunmaktaydı.¹⁵ Ancak bu okullara ilişkin bir çalışma ne yazık ki -bugüne kadar- yapılmamıştır. Dolayısıyla bu okullardan geriye birkaç fotoğraf ve kent tarihlerinde yer alan birkaç cümle dışında hiçbir bilgi ve belge kalmamıştır. Hâlbuki yatı mektepleri, cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan eğitim kurumlarından biri olan Köy Enstitüleri'nin öncüsüdür. Cumhuriyetin ilk eğitim kurumlarından biridir. Eğitim, Feriye Sarayları gibi bir ay öncesine kadar şehzadelerin yaşadığı binalarda verilmektedir. Öğrenciler şehit çocuklarıdır, yoksullardır, kimsesizlerdir. Cumhuriyet ilan edilmeden “sosyal devlet” anlayışı ortaya konmuştur.

Cumhuriyeti kuran kadronun istatistik konusuna verdiği önem sayesinde bugün yatı mektepleri hakkında bilgi sahibiyiz. Gerçekten de tarihin tozlu raflarında bulunan her bilgi, her belge gün ışığına çıkmayı bekler. Ama Maarif Vekâleti tarafından çıkarılan İhsaiyat Mecmuaları olmasaydı yatı mektepleri tozlu raflarda bile bulunmayacaktı. 1925-1926 ders yılına ait Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası'na

¹² İhsaiyat Mecmuası, *Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 66-68'de yer alan bilgiler haritaya dönüştürülmüştür.

¹³ Osman Nuri Ergin, *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2057.

¹⁴ Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

¹⁵ 1926 Haziranında çıkan Teşkilatı Mülkiye Kanunu, il, ilçe ve nahiyelerin yapısında değişikliğe gitti. Mesela ders yılı başında “vilayet” olan Erzurum ve Siverek, ilçeye dönüştü. Bu nedenle ilk yatı mekteplerinin bulunduğu yerden söz edilirken, 1926'da kanunun değişmesinin öncesindeki idari yapılanma esas alınmıştır. Kanun için *Bkz.* 877 Sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu*, Resmi Ceride, 26/VI/1926, Sayı: 404, s. 932-935.

göre köy (ilk) yatı mekteplerinin bina, öğretmen, idare heyeti ve öğrenci durumu aşağıda verilmiştir.¹⁶

1- Artvin İlk (Köy) Yatı Mektebi

Artvin Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 3.675 lira değerinde, bahçesi bulunan ancak eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 5 idi. Dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Öğretmenlerin 1'i yüksek mektep, 4'ü ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i yüksek mektep, 1'i orta mektep, 1'i de diğer mekteplerden mezun 3 kişi görev yapmaktaydı.

Artvin Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 93 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 4'ü gündüzlü, 89'u parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarına 1 öğrenci girmemiş, sınava giren 92 öğrenciden 70'i bir üst sınıfa geçerken 11 öğrenci sınıfta kalmıştı. 1925-1926 ders yılında Artvin Köy Yatı Mektebinden mezun olan öğrenci sayısı da 11 idi.¹⁷

2- Ardahan İlk (Köy) Yatı Mektebi

Ardahan Köy Yatı Mektebi, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okul binası Milli Emlak'a aitti ve değeri 38.000 liraydı. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 5 idi. Dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Öğretmenlerin 2'si yüksek mektep, 3'ü ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i darülfünun, 1'i orta mektep 2'si de diğer mekteplerden mezun 4 kişi görev yapmaktaydı.

Ardahan Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayıs itibarıyla 178 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 58'i gündüzlü, 120'si parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarının öncesinde öğrenci sayısı 168'e düşmüş; sene sonu sınavlarında 148 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçerken 14 öğrenci sınıfta kalmıştı. Başarısızlık nedeniyle 6 öğrenci ihraç edilmişti.¹⁸

3- Aşkale İlk (Köy) Yatı Mektebi

Aşkale Köy Yatı Mektebi, hazineye ait ve 10.000 lira kıymet biçilen bir binada faaliyet göstermekteydi. Okul binasının yapı malzemesi kâgir olarak geçmişti, ayrıca okula ait bir bahçe de vardı. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 3 idi. Dolayısıyla okulda 2 münhal kadro bulunmaktaydı. Öğretmenlerin 3'ü de ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i ilk muallim mektebi, 1'i de diğer mekteplerden mezun 2 kişi görev yapmaktaydı.

Aşkale Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılının son günlerinde 68'i gündüzlü, 33'ü parasız yatılı 101 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavlarının öncesinde öğrenci sayısı 110'a çıkmış; sene sonu sınavlarında 68 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçerken 33 öğrenci sınıfta kalmıştı. Mezun olan öğrenci sayısı 9'du.

4- Ayaş İlk (Köy) Yatı Mektebi

Ayaş Köy Yatı Mektebi, bahçesi bulunan ancak eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okul şahsa aitti ve mal sahibine 1.818 lira yıllık kira ödenmekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 3 idi. Dolayısıyla okulda münhal kadro sayısı 2'ydı. Okulun idare heyetinde ise 4 kişi vardı. İdare heyetinin de 2'si ilk muallim mektebi, 2'si diğer mekteplerden mezun olmuştu. Ayaş Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 91 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 1'i gündüzlü, 90'ı parasız yatılıydı. Sene sonu

¹⁶ Yatı mektepleri hakkında, bugüne kadar İhsaiyat Mecmuası dışında hiçbir kaynakta detaylı bilgiye rastlanamamıştır. Ancak mecmuada yer alan istatistikler, kaynak sıkıntısını unutturacak ölçüde önemli ve detaylıdır.

¹⁷ İhsaiyat, *age*, s. 66-68.

¹⁸ *Age*, s. 66-68.

sınavlarının öncesinde öğrenci sayısı 64'e düşmüş; sene sonu sınavlarında 56 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçerken 8 öğrenci sınıfta kalmıştı.¹⁹

5- Aydın Yenipazar İlk (Köy) Yatı Mektebi

Aydın Yenipazar Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 35.000 lira değerinde, bahçesi bulunan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi; dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Okulun idare heyetinde de 3 kişi bulunmaktaydı. Okulda görev yapan gerek öğretmenler gerekse idare heyetinin menşeleri bölümünde mezun oldukları okul diğer mektepler olarak belirtilmişti.

Aydın Yenipazar Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayısında 125 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 5'i gündüzlü, 120'si parasız yatılıydı, ancak sınav öncesinde bu sayı 120'ye düşmüştü. Sene sonu sınavlarına 1 öğrenci girmemiş, sınava giren 119 öğrenciden 90'ı bir üst sınıfa geçmiş, 26 öğrenci ise ibka kalmıştı. 1 öğrenci başarısızlık nedeniyle, 1 öğrenci de yaşının geçmesinden dolayı ihraç edilmişti. 1925-1926 ders yılında Aydın Yenipazar Köy Yatı Mektebi 1 öğrencisini mezun vermişti.²⁰

6- Afyonkarahisar İlk (Köy) Yatı Mektebi

Afyonkarahisar Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 40.000 lira değerinde, bahçesi bulunan ama eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda münhal öğretmen kadrosu bulunmuyordu, zira tahsis edilen 5 kişilik öğretmen kadrosu tamamen doluydu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. İdare heyetinde görev yapanlardan 1'i darülfünun mezunuydu, bunun dışında okulda görev yapan gerek öğretmenler gerekse idare heyetinin menşeleri bölümünde mezun oldukları okul diğer mektepler olarak belirtilmişti.

Afyonkarahisar Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders senesi sonunda 116 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 46'sı gündüzlü, 70'i parasız yatılıydı, ancak sınav öncesinde bu sayı 114'e düşmüştü. Sene sonu sınavlarına 7 öğrenci girmemiş, sınava giren 107 öğrenciden 89'u bir üst sınıfa geçmiş, 18 öğrenci ise ibka kalmıştı.

7- Ergani İlk (Köy) Yatı Mektebi

Ergani²¹ Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, İhsaiyat Mecmuasında yer aldığı şekliyle 380 lira değerinde, bahçesi bulunan ama eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda münhal öğretmen kadrosu bulunmuyordu, zira tahsis edilen 5 kişilik öğretmen kadrosu tamamen doluydu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Öğretmenlerin 4'ü ilk muallim mektebi, 1'i orta mektep mezunuyken, idare heyetinde görev yapanlardan 1'i darülfünun, 2'si orta mektep, 1'i de ilk muallim mektebi mezunuydu.

Ergani Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders senesi sonunda 123 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 76'sı gündüzlü, 47'si parasız yatılıydı, ancak sınav öncesinde bu sayı 122'ye düşmüştü. Sene sonu sınavlarına 5 öğrenci girmemiş, sınava giren 117 öğrenciden 81'i bir üst sınıfa geçmiş, 30 öğrenci ise sınıfta kalmıştı. 1925-1926 ders yılında Ergani Köy Yatı Mektebi'nden 6 öğrenci mezun olmuştu.

8- Ahlat İlk (Köy) Yatı Mektebi

¹⁹ Age, s. 66-68.

²⁰ Age, s. 66-68.

²¹ 1926 Haziranında çıkan Teşkilatı Mülkiye Kanunu, il, ilçe ve nahiyelerin yapısında değişikliğe gitti. Ders yılı başında "vilayet" olan Ergani, ilçeye dönüştü. Bu nedenle ilk yatı mekteplerinin bulunduğu yerden söz edilirken, 1926'da kanunun değişmesinin öncesindeki idari yapılanma esas alınmıştır. Kanun için Bkz. 877 Sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu*, Resmi Ceride, 26/VI/1926, Sayı: 404, s. 932-935.

Ahlat Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 12.000 lira kıymetinde, bahçesi bulunan ancak eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 2 idi; dolayısıyla okulda 2 münhal kadro mevcuttu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Okulda görev yapan öğretmenlerin ikisi de ilk muallim mektebi mezunuyken, idare heyetinin 1'i darülfünun, 2'si ilk muallim mektebi, 1'i de diğer mektep mezunuydu.

Ahlat Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayıs'ında 65 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin 17'si gündüzlü, 48'i parasız yatılıydı, ancak sınav öncesinde toplam öğrenci sayısı 64'e düşmüştü. Sene sonu sınavlarına giren 64 öğrenciden 56'sı bir üst sınıfa geçmiş, 8 öğrenci ise sınıfta kalmıştı.²²

9- Urfa İlk (Köy) Yatı Mektebi

Urfa Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 35.000 lira değerinde, kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda 1 münhal kadro bulunmaktaydı, zira tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi. Öğretmenlerin 3'ü ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i darülfünun, 1'i lise, 1'i de diğer mekteplerden mezun 3 kişi görev yapmaktaydı. Urfa Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 100 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 7'si gündüzlü, 93'ü parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarına 1 öğrenci girmemiş, sınava giren 99 öğrenciden 74'ü bir üst sınıfa geçerken 25 öğrenci sınıfta kalmıştı.

10- Ertuğrul İlk (Köy) Yatı Mektebi

Ertuğrul (Bilecik) Köy Yatı Mektebi, özel idareye ait, 25.000 lira değerinde, eğitime uygun bir binada faaliyet göstermekteydi.²³ Okula 4 kadro tahsis edilmişti. 4 öğretmen görev yaptığından boş kadro bulunmamaktaydı. Öğretmenlerin 4'ü de ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i lise, 1'i orta, 1'i de diğer mekteplerden mezun 3 kişi görev yapmaktaydı.

1925-1926 ders yılı sonunda Ertuğrul İlk Yatı Mektebinde 234 öğrenci öğrenim görmekteydi. Öğrencilerin 121'i gündüzlü, 113'ü parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarına giren yatılı öğrencilerin 99'u bir üst sınıfa geçerken 10 öğrenci sınıfta kalmıştı. İhsaiyat mecmuasında okuldan mezun olan öğrenci sayısı ise 4 olarak belirtilmişti.

11- Bitlis İlk (Köy) Yatı Mektebi

Bitlis Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 1.000 lira kıymet biçilen, bahçeli ve eğitime elverişli olduğu ifade edilen bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi. Dolayısıyla okulda boş kadro bulunmamaktaydı. Öğretmenlerin 3'ü ilk muallim mektebi, 1'i de orta mektep mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i ilk muallim mektebi, 1'i orta mektep, 1'i de diğer mekteplerden mezun 3 kişi görev yapmaktaydı.

Bitlis Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılının son günlerinde 43'ü gündüzlü, 5'i parasız yatılı 48 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavlarının öncesinde öğrenci sayısı 51'e yükselmiş, ancak sene sonu sınavlarında 4 öğrenci girmemişti. Sene sonu sınavına giren 47 öğrencinin tümü başarılı olmuştu.²⁴

12- Bayburt İlk (Köy) Yatı Mektebi

Bayburt Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 200 lira değerinde, bahçesi bulunan ve eğitime elverişli olduğu ifade edilen bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen 4 öğretmen kadrosu doluydu. Öğretmenlerin 1'i darülfünun, 3'ü de ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulda ayrıca 1'i darülfünun, 1'i de diğer mekteplerden mezun 2 kişi idarecilik yapmaktaydı. Bayburt

²² İhsaiyat, *age*, s. 66-68.

²³ Günümüzde Bilecik belediye binası olarak kullanılmaktadır.

²⁴ İhsaiyat, *age*, s. 66-68.

Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 60 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 10'u gündüzlü, 50'si parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarına 1 öğrenci girmemiş, sınava giren 59 öğrenciden 38'i bir üst sınıfa geçerken 18 öğrenci sınıfta kalmıştı. 3 öğrenci de başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.²⁵

13- Pınarhisar İlk (Köy) Yatı Mektebi

Pınarhisar Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 70.000 lira değerinde, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi; dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Okulda görev yapan gerek öğretmenlerin tümü ilk muallim mektebi mezunuyken, idari personelin 1'inin darülfünun, 1'inin lise, 1'inin ilk muallim, 1'inin de diğer mektep mezunu olduğu belirtilmişti.

Pınarhisar Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayısında 68 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 8'i gündüzlü, 60'ı parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarında öğrencilerin 48'i başarılı olurken, 20 öğrenci sınıfta kalmıştı.

14- Çaycuma İlk (Köy) Yatı Mektebi

Çaycuma Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 20.000 lira değerinde, bahçesi bulunmayan ve eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi; dolayısıyla okulda boş kadro yoktu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Okulda görev yapan öğretmenlerin 3'ü ilk muallim mektebi, 1'i diğer mektep mezunuyken; idare heyetinin 1'i darülfünun, 1'i orta, 2'si de ilk muallim mektebi mezunuydu.

Çaycuma Köy Yatı Mektebinde 1926 yılının mayıs ayı itibarıyla 129 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu öğrencilerin 69'u gündüzlü, 60'ı parasız yatılıydı. Ancak sınav öncesinde toplam öğrenci sayısının 59'a düştüğü ifade edilmişti.²⁶ Sene sonu sınavlarında 35 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçmiş, 22 öğrenci ise sınıfta kalmıştı. Çaycuma Köy Yatı Mektebi 1925-1926 ders yılında 2 öğrencisini mezun vermişti.²⁷

15- Çanakkale İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Millî Emlak'a ait, 10.000 lira kıymetinde, kâgir bir binada eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren Çanakkale İlk (Köy) Yatı Mektebi'ne bakanlıkça 4 öğretmen tahsis edilmişti. Okulda tamamı ilk muallim mektebi mezunu 4 öğretmen görev yaptığından boş kadro bulunmamaktaydı. Okulda ayrıca 1'i darülfünun, 2'si orta ve 1'i de diğer mektep olmak üzere 4 idareci çalışmaktaydı.

Çanakkale İlk Yatı Mektebinde 1926 yılının Mayısında 55 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bu öğrencilerin 16'sı gündüzlü, 39'u parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarına 2 öğrenci girmemiş, 36 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçmişti. Başarısızlıktan dolayı sınıfta kalan öğrenci sayısı ise 17 idi.²⁸

16- Harput İlk (Köy) Yatı Mektebi

Harput Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, bahçesi bulunmayan, 25.000 lira değerinde, ahşap bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi. Dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Öğretmenlerin tümü ilk muallim

²⁵ *Age*, s. 66-68.

²⁶ İstatistik hazırlanırken sene sonu sınavına giren öğrencilerden yalnızca yatılıların dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

²⁷ İhsaiyat, *age*, s. 66-68.

²⁸ *Age*, s. 66-68.

mektebi mezunuydu. Okulun idare heyetinde ise 1'i darülfünun, 1'i yüksek mektep, 1'i orta mektep 1'i de ilk muallim mektebi mezunu 4 kişi görev yapmaktaydı.

Harput Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 60 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavları öncesinde bu sayı 61'e yükselmişti. Sınavlarda 51 öğrenci bir üst sınıfa geçmiş, 10 öğrenci de mezun olmuştu. Dolayısıyla sınıfta kalan öğrenci yoktu.²⁹

17- Hopa İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Hopa Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 50.000 lira değerinde, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 3 olduğundan okulda boş öğretmen kadrosu yoktu. Öğretmenlerin 2'si ilk muallim mektebi, 1'i de orta mektep mezunuydu. Okulun idari personeli ise 1'i darülfünun, 1'i orta mektep 2'i de diğer mekteplerden mezun 4 kişiden oluşmaktaydı. Hopa Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 120 öğrencisi vardı. Okulda öğrenim gören gündüzlü öğrenci bulunmamaktaydı, öğrencilerin tümü parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarında 105 öğrenci başarılı olmuş, 15 öğrenci de başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.

18- Sivrihisar İlk (Köy) Yatı Mektebi

Sivrihisar Köy Yatı Mektebi, Millî Emlak'a ait, 10.000 lira değerinde, bahçesi bulunan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi; dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Okulda görev yapan gerek öğretmenlerin tümü ilk muallim mektebi mezunuyken, idari personelin 1'inin darülfünun, 1'inin orta mektep, 2'sinin de ilk muallim mektebi mezunu olduğu belirtilmişti.

Sivrihisar Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayısında 81 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 2'si gündüzlü, 79'u parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarında öğrencilerin 78'i başarılı olurken, 3 öğrenci sınıfta kalmıştı.³⁰

19- Siverek İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Siverek³¹ Köy Yatı Mektebi, 10.000 lira değerinde, eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Binanın yarısı Maarif'e, yarısı da vakıflara aitti. Okulun bahçesi bulunmamaktaydı.

Siverek Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 5 olduğundan boş öğretmen kadrosu yoktu. Öğretmenlerin 3'ü ilk muallim mektebi, 2'si de orta mektep mezunuydu. Okulun idari personeli ise 1'i darülfünun, 1'i lise ve 2'si de orta mektep mezunu 4 kişiden oluşmaktaydı. Siverek Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 116 öğrencisi vardı. Okulda öğrenim gören 63 gündüzlü, 53 de parasız yatılı öğrenci bulunmaktaydı. Sene sonu sınavlarında öğrencilerin 80'i başarılı olmuş, 32'si ise sınıfta kalmıştı. 4 öğrenci de derslerini tamamlayarak Siverek Köy Yatı Mektebinden mezun olmuştu.

20- Şarkikarahisar İlk (Köy) Yatı Mektebi

Şarkikarahisar Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 7.000 lira değerinde, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda münhal öğretmen kadrosu bulunmuyordu, zira tahsis edilen 3 kişilik öğretmen kadrosu tamamen doluydu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi

²⁹ Age, s. 66-68.

³⁰ Age, s. 66-68.

³¹ 1926 Haziranında çıkan Teşkilatı Mülkiye Kanunu, il, ilçe ve nahiyelerin yapısında değişikliğe gitti. Ders yılı başında "vilayet" olan Siverek, ilçeye dönüştü. Bu nedenle ilk yatı mekteplerinin bulunduğu yerden söz edilirken, 1926'da kanunun değişmesinin öncesindeki idari yapılanma esas alınmıştır. Kanun için Bkz. 877 Sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu*, Resmi Ceride, 26/VI/1926, Sayı: 404, s. 932-935.

bulunmaktaydı. Gerek öğretmenlerin gerekse idarî personelin tümü ilk muallim mektebi mezunuydu.

Şarkikarahisar Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders senesi sonunda 84 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 42'si gündüzlü, 42'si de parasız yatılıydı. Ancak sınav öncesinde bu sayı 74'e düşmüştü. Sene sonu sınavlarına 3 öğrenci girmemiş, sınava giren 71 öğrenciden 45'i bir üst sınıfa geçmiş, 23 öğrenci ise ibka kalmıştı. Söz konusu eğitim öğretim yılı sonunda Şarkikarahisar Köy Yatı Mektebi, 3 öğrencisini mezun vermişti.³²

21- Aziziye İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Aziziye Köy Yatı Mektebi, 16.000 lira değerinde, eğitim öğretime elverişli olduğu belirtilen bir binada faaliyet göstermekteydi. Bina Milli Emlak'a aitti ve bahçesi vardı. Aziziye Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 4 olduğundan boş öğretmen kadrosu bulunmamaktaydı. Öğretmenlerin tümü ilk muallim mektebini bitirmişken, sayıları 4 olan idari personelin 1'i ilk muallim mektebi, 1'i orta mektep ve 1'i de diğer mektep mezunuydu.

Aziziye Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 60 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavlarında öğrencilerin 47'si başarılı olmuş, 13'ü ise sınıfta kalmıştı.

22- Gaziayıntab İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Gaziayıntab Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 15.000 lira değerinde kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulun bahçesi bulunmamaktaydı. Gaziayıntab Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 5 olduğundan boş öğretmen kadrosu yoktu. Okulda görev yapan idari personel sayısı ise 4'tü. Öğretmenlerin tamamı ilk muallim mektebini bitirmişti; idari personelin ise 1'i darülfünun, 1'i lise, 1'i orta mektep ve 1'i de diğer mekteplerden mezun olmuştu.

Gaziayıntab Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 69 öğrenci öğrenim görmekteydi. Sene sonu sınavları öncesinde bu sayı 68'e düşmüş, bunların da 58'i başarılı olup bir üst sınıfa geçerken, 10 öğrenci mezuniyete hak kazanmıştı.³³

23- Kars İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Kars ili merkezinde faaliyet gösteren Köy Yatı Mektebi, hususi idareye ait, 40.000 lira değerinde, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda münhal öğretmen kadrosu bulunmuyordu, zira tahsis edilen 4 kişilik öğretmen kadrosu tamamen doluydu. Okulun idare heyetinde de 4 kişi bulunmaktaydı. Öğretmenlerin 1'i darülfünun, 1'i ilk muallim mektebi, 1'i orta mektep, 1'i de diğer mekteplerden mezun olmuşken, idare heyetinde görev yapanların 2'si darülfünun, 1'i orta mektep, 1'i de diğer mektep mezunuydu.

Kars Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders senesi sonunda tümü parasız yatılı 60 öğrencisi vardı. Ancak sınav öncesinde bu sayı 1 azalarak 59'a düşmüştü. Sene sonu sınavlarında başarılı olan 40 öğrenci bir üst sınıfa geçmiş, 15 öğrenci ise başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti. Söz konusu ders yılında Kars Köy Yatı Mektebi'nden 4 öğrenci mezun olmuştu.³⁴

24- Karakurt İlk (Köy) Yatı Mektebi

Köylerde eğitim imkânı bulamayan kimsesiz çocuklara parasız yatılı eğitim imkânı verme düşüncesinden hareket eden ilk yatı mekteplerinin yerlerinin 1925-1926 ders yılındaki dağılımında bazı dengesizliklerin bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Buna bir örneği Kars

³² İhsaiyat, *age*, s. 66-68.

³³ *Age*, s. 66-68.

³⁴ *Age*, s. 66-68.

merkezine 80 kilometre mesafede bulunan Karakurt kasabasında faaliyet gösteren Köy Yatı Mektebi oluşturmaktadır.

1925-1926 ders yılında Kars-Karakurt'ta faaliyet gösteren Köy Yatı Mektebi, Millî Emlak'a ait, 8.000 lira değerinde, bahçesi bulunan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okulda münhal öğretmen kadrosu bulunmuyordu, tahsis edilen 2 kişilik öğretmen kadrosu doluydu. Okulun idare heyetinde de 1 kişi bulunmaktaydı. Öğretmenler ilk muallim mektebi, idari personel de diğer mektep mezunuydu. Kars Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders senesi sonunda tümü parasız yatılı 50 öğrencisi vardı. Ancak sınav öncesinde bu sayı 4 artarak 54'e yükselmişti. Sene sonu sınavlarında başarılı olan 30 öğrenci bir üst sınıfa geçmiş, 24 öğrenci ise sınıfta kalmıştı.³⁵

25- Kandıra İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında faaliyet gösteren 32 Köy Yatı Mektebinden biri de İzmit/Kandıra'da bulunan Kandıra Köy Yatı Mektebi'ydi. Okul, 1913 yılında Fransa'dan esinlenerek kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-ı Muvakkatı hükümlerine göre vilayet hususi idaresine (il özel idaresi) ait, eğitim öğretime elverişli olmayan, yaklaşık 15.000 lira değerindeki bir binada faaliyet göstermekteydi.

Kandıra Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 5 olduğundan boş öğretmen kadrosu bulunmamaktaydı. Öğretmenlerin tümü ilk muallim mektebini bitirmişken, sayıları 4 olan idari personelin 1'i darülfünun, 3'ü de diğer mektep mezunuydu.

Kandıra Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 120 öğrencisi vardı. 1 öğrenci sene sonu sınavlarına girmemişti. Sınavlarda başarılı olan 105 öğrenci bir üst sınıfa geçerken, 3 öğrenci sınıfta kalmış, 11 öğrenci de başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.³⁶

26- Gemlik İlk (Köy) Yatı Mektebi

Gemlik İlk Yatı Mektebi 1925-1926 ders yılında, Millî Emlak'a ait, yaklaşık 2.300 lira değerindeki kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi. Gemlik Köy Yatı Mektebinde, okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 10, görev yapan öğretmen sayısı 9 olduğundan 1 kadro boş bulunmaktaydı. Öğretmenlerin 8'i ilk muallim mektebini bitirmişken, sayıları 4 olan idari personelin 1'i darülfünun, 1'i lise, 1'i orta ve 1'i de diğer mektep mezunuydu.

Gemlik Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 60'ı parasız yatılı, 281'i gündüzlü toplam 341 öğrencisi vardı. 16 öğrencinin sene sonu sınavlarına girmediği okulda, başarılı olan 199 öğrenci bir üst sınıfa geçmiş, 113 öğrenci ise sınıfta kalmıştı. Ayrıca 11 öğrenci başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.³⁷

27- Kütahya İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Kütahya'da faaliyet gösteren Köy Yatı Mektebi, hazineye ait, 15.000 lira değerinde, bahçesi bulunan ahşap bir binada faaliyet göstermekteydi.

Kütahya Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 5 olduğundan boş öğretmen kadrosu yoktu. Okulun idari personeli ise 4 kişiden oluşuyordu. Ancak ne öğretmenlerin ne de idari personelin mezun oldukları okul bilgisi mevcuttu. Dolayısıyla gerek öğretmenler, gerekse idari personel istatistiklerde 'diğer mektep' mezunu olarak gösterilmişti.

³⁵ Age, s. 66-68.

³⁶ M. Serhan Yücel, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Yatı Mektepleri: Kandıra Yatı Mektebi Örneği," *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, Kocaeli, Turkey, 2019.

³⁷ İhsaiyat, age, s. 66-68.

Kütahya Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 54 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerin 2'si sene sonu sınavlarına girmezken 49'u başarılı olmuş, 3 öğrenci ise sınıfta kalmıştı.³⁸

28- Mardin İlk (Köy) Yatı Mektebi

Mardin'de 1925-1926 ders yılında faaliyet gösteren Köy Yatı Mektebi, eğitim ve öğretime elverişli olmayan, hususi idareye ait, 3.000 lira değerinde, bahçesi bulunmayan bir binada faaliyet göstermekteydi.

Mardin Köy Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 5 olduğundan boş öğretmen kadrosu yoktu. Okulun idari personeli ise 4 kişiden oluşuyordu. İdari personelin 1'i darülfünun, 3'ü de ilk muallim mektebi mezunuyken, öğretmenlerin mezun oldukları okul bilgisi mevcut değildi. Dolayısıyla öğretmenler istatistiklerde 'diğer mektep' mezunu olarak gösterilmişti.

Mardin Köy Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda tamamı parasız yatılı 90 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavı öncesinde bu sayı 89'a düşmüş; bunların da 75'i başarılı olurken, 2'si ise sınıfta kalmıştı. Başarısızlık nedeniyle 3 öğrencinin ihraç edildiği okuldan söz konusu ders yılında 9 öğrenci mezun olmuştu.³⁹

29- Manisa İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Manisa'da da bir İlk Yatı Mektebi faaliyette idi. Okul, hazineye ait, 25.000 lira değerinde, bahçesi bulunan kâgir bir binada faaliyet göstermekteydi.

Manisa İlk (Köy) Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 6 olduğundan boş öğretmen kadrosu bulunmamaktaydı. Okulun idari personeli ise 4 kişiden oluşuyordu. İdari personelin 1'i darülfünun, 1'i orta mektep, 1'i ilk muallim mektebi ve 1'i de diğer mekteplerden mezun olmuşken; öğretmenlerin ise 2'si ilk muallim, 2'si lise, 2'si de diğer mektep mezunu olarak gösterilmişti.

Manisa İlk Yatı Mektebinin 1925-1926 ders yılı sonunda 99'u parasız yatılı 103 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavı öncesinde bu sayı 101'e düşmüş; bunların da 93'ü başarılı olurken, 8 öğrenci başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.⁴⁰

30- Malatya İlk (Köy) Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Malatya'da faaliyet gösteren İlk Yatı Mektebi, özel idareye ait, 40.000 lira değerinde, bahçesi bulunan ahşap bir binada faaliyet göstermekteydi.

Malatya İlk Yatı Mektebinde, gerek okula tahsis edilen öğretmen kadrosu gerekse görev yapan öğretmen sayısı 4 olduğundan boş öğretmen kadrosu bulunmamaktaydı. Okulun idari personeli ise 4 kişiden oluşuyordu. İdari personelin 1'i darülfünun, 1'i ilk muallim mektebi ve 2'si de diğer mekteplerden mezun olmuşken; öğretmenlerin ise 2'si ilk muallim, 2'si de diğer mektep mezunu olarak gösterilmişti.

Malatya İlk Yatı Mektebinde 1925-1926 ders yılı sonunda 49'u parasız yatılı, 24'ü gündüzlü toplam 73 öğrenci öğrenim görmekteydi. Sene sonu sınavı öncesinde bu sayı 69'a düşmüş; bunların da 60'ı başarılı olurken, 3 öğrenci sınıfta kalmıştı. Söz konusu ders yılında Malatya İlk (Köy) Yatı Mektebi'nden 6 öğrenci mezun olmuştu.⁴¹

³⁸ Age, s. 66-68.

³⁹ Age, s. 66-68.

⁴⁰ Age, s. 66-68.

⁴¹ Age, s. 66-68.

31-Van İlk (Köy) Yatı Mektebi

Van İlk Yatı Mektebi, bahçesi bulunan ancak idarecilerinin verdiği bilgiye göre eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okul binası Milli Emlak'a aitti ve değeri 8.300 liraydı. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 5, görev yapan öğretmen sayısı 5 idi. Dolayısıyla okulda münhal kadro bulunmuyordu. Öte yandan öğretmenlerin mezun oldukları okul bilgisi mevcut değildi. Bu nedenle öğretmenler istatistiklerde 'diğer mektep' mezunu olarak gösterilmişti. Okulun idare heyetinde 1'i darülfünun, 1'i yüksek mektep 2'si de diğer mekteplerden mezun 4 kişi görev yapmaktaydı.

Van İlk (Köy) Yatı Mektebinin 1926 Mayıs itibarıyla 48 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 13'ü gündüzlü, 35'i parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarının öncesinde öğrenci sayısı 53'e yükselmişti. Sene sonu sınavlarına 6 öğrenci girmemiş, 40 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçerken, 7 öğrenci sınıfta kalmıştı.⁴²

32- Vona İlk (Köy) Yatı Mektebi

Vona Köy Yatı Mektebi, 1925-1926 eğitim öğretim yılında faaliyet gösteren 32 Köy Yatı Mektebinin alfabetik sıraya göre son sırasındaydı. Vona (Ordu/Perşembe) Köy Yatı Mektebi, bahçesi bulunan ancak idarecilerinin verdiği bilgiye göre eğitim öğretime elverişli olmayan bir binada faaliyet göstermekteydi. Okul binası hazineye aitti ve değeri 3.000 liraydı. Okula tahsis edilen öğretmen kadrosu 4, görev yapan öğretmen sayısı 4 idi. Dolayısıyla okulda boş kadro bulunmuyordu. Öğretmenlerin tümü ilk muallim mektebini bitirmişken, sayıları 4 olan idari personelin 2's darülfünun, 1'i ilk muallim mektebi, 1'i de diğer mektep mezunuydu.

Vona Köy Yatı Mektebinin 1926 Mayıs itibarıyla 44 öğrencisi vardı. Öğrencilerin 1'i gündüzlü, diğerleri parasız yatılıydı. Sene sonu sınavlarında 42 öğrenci başarılı olup bir üst sınıfa geçerken, 2 öğrenci sınıfta kalmıştı.⁴³

33- Türkiye Geneli İlk (Köy) Yatı Mektebi Toplamı

1925-1926 ders yılında Türkiye'de toplam 50 yatı mektebi bulunmaktaydı, bunların 32'si öksüz veya yetim köy çocuklarının eğitimine ayrılmış olan köy (ilk) yatı mektepleri idi. Türkiye'deki toplam 32 ilk yatı mektebinin binalarının 12'sinin kâgir, 3'ünün ahşap olduğu bilgisi elimize ulaşmıştır. Yine elimizdeki verilere göre bu binaların 4'ü eğitim ve öğretime elverişli, 13'ü ise elverişli değildi. 27'sinin bahçesi vardı (Tablo 1).

Toplamda 137 öğretmenin görev yaptığı ilk yatı mekteplerine toplam 145 öğretmen kadrosu tahsis edilmişti, dolayısıyla 8 münhal kadro bulunmaktaydı (Tablo 2). Öğretmenlerin 2'si Darülfünun, 3'ü yüksek mektep, 92'si ilk muallim, 2'si lise, 6'sı orta, 32'si de diğer mekteplerden mezundu (Tablo 3). Okul idare heyetlerinin mezun olduğu okullara bakıldığında 24 Darülfünun, 3 yüksek mektep, 6 lise, 19 orta, 25 ilk muallim ve 38 diğer mektep mezunu olduğu görülmüyordu (Tablo 4).

Türkiye genelinde faaliyet gösteren 32 ilk yatı mektebinin, 1926 yılının Mayıs ayı itibarıyla 941'i gündüzlü, 2.218'i parasız yatılı toplam 3.159 öğrencisi vardı. Sene sonu sınavı öncesinde bu sayı 2.928'e düşmüştü. Sene sonu sınavlarına 2.875 öğrenci girerken, 53 öğrenci girmemişti. Sene sonu sınavlarında başarılı olan 2.232 öğrenci vardı. 488 öğrenci ise sınıfta kalmıştı. Başarısızlık nedeniyle 65 öğrenci ihraç edilmiş, 92 öğrenci ise mezun olmuştu (Tablo 5).⁴⁴

⁴² Age, s. 66-68.

⁴³ Age, s. 66-68.

⁴⁴ Age, s. 66-68.

Tablo 1: 1925-1926 Ders Yılında Köy Yatı Mekteplerinin Bina Durumu⁴⁵

1925-1926 İlk Yatı Mektepleri	Yapı malzemesi ve eğitime elverişliliği	Bahçe	Kıymeti (Lira) ⁴⁶	Kime ait
Artvin	Elverişli Değil	Var	3.675	Hazine
Ardahan	Kâgir	Var	38.000	Milli Emlak
Aşkale	Kâgir	Var	10.000	Hazine
Ayaş	Elverişli Değil	Var	1.818 (Kira)	Şahıs
Aydın Yenipazar	Kâgir	Var	35.000	Hazine
Afyonkarahisar	Elverişli Değil	Var	40.000	Hazine
Ergani	Elverişli Değil	Var	380	Hazine
Ahlat	Elverişli Değil	Var	1.200	Hazine
Urfa	Kâgir	Var	35.000	Hazine
Ertuğrul	Elverişli	Var	25.000	Hususi İdare
Bitlis	Elverişli	Var	1.000	Hazine
Bayburt	Elverişli	Var	200	Hazine
Pınarhisar	Kâgir	Var	70.000	Hazine
Çaycuma	Elverişli Değil	Yok	20.000	Hazine
Çanakkale	Kâgir	Var	10.000	Milli Emlak
Harput	Ahşap	Yok	25.000	Hazine
Hopa	Kâgir	Var	50.000	Hazine
Sivrihisar	Elverişli Değil	Var	10.000	Milli Emlak
Siverek	Elverişli Değil	Yok	10.000	Maarif/Vakıf
Şarkikarahisar	Kâgir	Var	7.000	Hazine
Aziziye	Elverişli	Var	16.000	Milli Emlak
Gaziantep	Kâgir	Yok	15.000	Hazine
Kars	Kâgir	Var	40.000	Hususi İdare
Karakurt	Elverişli Değil	Var	8.000	Milli Emlak
Kandıra	Elverişli Değil	Var	15.000	Hususi İdare
Gemlik	Kâgir	Var	2.300	Milli Emlak
Kütahya	Ahşap	Var	15.000	Hazine
Mardin	Elverişli Değil	Yok	3.000	Hususi İdare
Manisa	Kâgir	Var	25.000	Hazine
Malatya	Ahşap	Var	40.000	Hususi İdare
Van	Elverişli Değil	Yok	8.300	Milli Emlak
Vona	Elverişli Değil	Var	3.000	Hazine

⁴⁵ İhsaiyat, *age*, s. 66-68'de yer alan bilgiler tabloya dönüştürülmüştür.

⁴⁶ Binanın kıymeti arasındaki farkların, bazı okulların tahmini kira bedelini yazmış olduklarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 2: 1925-1926 Ders Yılında Köy Yatı Mekteplerinde Görev Yapan Personel⁴⁷

1925-1926 İlk (Köy) Yatı Mektepleri	Tahsis Edilen Kadro	Öğretmen Sayısı	Boş Kadro Sayısı	İdare Heyetindeki Kişi Sayısı
Artvin	5	5	0	3
Ardahan	5	5	0	4
Aşkale	5	3	2	2
Ayaş	5	3	2	4
Aydın Yenipazar	4	4	0	3
Afyonkarahisar	5	5	0	4
Ergani	5	5	0	4
Ahlat	4	2	2	4
Urfa	5	4	1	4
Ertuğrul	4	4	0	3
Bitlis	4	4	0	3
Bayburt	4	4	0	2
Pınarhisar	4	4	0	4
Çaycuma	4	4	0	4
Çanakkale	4	4	0	4
Harput	4	4	0	4
Hopa	3	3	0	4
Sivrihisar	4	4	0	4
Siverek	5	5	0	4
Şarkikarahisar	3	3	0	4
Aziziye	4	4	0	3
Gaziantep	5	5	0	4
Kars	4	4	0	4
Karakurt	2	2	0	1
Kandıra	5	5	0	4
Gemlik	10	9	1	4
Kütahya	5	5	0	4
Mardin	5	5	0	4
Manisa	6	6	0	4
Malatya	4	4	0	4
Van	5	5	0	4
Vona	4	4	0	4
Toplam	145	137	8	116

⁴⁷ İhsaiyat, *age*, s. 66-68'de yer alan bilgiler tabloya dönüştürülmüştür.

Tablo 3: 1925-1926 Ders Yılında Köy Yatı Mektepleri Öğretmenlerinin Mezun Oldukları Okullar⁴⁸

1925-1926 İlk Yatı Mektepleri	Darül-fünun	Yüksek Mektep	Lise	İlk Muallim Mektebi	Orta Mektep	Diğer
Artvin		1		4		
Ardahan		2		3		
Aşkale				3		
Ayaş				3		
Aydın Yenipazar						3
Afyonkarahisar						5
Ergani				4	1	
Ahlat				2		
Urfa				3		1
Ertuğrul				4		
Bitlis				3	1	
Bayburt	1			3		
Pınarhisar				4		
Çaycuma				3		1
Çanakkale				4		
Harput				4		
Hopa				2	1	
Sivrihisar				4		
Siverek				3	2	
Şarkikarahisar				4		
Aziziye				4		
Gaziantep				5		
Kars	1			1	1	1
Karakurt				2		
Kandıra				5		
Gemlik				8		1
Kütahya						5
Mardin						5
Manisa			2	2		2
Malatya				2		2
Van						5
Vona				4		
Toplam	2	3	2	93	6	31

⁴⁸ İhsaiyat, *age*, s. 66-68'de yer alan bilgiler tabloya dönüştürülmüştür.

Tablo 4: 1925-1926 Ders Yılında Köy Yatı Mektepleri İdare Heyetinin Mezun Oldukları Okullar⁴⁹

	Darülfünun	Yüksek Mektep	Yüksek Muallim	Lise	Orta	İlk Muallim	Diğer Mektepler	Yekûn
Artvin		1			1		1	3
Ardahan	1				1		2	4
Aşkale						1	1	2
Ayaş						2	2	4
Aydın Yenipazar							3	3
Afyonkarahisar	1						3	4
Ergani	1				2	1		4
Ahlat	1					2	1	4
Urfa	1			1			2	4
Ertuğrul				1	1		1	3
Bitlis					1	1	1	3
Bayburt	1						1	2
Pınarhisar	1			1		1	1	4
Çaycuma	1				1	2		4
Çanakkale	1				2		1	4
Harput	1	1			1	1		4
Hopa	1				1		2	4
Sivrihisar	1				1	2		4
Siverek	1			1	2			4
Şarkikarahisar						4		4
Aziziye					1	1	1	3
Gaziyıntab	1			1	1	1		4
Kars	2				1		1	4
Karakurt							1	1
Kandıra	1						3	4
Gemlik	1			1	1		1	4
Kütahya							4	4
Mardin	1					3		4
Manisa	1				1	1	1	4
Malatya	1					1	1	3
Van	1	1					2	4
Vona	2					1	1	4
Toplam	24	3		6	19	25	38	115

⁴⁹ İhsaiyat, *age*, s. 66-68'de yer alan bilgiler tabloya dönüştürülmüştür.

Tablo 5: 1925-1926 Ders Yılında Köy Yatı Mekteplerinin Öğrenci Durumu⁵⁰

1925-1926 İlk Yatı Mektepleri	Gündüzlü (Mayıs 1926)	Parasız Yatılı (Mayıs 1926)	Toplam Öğrenci	Sene Sonu Sınavına Giren Öğrenci	Sene Sonu Sınavı Başarılı Öğrenci	Sınıfta Kalan Öğrenci	İhraç Edilen Öğrenci	Mezun Olan Öğrenci
Artvin	4	89	93	92	70	11		11
Ardahan	58	120	178	168	148	14	6	
Aşkale	68	33	101	110	68	33		9
Ayaş	1	90	91	64	56	8		
Aydın Yenipazar	5	120	125	119	90	26	2	1
Afyonkarahisar	46	70	116	107	89	18		
Ergani	76	47	123	117	81	30		6
Ahlat	17	48	65	64	56	8		
Urfa	7	93	100	99	74	25		
Ertuğrul	121	113	234	113	99	19		4
Bitlis	5	43	48	47	47			
Bayburt	10	50	60	59	38	18	3	
Pınarhisar	8	60	68	68	48	20		
Çaycuma	69	60	59	59	35	22		2
Çanakkale	16	39	55	53	36	17		
Harput	0	60	60	61	51			10
Hopa	0	120	120	120	105		15	
Sivrihisar	2	79	81	81	78	3		
Siverek	63	53	116	116	80	32		4
Şarkikarahisar	42	42	84	71	45	23		3
Aziziye	0	60	60	60	47	13		
Gaziantep	0	69	69	68	58			10
Kars	0	60	60	59	40		15	4
Karakurt	0	50	50	54	30	24		
Kandıra	0	120	120	119	105	3	11	
Gemlik	281	60	341	332	199	113		20
Kütahya	0	54	54	52	49	3		
Mardin	0	90	90	89	75	2	3	9
Manisa	4	99	103	101	93		8	
Malatya	24	49	73	69	60	3		6
Van	13	35	48	47	40	7		
Vona	1	43	44	44	42	2		
Toplam	941	2.218	3.089	2.882	2.232	497	63	99

⁵⁰ İhsaiyat, *age*, s. 66-68'de yer alan bilgiler tabloya dönüştürülmüştür.

Sonuç

Köy Yatı Mektepleri, Türk eğitim tarihinin önemli kurumlarından biri olmasına rağmen, hakkında bugüne kadar herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Buna sebep, konuyla ilgili kaynak sıkıntısıdır. Birkaç kaynaktan okullardan ismen bahsedilmese, günümüze kadar ulaşan birkaç fotoğrafın altında Osmanlı Türkçesiyle ‘yatı mektebi’ ibaresi olmasa, bu okullar tarihin hafızasından silinebilirdi.

Aslında böyle bir riskin olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Maarif Vekâleti tarafından çıkarılan ve 1925-1926 eğitim istatistiklerinin yer aldığı İhsaiyat Mecmuası bu riski ortadan kaldırmıştır. Verilerin kayıt altına alınması, geleneksel Türk devlet anlayışının önemli bir özelliğidir. Bu kayıtların en önemlilerinden olan ve Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan İhsaiyat Mecmuasında yer alan veriler ve bilgiler, Köy Yatı Mektepleri hakkında birçok ayrıntının günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşlar öksüz ve yetimlerin sayısının artmasına yol açmış, devletin toprak kayıpları yüzünden de evlerinden ve topraklarından kopan insanların birçoğu bakıma muhtaç hale gelmişti. Gerek Türk kültürü gerekse İslâm dini yetimlere, öksüzlere, kimsesizlere, yaşlılara, yoksullara, evsizlere kısaca bakıma muhtaç herkese yardım etme görevini hem kişilere hem de devlete yükliyordu. Yüzyıllar boyunca vakıflar veya doğrudan devlet mekanizması yardımı ihtiyacı olan herkese kaynak aktarmış, bakıma muhtaç kişilere günümüzün deyişiyle “pozitif ayrımcılık” uygulamıştır. Bu anlayış cumhuriyetin ilk yıllarında devam etmiş, eğitim alanında çok önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlardan biri olan ve Dârüleytamların dönüştürülmesiyle doğan “yatı mektepleri” ile bir taraftan bakıma muhtaç çocuklara sahip çıkılıyor, diğer taraftan genç cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu meslek/ sanat sahibi nesillerin yetişmesine imkân sağlanıyordu. Bugün eğitim sistemini bütün dünyanın örnek aldığı Finlandiya'nın eğitimde eşitliğin yeterli olmadığı, önemli olanın hakkaniyetin getirilmesi olduğuna dair bakışının⁵¹, günümüzden yüz yıl önce yatı mekteplerinde yeşerdiği görülmektedir.

Yatı mektepleri, cumhuriyet tarihimizin en çok tartışılan eğitim kurumu Köy Enstitülerine ilham kaynağı olmuştur. Dewey'in faydacı eğitim anlayışından yola çıkan, erken cumhuriyetin heyecanını, azmini ve hepsinden önemlisi idealizmini ortaya koyan yatı mekteplerinin gerek müfredatını gerekse misyonunu köy enstitülerine devrettiğini söylemek çok yanlış olmaz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devletinden devraldığı eğitim mirasının olumsuz yanları olduğu kadar, olumlu yönleri de vardı. Mesela köy yatı mekteplerinin öğretmenlerinin çoğunluğunu “ilk muallim mektebi mezunu” öğretmenlerin oluşturması, cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim seferberliğini yürütebilecek -sınırlı da olsa- yetişmiş insanın olduğunun kanıtıydı. Son döneminde Osmanlı kurumlarından yetişmiş bu öğretmenlerin, eğitim seferberliğine kanalize edilebilmesi de hiç şüphesiz cumhuriyetin başarısıdır. Köy yatı mekteplerinden geriye kalan siyah-beyaz fotoğraf karelerindeki⁵² “başı kabak, yalınayak” kimsesiz ve yoksul çocukların gözlerine yansıyan mutluluk, bu eğitim kurumlarını, tarihin en güzide yerine konumlandırmaya yetmiştir.

⁵¹ Pasi Sahlberg, *Eğitimde Finlandiya Modeli*, Metropolis Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 77.

⁵² Ortaköy Erkek Şehir Yatı Mektebi Albümü, Resim Altı Yazılar Hattat Halim (Özyazıcı), 1928.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları- Düstur- Zabıt Cerideleri

- 877 Sayılı *Teşkilatı Mülkiye Kanunu*, Resmi Ceride, 26/VI/1926, Sayı: 404, s. 932-935
789 Sayılı *Maarif Teşkilâtına Dair Kanun*, Resmî Ceride, 3/IV/1926, Sayı: 338, s. 1233
Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM Açış Konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, C.18, Birinci İçtima, 1.3.1338 Çarşamba, 1 Mart 1922, s. 2-16.

B. Salnameler-Yıllıklar

- Ortaköy Erkek Şehir Yatı Mektebi Albümü (1928), Resim Altı Yazılar Hattat Halim (Özyazıcı).
Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, *1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930)*, ISBN 975-11-1939-1, Ankara. 1999.
Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.

C. Araştırma ve İncelemeler

- AYHAN, Halis- Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1994, s. 7-9.
ERGİN, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Köy Eğitim ve Öğretimi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi 7(1) s. 89-129, DOI: 10.1501/Egifak_0000000414, Ankara, 1994.
NUHOĞLU, Hidayet Yavuz, *Dârülaceze, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 8, 1993, s. 512-514.
MÜEZZİNOĞLU, Ersin, *I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Dârüleytamlar*, *History Studies* (4) 1, 2012, s. 399-417.
ÖZCAN, Tahsin, *Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytâm Sandıkları*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı: 14, 2006, s. 103-121.
ÖZTÜRK, Cemil, *Osmanlı'da Bir Meslekî Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-ı Âlî (1903-1909)*, International Congress on Learning and Education in the Ottoman World, IRCICA, Türk Bilim Tarihi Kurumu, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 12-14 April 1999.
SAHLBERG, Pasi, *Eğitimde Finlandiya Modeli*, Metropolis Yayıncılık, İstanbul, 2018.
TOPRAK, Zafer, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
YÜCEL, M. Serhan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Yatı Mektepleri: Kandıra Yatı Mektebi Örneği", *Uluslararası Milli Mücadelede Servetiye Cephesi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu VI*, Kocaeli, 2019.

Summary

The wars in the last period of the Ottoman Empire led to an increase in the number of orphans, and many of the people who were separated from their homes and lands due to the land losses of the state became in need of care. Both Turkish culture and Islamic religion placed the duty of helping orphans, homeless people, the elderly, the poor, the homeless, in short, everyone in need of care, on both individuals and the state. For centuries, foundations or direct state mechanisms have provided resources to everyone in need of help and, in today's words, "positive discrimination" to those in need of care.

This understanding continued in the early years of the republic and very important steps were taken in the field of education. One of these steps, the "Boarding Schools", which were born out of the transformation of the Dârüleytams, on the one hand took care of children in need of care, and on the other hand provided the opportunity for the young republic to raise generations with the professions and arts it needed. It is seen that the view of Finland, whose education system is taken as an example by the whole world today, that equality in education is not enough, and that what is important is to bring fairness, flourished in boarding schools a hundred years ago.

In the 1925-1926 school year, a total of 50 boarding schools were operating across Turkey, including 17 city boarding schools, 32 village boarding schools and 1 private boarding school. What is striking about the distribution of Village Boarding Schools across regions is that the distribution of these schools across Turkey was not very balanced. However, this is the beginning; in 1925, these schools continue to be opened in various regions of Anatolia.

In 1925, we have the information that 12 of the 32 Village Boarding School buildings were masonry and 3 were wooden. According to our data, 4 of these buildings were suitable for education and training, while 13 were not. 27 of them had a garden. A total of 145 teacher positions were allocated to the Village Boarding Schools, where a total of 137 teachers were employed, thus there were 8 vacant positions. As of May 1926, the schools had a total of 3,159 students, 941 day students and 2,218 free boarders. Before the end-of-year exams, this number had dropped to 2,928. While 2,875 students took the end-of-year exams, 53 students did not. There were 2,232 students who passed the end-of-year exams. 488 students failed. 65 students were expelled due to failure. 92 students graduated.

Boarding schools inspired the Village Institutes, the most controversial educational institution in the history of the republic. It would not be wrong to say that the Boarding Schools, which set out from Dewey's utilitarian understanding of education, and demonstrated the excitement, determination and above all idealism of the early republic, handed over both their curriculum and mission to the Village Institutes.

The educational heritage that the Republic of Turkey inherited from the Ottoman Empire had positive aspects as well as negative ones. For example, the fact that the majority of the teachers of the village boarding schools were "graduate from the first teaching school" was proof that there were people - albeit limited - who could carry out educational mobilization in the early years of the republic. The fact that these educators, who had been trained in the Ottoman institutions during the last period, could be channeled into the educational mobilization was undoubtedly a success of the republic. Black and white photographs are all that remains of the Village Boarding Schools. The happiness reflected in the eyes of orphaned and poor children "barefoot and bareheaded" in these photographs is enough to place these educational institutions in the most distinguished place in history.





HISTORY STUDIES


INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net


CUMHURİYETİN İNŞASINDA ATATÜRK'ÜN TAM BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Atatürk's Understanding of Complete Independence in Building the Republic

Öğr. Gör. Dr. Zafer Doğan 

Yıldız Teknik Üniversitesi

zdogan@yildiz.edu.tr

Makale Türü-Article Type : Derleme Makalesi-Review Article
Geliş Tarihi-Received Date : 28.07.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 04.10.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1333884

Atıf – Citation:

Zafer Doğan, “Cumhuriyetin İnşasında Atatürk’ün Tam Bağımsızlık Anlayışı”, *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.315-336.



CUMHURİYETİN İNŞASINDA ATATÜRK'ÜN TAM BAĞIMSIZLIK ANLAYIŞI

Atatürk's Understanding of Complete Independence in Building the Republic

Zafer Doğan*

Öz

Bu çalışmada, cumhuriyet tarihimizde Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışını ele almaya; bunu yaparken hem Osmanlı İmparatorluğu döneminden miras kalan bağımlılık zincirlerinin neler olduğunu (millet sistemi, kapitülasyonlar vb...) hem de bunlardan nasıl kurtulunduğu anlatılmaya çalışılacaktır. Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün izlediği politikanın temel esası bağımsızlık ve diğer devletlerle eşitlik temelinde bir ilişki yürütülmesi üzerine kurulmuştu. Yüzyılların alışkanlıklarıyla Doğu Sorunu'ndaki geleneksel politikalarını sürdürmek isteyen İtilaf devletleri karşısında Türkiye her türlü iktisadi, siyasi ve hukuki ayrıcalığa dayanan eski düzeni reddetmişti. Yeni kurulan devlet sadece ekonomi alanında değil eğitim ve kültür alanlarında da bağımsızlık iddiasına uygun somut politikalar geliştirmişti. Elbette bu tutum çöken imparatorluktan çıkarılan dersler ve tecrübelerle de çok yakından ilgiliydi. Bu bağlamda Cumhuriyetin tam bağımsızlık anlayışının ve kurucu değerlerinin nesnel değerlendirmesinin 100 yıllık cumhuriyet tarihinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edeceğine inanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tam Bağımsızlık, Ekonomik ve Siyasi Bağımsızlık, Kapitülasyonlar, Dil ve Kültür Politikaları

Abstract

This study aims to look at Atatürk's understanding of complete independence in our republican history. In doing so, we will try to explain what the dependency relations inherited from the Ottoman Empire are (the Millet system, capitulations, etc.) and how we abolished them. The basic principle of Atatürk's policy in the Republican era was based on independence and a relationship with other states based on equality. The Allies wanted to continue their traditional policy on the Eastern Question but Turkey rejected the old order based on all kinds of economic, political and legal privileges. Atatürk tried to make Turkey an independent country, not only in economics and foreign policy, but also in education and culture. Of course, this attitude was closely related to the lessons and experiences he had learned from the collapsed empire. In this context, we believe that an objective assessment of the republic's complete independence will serve to better understand the republic's 100-year history.

Keywords: Complete Independence, Atatürk, Economic and Political Independence, Capitulations, Language and Cultural Policies

* Öğr. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE, zdogan@yildiz.edu.tr ORCID: 0000-0002-2455-8864

Giriş

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti hem 150 senelik Osmanlı modernleşme müktesebatının bir sonucu hem de geleneksel Osmanlı devlet ve toplum yapısının anti teziydi. Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın ilk yarısında sömürgeleşme sürecine girmiş; bunun da etkisiyle siyasi ve ekonomik bağımsızlığını büyük ölçüde yitirmişti.¹ Kendine ait bir bayrağı, o bayrağın üzerinde dalgalandığı toprakları, o topraklar üzerinde görev yapan memurları ve askerleri, kendine ait para birimi olan; ama bu topraklar üzerinde kendi mukadderatına hâkim olamayan bir kurucu millet, Türk milleti, yaşamaktaydı. Bir ülke düşünün denizyollarından demiryollarına, bankalardan, şirketlere ekonomik faaliyetlerin neredeyse tamamına yakını ya Avrupalıların ya da ekalliyet mensuplarının elindeydi. Bir ülke düşünün dış borçlarını ödeyemediği için bu borçların tahsili amacıyla kurulan Düyûn-i Umûmiye İdaresi, Osmanlı Maliye Bakanlığı'ndan 3 kat daha fazla memur istihdam ederdi. Bir ülke düşünün sermayesi büyük oranda yabancıların elinde olan ama sadece adı Osmanlı olan banka, Balkan Savaşı başlarken Osmanlı ordusuna kredi vermezdi. Tıpkı o banka ne kadar Osmanlıysa; Osmanlı Devleti de o kadar kurucu unsura hizmet eden bir devletti. Nitekim Meclis-i Mebusan'da Serfiçe mebusu Boşo Efendi, "Osmanlılığın 'Osmanlı Bankası'ndaki Osmanlı'dan fazla bir anlamı olmadığını" ifade edecek kadar cüretli davranabiliyordu.² Bir ülke düşünün dış politikada kendi çıkarlarına olan kararları Düvel-i Muazzama'nın baskısı nedeniyle uygulayamaz, içişlerini ilgilendiren kararlarda bağımsız davranamaz ve sürekli büyük devletlerin müdahalesine uğrardı. Bir ülke düşünün o ülkede yabancıların kurduğu hastaneleri, eğitim kurumlarını müfettişler denetleyemezdi. Sadece siyasi, ekonomi ve dış politika alanlarında değil aynı zamanda kültürde, dilde ve sosyal yaşamın her alanında bağımsız olmayan bir ülke gerçeği vardı. Atatürk'ün tabiriyle Osmanlı bir "esirler ülkesi" konumundaydı ve Kurtuluş Savaşı ile kurulan yeni devletin "artık istiklâli tammından ve hâkimiyeti milliyesinden" taviz vermeye niyeti yoktur.³

Atatürk'ün zamanında kullandığı biçimiyle istiklal-i tam bugünkü Türkçemizle tam bağımsızlık anlayışı hem Atatürkçülüğün temelini oluşturan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik gibi ilkelerin birbirine olan bağlantılarını sağlayan birleştirici bir anlayış hem de onun siyasi, şahsi kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlayışı bizzat Atatürk'ün sözleriyle tanımlayacak olursak "İstiklali tam, denildiği zaman, bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, hars [kültürel] ve ilah [diğer] her hususta istiklali tam serbest-i tam demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin, manay-ı hakikiyesiyle bütün istiklalın mahrumiyeti demektir."⁴ Bu tanımdan yola çıkarak tam bağımsızlık kavramını, dış politika ve ekonomi meselesi olduğu kadar aynı zamanda bir kültür ve eğitim sorunu olduğu için de daha geniş bir kapsamda ele alacağız. Bunu yaparken Atatürk'ü tam bağımsızlık çizgisini izlemeye iten nedenleri ve bunların tarihi tecrübelerle olan ilişkisi anlaşılmalı çalışılacaktır.

1. Dış Politika ve Tam Bağımsızlık Anlayışı

Atatürk döneminde Türkiye'nin izlediği dış politikanın esası bağımsızlık ve diğer devletlerle hukuki temelde eşitlik üzerine bir ilişki yürütülmesiydi.⁵ Osmanlı'nın tasfiye olmasıyla Lozan'da temelleri atılan yeni devletin en büyük mücadelesi bu alanda gerçekleşti. İsmet İnönü Lozan görüşmeleri esnasında bu hassasiyeti şu şekilde açıklıyordu: "Türk milli hâkimiyetinden çok bahsedişimizden şikâyet olunuyor. Biz, burada istiklalın ne olduğunu bilen ve adalet esasına dayalı bir barış yapmak isteyen bir milletin delegeleri olarak bulunuyoruz. Konferansa, eşit muamele göreceğimiz teminatı üzerine geldik. Eğer hâkimiyetimizden sık sık bahsetmeye lüzum

¹Taner Timur, *Türk Devrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 55.

²Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, Ed. Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 22-23.

³Atatürk, M. K., *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.113-114.

⁴Aktaran: Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s.303.

⁵Aptülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 35.

gördüysek, hâkimiyetimize zarar verecek mahiyette yapılan tekliflerle buna mecbur edildiğimizdendir. Bağımsız hiçbir devlet, hatta Yunanistan dahi bu yolda tekliflere maruz kalmamıştır! Türk milleti her şeyden önce diğer bağımsız devletler gibi muamele görmeye haklıdır, layıktır.”⁶ Türkiye; yüzyılların alışkanlıklarıyla Doğu Sorunu’ndaki geleneksel politikalarını sürdürmek isteyen Batılı devletlerin dayattığı her türlü iktisadi, siyasi ve hukuki ayrıcalığa dayanan eski düzeni reddediyordu. Türkiye büyük devletlerin eskiden olduğu gibi içişlerine karışmaması için çaba göstermiş; ama öbür taraftan her türlü maceracı siyasetten azami ölçüde kaçınmıştı. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak irredantizme dayanan bir dış politikadan uzak durulmuştu. Bu yıllardaki Türk dış politikasını tanımlayabilecek bir diğer kavram ise gerçekçilikti. Savaş yorgunu ülkede uluslararası çatışmalardan kaçınma, büyük devletler arasındaki ihtilafların doğrudan tarafı olmadan iyi ilişkiler kurma, Lozan’daki kazanımları koruma, dezavantajlı bazı sorunları çözmeye çalışma, geçici bölgesel ittifaklar kurma suretiyle ülke güvenliğini sağlamaya yönelme bu yıllardaki Türk dış politikasının temel özelliklerini oluşturur.

Elbette bu tutum çöken imparatorluktan çıkarılan dersler ve tecrübelerle de çok yakından ilgiliydi. Örneğin I. Dünya Savaşı’ndan epeyce ders çıkarmışlardı yeni devletin kurucuları. Askeri ve iktisadi açıdan daha güçlü olan Almanya ile zayıf konumdaki Osmanlı’nın girdiği ilişki bir müttefiklik ilişkisi değildi. Sonuçları ağır olmuştu.

2. I. Dünya Savaşı’ndan Alman Tarihsel Ders

Savaşın yaklaştığı günlerde Osmanlı İmparatorluğu’nda kabinenin, askeri ve sivil bürokrasinin bir kısmı (Maliye Nazırı Cavit Bey, Sait Halim Paşa vb..) savaşın dışında kalma yanlısıydı.⁷ Trablusgarp ve Balkan savaşlarının taze yaraları halen kapanmamıştı, üstelik Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşı sürdürebilecek ekonomik bir gücü olmadığı gibi ordunun da ciddi bir teçhizat eksikliği söz konusuydu. Belki de Balkan Savaşı’ndan sonra söz edilebilecek tek olumlu gelişme Enver Paşa’nın başlattığı orduyu gençleştirme ve modernleştirme girişimiydi. Bu reformların devam ettirilebilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Bir yanda savaş sırasında veya sonrasında Rusya tarafından yutulma endişesi, diğer yandan İtilaf devletlerinin Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü garanti etmemesi İttihatçıları tedirgin etmişti. Fransa ve İngiltere nezdinde yapılan girişimler bu devletlerin Rusya’yı kaybetmeyi göze alamaması yüzünden sonuç vermedi. Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar savaş dışı kalması zor görünüyordu. Ancak daha soğukkanlı ve zamana yayılmış bekle gör diplomasisi ile buna eşlik edecek bir savaş hazırlığı da yapılamadı. Almanya’nın son 40 yılda giderek artan Osmanlı üzerindeki ekonomik nüfuzu ve Osmanlı diplomasisinde Doğu Sorunu’nda alışkanlık edinilen ancak büyük güçlere yaslanarak ayakta durulabileceğine dair alışkanlık, Balkan Savaşı’nın yarattığı özgüven kaybı bu stratejiyi uygulamayı güçleştirdi. 2 Ağustos 1914’de gizli bir antlaşma imzalanıyor, Almanya, Rusya’ya karşı Osmanlı toprak bütünlüğünün garantörü oluyor; Osmanlı İmparatorluğu ise Rusya’ya karşı savaşa İttifak devletlerinin safında girmeye söz veriyordu. Savaşa girilmesi durumunda Liman von Sanders başkanlığındaki Alman subaylar heyetinin ordunun yönetiminde pay sahibi olacağı kabul ediliyordu. Rusya’nın Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na savaş ilan etmesi ve antlaşmanın açık hükümleri gereğince Osmanlı’nın savaşa girmesi gerekirken devlet bürokrasinin savaşa girme konusundaki tereddütleri nedeniyle Osmanlı bir süre daha tarafsız kalma durumunu sürdürdü.⁸ Bu anlaşmayı devreye sokacak gelişme ise Ağustos’ta yaşandı.

⁶Ali Naci Karacan, *Lozan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.186

⁷Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979, s. 77.

⁸A. Halûk Ülman, *I. Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitapevi, Ankara 2002, s. 312.

Tarihimizde “Karadeniz Olayı” olarak geçen bir oldubitti durumuyla Osmanlı savaşın bir parçası haline gelecekti.⁹

Savaş boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve beşeri kaynakları akıllıca ve verimli bir şekilde kullanılmadı. Bunun en büyük nedeni savaş öncesinde Almanya ile imzalanan anlaşmanın bizzat kendisiydi. Bu anlaşma gereğince Osmanlı gerçekten de savaş süresince Almanya'dan cömert askeri ve ekonomik bir yardım almış ama bunun karşılığında bağımsız bir askeri strateji izleyebilme şansını yitirmişti. Liman von Sanders, Colmar von Der Goltz, von Falkenhayn ve von Kresstein gibi Alman subayları Osmanlı ordusunda karar verici üst düzey makamlara getirildiler. Böylece Alman Genelkurmayı doğrudan Osmanlı savaş planlarını etkileyebilme ve belirleyebilme gücüne kavuşmuştu. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında büyük bir darbe yemiş bir ülke olarak en azından Osmanlı'nın daha savunma ağırlıklı bir savaş stratejisi izlemesi akıllıca olacaktı, ancak yapılan bunun tam tersi taarruz savaşıydı. Sarıkamış'ta Rusya'ya, Kanal Harekâtı'nda ise İngiliz toprağı Mısır'a yönelik başarısız taarruz girişimleriyle sonuçlanan savaş stratejisi büyük ölçüde Harbiye Nezaretini elinde bulundurun Alman Genel Kurmayı'nın eseridir. Almanya Kafkasya üzerinden bir cephenin bir an önce açılması için baskı uyguluyordu. Osmanlı III. Ordusu Doğu Anadolu'daki kış koşullarında bir savaşı yürütecek donanımda ve hazırlıkta değildi. En azından ileri harekâta ilkbaharda daha uygun koşullarda başlanması gerektiğini düşünen tecrübeli komutanların bazılarının itirazları dinlenmedi ve emekli edildiler.¹⁰ Bu cephede Osmanlı ordusunun planları gerçekçilikten uzaktı: Kafkaslara ilerlenerek Ruslar bölgeden atılacak, ardından Afganistan üzerinden Hindistan üzerine ilerlenecekti.¹¹ Ancak bu plan Sarıkamış'ta büyük bir felakete dönüştü. Almanya başarılı olup olmadığına bakmaksızın bu planları çizerken kendisi açısından doğru olanı yapıyordu çünkü Batı cephesindeki yükünü hafifletmek ve İngilizlerle Rusları rahatsız edecek yeni cephelerin açılması Almanya'nın çıkarımaydı. 1916 yılında ise Doğu Anadolu cephesi iyiden iyiye bozuldu. Rus kuvvetleri Doğu Anadolu'yu büyük ölçüde işgal ettiler.

Aynı şekilde Süveyş Kanal Harekâtı bu açıdan bakıldığında Osmanlı açısından pek de makul bir plan değildi. Bu hareketin amacı kanalı ele geçirerek içerideki bir ayaklanmayla Mısır'ı İngilizlerin elinden almaktı. Devrik Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın İngilizlere karşı ayaklanacağı varsayımı gerçekçi değildi. Plan gerçekleşirse İngiltere Batı cephesine Hindistan sömürgesinden mal ve asker taşıyamayacak ya da çok zorlanacaktı. Bu hareketin asıl planlayıcısı Alman General von Moltke idi. Moltke bu saldırı konusunda Osmanlı Harbiye Nazırlığı'nı ikna etmiş; IV. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya hazırlık talimatı verilmişti. Zeki Paşa hazırladığı raporda bu girişimin başarılı olamayacağına dair bir kanaat bildirmişti. Çünkü Süveyş Kanalı İngilizler tarafından çok iyi tahkim edilmiş, ağır silahlarla donatılmıştı. 25 bin kişiden oluşan askeri bir gücü aşmak kolay değildi. Bu rapordan sonra Zeki Paşa görevden alınarak IV. Ordu Komutanlığı'na Cemal Paşa atanıyordu. Yine Cemal Paşa'nın yanında bu harekâtı yürütecekler arasında Alman Yarbay Franz Kress von Kressenstein de görevlendirilmişti. Cemal Paşa'nın planına göre Osmanlı ordusu kanalı geçip İsmailiye alınırsa Mısır'daki yerel unsurların Osmanlı ordusuna yardımcı olacağı hesap ediliyordu.¹² Osmanlı ordusu 3 Şubat 1915'te kanalı geçmeye çalıştı. İngiliz ordusu yoğun bir top atışına başladı. Kanalin geçilemeyeceği anlaşılınca ordu kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Kanal Harekâtı'nın sonucunu, I. Dünya Savaşı'nın IV. Orduda yedek subay olarak olayların tanığı olan Falih Rıfkı Atay şöyle izah eder:

⁹Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s. 290.

¹⁰Köprülülü Şerif İlden, *Sarıkamış*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s.160.

¹¹Matthew Smith Anderson, *Şark Sorunu 1774-1923*, Çev: İdil Eser, YKY, İstanbul 2001, s.326.

¹²Cemal Paşa, *Haturalar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 191.

“Bizim aramızda Kanal’ı geçerek yerli halkı ayaklandırıp Mısır’ı alacağımıza inanlar vardı. Bu kadar saf olmıyan Almanların Türk ordusuna verdiği Kanal vazifesi daha basittir. Arasına birkaç bin Türk feda ederek ve ikide bir Kanal’ı zorlayarak, Mısır’da mümkün olduğu kadar İngiliz ordusu tutturmak! Mısır’da duran her İngiliz, Alman ordusunun karşısında azalmış bir fert demektir. İngiliz raporu diyor ki: ‘Bu vak’a üzerine muhafız kuvvet otuz bine çıkarılmıştır.’ Demek, Kanal’da Almanlar muvaffak olmuşlardır.”¹³

Gerçekten de bu girişimlerden sonra her iki ülke daha fazla kuvvetini Osmanlı cephesine sevk etmişlerdi. Ancak askeri ve ekonomik açıdan zayıf olan Osmanlı için bu savaş planı yıkım demektir. Böylece savaşı daha az maliyetle ve planlı bir tasfiyeyle atlatma şansı da elden kaçırılmış oluyordu.

Mustafa Kemal savaş sırasında Alman komutanlarla sık sık sürtüşme yaşamıştı. Savaş sürecinde üstlerine gönderdiği mektup ve telgraflarda bu durumdan sık sık şikâyet edecekti:

“Güçlerim savaş nedeniyle Sina Cephesi’nde bir komuta altında erimeye mecbur bırakılırsa, bu komutan ancak ben olabilirim. İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla birlikte kurtulmak zorunlu ise de, Almanların bu zorunluluktan yararlanarak, bizi sömürge durumuna sokmak ve ülkemizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak politikasına karşıyım ve devlet büyüklerinin bu konuda hiç olmazsa Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını gerekli görürüm. (...)Bugün önümüzdeki en önemli sorun, ülkeyi savunma ve ülkenin hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı etki ve yönetimi altına verilmemesi sorunudur.”¹⁴

Almanya, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik güçsüzlüğü ve askeri anlamdaki geriliğine karşın bu savaşta kendisi için avantaj sağlayabileceğinin hesabını yaparak ittifak antlaşması yapmıştı. Almanya Osmanlı İmparatorluğu’nun halifelik nüfuzundan yararlanmanın da peşindeydi. Orta Asya’da Rusya’nın, Mısır ve Hindistan’da ise İngiltere’nin tahakkümü altındaki Müslümanları halifenin çağrısıyla ayaklandırarak bu ülkeleri can evinden vurmanın hesabı içeresindeydi. Almanya bu nedenle Pan-İslamcı Osmanlı politikalarının destekçisiydi. Ancak savaş başladıktan sonra bu hesaplar tutmadı. Mekke Emiri Hüseyin İngilizlerle gizlice bir dizi görüşme gerçekleştiriyordu. Silah, para ve devlet sözü alan Mekke Emiri Osmanlı’ya karşı 1916’da Hicaz’da Arap ayaklanması başlatıyordu. Kimi Arap aşiretleri Filistin, Irak ve Suriye’de de benzer bir işbirliği tutumunu sergiledi. Bu isyanlar belki bu cephelerdeki yenilginin tek sebebi değildi ama İtilaf güçlerinin ilerlemesini kolaylaştırdığı da bir gerçektir. Beşinci Mehmet Reşat’ın halife olarak ilan ettiği cihad-ı ekber bırakın Osmanlı dışındaki sınırları, Osmanlı’nın kendi sınırları içinde bile karşılık bulamayacaktı. Bir kısım Arap aşireti ve gücü Osmanlı kuvvetlerinin yanında yer alsada aynı şekilde bir o kadarı da tamamen güce odaklı olarak tutum belirlemiş, Osmanlı karşısında Hıristiyan bir devlet olan İngiltere’nin saflarında Osmanlıya karşı savaşmıştı. Bu aslında fiili anlamda ittifad-ı İslam politikasının somut tarihi bir aşamada sınanarak iflas etmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kurulacak yeni devlet sınır aşırı ideolojilerden vazgeçecek önceliği ulusal sınırlara tanıyacaktı: “Artık yeni Türkiye’nin devlet siyaseti, millî sınırları dahilinde, egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Hareket kuralımız budur!”¹⁵

3.Yurtta Sulh Cihanda Sulh

¹³Falih Rıfki Atay, *Zeytinadağı*, Er-tu Matbaası, İstanbul 1981, s. 105.

¹⁴Hüner Tuncer, *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Sonu*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2016, s. 121-122.

¹⁵Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 366.

İki büyük dünya savaşı arasındaki yıllar uluslararası güç sisteminin oturmadığı, çalkantılı bir dönemdi. Almanya ve İtalya'nın başını çektiği Revizyonist blok I. Dünya Savaşı sırasında oluşturulmuş statükoyu gerekirse militarist politikalarla aşma yoluna girmişti. 1930'lu yıllarda Revizyonist ve Statükocu blok arasında yaşanan gerginliğin uluslararası ilişkilerde hızla savaşa doğru evrilen bir kriz yarattığı görülüyor; ama buna karşı etkili önlemler alınamıyordu. Tüm bu koşullar ve birikmiş hesaplar savaşın patlamasına sebebiyet verecekti. Atatürk döneminde Türkiye, Revizyonist ve Statükocu devletler kamplaşmasında doğrudan aktif bir tutum izlemekten uzak bir politika izliyordu. Türkiye'nin tutumu gerçekçiydi. Olası bir büyük savaşın kapıdan yüzünü gösterdiği 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren konumunu daha çok İngiltere-Fransa ittifakından yana konumlandırmıştı. Ancak Türkiye bunu yaparken revizyonist bloku karşısına almamayı da temel prensip olarak belirlemişti. Türkiye iki savaş arasındaki dönemde revizyonist blokla birlikte hareket etmekten özellikle kaçınmıştı. Bunun çeşitli tarihsel ve politik nedenleri vardır.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan bir ülke olarak savaştan yenilgiyle çıkmasına rağmen I. Dünya Savaşı sırasında yenilen devletlere uygulanan antlaşmaların geçerliliğini koruduğu tek ülkeydi. Kurtuluş Savaşı'nda elde edilen zaferlerle imzalanan Lozan Antlaşması Türkiye'nin uluslararası sistemde bağımsız ve eşit hukuki statüde bir devlet olduğunu tescil etmişti. Taleplerini kabul ettiren bir ülke olarak revizyonist bir politika izlemesini zorunlu kılan bir durumda ya da statüde değildi. Bu nedenle Almanya ya da Bulgaristan gibi rövanşist tutumlara girmesini zorlayan tarihsel bir yükün altında ezilmemişti. Üstelik I. Dünya Savaşı sırasında izlenen politikalardan gerekli dersleri çıkarmış deneyimli bir kadroya sahip olan Türkiye gerçekçi ve savaş dışı bağımsız bir politika izlemenin kendisi için daha akıllıca olacağını bilinciyile hareket ediyordu.

Türkiye revizyonist devletlerden özellikle İtalya'nın Akdeniz'de izlediği politikalardan rahatsızlık duyuyor ve bundan dolayı da İngiltere'ye yaklaşarak bir denge oluşturmaya çalışıyordu. Öbür taraftan 1930'lu yıllarda Almanya ile yoğun iktisadi ilişkiler geliştirmekten de kaçınmıyordu. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na yaklaşıldığı tarihlerde Almanya Türkiye'nin önemli bir ticaret ortağıydı. Sonuç olarak Türkiye, gerçekçi bir tutumla statükocu devletler blokuna daha yakın durmakla birlikte Revizyonist blokla da ilişkileri kötüleştirmemeye dikkat etti. Ankara bu dönemde uluslararası hukukun icaplarına göre hareket etmiş; uluslararası işbirliğini kuvvetlendiren, gerçekçi, bağımsız ve akılcı bir dış politika izlemişti.

II. Dünya Savaşı sırasında Atatürk'ün yerine geçen İnönü de aynı dış politik tutumu savaş esnasında gösterdi. Osmanlı'nın yıkılışına tanıklık etmiş, I. Dünya Savaşı'nda müttefiklik ilişkilerinin bile hangi sorunları yaşayabileceğini görmüş, Kurtuluş Savaşı'nın zorlu süreçlerinden geçmiş, Lozan görüşmelerine katılmış deneyimli bir isimdi İnönü. İnönü'nün dış politikasında en önemli ilkesi temkinli olmaktı. Almanya II. Dünya Savaşı'na yaklaşılacak yıllarda eski müttefiklik günlerini hatırlatarak Türk dış politikasını belirleyen karar alıcılar üzerinde etkili olmaya çalışacaktı. Ancak burada hesaba katılmayan şey bu karar alıcıların I. Dünya Savaşı'yla ilgili pek de hoş anılarının olmamasıydı. Cumhuriyetin kurucu liderleri Alman subaylarla yaşadıkları anlaşmazlıkları hiç unutmamışlardı. Atatürk o günlerle ilgili düşüncelerini şöyle açıklıyordu: "Bütün Türk milleti bir oldubitti sonucu savaşa sürüklenmiştir. Bunu gerçekleştiren Alman amirali emirlerini doğrudan Kaiser'den alıyordu. Buna müsaade eden Türk devlet adamları Türkiye'nin selametinden çok Kaiser'in buyruklarını yerine getirmeyi düşünmüşlerdir."¹⁶ Ancak Türkiye'nin savaş dışı kalmasını sağlayan bu tarihsel hafızanın kendisi olduğu kadar elindeki tüm gücü seferber ederek saldıran taraf kim olursa olsun kolay bir zafer elde edemeyeceği ve yüksek

¹⁶Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 60.

bir bedelin ödetileceği noktasındaki kararlılıktı. Birçok tarafsız ülke ardı ardına taviz verip sonunda işgale uğrarken Türkiye bu akıbetten kararlılığı sonucunda kurtulabilmişti.

4.Kültürel Bağımsızlık ve Eğitim-Dil Politikaları

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kültür ve eğitim politikalarını ele alırken yeni tipte bir devlet ve toplum modelinin ortaya çıktığını unutmamak gerekiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ortaya çıkan yenileşme ve ıslahat hareketleri bir ulus devlet modelinin ortaya çıkması için kadro ve kurum düzeyinde altyapının temelini attı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bu modernleşme mirasına çok şey borçlu olsa da geçmişe kıyasla çok daha radikal bir dönüşüm ortaya koymuştu. Bu dönüşümü şöyle açıklayabiliriz: Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu önemli değişimlere rağmen son kertede millet sistemi yani dini ve mezhebi kimlikler üzerine inşa edilmiş çoklu hukuk sistemine göre yönetilen bir devletti. Yeni kurulan cumhuriyet rejimi ise çok hukuklu millet sistemini tasfiye ederek yeni bir ulus devlet kurma yoluna girecekti. Ülkenin her yanında ve herkes için geçerli olan standart bir hukuk ve eğitim sisteminin kurulması, eğitimde çok başlı karmaşaya son verilerek Tehvid-i Tedrisat Kanunu ile ulusal bir eğitime geçiliyordu.

Yine bu farklılık üzerinden Osmanlıdaki tebaa yerini yurttaş kavramına bırakıyordu. Osmanlı İmparatorluğu önce mutlakiyetçi bir rejimle yönetilirken son bir asırlık modernleşme birikimiyle meşruti monarşiye geçmişti. Ancak bu değişime rağmen devletin meşruiyeti halen hanedan ailesinin devamlılığı esası üzerinden sağlanıyordu. Yeni kurulan rejimin kendisinden önceki en büyük farklılığı halk egemenliği ilkesine göre yeni tipte bir devlet ve devlet meşruiyet anlayışını getirmesidir. Atatürk bu gerçeği şöyle ifade edecektir: “Egemenliğini herhangi birisine bırakan bir insan, kendi iradesinin kullanılacağından ve uygulanacağından emin olamaz. Şimdiye kadar milletimizin başına bütün felaketler, kendi kader ve mukadderatını, başka birisinin eline terk etmesinden kaynaklanmıştır.”¹⁷ Artık sultan ve ailesine sadakat ilkesinin yerini ulusa ve vatana bağlılık ilkesi almaya başlamıştı. Ülkedeki eğitim ve hukuk yapısı buna uyumlu hale getirilirken; kültürel yapı da bu esas üzerinden şekillenecekti artık.

Kurtuluş Savaşı'nın en kritik günlerinde bile eğitim şuraları toplayan Atatürk, bir milletin bağımsızlığının sadece askeri bir mesele değil, kültür ve eğitim mücadelesi olduğunu görmüş bir liderdi. 15 Temmuz 1921'de toplanan Milli Eğitim Kongresi'nin açılış konuşmasında yaptığı tespit çok önemliydi:

“Şimdiye kadar takibolunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir amil olduğu kanaatindeyim. Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, âli bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefaletle terkeder. Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekları tahsilin sınırı ne olursa olsun, en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istiklâlîne, kendi benliğine millî geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Dünyadaki milletlerarası duruma göre, böyle bir savaşın gerektirdiği terbiye unsurları ile donanmış olmayan fertler ve bu mahiyette fertlerden toplanmış cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur...Silâhla olduğu gibi dimağı ile de mücadele mecburiyetinde olan milletimizin birincisinde gösterdiğini, ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur.”¹⁸

Yeni kurulan cumhuriyet maddi imkânları çok dar olsa da o kısıtlı imkânlar içinde eğitim ve kültür hayatımızda büyük hamlelere imza atmıştı. Ulus devletin kurucuları yeni devlet ve toplum modelinin ayakta durması ve kökleşmesi için eğitimin öneminin farkındaydılar. Mustafa Kemal Atatürk'e göre eğitim ve okul hayatı “genç dimağlara insanlığa hürmeti, millet ve memlekete

¹⁷Kocatürk, *age*, s. 33.

¹⁸İsmet Giritli, *Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 18.

muhabeti, şerefli istiklali öğretmeli”ydi.¹⁹ Bu nedenle cumhuriyetin kurucu kadroları ülkenin o dönemde içinde bulunduğu iktisadi zorluklara rağmen eğitim ve kültür politikalarını hayata geçirebilmek için büyük bir seferberlik başlatmışlardı. Buradaki seferberliğin amacı sadece okuryazarlık oranını yükseltmek, mektep ve mektepli sayısını artırmak üzerine değil daha da önemlisi yeni kurulan ülkede bu ülkeyi yarına taşıyacak kuşakları yetiştirmek ve ayakları üzerinde durabilen bağımsız bir ülke yaratmaktı.

5.Tehvid-i Tedrisat Kanunu

1924 tarihinde Tehvid-i Tedrisat Kanunu yani Eğitim ve Öğretim Birliği Yasası'nın çıkarılması önemli tarihsel adımlardan biriydi. Bu kanunun çıkış amacını iyi anlayabilmek için Osmanlı eğitim sistemindeki çok başlı karmaşayı bilmek gerekiyor. Osmanlı döneminde Maarif Vekâletinin yönetiminde ve doğrudan kontrolünde olan ilk, orta ve yüksek mektepler vardı ancak bunlar ülkedeki toplam okul sayısının küçük bir kısmına tekabül ediyordu. Kimi özel vakıflar, Şeriye ve Evkaf Vekâleti, İçişleri Bakanlığı'na bağlı İl Özel İdareleri ve özel şahıslarla idare edilen sıbyan mektepleri ve medreseler üzerinde Maarif Vekâletinin denetim ve yetkisi yok gibiydi. Gayrimüslimler kendi dini mabetlerinin hemen yanında açtıkları mekteplerde eğitim veriyor ancak Maarif Vekâlet'inin denetimi neredeyse olmayan bu okullarda Osmanlı vatandaşı olan öğrenciler Osmanlı kimliğinden çok kendi milli kimliklerine yönelik bir tedrisattan geçiyorlardı. Böyle olunca kültürel birlik, ortak bir aidiyet oluşturulamıyor, Osmanlı vatandaşlığı kavramı sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Bu büyük ölçüde Osmanlı hukuk ve eğitim sisteminin çok uluslu devlet modeline göre örgütlenmiş olmasının bir sonucuydu. Bunların dışında yabancı devlet ve dini kurumlarının açtığı misyoner okullarında imkânları yüksek son derece kaliteli bir eğitim veriliyordu. Ancak bu okullarda Osmanlı maarif kurumunun en ufak bir denetimi dahi söz konusu değildi. Tarihinden ve kültüründen bağımsız bir eğitim müfredatı takip edilen nadir ülkelerden biriydi Osmanlı. Bu okullarda yetişen çoğu öğrenci kendi dini veya milli kimlikleri doğrultusunda bir eğitimden geçiyordu. Bu durum bir tarih ve kültür ortaklığının sağlanmasını güçleştiriyordu. Eğitim Öğretim Birliği yasasıyla Milli Eğitim Bakanlığı yeniden yapılandırılarak Türkiye dâhilindeki bütün eğitim sistemi tek bir elde toplanmış oluyordu. Böylece eğitimdeki bu çok başlı yapı sona ermiş ve ulus devlet olmanın en önemli gereği yerine getirilmişti. Zaten kanun tasarısının gerekçesinin açıklandığı kısımda bu durumun altının çizildiğini görürüz: “Önerimiz kabul edildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki bütün eğitim kurumlarının biricik mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında, Cumhuriyet'in irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izleyecektir.”²⁰

Bu kanunla sadece eğitim birliği sağlanmakla kalmıyor bunun yanı sıra bilimsel, rasyonel bir eğitim sistemi ve karma eğitim modeli hayata geçmiş oluyordu. Bu yasa çerçevesinde azınlık okulları doğrudan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanıyor, bazı derslerinin Türkçe okutulması mecburiyeti getiriliyordu. Ayrıca Farsça ile Arapça dersleri de kaldırılıyordu. Aslında bütün bu adımlar ulusal bağımsız bir eğitimin oturması için atılmış adımlardı.

1928'de ise alfabe değiştiriliyordu. Bu adımların elbette kültürel bir boyutu vardı. Cumhuriyet yönetimi bu adımları atarak bir anlamda yeni devleti dünyayla bütünleşiyor, diğer yandan da bağımsız bir ulus devlet bünyesini güçlendirmeye çalışıyorlardı. Arap Alfabesi Türk dilinin bazı özelliklerine uymayan yapısıyla sürekli bir sorun kaynağıydı. Arapçanın tersine Türkçe ünlü harfler açısından daha zengindi, Arap alfabesiyle ünlü harfler çoğu zaman yazılmadığı için bir sözcüğü değişik şekillerde okuma olasılığı vardı ve sözcükler ancak cümle bağlamında okunabiliyordu. Hele coğrafi isimler ve terimleri bağlam içinde bile anlayabilmek mümkün olmuyordu. Arap alfabesi ayrıca Türkçenin en önemli özelliği olan ses benzeşmelerini

¹⁹Necdet Sakaoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 7.

²⁰ *Age*, s.23.

yansıtmakta da büyük zorluklar yaşıyordu. Tarihçi İlber Ortaylı Latin Alfabesi'nin kabulünün sağladığı bazı artıları şöyle ifade eder: “Latin alfabesi en gelişmiş yazıdır. Fonetik bakımdan mükemmelliği (çünkü fonetik harflerden meydana gelmiştir) seslilerin önemli olduğu Türkçe için onu en uygun yazı seçimi kılmaktadır.”²¹

Bu değişiklikteki bir diğer faktör de ulus devlet olarak kurulan Türkiye’de dilde ve kültürde bağımsız bir politika izlenebilmesini mümkün kılabilme. Bu nedenle alfabe değişikliği kimi zaman geçmiş tarihsel ve kültür birikimi kesintiye uğratmak eleştirisiyle muhatap olsa da unutmamak gerekiyor ki Türk dili Arapça ve Farsça gibi iki dilin baskısı altında olmasından dolayı zayıf haldeydi. Aslında şaşırtıcı bir durumla karşılaşılıyor. Fransa ve İngiltere gibi emperyalist devletler hâkimiyet ve nüfuz sahası içinde bulundukları coğrafyalarda kendi kültür ve dillerini de beraberlerinde taşımışlardı. Hatta aradan geçen uzun zamana rağmen bu coğrafyalardaki milletler görünüşte bağımsızlığını kazansalar bile emperyalist ülkelerin dil ve kültürlerinin etkisinde kalmaya devam ettiler. Ancak Osmanlı’nın ulusal bir kültür politikası olmadığı için askeri ve siyasi egemenliği altındaki topraklarda bu alanlarda etkili olamıyordu. Arap topraklarında Osmanlı devleti egemen siyasi güç olmasına rağmen bu bölgeye İstanbul ve Anadolu’dan gönderdiği Türk kökenli memur ve askerler bir süre sonra asimile oluyorlar hatta anadillerini bile unutuplardı.²²

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yöneticiler de bu yaşananlardan bir takım sonuçlar çıkarmışlardı. Mustafa Kemal Harbiye’de mezun olduğunda Suriye’ye atanmış ve I. Dünya Savaşı’nda da Ortadoğu coğrafyasında görev yapmıştı. Aynı şekilde İsmet İnönü genç bir subay olarak Yemen isyanını bastırmak için görevlendirilmişti. Her iki devlet adamının da tanık olduğu ve yaşadığı deneyimlerden çıkardıkları en önemli derslerden birisi ulusal bilinç güçlendirilmeden bir ülkenin ayakta kalabilmesinin, bağımsız bir devlet olarak kalmasının mümkün olamayacağıydı: “Bilmeli ki, millî benliğini bilmeyen milletler, başka milletlerin avıdır.”²³ Atatürk’ün Cumhuriyetin ilk yıllarında dil ve kültür sorunu üzerinde bu kadar durmasının bu deneyimlerle ve çıkarılan derslerle yakından ilişkisi vardı. Bu nedenle ulusal kültürün güçlendirilmesi için ciddi bir emek harcanıyordu. 1920’li ve 30’lu yıllarda Türk diliyle ilgili bazı adımları düşünecek olursak aslında alfabe değişikliği bu sürecin bir parçasıydı. Atatürk bu hamleyle yüzyıllardır Arap/Fars egemen kültürünün yarattığı hegemonyayı kırmayı; dilde ve kültürde bağımsız olmayı amaçlıyordu. Türk Dil Kurumu’nun açılmasından önce Milli Eğitim Bakanlığı’nın zorunlu Arapça ve Farsça derslerinin devlet okullarından kaldırılması yine bu doğrultuda atılmış adımlardı.

Dil ve tarih alanında ulusal kimliğin inşa edilmesine yönelik çeşitli girişimler başlıyordu. Bu girişimleri başlatan asıl gerekçe kültürel bağımsızlığı sağlayabilmektir: “Millî bilincin ayakta kalabilmesi için uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz.”²⁴ 12 Nisan 1931 tarihinde kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ulusal bilincin kuramsal temellerinin atılmasında öncülük etti. Türk Tarih Tezi 1932 yılında kabul edildi. 12 Temmuz 1932 tarihinde ise Türk Dil Kurumu kurulmuş ve yıllardır ihmal edilmiş Türkçe’nin geliştirilmesi üzerine faaliyetler yürütmüştür. Türkçe sözlük çalışması ve Türk diliyle ilgili bilimsel araştırmalar yapmak konusunda Türk Dil Kurumu’nun önemli katkıları oldu. Gerek eski metinlerde tarama yapılarak gerekse halk dilinde yaşayan sözcüklerden yola çıkılarak Arapça ve Farsça sözcüklerin karşılığı olarak Türkçe sözcükler üretiliyordu. Bu girişimlerin arkasındaki mantığı Atatürk şöyle

²¹İlber Ortaylı, “Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1296-1297.

²²Atay, *age*, s. 39.

²³Ayşe Âfetine, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ed. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 34.

²⁴Kocatürk, *age*, s. 149.

açıklayacaktır: “Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”²⁵

Türk Dil Kurumu bu yıllarda Arapça, Farsça ve Batı dillerinden gelen yaklaşık 30000 sözcüğe Türkçe karşılık üretmişti. Sadece gündelik dilde değil aynı zamanda Türkçe'nin bir bilim ve kültür dili olabilmesi için de yeni terimlerin üretilmesi bir zorunluluktur. Okullarda okutulan ders kitaplarının bu esaslar üzerinden şekillendirilmesi gerekiyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar matematik ve geometri kitapları müselles (üçgen), zaviye (açı), murabaa (kare) gibi neredeyse tamamına yakını Arapça ve Farsça kökenli terimlerle doluydu. Atatürk 1936 ve 1937 yılları arasında Geometri kitabını yazdı. Bu kitapta Atatürk'ün Arapça ve Farsça matematik terimlerine karşı ürettiği “açı, açıortay, alan, artı, beşgen, boyut, çap, çarpı, çember, dörtgen, düzey, eğik, eksi, eşit, eşkenar, gerekçe, içters açı, kesit, konum, köşegen, oran, orantı, taban, teğet, toplam, türev, uzam, uzay, üçgen, yatay, yanal yüzey” gibi geometri terimleri halen günümüzde ortaöğretim ve yükseköğretim de kullanılmaktadır.²⁶ Yine bu yıllarda Atatürk “er, subay, kurmay” gibi askeri sözcüklerle gündelik yaşamda kullanılan “genel, özel, evrensel, konuk” gibi birçok sözcüğü bizzat Türkçeye kazandırmıştı.²⁷

Türk Dil Kurumu bu konuda büyük çabalar sergilerken Atatürk özellikle ömrünün son yıllarında zamanının büyük bir kısmını dil ve tarih konularına ayırarak büyük katkılar sunuyordu. Atatürk'ün bu konudaki çaba ve ısrarı dönemin ilgili kurumlarını da gayretli olmaya teşvik ediyordu. Türkçe konusunda sadece sözlüklerle yetinilmemiş daha geniş çaplı işler yapılmaya başlanmıştı. Atatürk'ün girişimleriyle Kuran-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi için Elmalılı Hamdi Yazır görevlendirilmiş ve bu çeviri yapılmıştı. Dilde Öz Türkçe konusunda aşırıya gidilmesi Türkiye'de sık sık eleştiriye muhatap oldu. Hatta zaman zaman Türkçe ile ilgili politikalara karşı çeşitli karşı hamleler de yapılmıştır. Örneğin 1950'li yıllarda Tefik İleri'nin talimatıyla Mustafa Şekip Tunç'un başkanlığında MEB bünyesinde kurduğu bir komisyon Arapça ve Farsça kelimelere karşılık olarak üretilen sözcükleri uydurma Türkçe olduğu gerekçesiyle ders kitaplarından kaldırmak istemişti. Komisyon başkanı bir gazeteye verdiği mülakatta şunları söylüyordu: “Bunalım, birey, doğa, doğal, anamal, devrim, anı ne demektir? İşte bunları kitaplardan ayıklayacağız.”²⁸ Ne kadar yadırganırsa yadırgansın bu sözcükler bugün artık dilimizin doğal parçası olmuş durumdadır. Ancak unutmamak gerekir ki Türkiye'de dilin gelişerek bir bilim, sanat dili niteliği kazanmasında, o yıllarda uygulanan dil ve kültür politikalarının uzun vadede önemli sonuçları oldu. Dilbilimci Ömer Asım Aksoy'un tespitine göre 1932 yılında yazı dilinde kullanılan sözcüklerin sadece % 35 ile 40'ı Türkçe iken bu oran 1975 yılında %80-85 oranına çıkmıştı.²⁹

Dil ve tarih alanındaki çalışmalara verilen önem aynı şekilde sanat alanına da verilecekti. Çünkü sanatsal anlamda yaşanan ileri gelişmeler bir ülkenin ulusal gelişmişliğinin ve dünya çapında ayakta durabilmesinin kanıtıdır. Dolaylı yünden de bağımsız bir ülke olabilmenin alametidir. Atatürk döneminde bu bağımsızlık çabasını anlayabilmek için Atatürk'ün bu konudaki çabalarının nedenlerine eğilmek gerekir. Atatürk son kertede milliyetçi bir Genç Türk aydınıdır. 1880'lerde doğan aydın kadrolar cumhuriyeti de kuracaktır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün diğerlerinden en büyük farklarından birisi modernleşme/Batılılaşma meselesini sadece askeri,

²⁵Doğan Aksan, *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 58.

²⁶Yusuf Çotuksöken, “Atatürk'ün Dil Devrimi ve Sonrası”, *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*, Ed. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007, s. 23-40.

²⁷Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s. 64.

²⁸Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 109.

²⁹Çotuksöken, *agm*, s. 36.

iktisadi, teknolojik bir gelişim olarak görmemesi kültür ve sanatın dönüşümdeki merkezi önemini kavramış olmasıdır.

1913'te ataşemiliter olarak gittiği Sofya görevi esnasındaki gözlemleri onun zihniyet dünyasını köklü bir şekilde belirleyecekti. Bulgaristan günlerinde onu en çok etkileyen ülkedeki gelişimdi. Daha bir yıl önce yaşanan Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'yı en çok zorlayan, en disiplinli ve güçlü ordu Bulgaristan'ın elindedir. Osmanlı başkenti İstanbul'da daha kanalizasyon sorununu halledilememiş, sokaklar çamur ve pislik içindeyken; altyapısı muntazam halledilmiş Sofya'nın bakımlı ve düzenli hali onu çok etkilemişti. Unutulmamalıdır ki Mustafa Kemal'in bu gözlemleri yaptığı ülke Fransa ve İsviçre değil daha 36 yıl önce Osmanlı tabiiyetinde olan bir yerdi. Bu kadar kısa bir sürede bir halkın ayağa kalkması takdire şayan bir durumdu ve Atatürk bu sorunun yanıtının askeri ve iktisadi açıklamalarda değil kültürel bir nedene bağlı olduğunu kavramıştı. Mustafa Kemal Sofya'ya gittiği ilk günlerin birinde Türk kökenli milletvekillerinden Şakir Zümre Bey'le birlikte Balkanların en iyi operalarından birisi sayılan Sofya Operasına gitmiş ve burada gördüklerinden çok etkilenmişti. Bağımsızlığını yeni kazanan bir ülkenin kısacık bir sürede böyle güzel bir binayı inşa etmesi ve daha önemlisi burada bu sanat etkinliğini ustalıkla sergileyebilecek sanatkarlar yetiştirmesinden çok etkilenmiş ve birlikte operaya gittiği arkadaşına şu sözü söylemişti: “Adamların Balkan Savaşı'nı niye kazandıklarını şimdi anladım”³⁰ Yirmi yıl sonra yeni kurduğu ülkenin cumhurbaşkanı olduğunda kendisini ziyaret eden İran Şahı'nın onuruna gösterimi yapılan “Özsoy” operasının temsilindeki anlam 20 yıl önce düşündüklerinin bir yansımasıydı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan kültür ve eğitim politikaları makro düzeydeki bu yeni tarihsel durumun gerekliliklerini yerine getirmeyi amaçlamıştır. 1936'de Devlet Konservatuarı açıldı, Devlet Opera ve Bale kurumu ile Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası, Ankara'da kuruldu. İlk defa 1937 yılında Ankara'da resim sergisi açılacaktı. Heykel ve diğer sanat dallarının gelişmesi için özel bir çaba gösterildi. Bugün tiyatro, çok sesli müzik, görsel ve sahne sanatlarında Türkiye'nin hala dünyada iyi bir konumda olması o yıllarda sağlanan birikimle yakından ilgilidir. Türkiye'de o yıllarda uygulanan eğitim ve kültür politikalarının bu topraklarda yukarıda saydığımız anlayışın kök salmasında büyük etkisi olmuştu.

6. Ekonomik Bağımsızlık

Tahmin edileceği üzere cumhuriyetin ilk yıllarında pek de parlak bir iktisadi tablo yoktu. Yaklaşık 13 milyon nüfusa sahip olan, sanayinin pek az geliştiği, tarımın ise modern kapitalist tarımın çok uzağında olduğu bir ülke gerçeği vardı. Türkiye Cumhuriyeti daha kurulmadan önce peşi sıra yaşanan isyan ve savaşlar sürecinde ciddi bir işgücü kaybı ve demografik bir yıkım yaşamıştı. Sonuç olarak ekonomide neredeyse tamamen dışa bağımlı bir ülkeydik.

1923 yılı gelecek on yılın iktisadi politikalarının belirlendiği kritik bir dizi gelişmeyle yüklüdür. Lozan müzakereleri sırasında İtilaf devletleri kapitülasyonlar konusunu gündeme getirtiler de bu konuda Türkiye'nin ısrarlı tutumu karşısında diretemediler. Ankara hükümeti Lozan görüşmelerinin yeni safhası başlamadan hem bu konudaki kararlılığını vurgulamak hem de kurulacak yeni devletin siyasi ve iktisadi niteliğini dış kamuoyuna daha iyi anlatabilmek için İzmir'de İktisat Kongresi'ni düzenledi. Bu Kongre'de Türkiye'nin iktisadi planda liberal ama milli bir ekonomi politikası izleyeceği mesajı verilecekti. Yeni kurulacak devlet, Osmanlı İmparatorluğu gibi iktisadi ve siyasi olarak Batı bloku içinde kalmak istediğini açıkça belirtiyor; ama eskiden olduğu gibi her türlü kapitülasyona dayanan bağımlılık ilişkilerini reddettiğini dünya

³⁰İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 99.

kamuoyuna duyurmuş oluyordu. Yeni devletin kurucuları tarihsel deneyimle iktisadi bağımsızlık olmadan siyasi bağımsızlığın olmayacağını yaşayarak öğrenmişlerdi: “Bugünkü mücahedâtımızın gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâliyetin tamamıyeti ise ancak istiklâl-i malî ile mümkündür. Bir devletin maliyesi İstiklâlden mahrum olunca, o devletin bütün şubât-ı hayatiyyesinde istiklâl mefluçtur [felç olmuştur]; Çünkü uzv-ı devlet ancak kuvve-i maliye ile yaşar.”³¹ Mustafa Kemal Paşa hukuki ve iktisadi olarak her türlü ayrıcalığa şiddetle karşı koyma kararlılığında idi. Kongre'nin açılışında yaptığı konuşmada eski düzenin tekrar gelemeyeceğini şöyle ifade ediyordu: “Filhakika mazide ve bilhassa Tanzimat devrinden sonra, ecnebi sermayesi memlekette müstesna bir mevkie malik oldu. Ve ilmî mânasiyle denilebilir ki, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Artık her medeni devlet gibi, millet gibi, yeni Türkiye dahi buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırılmaz.”³²

İktisat Kongresi'nde yerli malların kullanımını teşvik etme, hammaddesi yurtdışında olan malların sanayisinin kurulması, özel teşebbüsü destekleyecek bir devlet bankasının kurulması, yabancıların kurdukları tekellerin millileştirilmesi gibi bir dizi bağımsızlıkçı nitelikte kararlar alınmıştı. Yabancı sermayeye karşı olumsuz bakmayan ancak diğer yandan iktisadi bağımsızlık yönündeki kararlılığın altını çizen kongre, özel sermayeyi teşvik ve dış yatırımları ülke içine çekme yoluyla bir gelişme stratejisi çizmişti: “Yabancı sermayeden istifade edeceğiz. Devletin bağımsızlığı, milletin egemenliği ve bütün hayatî gerekleri ve kabiliyeti korunmuş olmak şartıyla...”³³

Bağımsız ekonominin kurulması, bağımsızlığın zedelenmemesi kaydıyla yabancı sermayeye açık olma bu kongrenin özeti olarak nitelendirilebilir. İzmir İktisat Kongresi ekonomik ve hukuki imtiyazlar üzerine bina edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu özellikle son döneminde bir yarı sömürge haline getirmiş olan kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmeyeceği yönündeki kararlılığı vurgulamış ve tüm dünyaya ilan etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin Lozan görüşmelerinin kapitülasyonlar meselesiyle kesintiye uğradığı bir dönemde yapılması bu mesajı daha anlamlı hale getiriyordu.

7.Lozan ve Tam Bağımsızlık

Lozan görüşmeleri çok çetin geçti. Ancak bu görüşmelerin sonucunda Türkiye hukuki, siyasi ve iktisadi açılardan bağımsız bir devlet olduğunu uluslararası hukuk karşısında teyit ettirmişti. Türk heyeti konferans sırasında eşit bir muhatap olarak kabul edilmek için büyük bir mücadele verecekti. Örneğin daha konferans başlamadan önce oturma düzenine yönelik Türk tarafının itirazı gündeme geldi. Konferansın oturma düzeninde Türkiye kasıtlı olarak İngiltere, Fransa ve İtalya gibi galip devletlerin yanında değil küçük devletlerle aynı masaya yerleştirilmişti. Önemsiz bir ayrıntı ya da şekilsel bir mesele olarak görülse de protokol düzeni konferansta Türkiye'ye biçilen sembolik konumu gösteriyordu ve İsmet Paşa'nın itirazları üzerine Türkiye İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yer aldığı masada bulunmayı karşı tarafa kabul ettirecekti. Açılış konuşmasında teamüllere göre sadece konferans başkanı konuşma yapabilirdi. Ancak İsmet Paşa Lord Curzon'un konferansın niteliğini anlatan bir açılış konuşması yapacağını öğrenince kendisinin de konuşma yapması gerektiğini ileri sürdü. Fransız heyetinin başkanının tüm vazgeçirme çabalarına rağmen İsmet Paşa bu istekten vazgeçmiyordu. İsmet Paşa'nın konuşmasındaki can alıcı cümle şuydu: “Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık, bütün medeni milletler gibi hürriyet ve istiklal istiyoruz!”³⁴ Burada İsmet Paşa'nın bahsettiği istiklalini

³¹Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2022, s. 190.

³²Atatürk, *age*, s.113.

³³Kocatürk, *age*, s. 310-311.

³⁴Karacan, *age*, s. 78.

nasıl sağlandığını ve konuyla ilgili madde başlıklarının nasıl çözüme kavuşturulduğunun üzerinde kısaca durmamız gerekiyor:

7.1.1. Ekalliyet (Azınlık) Sorunu

Azınlıklar konusundaki en büyük tartışma bu kesimin statüsü üzerine yaşanıyordu. Özel ayrıcalıklarla donatılmış Rum Patrikhanesi'nin Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci Yunan ordusuyla işbirliği yapması nedeniyle bu kurumun eski konumunu sürdürmesi bağımsızlık önünde bir engel teşkil ediyordu. Özellikle Avrupalı devletler azınlıkların Osmanlı devrindeki gibi hukuki imtiyazlarla donatılması şartını getiriyor; Türk tarafı ise bu sorunda eşit yurttaşlık temelinde çözüm getirmek istiyordu. Türk tarafı azınlıklar üzerinde Osmanlı'daki gibi hiçbir suretle hamilik veya vasiyet sistemini kabul edemeyeceğini, Türkler ile Rumların Yunanistan ve Türkiye arasında karşılıklı mübadelesinin gerekli olduğunu ve diğer azınlıkların da Türk hukuk sisteminin teminatı altında olması esasına göre bir düzenlemeden yanaydı. Yunanistan ilk başta mübadele önerisini kabul etmiş ancak bunun getirdiği muazzam ekonomik ve siyasi sorunlardan dolayı geri adım atmak istemişti. Fakat Türk heyeti Yunan tarafının görüşmenin başlarında dile getirdikleri önerilerini hatırlatarak bunu kabul edemeyeceğini belirtmişlerdi.

Lozan görüşmeleri sırasında İtilaf devletleri bu konuda Osmanlı dönemindeki alışkanlıklara geri dönülmesini arzu eden taleplerde bulunuyorlardı. Müttefiklerin önerisine göre azınlık statüsünde olanlar askere alınmayacak bunun karşılığında makul bir vergi ödeyeceklerdi. Bu öneri Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki cizye uygulamasının devam etmesi anlamına geliyordu. Azınlık mensuplarına Türkiye'nin yasaları uygulanacak; ama evlenme, boşanma, miras gibi konuları kapsayan aile hukukunda kendi dini kurumlarına tabi olacaklardı. Yunan Başbakanı Venizeleos bu talebi şöyle temellendiriyordu: "Türkiye'de Müslümanların aile ve şahıs hukuku davalarına şer'îye mahkemeleri bakıyor. Hristiyanların da Hristiyanlık kanunları uyarınca bu konulara bakacak kendi mahkemelerinin olmaması kabul edilemez."³⁵ Venizelos Türkiye'de kalan Rum azınlığın Fener Rum Patrikhanesi'nin hukuki vesayetinde kalması gerektiğini savunuyordu bir bakıma. Sadece Yunanistan değil İngiltere ve Fransa da Türkiye'nin dini yasalarla yani teokrasiyle yönetilen bir ülke olduğu gerekçesiyle Türkiye'de ticaret ya da başka gerekçelerle bulunan yurttaşlarına ayrı bir hukuk sisteminin uygulanmasını talep ediyorlardı. Bu istek Osmanlı'yı özellikle son yüzyılında çöküşün eşiğine getirmiş olan millet sisteminin ve kapitülasyonların devam etmesinden başka bir anlama gelmiyordu. Üstelik böylesi bir durumda her yurttaş için geçerli olan standart yasaların uygulayabildiği egemen, üniter ve bağımsız bir ulus devletin varlığı mümkün olmayacaktı. Son olarak azınlık haklarını denetlemek için büyük devletlerin içinde yer aldığı bir komisyon kurulması isteniyordu. Bu istek ise Girit, Bulgaristan ve Makedonya gibi sorunlarda deneyimlendiği gibi devletin sürekli başını ağrıtan, azınlıklar sorunu üzerinden büyük devletlerin müdahalesiyle bir vesayet sisteminin kurulması tehlikesini beraberinde getiriyordu.

Türkiye Lozan'da Patrikhane'nin ülke sınırları içerisinde çıkarılması tezini ileri sürüyor; ancak İtilaf devletleri bu öneriye kati bir şekilde karşı çıkıyorlardı. Nihayetinde Lozan'da patrikhane ülke dışına çıkarılamasa da dünyevi ve siyasi yetkileri elinden alınmıştı. Rıza Nur'un ifadesiyle patrikhanenin "sıfat-ı resmîyesi kalmamış"³⁶tı.

Aslında şunu belirtmek gerekir ki Türkiye'de laiklik ilk defa Lozan Konferansı'ndaki bu tartışmalar vesilesiyle gündeme geliyordu. İtilaf devletleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoklu, dini hukuk sistemine dayanan millet sistemini savunurken; Türk heyeti bunun kabul

³⁵Taha Akyol, *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.155.

³⁶Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi: Osmanlı'dan Cumhuriyete*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s. 354.

edilemeyeceğini açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Rıza Nur tartışmalar sırasında “Hiçbir durumda, Türk hükümeti, bu azınlıkların devlet içinde devlet meydana getirmelerini kabul etmeyecektir.” diyerek gerekli tavrı ortaya koyuyordu.³⁷ Farklı din mensubu yurttaşlara farklı hukuk sisteminin uygulanması ve bu uygulamaların dışarıdan denetlenmesi gibi hiçbir talep Lozan sırasında kabul görmedi. Ayrıca eskiden devam edegelen uygulamaların devam ettirilmeyeceğini hukuki birliği sağlamak için laiklik yönünde yani bütün yurttaşların dini, inancı ne olursa olsun aynı standart hukuki sisteme tabi olacağı ilkesinin Türk heyeti tarafından vurgulanması önemlidir. Lozan’da kabul edilen 38, 39 ve 40. maddeler bu doğrultuda kurulan yeni devletin laik karakterinin açık ilanıdır. Lozan Antlaşması’nın 39. maddesine göre dini kimliği ne olursa olsun, ayırım yapılmaksızın bütün yurttaşlar siyasi ve medeni haklar konusunda yasalar önünde eşit sayılacaktır.³⁸ Bu madde Osmanlı reformcularının uzunca bir süredir uğraştığı ve büyük bir ayak bağı olan din ayrımı üzerine kurulan çoklu hukuk sistemi olan millet sisteminin tasfiyesinden başka bir şey değildir. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında laiklik her şeyden önce din ayrımı yapmadan bütün yurttaşlara uygulanan eşitlik temelinde oluşturulmuş bir hukuk sistemidir. Lozan sonrasında Tehvid-i Tedrisat ve Medeni Kanunu’nun kabulü bu süreci tamamlamıştı. Şunu da unutmamak gerekiyor ki eskiden uygulanan çok hukuklu millet sisteminin yarattığı bölünmelere tanıklık etmiş bir yönetici zümre, eşitlik temelinde ve mutlak egemenlik ilkesine dayanan bağımsız bir devlet anlayışını kararlılıkla savunmuşlardır. Lozan Antlaşması yurttaşlık kavramına dayanan bir hukuk birliğini sağlayarak laik ve üniter ulus devletin temelini atıldığı antlaşma olmuştur. Lozan’ın belki de en önemli yönü bu yöndeki kararlılığıdır.

7.1.2. Kapitülasyonlar

Lozan’da özellikle ikinci görüşmelerde Türk tarafını en çok zorlayan madde buydu. İtilaf devletleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde sahip oldukları ayrıcalıklarını terk etmek istemiyorlardı. Türk tarafı ise koşulsuz bağımsız bir devlet istiyor her türlü hukuki ve iktisadi imtiyaza karşı çıkıyordu. Atatürk kapitülasyonların kaldırılmasının ne anlam ifade ettiğini şu sözlerle ifade eder: “Biliyorsunuz ki Osmanlı devleti ‘uhud-i atika’ [eski antlaşmalar] namı altında bir takım kapitülasyonların esiri idi. Memleket dahilindeki Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara, muafiyetlere sahip bulunuyordu. Bir devlet, kendi memleketinde bulunan yabancılara yargı hakkını uygulayamazsa, bir millet, kendi halkından aldığı bir vergiyi yabancılardan almaktan menedilmiş bulunursa, bir devlet kendi hayatını kemiren kendi dahilindeki unsurlar hakkında tedbirler almaktan menedilirse böyle bir devletin, egemenliğine sahip bağımsız bir devlet olduğuna inanmak doğru olur mu?”³⁹

Osmanlı döneminde verilen ve kapsamı giderek genişleyen kapitülasyonlar yabancı devlet vatandaşlarına ekonomik, hukuki ve başka alanlarda tanınmış ayrıcalıklardı. Bu ayrıcalıklar iki taraflıydı. Fransa, İngiltere, Rusya gibi Avrupalı devletlerin vatandaşları ticari, denizcilik, dini ya da başka amaçlarla Osmanlı imparatorluk dahilinde bulduklarında bu haklardan yararlanabiliyordu ama bu ilişkide ticaret, denizcilik açısından üstün olan tarafın ayrıcalığı halinde kalıyordu. Kapitülasyonların hukuki ve iktisadi iki boyutu vardı: Birinci boyutuyla Osmanlı İmparatorluğu hukuki olarak bağımsız bir devlet hüviyetini büyük ölçüde kaybetmiş durumdaydı. Kapitülasyonlarla yabancı kurumlarda çalışan ülkelerin vatandaşlarına Osmanlı’daki şeriat hukukuna göre yargılanmamak için ciddi imtiyazlar tanınmıştı. Osmanlı topraklarında aynı uyruğa mensup iki yabancı davalık olursa Osmanlı mahkemeleri devre dışı kalır ve bu kişiler kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanırlardı. Osmanlı topraklarında Osmanlı uyruğuna mensup bir kişi ile yabancı uyruklu bir kişi ihtilaf yaşayıp mahkemelik

³⁷Akyol, *age*, s. 157.

³⁸Reha Parla, *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö, Türkiye’nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler*, Özdilek Matbaacılık, Lefkoşe 1987, s. 11.

³⁹Kocatürk, *age*, s. 291.

olmuşlarsa her iki kişi Osmanlı karma mahkemelerinde yargılanır ve karma mahkemeler iki yabancı ve üç Türk hâkimden oluşurdu. Ayrıca konsolosluklar gönderdikleri tercümanlar aracılığıyla mahkemeye müdahil olurlardı, tercümanların imzasının olmadığı mahkeme hükmü geçersiz sayılırdı.⁴⁰ Karma mahkemelerde yabancılar herhangi bir cezaya mahkûm edilirlerse cezalarını Türk hapishanelerinde çekmezler ve cezasını çekmek için ilgili ülkenin cezaevine gönderilir; ama çoğunlukla müsamaha görüp kendi ülkelerinde serbest bırakılırlardı. Jandarma, konsolosluk yetkilileri olmadan cinayet bile işlese yabancı bir suçluyu tutuklayamazdı. Bunun dışında Türk kolluk kuvvetleri suç şüphesi bulunan yabancıları konsolosluk izni olmadan yaşadıkları mekânları arayamaz, tutuklayamaz veya sorguya çekemezdi. Sonuç olarak adli suçlarda bile yabancı konsolosluklar veya elçiliklerin izni olmadan bu kişiler yargılanamazlardı. Yargılanmaya ait bu ayrıcalıkların dışında yabancılara ait her türlü okul, ibadethane ve hastane gibi kurumlar da ciddi idari ve hukuki ayrıcalıklara tabiydi. Türk yetkilileri bu kurumları denetleyemez ve işleyişlerine müdahale edemezdi. Örneğin Osmanlı Maarif Vekâleti yabancı okullar üzerinde hiçbir söz, yetki ve denetleme hakkına sahip değildi. Yabancı okullar istedikleri eğitimi vermekte istedikleri müfredatı işlemekte serbestiler. Bazı yabancı okullar bu denetimsizlikten yararlanarak Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim toplulukların ayrılıkçı milliyetçi eğilimlerini güçlendiren roller oynayabiliyorlardı.

Kapitülasyonların ikinci boyutu ise ekonomiye ilişkin bağımlılık zincirleri yaratmasıydı. Osmanlı İmparatorluğu özellikle 19. yüzyılda bir yarı sömürge olmaya doğru hızla sürüklenmekteydi. Öyle ki etrafı denizlerle çevrili bir imparatorluğun kabotaj hakkı (bir devletin kıyılarındaki limanları arasında kendi bayrağıyla her türlü denizcilik ve deniz taşımacılığı yapabilme hakkı) bile yabancıların elindeydi.⁴¹ Osmanlı devleti yabancı tüccarlardan aldığı gümrük tarifelerini serbestçe tayin etme kudretine sahip değildi. Herhangi bir ürün üzerinde tekel uygulama yetkisi kapitülasyonlar aracılığıyla sınırlanmıştı. Yabancı uyruklu kişiler devlet sınırları içinde belediye temizlik ve emlak vergisi dışına herhangi bir vergiye tabi tutulamaz, yabancılara ait okul, kilise ve hastane gibi kurumlar hariçten getirecekleri mallar için ödemeleri gereken gümrük vergisi de dahil olmak üzere birçok vergiden muaf tutulurdu. Kısacası kapitülasyonlar devletin bağımsızlık ve egemenlik haklarıyla çelişen imtiyazlı bir hukuk ve iktisadi sistemin sürüp gitmesiydi. Öyle ki Osmanlı İmparatorluğu'nun ülke içinde bir yatırım yapabilmesi bile büyük devletlerin iznine tabiydi. Almanların üstlendiği Anadolu-Bağdat demiryolu projesinin güzergâhına Rusya itiraz etmiş ve demiryolu hattının Ankara-Sivas üzerinden gitmesini (Rusya Doğu Anadolu'yu siyasi ve ekonomik nüfuz sahası olarak gördüğü için) engellemiş; hattın daha güneyden (Konya-Adana üzerinden) geçmesini baskı uygulayarak sağlamıştı.⁴²

Lozan'da İtilaf devletleri, mevcut durumun bazı değişikliklerle devam ettirilmesi ya da bir geçiş süreci tanınmasını talep ediyorlardı. Türk hukuk sistemine karşı güvensizlik vardı. İngiltere, Fransa ve İtalya Türkiye'de ticari, eğitim ya da diğer faaliyetlerden dolayı bulunan kendi vatandaşlarının hukuki ihtilaf yaşamaları durumunda bu kişilerin yabancı ve Türk hâkimlerden oluşan karma mahkemelerde yargılanması görüşünü savunuyorlardı. Müttefikler Türkiye kendi iç hukukunu uluslararası şartlara uyarlayıncaya değin geçici bir süreyle sınırlı kalmak üzere Lahey Mahkemesi tarafından oluşturulacak listedeki adları bulunan hâkimleri seçerek bu mahkemelerde görevlendirmesini talep ediyorlardı. Ayrıca adli alanda reform yapmak için yabancı hukukçulardan oluşan bir komisyonun kurulması tezini gündeme getiriyorlardı. İleri

⁴⁰Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1986, s.17.

⁴¹A. Âfetinan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 292.

⁴²Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 84-85.

sürülen her iki görüş de açık bir şekilde yeni kurulacak devletin egemenlik haklarının bir ihlali olup eski şartların biraz daha hafifletilmiş bir şekilde sürdürülmesi anlamına geliyordu. Türk tarafı ise bunun eskiden olduğu gibi devlet içinde dinlere göre tasnif edilmiş çoklu hukuk sisteminin devam etmesi anlamına geleceğini ileri sürüyordu. İsmet Paşa bu konudaki Türkiye'nin tavrını şöyle açıklıyordu: "Türkiye'nin Müttefik Devletlerin uyrukları için güvenceler vermesi isteniyor; ama bu güvenceler zaten Türk yasa ve kurumlarında, diğer bağımsız devletlerde olduğu gibi, mevcuttur. Bu nedenle, buradaki güçlerden hiçbirinin kendinde olmasına tahammül etmeyeceği bazı ayrıcalıklı muameleler için herhangi bir gerekçe yoktur."⁴³

Ulus devlet standart hukuk sisteminin o devletin yurttaşlarının dini ne olursa olsun herkese eşit mesafede uygulanması demektir. Aslında Türk heyeti Lozan'da bunu savunmakla antlaşma sırasında yeni devletin niteliğinin hangi esaslar üzerinden şekilleneceğinin işaretlerini vermiş oluyordular. Tehvid-i Tedrisat Kanunu'yla yabancı okullar Maarif Vekâletine bağlanmış ayrıca çıkarılan Özel Okullar Talimatnamesi'yle Türkçeden başka dille eğitim yapan eğitim kurumlarında coğrafya ve tarih derslerinin Türkçe okutulması; Türkçe dersinin de Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu getiriliyordu. Fransa, İngiltere gibi muhatap ülkeler eğitim konusunda atılan bu adımları ilk başta protesto etseler de Türkiye'nin bu konudaki inatçı tutumu nedeniyle ısrarlarından vazgeçmişlerdi. Sonuçta Lozan'da kapitülasyonlar 28. maddeyle son derece açık bir ifadeyle kaldırılıyordu: "Yüksek Akit Taraflar Türkiye'de Kapitülasyonların her noktadan tamamen kaldırıldığını her biri kendiyile ilgisi açısından kabul ettiklerini bildirirler."⁴⁴

7.1.3.Dış Borçlar

Dış borç meselesi Osmanlı döneminde kangrenleşmiş ve çözümü oldukça zor bir meseleydi. Osmanlı imparatorluğu 1854-1874 ve 1894-1914 döneminde büyük bir borca girmiş ve alınan borçlar bir iki demiryolu hattı dışında etkili bir şekilde kullanılmamış daha çok bütçe açıkları ve lüzumlu olmayan israfa kaçan harcamalara kaynak olarak kullanılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu borçları ödeyemediği için de büyük bir bağımlılık zinciri olan Düyûn-i Umûmiye İdaresi kurulmuştu. Lozan görüşmelerinde Türkiye tarafı borçların ödenmesi konusunda söz konusu borçların imparatorluğun tasfiyesinden sonra ortaya çıkan hükümetler arasında paylaşılması tezini savunuyordu. Türkiye bu teze dayanak olarak iki örnek sunuyordu: Birincisi Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bağdat ve Hicaz demiryolu gibi pahalı projelerde harcananlardan dolayı bu borcu Türkiye tek başına yüklenemezdi. İkincisi ise Saint Germain Antlaşması'nın bu konuda taraflara örnek oluşturduğu Türk heyeti tarafından ileri sürüldü. Saint Germain Antlaşması'yla Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarihe karışıp yerine kurulan dört ulus devlet imparatorluğun borçlarını aralarında paylaşmışlardı. Türkiye, Osmanlı dış borçlarının imparatorluğun tasfiyesinden doğmuş devletlere paylaşılması esasını benimsetebilmişti karşı tarafa. Buna göre Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Suriye, Irak, Filistin, Hicaz ve Yemen bu borç yükünü paylaşacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam borcunun karşılığı yaklaşık 125 milyon Türk altın ediyordu. Bunun 86 milyonunu Türkiye 1928 yılında yapılan bir antlaşmayla ödemeyi kabul ediyor ve Düyûn-i Umûmiye İdaresi tarihe karışıyordu. Türkiye bu borcu 1933'ten 1954 yılına kadar geçen sürede tasfiye etmeyi başardı.

8.Bağımsızlık ve Devletçilik İlkesi

Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Milli İktisat politikasının bir devamı olarak görülebilir. Liberal iktisat politikalarını bir kenara iterek korumacı

⁴³Sevtaç Demirci, *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele*, Çev: Mehmet Morali, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 129.

⁴⁴Parla, *age*, s. 8.

gümrük duvarları ardında tarımı ve sanayisi ile birlikte kendi kendisine yeterli olacak bir ekonomi oluşturmak, milli şirketler, milli bankalar kurmak ve Müslüman esnaf ve tüccarları örgütlemek gibi fikirler, güçlenmeye başlayan Türk milliyetçiliği fikirleri ile uyum gösteriyor, birlikte yayılıyordu.⁴⁵ İttihatçılar tam anlamıyla iktidara geldiği 1913 sonrası uyguladığı Milli İktisat politikasıyla milli bir ekonomi oluşturma hedefine yönelmiş; ama savaşın yenilgiye sonuçlanması nedeniyle bu girişimlerin somut neticesini alamamışlardı. Cumhuriyet döneminde bu hedefe genel çizgileriyle bağlı kalındığını söylemek yanlış olmaz. 1924'te İş Bankası özel teşebbüsü desteklemek amacıyla kuruluyordu. Amaç sanayi yatırımlarına kredi aktaracak bir bankanın bulunmasıydı. Bu yıllarda devletin sanayileşme ile ilgili politikası özel girişimciyi desteklemek biçimindedir. Teşvik-i Sanayi Kanunu bu amaca yönelik olarak 1927'de çıkarılıyordu. Bu vergiyle fabrika kuracak müteşebbislere vergi muafiyetleri, parasız arazi, ucuz hammadde, enerji temini ve indirimli ulaştırma tarifeleri gibi çeşitli ayrıcalıklar tanındı. Ancak Teşvik-i Sanayi Kanunu bekleneni veremedi. Çünkü özel teşebbüs bu yatırımı yapacak düzeyde ne sermayeye ne de bilgi ve beceriye sahip değildi. Bir fabrikanın işletilmesi için gerekli olan yetkinlikten uzak olan servet sahipleri ellerindeki birikimi ticaret ve devlet ihalesi gibi garantili, risksiz ve daha çok kar getiren alanlara yönelmeye tercih ettiler. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sermayedarlar bürokrasinin vesayeti altında gelişmeyi tercih ettiğinden ve nitelik eksikliğinden kaynaklı özel teşebbüs yoluyla sanayileşmeden beklenen sonuç beklenen düzeyde elde edilemedi. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikası şu şekilde özetlenebilir: 1-Vergi gelirleri ve iç borçlanma yoluyla yabancı şirketler millileştirildi. Haydarpaşa limanı, Reji İdaresi, Mersin-Tarsus Demiryolu gibi stratejik önemi büyük kurumlar satın alınarak devletleştirilme yoluna gidildi. 2-Kredi politikası ve tekeller tesisi suretiyle özel ve devlet kapitalizmi geliştirilmeye çalışıldı. 3-İmtiyaz kanunları ile özel sanayiye destekleme yoluna gidildi. Bu alanlarda sağlanan başarılarla rağmen özel sermayenin yetersizliği ve 1929 Bunalımı sonrası gelişmeler devletçi ekonomik modelini ortaya çıkaracaktı.

1929 Bunalımı ile tarımsal ürünlerin fiyatları düşmüş, ithal malların fiyatları ise çok yükselmişti. Bunun önemli sonuçları oldu. Tarım fiyatlarının yüksek olduğu dönemde yurtdışından sanayi malları ithal etmekte Türkiye pek zorlanmıyordu. Ancak Türkiye ekonomisinin büyük ölçüde tarım ihracatçısı olduğu düşünülürken 1929 Bunalımı Türkiye gibi tarım ihracatçısı ülkeleri de derinden sarstı. Şeker, kumaş gibi en çok kullanılan mamulleri bile yurtdışından ithal eden Türkiye'nin büyük bir döviz darboğazı ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Bu durumda temel tüketim mallarını ülke içinde üretmek ve sanayileşme programı koymak kaçınılmaz hale gelmişti.⁴⁶ 1920'li yıllarda özel teşebbüse bel bağlamanın da sonuç vermediği ortaya çıkmıştı. İşte bütün bu şartlar devletçilik programını yani devletin etkin bir ekonomik aktör olarak piyasalara müdahale ettiği, üretimden dağıtımına kadar birçok ekonomik faaliyeti düzenlenmesi gerektiği anlayışını doğurdu.

5 yıllık ekonomik kalkınma planları uygulanarak; dokuma sanayi, kâğıt, su, seramik, kimya sanayi gibi birçok alanda başarılar elde edildi. Devletçilik politikasının bir diğer yönü de millileştirme politikalarına hız verilmesiydi. İstanbul Tramvay Şirketi, Bursa-Mudanya Demiryolu, Ereğli Limanı gibi işletmeler bu dönemde yabancı sermayeden satın alınarak millileştirildi. Madencilik alanı ise o güne kadar yabancı şirketlere uzun süreli verilen imtiyaz sistemiyle işletiliyor bu da Türk madenciliğinin gelişmesini engelliyordu. Sanayi için gerekli olan hammaddeler madenlerden çıkarılıyor ama madenler çoğunlukla yabancı şirketler tarafından idare ediliyordu. 1935 yılında stratejik sanayi hedefleri doğrultusunda milli bir madencilik politikası yürütebilmek için iki önemli adım atıldı. Madencilik alanında faaliyet yürüten

⁴⁵Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.28.

⁴⁶Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s. 49.

kurumlara finansman sağlayabilmek için Etibank kuruldu. Ardından Maden Tetkik Arama Enstitüsü faaliyetlere başladı.

Bütün bu faaliyetlerin özündeki temel düşünce Türkiye'nin ekonomide kendi kendine yeterli olabilen bir ülke haline getirilmesiydi. Rusya'nın itirazı nedeniyle Ankara'nın doğusuna tren yolu açılmayan bir dönemden sınır şehri Kars'a kadar demiryolu hattı döşenen bir ulaşım altyapısı kurulmuştu. Cumhuriyet kurulduğunda 4000 km olan demiryolu hattı 1939 yılında 7000 kilometreye çıkarılmıştı.⁴⁷ Ulusal bir bankacılık sistemi kurulmuş, finans alanındaki dışa bağımlılık azaltılmıştı. Yabancı şirketler millileştirilirken; geçmişte imtiyaz usulü madenciliğin yerini kendi madenlerini çıkarabilecek teknik ve iktisadi altyapı kuruluyordu. 1930'lardaki sanayileşme programının amacı en basit mamul malları dışarıdan ithal eden bir ülke olmaktan kurtulmaktı. Toplu işnevi yurtdışından ithal eden Türkiye 1930'lı yılların sonunda o günlerin ağır sanayinin temelini oluşturan demir çelik fabrikası açabilecek bir konuma gelmişti. Tüm bu açılardan bakıldığında tam bağımsızlık sadece bir retorik olmanın ötesine çıkmış, pratik bir gerçeklik haline getirilmişti.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk, nihayetinde Genç Türk kuşağının bir temsilcisiydi. Fransız Devrimi'nin ideallerine inanmış modernleşmeci ve milliyetçiliğin bir savunucusuydu. Mustafa Kemal ve II. Meşrutiyet devrimini başaran Genç Türk kuşağı bu dönemden önemli bir tarihsel ders çıkarmışlardı: Hürriyet, müsavat ve uhuvvet sloganıyla başarılan bu devrime Fransa ve İngiltere gibi devletler (bizzat bu değerlerin ortaya çıktığı kaynak ülkeler) karşı olumsuz tutum takınmışlardı. Çünkü İngiltere buradaki devrimin Müslüman nüfusun yoğun olduğu Hindistan ve Mısır gibi sömürgelere "kötü örnek" olacağı kaygısını taşıyordu. Devrimden sonra İstanbul'daki İngiliz elçisi "Mısır Hidivi de bir anayasa isterse ne yapmalı" diye bu kaygıyı dile getiriyordu.⁴⁸ İngiltere, parlamenter ve anayasal bir sistemin sömürge topluluklarının siyasi uyanışını tetiklemesinden ürktü. Üstelik bu kaygı sadece İngiltere'ye değil aynı zamanda Tunus ve Cezayir'i elinde tutan Fransa'ya da bulaşmıştı. Her iki ülke hem Osmanlı bünyesinde hem de sömürgelerindeki Müslümanlar arasında 1908 Devrimi aleyhine yoğun bir propaganda kampanyası başlatmakta gecikmediler. Bu propagandayla Genç Türkleri gözden düşürme stratejisini uygulama yoluna gidiliyordu. Aslında bu girişimlerin tümüyle başarısız olduğu söylenemez. Derviş Vahdeti'nin çıkardığı ve İngiltere'den maddi destek alınarak çıkarılan Volkan gazetesi 31 Mart Karşı Devrimi'nin ortaya çıkmasında büyük bir rol oynamıştı. İngiltere'nin bazen dolaylı bazen doğrudan Genç Türk karşıtı eylem ve örgütlülükleri desteklediğini görüyoruz.⁴⁹

Tarihin çelişkilerinden biri şuydu: Fransız Devrimi'nin yaydığı ideallerle yola çıkan Genç Türkler karşılarında bu sefer engel olarak Avrupa'yı buluyorlardı. Gelişmiş Batılı ülkeler düşünce anlamında kendilerine ne kadar yakın olurlarsa olsunlar Avrupa dışındaki modernleşmeci ulusal hareketlere soğuk yaklaşıyor ve hatta bu hareketleri engellemeye çalışıyorlardı. Çünkü bu tür bir gelişim ya da uyanışın bu bölgelerde kurdukları tahakküme dayalı emperyalist çıkarlarını zedeleyecekleri endişesini taşıyorlardı. Aslında Avrupa dışı modernleşmeci hareketlerin bir ikilemi vardı ortada. Ülkelerini modernleştirmek, toplumlarının makûs kaderlerini yenmek isteyen Avrupa dışı reformcular, ilham kaynaklarını Avrupa'nın merkezlerinden alıyorlar; ama aynı zamanda bu idealleri geliştirebilmek için Avrupa'nın bir diğer gerçeği emperyalizmle

⁴⁷Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 177.

⁴⁸Celal Kazdağlı, *100 Yılında Meşrutiyet*, Yarıncılık, İstanbul 2012, s. 93.

⁴⁹Age, s. 107.

mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin kuruluşu esnasında olup biten olayların akışında Atatürk'ün tutumu bir tür Batı'ya rağmen Batıcılık olarak tanımlanabilir. Niyazi Berkes, Atatürkçülüğün bu özelliğini “Batı'ya karşı savaşırken, ona sırt çevirmeme” olarak formüle etmektedir.⁵⁰ Çünkü buradaki çelişki şuydu: Dağılmakta olan bir imparatorluğu kurtarmak için ülkeyi tıpkı bir Batı ülkesi gibi değiştirmek zorundasınız ama bunu yapabilmek için dayanak oluşturduğunu düşündüğünüz veya yardım talep ettiğiniz ülkelerin girişimleri o ülkeyi bağımlılık zincirlerinin içine hapsedtikçe bu girişimler başarısızlığa mahkûm oluyor. Bu nedenle Atatürk 1908 Devrimi'nin hemen ardından peş peşe gelen Bosna Hersek, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan da tıpkı I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi aynı dersi çıkardı. Mustafa Kemal Atatürk kendinden önceki Tanzimat veya Meşrutiyet dönemindeki modernleşme girişimcilerinin aksine bağımsız olmadıkça, Batılılaşma/modernleşme çabalarının hiçbirinin tam anlamıyla başarıya ulaşamayacağını yaşayarak görmüş bir liderdi. Kurtuluş Savaşı'ndaki direniş çizgisini seçmesinin tarihsel sebebini bu deneyimlerde aramak gerekiyor. Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşip yeni devlet kurulduğunda hukuk, eğitim, ekonomi ve dış politika gibi alanlarda atılmış olduğu bütün adımlar tam bağımsızlığı başarıma amacına yönelikti. Makalede ayrıntılarıyla anlattığımız bu süreç başarıya ulaşmamış olsaydı; ne Batılı devletlerin dostluğunu ne de saygısını kazanabilirdi. Atatürk, hem milliyetçi hem de medeniyetçi bir liderdi. Bunun anlamı hem ülkesinin istiklalini korumayı baş ilke edinen hem de dünya medeniyetini sahiplenen ve ona düşmanlık etmeyen tam tersine Türkiye'yi de o medeniyetin bir parçası kılmak çabası içerisindeydi. Kısacası Batı'yla eşitlik ve bağımsızlık için savaşmadan, mücadele etmeden, modernleşme girişimlerinin başarısız olacağını gören bir çizgiden bahsediyoruz. Belki de Atatürk ve cumhuriyetin kuruluş değerleriyle ilgili en çok doğru anlaşılması gereken konu tam bağımsızlık mücadelesinin bu yönüydü.

Kaynakça

- ÂFETİNAN, Ayşe. *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- ÂFETİNAN, Ayşe. *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ed. Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.
- AKSAN, Doğan. *Türkçenin Bağımsızlık Savaşımı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.

⁵⁰Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 250.

- AKŞİN, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- AKYOL, Taha. *Bilinmeyen Lozan*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- ANDERSON, Matthew Smith. *Şark Sorunu 1774-1923*, Çev: İdil Eser, YKY, İstanbul 2001.
- ATATÜRK, M. K. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- ATAY, Falih Rıfki. *Zeytindağı*, Er-tu Matbaası, İstanbul 1981.
- BERKES, Niyazi. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- BİRGİT, Orhan. *Evvel Zaman İçinde*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- BLEDA, Mithat Şükrü. *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979.
- BORATAV, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- CEMAL PAŞA. *Hatıralar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.
- ÇAVDAR, Tevfik. *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf. "Atatürk'ün Dil Devrimi ve Sonrası", *Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Dil, Kültür, Eğitim*, Ed. Nazife Güngör, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007, s. 23-40.
- DEMİRCİ, Sevtap. *Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele*, Çev: Mehmet Morali, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.
- DERİNGİL, Selim. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- GİRİTLİ, İsmet. *Bir Ulusal Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan. *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi: Osmanlı'dan Cumhuriyete*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- İLDEN, Köprülülü Şerif. *Sarıkamış*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.
- İRTEM, Süleyman Kâni. *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- KARACAN, Ali Naci. *Lozan*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- KAZDAĞLI, Celal. *100 Yılında Meşrutiyet*, Yarın Yayıncılık, İstanbul 2012.
- KOCATÜRK, Utkan. *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KONGAR, Emre. *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.
- NEBİLOĞLU, Osman. *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1986.
- ORTAYLI, İlber. "Harf Devrimi Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, Ed. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1296-1297.
- ORTAYLI, İlber. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.
- PARLA, Reha. *Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan, Montrö, Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler*, Özdilek Matbaacılık, Lefkoşe 1987.
- SAKAOĞLU, Necdet. *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- SANDER, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- TALAT PAŞA. *Talat Paşa'nın Anıları*, Ed. Alpay Kabacalı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.
- TİMUR, Taner. *Türk Devrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- TOPRAK, Zafer. *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- TOPRAK, Zafer. *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2022.

TUNCER, Hüner. *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Sonu*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2016.

TURAN, Şerafettin. *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.

LMAN, A. Halk. *I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, İmge Kitapevi, Ankara 2002.



Summary

This article describes the establishment of a new state based on independence over the ruins of the Ottoman Empire. The questions we attempt to answer in this article are: What does Atatürk mean by a fully independent sovereign state and why is it important? What kind of dependency system existed during the Ottoman Empire in the economy, foreign policy, education and other areas? How did the Turkish Republic destroy the dependency system and replace it with another one? Why did the founders of the Turkish Republic want to establish an independent state? How

were the founders of the Turkish Republic influenced by past experiences? What historical lessons did they draw from past experiences? How did the War of Independence led by Mustafa Kemal inspire the people living under colonial rule? When these questions are answered, we will understand what kind of policies Atatürk pursued. The answer to all these questions is Atatürk's understanding of complete independence. At the same time, the concept of complete independence was at the heart of the 1923 revolution led by Atatürk, so the foundation on which the republic was built cannot be properly understood until the concept of complete independence is understood. We believe that the evaluation of Atatürk's understanding of full independence has a special place in the record of the 100-year republic.

If we classify the article, it is a conceptual research article. We examine how a concept that occupies a very important place in Turkey's history came about and what historical conditions produced it. We also try to understand how this concept is implemented in practice. A comparative method was used for the study. The last years of the Ottoman Empire and the early period of the Republic were compared. The article aims to show that the newly established republic is an antithesis of the semi-colonization model that emerged in the Ottoman Empire. By analyzing historical events such as the First World War and the Treaty of Lausanne, we try to understand the founding motives of the new state.

The following findings have been revealed in this article: Turkey is both a result of the Ottoman legacy of modernization and a completely different state. Turkey was founded as a unitary nation-state rather than a multinational and multijurisdictional state order. For this reason, the new state wanted to eliminate the historical obstacles (the capitulations, the minority problem, and the Millet system). Turkey realized these goals with the Treaty of Lausanne. This is the greatest significance and success of the Treaty of Lausanne. Atatürk and İnönü waged a meticulous struggle to preserve the hard-won independence. They applied the understanding of full independence in the field of foreign policy, economy, education and culture. The basis of Turkish foreign policy in Atatürk's time was independence and good relations with other states on a legal basis and on an equal footing. Atatürk was a leader who understood that Turkey could not be politically independent if the economy of the new republic was not independent. Therefore, he laid the foundation for a self-sufficient economy with the principle of etatism. Reforms in education, language and culture were also complementary to his goal of independence. Unlike the intellectuals of the Tanzimat and the Constitutional Monarchy, Atatürk was a leader who recognized that the modernization and development of a country was not possible without independence. The understanding of complete independence is a unifying understanding that establishes the links between Atatürk principles such as republicanism, nationalism, and etatism.



HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)


Volume: 15, Issue: 100th Anniversary of the Republic Special Issue, October 2023
www.historystudies.net

THE STORY OF 100 YEARS: TURKISH INDEPENDENCE (NATIONAL SOVEREIGNTY) AND THE PROCESS LEADING TO THE REPUBLIC

100 Yıln Hikâyesi, Türk İstiklali (Milli Egemenlik) ve Cumhuriyete Giden Süreç

Doç. Dr. Süleyman Özmen 
İstanbul Rumeli Üniversitesi
suleyman.ozmen@rumeli.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Sansar 
Ege Üniversitesi
mehmet.fatih.sansar@ege.edu.tr

Makale Türü-*Article Type* : Derleme Makalesi-Review Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 29.08.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 18.09.2023
DOI Number  : 10.9737/historystudies.1351747

Atıf – Citation:

Mehmet Fatih Sansar-Süleyman Özmen, "The Story of 100 Years: Turkish Independence (National Sovereignty) and the Process Leading to the Republic," *History Studies*, 15/Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı, Ekim 2023, s.337-352



THE STORY OF 100 YEARS: TURKISH INDEPENDENCE (NATIONAL SOVEREIGNTY) AND THE PROCESS LEADING TO THE REPUBLIC

100 Yılın Hikâyesi, Türk İstiklali (Milli Egemenlik) ve Cumhuriyete Giden Süreç

Süleyman Özmen *
Mehmet Fatih Sansar **

Öz

Her millet, tarihi süreçte geçirmiş olduğu olayları, gelecek nesillere aktararak, onların bu olaylardan ders almalarını ister. Bu durum, milletlerin geleceğini güvence altına almak düşüncesiyle yakından ilgilidir. Çünkü böylelikle yeni nesiller, ileride benzer olaylarla karşılaştıkları zaman, bu olaylara bakarak yapmaları gereken işler hakkında fikir sahibi olabileceklerdir. Bu düşüncenin eseri olarak, emperyalizme karşı verilmiş kutsal bir savaş olan var olma mücadelesini gerçekleştirerek, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar da Millî Mücadelenin hangi şartlarda kazanıldığı ve cumhuriyetin hangi şartlarda kurulduğunu bütün millet ve yetişecek yeni nesiller tarafından bilinmesini ve ona göre sahip çıkılmasını istiyorlardı. Bu makale, Türk İstiklalinin ve Cumhuriyet'in oluşum sürecini ele almakta ve Türk İstiklalinin hangi şartlar altında hangi bedeller ödenerek elde edildiğini anlatmaktadır. 100 yıl boyunca Türkiye'nin geçirdiği dönüşümü ve milli egemenliğe dayanan cumhuriyetin kuruluşunu incelerken, bu sürecin nasıl geliştiğini ve Türk halkının bağımsızlık mücadelesindeki önemli adımları ortaya koyulacaktır.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet, Türk İstiklali, Egemenlik, Osmanlı, Atatürk

Abstract

Every nation wants to pass on the events it has experienced during its historical process to future generations so that they can learn from them. This is closely related to the idea of securing the future of nations. By doing so, the new generations can have an idea about what to do when they face similar events in the future. As a result of this idea, the founders of the Republic of Turkey, who realized the struggle for existence against imperialism by waging a sacred war, wanted all the people and future generations to know how the National Struggle was won and how the Republic was founded, and to take ownership accordingly. This article discusses the formation process of Turkish Independence and the Republic, and explains under what conditions and at what cost the Turkish Independence was achieved. While examining the transformation Turkey has gone through over 100 years and the establishment of the republic based on national sovereignty, it will be revealed how this process has evolved and the important steps that the Turkish people have taken in their struggle for independence.

Keywords: Republic, Turkish Independence, Sovereignty, Independence, Ottoman, Atatürk

* Doç. Dr., İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, suleyman.ozmen@rumeli.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4102-5733

** Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü,
İzmir/TÜRKİYE, mehmet.fatih.sansar@ege.edu.tr ORCID: 0000-0001-7439-2084

Introduction

Nation represents the highest social stage that humanity has achieved in today's civilization. It is undeniable that belonging to a nation has a strong connection with the past and the future. The shared history, which is lived together and passed down from generation to generation, shapes the perspective of the world, strengthening both individual self-confidence and the society's aspiration to live together and build a better future.¹

The mentioned shared history is not always a perfect or ideal progression of values. Good and bad, right and wrong are intertwined, just like the natural flow of life. We must remember that the past, which we call history, does not always present a linear trajectory for us. In other words, everything does not always follow a positive change for all nations. The centers where the total values of humanity, referred to as civilization, develop have not always remained constant. These centers change over time. Leadership can be assumed by different cultures, and this has been the case. There is no indication yet that it will function differently in the future, but all creative cultures maintain an interesting belief in the immortality of the civilization they represent. It can be said that the primary trauma faced by societies arises from this sentiment.²

The Western part of the divided Roman Empire, in the late 5th century AD, found itself under siege by warrior groups from the steppes, yet it still defined itself as the representative of the "unsettling splendor." The fall of Rome plunged Europe into a deep darkness and shifted the center of civilization to the East. Turkish culture and civilization experienced a similar trauma in the 18th century. While the West was struggling to establish its own dynamics during the "Dark Ages" that followed the collapse of Rome, the leadership of civilization shifted from the Arabs to the Turks, starting from the 11th century. The shift in the centers of civilization turned back towards the West in the 17th century. However, the unsettling consequences of this shift were only felt by the Turks in the 18th century and continue to be felt to this day. Like the Romans, the Turks also sincerely believed in the "universal and eternal superiority" images of the civilization they represented and the culture they belonged to. In fact, traces of this belief can still be found today. However, as they learned through experience that these behaviors and problem-solving codes were no longer sufficient, they began to question the system, their own civilization's codes, and eventually their unique cultural codes. It is necessary to acknowledge that this questioning process continues in the present day.³

As emphasized in Prof. Dr. Suna Kili's work titled "Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli" (Atatürk's Revolution as a Modernization Model), the Turkish nation has fought for national liberation and independence throughout history. The Turkish nation has never been without a state and has never fallen into colonial status.

This nation, especially starting from the decline of the Ottoman Empire, has been exploited through capitulations in proportion to the weakening and decline of the state, but it has never come under the sovereignty of another state.⁴

¹ Yavuz Abadan, *Türk İnkılap Tarihine Giriş*, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1960, p. 17.

² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cem Yayınları, İstanbul 1992, p. 23.

³ Akşin, *age*, p. 24.

⁴ Suna Kili, *The Atatürk Revolution A Paradigm of Modernization*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, p. 33.

1. Ottoman Empire

The Ottoman Empire, also known as the “*Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye - Great Ottoman State*,” was a Turkish state that existed from 1299 to 1922. It was one of the longest-lasting empires in world history and expanded its territories until it reached its natural boundaries encompassing Eastern Europe, Southwest Asia, North Africa, and the Atlantic Ocean.⁵

The Ottoman Empire was founded in 1299 by Osman Gazi, a member of the Kayı tribe of the Oghuz Turks, in the region of Söğüt and Domaniç. The empire entered a period of interregnum (*Fetret Devri*) after the capture of the fourth sultan, Yıldırım Bayezid, by Timur. After 11 years of struggles for the throne, Mehmet Çelebi (*Mehmet I*) ended the interregnum. Fatih Sultan Mehmet (*Mehmet II*) conquered Constantinople in 1453, bringing an end to the Eastern Roman Empire. According to some historians, this victory marked the end of the Middle Ages and the beginning of the Early Modern Age. With this conquest, the state ascended to an empire.⁶

Yavuz Sultan Selim conquered Egypt in 1517, ensuring the transfer of the caliphate to the Ottoman sultans. Kanuni Sultan Süleyman made significant progress in Central Europe and put an end to the Kingdom of Hungary. The superiority achieved against Europe came to an end with Sultan I. Ahmet (*Ahmet I*). The Treaty of Zsitvatorok, signed on November 11, 1606, between the Ottoman Empire and the Archduchy of Austria, indicated that the Ottoman State was no longer in its former power. With this treaty, the protocol and legal superiority obtained through the Istanbul Treaty of 1533 came to an end, and these two states and their rulers were considered equal in terms of law and protocol.⁷

After this treaty, the Ottoman Empire could no longer gain significant territory in Europe. In fact, it started experiencing territorial losses from the late 17th century onwards. Except for the Treaty of Prut, this treaty is the most profitable one signed during the stagnation period of the Ottoman Empire.⁸

I. Mustafa and Genç Osman, along with subsequent rulers, faced dethronements, and the governance of the state weakened until IV. Murad, who achieved the re-conquest of Baghdad. During the reign of II. Mustafa, the Ottoman Empire experienced significant territorial losses for the first time, marking the beginning of reformist and innovative movements. II. Mahmud abolished the Janissary Corps, which had been prone to uprisings. Abdülmecid declared the Tanzimat Decree in 1839 and the Islahat Decree in 1856, while II. Abdülhamit declared the First Constitutional Era in 1876.⁹

The Anatolian uprisings, known as Celali rebellions (1519), Baba Zünnun (1525), Kalender Çelebi (1528), Karayazıcı (1598), and briefly referred to as Celali revolts, significantly altered the land order of the Ottoman Empire. Due to heavy taxes or displacement during the “*Great Migrations*,” the lands of farmers were taken over by tax farmers (*mültezim*) or local administrators. Peasants burdened with debts eventually lost their cultivated lands to usurers, thus disrupting the backbone of the Ottoman land system, the timar system. This led to large-scale population movements and significant migration to cities. Agricultural production declined, leading to increased prices of agricultural products and scarcity. Thousands of people lost their lives, and many settlements were devastated. The decline of the religious establishment (*ilmiye*)

⁵ Halil İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, p. 17.

⁶ İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, p. 22.

⁷ Himmet Hülür - Gürsoy Akça, “İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezleşmenin Dinamikleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.17, Bahar 2005, p. 313.

⁸ İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, p. 37.

⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, p. 17.

also contributed to the decline of the Ottoman Empire. The failure to keep up with developments in Europe (*Reformation, Renaissance*) proved to be a disadvantage for the Ottoman Empire.¹⁰

2. The Decline of the Empire

The Process of National State Formation in Europe began in the 13th century and developed rapidly in the following period. The most important examples of national state formation are France and England. It was a transition process from a fragmented, traditional political structure consisting of feudal principalities to a strong centralized national state. The driving forces behind this process were the kings and their established national bureaucracies and armies.¹¹

2.1. The Development of the West

In previous centuries, the political governance form in Europe was absolute monarchy. The English Revolution in the 17th century and the French Revolution in the 18th century aimed to democratize the governance form, ensure political freedoms, and move away from absolutism.¹²

With the transition from the traditional feudal social structure to the national state, a national economy also began to emerge. As a natural consequence, trade initially developed, and with the industrial revolution, the industrial bourgeoisie emerged and thrived¹³

Starting from the 19th century, the social aspect of democratic political life gained weight, and social and economic rights came to the forefront. Undoubtedly, the industrial revolution and the social and economic impact of the working class it created played a significant role in transforming the system into a more democratic, freer, and more egalitarian structure.¹⁴

One of the main economic sources of development and progress in the West was the practice of colonialism by countries such as England, France, Spain, Portugal, the Netherlands, Belgium, and later Germany, as they opened up overseas territories. They utilized these colonies as markets, sources of natural resources, and labor for their own economies, exploiting both the countries and their people.¹⁵

2.2. External Factors

Indeed, the development in the West played a significant role in the decline of the Ottoman Empire. The weakening of the Ottoman economy, the loss of control over trade to foreigners, the transformation of the country into a market for the West, the gradual disappearance of local small-scale industry, and the impoverishment of the state were among the most important factors.¹⁶

Another significant factor that contributed to the fragmentation and shrinkage of the empire was the nationalist movement initiated by the French Revolution, which pushed ethnic communities within the empire towards nationalization. Imperialist, annexationist, capitalist, and colonialist Christian states assisted in the independence of Christian nations within the Ottoman Empire. While they hindered the independence of Muslim Arabs in the Middle East, they ultimately subjected these countries to semi-colonial status by incorporating them into the mandate systems.¹⁷

Another external factor is of a religious nature. Christian Europe, in addition to historical, cultural, and economic reasons, perceived a powerful state with a predominantly Muslim

¹⁰ Ortaylı, *age*, p. 21-22.

¹¹ Ortaylı, *age*, p. 24.

¹² İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, p. 32.

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara 1989, p. 97.

¹⁴ Sander, *age*, p. 99.

¹⁵ Hülür - Akça, *age*, p. 315.

¹⁶ Mümtaz'er Türköne, *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, p. 47.

¹⁷ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2012, p. 39.

population as detrimental to its interests. This understanding of the “*Crusades*” reflects a policy that has repercussions in the modern world. The weakening, fragmentation, and eventual disappearance of the Ottoman Empire, as well as the division of its territories, would be beneficial for the conquerors and capitalists (*capitalists*) of the West. The presence of a strong state along the route to the Far East, India, Indochina, and the colonies in those regions would be detrimental to the West in every aspect. The religious factor has been utilized as a supportive factor for the primary economic reason, as is the case with many wars in world history.¹⁸

These external factors, among others, accelerated the decline of the empire and led to the intensification of internal factors, ultimately resulting in the fragmentation of the empire in the face of a developing West and the exacerbation of its problems.¹⁹

2.3. Internal Factors

The collapse of the Ottoman Empire was caused by political, economic, ethnic (*ethnicity-based*), and religious reasons. However, among all these factors, the most significant one is the inability of the traditional Ottoman state to transform itself into a nation-state and reorganize society, governance, economy, and all institutions related to state and societal life within a secular framework.²⁰

Among the internal factors that contributed to the preparation for the collapse of the Ottoman Empire, in addition to political, ethnic, and religious reasons, there was the disruption of land order, the accumulation of external debt, the inability to accumulate capital and invest due to capitulations, the failure to transition to industrialization, and the opposition of Christian communities who were subjects of the empire due to the loss of land, which led to a contraction that made it difficult for the state to cover its expenses.²¹

The deterioration of Ottoman finances also exacerbated internal issues. The Ottoman taxes had to be increased, which created discontent among the population. Capitulations and commercial privileges granted to foreigners made the Ottoman economy entirely dependent on external forces, and the inability of state revenues to cover expenses necessitated borrowing from abroad.²²

The uprisings of separate Christian communities of different ethnic origins within the country, their separatist movements and efforts to become independent states, the alignment of Muslim communities of different ethnic origins with other Christian states to separate from the empire, the complaints and rebellions of the Turkish population against the deteriorating order, and the rise of nationalism have brought the administration face to face with daunting problems.²³

Furthermore, religious fanaticism is also cited as a factor that hindered adaptation and progress. The religious fanaticism that considered the establishment of a printing press as a “*sin*,” deemed quarantine measures for epidemic diseases such as the plague and cholera as against religion, and opposed the introduction of the “*hat*” initially and later the replacement of the fez with the hat, having religious fanaticism prevalent in state affairs and thus granting it a say, are the bitterest examples of the reasons for the collapse of the state.²⁴

¹⁸ Ahmed Akgündüz - Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, p. 43.

¹⁹ Akgündüz - Öztürk, *age*, p. 47.

²⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1839-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, p. 57.

²¹ Akyıldız, *age*, p. 61.

²² Kâmiran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Son Havadis Matbaası, Ankara 1955, p. 22.

²³ İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *age*, p. 35.

²⁴ Ersin Kalaycıoğlu - Ali Y. Sarıbay, *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme*, Beta Yayıncılık, İstanbul 1986, p. 27.

The influential figures in the “ulema,” who dealt with Sharia (*religious laws*) and fiqh (*Islamic jurisprudence*), including the ranked individuals, scholars (*müderris*), judges (*kadı*), and chief judges (*kazasker*), unlike the enlightened and knowledgeable individuals before them, became the main cause of societal backwardness.²⁵

3. The Accumulation of Efforts

The efforts and political ideologies in the late period of the Ottoman Empire have contributed to a certain accumulation. However, these efforts and ideas were unable to prevent the decline of the Ottoman Empire. It can be said that these efforts and ideas to some extent slowed down the collapse of the Ottoman Empire, but they did not ultimately prevent it.²⁶

The last period political movements in the Ottoman Empire had some common characteristics. First, they all had the desire to save the Ottoman Empire. Second, they lacked a comprehensive and holistic approach to the problem, failing to see the larger picture. Third, they believed that they could sustain an outdated state structure with minor support. The final common characteristic was their lack of understanding of the West, or in broader terms, their lack of knowledge about “modernization” and “*modernization*” concepts and what they entailed.²⁷

To answer the questions about how these efforts and ideas failed to save the Ottoman Empire and whether they slowed down or accelerated its collapse, a comprehensive critique of the ideological movements is necessary. This approach would reveal the consistent and inconsistent aspects of the political thought environment in Turkey prior to the War of Independence and shed light on the emergence of the Kemalist ideology.²⁸

As for the contributions of the late-period political movements in the Ottoman Empire to Turkish state and societal life, they did have some impact, but it was limited. While these movements had the desire to save the empire, their fragmented and insufficient approaches, along with their inadequate understanding of modernization, hindered their effectiveness in preventing the collapse of the empire. The accumulation of ideas and experiences during this period, however, provided valuable lessons and insights that influenced the development of the Turkish Republic under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk.²⁹

Intellectual and ideological developments: The intellectual debates and the emergence of different political ideologies during the late Ottoman period contributed to a more diverse and dynamic intellectual landscape. These discussions and ideological debates laid the foundation for the formation of modern political thought in Turkey and influenced the subsequent nationalist movements.³⁰

Legal and administrative reforms: The Tanzimat reforms aimed to modernize the legal and administrative systems of the Ottoman Empire. These efforts led to the establishment of new laws, institutions, and administrative structures that introduced elements of Western legal systems and governance principles.³¹

²⁵ Birand, *age*, p. 23.

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Temel Yayınları, İstanbul 2002, p. 51.

²⁷ Osman S. Kocahanoğlu, *Felaket Günleri / Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, p. 57.

²⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003 p. 113.

²⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali, C. II*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, p. 24.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938, Cilt I, Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, p. 43.

³¹ Stanford J. Shaw, “Some Aspects of the Aims and Achievements of Nineteenth-Century Ottoman Reformers”, *Conference on the Beginnings of Modernization in the Middle East in the Nineteenth Century*, Ed. William R. Folk - Richard L. Chambers, The University of Chicago Press, Chicago 1968, p. 425.

Rise of national consciousness: The decline of the empire and the increasing pressures from external powers sparked a sense of national consciousness among different ethnic and religious groups within the empire. This growing awareness of identity and shared interests played a significant role in the subsequent nationalist movements and the struggle for independence.

Educational advancements: Efforts were made to reform and modernize education in the empire. New schools and institutions were established, and Western educational models were introduced. This expansion of education contributed to the spread of literacy, the dissemination of new ideas, and the emergence of a more educated and informed society.³²

Cultural and literary developments: The late Ottoman period witnessed a flourishing of literature, journalism, and cultural activities. Intellectuals and writers played a crucial role in shaping public opinion, disseminating new ideas, and raising awareness about the challenges facing the empire.³³

The superiority of the West has been shaped and strengthened by establishing their own national structures. These countries have utilized the natural resources and human resources of their colonies, both above and below the ground, and have employed and exploited them during the pre and post-industrial revolution, thus achieving their technological advancements, wealth, and additionally organizing their societal and governmental structures in line with the requirements of progress and humanity's developmental process. The pioneers of Ottomanism were unable to recognize this development.³⁴

In summary, the most significant factor in the collapse of the Ottoman Empire was its failure to establish a national state and transition from a traditional society to a contemporary one. The benefit of the political movements proposed to halt the collapse lies in the recognition of the backwardness and ineffectiveness of the outdated ones. Following this realization, the Turkism movement's shift towards nationalism prompted intellectuals to think, research, and search for answers to "what can be done?" It led to the opening of schools that nurtured a new generation of critical thinkers, creating a political environment conducive to accelerating the process of development and change.³⁵

Ottoman modernization was an autocratic modernization, and internal and external developments dragged the empire from this autocratic modernization to a constitutional monarchy in its last forty years. The Ottoman Empire left behind political institutions such as parliament, political party cadres, and the press to the young Republic. The doctors, scientists, lawyers, historians, and philologists of the Republic emerged from the intellectual cadres of the late Ottoman period. Initially, the Republic inherited the education system, universities, administrative organization, and financial system from the empire, and the revolutionaries of the Republic embarked on a journey not with a medieval society but with the remnants of an empire that had spent its last century in the pangs of modernization. One of the elements that fueled the radicalism of the Republic is the insufficiently radical Ottoman modernization.³⁶

Understanding the history of late Ottoman modernization is essential to comprehend the solidity and weaknesses of the political and social institutions of present-day Turkey. The 19th century was the most dynamic, painful, exhausting, and long century for the entire Ottoman society. The most significant events and institutions that shaped the future constituted the history

³² Shaw, *age*, p. 426.

³³ Türküne, *age*, p. 67.

³⁴ Tunaya, *age*, p. 49.

³⁵ İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ve Batılılaşma (İstanbul'da Sosyal Değişimler)*, Truva Yayınları, İstanbul 2005, p. 73.

³⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2012, p. 81.

of this century. The generations that were influenced by these movements and learned from their experiences established the new Republic with the impact of these acquired experiences.

4. The Turkish War of Independence

The Ottoman Empire entered the First World War with the intention of regaining lost territories and restoring its former power, but it suffered a major defeat by the end of the war.³⁷

Germany had several reasons for wanting the Ottoman Empire to join the war on its side:

- ✓ Expanding its fronts: Germany sought to expand the war fronts and divert the enemy's attention and resources from other areas. By involving the Ottoman Empire, Germany aimed to open up new fronts in the Middle East, particularly against British and French forces.³⁸
- ✓ Disrupting the colonial routes of England and France: Germany saw an opportunity to disrupt the colonial routes of its enemies, particularly the British and French, by gaining control over strategic territories in the Middle East, such as the Suez Canal and the oil-rich regions.
- ✓ Utilizing the power of the Caliphate: The Ottoman Empire, as the seat of the Caliphate, had significant religious influence over Muslims around the world. Germany hoped to leverage this influence to rally support from Muslims and Turks, portraying the war as a "holy war" against their colonial oppressors.³⁹

It's important to note that while Germany had its own strategic interests in involving the Ottoman Empire in the war, the outcome was ultimately disastrous for the Ottoman Empire, leading to its disintegration and loss of territories.⁴⁰

The fronts that the Ottoman Empire fought in during the First World War can be divided into three categories:⁴¹

- ✓ Offensive Fronts: The Caucasus and the Canal Fronts.
- ✓ Defensive Fronts: The Gallipoli, Iraq, Syria and Palestine, Hejaz, and Yemen Fronts.
- ✓ Auxiliary Fronts: The Galicia and Macedonia Fronts. The Balkan Front (1916-1918) saw the 10th and 20th Ottoman Corps fighting alongside German, Austrian, and Bulgarian forces against Great Britain, France, and Serbia.

The defeat of the Ottoman Empire in the First World War was determined by the Armistice of Mudros (October 30, 1918), which left Anatolia and Thrace open to any form of occupation. The provisions of the Mudros Armistice granted the Allied powers the right to occupy any territories they deemed necessary.⁴²

Following the Mudros Armistice, the occupations began. According to Article 7 of this treaty, the Allied powers were entitled to occupy any regions they saw as a threat to their security. Thus, the Straits came under British control. The British occupied Çanakkale, Mosul, Batumi, Antep, Konya, Maraş, Samsun, Bilecik, Merzifon, Urla, and Kars. The French, on the other hand, occupied important railway stations in Thrace, as well as Dörtyol, Mersin, Adana, and Afyon.

³⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, p. 67.

³⁸ Cemal Kemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.46, Bahar 2005, p. 369.

³⁹ Cebesoy, *age*, p. 73.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2016, p. 98.

⁴¹ Geoffrey Parker - Jay Winter - Mary R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, p. 173.

⁴² Justin McCarthy, *Osmanlı'ya Veda / İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006, p. 67.

Some provinces in Southeast Anatolia that were initially occupied by the British were later handed over to the French. The Italians occupied Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye, and Marmaris, and they also sent troops to Konya and Akşehir. The provision in the Mudros Armistice stating that six provinces in Eastern Anatolia would be handed over to the Armenians prompted them to take action. The Armenians, with their regiments, spread across Eastern Anatolia and began to oppress and persecute the local Turks. Armenian irregulars also arrived in Kozan, Osmaniye, Mersin, and Adana along with the French.⁴³

The Greeks, under the protection of British, American, and French warships, began their occupation of İzmir on May 15, 1919, in order to seize the promised Aegean region for themselves. Thus, the Greeks became the first state to initiate occupation in Anatolia. The first shot fired against the enemy during the occupation of İzmir by journalist Hasan Tahsin marked the beginning of our War of Independence. Despite the start of the occupations following the Mudros Armistice, the Sultan and the Ottoman Government remained silent and took no action to save the country from its situation.⁴⁴

The Occupation of Izmir (May 15, 1919) marks the beginning of a period that started with the Armistice of Mudanya and concluded with the Treaty of Lausanne, encompassing the story of destruction and the establishment of a nation. Faced with these developments, the Turkish nation proclaimed “Independence or Death” and initiated the Turkish War of Independence. This war was an unprecedented and sacred struggle of a nation that was targeted for destruction against imperialism.⁴⁵

The Turkish War of Independence, also known as the War of Independence or the National Struggle, was a multi-front political and military struggle undertaken to protect the territorial integrity within the boundaries defined by the National Pact (*Misak-ı Milli*), after the occupation of the Ottoman Empire by the Allied Powers following World War I. It took place between 1919 and 1922, and effectively ended with the Armistice of Mudanya signed on October 11, 1922, and officially concluded with the signing of the Treaty of Lausanne on July 24, 1923.⁴⁶ The Turkish War of Independence holds a special significance as it demonstrated to all oppressed nations that they could break free from the grip of imperialism.

5. The Proclamation of the Turkish Republic

Mustafa Kemal Pasha had already stated during the Erzurum Congress that the form of government after victory would be a republic. The Government of the Grand National Assembly of Turkey, which had been governing Turkey since April 23, 1920, was based on the principle of national sovereignty. It was an unnamed republican administration. The constitution of January 20, 1921, stated, “*Sovereignty unconditionally belongs to the nation,*” which indicated that the new regime was an undeclared republic.⁴⁷

The first term members of the Grand National Assembly, who played a historic role in the victorious National Struggle, decided to dissolve the assembly and called for new elections on April 1923. After the new elections, the second term of the Grand National Assembly began its work. The newly established assembly ratified the Treaty of Lausanne, thereby achieving complete national independence.⁴⁸

⁴³ McCarthy, *age*, p. 69.

⁴⁴ McCarthy, *age*, p. 70-71.

⁴⁵ Lord Kinross, *Atatürk, Bir milletin Yeniden Doğuşu*, Çev: Necdet Sander, Sander Kitabevi, İstanbul 1996, p. 87.

⁴⁶ Akşin, *age*, p. 63.

⁴⁷ Abadan, *age*, p. 42.

⁴⁸ Mustafa Albayrak, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, p. 52.

When the Grand National Assembly of Turkey was inaugurated on April 23, 1920, the name of the new Turkish state had not yet been determined. The government was referred to as the Government of the Grand National Assembly, and the Speaker of the Assembly also served as the head of government. In this system, the position of the head of state appeared vacant. It had become necessary to determine a state form that was compatible with the current political regime. The parliamentary government system that emerged during the National Struggle had become non-functional. In this system, separate votes were cast for each member of the Council of Ministers, making it difficult to form a government.⁴⁹

On October 25, 1923, a crisis emerged with the resignation of the government. This event provided Mustafa Kemal Pasha with the opportunity he had been waiting for to declare the republic. As the government could not be formed until the evening of October 28, 1923, Mustafa Kemal Pasha announced to his colleagues at the Çankaya Palace, “*Tomorrow we will declare the republic.*” That night, together with İsmet Pasha, he prepared a draft law amending certain articles of the 1921 Constitution. After speeches in the Grand National Assembly, the proclamation of the republic was accepted, which included the provision, “*The form of government of the Turkish State is a republic.*” Amidst the cheers and applause of “*Long live the republic!*” the republic was declared on October 29, 1923.⁵⁰ To uphold and preserve the republican regime, which is the most suitable form of government for the structure of the Turkish nation, is the primary duty of all of us as citizens.

6. The Importance of the Turkish Revolution in Atatürk’s Words

Atatürk’s miraculous Turkish Revolution, led by him, is the proof of the rebirth of a nation on the verge of collapse and destined for extinction. I would like to convey the importance of the Turkish Revolution through Atatürk’s own words. This revolution and War of Independence were not only fought against enemies determined to annihilate themselves but also a rebellion against backwardness, darkness, and ignorance. In this aspect, it served as a precedent and example for all oppressed peoples, as it achieved both a beginning and a result.⁵¹

*“The purpose of the revolutions we have carried out and continue to carry out is to transform the people of the Republic of Turkey into a completely modern and civilized society in every sense and form. This is the fundamental principle of our revolutions. It is necessary to shatter ways of thinking that cannot accept this reality. There have been those who have rusted and numbed the nation’s mind with such thinking. Surely, the existing superstitions in their way of thinking will be completely eliminated. Unless they are removed, it is impossible to instill the brilliance of truth into the mind” 1925.*⁵²

*“A country in ruins on the edge of a cliff... Bloody struggles with various enemies... Years of war... And then, a new homeland, a new society, a new state that is respected both domestically and internationally, achieved through relentless revolutions. This is a brief expression of the Turkish General Revolution” 1935.*⁵³

“Friends, time has never deceived us in the course of events we have witnessed. On this path, we will continue to progress towards our goals, becoming enlightened with each passing day. We cannot say anything to those who do not wish to walk with us. They are free to act as they please. Our confidence in the accuracy of our direction as we march towards our goals, and ultimately achieve success, is so strong that the disappointment of this or that person never affects us. It may serve as a warning, prompting us to be more cautious. However, we will never conform to the path that would lead us backwards! If our laws are not suitable, we will

⁴⁹ Abadan, *age*, p. 97.

⁵⁰ Albayrak, *age*, p. 54.

⁵¹ Falih R. Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2010, p. 71.

⁵² Mustafa K. Atatürk, *Nutuk C III / Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, p. 77.

⁵³ Atatürk, *age*, p. 97.

change them, we will create new laws. And if necessary and essential, we will surpass everything in our way, without any hesitation, in order to reach our goal” 1931.⁵⁴

“Throughout every corner of Turkey, revolution and reform have been a struggle to achieve genuine Turkishness” 1937.⁵⁵

“The War of Independence and the Turkish Revolution have succeeded in every move and phase, based on the conscious unity of our nation’s high political and cultural character in the affairs of the country” 1938.⁵⁶

Conclusion

History has clearly shown that the only form through which the Turkish nation can secure its existence and attain the rightful place among the community of nations is the republic. Thanks to the Republic that we established with blood and knowledge from the ashes of a fallen empire, today, in every corner of Turkey, the squares resound with the proud declaration, “*We are one nation.*”⁵⁷

During the period of the Ottoman Empire, Turks had spread from the heart of Europe to North Africa, Mesopotamia, the Middle East, and even the northern shores of the Black Sea. However, in the last two centuries of the empire, they gradually retreated and suffered defeat. Eventually, after the First World War, the remaining part of their homeland, Anatolia, was occupied by enemy forces and there were attempts to divide the country and deprive the Turkish nation of its right to live.⁵⁸

However, in this dark period, the Turkish nation, under the leadership of its leaders, showed great resistance and embarked on the Turkish War of Independence, initiating a struggle for independence. As a result of this struggle, led by Mustafa Kemal Atatürk, the Turkish Republic was founded and a new era of reforms and progress began. The establishment of the republic not only secured the survival of the Turkish nation but also paved the way for its rightful place among the nations of the World.⁵⁹

Today, the Turkish Republic stands as a testament to the determination and resilience of the Turkish people. It represents a modern, progressive, and proud nation that has overcome the challenges of the past and strives for a brighter future. The principles of the republic, including democracy, secularism, and social justice, guide Turkey’s path towards prosperity and ensure the welfare of its citizens.⁶⁰

During the period of the First World War, Imperial Western Powers and Russia had accumulated religious, political, and historical motives and intentions against the Turks. They aimed to divide and share the remaining territories of the “sick man” empire, eradicate the Turks as a state from the stage of history, and dismantle the unity of Anatolian Turks.⁶¹

For this purpose, secret agreements such as Sykes-Picot and MacMahon were signed during the First World War, and later the Treaty of Sevres was imposed after the war, aiming to eliminate the Turks. However, true to their traditions, the Turks refused to remain stateless and embarked on a struggle for survival, even in their weakened state. This struggle is known as the Turkish War of Independence. Mustafa Kemal, recognized worldwide as a genius, took on the banner and

⁵⁴ Atatürk, *age*, p. 112.

⁵⁵ Atatürk, *age*, p. 115.

⁵⁶ Atatürk, *age*, p. 118.

⁵⁷ Ortaylı, *age*, 2017, p. 179.

⁵⁸ Yavuz Özdemir, *Türk Modernleşmesi'nin İnkılap Evresi*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2010, p. 93.

⁵⁹ Ortaylı, *age*, 2017, p. 188.

⁶⁰ Özer, *age*, p. 57.

⁶¹ Özdemir, *age*, 112.

leadership of this sacred war. Through his unwavering determination and indomitable personality, the traumatized and demoralized Turkish society regained its essence, formed a strong unity, and taught an unforgettable lesson to the enemy who sought its destruction.⁶²

The Turkish War of Independence, under the leadership of Mustafa Kemal, was a testament to the resilience and strength of the Turkish people. Despite all odds, they fought relentlessly and refused to surrender. This struggle not only secured the independence and sovereignty of Turkey but also revitalized the nation's spirit, restored its self-confidence, and laid the foundation for the establishment of the Republic of Turkey.⁶³

The Turkish people, inspired by Mustafa Kemal's visionary leadership, emerged from this challenging period with a renewed sense of purpose and determination. They were able to shape their own destiny and build a modern, progressive, and sovereign nation. The lessons learned from the Turkish War of Independence continue to inspire and guide the Turkish people in their pursuit of a prosperous and independent future.

The Turkish War of Independence, ending in victory and defying the expectations of imperialist powers, reminded the Turkish nation of its capabilities and, with this newfound confidence, the Turkish Revolution was realized under the leadership and guidance of Atatürk.⁶⁴

Atatürk's leadership was instrumental in transforming the Turkish nation into a modern and progressive society. His vision, determination, and ability to unite the people played a pivotal role in the success of the Turkish Revolution. By drawing on the legacy of the Ottoman Empire and incorporating modern principles, Atatürk and his companions laid the foundation for a new era in Turkish history.⁶⁵

It is important to recognize the historical context and challenges faced by the Turkish nation during the Ottoman Empire and the subsequent establishment of the Republic. By understanding this background, we can appreciate the significance of the Turkish Revolution and the enduring legacy of Atatürk's leadership.⁶⁶

As a result, the new Republic was established by the generations who were influenced by these movements, learned from the past, and under the leadership and guidance of Mustafa Kemal Atatürk, taking into account the acquired experiences.

The Republic was proclaimed by the Grand National Assembly under the presidency of Atatürk on October 29, 1923. Although many states emerged in the territories once covered by the Ottoman Empire, according to some historians like Arnold Joseph Toynbee, the only successor state of the Ottoman Empire is the Republic of Turkey.⁶⁷

We need the knowledge, documents, and experiences of the past. If we want to live together in freedom, happiness, and peace on these lands today, we are in need of the reality of the past, the hope of the future, and the sense of responsibility of today.

Meanwhile, we need to emphasize the Treaty of Lausanne, which was signed between Turkey and the Allied Powers a century ago in 1923 and is the founding agreement of the Republic of

⁶² Selek, *age*, p. 93.

⁶³ Serpil Sürmeli, "General Charles Harington'un 1920-1923 dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Dergisi*, C.5, S.4, Bahar 2015, p. 37.

⁶⁴ Hasan R. Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2004, p. 82.

⁶⁵ Shaw, *age*, p. 77.

⁶⁶ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, p. 117.

⁶⁷ Arnold J. Toynbee - Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, Çev: Hülya Karaca, Birey Yayınevi, İstanbul 2003, p. 128.

Turkey. Below is a detailed explanation of the achievements and significance of the Treaty of Lausanne:

- ✓ Recognition of Borders: The Treaty of Lausanne recognized Turkey's independence and established its borders on an international level. This was a significant step in acknowledging Turkey as a modern nation.
- ✓ Abolition of Capitulations: Capitulations, privileges granted to foreign states during the Ottoman Empire, were abolished through the Treaty of Lausanne. This was a crucial step in consolidating Turkey's sovereignty and independence.
- ✓ Minority Rights: The treaty regulated the rights of minorities in Turkey and ensured their protection. It included important provisions aimed at safeguarding the rights of ethnic and religious minorities.
- ✓ Status of the Straits: The Treaty of Lausanne recognized Turkey's sovereignty over the Straits (Bosphorus and Dardanelles) while ensuring their international passage rights. This was intended to contribute to the international peace and security of a strategically vital region.
- ✓ Existence and Stability: The Treaty of Lausanne declared Turkey's independence and sovereignty to the world. This treaty enhanced Turkey's political stability and its standing in the international arena.
- ✓ International Recognition: The Treaty of Lausanne acknowledged Turkey as a member of the international community and granted it the right to establish equal relations with other nations.

The Treaty of Lausanne laid the foundation for Turkey's modern state structure and secured its recognition on the global stage. Consequently, it holds great historical and political significance for the Republic of Turkey and continues to command respect."

Furthermore, the Republic of Turkey holds a separate significance for being the only independent Turkish Republic until the dissolution of the USSR. History is merciless to those who fail to learn from it. It is important in showing a nation what it can achieve and what it is capable of. When the Turkish nation was strong, the Western world experienced a dark age. It revived with the Renaissance movement. From the 17th century onwards, it began to regain strength. Its empowerment led to the weakening of the Turks. We must acknowledge the fact that as long as this consciousness exists in the Western world, they will not desire the re-empowerment of the Turks and will resort to all means and obstacles to prevent it.⁶⁸

Therefore, it should be known that various games will always be staged in Turkey until it becomes truly strong, and attempts will be made to divide brother against brother. Our duty is not to fall for these games but to spend our energy not against each other, but towards developing and strengthening this beloved homeland. We should set an example for the founding ancestors who established the Republic, be worthy of them, and as Great Leader Atatürk said, "*Our national unity and solidarity will overcome any difficulty except that which is destined by divine fate.*" We must comprehend this truth.

This beloved homeland is not only a refuge for the Islamic world, the Turkish world, but also for all oppressed people. Therefore, we must join hands to strengthen and elevate our country, our flag, and our nation.

In 1924, Atatürk addressed the youth as follows: "*You, young people, are the ones who reinforce and continue our courage. With the education and culture you receive, you will become the most precious symbol of human virtues, love of the homeland, and freedom of thought. O*

⁶⁸ Ortaylı, *age*, 2017, p. 187.

rising new generation! The future belongs to you. We established the Republic; it is you who will elevate and sustain it!"

Happy 100th anniversary of the Republic, which is the most ideal form of governance for this nation.

Bibliography

Books and Articles

- ABADAN, Yavuz, *Türk İnkılap Tarihine Giriş*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1960.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed - Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1839-1856*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ALBAYRAK, Mustafa, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2016.
- ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk C III / Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- ATAY, F. Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2010.
- AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1922-1938 / C. III*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- BİRAND, Kâmiran, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Son Havadis Matbaası Yayınları, Ankara, 1955.
- FINDIKOĞLU, Z. Fahri, *Tanzimat'ta İçtimai Hayat*, Maarif Matbaası Yayınları, Ankara, 1940.
- CEBESOY, A. Fuat, *Siyasi Hatıralar / C. II*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürk ve Cumhuriyet*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- GÜNER, Zekai, "Atatürk Cumhuriyet ve Demokrasi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.3, 2006, p. 41-51.
- HÜLÜR, Himmet. & Akça, Gürsoy, "İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.17 Bahar 2017, p. 311-341.
- İNALCIK, Halil - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

- Karal, E. Z. (2011). Büyük Osmanlı Tarihi. C. IX. İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAL, E. Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1918-1965*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KEMAL, Cemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.46, Bahar 2005, p. 367-400.
- KİLİ, Suna, *The Atatürk Revolution / A Paradigm of Modernization*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- KOCAHANOĞLU, S. Osman, *Felaket Günleri / Mütareke Devrinin Feci Tarihi*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, p. 57.
- KINROSS, Lord, *Atatürk, Bir milletin Yeniden Doğuşu*, Çev: Necdet Sander, Sander Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- MCCARTHY, Justin, *Osmanlı'ya Veda / İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI, İlber, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2004.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÖZDEMİR, Yavuz, *Türk Modernleşmesi'nin İnkılap Evresi*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2010.
- ÖZER, İlbeyi, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ve Batılılaşma (İstanbul'da Sosyal Değişimler)*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- PARKER, Geoffrey - Jay Winter - Mary R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev: Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih / C. I*, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.
- SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali / C. II*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- SHAW, J. Stanford. (1968). "Some Aspects of the Aims and Achievements of Nineteenth-Century Ottoman Reformers", *Conference on the Beginnings of Modernization in the Middle East in the Nineteenth Century*, Ed. William R. Folk - Richard L. Chambers, The University of Chicago Press, Chicago, 1968, p. 423-427.
- SOYAK, H. Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973.
- SÜRMEİLİ, Serpil, "General Charles Harington'un 1920-1923 dönemi Türkiye Raporu ve Döneme Dair Raporla İlgili Değerlendirmeler", *Atatürk Dergisi*, C.5, S.4, Bahar 2015, p. 25-86.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- TOYNBEE, J. Arnold - Kenneth P. Kirkwood, Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni, Çev: Hülya Karaca, Birey Yayınevi, İstanbul 2003, p. 128.
- TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938, Cilt I, Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı / C. I.*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1962.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, *Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- YAVUZ, Resul, *Mondros Ateşkes Antlaşması ’ndan Sevr Barış Antlaşması ’na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2016.

